

Csíki Székely Múzeum
Székely Nemzeti Múzeum

Muzeul Național Secuiesc
Muzeul Secuiesc al Ciucului

ACTA 1997

MÁSODIK KÖTET – VOLUMUL AL DOILEA

T3 KIADÓ

Sepsiszentgyörgy — Sf. Gheorghe
1998

ELSŐ KÖTET - VOLUMUL ÎNTÂI

TERMÉSZETTUDOMÁNY - ȘTIINȚELE NATURII

LÁSZLÓ Attila, KOZÁK Miklós, PETŐ Anna Krisztina, Korrelatív eseménytörténeti rekonstrukció a Baróti-medence és a DNy-Hargita pontusi-pleisztocén vulkáni-vulkanosediment képződésményei alapján	9
LÁSZLÓ, Attila; KOZÁK, Miklós; PETŐ, Anna Krisztina, Reconstituire geocronologică corelativă a evenimentelor geologice din Bazinul Baraolt și din sud-vestul Harghitei, pe baza formațiunilor vulcanice și vulcanogen-sedimentare pontian-pleistocene (Rezumat).....	15
LÁSZLÓ, Attila; KOZÁK, Miklós; PETŐ, Anna Krisztina, Correlative Geochronological Reconstruction of the History of Events in the Baraolt Basin and SW Harghita on the Grounds of Pontian-Pleistocene Volcanic-Volcanosediment Formations (Abstract)	15
LÁSZLÓ Attila; PÜSPÖKI Zoltán; DIȚU, Mihai, Az Oltszem-Gidófalvi pleisztocén öböl homokkomplexumának szedimentológiai vizsgálata	21
LÁSZLÓ, Attila; PÜSPÖKI, Zoltán; DIȚU, Mihai, Studiul sedimentologic al complexului nisipos din golful pleistocen Olteni-Ghidfalău (jud. Covasna) (Rezumat).....	28
LÁSZLÓ, Attila; PÜSPÖKI, Zoltán; DIȚU, Mihai, Sedimentological Examination of the Sand-Complex of the Pleistocene Gulf at Oltszem-Gidófalva (Olteni-Ghidfalău, Covasna County) (Abstract)	28
DÉNES István, A gyergyótekerőpataki Sűgő-barlang	39
DÉNES, István, Peștera Sűgő de la Valea Strâmbă (jud. Harghita) (Rezumat)	50
DÉNES, István, The Sűgő Cave of Gyergyótekerőpatak (Valea Strâmbă, Harghita County) (Abstract).....	51
SÁNTHA Tibor, Újabb nagygombák Gelence környékéről	59
SÁNTHA, Tibor, Noi macromicete din împrejurimile com. Ghelinta (jud. Covasna) (Rezumat).....	64
SÁNTHA, Tibor, Latest Big-mushrooms from the Region of Gelence (Ghelinta, Covasna County) (Abstract)	64
PODLUSSÁNY Attila, KOCS Irén, Hargita megye Curculionoidea faunájának alapvetése	65
PODLUSSÁNY, Attila; KOCS, Irén, Contribuții la cunoașterea Curculionoidelor (Coleoptera) din jud. Harghita (Rezumat).....	79
PODLUSSÁNY, Attila; KOCS, Irén, Data Concerning Curculionoidea (Coleoptera) of the County Harghita (Romania) (Abstract).....	79
ROZNER István, Hargita megye levélbogár-faunájának alapvetése (Coleoptera: Chrysomelidae)....	81
ROZNER, István, Contribuții la cunoașterea Chrysomelidelor (Coleoptera) din jud. Harghita (Rezumat)	106
ROZNER, István, Foundation of the Leaf-Beetle Fauna of the County Harghita (Transylvania) (Coleoptera: Chrysomelidae) (Abstract) ..	106
CSATA, Edith; CSATA, Zoltán, Date noi privind răspândirea amfibienilor din Depresiunea Brașov.107	
CSATA Edith, CSATA Zoltán, A Brassói-medencében élő kételtű fajok elterjedésének újabb adatai (Kivonat)	108
CSATA, Edith; CSATA, Zoltán, New Data about Amphibian Occurences in the Brașov Depression (Abstract).....	108
CSATA, Zoltán, Studiu serologic și morfologic asupra formelor aparținând complexului Rana esculenta ..111	
CSATA Zoltán, A Rana esculenta komplexumot alkotó formákon végzett szerológiai és morfológiai tanulmány (Kivonat).....	123
CSATA, Zoltán, Serological and Morphological Studies on Rana esculenta Complex Forms (Abstract)	123
SÁNTHA István, Sepsiszentgyörgy város funkcionális övezeteinek tér- és időbeni változása.....	143
SÁNTHA, István, Evoluția teritorială și funcțională a orașului Sf. Gheorghe (Rezumat)	150
SÁNTHA, István, The Changes in Time and Space of the Functional Zones of Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) (Abstract)	150
RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM - ARHEOLOGIE, ISTORIE	
BARTÓK, Botond, Descoperiri eneolitice târzii (post-ariușdiene) în sud-estul Transilvaniei.....	155
BARTÓK Botond, Késő eneolitikumi (rézkori) felfedezések Délkelet-Erdélyben (Kivonat)	161
BARTÓK, Botond, Late Eneolithic Discoveries (Post-Ariușd Period) in South-Eastern-Transylvania (Abstract).....	162
BARTÓK, Botond, Periodizarea și cronologia descoperirilor eneolitice târzii din sud-estul Transilvaniei	163
BARTÓK Botond, A délkelet-erdélyi késő eneolitikumi (rézkori) felfedezések korszakolása (Kivonat).....	170
BARTÓK, Botond, The Periodicisation and Chronology of the Eneolithic Discoveries of the Late (Post-Ariușd) Period in South-Eastern Transylvania (Abstract)	171

SZÉKELY, Zsolt, Unele probleme ale epocii bronzului târziu în sud-estul Transilvaniei	173
SZÉKELY Zsolt, Dél-kelet Erdély késő bronzkori fejlődésének egyes kérdéseiről (Kivonat).....	175
SZÉKELY, Zsolt, Some Aspects of the Late Bronze Age in South-Eastern of Transylvania (Abstract)	175
SZÉKELY Zoltán, Egy római figurális bronz tárgy Énlakáról	179
SZÉKELY, Zoltán, Piesă de bronz romană figurală din castrul de la Inlăceni (jud. Harghita) (Rezumat).....	180
SZÉKELY, Zoltán, A Roman Bronze Figurial Object from Énlaka (Inlăceni, Harghita County) (Abstract).....	180
BARTÓK, Botond, Vestigii arheologice din secolele IV., VI. și XI-XII. p. Chr., de la Chilieni (jud. Covasna).....	183
BARTÓK Botond, A Kr. u. 4., 6. és 11-12. századi kilyéni régészeti leletek (Kivonat)	185
BARTÓK, Botond, Archaeological Vestiges in the 4 th , 6 th and 11-12 th Centuries from Chilieni (Kilyén), Covasna County (Abstract).....	185
FERENCZI Géza, A Székelyudvarhely – „Budvár”-i kora középkori bronz füstölőalj	191
FERENCZI, Géza, Partea inferioară a unei cădelnițe de bronz din evul mediu timpuriu, Odorheiu Secuiesc - „Cetea Bud” (Rezumat).....	195
FERENCZI, Géza, The Bronze Smoking-Bottom at Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc), „Budvár”, 12 th Century (Abstract).....	195
FERENCZI Géza, FERENCZI István, A kora középkori kelet-erdélyi mészhabarcskötésű várak kérdéséhez (I. közlemény).....	199
FERENCZI, Géza; FERENCZI, István, Despre cetățile de piatră cu zidărie înecată în mortar din estul Transilvaniei din evul mediu timpuriu (Comunicatul nr. I.) (Rezumat)	231
FERENCZI, Géza; FERENCZI, István, The Question of the Lime-mortar Truss Stone-wall Fortresses in the Middle Age in Eastern Transylvania (Abstract)	231
DÉNES István, BORDI Zsigmond Lóránd, Az alsórákosi Tepő-vára	235
DÉNES, István; BORDI, Zsigmond Lóránd, Cetatea Tepeu de la Racoșul de Jos (jud. Brașov) (Rezumat)	238
DÉNES, István; BORDI, Zsigmond Lóránd, Fort Tepeu from Alsórákos (Racoșul de Jos, Brașov County) (Abstract)	238
ALBERT Ernő, Zabolai és szörcei jobbágyok és cselédek zendülése 1802-ben	245
ALBERT, Ernő, Revolta din 1802 a iobagilor și jelerilor din Zăbala și Surcea (jud. Covasna)(Rezumat)	253
ALBERT, Ernő, The Uprising of the Serfs and Servants from Zabola and Szörce (Zăbala, Surcea, Covasna County) in 1802 (Abstract)	253
PÁL, Judit, Urbanism, sistematizare, servicii comunale în orașele secuiești, înainte de primul război mondial	255
PÁL Judit, Városiasodás, városrendezés, közszolgáltatások a székelyföldi városokban az első világháborúig (Kivonat)	272
PÁL, Judit, Town Culture, Public Services in the Towns of the Székelyföld until the First World War (Abstract)	272
PÁL Judit, A székelyföldi vasutak kezdetei és jelentőségük	273
PÁL, Judit, Începuturile căilor ferate secuiești și importanța lor (Rezumat).....	278
PÁL, Judit, The Beginnings and the Importance of the Székely Railway System (Abstract).....	278
JÓZSEF Álmos, Háromszéki vasúttervek és a Brassó–Háromszéki helyi érdekű vonal megépítése	279
JÓZSEF, Álmos, Calea ferată Brașov-Trei Scaune, planuri și realizări (Rezumat)	285
JÓZSEF, Álmos, Railway Plans in Háromszék and the Building of the Local Interest Railway between Brassó (Brașov) and Háromszék (Abstract)	285
CSEREY Zoltán, Vasútépítési törekvések a Székelyföldön a 19. század utolsó felében, különös tekintettel a Sepsiszentgyörgy-Csíkszereda vonalrész kiépítésére	289
CSEREY, Zoltán Planuri de cale ferată în Secuime la sfârșitul sec. XIX., și în special realizarea liniei feroviare Sf. Gheorghe– M.-Ciuc (Rezumat)	297
CSEREY, Zoltán, Railway Plans in the Székelyföld at the End of the 19 th Century, Especially the Railway between Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe)–Csíkszereda (M.-Ciuc) (Abstract).....	297
PATAKY Iván, Légi háború Észak-Erdély felett 1944-ben	299
PATAKY, Iván, Războiul aerian din 1944 deasupra Transilvaniei de Nord (Rezumat).....	312
PATAKY, Iván, Air-war over Northern Transylvania in 1944 (Abstract)	312
RAVASZ István, Harcok Erdély közpésző részén és a Székelyföldön 1944. szept. 5.-től a hónap közepéig	313
RAVASZ, István, Lupte în centrul Transilvaniei și în Secuime în prima jumătate a lunii septembrie 1944 (Despre lucrare).....	344
RAVASZ, István, Battles in the Central Part of Transylvania and in the Székelyföld in 1944 from the 5 th of September until the Middle of the Month (From the paper)	344

MÁSODIK KÖTET - VOLUMUL AL DOILEA

DOKUMENTUM - DOCUMENTE

SZÉKELY Zoltán, Dr. MOLNÁR István (1910-1997)	9
*** SZÉKELY ZOLTÁN 85 esztendő.....	11
*** ZOLTÁN SZÉKELY a împlinit 85 de ani.....	11
*** ZOLTÁN SZÉKELY is 85 Years Old	11
*** BALASSA IVÁN 80 esztendő.....	13
*** IVÁN BALASSA a împlinit 80 de ani	13
*** IVÁN BALASSA is 80 Years Old	13
BIBÓ, István, Mizeria statelor mici est-europene I.....	15
BIBÓ István, A kelet-európai kisállamok nyomorúsága I. (A román fordításról és közléséről).....	45
BIBÓ, István, The Misery of the Eastern European Small States I. (About the Romanian translation and the edition)	46
BINDER, Paul, Trecutul nostru comun I. Aiud	47
BINDER Pál, Közös múltunk I. Nagyenyed (A fordításról).....	55
BINDER, Pál, Our Common Past I. Nagyenyed (Aiud) (About the translation)	55

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET - ISTORIA CULTURII

FERENCZI Géza, Adalékok a Lövete név eredetéhez	59
FERENCZI, Géza, Contribuții la originea toponimului Lövete (Lueta, j. Harghita) (Rezumat)	62
FERENCZI, Géza, Data Concerning the Origin of the Name Lövete (Lueta, Harghita County) (Abstract)	62
FENEȘAN, Costin (editor), O diplomă princiară din 1655 pentru secuii din scaunul Orbai	63
FENEȘAN, Costin (közlő), II. RÁKÓCZY György nemeslevele orbaiszéki székelyeknek, 1655-ből (Kivonat).....	67
FENEȘAN, Costin (publisher), A Noble-letter of György RÁKÓCZY II. to the Székelys of Orbaiszék, from 1655 (Abstract)	67
TÜDŐS S. Kinga (közlő), A feltorjai református egyház 19. századi jegyzőkönyve	69
TÜDŐS S., Kinga (editor), Protocoalele din sec. XIX. ale bisericii reformate din Turia de Sus (de Turia, jud. Covasna) (Rezumat).....	93
TÜDŐS S., Kinga (publisher), The 19 th Century Protocols of the Reformed Church of Feltorja (Today Belonging to Turia, Covasna County) (Abstract)	93
SZÉKELY Zoltán, LÉNÁRT Anna (közlők), BALLYKÓ Elek tündéres utazásai	97
SZÉKELY, Zoltán; LÉNÁRT, Anna (editori), Călătoriile lui Elek BALLYKÓ (Rezumat).....	111
SZÉKELY, Zoltán; LÉNÁRT, Anna (publishers), The Fairy-Like Journeys of Elek BALLYKÓ (Abstract)	111
RÁKÓCZY Rozália (közlő), 1848–1849-es erdélyi és partiumi vonatkozású kisnyomtatványok 113	
RÁKÓCZY, Rozália (editor), Tipărituri mici din 1848-1849 din Transilvania și din Părți (Țara Ungurească) I. (Rezumat)121	
RÁKÓCZY, Rozália (publisher), Small Printings Referring to the Events of 1848-1849 in Transylvania and Partium I. (Abstract)	121
ORLAI Györgyné, Egy elfelejtett polihistor: dr. BARDOCZ Lajos.....	125
ORLAI Györgyné, Un savant uitat: dr. Lajos BARDOCZ (Rezumat)	127
ORLAI Györgyné, A Forgotten Polihistor: Dr. Lajos BARDOCZ (Abstract)	128
SAS Péter (közlő), KÓS Károly-és a Székely Nemzeti Múzeum	131
SAS, Péter (editor), Scrisori ale lui Károly KÓS în Muzeul Național Secuiesc (Rezumat).....	137
SAS, Péter (publisher), Károly KÓS and the Székely National Museum (Abstract)	137
SAS, Péter (közlő), KEŐPECZI SEBESTYÉN József zágoni jelentése a Székely Nemzeti Múzeumnak	141
SAS, Péter (editor), Raportul lui József KEŐPECZI SEBESTYÉN către Muzeul Național Secuiesc privind o deplasare în Zăgon (Trei Scaune) (Rezumat)	145
SAS, Péter (publisher), The Report of József KEŐPECZI SEBESTYÉN to the Székely National Museum about his Field-Work to Zăgon (Zagon, Covasna County) (Abstract)	145

VINCZE Zoltán, Régi torockói sírkövek	151
VINCZE, Zoltán, Pietre funerare vechi la Rimetea (jud. Alba) (Rezumat).....	171
VINCZE, Zoltán, Old Tombstones at Torockó (Rimetea, Alba County) (Abstract)	171

MÚZEUM - MUZEUL

FERENCZI István, A nyugat-erdélyi Torockai-medence földtani-földrajzi viszonyairól és ós-, valamint ókori településeinek kérdéséről	1791
FERENCZI, István, Despre geologia, geografia și arheologia bazinului Trăscău din vestul Transilvaniei (Rezumat).....	190
FERENCZI, István, A Few Questions Concerning the Geological, Geographic, Prehistoric and Ancient Items of the Settlements of the Torockai (Trăscău) Basin in the Western Part of Transylvania (Abstract)	191
KESZEG Vilmos, Aranyosszéki-tordai-torockói bibliográfia I.	199
KESZEG, Vilmos, Bibliografia Scaunului Arieș și a zonelor Turda și Trăscău. I. (Despre bibliografie)	202
KESZEG, Vilmos, The Bibliography of the Székely Seat Aranyos and of the Zones Torda and Torockó (Arieș, Turda, Trăscău Basin; Cluj and Alba Counties) I. (About the bibliography)	203
ZSIGMOND Győző, Szentmihály és Aranyospolyán helynevei	205
ZSIGMOND, Győző, Toponimia din Mihai Viteazu și Poiana (jud. Cluj) (Rezumat)	213
ZSIGMOND, Győző, The Toponymy of Szentmihály and of Aranyospolyán (Mihai Viteazu, Poiana, Cluj County).....	213
KOMÁROMI Tünde, Igézés az aranyosszéki Szentmihályon	217
KOMÁROMI, Tünde, Deochiere la Mihai Viteazu, jud. Cluj (Rezumat)	228
KOMÁROMI, Tünde, The Beliefs Concerning the Casting of an Evil Eye in Szentmihály (Mihai Viteazu, Cluj County) (Abstract)	228
HARANGOZÓ Imre, Egy székely szentember, az oroszhegyi BÁLINT I. László	229
HARANGOZÓ, Imre, Vedeniile lui László BÁLINT I. din Dealu, jud. Harghita (Rezumat)	234
HARANGOZÓ, Imre, The Visions of the Saint Man László I. BÁLINT from Oroszhegy (Dealu, Harghita County) (Abstract).....	234
SZŐCS János, Régi csíki regösök	235
SZŐCS, János, Obiceiul vechi al colindatului în Ciuc (Rezumat)	242
SZŐCS, János, Ancient Minstrels at Christmas Time in Csík (Abstract)	242
FARKAS Irén, Csíki festékesek a Csíki Székely Múzeumban	243
FARKAS, Irén, Scoartele din Ciuc în Muzeul Secuiesc al Ciucului (Rezumat).....	251
FARKAS, Irén, Painted Carpets in the Székely Museum of Csík (Abstract).....	252
BENEDEK Éva, 16. századi könyv restaurálása.....	259
BENEDEK, Éva, Restaurarea unei cărți din secolul XVI. din Muzeul Secuiesc al Ciucului (Rezumat)	260
BENEDEK, Éva, The Restoration of a 16 th Century Book (Abstract).....	261
HASZMANN Pál, HASZMANN József, 18. századi festett kelengyészláda tartósítása és restaurálása	267
HASZMANN, Pál; HASZMANN, József, Conservarea și restaurarea unei lăzi de zestră pictate, din sec. XVIII., în Muzeul din Cernat (Rezumat).....	269
HASZMANN, Pál; HASZMANN, József, The Preservation and Restoration of a Dowry-Chest from the 18 th Century (Abstract).....	269
NAGY István, Egy 1868-as datálású gyergyószentmiklósi kakukkos parasztóra restaurálása	271
NAGY, István, Restaurarea unui ceasornic popular din 1868 din Gheorgheni, al Muzeului Secuiesc al Ciucului (Rezumat)	274
NAGY, István, The Restoration of a Peasant Cockoo-Clock from 1868 (Abstract).....	274
SZABÓ András, A Marosvásárhelyi Művészeti Múzeum, a Kolozsvári Művészeti Múzeum és az alsógödi (Magyar Köztársaság) KURUCZ Istvánné tulajdonában levő NAGY Imre-alkotások katalógusa.....	281
SZABÓ, András, Catalogul operelor de artă ale maestrului Imre NAGY din patrimoniul Muzeului de Artă din Tg. Mureș, al Muzeului de Artă din Cluj și din Colecția KURUCZ (Alsógöd, R. Ungară) (Despre catalog).....	299
SZABÓ, András, The Catalogue of the Imre NAGY Works in the Art Museum of Marosvásárhely (Tg. Mureș), the Art Museum of Kolozsvár (Cluj) and the Collection KURUCZ (Alsógöd, Hungary) (About the catalogue)	299

D O K U M E N T U M - D O C U M E N T E

ACTA 1997

A túloldalon: Napos, holdas, kígyós, csillagos csempe – Cskszentmihály – Cibrefalva
M: 18,5 x 14 cm, 17. sz. (?), SZŐCS Vince gyűjteménye, most ismeretlen helyen.
(A felvételt SZŐCS János bocsátotta rendelkezésünkre.)

N E K R O L Ó G

Dr. MOLNÁR István
(1910-1997)

A székelyföldi tudományos élet egyik nagy öregje, dr. MOLNÁR István eltávozott örökre munkatársai, barátai, tisztelői köréből. Élete és sokoldalú munkássága nemcsak kora, hanem a következő nemzedék számára is példamutató volt.

Unitárius papi családból származott, már a szülői háztól magával hozta hitéhez és népéhez való ragaszkodását és azt a törekvését, mely az egész életét jellemezte, hogy a maga környezetében népe tárgyai és szellemi értékeit az utókor számára megmentse. Erre készült már egyetemi hallgató korában, ezt valószínűleg meg, mint tanár, mint az ifjúság kiváló nevelője, mint muzeológus.

Kitűzött célja megvalósítására közvetlen, meggyőző egyénisége nemcsak az ifjúságot, de a környék lakosságát is meg tudta nyerni. A nevéhez fűződik egy olyan intézmény megalapítása, mint a Székelykeresztúri (ma nevéről MOLNÁR István) Múzeum, mely rangos helyet foglal el az ország múzeumai között. Sokoldalú tevékenységét jól jellemzi, hogy néprajzosi felkészültsége mellett hely- és művelődéstörténettel foglalkozott, bekapcsolódott a régészeti kutatásba, érdekelte a képzőművészet, és megszerkesztette múzeumának 25. éves fennállása alkalmából annak emlékkönyvét. Munkássága eredményeinek elismeréseként több bel- és külföldi tudományos társaság tagjai közé választotta. A város, Székelykeresztúr, ahol egy életen át tevékenykedett, díszpolgárává avatta. Élete művének a betetőzése volt, hogy az általa alapított intézmény 50. éves fennállásának évfordulóját megérte, és annak fejlődéséről beszámolhatott.

Az 1944. év után bekövetkezett politikai rendszerváltás idején a '40-es évek végéig még nevét, intézményi szerkezetét is őrizni képes Székely Nemzeti Múzeum igazgatóválasztmányába szigorúan szakmai szempontok alapján került be, Udvarhely vármegye képviselőjeként. A múzeummal és igazgatójával kialakult kitűnő kapcsolatát múzeumalapítási tervében is gyümölcsöztetni tudta. A Székelykeresztúri Múzeum létrejötte után a két múzeum hosszas és eredményes tudományos együttműködését eléggé bizonyítják önmagukban is a háromszéki néprajzi gyűjtések és feldolgozások, és a számos, Küküllők-menti közös ásatás (Székelykeresztúr, Fiatfalva, Székelyszállás, Székelyszenterzsébet, Siménfalva, Kisgalambfalva). A sepsiszentgyörgyi múzeumi évkönyvekhez nyolc, a Hargita megyei múzeumok Acta Hargitensia I. kötetéhez további tanulmánnyal járult hozzá.

Búcsúzzunk a közösségéért felelős írástudótól, szakembertől és jóbaráttól.

Sit sibi terra levis.

Dr. SZÉKELY Zoltán

Dr. István MOLNÁR
(1910-1997)

Ne-a părăsit dr. István MOLNÁR, unul din marii reprezentanți ai generației vechi de cercetători ai Secuimii. Originar dintr-o familie de preoți unitarieni, profesor și muzeolog, și-a dedicat viața punerii în evidență și salvării moștenirii culturale a comunității sale. Etnograf preocupat și de arheologie, istoria culturii, istoria locală, arte, a fost fondatorul Muzeului din Cristuru Secuiesc, care-i poartă astăzi numele, și membru ales al mai multor societăți științifice. La sfârșitul anilor '40 a fost ales membru al consiliului director al Muzeului Național Secuiesc, reprezentând județul Odorhei. Relațiile profesionale și umane excelente cu această instituție și cu directorul său l-au ajutat și în marea sa realizare - întemeierea muzeului din orașul său. Colaborarea dintre cele două muzee au dat roade în continuare. E de ajuns aici să ne limităm la activitatea de etnograf a lui István MOLNÁR, în Trei Scaune, respectiv la numeroasele săpături arheologice comune din zona Târnavelor. A publicat articole valoroase în anualele muzeistice din județele Covasna și Harghita, redactând și almanahul din 1974 al muzeului său. Ne-a fost coleg și prieten. Sit sibi terra levis.

Dr. István MOLNÁR
(1910-1997)

One of the representatives of the old generation of the Székelyföld specialists has left us. He came from a family of Unitarian pastors, was a teacher and a museologist and dedicated his life to saving and promoting the cultural traditions of his community. An ethnographer who was preoccupied also by archaeology, history of culture, local history, arts, was also the founder of the Museum in Székelykeresztúr (Cristuru Secuiesc), which now bears his name. He was member of several scientific societies. At the end of the forties he was elected member of the Council Board of the Székely National Museum, representing the county Udvarhely (Odorhei). The excellent human and professional relations with this institution and its director helped him also in his great achievement - the founding of the museum in his home town. The further co-operation between the two museums can be proved to a sufficient extent even if we take into account only his ethnographic activity in Háromszék, respectively the archaeological excavations in the region of the two Küküllő (Târnave) rivers. He published valuable articles in the annals of the museums of Kovászna and Hargita counties (Covasna, Harghita), and edited in 1974 the Almanac of his museum too. He was our colleague and friend. Sit sibi terra levis.

P R O D O M O

SZÉKELY ZOLTÁN 85 esztendő

SZÉKELY Zoltán 1912-ben született Désen, családja rétyi SZÉKELY. Kolozsváron végez klasszika-filológia és ókortörténet szakon, 1936-1937-ben Zilahon tanít. Érdeklődése a régészet irányába fordul. Sepsiszentgyörgyre kerül, 1943-ban doktorál, hat évtizede a Székely Nemzeti Múzeum munkatársa és 1947-1990 között, nyugdíjazásáig múzeumőre-igazgatója. Személyes érdemének, politikusi képességeinek tudható be, hogy az 1950 után többször név- és szerkezetváltásra kényszerített, ma újra igazi nevén és e néven 120 esztendősin intézmény, a térség legjelentősebb tudományos intézménye és közgyűjteménye maradt, azt a közösséget szolgálva ma is, amely számára és amely által létrehozott. SZÉKELY Zoltán sokoldalú érdeklődését és tevékenységét művelődéstörténeti, néprajzi, családtörténeti munkái bizonyítják, a múzeumi munka mellett a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium tanára volt, de mindenekelőtt Délkelet-Erdély legjelentősebb, szakmailag messzemenően számontartott és értékelt régésze, akinek személyisége meghatározta a térség régészetének fél évszázadát. Kutatási területe felöleli régmúltunk valamennyi korszakát, a neolitikumtól a magyar kora középkorig. Különös jelentőségű, ahogy cselekedni tudott az ideológiai korlátok ellenében - a fordulat után végre egészében közölhette a zabolai és petőfalvi árpádkori temetők általa kiásott teljes leletanyagát is. Vezetése alatt intézményének gyűjteményeit őrizte és gyarapította, számára színvonalas regionális tudományos kiadványokat biztosított. Tudományos munkái több ország tudományos ülésszakain hangzottak el, közlésükre a legjelentősebb hazai és külföldi szakkiadványokban került sor. Jelenleg is lankadatlanul dolgozik és közöl, emlékiratait írja. Igazgató Úr, Isten éltesse!

ZOLTÁN SZÉKELY a împlinit 85 de ani

Zoltán SZÉKELY s-a născut în 1912, la Dej, familia sa, SZÉKELY de Reci, este originară din Trei Scaune. Își face studiile la Cluj (filologie clasică și istorie veche), între 1936-1937 este profesor la Zalău. Își face doctoratul în 1943. După 1937 își desfășoară activitatea în Muzeul Național Secuiesc din Sf. Gheorghe, fiindu-i custode-director între 1947-1990, până la ieșirea la pensie. Este meritul său personal că această instituție prestigioasă de peste 120 de ani și-a păstrat valoarea și rostul până și în anii cei mai grei ai regimului dictatorial. Sub conducerea lui muzeul își păstrează și își îmbogățește colecțiile și editează publicații de specialitate. Preocupat între altele de istoria culturii, de etnografie, de genealogie, înainte de toate devine arheologul cel mai valoros, bine-cunoscut și mult apreciat al Sud-Estului Transilvaniei, a cărui personalitate marchează jumătatea de secol al arheologiei regiunii noastre. Cercetările sale arheologice cuprind întreaga perioadă a trecutului nostru dintre neolitic și epoca feudală timpurie. Rezultatele lor sunt prezentate și publicate la sesiuni științifice și în publicațiile de specialitate cele mai de seamă din țară și din străinătate. Neobosit, lucrează și publică și acum, își scrie memoriile. La Mulți Ani, Domnule Director!

ZOLTÁN SZÉKELY is 85 Years Old

Zoltán SZÉKELY was born in Dés (today Dej) in 1912. His family, SZÉKELY of Réty, has its origins in Háromszék. He studied in Kolozsvár (Cluj, classical philology and ancient history), and between 1936-1937 he was a teacher in Zilah (Zalău). After 1937 he works in and for the Székely National Museum in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe), being its director between 1947-1990, when he retired. It is his merit that this prestigious institution with a history of 120 years has preserved its valuable role and position even in the most difficult years of the communist totalitarian regime. Under his leadership the museum preserves and enriches its collections and produces valuable publications. Interested among others by the history of culture, ethnography, genealogy, he has become first of all the most valuable archaeologist in the south-eastern part of Transylvania, whose personality determined half a century of archaeology in our region. His archaeological research covers the whole period of our past from the Neolithic to the Early Middle Ages. The results have been presented and published at scientific conferences and in the most prestigious reviews of the country and abroad. He continues to write and publish tirelessly even now, and he is also writing his memoirs. Happy Birthday!

SZÉKELY Zoltán irodalmi munkássága 1990 után

(1990-ig l. BUCUR, M., **Doctor docent SZÉKELY Zoltán la 80 de ani**, SCIVA, T. 43, 3, București, 1992, 321-328, 137 tétel)

1. **Necropola medievală de la Peteni (Com. Zăbala)**. SCIVA 1. T. 41, 1990, 87-110.
2. **Kora középkori települések a Székelyföldön (XI-XIV. század)**. Veszprémi Történelmi Tár, Veszprém, 1990, 3-19
3. **Așezări din secolele VI-XI p. Ch. în bazinul Oltului Superior**. SCIVA, T.43., 3, București, 1992, 245-306
4. **Tipurile și tehnica de construcție a locuințelor neolitice din așezările de la Turia (jud. Covasna)**, Marisia, XV-XXII, 1985-1992, Târgu Mureș, 1992, 121-128
5. **Cercetări arheologice la Porumbenii Mici, județul Harghita**. Ibidem, 121-128
6. **Castrul roman de la Olteni. Noi rezultate ale cercetărilor de teren din anii 1987-88**, Arheologia Moldovei, XVI, București, 1993, 279-282
7. **Az oltszemi (Olteni) római tábor (Háromszék - Kovászna megye) 1987-88 évi ásátások**. Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest, 1993, 47-55
8. **A zabolai (Zăbala - Románia) kora középkori temető**. A Veszprémi Megyei Múzeumok Közleményei, 19-20, 1993-1994, Veszprém, 1994, 277-303
9. **Vestigiile unui cuptor de topit minereu de fier din din secolul al IV-lea d. Ch. de la Sfântu Gheorghe - Chilieni**, Acta Musei Napocensis, 34, I, Cluj-Napoca, 1994, 299-305
10. **Sfârșitul neoliticului timpuriu în sud-estul Transilvaniei**, Cumidava, XV-XIX, Muzeul de Istorie Brașov, 1990-1994, 5-12 (în colaborare cu Gh. LAZAROVICI)
11. **Noi descoperiri dacice la Turia (Jud. Covasna)**, ibidem, 13-17
12. **Két székely lóffó levél (XVI-XVII. sz.) és egy nemesítési levél hátlapjára 1849-ben írt feljegyzéssel kapcsolatos megjegyzések**. Turul, Hatvanhetedik kötet, 1995. 1-2. füzet, Budapest, MCMLCV, 41-45
13. **Cultura Criș în lumina săpăturilor de la Turia (j. Covasna)**, ACTA - 1995, Sf. Gheorghe, 1996, 105-114
14. **Adatok Kovászna (Háromszék) megye római és népvándorlás korához**, ACTA - 1995, Sepsiszentgyörgy, 1996, 119-132
15. **Az árkosi éremlelet**, ACTA - 1996, Első kötet, Sepsiszentgyörgy, 1997, 107-122
16. **Árpád-kori rovájszelek a Székelyföldről**, ibidem, 171-174
17. **Sud-estul Transilvaniei sub stăpânirea romană**. Angustia, I (1996), 89-92
18. **Denumirea locului Tyiszk la așezarea neolitică de la Ariușd (jud. Covasna)**, Angustia, 2, 1997, 37-38
19. **În memoria directorului doctor docent Octavian FLOCA**, Sargeția, XXV/1, 1995-1996, 27-31
20. **Plastica și arta decorativă a neoliticului din sud-estul Transilvaniei**, ibidem, 69-79
21. **Egy római figurális bronztárgy Énlakáról**, ACTA - 1997, Első kötet, Sepsiszentgyörgy 1998, 179-182
22. **BÁLYKÓ Elek tündéres utazásai**, ACTA - 1997, Második kötet, Sepsiszentgyörgy, 1998, 97-112 (társközlő LÉNÁRT Anna)

P R O D O M O

BALASSA IVÁN 80 esztendő

BALASSA Iván 1917-ben született a bihari Bárádon. Munkássága régóta lexikonok terjedelmes címszava. Tevékenysége, személyisége olyan intézményekre, szakmai egyesületekre nyomta rá bélyegét, mint a budapesti Néprajzi Múzeum, a sárospataki Rákóczi Múzeum, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum, a Magyar Néprajzi Társaság. Tanulmányainak, dolgozatainak már 1974-ben kötetnyi volt a bibliográfiája, évkönyvünket is több értékes dolgozatával tisztelte meg. Európai tudományos akadémiai tagja, HERDER-díjas, nagymonográfiai az európai néprajz alapvető munkái.

BALASSA Iván a Debreceni Tudományegyetemről kerül Erdélybe, előbb a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemre, tanársegédnek, 1940-ben, majd 1941-ben a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumba, ahol múzeumőr. 1941-42-ben ilyen minőségében a Székely Mikó Kollégiumnak is óraadó tanára, magyart és német nyelvet ad le. Ismeretterjesztő előadást tart a magyarság néprajzáról, tagja a városban megalakuló KŐRÖSI CSOMA Sándor Emlékbizottságnak (elnöke volt debreceni tanára, NAGYBOROSNYÓI BARTHA Károly). A múzeum néprajzos munkatársaként többek között a gazdag kerámia-anyagot rendezi, és a székely temetők néprajzával foglalkozik - 1942-ben és 1943-ban terepmunkát végez Erdővidéken. Rajzoló kísérője, BALOGH Zoltán, később Erdővidéken orvos, a múzeumot építő pallér unokája. A felmérés anyaga 1992-ben jelenhet meg, Debrecenben (A székelyföldi Erdővidék temetői), az akkor, BALASSA Iván által megalapozott fejfagyűjteményt ma is megcsodálhatja a múzeumkerti Csíki ház mögött a Sepsiszentgyörgyre látogató. A háború után két alkalommal is ő közvetít a múzeum anyagát felső rendelkezésre evakuált, és ezért Sepsiszentgyörgyre visszatérni nem tudó előző, tudós múzeumőr, HERPEI János és az új igazgató, a később tragikus körülmények között elveszített költő-tanár SZABÉDI (SZÉKELY) László között, lebonyolítva az átadást.

Azóta is, mindvégig érezhettük figyelmét és szerető gondoskodását, és vízvárosi otthonának ajtaja mindig nyitva állt előttünk. Professzor Úr, Iván Bátyánk, Isten éltesse!

IVÁN BALASSA a împlinit 80 de ani

Iván BALASSA s-a născut în 1917, în satul bihorean Bárând. Opera lui constituie de mult lung titlu de lexicon. Activitatea și personalitatea lui și-au lăsat amprenta asupra unor instituții și societăți științifice reprezentative. Bibliografia studiilor și comunicărilor sale de specialitate a necesitat un volum sinestătător deja în 1974, ne-a onorat și anuarul nostru cu mai multe lucrări valoroase. Membru al unor academii științifice europene, premiat cu premiul HERDER, monografiile sale magistrale reprezintă opere fundamentale ale etnografiei europene. Iván BALASSA devine în 1940 asistent universitar la Cluj, iar în 1941 custode al Muzeului Național Secuiesc la Sf. Gheorghe. Ca și custode, are ore și în Colegiul Székely Mikó, unde predă maghiară și limba germană. Prezintă prelegere despre etnografia maghiară și este membru al Comitetului Memorial Sándor KŐRÖSI CSOMA. În calitate sa de etnograf al muzeului aranjează bogata colecție de ceramică și face cercetări de teren în cimitirele Bazinului Baraolt (v. traducerea parțială în limba română a lucrării referitoare, în ACTA - 1996). Colecția de stâlpi funerari, a cărei bază s-a pus atunci, se poate admira și astăzi în grădina Muzeului Național Secuiesc. După al doilea război mondial el este mediatorul care predă instituția noului director, László SZABÉDI, în numele lui János HERPEI, fostul director. Nu am ieșit din atenția și grija sa prețioasă niciodată, nici în ziua de azi. Domnule Profesor, Dumnezeu să vă trăiască!

IVÁN BALASSA is 80 Years Old

Iván BALASSA was born in 1917 in the village Bárând in the county Bihar. His work has for long meant a long lexicon title. His activity and personality have left their mark over several representative scientific societies and institutions. The bibliography of his studies and papers was put down in a separate volume in 1974 already, and he honoured our volume as well with several valuable papers. Member of several European scientific academies, he was awarded the HERDER Prize, his masterful monographs representing basic works in European ethnography. In 1940 Iván BALASSA became assistant lecturer at the Ferenc József University of Kolozsvár (Cluj) and in 1941 custodes of the Székely National Museum in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe). As such he also taught at the Székely MIKÓ College where he taught Hungarian and German languages. He held lectures on Hungarian ethnography and was member of the Alexander KŐRÖSI CSOMA Memorial Committee. As ethnographer of the museum he arranged the rich ceramics collection and excavated in the grave-yards of Erdővidék (Baraolt Basin). The collection of funeral pillars that was started at the time, can be admired today in the yard of the Székely National Museum. After the 2nd World War he was the mediator who left the institution over to the new director, László SZABÉDI, in the name of the former one - János HERPEI. We have never missed his precious care. Long may you live!

Dr. BALASSA Iván (KAKAS Zoltán felvétele)

Mizeria statelor mici est-europene I.

(Despre traducere și ediție)

“Mizeria statelor mici est-europene” (A kelet-európai kisállamok nyomorúsága), studiul politologului și politicianului István BIBÓ, operă fundamentală pentru problematica regiunii central- și est-europene, a apărut pentru prima dată în 1946 ca supliment al săptămânalului “Új Magyarország”. La scrierea acestui studiu autorul a reluat o tematică abordată deja în timpul celui de-al doilea război mondial, în lucrarea sa: “Az európai egyensúlyról és békéről” [Despre echilibrul și pacea Europei. V. în: István BIBÓ, Válogatott tanulmányok (Studii alese) vol. I., p. 295-633; Budapest, Ed. Magvető, 1986]. Apărut în mai multe limbi (v. **Ediții ale studiului**, după prefață), “Mizeria...” este tradus în limba română din inițiativa lui Nándor BÁRDI, de regretatul Gelu PĂTEANU, cu sprijinul Colecției de Științe Sociale și de Istorie, Biblioteca Universității Attila JÓZSEF din Szeged și al Fundației László TELEKI, Institutul Central-European din Budapesta, al căror acord de a publica în sfârșit traducerea, le mulțumim și pe această cale. În primul rând din cauza limbajului uneori mai puțin profesional folosit de chiar BIBÓ (și care se explică prin caracterul de eseu al studiului), lectorul invitat să verifice traducerea nu a sprijinit pe atunci publicarea. Între timp Gelu PĂTEANU a dece-

dat. Pentru a se publica totuși, traducerea sa a fost revizuită și îngrijită de Gheorghe POPOVICI și prefațată de Péter VERES (Muzeul Rezső HAÁZ din Odorheiu Secuiesc). Din considerente de redactare în volumul prezent (ACTA - 1997) apare numai prima parte a studiului. Capitolele cele mai importante pentru diagnosticul regiunii (3-5), sunt completate cu capitolele introductive 1-2, în anexă, cu caractere petit. Aici intră și completările privind statele nemaianalizate în mod special în studiu, dar abordate în lucrarea amintită, “Despre echilibrul și pacea Europei” (l.c., p. 513-518, 416-417, 445-446, 455-458; în ACTA în traducerea lui Gh. POPOVICI), alături de capitolele referitoare la “cele trei state istorice est-europene”. Ultimele se regăsesc și în “Mizeria...”, păstrând practic textul identic. Pe de altă parte s-a renunțat și la publicarea notelor preluate din ediția de bază din 1986, traduse de Gelu PĂTEANU, dar care, după părerea noastră, trebuie, cel puțin în parte, refăcute. Partea a doua a studiului urmează să apară în volumul următor al anuarului nostru, în ACTA - 1998.

Prefață

István BIBÓ, filozof, sociolog, politician, profesor universitar, bibliotecar, este o personalitate marcantă a vieții spirituale și politice maghiare din secolul nostru, diagnostizant inegalabil al mizeriilor istorice și politice din Europa Centrală și de Est. Operele sale reflectă soarta unui spirit deosebit și condiția umană dintr-o zonă de la confluența și ciocnirea unor mari puteri și imperii.

S-a născut la 7 august 1911, la Budapesta. Tatăl său a cărui familie este de origine din Brateș (Barátos), Trei Scaune, este etnolog și filozof, director al Bibliotecii Universitare din Szeged. Tânărul BIBÓ își face studiile între

1929-1933 la Facultatea de Drept a Universității Ferenc József din Szeged (succesoare a universității clujene cu același nume, dinainte de 1918), devine doctor în științele juridice în 1933, iar în științele de stat în 1934. Între 1938-1940 lucrează în cadrul Ministerului Justiției. În 1940 predă filozofia dreptului la Catedra de Politică a Universității din Szeged, în 1944 predă deja la universitatea reînvoarsă în Transilvania, la Cluj. În 1945 deține funcții importante în Ministerul de Interne al guvernului maghiar provizoriu de la Debrecen și în 1946 își elaborează proiectul de reformă administrativă. Este numit profesor universitar și până în 1950 este șef de catedră la Catedra de Politică a Universității din Szeged. Între 1946-1949 răspunde și pentru activitatea Institutului Științific Est-European. Adept al unei "căi a treia", bazate pe autogovernare populară largă și pe o democrație parlamentară, se opune atât soluției politice occidentale capitaliste cât și celei comuniste de tip sovietic. Este înlăturat din viața politică, și între 1951-1956 devine bibliotecar al Bibliotecii Universitare de la Budapesta. Între 3 și 12 noiembrie 1956 este ministru de stat al guvernului Imre NAGY. La 9 noiembrie publică "proiectul de compromis în chestiunea maghiară", în care susține pluripartitismul și neutralitatea Ungariei. După represalii, în 1957 trimite un memoriu în Occident, cu titlul "Situația Ungariei și a lumii". În mai 1957 este arestat și în august 1958 condamnat la detenție pe viață. Este eliberat în 1963 și până în 1971, când iese la pensie, este bibliotecar al Oficiului Central de Statistică, unde răspunde și pentru duplicate - de menționat că instituțiile noastre beneficiază inclusiv în această perioadă de publicațiile Oficiului, trimise în schimb. Moare la 10 mai 1979, la Budapesta. Începând din 1980, la Boston (SUA) se decernează Premiul BIBÓ.

Universul lui BIBÓ este universul unui om cu o viziune deosebit de clară asupra regiunii unde trăim și asupra labirintului relațiilor acesteia, contradictorii și uneori chiar tragice. Desigur, cunoașterea liniilor de forță și a tendințelor puse în evidență de BIBÓ nu ne dau soluții gata făcute pentru rezolvarea problemelor

existente sau viitoare, însă nu se pot trece cu vederea în această regiune cu istorie zbuciumată. Regiunea care s-a încercat a fi definită și redefinită, din secolul trecut și până în prezent, de atâtea ori, cu întindere diferită și sub denumiri diverse (Regiunea Dunăreană, Mitteleuropa, Europa Centrală și Estică, Europa Intermediară etc. - BIBÓ o numește sumar în titlul studiului prefațat Europa de Est, dar discută în continuare problemele specifice ale regiunii intermediare), prezintă o provocare atât pentru științele istorice cât și pentru cele sociale și politice. Relațiile sale economice, sociale, culturale diferă de la cele specifice Occidentului, și necunoașterea acestui teritoriu destul de vast prezintă pentru occidentali nu numai riscul pierderii unor piețe avantajoase prin apropierea lor și a unui potențial economic cooptabil, dar și pericole reale, să ne gândim numai la focarul de război din Balcani.

Regiune europeană intermediară, în mare între Grecia și Finlanda, Moldavia și Cehia, este spațiul unor state și al unor națiuni mici, cu limitele în schimbare în decursul istoriei, datorită poziției sale de "puffer" între actuala Europa de Vest (inclusă aici deci și Germania) și Rusia, între Occident și Răsărit. Soarta sa este determinată de relațiile politice de totdeauna. Regiune pluriculturală, amestecată și fragmentată, prin excelență, a unei populații cu numeroase grupuri etnice și confesiuni, a fost condusă practic totdeauna din afară, din centre imperiale exterioare (Istanbul, Viena, Sankt Petersburg și Moscova, Berlin). Drept recul, națiunile de aici, cu privirea ațintită spre modelul occidental, încearcă să se realizeze în state naționale, cât mai omogene, sau cel puțin trăiesc dominați de fantasma unor asemenea soluții. Ar fi ușor să intrăm în dezbaterile diferitelor teorii privind problematica ridicată, și să invocăm motive și motive din a căror cauză occidentalii par să nu ne înțeleagă deloc, dar imediat ne-am izbi de faptul că nici noi, cei care trăim aici, nu ne cunoaștem, nici măcar îndeajuns, rezultatele analizelor noastre și încercările de a găsi soluții pentru ieșirea dintr-unul sau altul impas. Viața spirituală a micilor noastre națiuni cunoaște rezultatele vecinilor săi

de cele mai multe ori și în cel mai bun caz prin intermediul Occidentului neînțelegător sau nepăsător, din traduceri uneori nu prea reușite, în limbile de circulație internațională, și acest lucru nici nu este de mirare cât timp, cu tot acel potențial intelectual bilingv sau poliglot, de care fiecare națiune dintre noi dispunem în această regiune, valorificarea acestui gen de cunoștințe este considerată a fi cel puțin inutilă.

Lucrare fundamentală în privința regiunii, "Mizeria statelor mici est-europene" a lui BIBÓ ajunge acum pentru prima dată în fața cititorului român, în limba sa maternă, în traducerea regretatului Gelu Mario PĂTEANU, om de cultură "central/est-european" prin excelență, care, prin opera sa de interpret, poate că a reușit să aducă mai aproape și până acum două națiuni ale acestei zone încercate de soartă.

"Spune-mi ce anume înțelegi prin Europa de Est, și-ți spun cine ești!" - întrebările de acest gen sunt bune poate pentru un singur lucru: să ne confrunte cu lipsele nebănuite ale cunoștințelor noastre, cu auto- și heterostereotipii ignorate sau considerate tabu, periculoase uneori, în primul rând pentru noi înșine, și al căror număr parcă nu ar vrea să descrească.

Lucrarea lui BIBÓ ne umple probabil numeroase goluri, dar cu siguranță va crea tot atâtea. În Europa de Centru și de Est poate că așa-i și firesc.

Péter VERES

Ediții ale studiului

BIBÓ István (1946): **A kelet-európai kisállamok nyomorúsága.** Új Magyarország. (Az Új Magyarország röpiratai). Budapest

BIBÓ István (1982): **A kelet-európai kisállamok nyomorúsága.** In: Uő., **BIBÓ István (1911-1979) összegyűjtött munkái.** Sajtó alá rend. KEMÉNY István, SÁRKÓZI Mátyás, [Bev.] SZÖLLŐSY Árpád, SZABÓ Zoltán. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. 2.t. Bern

BIBÓ István (1986): **A kelet-európai kisállamok nyomorúsága.** In: Uő., **Válogatott tanulmányok.** Magvető. 2.k. Budapest

BIBÓ, István (1986): **Misère des petits États d'Europe de l'Est.** Trad. par György KASSAI (Postf.: Sándor SZILÁGYI), L'Harmattan (Domaines danubiens 4.). Paris

Bibó István (1991): **The Misery of the Eastern European Small States.** In: **Democracy, revolution, self-determination.** Boulder, Co.; Social Science Monographs; Highland Lakes: Atlantic. Published: Research Publications; New York: Distributed by Columbia University Press, 1991

BIBÓ, István (1992): **Die Misere der osteuropäischen Kleinstaater.** Aus dem Ungarischen von Béla RÁSKY - Neue Kritik. Frankfurt a. M.

BIBÓ, István (1994): **Miseria dei piccoli Stati dell' Europa orientale.** Trad. di Armando NUZZO. Il Mulino (Intersezioni 139). Bologna

BIBÓ István (1997): **A kelet-európai kisállamok nyomorúsága.** In: **A kelet-európai kisállamok nyomorúsága.** Utószó: BAKK Miklós. Kriterion. Bukarest - Kolozsvár.

P.S. În 1997 a apărut și în antologia în limba cehă, editată de Doplnek, Brünn - Kalligram, Bratislava. Potrivit unei informații recente (obținută prin bunăvoința dl. Péter EGYED de la Universitatea „BABEȘ-BOLYAI” din Cluj), după ani de zile de tergiversări, s-a pus din nou și problema editării unui volum întreg, românesc, din lucrările lui BIBÓ. În speranța apariției acestuia cât mai apropiate, adresăm cele mai bune urări celor care îl vor realiza. Suntem convingși că partea apărută în „ACTA” a „Mizeriei ...” va trezi interesul cititorului său inclusiv în privința acestui volum.

Mizeria statelor mici est-europene I.

3. Prăbușirea celor trei state istorice din Europa de Est

De catastrofa celor trei țări istorice din Europa de Est (Polonia, Ungaria și Boemia) merită să ne ocupăm în mod special. Pe de o parte prăbușirii lor îi revine în catastrofa sistemului de state din Europa un rol mult mai decisiv decât s-ar părea la prima vedere. Pe de altă parte, lipsa de echilibru din conștiința politică a acestor țări demonstrează și mai caracteristic decât în cazul celorlalte state, cauzele și factura dificultăților din Europa Centrală și de Est.

În legătură cu haosul din Europa de Est și Sud-Est, a menționa printre cauzele sale cu precădere prăbușirea monarhiei HABSBUGilor, înseamnă a induce în eroare. Cauza haosului a fost mai degrabă **existența** acestei monarhii. Asupra prăbușirii ei nu se rentează să insistăm prea mult, deoarece chiar în cazul unei evoluții mai favorabile, conglomeratul de state al HABSBUGilor, - ocazional, hibrid și lipsit de coeziune internă - nu putea constitui factor de stabilizare pentru Europa Centrală și de Est. Existau însă, având rădăcini mult mai adânci, cele trei state istorice, Polonia, Ungaria și Boemia, care, eclipsate mai mult sau mai puțin de monarhia habsburgică, după prăbușirea acesteia au răzbătut totuși la lumină. Ele au izbutit să demonstreze că sunt națiuni reale și vii, nu ca statul HABSBUGilor, însă n-au fost capabile să-și reia rolul deținut înainte de înfirișarea dinastiei. La prăbușirea sistemului de state al Europei a contribuit decisiv tocmai lipsa de echilibru interior a acestor trei state: **Ungaria** reprezintă punctul unde, edificiul politic defensiv realizat de Franța împotriva Germaniei a rămas cu o breșă de la început, din 1918; **Cehoslovacia**, punctul unde acest sistem de apărare s-a prăbușit în 1938, încă înainte de a fi fost utilizat; iar **Polonia** a fost acel punct arhimedian din care expansiunea germană a izbutit să destrame pentru scurtă vreme solidaritatea dintre Occident și Est, deopotrivă inamici ai săi - prin breșa creată în felul acesta s-au revărsat

asupra lumii toate ororile celui de-al doilea război mondial.

Necazurile celor trei state încep deopotrivă la sfârșitul secolului XVIII. și în ultimă analiză se datoresc dificultăților aflate în calea formării și stabilizării națiunilor în acest spațiu.

Problema Poloniei

Problema Poloniei a constat în faptul că regatul polon istoric era compus din două părți: **una polonă** în sensul strict, polonă la modul omogen, dar și **una lituaniană**, conexasă lui prin uniune personală; în această a doua parte pătura conducătoare era aproape complet polonizată, populația fiind însă în parte **lituaniană**, dar în majoritate covârșitoare **rusă de religie ortodoxă**. În epoca modernă, puterea de atracție a Rusiei în ascensiune s-a promovat tot mai categoric în privința acestei populații, concomitent cu tendința de expansiune germană vizând Prusia de Vest înglobată Poloniei; această năzuință era însă, atât sub aspectul etnic cât și sub cel istoric, mult mai puțin fondată decât pretențiile rusești. Atunci când, datorită anarhiei din Polonia, presiunea rusă și prusacă a început să se orienteze spre dezmembrarea teritorială a Poloniei, s-a prezentat vizavi de pradă și Austria hibridă care nu avea nici o pretenție serioasă în privința unor teritorii poloneze. În urma primei împărțiri a Poloniei a luat naștere o deosebit de viguroasă mișcare democratică de la care patrioții poloni nădăjduiau reînvierea internă și externă a țării lor. Într-adevăr, mișcarea a dus la serioase reforme educaționale și politice, culminând în constituția din 1791, care a avut un răsunet european. Între timp însă revoluția franceză a deplasat în altă parte centrul de greutate al politicii europene. Astfel, anarhia Poloniei, anumite efecte ale situației generale din Europa, precum și imixtiunea Austriei au amplificat acțiunea de dezmembrare a Poloniei, până la nivelul **împărțirii întregii Polonii**.

Împărțirea totală

Prin cea de a treia împărțire, Rusia obținea în mare și pe de-a-ntregul toate teritoriile ruso-lituaniene, pe când teritoriile pur polone și-le-au

împărțit între ele Prusia și Austria. Situația creată a fost o lecție istorică pentru Polonia, pe baza a căror învățături trebuia să accepte Rusia care nu mușcase din teritoriul polon propriu-zis drept **acoperire a spatelui** - și să încerce astfel să-și restaureze viața națională, față de cele două puteri germane. Polonezii trăiau însă sub efectul îngrozitoare împărțiri a națiunii lor, atribuind-o întru totul violenței brutale și nu erau capabili să facă distincție între ceea ce fusese, în această împărțire, **necesitate istorică** și simplă **violență**. Tocmai de aceea, ei n-au renunțat nici o clipă la visul marii Polonii istorice, și printre altele acesta a fost motivul lor de a se grupa în jurul lui Napoleon. Dovada că alergau după himere a făcut-o anul 1812, când Napoleon, invadând Marele Ducat al Lituaniei, n-a fost nicăieri întâmpinat de acea insurecție națională polonă, făgăduită lui de către adepții săi polonezi. În schimb, întreaga acțiune a fost cu atât mai bună să-i stârnească Rusiei convingerea că **restul existent al Poloniei înseamnă pentru ea menținerea unui pericol**.

Drept consecință a urmat **a patra împărțire a Poloniei**, în 1815, mai gravă decât cele anterioare, pentru că de data aceasta Rusiei îi revenea o mare, ba chiar covârșitoare parte din **teritoriile polone propriu-zise** și de-acum cele trei mari puteri participante la împărțire erau **în mod egal interesate** să nu mai existe un stat polon nici pe teritoriul polon propriu-zis. În felul acesta nu mai exista în Europa nici o mare putere care să fi avut interesul și posibilitatea de a restaura Polonia. Au trebuit să treacă o sută de ani până ce prăbușirea concomitentă a Rusiei țariste și a puterilor centrale să îngăduie renașterea Poloniei.

Lecția istorică neacceptată

Istoria a pus Polonia din nou în fața aceleiași probleme: să-și bazeze viața națională pe teritoriile **polone** și să știe renunța la întinsele regiuni estice unde mai existau mari latifundiari poloni, dar nu și mase poloneze. Așa numita linie CURZON reprezenta concluziile acestei situații. Polonia însă nu și-a însușit lecția, căci în 1920 n-a putut rezista tentației de a depăși linia CURZON, folosindu-se de situația periclitată a Rusiei

Sovietice. Prin pacea de la Riga, **o minoritate de peste șase milioane de ruși și ucrainieni** intra sub stăpânire polonă, ceea ce constituie un serios factor pentru crearea situației în care Polonia s-a împărțat de democrație, întrucât nu era sigură de sentimentele naționale ale populației, iar catastrofele istorice din trecutul națiunii polone nu-i puteau insufla curajul de a spera că prin concesii generoase și democratice va putea să-și atașeze strâns aceste teritorii.

Sărbătorind faptul că prin pacea de la Riga se apropiase de frontierele sale istorice, Polonia n-a remarcat că desfășurase această acțiune în momentul cel mai critic și mai periclitat al existenței noului stat sovietic; rezultatul a fost că în concepția politică sovietică Polonia deveni, **simbolic, călcâiul lui Ahile al său pentru orice atac răuvoitor** care amenința noul imperiu socialist, din partea lumii capitaliste. Douăzeci de ani mai târziu, în 1939, când atacul german periclita din nou existența Poloniei, aceasta cade și pentru a treia oară la același examen istoric: **acela al stării de încredere între ea și Rusia**.

La încheierea celui de al doilea război mondial, starea de spirit a Poloniei a fost din nou convingerea că **“Europa fi este datoare”**. Iar când rușii au ridicat pretenții în privința liniei CURZON, Polonia n-a acceptat-o drept singura soluție posibilă, impusă de învățămintele unei serii de catastrofe repetate timp de o sută cincizeci de ani - ci ca pe **un grav prejudiciu** în urma căruia i se cuvenea o compensație foarte mare. Întâmplător, lucrurile se petreceau într-un moment când puterile directoare din Europa considerau, pe diverse temeieri, că ele sunt datoare cu aceste compensații. Într-adevăr, le-au și acordat **sub forma Sileziei și a unei jumătăți din Pomerania**, punând într-adaos posibilitatea evacuării complete a populației germane din aceste teritorii. Astăzi nu putem încă evalua reacția de perspectivă a acestei decizii, dar este îndreptățită temerea că în jurul acestei probleme se va contura o foarte gravă criză de conștiință europeană și că într-o bună zi Polonia însăși va trebui să-și dea seama că **o compensație mai mică ar fi însemnat mai mult**.

Problema Ungariei istorice

Problema inițială a Ungariei este identică cu cea a Poloniei: exista un cadru statal istoric dat, care însă nu era pe de-a-ntregul de limbă maghiară, ci se împărțea între mai multe naționalități. Acestea alcătuiau două grupe: naționalitățile **teritoriilor nordice** participaseră activ la întregul destin istoric al statului ungar istoric și era foarte probabil că ar putea participa la menținerea unui stat ungar multilingv, dar având o conștiință istorică identică. În schimb, pentru naționalitățile din **partea sudică** a Ungariei, importanța statului ungar se diminuase pe parcursul îndelungatei dominații otomane, așa că ele nu își mai așteptau protecția și eliberarea **de la statul ungar**, ci de la **imperiul habsburgic** care absorbise Ungaria și care le-a și adus eliberarea. De aceea, după alungarea turcilor, când - printr-o legătură mai mult sau mai puțin strânsă - ele s-au reinteegrat pe baza dreptului istoric în statul ungar, această legătură nu mai însemna nimic pentru naționalitățile din sud, și odată cu formarea statelor de limbă înrudită din Balcani, **au început să graviteze în forță către acestea**. Adepții mișcării democratice și naționale maghiare își închipuiau că libertatea democratică avea să realizeze implicit și unitatea națională în cadrul Ungariei istorice. Speranța aceasta s-a dovedit a fi o simplă iluzie, deoarece în 1848 când națiunea maghiară a pornit cu mare avânt să-și cucerească independența față de HABSBUGi, ea s-a pomenit confruntată cu naționalitățile de altă limbă din țara ei, înainte de toate cu **croații, sârbii și românii**, ale căror năzuințe de separație n-a fost dispusă a le recunoaște. În felul acesta Ungaria lansată în lupta pentru libertate a fost pusă în situația unei duble confruntări: cu puterile **reacțiunii europene** și cu propriile-i **naționalități nemulțumite**, rezultatul fiind catastrofa din 1849.

Învățămintele fatale ale catastrofei din anul 1849

În conștiința politică a națiunii maghiare s-au fixat două învățămintele ale acestei catastrofe: pe de o parte că **în lupta sa pentru independență Ungaria fusese abandonată de Europa**, iar pe de

altă parte că **naționalitățile de limbă străină se vor folosi de libertatea democratică spre a se detașa**. Prima concluzie a dat naștere la compromisul austro-ungar de la 1867, esența acestuia concretizându-se în faptul că spre a-și păstra propriul teritoriu istoric, Ungaria renunța la independența deplină. A doua dintre concluzii a generat linia evolutivă care a îndepărtat Ungaria de idealurile democratice, deoarece datorită catastrofei de la 1848-49 în conștiința maghiarilor s-a fixat teama că asumarea tuturor consecințelor democrației avea să ducă la detașarea tuturor teritoriilor locuite de naționalități. Lecția propusă de istorie adepților Ungariei istorice era aceea de a încerca să mențină țara istorică în nord, luând act de faptul că spre sud au de-a face cu popoare demult înstrăinate față de ei. În locul acestei concepții s-a adoptat o politică cu vederi destul de înguste, care își închipuia că zădărniciind în mod meschin promovarea în domeniile dreptului public a diferitelor limbi nemaghiare din Ungaria, își va asigura astfel conservarea Ungariei istorice. Rezultatul a fost că după naționalitățile din sud - având deja conștiința națională proprie și total distinctă - **populația slovacă și rusă din teritoriile nordice** s-a dezis și ea, definitiv, de ideea Ungariei istorice.

Complexul Trianon

În această situație este surprinsă Ungaria de prăbușirea din 1918, când se învederează rapid că lichidarea Ungariei istorice este inevitabilă. Lichidarea aceasta a avut loc însă în condiții atât de necugetate, încât Ungariei i s-au luat **nu numai teritorii alogene din punct de vedere lingvistic**, ci pe deasupra, cu multă larghețe, și **teritorii maghiare**. Consecința a fost pe de o parte un șir întreg de crize politice interne din Ungaria, care au avut darul de a instaura până la urmă un regim al celei mai obscure reacțiuni, iar pe de altă parte faptul că în concepția politică maghiară **împărțirea Ungariei întregi i se atribuia pur și simplu violenței brutale și ipocriziei învingătorilor**, această concepție nefiind capabilă să facă distincție între justetea detașării teritoriilor **de altă limbă** și injustetea **răpirii nedrepte a teritoriilor de limbă**

maghiară. Drept consecință, nu s-a putut dezice de **iluzia Ungariei mari, istorice,** ajungând și mai mult în starea de spirit că **Europa îi este datoare pentru o gravă nedreptate.** Tocmai de aceea, după 1938 Ungaria s-a considerat absolvită de orice îndatoriri europene și odată ce i s-a deschis posibilitatea modificării statutului său teritorial, nu s-a limitat la teritoriile de limbă maghiară, ci în măsura posibilităților, a continuat să alerge după iluzia Ungariei mari, istorice, mergând drept înainte către catastrofa din 1944. **Datorită acesteia, iluzia Ungariei mari, istorice s-a prăbușit definitiv,** însă astăzi nici acest lucru nu este de ajuns: Ungaria trebuie să se confrunte cu o pace care, promițând să fie definitivă, nu îi asigură nici de data aceasta **nici frontierele etnice.** Va avea oare Ungaria suficiente resurse interne spre a suporta acest lucru? Iată problema decisivă pentru viitoarea sa dezvoltare democratică.

Boemia istorică și Cehoslovacia

Problema celei de-a treia țări istorice din estul european, Boemia istorică, a evoluat de asemenea din lipsa de coincidență a frontierelor lingvistice și istorice. Pe teritoriul Boemiei istorice, constituind unitate strânsă din punct de vedere geografic, s-a conturat până pe la mijlocul evului mediu următoarea situație: două treimi din populație era cehă, iar o treime, de jur-împrejur în zona frontierelor, germană. Populația germană își avea propria conștiință de **german** din Boemia, după cum cea cehă și-o avea pe cea de **cehă** din Boemia, și amândouă - în același fel și împreună - considerau că țara este a lor. În răstimpuri, de exemplu pe vremea războaielor husite, opoziția dintre cele două popoare se agrava; în alte perioade se atenua. Germanii s-au orientat întotdeauna mai degrabă spre imperiul german, pe când cehii făceau de preferință o politică est-europeană, însă toate acestea se pierdeau în ciocnirea tipic medievală dintre mii de interese mărunte. După ce HABSBUGII ajung la putere, orientarea germană devine tot mai puternică, iar în războiul de treizeci de ani se estompează de tot până și statutul de stat distinct al Boemiei. Cu toate acestea, **cadrul statal istoric al Boemiei s-a conservat,** dimpreună cu conștiința

aparte legată de el, atât la cehi cât și la germani. La cumpăna dintre secolele XVIII. și XIX. atât conștiința cehă cât și cea germană au ajuns mișcări largi de masă și s-au confruntat puternic, însă ambele își revendicau încă, considerând că le aparține, întreaga Boemie, cea istorică. Pe parcursul conflictelor lingvistice tot mai acute, ambele părți au depășit încetul cu încetul ideea Boemiei istorice: cehii își căutau acoperire în solidaritatea slavă, germanii în ideea Germaniei Mari. Tot sub semnul ideii slave s-au îndreptat preocupările politice și culturale cehe, din ce în ce mai puternic, spre slovacii care trăiau în nordul Ungariei istorice, însă înstrăinați de ea și orientați tot mai mult spre cehi. În primul război mondial s-au înființat legiuni cehoslovace, iar la sfârșitul conflagrației a luat naștere statul cehoslovac independent.

Contradicțiile din procesul de formare statală a Cehoslovaciei

Datorită prăbușirii Germaniei, Cehoslovacia a izbutit să mențină unitatea Boemiei istorice cu populație mixtă, în schimb din est și-a anexat teritoriile slovace din Ungaria istorică și pe deasupra, sub semnul rotunjirii teritoriale, teritorii considerabile maghiare. Principiul pe care se fonda noua formațiune statală era contradictoriu: teritoriile cehe erau legate de noul stat prin continuitate istorică și etnică; teritoriile germane aveau cu el o legătură **istorică** dar nu și etnică; teritoriile slovace, una **etnică** dar nu și istorică; în fine cele maghiare nu aveau **nici** legături istorice și **nici** etnice cu el.

În această situație, adepții națiunii cehoslovace căutau să așeze existența statului cehoslovac pe două baze ideologice: **democrația** și principiul **inviolabilității reglementărilor teritoriale stabilite în 1919 la Versailles.** Noul stat cehoslovac era mai calificat pentru democrație decât vecinii săi est-europeni, nu numai prin faptul că societatea cehă era mai evoluată, mai industrializată și mai civică decât cea polonă și maghiară - dar și prin optimismul său mult mai accentuat decât al acestora. Suita de catastrofe istorice ale Poloniei a început în secolul XVIII., a Ungariei în secolul XIX., iar optimismul lor privind

democrația se frânse încă de atunci. În schimb cehii trecuseră prin secolul XIX, susținând lupte politice dure în umbra imperiului habsburgic, dar fără a-și pierde speranțele politice, iar acest optimism le-a asigurat suflul pentru orânduirea politică democratică realizată între 1918 și 1938, drept veritabilă oază printre diversele fascism și absolutisme. Cehii au dreptate când afirmă că a fi german sau maghiar în statul cehoslovac n-a fost nici pe departe ceva insuportabil.

Dar pentru că la formarea noului stat ponderea principală îi revenea principiului etnic, nu numai ca denumire dar și în structură, noul corp statal le era tot mai străin germanilor din teritoriul istoric, nemaivorbind despre maghiari, care fuseseră înglobați într-adevăr incidental. Rău nu le mergea, însă le cam lipsea motivația: ce anume căutau ei în țara cehilor și slovacilor care se regășiseră pe temeiul fraternității slave?

Cealaltă bază ideologică a existenței și justificării statului cehoslovac a fost ideea invulnerabilității reglementărilor teritoriale de la Versailles din 1919. În măsura în care simțeau că ideea democrației nu le poate scuti statul de efectele forțelor centrifuge, cehii susțineau această idee chiar mai mult decât francezii, cu un veritabil dogmatism rigid care **și-a avut partea sa** în a pricinui întorsătură catastrofală survenită în evoluția politică a Europei.

Catastrofa din anii 1938-1939

Când agresiunea hitleristă a început să vizeze, în 1938, teritoriile germane din Boemia, s-a văzut curând că nu numai populația germană, dar și cea maghiară, ba chiar o bună parte a celei slovace din Cehoslovacia, e lipsită de solidaritate față de statul cehoslovac. Doleanțele erau neserioase și exagerate, însă sentimentul înstrăinării exista. Semnele vizibile ale acestei lipse de solidaritate au contribuit la determinarea puterilor occidentale să accepte ideea că prin aplicarea principiului etnic trebuie împărțită și Cehoslovacia în două. Așa cum s-a desfășurat însă la München, partajarea aceasta nu însemna doar secționare, ci deplină asevire față de Germania lui HITLER, urmată peste șase luni de anexiunea

totală a Boemiei. Cehoslovaciei i s-a întâmplat deci același lucru ca și Poloniei și Ungariei: un proces istoric de mult timp aflat în desfășurare s-a încheiat într-un moment istoric în condițiile exterioare ale celei mai brutale violențe. Situația a pricinuit incapacitatea cehilor de a sesiza, dincolo de violența brutală, ceea ce nu era decât o verigă în lanțul unui proces îndelungat și corespunzător evoluției est-europene. Cu tot dreptul de altfel, cehii considerau pur și simplu că **Europa i-a abandonat iar propriile lor naționalități i-au atacat din spate** - și că Europa **le datorează** restaurarea statului lor liber.

Înfățișarea Cehoslovaciei renăscute

Odată cu încheierea celui de-al doilea război mondial s-a putut proceda într-adevăr la achitarea acestei datorii. După catastrofă, statul cehoslovac și-a înălțat din nou capul, dar **amintirea catastrofelor** i s-a imprimat pe înfățișarea politică tot atât de inefasabil pe cât s-a impregnat pe înfățișarea sufletească a națiunii polone și maghiare. Cehoslovacia nu mai așteaptă de la democrație să-i transforme într-o unitate bine consolidată țara multilingvă, după cum Polonia și Ungaria au pierdut deasemenea această speranță. Înainte însă consecințele antidemocratice ale deziluziilor de acest gen constau în faptul că țara respectivă își făcea aranjamente în vederea **oprimării lingvistice meschine și a deznaționalizării** minorităților sale. Astăzi Cehoslovacia, depășindu-le pe toate acestea, a enunțat programul expulzării tuturor minorităților ne-slave. Lucru dement, dar având logica sa: cehii vor **democrație pentru ei înșiși, liniște pentru țară** dinspre naționalități, dar în același timp și integritate teritorială neatinsă - adică **totul deodată**. În spatele acestei dorințe însă nu se află conștiința forței proprii, ci teama alimentată de catastrofa trăită. În acest punct se diferențiază linia evoluției cehoslovace de cea iugoslavă, cu toate că ambele au început sub auspicii foarte asemănătoare: în 1938-39 Cehoslovacia a trăit experiența propriei sale slăbiciuni și a lipsei de forțe coezive, în așa măsură încât a slăbit până și legătura dintre cehi și slovaci, naționalități constitutive ale statului; față de aceasta, în 1941-44

Iugoslavia a avut experiența redutabilei sale forțe, experiență care va fi decisivă pentru fuziunea într-o singură națiune a sârbilor și croaților inițial antagoniști. Iugoslavii vor mult pentru că se simt capabili de orice, pe când cehii vor totul deoarece nici un fel de securitate nu li se pare suficientă și știu că acum Europa își mai amintește încă de datoria istorică față de ei. Într-adevăr, cel puțin în privința germanilor din Boemia, puterile care pun la cale soarta Europei au cedat dorinței cehilor da a-și expulza minoritățile. Și aici este însă valabil ceea ce am spus în legătură cu Polonia: în jurul acestei probleme începe să se contureze o gravă criză europeană, și se pune pregnant întrebarea dacă ideea intangibilității depline a teritoriului său reprezintă chiar o atât de mare valoare pentru Cehoslovacia, ca să accepte în schimbul ei să fie unul din personajele acestei crize de conștiință.

Trăsături comune în destinul celor trei state istorice

Trăsăturile comune în destinul celor trei state istorice din Europa de Est sunt ușor de schițat, după cele de mai sus. De la sfârșitul secolului XVIII. și până în zilele noastre, toate trei națiunile au avut parte de lecția care se numește **a deveni națiune**, sau mai precis **a redeveni națiune**. Fiecare la timpul său - Polonia între 1772-1794, Ungaria între 1825-1848, iar Boemia între 1918-1938 - a reacționat cu atât de mare avânt la mișcarea democratismului și patriotismului european, încât contemporaneitatea din occident s-a simțit îndreptățită la cele mai mari speranțe. Toate trei au trebuit să se confrunte însă cu faptul că datorită caracterului multilingv, nu sunt capabile să insuflă **o conștiință națională unitară teritoriilor istorice moștenite**, de care erau legate prin sentimente atât de adânci. Toate trei s-au amăgit un timp cu speranța deșartă că fuziunea populației centrifuge se va realiza prin **forța coezivă a democrației și libertății**. Pretutindeni, speranța aceasta se nutrea din marele exemplu al dezvoltării din Franța, unde covârșitoarea experiență a marii revoluții integrase cu atâta succes minoritățile de altă limbă în conștiința națională unitară. Exemplul francez se baza însă pe două

milenii de evoluție culturală, pe un cadru politic de o mie cinci sute de ani, pe o milenară putere centrală, pe cinci secole de conștiință națională și pe prestigiul marii revoluții **franceze**. Iată exemplul pe care voiau să-l urmeze statele est-europene trezite dintr-o îndelungată catalepsie și având de luptat cu dificultățile simplei existențe. Este firesc că speranța în forța coezivă a democrației s-a dovedit a fi deșartă și că a urmat **împărțirea totală a Poloniei, prăbușirea războiului de independență a maghiarilor în 1849 și catastrofa Cehoslovaciei în 1938-39**. Toate trei au fost fatale din cauza că țara aflată în luptă cu puterile reacționare din Europa s-a confruntat concomitent și cu propriile sale minorități nemulțumite. Toate trei națiunile considerau - și cu tot dreptul - că Europa le-a abandonat în mod rușinos. Procesul dezmembrării celor trei state, mai precis: împărțirea Poloniei de cinci ori la rând, catastrofa din 1849 și dezmembrarea din 1919 a Ungariei, precum și catastrofa din 1938-39 a Cehoslovaciei, s-a desfășurat în condițiile atât de flagrante ale **violenței brutale și ale nedreptății**, încât starea de spirit a nici uneia dintre cele trei țări nu-i permitea să întrezărească, dincolo de voința brutală a puterii, **într-o anumită măsură și logica istoriei**.

Dimpotrivă, drept reacție a violenței și nedreptății și-a făcut apariția - tenace și crispată - iluzia că destrămarea cadrului istoric este **pe de-a-ntregul** doar rezultatul unor cauze incidentale, al factorilor puterii și al violenței brutale. În consecință, aceste țări considerau că evenimentul nu a survenit cu necesitate și nu este ireversibil; că odată cu prăbușirea dominației violenței și nedreptății, nu mai rămân piedici în calea restaurării cadrului istoric. Suferințele și vaierul polonezilor, maghiarilor și cehilor oprimați confereau o serioasă realitate imaginii despre Polonia Însângerată, Ungaria Însângerată și Cehoslovacia Însângerată - și aceste imagini au început să fie reflectate asupra **întregii** țări istorice dezmembrate: în imaginația lor, sângera teritoriul statal **istoric** desenat pe hartă, și nu comunitatea mai restrânsă alcătuită de adevărații polonezi,

maghiari și cehi. Cel mai mare bine le-ar fi făcut acestor trei națiuni acela care ar fi procedat la lichidarea țării lor istorice ținând seama cu toate strictetea de principiile etnice și de autodeterminare. Fărămițarea țării istorice ar fi durut o bună bucată de vreme chiar și în acest caz, însă fără efectul turbulent pricinuit de suferințele conaționalităților oprite - iar faptul că din partea popoarelor alofone, trecute sub alte dominații, n-ar fi venit proteste serioase și tendințe serioase de întoarcere la cadrul istoric, ar fi avut un efect de-a-dreptul degrizant. S-ar fi format astfel un climat public nevoit să-și dea seama de inevitabilitatea dezmembrării parțiale și apt să se deprindă până la urmă cu noile frontiere bazate pe forța faptelor. Deoarece însă nu s-a întâmplat așa, toate trei națiunile s-au cramponat, ba chiar - în cazul Cehoslovaciei - se cramponează până-n zilele noastre, de propriile lor frontiere istorice.

După experiența catastrofei sale, fiecare dintre ele s-a deziluzionat în privința efectului coeziv al democrației și, puse în fața alternativei de a rămâne fidele idealurilor democratice sau pretențiilor teritoriale, au optat fără șovăire pentru acestea din urmă, fără să le pese că fiecare dintre ele fusese cândva, la timpul său, mândria democrației europene. În interesul conservării teritoriului statal istoric, Polonia și Ungaria au experimentat ineficiențele mijloace ale opririi și deznaționalizării minorităților, iar recent de tot Polonia și Cehoslovacia au adoptat linia cu totul radicală de a-și expulza complet minoritățile și nu mai mențin în această privință nici măcar aparențele democratice. Fiecare din ele a rămas mult în urma înaltului exemplu de înțelepciune democratică dat de Danemarca în 1919, când a declarat că dorește să-și recupereze până și teritoriile istorice daneze numai prin plebiscit. Toate trei națiunile în chestiune, sub efectul gravelor zguduirii suportate, au ajuns în starea de spirit de a considera că **nu au decât revendicări față de lume**, fără obligații și răspunderi. Faptul s-a manifestat înainte de toate prin lipsa de reticiență morală cu care aceste țări au năzuit la restabilirea unui status quo considerat "valabil" de ele. Nu mai puțin gravă este lipsa de răspundere manifes-

tată și în felul cum aceste țări - deziluzionate de metodele democratice, dar cramponate de acel status quo istoric - au încercat să asigure monolingvismul țării lor fie prin deznaționalizare, fie prin expulzare.

Europa abandonase într-adevăr, în situații grave, aceste trei țări, și simțea într-o oarecare măsură datoria invocată neconținut de ele. Dintre cele trei națiuni însă Ungaria își prezenta revendicarea morală în momente nepotrivite și la un mod greșit: întâi în perioada lipsită de șanse a reacțiunii de după 1849; a doua oară între 1918 și 1938 sub dominația regimului axat rigid pe ideea de status quo, și întrupată într-un revizionism cverulant; iar a treia oară în 1938-1941, ca aliată a fascismului. În schimb Polonia și Cehoslovacia, atât în 1918 cât și în 1945, își prezentau nota într-un moment când Europa se simțea datoare, fiind în același timp și capabilă să le dea satisfacție.

Așadar în acest punct destinele celor trei țări se diferențiază întrucâtva: pe când Ungaria nu poate conta nici măcar pe dobândirea frontierelor sale etnice, asistența internațională epurează de minorități întregul teritoriu istoric al Boemiei, iar Polonia primește drept despăgubire pentru teritoriul său istoric pierdut, teritorii epurate în același fel. În Ungaria se poate conta deci pe **o gravă criză psihologică afectând până și viitorul democrației**; în schimb Polonia și Cehoslovacia pot deveni în viitor personaje ale unei ample **crize de conștiință a Europei**, în legătură cu expulzările în masă. Situația în care toate cele trei țări își vor putea ocupa, cu sufletul deplin împăcat, propriul cadru obișnuit și ne-pus în discuție nici de alții, rămâne încă o chestiune a viitorului mai îndepărtat.

4. Deformarea culturii politice a Europei Centrale și de Est

Astăzi este foarte răspândită opinia că Europa Centrală și de Est, sau mai exact întregul teritoriu de la est de Rin, dintre Franța și Rusia deci, se caracterizează în materia de cultură politică printr-un fel de **înapoiere originară**. Se

invocă specificul arierat, antidemocratic al **raporturilor sociale** din aceste teritorii, duritatea **metodelor lor politice**, caracterul îngust, meschin și violent al **naționalismului** lor; se spune că în acest teritoriu **puterea politică** se află în mâinile marilor latifundiați aristocrați, ale capitaliștilor monopoliari și ale clicilor militare, de care aceste țări nu se pot debarasa pe cont propriu; se afirmă că acest teritoriu este o pepinieră a tot felul de **filosofii politice** confuze, obscure și mincinoase. Toate acestea par a sugera probabilitatea că popoarele și țările din acest teritoriu sunt, **prin habitusul lor, incapabile de dezvoltare democratică de tip vest-european.**

Această prezentare pornește de la anumite fapte reale, dar concluzia sa finală induce într-o eroare gravă. Este însă eminentamente aptă de a justifica acel gest de lehamite cu care să te eschivezi de obositoarele și incommodele probleme ale consolidării acestui teritoriu și de a motiva cele mai contradictorii propuneri de soluționare caracterizate printr-o singură trăsătură comună: faptul că sunt deopotrivă superficiale și periculoase.

Înapoiere originară, sau impas istoric?

Nu începe îndoială că aceste țări sunt foarte îndepărtate de democrațiile maturizate vest- și nord-europene. Nu este îndoielnic nici faptul că daturilor structurii lor sociale le revine un rol serios în această privință. Instituțiile care au constituit școala premergătoare a democrației din Europa de Vest, au transformat mult mai puțin intensiv societatea Europei Centrale și de Est. Zona **feudalismului** conceput în sens occidental, adică bazat pe relații personale de tip contractual, se întindea numai până la Elba; dincolo de ea începea predominanța **iobăgiei** rigide și uniformizate. Dominația metodelor sociale și ale formelor de contact îndulcite de modul de viață burghez, de creștinism și de umanism, ajungea până la păturile cele mai de jos în măsură descrescândă de la vest spre est. Corespunzător acestui fapt, în aceste țări dezvoltarea burgheziei urbane, purtătoare a revoluțiilor din epoca modernă, precum și evoluția muncitorimii industriale pornită pe urmele ei, a fost mult mai puțin

organică decât în Europa de Vest, și totodată au fost mai restrânse numeric și mai izolate. Față de toate acestea, se pot însă menționa și serioase avantaje. În primul rând faptul că - fie și în măsură mai mică - antecedentele creștine, umaniste, burgheze și muncitorești ale dezvoltării sociale moderne **au existat** și în acest teritoriu. Timp de secole întregi, popoarele din Europa Centrală și de Est au fost distanțate de Europa de Vest prin gradul dezvoltării lor sociale, politice și economice, dar foarte apropiate nu numai sub aspectul teritorial și sub acela de habitus. În țările est-europene existau antecedente considerabile de tot ale formei de viață a țărănimii libere și ale libertății politice, iar una dintre cele mai mari speranțe ale Europei secolului XIX. a fost tocmai imensul răsunet stârnit de ideea europeană a libertății în Europa de Est. Făcând abstracție de Rusia, speranța aceasta nu s-a îndeplinit, dar motivul pentru care teritoriul acesta a ajuns mai înapoiat față de Europa de Vest, decât fusese înainte, nu poate fi explicat prin cauze pur sociale. Fără îndoială au existat și acum cincizeci de ani observatori cu ochi buni în Europa de Vest, care au sesizat stagnarea și lipsa de viață a culturii politice italiene; care au remarcat, dincolo de randamentul cultural și științific european al Germaniei, marea înapoiere a structurii ei sociale, precum și-au dat seama și de faptul că la micile națiuni "iubitoare de libertate" din Europa de Est, dominația ideii de libertate nu este atât de profundă și de înrădăcinată pe cât se pare de la distanță. Dar n-au putut exista din cei ce, pe temeiul unor cauze de habitus, să fi fost capabili a prevedea că până pe la mijlocul secolului XX. nu numai Rusia, dar și Turcia se va afla pe un traiect mai rectiliniu al dezvoltării sociale, decât spre exemplu Polonia sau Ungaria. Situația aceasta nu se poate explica decât cu blocaje ale dezvoltării, datorite unor seisme istorice.

Interese reacționare și sentiment național

Nu începe îndoială nici în privința faptului că în aceste țări latifundiați aristocrați, capitaliștii monopoliari și clicile militare dețineau o putere și exercitau o influență pe care o țară a libertăți spi-

ritului și a dezvoltării sănătoase nu le-ar suporta. Este însă teribil de superficială opinia răspândită, cumcă naționalismul meschin, îngust, violent și antidemocratic al acestui teritoriu s-ar explica prin faptul că mării latifundiari aristocrați, capitaliști monopolitari și clicile militare - deținători ai puterii sau având influență asupra ei - ar avea **interesul** să mențină popoarele acestor țări într-o supunere sclavagistă și să le deturneze atenția de la problemele sociale. Formulată **în felul acesta**, afirmația este un nonsens. Interesele menționate există într-adevăr, însă în chip de latență și sunt foarte bucroase când vreo mișcare politică le furnizează mase obediente. Dacă însă acesta ar fi factorul decisiv, atunci aici nu ar exista doar un naționalism agresiv, ci pur și simplu servitute și o înapoiere animalică. **Sentimentul național**, fie chiar și îngust și meschin, este un serios **sentiment de masă**, frate bun cu democratismul; ori, persoane și grupuri ancorate solid în niște relații de interese, nu pot nici să stimuleze și nici să trăiască sentimente de masă serioase. Cel mult se străduiesc să exploateze și să fortifice, în interesul propriului lor punct de vedere, efectul derutant și generator de impas, pe care diversele seisme și temeri istorice l-au exercitat asupra dezvoltării politice a unor țări.

Filosofii confuze și propagandă mincinoasă

Este adevărat că în acest teritoriu proliferază cele mai confuze filozofii politice și cele mai grosiere minciuni politice - din cele ce, într-o societate sănătos dezvoltată, nu prea pot fi nici măcar formulate, ne-cum acreditate. Este însă pueril să-ți imaginezi că deformarea dezvoltării unei culturi politice se poate pricinui de către niște filozofii confuze sau de către instigările unei propagande răuvoitoare. Un sentiment de masă profund poate să izvorească numai din **afect**, iar afectul numai din **experiențe reale**. Semiadevărurile filosofiilor confuze și minciunile propagandei au efect asupra individului sau colectivității numai dacă anumite emoții timorante și derutante, trăite cu mare intensitate, au trezit în individ și în colectivitate înclinarea de a da crezare semiadevărurilor și minciunilor, pen-

tru că pe baza acestora își pot justifica autoamăgirile, își pot nutri iluziile deșarte, se pot crampona de falsele lor concepte și își pot satisface anumite porniri. Semiadevărurile și minciunile propagandei nu au priză la sufletele echilibrate. Întrebarea este însă ce anume a dezechilibrat popoarele Europei Centrale și de Est.

Nesiguranța cadrului național

Toate elementele indică o speță sau alta a **isteriei politice**, iar în cazul depistării isteriilor politice, prima sarcină este aceea de a dezvălui seismele istorice care au perturbat dezvoltarea și echilibrul acestor țări. În Europa Centrală și de Est seismele acestea izvoresc din factura penibilă și dificilă a procesului prin care **s-au constituit națiunile**. Am descris felul cum, datorită dezmembrării Germaniei și Italiei ca și formării imperiilor habsburgic și otoman, frontierele **statale** din acest teritoriu s-au diferențiat de cele **naționale**, și cum acest fenomen a generat **naționalismul lingvistic** și confuzia în ceea ce privește cadrul național. Cu alte cuvinte, tuturor națiunilor de aici le-a lipsit tot ce națiunile Europei de Vest aveau atât în realitate cât și în conștiința colectivității, la un mod atât de firesc, clar, conturat și palpabil: **realitatea cadrului național și statal propriu**, capitala, **familiaritatea** rezultată din coeziunea economică și politică, elita socială omogenă, etc., etc. În Europa de Vest și de Nord mărirea și decadența țării, rolul ei de mare putere sau atrofierea acestuia, dobândirea sau pierderea imperiilor coloniale, putea rămâne un simplu episod, o aventură îndepărtată, o amintire frumoasă sau tristă, toate acestea fiind suportabile în ultimă analiză fără să le zdruncine fundamental, deoarece aceste țări aveau ceva ce nu li se putea lua, nu li se putea contesta. Față de aceasta, în Europa de Est cadrul național era ceva ce **trebuia realizat, trebuia restaurat, trebuia cucerit prin luptă, trebuia să te temi pentru el**, trebuia păzit nu numai de instrumentele puterii cadrelor statale dinastice deja existente, dar și de **indiferența unei părți din populația proprie** și de labilitatea conștiinței naționale.

Teama existențială pentru comunitate

Din această situație derivă cea mai pregnantă caracteristică a psihicului politic lipsit de echilibru în Europa Centrală și de Est: **teama existențială pentru comunitate**. Viața tuturor a fost umbră de o putere de stat străină, lipsită de rădăcini, manifestată ba sub forme europene, ba în chip de insuportabilă opresiune, care - indiferent dacă se numea împărat, țar sau sultan - priva aceste comunități de cei mai buni dintre fiii lor, deoarece le oferea carieră celor mai talentați și temniță sau spânzurătoare celor mai drepti dintre ei. Tulburările iscate în chestiunea frontierelor istorice și etnice n-au întârziat a **stârni conflicte între popoare** și a le determina, în funcție de ocaziile ivite, să experimenteze unele pe pielea altora ceea ce învățaseră de la împărați, sultani și țari. Toate au învățat ce înseamnă să știi că locurile sacre ale istoriei naționale sunt periclitare, pierdute sau încăpute pe mâini străine și dușmănoase; că poporul tău sau o parte din el trăiește sub stăpânire sau opresiune străină. Toate aveau teritorii pentru care se temeau pe bună dreptate sau le revendicau la fel de îndreptățit și nu exista printre ele nici unul care să nu fi fost aproape de nimicirea parțială sau totală. Pentru un vest-european, a-l auzi pe un bărbat de stat al oricăreia dintre micile națiuni est-europene că vorbește despre **“moartea națiunii”** sau despre **“nimicirea națiunii”** înseamnă vorbărie goală, căci un vest-european își poate imagina exterminarea, subjugarea sau asimilarea lentă, dar **“nimicirea”** pur politică de la o zi la alta, rămâne pentru el o simplă imagine emfatică - pe când pentru națiunile est-europene ea constituie o **realitate palpabilă**. Aici nu este nevoie de exterminarea sau expulzarea unei națiuni; pentru ca ea să se simtă periclitată este suficient să-i **conțești existența**, cu suficientă forță și violență.

“Trezirea” conștiinței naționale

S-a putut proceda, cu speranțe de succes, la o asemenea “trezire”, deoarece în spatele acestor națiuni se aflau mase labile care **trebuiau câștigate** pentru ideea națională, sau, cum se spune pe aici, trebuia să li se trezească conștiința națională.

Ce sens avea așa ceva de pildă în Franța sau Anglia, unde nouăzeci la sută dintre oameni nu sunt **englezi** sau **francezi** la modul conștient, după cum nu sunt nici **tați** sau **soți**, **burghezi** sau **proletari** la modul conștient, sau oameni la modul conștient; numai **momentele critice** le generează conștiința acută a apartenenței și a rostului lor în lume. În privința englezilor sau francezilor, neconținută menținere în stare de trezie a conștiinței naționale nici n-ar avea rost, deoarece dacă este necesar, ea se trezește singură, iar dacă se trezește, e incontestabil că se trezește o conștiință engleză sau franceză - căci **ce altceva** s-ar putea trezi? Față de aceasta, în Europa Centrală și de Est totul a fost contestat: întâi s-au luptat între ele cadrele dinastice, apoi cele naționale pentru fiecare suflet de om în parte. Iar la dispută a participat, în funcție de sentimentele, interesele sau ideile sale fixe, moșierul, șeful plasei, preotul, învățătorul, primarul, meșteșugarul localnic care citea ziarele - și se întâmpla să spună fiecare cu totul altceva. Un țaran maghiar sau slovac era confruntat, uneori zi de zi, cu niște **rebusuri extreme** ale existenței comunitare, pe care țaranul francez trebuia să le dezlege cel mult o dată la o sută de ani. În Europa de Est masele populare cu conștiință labilă se confruntau cu patrioții zgomoși, și de aceea în acest teritoriu, mult vehiculată ideea națională putea să pară uneori drept una limitată în mod cu totul grotesc la un cerc restrâns. Așa se explică pentru ce atitudinea negativă adoptată de marxismul vulgar față de ideea națională a avut în Europa Centrală și de Est un răsunet cu totul diferit de cel din Europa de Vest. În Occident, unde cadrul național însemna **un adevăr real continuu și retroproiectabil pe o durată îndelungată**, punctul de vedere al marxismului era pur și simplu o teorie posibilă, puțin cam dogmatică, dar foarte instructivă. Față de aceasta în Europa Centrală și de Est părerea că **ideea națională este o acoperire ideologică pentru interesele unui grup restrâns, de capitaliști**, apărea în chip de pericol mortal vizând existența națională, tocmai din cauza că în acest teritoriu presupunerea era **întrucâtva fondată**. Nu fiindcă în aceste țări într-adevăr burghezia capitalistă ar fi fost elementul

primordial interesat în ideea națională și primordialul purtător al acesteia, căci nu ei îi revenea în primul rând acest rol, ci așa-numitei **intelențe naționale** (în sensul de pătură știutoare de carte - **n. trad.**) și tocmai în aceste teritorii pătura respectivă nu coincidea cu burghezia capitalistă, ba nici măcar nu prea era legată de ea. Este însă adevărat că în aceste țări marile mase populare - pentru care noul cadru național în formare nu coincidea cu istoricește cunoscuta realitate a statului dinastic - au manifestat la început o anumită **pasivitate** față de ideea națională, așa că "intelența" a făcut eforturi imense pentru a "învăța" **poporul** ce anume este lecția denumită **națiune**. Firește instruirea aceasta n-o putea săvârși decât **istoria**, dar până a se săvârși această instruire, concepția marxismului vulgar conform căreia ideea națională servește drept paravan **intereselor unor grupuri restrânse**, periclită mortal eforturile "dialectice" ale intelenței naționale. Iată pentru ce a fost posibil într-o mare parte a acestor țări să se **implanteze o teamă de-a dreptul psihotică** față de socialismul marxist, până și în acele pături ale știutorilor de carte care nu erau legate prin nici un fel de interese mai serioase de regimul capitalist.

Naționalismul antidemocratic

Teama existențială pentru comunitate a fost în aceste țări factorul decisiv datorită căruia **situația democrației** și a dezvoltării democratice **a devenit labilă**.

Pentru ca dezvoltarea politică modernă a unei comunități europene să fie armonioasă și rectilinie, este necesar în esență un singur lucru și anume: **cauza comunității și cauza libertății să fie aceeași cauză**. Cu alte cuvinte: în momentul revoluționar când, prin uriașe seisme revoluționare, individul se eliberează de sub presiunea psihologică a forțelor sociale care îl domină prin grația divină, atunci să fie clar și palpabil că eliberarea **individului** înseamnă implicit **eliberarea întregii comunități**, lărgirea ei și îmbogățirea sa exterioară și interioară.

Democratismul și naționalismul sunt mișcări cu aceeași rădăcină, iar dezechilibrul corelației profunde dintre ele poate duce la perturbații

grave. Așa s-a întâmplat în Europa Centrală și de Est, unde **nu s-a realizat legătura între luarea în stăpânire a comunității naționale și eliberarea omului**, ci dimpotrivă, aceste națiuni au trăit momente istorice care păreau să demonstreze că prăbușirea apăsătoarelor dominații politice și sociale din trecut, dimpreună cu asumarea democrației până la consecințele sale extreme, expun comunitatea națională la grave riscuri, ba chiar catastrofe. Din această traumă ia naștere cel mai înspăimântător monstru al dezvoltării politice moderne din Europa: **naționalismul anti-democratic**. Din păcate, deprinderea îndelungată ne împiedică să sesizăm cât de îngrozitor și de absurd este să pretinzi a dezvolta virtuțile firești ale omului liber - entuziasmul spontan, sacrificiul deliberat și activitatea desfășurată sub semnul răspunderii - de dragul unei comunități care **nu asigură condițiile elementare ale dezvoltării omului liber**.

Falsificarea democrației

În starea de teamă convulsivă înclinată să creadă că propășirea libertății periclitează cauza națiunii, nu te poți folosi de bunurile democrației. **A fi democrat înseamnă înainte de toate a nu avea teamă**: a nu avea teamă de cei ce sunt de altă părere, vorbesc o altă limbă, aparțin unei alte rase; a nu avea teamă de revoluție, de propaganda dușmană, de deprecieri și în general de toate pericolele imagine care devin reale tocmai **prin faptul că ne temem** de ele. Țările din Europa Centrală și de Est se temeau **din cauza că** nu erau democrații ajunse la maturitate - și **deoarece** se temeau nici nu se puteau realiza în acest sens. Desfășurarea nestânjenit liberă, scutită de temeri a vieții politice s-ar fi lovit în cele mai diverse puncte de complexe de teamă ale acestor națiuni; sau ar fi imprimat nesiguranță unor eventuale pregătiri de război, sau ar fi stânjenit continuarea unei politici externe agresive născută din angoasă, sau ar fi conferit labilitate vreunei construcții politice false pe care teama națională nu voia s-o demaște, sau ar fi acordat posibilități prea largi minorităților naționale periculoase

pentru unitatea națională, străine, indiferente sau dușmănoase față de cadrul național - etc., etc.

Astfel, în climatul fricii permanent resimțite, a devenit o regulă tot ceea ce **adevăratele** democrații cunosc numai în ceasul **adevăratului** pericol: restrângerea libertăților publice, cenzura, căutarea "mercenarilor" plătiți de dușman, deci a "trădătorilor", menținerea cu orice preț a ordinii sau a aparenței de ordine, și a unității naționale în dauna libertății. Își fac apariția cele mai diverse forme de falsificare și corupere a democrației, de la metodele cele mai subtile și adesea nici măcar deliberate, până la cele mai dure: dejucarea dreptului de vot universal **împotriva** dezvoltării democratice, un sistem de coaliții și compromisuri bazate pe criterii nesănătoase și impure, sistemele sau abuzurile electorale menite să zădărnicească sau să falsifice formarea voinței sănătoase a comunității, lovituri de stat și dictaturi vremelnice.

Falsul realist

Pe parcursul acestei evoluții, viața politică a Europei Centrale și de Est se caracteriza printr-un tip specific de politician: tipul **falsului realist**. Coborât din mediul aristocratic sau înălțat în politică pe aripile forțelor democratice, de reprezentanță populară, acest tip se caracteriza pe lângă un incontestabil talent, printr-o anumită șiretenie și violență, ceea ce îl făcea foarte apt să devină mânător și depozitar al falsificării democrației, al guvernării antidemocratice desfășurată în **forme** democratice, sau al unei pseudo-construcții politice violente. Reprezentanții săi au dobândit astfel renumele de "mari realiști", și au relegeat în planul secundar pe politicienii de tip vest-european calificați drept "doctrinari" și "idealiști". Marele exemplu de urmat al genului a fost BISMARCK, iar reprezentanții săi cei mai caracteristici cei doi TISZA, BRĂȚIENII, PAŠIĆ, BETHLEN, VENIZELOS, etc. Drept consecință ciudată, dar logică, în aceste țări puterea șefului de stat câștigă din nou teren, după ce fusese întrucâtva îngrădită prin progresul democratismului. Într-adevăr, puterea guvernelor constă în capacitatea de a menține în echilibru acești doi factori, însă

manipularea sistematică a reprezentanței populare consolida celălalt factor. Mai mult chiar: tocmai **puterea șefului de stat** deveni forul din partea căruia supușii fideli așteptau să-i scape de guvernământul actual. Ori, aceasta însemna dispersarea forțelor democratice existente, recăderea în starea **premergătoare** democrației, când societatea speră să scape de necazuri prin bunul plac, favoarea și înțelepciunea puterii personale, a șefului de stat, - și nu prin lege, prin control eficient exercitat de guvern și prin inteligența politică a cetățenilor.

Problemele conducerii sociale

Tot datorită dificultăților aferente formării națiunilor din Europa Centrală și de Est, în **conducerea socială** au dobândit sau redobândit un rol factorii care apoi au contribuit în mare măsură la devierea liniei sănătoase și democratice a dezvoltării politice. În Occident, elita animatoare a dezvoltării democratice și naționale se compunea în primul rând din juriști, funcționari ai administrației publice, scriitori politici, conducători ai vieții economice, intelectuali liberi profesioniști și conducători sindicali. Față de aceasta, în Europa Centrală și de Est s-a deviat pe două direcții: pe de o parte, în contradicție flagrantă cu spiritul democrației, **suveranul, nobilimea și militarii** au dobândit din nou un rol decisiv, iar pe de altă parte, așa-numite **inteligente naționale** i-a revenit un rol cu totul specific.

Monarhul, nobilul, soldatul

Suveranul, nobilul, soldatul își recâștigă rolul prin faptul că în Europa Centrală și de Est formarea cadrului național necesita nu numai o mișcare politică internă, dar și remaniere teritorială, deci modificări care afectau sistemul statelor europene. Așadar, asumându-și un rol în cauza unității și independenței naționale, dinastia, aristocrația și armata se eschiva **într-o anumită măsură și pentru un anumit timp**, destinului său, deci decăderii treptate sau bruște și - în lupta dusă de obicei de către democrație împotriva tuturor situațiilor de dominație personală - izbutea să-și asigure acea poziție privilegiată de

“**noli me tangere**”. Pe acest temei național s-a estompat critica opiniei publice la adresa anumitor dinastii (de pildă casele de HOHENZOLLERN, de SAVOYA, și KARAGHEORGHEVICI), la adresa anumitor aristocrații (de exemplu cea prusacă, polonă și transilvană) și la adresa tuturor armatelor naționale. Astfel a fost posibil ca, dintre cele două componente ale sentimentului național, preponderența să-i revină în aceste țări componenteii **aristocratic-militare** animată de sentimentul dominației agresive și de gustul de a reprezenta - față de componenta **burgheză** dotată cu sentimente civilizate, intime și pașnice.

Rolul inteligenței naționale

Ce-i drept, prestigiul social, trecutul, tradițiile, cultura politică a inteligenței naționale, erau mult mai modeste decât ale intelectualilor vest-europeni, dar ea avea o importanță și o răspundere mult mai mare din punctul de vedere al existenței naționale. Sporise în mod deosebit importanța profesiilor intelectuale care se ocupau și aveau grijă de trăsăturile specifice ale comunității naționale: scriitorii, lingviști, istorici, preoți, învățători, etnografi. Iată pentru ce “cultura” a devenit în aceste țări un moment de o atât de uriașă semnificație politică - numai că aceasta însemna mai degrabă o **politizare** a culturii, decât o înflorire a sa. Deoarece aceste țări nu “existau” în sensul vest-european, de neîntreruptă continuitate istorică, inteligența națională era cea careia îi revenea sarcina de a pune în evidență și a cultiva, drept semne distinctive, individualitatea lingvistică și populară a națiunii noi sau renăscute, și de a demonstra adevărul că în ciuda tuturor carențelor vieții lor naționale, aceste noi cadre populare au rădăcini mai adânci și sunt mai vii decât cadrele statale dinastice existente aici. Pe această cale a luat naștere, după cum am mai spus, ideologia naționalismului lingvistic. Toate acestea în sine n-ar fi periclitat dezvoltarea democratică; dimpotrivă, la început aceste pături intelectuale au fost adesea substanțial mai democratice decât burghezii și juriștii capitaliști protagoniști în Europa de Vest.

Această evoluție a devenit punctul de plecare al unei deviații fatale, deoarece de aici au pornit teoriile și filosofii politice confuze care au inundat mai apoi viața politică a acestor comunități grevate de teamă. Nu este vorba deci cătuși de puțin despre faptul că în acest teritoriu și-ar fi continuat existența o lume dinastică, aristocratică, militar-cavalierească în sensul clasic al cuvântului. Forțele dinastice, aristocrate și militare și-au conservat numai puterea și presiunea exercitată asupra societății; în materie de evaluare politică au adoptat pe de-a-ntregul valorile, obiectivele, temerile și dorințele inteligenței naționale, adăugându-le din propriul lor univers de valori cel mult atâtea tendințe monarhice, aristocratice și militare (unitate, disciplină, ordine, antirevoluționarism și respectarea prestigiului), câte erau necesare spre a menține starea de timorație.

Deformarea caracterului politic

Deformarea structurii sociale a fost urmată de **deformarea** caracterului **politic**, dând naștere stării de spirit isterice în care nu există un echilibru sănătos între lucrurile **reale**, **posibile** și **dezirabile**. La toate aceste popoare se pot identifica foarte clar simptomele contradictorii caracteristice lipsei de armonie dintre dorințe și realitate: auto-documentarea exagerată și nesiguranța internă, vanitatea națională supradimensionată și capitulările neașteptate, necontenita proferare a performanțelor și vizibila scădere a valorii acestora, pretențiile morale și iresponsabilitatea morală. Cele mai multe dintre aceste națiuni trăiesc în obsesia fostei sau posibilei situații de mare putere, dar în același timp se autodefinesc drept “națiuni mici”, cu o descurajare pe care un olandez sau un danez, de pildă, n-ar putea-o înțelege nicidecum. Iar dacă unul sau altul dintre visele lor privind teritoriul, puterea sau prestigiul, se realizează pentru un timp oarecare, nimeni nu poate îndrăzni să atragă atenția asupra fragilității și insuficienței acestor împliniri, fără a-și atrage tunetele și fulgerele acuzei de trădător - și cu atât mai puțin îngăduie aceste națiuni să fie deposedate de visele lor neîmplinite.

Materialismul național

În această stare de spirit, simțul pentru valorile politice se tulbură: desconsiderarea valorilor e o trăsătură comună a tuturor stărilor de spirit primitive, în care domină lupta pentru existență; iar nesiguranța permanentă și impasul existenței generează o totală confuzie în universul valorilor. Tocmai de aceea este foarte periculos existențialismul vulgar, conform căruia starea de pericol este fecundă, numai confruntarea cu aneantizarea dezvăluind individului și comunității adevăratul sens al vieții și însuflându-i capacitatea de a-și concentra forțele creatoare ("Stirb und Werde!", "Vivere pericolosamente!"). Toate acestea sunt valabile numai în cazul caracterului matur, echilibrat și major; în individul sau comunitatea fără maturitate, în pubertate, nesiguranța existenței generează nesiguranța valorilor.

În felul acesta s-a format în aceste țări un straniu **materialism național**, rudă îndepărtată și deformată a materialismului social marxist. După cum în febra luptei de clasă muncitorimea industrială a fost mult timp mai puțin sensibilă față de valorile subtile pe care clasele posedante le-au putut dezvolta tocmai datorită calmului generat de posesiune - tot astfel în febra propriei lor geneze, națiunile în curs de formare n-au observat că în cazul națiunilor occidentale dimensiunea realizărilor constă tocmai în faptul că ele își trăiesc viața națională cu un calm firesc, fără a ține să demonstreze neapărat ceva **ca națiuni**.

Universul de valori al muncitorimii angajate în lupta de clasă s-a dovedit capabil de a se adânci și îmbogăți, pe toată linia, direct proporțional cu creșterea ponderei și lărgirea posibilităților politice, precum și cu împlinirea speranțelor acestei muncitorimi; în schimb, sub influența repetatelor catastrofe și impasuri istorice, universul ideatic național al celor mai multe dintre popoarele Europei Centrale și de Est s-a îngustat tot mai mult, căzând pradă unor grave **isterii comunitare**. Astfel și materialismul lor național a fost în măsura cea mai mare distrugător de valori. Toate manifestările vieții naționale i se subordonau **cele mai dârze finalități naționale**: orice

randament, fie real, fie imaginar - de la premiul Nobel și până la recordurile olimpice - își pierdeau caracterul spontan, scop în sine, fiind puse în slujba **auto-documentării naționale**. De la falsuri la asasinat, totul devenea sacrosanct și intangibil, dacă se comitea "**în numele națiunii**", "**în interesul națiunii**". De așteptat din partea unor buni materialişti, nu voiau să sesizeze că în final toate acestea duc la ruina rezervelor morale fundamentale ale națiunii. Una din cele mai redutabile fapte ale lui Thomas MASARYK - cu decenii înainte de a fi fost ales președinte - constă în curajul cu care a demascat factura de fals a unui document național istoric al cărui conținut fusese un izvor favorit al autoadulării naționale romantice. Din păcate exemplul său a fost prea puțin urmat în celelalte țări est-europene.

Publicistică haotică și "știință națională"

Așa a luat proporții în Germania și Italia, ca și în toate țările mici din estul Europei o **publicistică politică** operând cu categorii dezlănate și false, în cadrul căreia toate noțiunile curente ale gândirii politice europene au îmbogățit acest arsenal al auto-documentării și auto-justificării. Prin urmare, din simple idei și generalizări mai mult sau mai puțin juste, ele s-au transformat în manifestări de rang metafizic ale Binelui Absolut sau Răului Absolut, în esențe mistice și formule magice ale căror rost suprem era acela de a însufla viață unor dorințe și de a crea nebulozitate în jurul unor simple fapte cu care o comunitate sau alta nu dorea să se confrunte. Cei ce cultivau științele "naționale" începură să elaboreze, pe baze "științifice", justificarea istorică sau în lipsa ei, cea protoistorică a existenței naționale; motivația "științifică" a disputelor teritoriale; ideea de bază a existenței naționale; misiunea națională care justifică existența națională independentă, ba chiar - horribile dictu - până și concepția de politică externă pe care națiunea trebuie s-o adopte conform concepției istorice elucidate "**științific**".

Folosită drept astfel de instrument, această

știință care nu mai era un scop în sine și a corupt în mare măsură viața științifică din aceste țări, pe deasupra a creat o relație radical falsă între adevăr și elita națiunilor respective, obișnuind-o să se bazeze pe **revendicări** în loc de **realități**, pe **cerințe** în loc de **rezultate** și să gândească în afara simplei înlănțuirii de **cauze și efecte**.

Dacă reprezentanții acestor elite erau confrunțați cu faptul imposibilității de a coexista în cadrul aceluiași corp statal, ei invocau **condiții geopolitice** care impuneau conviețuirea, ba chiar stabileau indirect și cui trebuie să-i revină rolul de conducere în această conviețuire. Dacă erau întrebați pentru ce anume vor să domine popoare ce nu sunt dornice de dominația lor, și pentru ce anume vor să primeze asupra celor asupra cărora nu primează, invocau **descoperiri arheologice, cântece populare, motive de artă populară, împrumuturi lexicale, tripticuri, efecte exercitate de instituțiile și cărțile lor**, prezentându-le drept dovezi în sensul că fără toate acestea, poporul respectiv ar mai vegeta și astăzi în cea mai opacă barbarie. Dacă li se cerea să dea seamă de anarhia interioară, de dictatură și opresiune, își arătau rănile primite în confruntările cu Attila și cu turcii, sau apărând libertatea ori democrația Europei. Dacă li se reproșa politica externă smintită și vanitoasă, invocau "sensul" metafizic multiseclar sau chiar atemporal al istoriei lor, afirmând că acesta le determină în mod fatal cutare sau cutare politică. Să nu se creadă totuși că acestea au rămas simple extravagante; au modificat și în ultimă analiză au falsificat în ultima măsură până și țesătura raționamentelor cele mai profesionale, mai obiective și mai moderne, chiar dacă se proceda mai puțin dur.

Drept rezultat de ansamblu al tuturor acestor factori, dezvoltarea socială și politică a țărilor în chestiune s-a blocat, și chiar în alternativa că a continuat, ea nu putea atesta caracterul rectiliniu și nici creditul intern care caracterizează pe de o parte evoluția Europei de Vest și de Nord, iar pe de alta a Uniunii Sovietice.

5. Mizeria litigiilor teritoriale

Haotizarea statutului teritorial al Europei Centrale și de Est, precum și deformarea culturii politice de aici a produs consecințele cele mai grave în **raporturile** dintre națiunile de aici. În formularea observatorului aflat departe, viața politică a acestui teritoriu abundă de antagonisme **teritoriale** meschine, inextricabile, și toate națiunile de aici se află în permanent conflict cu aproape toți vecinii lor.

Războiul lingvistic

Printre aceste fenomene respingătoare, primul loc revine **războiului lingvistic** atât de incomprehensibil și de lipsit de sens pentru observatorul vest-european. Ce-i drept, Europa de Vest cunoaște și ea disputele privind folosirea limbii. Dar trebuie să fim lămuriiți asupra deosebirii dintre o astfel de dispută referitoare la folosirea limbii, desfășurată în Europa de Vest sau de Nord și un război lingvistic din Europa Centrală sau de Est. Disputa lingvistică flamando-valonă sau fino-suedeză diferă esențial de războiul lingvistic cehogerman, maghiar-român sau polono-ucrainian. În disputele lingvistice din Europa de Vest și de Nord se confruntă adversari pentru care democrația este un bun dobândit, **existent și bine apreciat**, iar disputa lingvistică **nu este o chestiune existențială**. De obicei disputa lingvistică din Europa de Vest și de Nord nici măcar nu se desfășoară între două popoare, ci între două fracțiuni ale inteligenței unui popor, iar activitatea agitatorică tinde să reia la limba-mată o pătură finlandeză suedofonă, flamandă francofonă, bretonă francofonă sau irlandeză anglofonă, ruptă de limba popoului propriu. **Poporul** suedez din Finlanda, sau **poporul** valon din Belgia urmărește poate cu simpatie lupta în care unul din protagoniști este limba vorbită de el, dar de fapt se situează în afara acestei lupte și nici prin cap nu-i trece să furnizeze mijloace pentru **oprimarea** celeilalte limbi, dornică să se afirme. În concepția celor mai multe dintre popoarele din Europa de Vest și de Nord este reprobabilă nu numai persecuția și opresiunea cauzată de folosirea unei limbi, dar și propaganda

pentru revirimentul unor limbi aflate în regres (irlandeza, gaelica, walesiana, bretona, basca, friza, laponă, etc.) într-un moment când un popor începe să-și schimbe limba strămoșească pe una adoptată, cultă, care îi oferă perspective mai largi.

În schimb războaiele lingvistice din Europa Centrală și de Est se poartă - contrar celor din Europa de Vest și de Nord - între popoare care, de mai multe generații, trăiesc în nesiguranță sub aspectul existenței statale și naționale și deci în teama generată de această nesiguranță. Popoarele în chestiune doresc să-și bazeze viața statală pe coeziunea oamenilor de aceeași limbă, consideră că existența sau inexistența cadrului lor statal, existent sau dorit, depinde de rezultatul războiului lingvistic și așteaptă decderea sorții frontierelor sau a revendicărilor în materie de frontiere prin rezultate statistice. Datorită acestei stări de spirit li se spune zadarnic că pe aceste meleaguri proporția dintre limbi nu poate fi modificată esențial și nici nu rentează să fie, sau că a-i câștiga pe unii puțini înseamnă a-i pierde pe alții mulți, iar subjugarea unora îți agonisește dușmănia de moarte. Firește că în asemenea situație, opinia publică și politica democratică, curajoasă și clarvăzătoare poate face un singur lucru: îi acordă minorității posibilități maxime în cadrul existent și realizează din proprie inițiativă până și cele mai îndrăznețe revendicări ale minorității, ceea ce implică însă și riscul unei separații; cu alte cuvinte, practică politica aplicată de englezi în colonii. Pentru aceasta este însă necesar să **nu se teamă**, să nu creadă că desprinderea teritoriilor de altă limbă, desprinderea minorităților înseamnă moartea națiunii. Dacă crede acest lucru și dacă crede că rezultatul războiului lingvistic este o problemă existențială, atunci este vorba într-adevăr de **război** și spre a-l câștiga se apelează la toate mijloacele extreme și ultime, foarte bine cunoscute tuturor națiunilor drept implicații **de excepție** ale **adevărului** război.

Opresiunea și doleanțele minorităților

Din acest punct începe **oprimarea minorităților** și tot de aici pornesc **doleanțele acestora**. Este cu totul lipsită de perspective necurmata dispută asupra întrebării cine a făcut

începutul: majoritatea, prin opresiune - sau minoritatea, prin agitație antistatală? **Starea de spirit care este teama existențială**, selectează printre participanții la dispută mințile sănătoase - și survine situația în care intenția de a-i învăța pe copiii minorităților cântece populare în limba majorității apare drept un rafinat și violent expansionism lingvistic, iar intenția contrară, de a-i îndemna să nu le învețe ci să le cânte pe ale lor, trece drept o periculoasă activitate subversivă antistatală. Frazologia doleanțelor minoritare este inepuizabilă în prezentarea tehnicilor opresive, iar frazeologia "doleanțelor" majorității este la fel de inepuizabilă când zugrăvește malefica activitate subversivă a agitatorilor formați la universități și cursuri pentru agitatori din străinătate, și deveniți violenți instigatori ai poporului blajin și cumsecade. Grotesc este doar faptul că întreaga frazeologie și toată sofisticăria, toate iluziile legate de ea se prezintă **exact pe revers** când, prin modificarea statutului teritorial, majoritatea devine minoritate și vice-versa.

Îți vine să plângi de înduioșare când auzi tiradele maghiarilor despre bunătatea și blândețea țaranului slovac, sau ale cehilor despre nobila seriozitate și virtuțile civice ale țaranului maghiar - și te întrebi uimit, cum se face că în grămada asta de guverne binevoitoare și de țărănime bună ca pâinea caldă, viața popoarelor din Europa de Est este totuși atât de insuportabilă; și te întrebi de unde răsar nenumărații și maleficii agitatori ai panslavismului, dimpreună cu numai-puțin nenumărații și maleficii agitatori ai revizionismului, care instigă neconținut aceste popoare împotriva guvernelor lor legale. Firește, îți vine cam greu să dai un sens vest-european noțiunilor de guvern legal și de agitator, acolo unde **agitatorii** de ieri devin astăzi **guvern legal** - și pe urmă iarăși invers. Amaric este în acest păienjenis extrem de încălțat al acuzelor reciproce, că realitatea nu se îndepărtează, ci se apropie tot mai mult de imaginea rezultată din el. Într-adevăr, coșmarurile unei comunități au îngrozitoare însușire că, deși născute din imaginație, **se pot întrupa în măsura în care se crede în ele**. În lumea guvernelor bine-intenționate și a

vrednicelor popoare harnice apar mai întâi profeții care propovăduiesc pericolul ce paște națiunea sau poporul; imediat după ei, entuziastele mișcări culturale; apoi urmează suspiciunea minorităților și asistența forței publice pentru cele ale majorității; în felul acesta se înfiripă starea de spirit antistatală, riposta fiind tracasarile venite din partea autorităților; încetul cu încetul își fac apariția mișcările antistatale, urmează închisoarea și baionetele jandarmilor, apoi conspirațiile urmate de ruina sistematică a minorității, în sfârșit masacrul, răscoala și războiul de exterminare.

Insuportabilitatea vieții de minoritar

Chiar acolo însă, unde situația nu degenează într-atât, **viața de minoritar** devine încetul cu încetul imposibilă. Puterea de stat - în cazul că nu se situează *expressis verbis* pe pozițiile supremației rasiale - își strânge la piept cetățenii de altă limbă, ținându-le neconținut discursuri entuziaste, dar la cel mai mic semn de dragoste pentru propria-i limbă și propriu-i neam, minoritarul devine suspect și este tratat ca atare. Ori, prin aceasta, situația minoritarului devine contradictorie și înstrăinată, chiar dacă minoritatea sa este una **istorică**, dar mai ales dacă este una **recent anexată**. Senzația că este un străin rămâne aproape independentă de caracterul brutal sau civilizat al metodelor puterii de stat. Până în 1939, metodele Cehoslovaciei erau net superioare celor din toate celelalte țări central- și est-europene - dar întocmai ca și acestea, nici ea nu putea să conteze pe minoritățile sale. Căci dacă armata cehoslovacă avea dispoziții confidentiale în sensul de a favoriza, la achiziții, firmele cehoslovace în dauna celor minoritare - măsură cu totul logică într-un stat care consideră că adevărata sa bază este populația care vorbește limba statului - atunci pentru negustorii minoritari vizaiți, frazeologia egalității tuturor cetățenilor își pierde tot atât de logic conținutul, chiar dacă altminteri nimeni nu le face nici cel mai mic rău. Chiar în această situație, dar mai cu seamă când prigoana se accentuează, **viața de minoritar încetează a mai fi o viață omenească integră**.

transformându-se într-o experiență marginalizată, apăsătoare, compensată doar de o speranță reală sau prea puțin reală: aceea a unirii cu frații de același neam. Ori, dacă speranța nu se realizează curând, a trăi dintr-însa înseamnă să pen-dulezi neconținut între fantasmagorii deșarte și letargia descurajării - situație **insuportabilă** pe o durată lungă.

Concepția teritoriocentristă

Nesiguranța existențială, dimpreună cu efectul generator de confuzii și corupție al litigiilor teritoriale, a dat naștere unei concepții caracteristice pentru Europa Centrală și de Est, conform căreia forța, puterea și înflorirea națiunii sunt determinate de teritoriu - și de aceea i-am spune **teritoriocentristă**. Din concepția aceasta rezultă sterilitatea politică și culturală, în primul rând la națiunile "iredentiste" care se prevalează de pretenții teritoriale - dar ea nu-i lasă neafecți nici pe "posesori", pe adepții lui status quo. Într-o lume în care cea mai îngrijorătoare și mai presantă problemă a unei națiuni este aceea a **teritoriilor pentru care se teme sau asupra cărora are pretenții**, se va ajunge la situația când prosperitatea națională se crede legată întâi și-ntâi de statutul teritorial: oamenii își întruchipează deplinătatea mândriei sau năzuințelor naționale, **desenând harta situației existente sau viitoare** - și o țin mereu în fața ochilor. Concepția aceasta este **profund antidemocratică**. Profund, pentru că ea în sine nu înseamnă nici opresiune, nici oligarhie, însă în întregul ei, **ca mod de a vedea, este incompatibilă cu democrația**. Într-adevăr, democrația înseamnă victoria atitudinii omului **creator în mod conștient** asupra atitudinii omului **cuceritor și posesor**, iar cea mai esențială învățătură care se poate trage dintr-însa este adevărul că crescând în adâncime și înălțime, o națiune poate realiza multiplul decât prin cele mai mari eforturi chiar, desfășurate însă în dauna celorlalte națiuni. Aceasta nu înseamnă că o democrație nu poate avea revendicări teritoriale justificate; este evident că o revendicare teritorială menită să le asigure locuitorilor respectivi posibilitatea de a aparține politicește entității a căreia doresc și vreau

să-i aparțină, e ireproșabilă din punct de vedere democratic. Cert rămâne însă că dacă dintr-un motiv sau altul, un litigiu teritorial devine **dominant** în viața unei națiuni, el poate opri dezvoltarea democratică a unei comunități încă nedemocratizate, ba poate să pricinuiască **regresul** spiritului democratic chiar într-o comunitate democratică.

Pretenții la “conducere”

Tot niște pretenții teritoriale dificil de susținut sunt cele ce determină pe una sau alta dintre națiunile din Europa Centrală și de Est să-și trâmbezeze, cu o deosebită încăpățănare, propria superioritate sau misiune față de alte popoare și mai ales față de cele pe care sau ale căror teritorii dorește să le țină sub dominația sa. Aici se încadrează teoriile despre rolul de “conducere” al cutăror sau cutăror națiuni, despre “misiunea” lor de a răspândi sau apăra creștinismul, cultura, democrația. Acestea nu sunt întru totul identice cu concepția germanilor despre “Herrenvolk” care se vrea valabilă, în principiu, față de **toate** celelalte națiuni. În schimb, veleitățile de conducere ale micilor națiuni din Europa de Est se referă doar la un anumit teritoriu, revendicat sau aflat deja în posesia lor, scopul unic fiind contrabalansarea tendințelor segregacioniste sau separatiste ale minorităților, ale celor de altă limbă. Pretenția de a “conduce” este deci în acest caz o formulă dictată de necesități și “trasă de păr”; de fapt, pe adepții națiunii respective îi doare că teritoriul posedat sau revendicat de ei nu este unilingv: căci dacă ar fi, ei ar renunța bucuroși la “conducere” sau la “propagarea democrației”, preferând să-și trăiască propria viață națională lipsită de “pretenții”, în teritoriul marcat de sentimentele lor naționale.

Drept istoric și status quo: frazeologia maghiară și cea cehoslovacă

Conform atitudinii lor psihice, popoarele din Europa Centrală și de Est abordează orice chestiune politică sub unghiul prejudiciului și reparațiilor, și nicicum al realității și posibilităților; de aici decurge conceperea **problemelor**

teritoriale cu o anumită **cverulanță** specifică: este vorba de concepția care face caz de **drepturile istorice** sau de **status quo** și le amestecă inextricabil cu pretențiile juste, bazate pe dreptul la autodeterminare. Esența acestei revendicări constă în enunțarea **valabilității** unei situații teritoriale - bine-nțelese **favorabile** - dintr-un anumit moment istoric. Reprezentanții ei nu doresc bunul **altuia**, ci numai ce este **al lor** - iar observatorul neinițiat rămâne tablou numai când află câte și câte pretenții se acumulează în această formulă. Justificarea acestui gen de pretenții se face de obicei prin două metode cu totul diferite, pe care le putem califica liniștit, după autorii principali, drept metoda **maghiară** și metoda **cehoslovacă**.

Metoda maghiară se bazează pe vechimea istorică, pe posesiunea milenară. Toate evenimentele înălțătoare sau pasibile de sublim din această mie de ani sunt încastrate în fundamentarea revendicării istorice, și înainte de toate teza că dacă maghiarii nu și-ar fi vărsat sângele pentru Europa, făcând față pericolului otoman, atunci ei nu s-ar fi rărit într-atâta în propria lor țară; deci Europa comite o ingratitude de neiertat, când dezmembrează Ungaria din cauza multilingvismului ei survenit în felul acesta în statul ungar istoric. Pe alocuri, motivația se pierde total în istoricism: o suită întregă de sfinți și regi medievali - o veritabilă procesiune - pune mărțurie pentru Ungaria istorică.

Motivația cehoslovacă este radical diferită și radical modernă; ea se prevalează foarte puțin de trecutul milenar al Boemiei, subliniind cel mult realizările democratice și umanitare dintr-însul. În schimb, consideră că organizațiile internaționale pentru menținerea păcii, constituite în 1918-19, sunt un “**Stichtag**” competent sub aspectul tuturor revendicărilor teritoriale; iar pentru că această organizație s-a prăbușit în 1938 datorită insistențelor privind diverse pretenții teritoriale, țărilor agresive li se poate tăia pofta de acțiuni menite să tulbure pacea lumii, numai dacă se restaurează acel status quo care exista **în momentul** prăbușirii organizației pentru pace. Celelalte țări din Europa de Est aplică alternativ

și combinat cele două tipuri de argumentație, adăugându-le drept tert, **simpliciter** **pretenție etnică**.

Oricâtă deosebire ar exista între orchestrația argumentării maghiare și a celei cehoslovace, în esență ele sunt pe deplin identice. Ambelor li se pare că promovează **drepturi împotriva violenței brute**, deși în realitate se bat cu morile de vânt, opunând **faptelor** niște simple **pretenții**. Argumentația maghiară este grav lipsită de realism deoarece se lansează în conflict cu faptul fundamental al formării națiunilor în Europa Centrală și de Est: **prăbușirea cadrului istoric al statelor**. La rândul ei, versiunea cehă este grav lipsită de realism deoarece dorește să **restaureze tocmai acele elemente** ale organizației de pace din 1918, **din cauza cărora organizația aceea s-a prăbușit**. Amândouă argumentațiile au o oarecare tentă spiritistă: maghiarii îl invocă pe Sfântul Ștefan, cehii invocă Spiritul Genevei și așteaptă de la ei minuni de care nici unul dintr-înșii nu este capabil. Iar când aceste națiuni, folosindu-se de sprijinul ocazional obținut de la **mari puteri**, nu recunosc acest fapt prea puțin glorios, atunci fiecare dintr-însele serbează **“triumful dreptății”**, înălțând jertfe de recunoștință pe altarul propriului spirit protector.

Politica externă a revendicărilor teritoriale

Tot o consecință a conștiinței politice grevate de timorația existențială a fost și faptul că între cele două războaie mondiale **politica externă** a popoarelor din Europa Centrală și de Est a fost determinată în ultimul chip, exclusiv de poziția rezultată din **litigiile teritoriale** și nicidecum de principii, de habitusul sufletesc, sau măcar de interese obiective. Cauze teritoriale au determinat faptul că în 1938, împotriva tuturor intereselor sale contrare, Polonia evolua pe aceeași linie cu Germania; aspirații teritoriale au atras Italia în război, în 1940; cauze teritoriale au împins România în tabăra germană în 1941; și tot datorită unor cauze teritoriale au devenit părtașe la războiul germanilor, în momentul decisiv, Ungaria și Bulgaria, după ce anterior luaseră hotărârea fermă de a nu face și a doua oară o

alegere greșită. Deosebit de caracteristic este cazul Bulgariei. Ar fi într-adevăr dificil de afirmat că pe ea a împins-o de partea germanilor imperialismul, iar pe sârbi de partea antantei democratismul lor: poziția adoptată în politica externă de către cele două țări balcanice țărănești cu structură și societate identică, a fost determinată de litigiile teritoriale. Așa s-a ajuns la situația în care Bulgaria - deși își suportase pierderile teritoriale cu mult mai puțin zgomot și cu mult mai puțină neliniște decât toate celelalte țări “revizioniste”, și beneficia până și de sprijinul politicii ruse - s-a orientat totuși, în momentul decisiv, spre direcția care îi făgăduia satisfacerea revendicărilor sale teritoriale.

În acest teritoriu nu a existat nici o națiune capabilă de o politică externă care să se fi putut ridica deasupra intereselor teritoriale proprii: nici una nu a fost democrată sau fascistă doar ca să fie, ci de dragul securității sau îmbogățirii teritoriale pe care i le putea aduce democrația sau fascismul.

Spiritul de iresponsabilitate politică: națiunile în rolul de “copii buni” și “copii răi”

Unul din cele mai înrîtătoare capitole ale deformării culturii politice din Europa de Est și Centrală este spiritul de **iresponsabilitate politică**, manifestat de statele respective sub raport european, în politica lor determinată de litigiile teritoriale. Una dintre cele mai caracteristice trăsături ale sufletului chinat de teamă și nesiguranță, deformat de mari zguduiri și prejudecii istorice, constă în tendința de a-și căuta suport în propriile-i **pretenții** față de viață, față de istorie, față de toată lumea - și nu **în propria-i factură reală**. În această stare de spirit, omul își pierde tot mai mult simțul față de propriile sale îndatoriri și responsabilități comunitare, toate regulile moralei nemaislujindu-i decât ca motivație a propriilor pretenții. Datorită hipermoralizării raporturilor internaționale europene mai ales după 1918, disputele dintre națiunile din Europa Centrală și de Est aveau la dispoziție un întreg arsenal de tirade moraliste: **posesorii** puneau accentul înainte de toate pe **pace**; **pretenții** pe **dreptate**. În realitate însă, totul era o

falsă paradă, deoarece aceste categorii nu figurau nici aici cu sensul lor veritabil, ci exclusiv cu cel utilizabil în **disputa teritorială**.

Nicăieri lipsa maturității politice nu s-a manifestat mai pregnant decât tocmai în acest domeniu; pozițiile pe care se situau adversarii ar putea fi caracterizate la modul cel mai succint prin afirmația că au existat **națiuni în rolul de copii buni și națiuni în rolul de copii răi** - arivate și cărcotașe. Lipsa de fundamentare a dorinței lor de pace și de dreptate ieșea la iveală de îndată ce se punea problema unei păci **echitabile** sau a unei dreptăți **bilaterale**. Pentru asemenea cazuri, țările din tabăra status quo își aveau gata pregătită frazeologia: "revizia înseamnă război", ceea ce în realitate însemna: "**sunt gata să fac război dacă mi se cere să renunț la ceea ce stăpânesc pe nedrept**". Cât despre tirada revizionștilor - "**întâi dreptate, apoi pace**" - ea se traducea în realitate prin : "**sunt gata să incendiez lumea, dacă nu obțin ce vreau**". Într-adevăr, s-ar putea pune aici întrebarea parafrazată din Biblie: dacă aceasta este profesiunea voastră de credință, atunci cu ce anume faptele voastre le depășesc pe ale altora, și de ce mai invocați pacea și dreptatea? Oare nu tocmai astfel procedază națiunile violente și nedrepte? Puține lucruri au dăunat atâta prestigiului european al Ligii Națiunilor, cât i-au dăunat interminabilele și sterilele dispute care, mascate în chestiuni de principiu, izvorau de fapt din patologia instabilitate a situației teritoriale a națiunilor din Europa Centrală și de Est. În mâna acestor popoare, întreaga ideologie de la Geneva a devenit un topor de luptă pentru controversele dintre ele. În felul acesta le-a sporit mereu indiferența față de interesele vitale ale comunității europene, și lipsa de răspundere față de maximele ei morale fundamentale. Se știe cu câtă profundă iresponsabilitate a procedat național-socialismul și fascismul, pornind Europa pe drumul catastrofei. Nu este însă mai puțin esențial faptul eșuării între 1918-1933 a unor încercări importante de împăcare germano-franceze - au eșuat datorită vetoului micii antante, acestea din urmă însemnând totodată și pervertirea ideii regionaliste, de care se legaseră atâtea speranțe. Și nu este

mai puțin esențial nici adevărul că în 1938 Polonia și Ungaria, amenințate de același pericol ca și Cehoslovacia, n-au izbutit să schițeze în legătură cu catastrofa acesteia, nici măcar un gest al solidarității dintre națiunile mici.

Privind în ansamblu criteriile și faptele politicii europene practicate de țările dintre Rin și Rusia de la 1918 încoace, îți vine foarte greu să nu condamni aceste țări. Totuși există două motive pentru a nu o face. Întâi și-ntâi, aceste țări au suferit extraordinar de mult. În rândul al doilea, chiar punând cruce viitorului lor destin, nu câștigăm nimic, deoarece abandonarea acesteia n-ar face decât să agraveze situația Europei și a lumii întregi. E mai înțelept deci să se pună totuși întrebarea dacă nu cumva există o modalitate viabilă de a consolida acest teritoriu și de a repune evoluția politică a acestor țări pe traiectul drept de la care au deviat.

(...)

1946

Anexa 1.

1. Formarea națiunilor europene și a naționalismului modern

În Europa privită drept comunitate politică, formarea națiunilor constituie unul din cele mai importante procese, iar în interiorul acestuia, formarea **națiunilor moderne** își are importanța sa specifică. Esența acestui din urmă proces constă în faptul că atât în cadrul națiunilor existente, cât și în al celor în formare iau naștere noi și foarte puternice mișcări de masă, iar sentimentele aferente cadrului vechi devin sentimente de masă, de asemenea noi și foarte puternice. Nu este adevărat că națiunea și naționalismul ar fi luat naștere odată cu revoluția franceză și în general cu revoluțiile burgheze, de la națiune la națiune. S-a întâmplat doar atât că procesele politice legate de națiune au devenit **mișcări de masă**, iar sentimentele legate de națiune, **sentimente de masă**. Această transformare s-a petrecut sau se petrece relativ calm la unele națiuni, exploziv la altele și cu veritabile suite de catastrofe la o a treia categorie. Pe parcursul acestui proces, unele națiuni au cunoscut o îmbogățire materială și morală, altele au căzut în mizerie materială și decădere morală, dar au existat și națiuni a căror dezvoltare a ajuns pe de-a-ntregul în impas. Acest proces al formării națiunilor moderne dorim să-l studiem mai din aproape în cele ce urmează.

Națiunea ca entitate caracteristică a Europei

Națiunea ca entitate caracteristică a Europei este rezultatul unei durate evolutive de aproape un mileniu și jumătate. Este foarte răspândită opinia superficială, conform căreia în Europa frontierele statale și dimpreună cu ele cadrul național se află, de un mileniu și jumătate, în permanentă modificare și că în această stare de lucruri nu s-a validat nici o constantă sau legitate internă, în afară de efectul-forță al puterii. Această optică nu realizează că - exceptând perioadele critice survenite în cursul formării, al modificărilor locale și al segmentării cadrului național (secolele V-VI., X., XV-XVI. și XIX-XX. e.n.) - pretutindeni în Europa cadrul național a prezentat, dincolo de modificările frontierelor statale și de haotice relații feudale, o surprinzătoare constantă și o nemaipomenită rezistență. Conform măturii istoriei, națiunile odată formate nu s-au mai dezmembrat nicicând doar prin simpla slăbire a puterii centrale și prin consolidarea independentă a puterilor locale: entitatea locală devine independentă a ajuns o nouă națiune aparte numai în cazul când separației sale i s-au adăugat experiențe politice corepunzătoare de puternice sau de îndelungate, apte să fundamenteze pe plan intern conștiința și pe plan extern prestigiul noii entități.

Formarea națiunilor din Europa

Formarea națiunilor din Europa începe în secolele V-VI. e.n. și are la bază regatele germanice care, sub conducerea câte unei dinastii prestigioase, și-au împărțit între ele moștenirea Imperiului Roman și, pornind la început de la cuceriri cu totul întâmplătoare, au adoptat după oarecare adaptări și reorânduiri, forma marilor unități teritoriale de odinioară ale Imperiului Roman: regatul francilor își însușește Gallia, al vizigoților Hispania, al anglosaxonilor Britania și al longobarzilor Italia. După fărâmițarea Imperiului Carolingian care unificase Occidentul, reapare regatul italian și cel franc de vest (apoi francez) și pe lângă ele, în secolul IX., cel german. Acestora li se adaugă nu peste mult cele trei state scandinave în nord și cele trei state catolice est-europene: Polonia, Ungaria și Boemia. Cu acest număr restrâns de națiuni a pornit Europa de Vest spre apogeul evului mediu. Ceva mai puțin precis se prezintă cadrul național în spațiul creștin de est. Rusia se unifică în secolele IX-X., sub conducerea casei RURIK. Imperiul Bizantin conservă continuitatea romano-greacă, în spațiul balcanic însă iau naștere, la modul monarhiilor occidentale, regate ale unor popoare tinere: bulgar, sârb și croat în secolele VIII-XI., iar ceva mai târziu voievodatele românești de la Dunăre și Marele Ducat al Lituaniei.

În 1414, la sinodul din Constanța, cele cinci națiuni conducătoare din vestul european - italienii, francezii, englezii, germanii și spaniolii - apar în chip de **entități** cu caracterul format, unitare din punct de

vedere politic și de care se ține seamă în mod conștient. Tot atunci începe și fatala separație între cadrul național de tip vest-european și cel de tip central-european: regatele **francez, englez și spaniol** devin realități tot mai masive și mai efective, pe când cel **german și italian** sunt din ce în ce mai materiale, mai invizibile, mai simbolice. Atunci se formează încă câteva alte națiuni europene mai mici. În teritoriul de tranziție dintre Germania și Franța - din experiența ducatului burgund (atât de subtil analizată de HUIZINGA), precum și din marea experiență unificatoare și separatoare a luptei pentru libertate susținută în Țările de Jos - se încheagă națiunea **olandeză** și cea **belgiană**. Începută mai curând, se încheie tot la acea epocă separarea definitivă a **Elveției** de imperiul german. Pe parcursul dezmembrării politice a **Italiei**, fenomenele formării unor națiuni aparte se manifestă mai ales în cadrul glorioasei Republici Venețiene și al Regatului Sicilian. Este epoca în care se încheie reunificarea peninsulei Iberice și apoi separația națiunilor **spaniolă și portugheză**, probabil și sub influența marii experiențe a cuceririlor de dincolo de mări. Tot atunci apare primul naționalist popular în persoana **Jeannei D'ARC** precum și întregul corolar de idei în care se conștientizează, până în zilele noastre, sentimentul național: națiunea al cărei bun suprem este dezideratul colectiv, luarea în considerare și prețuirea specificului național, recuzarea dominației străine, ba chiar și prețuirea limbii naționale. Totuși, la acea epocă unitatea limbii nu figurează încă drept factor constituant al națiunii. ORTEGA arată just, că în Europa celei mai recente epoci statale erau unilingve nu pentru că s-ar fi raliat popoarele de aceeași limbă, formând o țară - ci din cauza că hegemonia politică, culturală sau numerică a unuia sau altuia dintre popoare a impus unilingvificarea unui cadru statal și național existent. Într-adevăr, chiar astăzi numeroase frontiere lingvistice mai conservă amintirea unor frontiere politice demult dispărute: frontiera lingvistică franco-valoră, catalano-franceză, frontiera dialectală danezo-norvegiană, suedezo-norvegiană etc. etc.

Frontierele medievale și cadrul național

Chiar dacă **frontierele națiunilor europene medievale** formate în felul acesta s-au modificat întrucâtva pe alocuri, ansamblul cadrului național abia dacă suferă schimbări. Structurile politice care generează, prin relații feudale sau de familie, legături oponente față de entitățile naționale, se dovedesc a fi în general foarte fragile și chiar dacă pe alocuri ele durează foarte mult în timp, până la urmă dispar fără a lăsa urme în frontierele dintre unitățile mari. În felul acesta ia naștere și apoi dispare legătura anglo-normandă, apoi cea anglo-franceză, aragono-siciliană, spaniolo-apolitană, spaniolo-milaneză, pe urmă austro-milaneză, cea dintre Spania și Țările de Jos, dintre Austria și Țările de Jos, dintre Anglia și Hanovra, cea

aproape milenară dintre Savoia și Piemont și mai presus de toate legătura germano-italiană întrupată în Imperiul Romano-German. Fiecăreia i-au rămas amintirile proprii, dar nici una din ele n-a generat modificări esențiale în frontierele dintre națiunile interesate.

Statul modern și naționalismul revoluționar

Pe parcursul secolelor XV-XVII., în Europa de Vest s-a format încetul cu încetul, **statul modern**. Puterea centrală, odinioară doar simbolică, stăpânește tot mai mult viața politică a națiunii iar în conștiința națională participă tot mai categoric pătura intelectuală și burghezia orașenească, acționând aparatul de stat. Capitala devine treptat capitală a întregii țări, iar aceasta din urmă ajunge o unitate caracteristică nu numai din punct de vedere politic și juridic, dar și administrativ și economic. În această situație survine **revoluția franceză**, una din consecințele sale decisive fiind intensificarea și democratizarea sentimentelor comunitare, nașterea patriotismului modern. Iată în ce constă sensul afirmației de altfel superficiale, conform căreia naționalismul european a luat naștere odată cu revoluția franceză. După cum am spus, nici natio ca **fapt** și nici **sentimentul** legat de ea nu a luat naștere în 1789, ci cu secole, ba chiar aproape cu un mileniu mai devreme. Numai că până la 1789 purtătorul conștient al acestei forme comunitare a fost **nobilimea**. În revoluția franceză, pătrunderea clasei intelectuale și burgheze, deci a **stării a treia** în cadrul național (proces care durează necontenit de la sfârșitul evului mediu) a îmbrăcat de la o zi la alta forma unei cuceriri victorioase; din această experiență a luat naștere sentimentul național modern. Democrația revoluționară și în general orice democrație, oricât ar profera libertatea **omului**, realizează această libertate întotdeauna în cadrul unei comunități **date**, iar experiența aceasta nu înseamnă slăbirea sentimentelor nutrite față de comunitatea în chestiune, ci dimpotrivă, accentuarea și fortificarea lor. Sentimentul de comunitate democratic își dobândește incadrența și uriașa tensiune prin reunirea a două sentimente: starea a treia, poporul, "toată lumea" pune stăpânire pe țara regilor și nobililor, însușindu-și-o dimpreună cu întregul ei prestigiu istoric și politic, cu întreaga ei conștiință reprezentativă și provocatoare - dar în același timp o înzestrează și cu toate sentimentele calde și intime datorite până atunci de către burghez comunităților sale mai restrânse. În această uniune sentimentele burghezului au fost mai puternice și chiar trebuiau să fie, potrivit esenței democrației - căci democrația modernă înseamnă în ultima analiză victoria felului de viață al omului care muncește și creează, asupra omului aristocratic și reprezentativ care se complăce și se reprezintă în ipostazele puterii. În Europa de Vest și de Nord, unde nu au survenit perturbații sau deformări maladive ale conștiinței politice, această legătură dintre democrație și naționalism mai este și astăzi o realitate vie.

2. Răsturnarea statutului teritorial al Europei Centrale și de Est și formarea naționalismului lingvistic

La sfârșitul secolului XVIII., când izbucnește și își revendică spațiul naționalismul democratic modern, în Europa de Vest și de Nord nimeni nu se îndoieste că acel cadru, acea țară pe care poporul dorește s-o ia în stăpânire, nu este și nici nu poate fi altceva decât **cadrul statal existent**: Franța, Marea Britanie, Spania, Portugalia, Belgia, Olanda, etc. Alta era însă situația în Europa Centrală și de Est. În Germania și Italia, dezvoltarea politică a ambelor țări fusese perturbată de către formațiunea politică a Imperiului Romano-German, iar în Europa de Est cadrul național existent fusese dărâmat de expansiunea puterii otomane, fără ca aceasta să fi putut construi în schimb un nou cadru definitiv și solid. Ambii factori au contribuit la formarea acelei fatale formațiuni statale care a generat până la urmă o confuzie deplină în privința formării statelor și națiunilor în Europa Centrală și de Est. Această formațiune statală a fost imperiul HABS-BURGilor.

Formațiunea statală a HABS-BURGilor cea fatală

În momentul formării sale, imperiul HABS-BURGilor constituia o legătură statală dinastică ocazională inter-"națională" ca și cea aragonezo-siciliană, anglo-hanovreză, etc. Atunci când a luat naștere, putea fi considerat orice, mai puțin ceea ce se presupune astăzi că ar fi fost: un "stat dunărean". Unul dintre elementele sale constitutive, **imperiul german** restrâns la Germania de Sud datorită Reformei, aducea cu sine toate interesele sale italiene și vest-europene; **regatul boem** era doar într-o mică măsură țară dunăreană, iar **regatul ungar**, cu marile sale pierderi teritoriale în urma ofensivei otomane, nu mai era de fapt decât un vorland militar estic al Imperiului German. Intenții serioase de unificare multă vreme nici nu s-au promovat în această uniune. Până la jumătatea secolului XVIII. nu încape îndoială că dinastia habsburgică reprezintă în Europa ponderea politică a **puterii regale germane** coroborată cu titlul de împărat roman. "Împăratul" era stăpânul bunei părți a Germaniei și a Italiei și, în secundar, rege al Boemiei și Ungariei. Datorită războaielor religioase însă împăratul german pierde tot mai mult teren în Germania, concomitent cu consolidarea pozițiilor sale din Italia; tot atunci, printre altele, dar câtuși de puțin mai presus de toate, el realizează expansiune și la Dunăre, unde izbuteste să recupereze în dauna turcilor, vechiul teritoriu al regatului ungar. În secolul XVIII. pozițiile sale din Germania slăbesc în continuare, iar în războiul de succesiune, se dezvăluie pentru un moment în tot grotescul său, situația conform căreia țara Mariei Terezia care nu poartă

titlul de împărăteasă, **nu are nici măcar un nume**, ci este un simplu ansamblu de națiuni sau fragmente de națiuni - austriacă, ungară, boemă, lombardă, belgiană, croată - cu drepturi, limbi, administrații și conștiințe diferite.

Doar în a doua jumătate a secolului XVIII. încep să apară intenții serioase de a umple cu un fel oarecare de conștiință "austriacă" statul dunărean coerent din punct de vedere teritorial al HABSBUGilor. Înainte de a se fi putut însă naște indiferent ce din această conștiință austriacă, în urma revoluției franceze a apărut și pe acest teritoriu, manifestându-se cu o forță primară, naționalismul democratic modern, ceea ce a creat o situație cu totul nouă.

Resurecția națiunilor vechi

Prima problemă asupra căreia au trebuit să decidă mișcările de masă naționale democratice moderne resuscitate în acest spațiu și dornice să pună stăpânire în numele poporului pe întregul cadru național, a fost **definirea** cadrului la care aspirau. Naționalismul democratic modern nu era capabil și, cu tot dreptul, nu era dispus să-și investească formidabilele sale afecte și eforturi în entitățile statale existente aici (imperiul HABSBUGilor, micile state germane și italiene, imperiul otoman), ci viza înainte de toate entități ca imperiul german, Italia unitară, regatele polon, ungar, boem, etc., care existau în parte în instituții iar în parte doar simbolic sau în amintire, însă - chiar căzute în anarhie și provincialism - reprezentau experiențe politice mai viguroase decât organismele existente ale puterii nici prea vechi și nici îndestul de înrădăcinate. Imperiul otoman nu a fost capabil să înglobeze popoarele balcanice într-o nouă structură națională, neputând s-o construiască, parte din cauza că avea doar un caracter militar și de ocupant, parte pentru că le era culturalmente străin acestor popoare. Cât despre imperiul HABSBUGilor, după cum am mai spus, aceasta era o uniune ocazională și izbutise să slăbească națiunile din cuprinsul său, dar nu avusese capacitatea de a dizolva aceste unități naționale. Apărută la cumpăna secolelor XVIII-XIX., noțiunea de "Austria" și conștiința austriacă nu era lipsită de nuanțe omeneste și calde, însă rădăcini comunitare mai profunde n-a avut decât în provinciile ereditare germane și nici acolo nu corespundea sentimentului național de tip european, ci mai degrabă sentimentelor provinciale dezvoltate și în celelalte state germane mici. Din acest patriotism local austriac era greu să ia naștere o nouă națiune aparte, mai ales că gloria provinciilor ereditare austriece de limbă germană consta tocmai în faptul că timp de cinci secole și jumătate ele dăduseră împărați și regi imperiului **german** și reprezentau o țară proprie, un Ile de France a casei domnitoare germane. În lipsă de experiențe politice coezive și de prestigiu extern serios, celelalte state germane mici erau și mai puțin în măsură

de a deveni cu adevărat națiuni după model olandez, belgian sau elvețian. Până în secolul XIX., micile state italiene ajunseseră la un asemenea impas al neputinței politice și al decrepitudinii, încât nu-i opuneau ideii de unitate națională italiană nici un fel de conștiință națională separaționistă. Așadar, pe toată linia era victorios vechiul cadru: nu izbucnea flacăra sentimentului național austriac, bavarez, sard sau napolitan, ci a celui german, italian, polon, ungar și boem.

Dificultățile renașterii și ideea populistă

Victoria menționată a fost însă una pirrhoică, pentru toți. Noile mișcări naționale s-au văzut nevoite să-și cheltuiască cea mai mare parte a energiilor pentru demolarea cadrului existent și pentru construirea noului cadru propriu - și foarte curând s-au confruntat cu faptul că nimeni n-a efectuat în favoarea lor fundamentarea organismului statal și național modern - proces desfășurat pretutindeni în Europa încă din secolele XVII. și XVIII. Nu aveau o capitală în sensul de azi al cuvântului, nu aveau aparat de stat sau îl aveau construit doar în parte, nu aveau o economie capabilă să se mențină pe picioare proprii, nu aveau o cultură politică unitară și o elită națională cu experiență. Imperiul HABSBUGilor și celelalte puteri statale existente dispuneau de toate acestea, însă în interiorul lor n-au putut lua naștere decât anemice sentimente dinastice sau patriotisme locale lipsite de energie. Așadar noile mișcări naționale trebuiau să le demonstreze acestor organisme evidente, dar care dispuneau de toate mijloacele puterii, că ele sunt entitățile cu rădăcini și viabile. În acest scop au fost nevoite să recurgă la factori "poporani" situați într-o zonă mai adâncă decât raporturile de putere de la suprafață. În felul acesta **poporul**, care în Europa de Vest reprezenta pur și simplu numai dinamica **ascensiunii sociale** (peuple), în Europa Centrală și de Est a devenit implicit și purtătorul decisiv al **specificului național distinctiv** (Volk) care conservă "adevăratele" criterii ale apartenenței naționale - limba, obiceiurile populare etc. - la un mod mai pur decât păturile conducătoare amestecate între ele. Aici rezidă rădăcina intraductibilului antagonism dintre sensul emotiv al cuvintelor "popular" (populaire) și "poporan" (völkisch) altminteri dotate cu sens identic din punct de vedere logic. În felul acesta s-a format factorul care a lichidat definitiv statutul teritorial deja afectat de mișcare în această parte a Europei: naționalismul lingvistic.

Naționalismul lingvistic

Naționalismul lingvistic este un fenomen specific din Europa Centrală și de Est. Pe temeiul teoriilor naționalismului, elaborate mai cu seamă în Europa Centrală și de Est, astăzi se vehiculează destul de des, chiar în Europa de Vest, opinia conform căreia națiunea ia naștere prin "asocierea" oamenilor de aceeași

limbă, care fondează un stat. Așa ceva nu s-a întâmplat însă nicicând și nicăieri în lume. Ideea modernă a națiunii este o noțiune prin excelență politică, punctul ei de plecare fiind un cadru statal pe care, prin forța sentimentelor naționale de masă democratizate, poporul dorește să îl ia în stăpânire și să-l considere un bun al său. Pe când însă la începutul secolului XIX. aceste tendințe se adaptează destul de mult cadrului statal istoric și caută să se emancipeze doar de organismul statal lipsit de rădăcini, care le-a înglobat (imperiul HABSBUGilor, imperiul otoman etc.) - datorită apariției naționalismului lingvistic, toate națiunile de aici au început să-și evalueze propria situație și sub aspectul raporturilor de forță lingvistice: națiunile care aveau în vecinătatea frontierei lor istorice comunități cu care erau înrudite prin limba lor, sau care nici nu mai aveau deloc frontiere istorice, enunțară programul unificării tuturor celor legate prin limbă, iar națiunile pe al căror teritoriu istoric trăiau și comunități de altă limbă, adoptară programul statului național unilingv. Ambele tendințe aveau aceeași esență: să facă din factorul etnic o proptea pentru existența politică nesigură.

Aceasta nu înseamnă că în acest spațiu factorii lingvistici fac națiunile și că din orice dialect poți să aduci la ființă prin farmec o națiune. Aici, ca și pretutindeni, națiunile sunt generate de factori politici. Cea mai mare parte dintre națiunile de aici - polonă, maghiară, cehă, greacă, română, bulgară, sârbă, croată, lituaniană - și-au avut, pe parcursul unui lung șir de secole ale istoriei, propriul organism statal sau semi-statal, precum și propria conștiință politică specifică. Nici cele câteva națiuni (slovacă, letonă, estonă, albaneză) care la prima vedere par a se fi născut pe temeuri pur lingvistice, nu s-au format prin "asocierea" celor de o limbă, ci prin experiențe și procese istorice. Astfel de pildă conștiința națională slovacă s-a format pe parcursul experienței istorice care începe cu opoziția politică și culturală față de naționalismul lingvistic maghiar și continuă cu ieșirea din cadrul statal ungar prin anexiunea la cel cehoslovac, apoi cu formarea Slovaciei independente și restaurarea Cehoslovaciei. Merită să remarcăm că și în geneza câtorva națiuni mici vest-europene - de pildă a națiunii finlandeze și a celei norvegiene - respectiv în renașterea lor și-a avut rolul pendularea între diverse comunități statale. Factorul care generează națiunile, constă dintr-o astfel de suită a experiențelor istorice. Așadar este adevărată afirmația frecventă a adeptilor entităților istorice din Europa Centrală și de Est: limba în sine nu este un factor care să constituie națiuni, ci numai istoria. Însă de aici nu rezultă ceea ce ar vrea ei să deducă, deoarece pe de altă parte este adevărat și faptul că în condițiile specifice ale Europei Centrale și de Est comunitatea de limbă a devenit factor politic și istoric, și înainte de toate factor al delimitării teritoriale dintre cadrele existente și, în câteva cazuri, al formării unor noi națiuni.

Lichefierea frontierelor

Predominanța naționalismului lingvistic a însemnat lichefierea frontierelor dintre în Europa Centrală și de Est. Pe când în Europa de Vest și de Nord status quo istoric și-a menținut semnificația delimitatoare pentru națiuni, în Europa Centrală și de Est frontierele dintre națiunile renăscute au dispărut complet datorită vicisitudinilor istoriei (în Balcani) sau, chiar menținându-se până în epoca modernă (Polonia, Ungaria, Boemia), ele au pierdut din forța coezivă. În această situație dificultatea cea mai mare consta **nu** în linia extrem de întortocheată a frontierelor lingvistice și în neadaptarea lor la cerințele geografice și economice, ci în faptul că sentimentele istorice ale acestor națiuni - pentru că cele mai multe își păstrau memoria istorică - erau legate de alt teritoriu, de obicei mai mare, decât cel locuit de populația care vorbea limba respectivă. La fel ca pretutindeni în lume, și aici sentimentul național nu constituie pe numai o legătură între oamenii unui anumit grup, dar și între un anumit grup de oameni și o anumită unitate teritorială a locurilor anume, a orașelor sacre și a amintirilor istorice. Aceste sentimente au fost cu atât mai deosebite dacă locurile în chestiune erau locuite de o populație aflată sau ajunsă în minoritate, sau izolată în enclave teritoriale, însă vorbind limba națională. N-a fost însă mai puțin puternică nici dorința mișcărilor populare în confruntare cu cadrul istoric, de a-și însuși centre urbane. S-a conturat deci rapid situația în care toate națiunile renăscute aici au ajuns la înverșunate dispute cu majoritatea vecinilor lor, pe chestiunea frontierelor. Această situație a pricinuit numeroase războaie și catastrofe, de unde o și mai mare nesiguranță a existenței naționale și a statutului teritorial. Iată principala sursă a isteriei politice a națiunilor din Europa Centrală și de Est.

Anexa 2.

(Despre echilibrul și pacea Europei)

(...)

Am discutat mai în amănunte procesele politice-psiologice legate de prăbușirea celor trei națiuni istorice est-europene. Pe de o parte, experiența noastră proprie și nemijlocită a permis o asemenea încercare tocmai în cazul acestor națiuni. Pe de altă parte, răsturnarea cadrului teritorial istoric al statelor est- și central-europene a condus în mod necesar în primul rând la procesele politice-psiologice amintite. Isteriile de pe urma diferitelor serii nefaste de evenimente istorice, apărute în sânul națiunilor anistorice nu sunt însă mai puțin grave. Vorbind de națiuni anistorice, ne referim la națiunile apărute în timpul renașterii naționale din sec. XIX., sub egida naționalismului democratic, și neavând o continuitate a cadrului istoric-teritorial și a structurii istorice-sociale. Este vorba în primul rând de națiunile

balcanice, dar să nu uităm, am precizat deja, în afara unor excepții, foarte puține la număr, toate națiunile europene s-au născut dintr-un anume cadru istoric, inclusiv cele balcanice. Cadru istoric al celor din urmă însă s-a prăbușit de mai multe secole, și astfel în sec. XIX. au prezentat aceleași semne ale nașterii din neființă, în multe privințe, ca națiunea slovacă, letonă, estonă și albaneză. Tocmai de aceea tranziția dintre națiunile istorice și anistorice este una continuă. În acest sens, până și între cele trei națiuni istorice tipice, cea maghiară are un caracter istoric mai pronunțat față de cea poloneză, cu un hiat de 150 ani de viață națională, iar cea poloneză este mai istorică, decât cea cehă, care, odată cu formarea Cehoslovaciei, a dobândit în multe privințe caracter de națiune anistorică. Trebuie să ținem seama de o anumită continuitate istorică și în cazul celorlalte națiuni, dar această continuitate este tot mai ștearsă în ordine: națiunea română, greacă, sârbă, bulgară, croată, lituaniană, estonă, letonă, slovacă, albaneză și slovenă.

*

Iugoslavia

În această învălmășeală est-europeană tipică a realităților și a visurilor, Iugoslavia este țara care se găsește în situația relativ cea mai norocoasă, datorită a doi factori: relațiile sale etnice norocoase și forța vitală primitivă și nezdrcinată a poporului sârb. Pe acest teritoriu au existat două formațiuni naționale istorice serioase: cea sârbă și cea croată. Între și în jurul acestora însă au existat, fără îndoială și numeroase alte formațiuni statale și semistatale slave, deși mai mult sau mai puțin lipsite de caracter național, ori având caracter național greu de încadrat - Bosnia, Herțegovina, Muntenegru, Raguza, Dalmația, Slovenia, Craina, Istria. Acestea au trăit în decursul istoriei sub dominație politică germană-bizantină, maghiară-venețiană, apoi austriacă-venețiană, și la începutul secolului XIX. majoritatea lor covârșitoare s-a scufundat definitiv în cadrul imperial habsburgic și cel otoman. În sec. XIX. istoricii și ideologii naționali ai naționalismului croat în deșteptare au schițat imaginea de vis a națiunii unitare ilire, mai târziu a celei iugoslave, iar în sec. XX., într-un moment istoric favorabil, visul lor s-a întâlnit cu aspirația politică esențialmente mai onestă, dar realistă a poporului sârb, plină de forță, de a-i uni pe toți sârbii în același stat. Prăbușirea Imperiului Habsburgic a lăsat un vid deplin în întreg spațiul corespunzător visului politic iugoslav, iar efortul politic real al națiunii sârbe a transformat această imagine de vis în realitate.

Desigur, nici Iugoslavia cea nouă nu a scăpat de povara unor litigii teritoriale grave, ba chiar și în sânul noii Iugoslavii au apărut tensiuni serioase între cele două formațiuni naționale adevărate, între sârbi și croați. Acestea însă nu vor schimba faptul că în timpul celor douăzeci de ani scurși după 1918, mase

foarte mari de slavi sudici, care în 1918 abia au avut vreo conștiință națională, sau au avut eventual numai o conștiință cu totul locală, patriarhală și provincială, în 1941 au dobândit o conștiință națională în modul cel mai clar și hotărât. Această conștientizare de sine a avut și aspecte foarte interesante: de exemplu, pe teritoriul dintre Croația istorică și Sârbia istorică, teritoriul cu caracter pe deplin mixt, în urma conștientizării naționale ortodoxii au îmbrățișat conștiința națională sârbă, iar catolicii pe cea croată. Mohamedanii bosniaci și slovenii în schimb, după toate aparențele, au devenit în mod direct membri ai națiunii iugoslave.

Oricare ar fi evoluția viitoare internă a Iugoslaviei, putem spune că stăm în fața singurului caz din lumea națiunilor mici est-europene, în care realitatea a reușit să ajungă în urmă visurile, și unde amplificarea visurilor a fost urmată de o amplificare paralelă a realităților. De aceea Iugoslavia este singura dintre națiunile mici est-europene, unde caracterul extensiv al renașterii naționale și realitățile politice au rămas relativ în armonie, și unde caracterul agresiv al naționalismului izvorește mai degrabă din caracterul relativ primitiv al întregului teritoriu și nu din restrângerea cadrului politic și din deformările sale psihologice.

România

România s-a găsit într-o anumită măsură în aceeași situație cu Iugoslavia. I-a devenit posibilă realizarea visurilor trezite de naționalismul modern, și a reușit să înfăptuiască unirea cu românii din Transilvania și Besarabia. Numai că această unire s-a realizat sub auspicii mai puțin norocoase, decât în cazul Iugoslaviei. În cazul României au jucat rol și factori esențialmente mai puternici ai irealismului politic. Adevărat că națiunea română este mult mai omogenă în interiorul său, decât cea iugoslavă. Dar unirea din 1918 a tuturor românilor constituie un fapt esențialmente mai slab fundamentat, decât cea a iugoslavilor. Mare parte a teritoriilor unite în Iugoslavia - Bosnia, Herțegovina, Croația, Slovenia, Muntenegru, partea cea mai mare a sudului Sârbiei - nu va fi revendicată niciodată nici de imperiile habsburgice și otomane, prăbușite, nici de altcineva. Spre deosebire, în cazul Transilvaniei adevăratul adversar al României a fost Ungaria și nu Imperiul Habsburgic, iar prima nu a dispărut odată cu prăbușirea Imperiului Habsburgic. De asemenea, și asupra Besarabiei planează în continuare umbra imperiului rus. Aflându-se în această situație, trebuie să spunem că în politica de după 1918 a României putem întâlni aceleași elemente ale irealismului, ca în cazul Poloniei: complacerea într-o situație istorică norocoasă de moment și amânarea confruntării cu realitățile.

Grecia

Situația politică a Greciei este determinată de asemenea de un factor real și unul ireal: realitatea etnică a grecilor și imaginea de vis a marii puteri grecești bizantine. Posibilitatea statului grec modern constituia o realitate în peninsula greacă, în Macedonia și în arhipelagul grec, dar politica greacă modernă, sub vraja visului imperiului grec bizantin, a fost ispitită să nu renunțe la fâșia aceea îngustă de tot de litoral, de limbă greacă, care a înconjurat Marea Egee atât dinspre nord cât și dinspre est. Această politică a fost dusă la succes în cazul litoralului nordic, în confruntarea cu Bulgaria, însă pe litoralul estic a avut urmări catastrofale în confruntarea cu Turcia. Schimbul de populație de după pacea de la Lausanne a fost unul brutal, dar a adus totuși un câștig nemăsurat Greciei: l-a eliberat de sub povara unui balast, al unei aspirații teritoriale nefondate în mod real, și imposibile de susținut. Urmările socului suferit probabil nici până acum nu au dispărut din politica internă greacă, totuși, alături de Iugoslavia, Grecia este țara în cazul căreia deformările psihologice ale auto-documentării propagandistice și ale visurilor ireale s-au manifestat în cea mai mică măsură.

Bulgaria

Scopurile politicii națiunii bulgare renăscute au fost determinate de o aspirație simplă, și care nici nu era ireală într-o măsură mai deosebită: este vorba de scopul unirii într-unul și același stat al populației de limbă bulgară din Balcani, așezată pe un teritoriu coerent. Unele situații și evenimente istorice nefericite însă au făcut ca Bulgaria să se realizeze pe un teritoriu mult mai restrâns, decât cel posibil. Una dintre aceste situații istorice constă în faptul că bulgarii s-au situat cel mai aproape de centrul imperiului otoman, și în consecință și-au putut câștiga ultimii independența națională, fiind astfel în handicap față de celelalte trei națiuni balcanice. Aspirațiile lor inițiale asupra Adrianopolului și împrejurimilor acestuia au fost curmate de puterea imperiului turcesc, și s-a și renunțat la ele. Aspirațiile referitoare la Salonic și-au pierdut actualitatea de asemenea. Din nefericire însă, datorită celor două războaie pierdute consecutiv, Bulgaria a ieșit învinsă într-o prea mare măsură și din conflictele sârbo-bulgare și greco-bulgare, având miza litoralul nordic al Mării Egee. Și mai grav, România și Serbia, dominate de aspirații teritoriale în politica lor, neputând deocamdată să realizeze acestea față de Imperiul Habsburgic, au încercat să-și dreneze agitația și tensiunile în detrimentul Bulgariei, și au purtat în acest sens succese semnificative. Drept consecință, Serbia a reușit să se instaurizeze nu numai în zona Skopje, revendicată de foarte mult timp de amândouă, dar și în teritoriul Știp, Bitolje, Ohrid, care original, fără îndoială, era de limbă bulgară și era considerat moștenire a Bulgariei. Sârbii au avut

fără îndoială un habitus politic mai energic, dar în cele întâmplate și-a avut contribuția și o altă circumstanță. Conflictele fundamentale din regiune, atât cel rusohabsburgic, cât și cel rusoturcesc erau prezente potențial pentru amândouă popoare, dar în momentele decisive conflictul rusohabsburgic s-a dovedit cel decisiv și important. În consecință dintre cele două alianțe posibile s-a realizat cea rusosârbă și nu cea rusobulgară, iar această întorsătură a împins Bulgaria în mod automat în tabăra adversă Rusiei, privând-o de cea mai mare șansă a politicii sale externe. Drept rezultat viața politică și națională bulgară s-a restrâns într-un fel și a devenit provincială.

(...)

Impasul statutului teritorial german

Noua unitate germană constituia înaintea de toate un impas al statutului teritorial german. Unul dintre rezultatele unității germane ar fi trebuit să fie tocmai restabilirea cadrului teritorial național, reprezentat de granițele Alianței Germane. Dacă facem abstracție de problema aparte a Cehiei și a Prusiei Orientale, acest cadru a coincis în mare cu bazele istorice de putere și teritoriale ale germanilor, și a coincis în mare și cu teritoriul de limbă germană. În loc de acest cadru Germania unită a moștenit cadrul teritorial al imperiului german wilhelmian, și în loc de a depăși acele cadre teritoriale cu totul incidentale, care s-au format din conflictele și schimburile teritoriale ale diferitelor dinastii germane, mai precis ale diferitelor mari feudali deveniți suverani, a păstrat înăuntrul său arabescurile și enclavale teritoriale absurde ale micilor state germane. Și mai rău, noul cadru teritorial era unul cu totul incidental și spre dinafară: în est a fost determinat de împărțirea incidentală a Poloniei, în sud de rezultatul incidental al conflictului cu Austria, în vest de incidentul războiului cu Franța, câștigat în prea mare măsură. În punctele sale cele mai esențiale granițele sale nu au fost nici istorice și nici lingvistice. Într-adevăr, era greu de explicat din punct de vedere german, de ce anume Posen intră în Germania, și Innsbruck de ce rămâne în străinătate. Pe de altă parte, pentru germanii austrieci, de ce anume Tarnopol intră în componența țării, timp ce Passau sau chiar Köln și Hamburg reprezintă străinătate. Germania a rămas în continuare ceea ce a fost: o comunitate europeană care nu și-a găsit cadrul teritorial definitiv.

(...)

Dinți de dragon semănați de pacea de la Versailles: interzicerea Anschlussului

Ultima și cea mai fatală semănătoare de dinți de dragoni a tratatului de la Versailles, au constituit-o *reglementările teritoriale*. Nu teritoriile acelea erau problematice, care au fost luate de la Germania, ci ceea ce care nu le-a primit. Modificările teritoriale ale trata-

tului de Versailles, chiar dacă nu erau în toate cele mai norocoase, luate în ansamblu, spre deosebire de celelalte tratate, erau rezultatul unei munci îngrijite și conștiincioase, lucru pe care voi arăta mai în amănunte la discutarea problemelor de graniță. Danzig și coridorul au fost privity timp de douăzeci de ani drept punctele cele mai critice ale tratatului de la Versailles, care vor cauza izbucnirea unui nou război mondial, iar evenimentele din 1939 păreau să justifice această pro-rocire. Însă dacă ne gândim bine, coridorul constituia teritoriul de majoritate poloneză, unde dominația cavalerilor germani s-a bazat pe o cucerire destul de superficială, și dacă ne gândim că acest coridor, de fapt un teritoriu mult mai mare, timp de treisutezecincizeci de ani a aparținut de Polonia, și a ajuns sub stăpânirea regatului Prusiei numai după împărțirea acesteia, trebuie să punem cel puțin sub semnul întrebării, dacă acest coridor în sine a făcut să izbucnească al doilea război mondial. Adevărul este că pierderea coridorului, nemaivorbind de Posen, a fost cauză și nedreptate mai degrabă prusacă, decât germană. La acest punct ajungem la greșeala cea mai fatală a rânduielii teritoriale a tratatului de la Versailles, la interzicerea Anschlussului. Cei care au făcut pacea, ca și întreaga Europa, erau prea mult sub impresia operei bismarckiene, și au crezut că Germania modernă este egală cu Prusia mărită a lui BISMARCK, iar Austria constituie deja o națiune aparte. Interzicerea unirii Austriei însă a însemnat de fapt că Germania rămâne în continuare între granițele incidentale ale Germaniei wilhelmiene, ceea ce nu mai avea nici un sens după căderea caselor de HOHENZOLLERN și de HABSURG. Cadru teritorial incidental al Germaniei a dat în schimb posibilitatea nașterea unei teorii confuze, care a încercat să dea profunzime metafizică faptului acela nefericit, că germanii "sunt un popor fără granițe". Boală mai gravă nici un individ și nici o comunitate nu poate să aibă: lipsa de granițe, atât în sensul propriu, cât și în cel figurat al expresiei, înseamnă paralizarea forțelor creatoare. În 1918 Germania ar fi avut cea mai mare nevoie de regăsirea granițelor sale clare, atât din punct de vedere istoric, cât și din cel al limbii. Regăsind acest cadru întreg, în posesia acestuia posesiile negermane ale statelor germane, în afara Germaniei celei vechi, de exemplu Posenul prusac de odinioară și coridorul și-ar fi pierdut interesul, exact ca Bucovina sau Dalmația austriacă de odinioară. Astfel însă Germania versaillesiană și-a menținut alături de dorința sa referitoare la unitatea germană deplină și revendicările teritoriale bazate pe amintirile prusaco-germane wilhelmiene, față de Polonia. Degeaba s-a împlinit pro-rocirea conform căreia al doilea război mondial va izbucni dintr-un conflict germano-polonez, adevăratul izvor al catastrofei era că Anschlussul austriac și autodeterminarea germanilor sudeți a avut loc *nu în 1918*, ca încheiere a procesului de autodeterminare, și ca început al unei noi

perioade de pace, ci cu douăzeci de ani mai târziu, ca urmare a efortului de putere dăunător și maniacal al întregii comunități germane, efort după care întreaga acțiune a depășit în mod necesar punctul la care o acțiune politică reală s-ar fi oprit în mod firesc.

(...)

Impasul Republicii Austriece Este oare Austria o națiune aparte, sau mai degrabă constituie centrul crizei germane?

Păreră generală, dominantă azi în rândul aliaților, Austria și austrieicii ar face parte dintre națiunile mici subjugate de Germania hitleristă: cehi, polonezi, norvegieni, olandezi, belgieni, iugoslavi, greci etc. Conform acesteia este firesc ca după prăbușirea hitlerismului Austria trebuie să-și recapete independența. Ecuatiția pare una simplă de tot: a existat un stat austriac independent, în consecință există și vrea să existe și o națiune aparte austriacă.

Contrar în mod straniu cu această prezentare, Austria a trebuit să fie oprită între 1918 și 1938 prin tot felul de tratate internaționale, reguli, avantaje politice și economice, pentru a nu se uni de bună voie cu Germania. Iar astăzi diferitele grupuri austriece nu reușesc să ajungă la un consens, nu numai acasă în Austria, dar nici măcar în emigrație, și nici măcar în privința aceea, dacă vor sau nu o Austrie independentă.

După cele spuse despre apariția și evoluția istorică a crizei germane, acest lucru nu este deloc ciudat. Austria nu reprezintă o națiune aparte, ci este una dintre numeroasele principate germane, care, cu toată autonomia lor politică mai mare sau mai mică, niciodată nu au ieșit din componența națiunii germane. Dintre acestea numai Olanda, Belgia și Elveția au avut o experiență istorică aparte și de mare forță, care le-au rupt definitiv de Germania și le-au transformat în națiuni aparte. În restul principatelor s-a format cel mult o conștiință locală puternică, cea mai puternică în Prusia și în Bavaria, dar aceasta nu a avut niciodată forța să anihileze conștiința solidarității naționale germane. Iar austrieicii, oricât de puternică conștiință locală ar fi avut, au fost totdeauna mai germani chiar ca prusacii sau bavarezii. Pentru că oricât de lungă și de intensivă experiență politică ar fi reprezentat istoria lungă și nu fără glorie a principatului austriac format în jurul Vienei, și ulterior a imperiului austriac, gloria cea mai mare a acestei istorii consta tocmai în faptul că Austria a fost țara casei imperiale germane, un Île-de-France german, adică centrul politic al Germaniei.

Mai mult. Austria nu numai că reprezintă un membru de importanță centrală al corpului politic german, dar este și un participant de prim rang al bolii politice germane. În perioada critică a constituirii unității germane, între 1806 și 1866, durerile facerii și sentimentul național german s-au manifestat pregnant, mult mai pregnant decât în numeroase țări germane. În

urma politicii sângelui și sabiei, Austria a fost exclusă după 1866 din Germania unită, și acest lucru a tras după sine o paralizare profundă în viața politică a germanilor austrieci, care înțelegeau tot mai puțin, ce caută ei de fapt în imperiul de zece limbi al Habsburgilor, din moment ce există o Germanie unită. Practica politică nehotărâtă, fără convingere, nedepășind perspectiva cotidianului ("fortwursteln"), care s-a dezvoltat aici între 1866 și 1918, era de fapt manifestarea acestei paralizii. Azi se vorbește despre ea, de parcă ar fi constituit o manifestare politică a jovialității austriece caracteristice, dar de fapt este vorba de un simptom patologic, care nu are nimic comun cu caracterul național austriac. Austria care începând cu sec. XV. și până în 1866 reprezenta centrul politic al germanilor, prezenta cu totul alt aspect. Iar "jovialitatea" de după 1866 a avut și o latură care nicicum nu se potrivește cu caracterul german stereotip: apariția formațiunilor politice excesive și isterice. În Europa de Vest probabil că sună cam ciudat, dar în Europa Centrală este binecunoscut pentru toată lumea că hitlerismul a apărut nu în Prusia "agresivă", "feudală", "militaristă", ci în Austria cea îndrăgită, blândă, latină! Nu este deloc întâmplător că Hitler este el însuși austriac, și nu este întâmplător că mișcarea velicogermană antisemită, care a dat impulsurile decisive lui Hitler și hitlerismului, s-a dezvoltat tocmai în Austria.

Starea aceasta bolnavă, polarizată, aș putea spune schizofrenă a vieții politice austriece s-a continuat și în cea de după 1918. Imperiul Habsburgilor s-a descompus, dar independența "obligatorie" prevăzută în tratatul de pace, apoi în tratatul economic austriac era la fel de lipsită de sens și de scop pentru germanii austrieci, ca Monarhia Austro-Ungară: amândouă însemnau că, fără vreo explicație inteligibilă, trebuie să se excludă din corpul politic german, din care făceau parte înainte de 1866. În consecință a apărut iarăși practica politică jovială, nehotărâtă, nedepășind cotidianul, respectiv tensiunea isteriei politice latente. Oare cum s-ar putea explica faptul că Austria a fost afectată mult mai puternic de isteria nazismului, decât Bavaria?! Acest lucru iarăși nu se cunoaște în Europa de Vest, dar în Europa Centrală este considerat drept un loc comun. Cu greu am putea spune că Bavaria ar fi mai catolică și mai antitoxin față de barbarism și de nihilism. Explicația este una foarte simplă: hitlerismul a reușit să se identifice cu cauza unității germane, iar apartenența la unitatea germană a constituit o cauză de sine înțeles și în consecință relativ fără interes pentru Bavaria, dimpotrivă, constituia o cauză centrală, arzătoare pentru Austria. Iarăși ceva imposibil, dacă ar exista o națiune aparte austriacă!

Austria nu numai că nu este o națiune aparte, dar constituie mai degrabă problema centrală a crizei germane. Evoluția politică germană a luat o întorsătură

fatală, de impas atunci când suveranul austriac nu a vrut și ulterior nu a putut să stea în fruntea unității germane. Unitatea germană înfăptuită în 1871 a devenit cauza unor tensiuni nemăsurate, interne și apoi externe, în mare parte pentru că era rezultatul unui compromis care a exclus Austria pentru durată lungă din unitatea germană. Rânduiala europeană din 1918 a făcut principala greșală când nu a permis Austriei să se unească cu Germania atunci când acest lucru nu mai avea nici o piedică în evoluția internă germană. Iată cauza din care această unire, când s-a înfăptuit în sfârșit în 1938, a avut loc în circumstanțele unei explozii ale energiilor germane acumulate și bolnave, și care a zguduit și zguduie încă întreaga lume.

A kelet-európai kisállamok nyomorúsága I.

(A román fordításról és közléséről)

A kelet-európai kisállamok nyomorúsága, BIBÓ István alapvető munkája először 1946-ban jelent meg, az "Új Magyarország" mellékleteként. Megírásához BIBÓ korábbi nagyobb munkáját használta fel ("Az európai egyensúlyról és békéről", I. in: BIBÓ István, Válogatott tanulmányok I., 295-633; Budapest, Magvető, 1986). A több nyelvre is lefordított tanulmányt (I. „Edíttii ale studiului ...”, az előző után), Gelu PĂTEANU ültette át román nyelvre BĂRDI Nándor kezdeményezéséből, a szegedi JATE Könyvtár Társadalomelméleti és Kortörténeti Gyűjteménye és a budapesti TELEKI László Alapítvány, Közép-Európai Intézet támogatásával. Hozzájárulásukat a fordítás megjelenéséhez ezúton is köszönjük. A fordítás megszületésekor a véleményezésére felkért román lektor nem támogatta annak megjelenését. Gelu PĂTEANU halála után, hogy mégis kiadásra kerülhessen, a fordítást POPOVICS György vetette egybe az eredetivel és gondozta, VERES Péter (HAÁZ Rezső Múzeum, Székelyudvarhely) előszavazta. A jelen kötetben (ACTA - 1997) szerkesztési okokból csak a tanulmány első része jelenik meg. A régió diagnosztikálása szempontjából legfontosabb fejezeteket (3-5.) függeléként a bevezető 1-2. fejezet egészíti ki, illetve "Az európai egyensúlyról és békéről" c. tanulmánynak "A ke-

let-európai kisállamok nyomorúsága” fejezeteibe át nem vett, további szomszédos államokról írt elemzésrészek (idézett hely., 513-518, 416-417, 445-446, 455-458; kötetünkben a POPOVICS György fordításában). Az 1986-os kiadás Gelu PĂTEANU által szintén lefordított jegyzeteit elhagytuk, mert véleményünk szerint ma már részben revideálásra szorulnak. A tanulmány második része következő kötetünkben, az ACTA - 1998-ban fog megjelenni.

The Misery of the Eastern European Small States I.

(About the translation and the edition)

The basic work of István BIBÓ - “The Misery of the Eastern European Small States” (A kelet-európai kisállamok nyomorúsága) - was first published in 1946 as an annex to the Hungarian review “Új Magyarország”. The author used one of his earlier works - „On European Equilibrium and Peace” (Az európai egyensúlyról és békéről. In: István BIBÓ, Válogatott tanulmányok, I, 295-633, Budapest, Magvető, 1986). The essay - translated already into several languages - had been rendered into Romanian on Nándor BÁRDI's initiative, by Gelu PĂTEANU, with the support of the László TELEKI Foundation (Central-European Institute) in Budapest, and with that of the Collection of Social Sciences and History, Library of the Attila JÓZSEF University, Szeged. We would like to express our gratitude for their support and contribution to the publication of the translation. After the death of Gelu PĂTEANU, the translation was compared to the original by György POPOVICS. The foreword was written by Péter VERES (Rezső HAÁZ Museum in Székelyudvarhely). In the present volume (ACTA - 1997) only the first part of the essay could be published, due to editorial reasons. As far as the diagnosis of the region is concerned, the most important chapters (3-5) are completed in the appendix with the introductory chapters 1-2, and with sections about the neighboring states from the work “On European Equilibrium and Peace” (o.c., p. 513-518, 416-417, 445-446, 455-458,

translated by Gy. POPOVICS). The notes of the 1986 edition (also translated by Gelu PĂTEANU) were omitted, because in our opinion they have to be revised. The second part of the essay is going to be published in our next volume, ACTA - 1998.

Paul BINDER

Trecutul nostru comun I. Aiud

(Despre traducere)

Monografia lui Paul BINDER, "Trecutul nostru comun" a apărut în 1982 (Közös múltunk, Kriterion, Bukarest). Prezintă cotidianul conviețuirii unor comunități multietnice (române, maghiare, germane, slave) de pe teritoriul actual al României și în primul rând din Transilvania, la nivelul localităților urbane și rurale. În majoritatea celor 44 de cazuri analizate, localitatea a avut conducere alternativă sau paralelă, dar s-a reprezentat spre afară ca o comunitate unitară. Este vorba de mai mult decât de toleranță etnică. Chiar dacă alternativa istorică a acestor experiențe nu ar mai fi revitalizabilă, este important să fim conștienți că înaintea modelului occidental, importat, al statului național și națiunii de stat, și care în regiunea noastră a condus în mai multe cazuri la genocid, soarta comunităților est-central-europene a cunoscut și altă paradigmă, viabilă. Deja în 1983 s-a pus problema importanței traducerii monografiei în alte limbi și în primul rând în limba română. În volumul ACTA - 1997 vom publica traducerea capitolului privind orașul Aiud.

Pe lângă industria sa în dezvoltare, Aiudul este cunoscut și azi în primul rând datorită școlilor sale. Deloc întâmplător. Colegiul din Aiud era secole de-a rândul unul dintre cele mai importante centre culturale ale Transilvaniei. Aiudul însă, în valea fertilă a Mureșului, era nu numai un oraș al școlilor, dar și un important oraș

al comerțului și al meșteșugarilor, aproape din timpul întemeierii sale. Numele orașului (Enyed) provine de la patronul unei biserici de aici, Sfântul Egyed - Sanctus Aegidius în latină.¹ Pelerinajul de la Aiud a avut loc la început în ziua acestui sfânt, adică la 1 septembrie. Vestitele sale pelerinaje și iarmaroace (**Jahrmart in Engeten**) au jucat un rol important în aprovizionarea cu articole de consum public a populației române și maghiare din satele din zonă. Zilele acestor târguri au apărut în aproape toate calendarele transilvănene de epocă.² În 1359 în Aiud au trăit și au profesat numeroși meșteșugari (Hannus NIGER, Mychael PELLIFICES, Stephanus CARNIFICES, Gregorius MAGNUS), iar în 1378 sunt pomenite deja și iarmaroacele aiudene³.

Atât istoriografia română, cât și cea maghiară recunoaște că între întemeietorii orașului și constructorii bisericii fortificate s-au găsit și sași. În toponimia aiudeană culeasă de profesorul Attila SZABÓ T. întâlnim strada **Varcagás (Schwarzegass)**, respectiv numele unor vii precum **Grintzen, Frankut, Herlos, Herzsa**, de origine săsească.⁴ Frigyes PESTY explică inclusiv denumirea de **Gerepen** a unei coaste cu aspect brăzdat cu originea din termenul săsesc Gerippen.

Arhivele săsești din Transilvania ne oferă foarte multe date despre Aiud. În documentele medievale **Enietten** sau **Engeten** (în dialectul săsesc **Angeten** sau **Anjet**) apare uneori drept **Strassburg**.⁵ Pentru perioada răscoalei de la Bobâlna - "**tempore insultationis rusticorum**" - (1437—38) documentele păstrate în Arhivele Naționale din Sibiu fac mărturie despre punerea la adăpost la o cunoștință din Sibiu a unor mărfuri de aramă de mai multe chintale, de către comerciantul bogat aiudean Georg HELLEBRAND. După moartea lui, ginerele său, Melchior LITERATUS, împreună cu Thomas ZOMBOR, din Aiud au cerut înapoi marfa dată în custodie.⁶ Procesul lui Georgius HELLEBRAND, din 1465, dovedește relațiile de afaceri dintre comercianții aiudeni și cetățenii Sibiului. Conform unei scrisori din 1460, Veronika, fata lui Gaspar HERMAN, cetățean aiudean, a fost soția cetățeanului clujan Leonhard REWCH.

Numele cetățeanului aiudean Stephan ZEWRES, pomenit în 1461, ne face să-l considerăm rudele sau strămoșul familiei respectabile de patricieni RAU sau SZŐRÖS (**ZEWRES**). Potrivit unei diplome din 1467 judele de atunci a Aiudului era Johannes LEWSCH (LŐCS sau LUTSCH?) - numele seamănă foarte mult cu cel al șoltuzului din 1469 din Ocna Sibiului, Johann LEYS -, iar între consilierii figurează și un croitor respectiv un cojocar (**Johannes LEWSCH iudex, item Martinus SUTOR, Petrus de Curia, Andreas PELLIFEX ceterisque iurati cives oppidi Enyed**).

În a doua parte a secolului XV. Aiudul este în proprietatea capitlului din Alba Iulia, dar are statut de unitate administrativă având consiliu și notariat orașenes. Documentele emise de oraș în anii 1460 sunt autentificate prin semnătura judeului și prin sigiliul orașului (**sub sigillo circumsppectrum virorum iudicis et iuratorum praedicti oppidi Enyed**). În lustrile de dijma emise în 1496 de către capitlul din Alba Iulia putem citi numele următoarelor cetățeni aiudeni: **Michael LAWOR iudex oppidi Enyedensis, Johannes STOHL, Christianum CURRIFERUM, Georgium THAKACH, Benedictum MAGNUM, Blasius CZYRWS**.⁷

În secolul XVI. avem deja mai multe cunoștințe privind burghezia aiudeană constituită mai ales din meșteșugari. Într-un document al unui proces de succesiune din 1543, întocmit de Consiliul din Sibiu, se pomenește văduva lui Hannes RYEMNER ('curelar') din Aiud.⁸ În documentul altui proces, al lui Antonius GREB⁹ din Aiud, din 1548, sunt menționați numeroși meșteșugari aiudeni, originari din Saschiz: Simon KYZER, cojocar, Hannes SCHÄSSBURGER, Marcus SCHUSTER, Jacobus TISCHLER, Thomas KÜRSCHNER și Antonius KÜRSCHNER.¹⁰ Evidențele de calfe din Sibiu și Brașov atestă că majoritatea membrilor de breaslă din Aiud erau sași, iar fiii măștrilor de breaslă au învățat de regulă la măștri sibieni sau brașoveni. Asociația calfelor argăsitori din Sibiu a avut între 1484 și 1520 numeroși membri aiudeni, ca de exemplu: Bartelmes von Engeten, Michael HANNIS schusters sun de Engedino, Cristel von Engeten, Veltin, Merten MICHEL schusters sun von Engetten,

Hertel MERTEN von Engeten, Achacius von Engetten, Jorg HANN von Engetten, Cristel, Cosman THEREN schusters sun von Engetten.¹¹ Din aceste date reiese că în Aiud au trăit mulți argăsitori, dar s-au găsit și săpunari. În asociația calfelor din breasla cojocarilor brașoveni întâlnim de asemenea aiudeni, de exemplu în 1510 pe unul Michel (**ein Ler Jungk von Engeten, mit dem Namen Michel**)¹², apoi în 1533 pe altul numit Neckles ENGETER.

Mai multe date aduc dovadă faptului că în Aiud au existat bresle evaluate. Uniunea breslelor de argăsitori din Transilvania a fost semnată și în numele măștrilor de breaslă aiudeni, de către Pitter WYNTZER și Merten KIRLHART.¹³ Uniunea breslelor de dogari (1614) și a celor de țesători (1615) au avut de asemenea membri aiudeni: Simon BEDNER (BINDER, 'dogar') și Mechel BEDNER, respectiv Merten NEKESCH și Hannes WEIDNER.¹⁴ Industria aiudeană înfloritoare tăbăcară se explică de asemenea prin gradul de dezvoltare a pielăritului (cojocari, argăsitori). Breasla de tăbăcari din Aiud își primește privilegiile de la Ioan Sigismund, în 1565. În 1583 în rândurile breslei tăbăcarilor întâlnim și argăsitori care au fabricat între altele tălpi de opincă, fiind numiți de aceea și argăsitori opinari (**saruvarró vargák**). Breasla comună a tăbăcarilor și argăsitorilor a avut o vie pe dealul Előherzsa.¹⁵ Breasla rotarilor din Aiud a avut caracter săsesc până și în secolul XVIII. În 1714 patronii de breaslă Martin HONN și Georgius THEIS dau adevărînță în numele breslei aiudene de rotari privind "buna purtare" a unei calfe din Lovnic, Johann BAYER.¹⁶

Din cauza atacurilor turcești înainte de și după bătălia de la Mohács mulți măștri maghiari, fugiți din orașele din sudul Ungariei, s-au stabilit în Aiud. Aici au trăit și au lucrat relativ mulți măștri lăcătuși, între care și Márton LAKATOS, originar din Gyula, atestat documentar ca jude aiudean în 1556.¹⁷

În a doua jumătate a secolului XVI. Aiudul a fost vizitat de către doi călători francezi. „Am trecut prin Aiud (Agnedi) în 21 iulie 1574 - scrie diplomatul francez Pierre LESCALOPIER

- orașul este locuit de maghiari și sași. Deasupra locului de târg [!] se ridică o cetate înconjurată de șanț cu apă. Această cetate a fost pe vremuri în posesia lui Johan BECQUETZ [János BEKES? - eventual Gáspár BEKES de Kornyát?], comite de Făgăraș...”¹⁸ Jacques BONGARS (1554-1612), nobil francez hughenot, a călătorit prin Transilvania în 1585. “5 iunie... am luat masa de prânz la Aiud (Heynedin), este un oraș cu un vechi castel, pe Mureș. Lucas KRATZER (GRACERTUS) este un om savant, dar arian (unitarian). În castel se pot vedea capete de dragon găsite pe un munte din Transilvania...”¹⁹

Condițiile de la sfârșitul secolului XV. din Aiud sunt reflectate de date importante în contractul de vânzare și cumpărare al medicului italian Georgio BLANDRATA, din 1581: “Eu, Georgio BLANDRATA, medic principal al Înălțimii sale Christóf BÁTHORY de Somlyó (Șimleu), voievod al Transilvaniei fac depozitie în fața secretariului Înălțimii sale, István ENYEDI.” Declară că a cumpărat de la Lucas CRACER și soția sa Anna casa de piatră din strada Miriszló (Mirislău), dintre intravilanele lui Gergely ÓRAGYÁRTÓ și Mihály TOROCZKAI. Casa rămâne în posesia lui BLANDRATA scurt timp (1581—1584), deoarece o vinde contra 290 de forinți lui “András ZEMELT MÉSZÁROS” (Andreas ZEMMELT). Din scrisoarea lui BLANDRATA din 1584 aflăm că “am făcut o ofertă (și) lui István WOLFFARD”. Ultimul nu este altcineva decât cunoscutul patrician clujan care s-a ocupat și de astronomie (n. trad.: v. casa WOLPHARD-KAKAS din centrul Clujului, cu sala zodiacului distrusă în mod barbar cu ocazia instalării în clădire a băncii Dacia Felix), și al cărui unchi a fost ultimul paroh catolic clujan, originar din Aiud, Adrian WOLPHARD. În scrisoarea lui BLANDRATA în legătură cu vânzarea casei se mai pomenesc în calitate de martori deacul Antal, jurat principal, deacul György PÉCSI, Márton GYULAI LAKATOS (‘din Gyula’), Lucas GRACER (KRATZER), Gergely ÓRAGYÁRTÓ (Gregor UHRMACHER?) și Antal OLASZ.²⁰

Studiul vieții bisericești din Aiud ne pune la dispoziție alte dovezi, din păcate indirecte

numai, privind caracterul alternativ al conducerii și în acest oraș, de pe Mureș, adică egalitatea în drepturi dintre cetățenii sași și maghiari. “Stephanus HENCIUS DILLENDORPHINUS TRANSYLVANUS” este invitat să ocupe în 1562, după terminarea studiilor sale din Sighișoara, Brașov, și Cluj, postul de maistru școlar din Aiud, mai târziu preotul principal Ambrus MACERIUS îl trimite la universitatea din Wittenberg, de unde întorcându-se devine predicator. În 1579 Orbán KOPPÁNDI, preot principal reformat aiudean îl invită pe Bartholomäus GASSNER din Miercurea Sibiului să ocupe postul de preot sas aiudean (**B.G. Reismarckensis vocatione Urbano KOPPANI Enyedienzi 1579 27 März**).²¹ Situația seamănă mult cu cea întâlnită la Ocna Sibiului, unde biserica era folosită comun în evul mediu de către reformații maghiari și evanghelicii (lutheranii) sași. În a doua jumătate a secolului XVI. rectorul școlii din cetate a fost clujanul Demeter HUNYADI. Până în 1595 cetățenii orașului au ales împreună preotul principal din Aiud. În acest an însă principele Sigismund BÁTHORI le permite, dând curs cererii lor, să aibă fiecare propriul preot, acesta să fie ales liber, și să primească un sfert de dijmă. Conflictul dintre maghiarii reformați și sașii evanghelici în privința folosirii bisericii mari se termină în 1597, cu un acord pașnic, datorită activității pastorului aiudean Máté TORNyai, episcopul reformat de mai târziu. Un rezultat important, după care predicatorii și credincioșii celor două confesiuni au folosit cu schimbul biserica cea mare.²² În lustrele din 1847 ale bisericii reformate înțelegerea este descrisă în felul următor: “Lucruri vechi, demne de menționat! Învoiala dintre maghiari și sași conform căreia în biserica cea mare pot predica cu schimbul. Cu sigiliu și cu subscripția notarului Gáspár LANIUS de Anno 1597.”²³ Stephan KREUL, pastor lutheran aiudean consemnează în 1848 că înainte de 1597 în biserica cea mare prima predică s-a ținut în săsească, a doua în maghiară, iar după 1597 ordinea s-a inversat. Conrad Jacob HILTEBRANDT (1629—1679), pastor german evanghelic în serviciul regelui suedez, vine în Transilvania în

1657—1658. Aiudul - scrie HILTEBRANDT - este un oraș maghiar, care în trecut a fost locuit de germani, în ziua de azi au rămas însă puțini sași. Construit în stil maghiar, ocupă o suprafață mare, cetatea fiind apărată de șanț adânc cu apă, cu ajutorul căruia cetatea i-a apărat bine de tătari în timpul ultimului război turco-tătar. În curtea cetății biserica lutherană a sașilor și cea reformată maghiară, respectiv colegiul se găsesc sub același acoperiș.”²⁴ Biserica cea mare s-a utilizat în comun până 1856. În acest an lutheranii au sfințit biserica cea mică din curtea cetății, și au ridicat acolo altar. Predicatorul sașilor a primit de acum încoace sfterul dijmei protejești.²⁵

Cetatea bisericii fortificate a constituit un adevărat simbol al statutului privilegiat al orașului Aiud. În timpul războaielor bastionul vestic a fost apărat de fierari, bastionul mic de Societatea Sfântului Duh care era formată din intelectuali, bastionul de colț de brasla cojocarilor și cea a rotarilor, iar așa numitul bastion Csipkés ('dante-lat') de lângă poarta sudică de către tăbăcari și argășitori. În afara breslelor enumerate în Aiud au mai existat bresle ale orfevrarilor, năsturarilor, bărbierilor și curelarilor.

La cumpăna dintre secolele XVI-XVII., mai ales în timpul distrugerilor făcute de armata lui BASTA, Aiudul a suferit mult. Mulți locuitori ai săi au pierit sau au căutat adăpost în orașele cu cheie. Gabriel BÁTHORY a adus în oraș în 1609 numeroase familii nobile. În prima jumătate a secolului XVII. "contraversia dintre starea orașenilor și nobilime" a devenit tot mai frecventă. Dieta din 1613 a hotărât că nobilii domiciliați în imobile burgheze sunt datori să contribuie la poverile comune orașenești. "Cei din starea orașenească" și-au dat acordul în 1631 ca "locșoarele-cămare din castelul aiudean" (cămăruțele) să pot fi folosite și de nobili.²⁶ "Complanația (compromisul) dintre domnii mei Aiudeni și domnii mei nobili domiciliați acolo", din 1642, a fost confirmată și de principe. În anul următor însă principele Gheorghe RÁKÓCZI este nevoit să trimită comisari pentru a aplana noul conflict dintre cetățenii aiudeni și nobilii.²⁷ De starea nobililor din Aiud a aparținut între alții vestitul predicator al lui

Gabriel BETHLEN, Péter ALVINCZI, născut în Aiud, care a avut în 1634 un conac nobiliar în strada Porond și două vii.²⁸

În condițiile schimbate conviețuirea dintre maghiari și sași, respectiv conducerea alternativă a orașului au putut funcționa numai restrângându-se în interiorul stării orașenești. În rândurile stării nobiliare însă s-au găsit și numeroși nobili români și sârbi, originari din Câmpia Maghiară și din Severin (Szörénység).

Gheorghe RÁKÓCZI II., întorcându-se din campania sa nefericită din Polonia, la recomandarea demnitarului Ákos BARCSAY, comite de Hunedoara, respectiv a episcopului reformat György CSULAI, îi recompensează la 10 februarie 1658 pe cei 317 de oșteni aiudeni și pe conducătorul lor, Mihály BOLTOS, care i s-au închinat și s-au grăbit să vină în tabăra lui, ridicându-i din starea burgheză, eliberându-le fondurile din Aiud și din comitatul Alba de sub orice povară publică, și acordându-le titlu nobiliar.

Această diplomă de înnobilitare colectivă dă o secțiune completă a condițiilor demografice și relațiilor etnice din Aiud. Numele de familie ale cetățenilor aiudeni înnobilați permite de cele mai multe ori stabilirea ocupației și a originii. Noii nobili pot fi împărțiți după originea lor în următoarele grupuri:

Aiudeni, al căror nume nu mai indică o origine străină, de ex.: János ADRIANI, croitor, Mihály BOLTOS, locotenent, István BORDAN, deac, István FAZEKAS, Ferenc IRHÁS, Péter KOLHASZ [Peter KOLHAAS], cizmari, Márton LAKATOS, István MURZA, Márton OLÁH, András ÖTVÖS, János PAULI, István PAP, cojocari, Márton SZERETSEN, György SZÓCS din Nagyporond, István SZÓCS, zaraf, György VARGA-SUTORIS, János ÖVEGES alias SILL [Hannes SILL GLASER].

Proveniți din comitatele transilvănene: György din Apața, Márton DÉVAI ('din Deva'), István TORDAI ('din Turda'), Mihály BORBÉLY din Hunedoara, János KÁDÁR din Alba Iulia, István NAGY și János KERÉKES din Blaj, Balázs KÜKÜLLŐVÁRI ('din Cetatea de Baltă'), János MOLNÁR din Viișoara (Turda), Tamás

MASOLYGÓ, cojocar din Boghiș (Sălaj), Gergely din Oiejdea, János SZÓCS din Hétfalu (azi Săcele-Tărlungeni-Zizin-Purcăreni, Brașov).

Clujeni: András ENYEDI, Péter ENYEDI și János PELLIONIS.

Din Secuime: István ÁRKOSI ('din Arcuș'), János BALÁS și Pál NAGY din Ojdula, István PUJNOS din Ilieni, György SZENYES din scaunul Arieș, Mihály BARTÓK din Dalnic, János SZÉKELY din Ciuc, István BORBÉLY din Ozun, Dávid CSIZMADIA din Vásárhely (**nota trad.:** se referă probabil la Tg. Secuiesc, eventual la Tg. Mureș), Márton HORVÁTH din Odorhei, János FEJÉR din Aninoasa, Gáspár KOVÁCS din Pava, László LITERATI din Angheluş, György NAGY din Aita Seacă, János NAGY din Vârghiș. Despre Mihály GOTHÁRDI se știe numai atât că a fost secuî.

Din scaunele săsești s-au mutat mulți în Aiud. Cei mai numeroși sunt cei veniți din scaunele învecinate Mediaș și Sebeș, dar au fost și sibieni și sighișoreni, de ex.: András și István din Bruuiu, Mihály din Dobârca, István FAZEKAS din Orăștie, Márton FODOR din Valchid, Márton din Hoghilag, András KOVÁCS din Biertan, András TRAPOLDI alias FILEKI (**nota trad.:** din Avrig?), György din Lovnic, András LITERATI DEDRICSI din Criș, István LÓRINCZ și János SZÓCS din Sighișoara, András din Netuș, Márton din Pold, Péter din Stejărișu (Proștea), István și János din Sinkfalva (**nota trad.:** Cincu?), Mátyás din Sebeș (Sibiu?), András SZABÓ din Saschiz, György SARTORIS-SZABÓ din Sebeș (Alba), János SZABÓ din Mediaș, Mihály SZÓCS din Șaeș, Tamás PELLIONIS și Márton SARTORIS din Copșa Mare, Mihály SZABÓ din Reci, János TAKÁCS din Apoldu de Sus, János VARGA din Ațel, Mihály SUTORIS-VARGA din Slimnic, János VARGA din Cislădie, Mátyás VARGA din Rupea. András KÁDÁR, Péter KÁDÁR DENDERFII [Peter BINDER DENDÖRFER], Pál MÉSZÁROS, András TAFNER s-au considerat sibieni.

Din Țara Bârsei, mai îndepărtată, au venit relativ mai puțini: János SZÓCS din Sânpetru, Simon ASZTALOS și György din Codlea - din Codlea, Márton ASZTALOS, István

FÜSÜS, István LAKATOS, György RÁCZ, János VERES și Lukács SZABÓ din Brașov.

Din zona Bistriței au fost originari János TAKÁCS din orașul Bistrița, István SARTORIS-SZABÓ și György SZÓCS din Dipșa.

Locuitorii originari din Țara Săsească au fost sași în mare parte (deși din Orăștie și Brașov puteau veni și maghiari), iar numele lor ar putea fi scrisă și în forma germană, de ex. (în ordinea enumerării de mai sus) Andreas BRALLER, Michael DOBRINGER, Andreas SCHMIDT BIRTHÄLMER, Georg LEBLANGER, Andreas DEIDRICH SCHULLER aus Kreutz, Andreas aus Neithausen, Martin POLDER, Peter PROBSDORFER, Steffen SCHENKER, Andreas SCHNEIDER Keisder, Michael KÜRSCHENER SCHAASER, Hannes SCHUSTER aus Hetzeldorf, Michail SCHUSTER aus Stolzenburg, Hannes SCHUSTER HELTAUER, Georg ZEIDNER, Steffen KAMMER KRONER, Hannes WEBBER NÖSNER.

Din Câmpia Maghiară, sau din orașele din jurul acesteia au ajuns la Aiud András din Beregszász (Beregovo, Ucr.), János BORBÉLY din Jenő (**nota trad.:** Înău, eventual Chișinău Criș?), János FARKAS din Salonta, István FODOR și Márton LAKATOS din Debrecen, János din Feltót, János din Kalotsa, József LAKATOS din Baia Mare, Márton SZABÓ din Gyula, István Kovács din Lugoj, Mihály LIPPAI din Șoimoșul de pe Mureș, Mihály SZABÓ din Oradea, Mihály SZATMÁRI ('din Satu Mare'), János din Szerém (Slavonia de Est), István și János din Zemlin.

De pe teritoriul Slovaciei actuale (Uhorsko, Felvidék) au venit Márton KÓMIVES din Levoča, András MOLNÁR din Nitra, Jakab KUN din Prešov, György RETEK din Bratislava.

Din alte părți ale Ungariei au provenit István MÉSZÁROS din Miskolc și György SZÉKESFEHÉRVÁRI. Au venit din străinătate János NYERGES [Johann SATTLER] (din Graz), István TÓTH, croitor și Jakab TÓTH (ultimii doi sunt numiți moravi) și András KÁDÁR (din Moldova).

În anul înobilării, adică în 1658 orașul Aiud a avut un comandant militar (locotenent)

sas, în persoana lui Mihály BOLTOS (Michael BOLTOSCH). Numele său era unul frecvent la sașii brașoveni. În anul amintit noua nobilime aiudeană a fost reprezentată în Dieta Transilvaniei de către András TIVADAR, Mihály BOLTOS și István POSTA. În anul următor însă sunt amintiți separat duumviratul orașului burghez vechi (înnobilat), cu conducere săsească și maghiară, respectiv comandantul (locotenentul) nobililor vechi: Die 4 Iunii [1659] au dat domnii Mihály BOLTOS și Mihály LIPPAI fl 380/20. Domnul János KÁNTOR, locotenentul nobililor vechi.”²⁹

Aiudul, locuit de cetățeni înnobițați, maghiari și sași, în 1658 a fost supus unei mari încercări, asediul tătarilor care în acest an au pustiit toată Transilvania. Cronicarul acestei lupte eroice este István DIPSEI SZABÓ (Steffen SCHNEIDER aus Dürrbach), de origine săsească, dar care a scris în limba maghiară. “Istoria pustierii triste și jalnice de către păgâni din anul 1658 începe astfel” - relatează DIPSEI SZABÓ, iar după ce povestește cum a năvălit în Țara Bârsei inamicul pătruns prin pasul Buzău (Tabla Buții), continuă astfel: “Auzind ofițerii în oraș cumcă dușmanul ar fi aproape, trimiseră anumiți oameni până la Făgăraș, care întorcându-se înapoi și aducând vești sigure despre venirea dușmanului, rânduiră imediat gârzi în porți, în turnuri, în străzi la bariere. Unul din gârziile principale fost-a János GÁSPÁR, altul Mihály BOLTOS, pe care îi rânduiră să meargă în fața poporului, când ar ieși asupra dușmanului. Rânduiră doi efori și pentru străji, pe Mihály TÓTH și pe János NAGY, la porți pe Keresztély SZABÓ, pe István POSTA, pe Mihály CSIZMADIA; cerându-le jurământ cu fermă credință că se vor ține de îndatorirea lor, și că nu ar trăda orașul, nici nu ar preda poarta până la moarte.” După ce Mihály LIPPAI s-a dus cu oamenii săi până la Mediaș, întorcându-se în 21 august au raportat că inamicul e aproape și s-au pregătit de luptă. Tătarii au fost alungați de către Mihály LIPPAI din hotarele Aiudului, iar prizonierii lor au fost eliberați. “În acest timp tot orașul - continuă DIPSEI SZABÓ - fu în gardă permanentă, după o săptămână văd că dinspre

Aiudul-de-Sus a sosit o ceată de dușmani, până la vreo sută: împotriva cărora ieșind i-au alungat, luându-le robii în mare număr, și chiar vreo 40 de cai și altă pradă a cărei împărțire a ținut până în a treia zi.” În lupta de la barierele din strada Tövis (Teiuș) și Szentkirály (Sâncrai) au căzut între alții András KÉZDI SZABÓ (Andreas Schneider aus Kaisd) și Péter KÁDÁR (Peter BINDER DENDORFER), iar populația a fost nevoită să se retragă în castel. “Dușmanul dădu foc orașului, ne arse totul: iar oameni dintre noi pieriră în aceea vară 10.”

Aceasta însă s-a dovedit să fi fost numai începutul suferințelor, pentru că în 10 septembrie a sosit grosul oastei. “L-am trimis la ei pe János NYERGES - scrie DIPSEI SZABÓ -, oamenii bătrâni [sfatul exterior, Altschaft] să se ducă afară la ei: au și mers: János ADORJÁN SZABÓ, Bálint SZABÓ, György TÓTH și István SZIRMAI.” Cu toate că aiudenii au plătit multă “contribuție, galbeni”, tătarii au început asediul castelului. Cu toate că trăgătorii din castel au omorât mulți până și dintre stegari și au dat foc și corturilor din jurul castelului, populația de sub comanda lui Mihály BOLTOS s-a predat până la urmă în fața superiorității numerice, și i-au lăsat pe tătari să intre până și în turn.³⁰

La rezistența din 1658 descrisă de István DIPSEI SZABÓ au participat atât maghari cât și sași. Putem să-l numim între ultimii pe Keresztély SZABÓ alias Chrestel SCHNEIDER. În 1664 comandant principal al nobililor din oraș (locotenent major, **ductor nobilium**) a devenit Mihály LIPPAI, și tot în acest an locotenentul din 1663, István POSTA este unul dintre cei 12 assessori, adică membri ai consiliului vechi - sfatul interior - format din 12 jurați, care îl ajutau pe comandantul principal.³¹ În 1667 cei doi pretori jurați ai orașului Aiud sunt deacul nobil György SZÓCS (Georg KÜRSCHNER DÜRRBÄCHER) și Ferenc HUNYADI.³² După fuga din timpul năvălirii tătare (1658) Anna MEDGYESI KRAUSS, soția lui Simon NAGYENYEDI ASZTALOS se află până și în 1684 în litigiu cu János SZENTPÉTERI SZÓCS, pentru o vie a acestuia.³⁴

La sfârșitul secolului XVII. societatea orășenească aiudeană are o structură foarte complexă. Între locuitorii orașului întâlnim atât nobili, burghezi, cât și iobagi, jeleri, atât maghiari cât și români, sași. În procesul de vrăjitoare aiudean din 1683 participă ca martori János LIPPAI, soția lui Ferenc HATHÁZI, Anna provenită din Slimnicul având populație săsească, soția lui Márton VIG, Judit KOLOSI și alții. Văduva fostului comandant al orașului, Mihály LIPPAI are o fermă, iar Ilona SZÓCS, soția lui Andreas BRALLER are o vie.³⁵

În lustrile nobiliare întocmite la sfârșitul secolului XVII. întâlnim de asemenea date valoroase referitor la populația Aiudului. În lustra din 1686 se găsesc alături nobili de origine secuiească (János UDVARHELYI LAKATOS, Mihály ALBISI, István IMREH), săsească (Georg KÜRSCHNER MÜHLBÄCHER, Hannes SCHUSTER MEDWISCHER), maghiară, dar în parte și română și sârbă din Câmpia Maghiară (Ferenc HAJDU, István BOCSKAI, István LIPPAI, János CSUCSI, István RÁCZ), în sfârșit nobili cu nume de profesie (János KARAKAI CSISZÁR, István TAKÁCS, Bálint SZABÓ, György SEMSEI KÁDÁR). În lustra din 1694 alături de numeroșii nobili porționați (având posesii și în Aiud), respectiv cu un singur fond se întâlnesc și mulți iobagi și jeleri români și sași. Între porționați îl găsim pe Mihály SEGESDI SZÚCS [alias Mechel KIRSCHNER SCHAASER], între nobilii cu o singură casă (fond) pe István SZATMÁRI ÖTVÖS, farmacistul Márton KOLOZSVÁRI, István MAGYARORSZÁGI, György FOGARASI, maestrul morar János FODOR, paznicul hotarului aiudean - "om sărac" - György SZALMA, János VINCZI alias BÁN, deac al domnului Miklós BETHLEN, bibliopola Péter KÖNYVKÖTŐ, omul sărac András BELÉNYESI VARGA. Dintre sașii aiudeni János MÁRTONHEGYI [Hannes MARTINSBERGER] este "sas nou-venit", János MEDGYESI [sau Hans MEDWISCHER] este "meseriaș sărac, cu jumătate de moștenire și care stă într-o pivniță", György BRASSAI [alias Georg KRONER] "sas sărac, idiot" și János

SZT. ÁGOTAI VARGA [Hannes SCHUSTER AGNETHLER] "venit de curând". Între sași îi întâlnim și pe Mihály venit din Ațel, respectiv pe György din Apold.³⁶

Între eforii bisericii din Aiud și cei laici ai Colegiului la sfârșitul secolului XVII. au fost atât maghiari și sași, cât și nobili reformați de origine română. Între 1675 și 1691 "nobilul și viteazul György LIPCSEI și Keresztély SZABÓ din Aiud" se găsesc între "vicecuratorii Colegiului". Ultimul pare să fie identic cu Chrestel SCHNEIDER care a jucat rol ca martor și în procesul de vrăjitoare din 1683.³⁷

Distrugerile făcute de labanți (partida pro-imperială) în 16 martie 1704, seceta din 1718, respectiv ciuma din 1719 au condus la o masivă descreștere a numărului populației orașului. Aiudul introduce din nou administrația civilă. În consiliul nou format și între centumviri sunt aleși și sași. Diploma emisă în limba germană de către breasla cojocarilor, în 1747, este semnată în numele conducerii breslei de consilierul orășenesc, maistru de breaslă Andreas FRONIUS și de un alt maistru, István BESZENI, iar în numele calfelor cojocari de către Stephanus VONNERT. Diploma dovedește că în această perioadă practica conducerii alternative a continuat în breslele aiudene.³⁸ Pe de altă parte, atunci când presbiteriul bisericilor protestante din oraș îl invită în 1751 pe Martin BELL, diacon din Bălcaciu, să ocupe postul de pastor lutheran, Samuel BINDER și Georg ROTH sunt membri ai consiliului orășenesc.³⁹

În conscripția iobagilor fugiți din Satu Nou (Brașov), din 1751, despre iobagul Hannes LIEHN se consemnează: "János LINEN alias LENARTH a fugit acum circiter 36, 37 ani la Micăsasa, unde a și murit, dar doi fii ai acestuia, ca și József rămânând în viață... a ajuns la Aiud și stă și acum acolo, fiind consilier... Marci SÁNTA fugind acum circiter 10, 12 ani, comorează de asemenea la Aiud..."⁴⁰ József LINEN alias LENARTH, consilier aiudean de origine săsească, din Satu Nou (Brașov) a devenit József LÉNÁRD (n. 1746), reformat, funcționar gubernial, și sub numele de Josef von

LENARD membru al lojei francmasonice sibiene.41

Aiudul, având un caracter de târg, a început să se transforme într-un oraș adevărat atunci când conducerea militară imperială a îndepărtat de la Alba Iulia organele administrative ale comitatului. După 1715 Aiudul este nu numai orașul vestitului Colegiu, dar și sediul comitatului Alba-Inferior.⁴² Atenția societății orașului era reținută de acum înainte în primul rând de cele întâmplate în adunările nobiliare ale comitatului, respectiv în Colegiu, iar cu evenimentele Aiudului citadin s-au ocupat mai puțin. În secolul XVIII. în conducerea orașului dispărea treptat colaborarea dintre sași și maghiari, și numai cele două biserici ridicate alături în castel, cea reformată și cea lutherană mai amintesc de trecutul în care, de-a lungul secolelor, au trăit, au muncit și - la nevoie - au luptat aici alături cetățenii cu limba maternă diferită.

Note

1. SZABÓ T. Attila: **Anyanyelvünk életéből**. București 1970. 422-425
2. ZIMMERMANN, Franz - WERNER, Carl - MÜLLER, Georg - GÜNDISCH, Gustav - GÜNDISCH, Herta - GÜNDISCH, Konrad - NUSSBÄCHER, Gernot: **Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen**. I-VI. Hermannstadt - București 1892-1981 (În cele ce urmează: Ub). VI, 3871. 1471: "auff Engeter jarmarck". - **SZANISZLÓ Zsigmond naplója**. Történelmi Tár. Budapest 1889. 246-247. 1683: "Enyedi sokadalom oct. 16. Szállottam LAKATOS Mártonhoz. Volt rút, sáros sokadalom, egy lakatos háza meggyulván, 7 ház csakhamar eléje a Tövis utcában". - SZILÁGYI, Sándor (ed.): **Erdélyi Országgyűlési Emlékek**. Budapest 1875-1898 (În cele ce urmează: EOE). XVIII. 322. 1685: "Az elmúlt enyedi Pál-fordulási sokadalomkor".
3. Ub II. 749. 1359: Mathaeum, Hannes NIGRUM, Johannem filium Stephani, Mychaellem pellificem, Stephanum carnificem, Gregorium magnum, Stephanum de Enyedino"; 1095. 1378: "mercatores de Cassa et de aliis civitatibus ab ista parte silvae existentes ad civitates subnominandes videlicet Clusuar, Biztriciam, Albam, Egentin, Tordam et ultimo ad Cybinium".
4. SZABÓ T. Attila: **Adatok Nagyenyed 16-20. századi helyneveinek ismeretéhez**. Kolozsvár 1833 (Erdélyi Tudományos Füzetek 58).
5. SEIVERT, Gustav: **Strassburg am Marosch. Belehrendes und Unterhaltendes aus der Vergangenheit dieses Städtchens**. Hermannstadt 1866. - FERENCZI, Alexander: **Der alte deutsche Name von Gross-Enyed (Strassburg)**. Siebenbürgische Vierteljahrschrift 57/1934. Nr. 1. 58-59; GALL, Franz: **Die Matrikel der Universität Wien**. Wien 1956-1959. Bd I. 427; TONK Sándor: **Erdélyiek egyetemjárása a középkorban**. București 1979. 355. 1423: "Johannes de Engendin de Septemcastris." 1424: Iacobus LEPORIS de Engedino maiori." 1428: Bartholomeus SARTORIS de Engedino." 1463: "Cosmas DOCENESER de Engedino." 1479: Tomas LÖSCH de Engandino." 1480: Thomas LUESCH ex Sengett." 1488: "Valentinus SNAK Engadino." 1509: Adrianus WOLFHARDI Engediensis." 1513-1517: "Cristianus BORBANDINUS KYZER de Engedino."
6. DEMÉNY Lajos: **Az 1437-38-as bábolnai népi felkelés**. București 1960. 218-219. - Ub VI. 3419, 3430.

7. Ub VI. 3430, 3204, 3272, 3525. - BARABÁS Samu: **Erdélyi káptalani tizedlajstromok**. Történelmi Tár. Budapest 1911. 414-436.

8. **Inventarul protocoalelor primăriei Sibiu 1521-1700**. București 1958. Nr. 198.

9. Se pare că familia aiudeană GERÉB este descendent al greavilor din evul mediu. Din 1524 avem date privitoare la Peter GERÉB din Aiud (Inventarul protocoalelor primăriei Sibiu 1521-1700. București 1958. Nr. 20), iar din 1630 privitoare la Andreas GERÉB. - **Erdélyi magyar szótörténeti tár**. București (Întocmit și red. de Attila SZABÓ T., în cele ce urmează: SzT) 1978. II. 265. darabont 5. Szk: 1630: "egykor jóúe Enyedre az Fejeuary Vásár BIRÓ Mihaly Deak ket Drabant tarsaual. - es kenszeretenek arra, hogy Diomal foglalásara menyek / Andras GEREB küldte ket vagy harom Drabonth, en azokkal ki menuen(n) Diomalra, azok által Andras GEREB Vram nem statuáltata magát (hanem cziak elfoglalák)".

10. FABRITIUS, Karl: **Urkundenbuch zur Geschichte des Kiser Kapitels vor der Reformation und der auf dem Gebiet desselben ehemals befindlichen Orten. Hermannstadt**. 1875. 225-228. 1548: "Simon KYZER pellio et concius Enyediensis, Johannes SEGHESWARY, Marcus SUTOR, Jacobus MENSIPAR, Thomas pellio, Antonius pellio concius Enyediensis."

11. ZIMMERMANN, Franz: **Das Register der Johannes-Bruderschaft und die Artikel der Hermannstädter Schusterzunft aus dem 16. und 17. Jahrhundert**. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde (În cele ce urmează: VerArch). 16/1881. 355-425. 357-371, 384.

12. Arhivele Naționale, Dir. jud. Brașov Fond breasla blănarilor. Nearanjat.

13. VerArch XIV/1878. 393.

14. Korrespondenzblatt des vereins für siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt 1901. 98 și 1908. 24.

15. LÁZÁR István: **A bőrcserzés Nagy Enyeden**. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője II/1900. 56-58.

16. **Aus der Vergangenheit und Gegenwart des königl. freien Marktes Agnetheln**. Hermannstadt 1900. 33-34. "Wir Martinus HONN, Georgius THEIS Zechmeister, wie auch Johannes ZINS, Georgius WAGNER Elitesten und Vorsteher der Edlen und Löblichen Wagner zunft von N. Enyed entbieten allen und jeden lesenden diesses unsern Gruss, mit an Wünschler allen Ersprüßligkeit! Und thun demnach, mit gegenwertigen Schein Kund und zu Wissen allen und jeden Voraus wem es gebühret-dass der Ehrbare und Heliche Pursch Johann BAYER Wagner Gessell sich bey uns zu N. Enyed zu Gesellen-Stand aufgehalten, und nicht allein seine von der Löblichen Union täglich bestimpte Gesellen Arbeit unsers Wagners Handwerks treulich und redlich verrichtet... Wir aber, confir-mieren und roborieren diessen unsern Passbrieff mit unserm gewönlichen unten aufgedruckten Zech-Siegel. Gegeben in N. Enyed des laufenden 1714-ten Jahres den 17. Oktobr. idem qui supra."

17. **Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt (Brassó) in Siebenbürgen**. Kronstadt 1886-1926. VIII. 137. 1556: "Nos Marcus LAKATOS iudex oppidi Enyed". - **Hunyad megyei Tört. és Régészeti Társulat Évkönyve**. 12/1901. 123. KECSKEMÉTI BUZÁS Balázs szászvárosi lelkész özvegye: "Sophia filia Joannis LAKATOS de Enied".

18. LESCOLOPIER, Pierre: **Voyage fait par moy, Pierre LESCOLOPIER l'au 1574 de venise a Constantinople...** Publ. de Paul CERNOVODEANU. Studii și materiale de istorie medie IV/1960, 434, 463. - În: **Călători străini despre țările române**. București 1968-1980 II. 440.

19. WATTENBACH, W.: **Jacob BONGARS Reise durch Siebenbürgen 1585**. VerArch 12/1875. 355. Hegedin, bourg et château ancien, 3 lieues, situé pres la riviere Marusium. Lucas GRACERUS homme docte, mais Arrien. An château y a des os de geants, des testes de dracons, apportez d'une montagne de Transsylvanie, ou, on dict, y en avoit extreme quantite." Călători străini despre țările române. București 1968-1980 III. 155.

20. PIRNÁT, A.: **Die ideologie der siebenbürger Antitrinitarier in den 1570-er Jahren**. Budapest 1961. 202-202-4. - Keresztény Magvető. Kolozsvár 12/1877. 20-21.

21. DULDNER, J.: **Sächsische Geistliche unten den Wittenberger Ordinierten**. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt 1905. 23. 1568: "Stephanus HENCUS DILLEN-DORPHINUS TRANSYLUANUS didici prima elementa in scholis Transsylvanie Schesburgensi, Coronensi et Claudiopolitana, vnde vocatus sum

Enyedinum ad docendum in schola et docui iuuentutem pro mea tenuitate fideliter, expleto autem Anno vno vocatus ad ministerium docendj Euangelij a pastore eiusdem loci Ambrosio MACERIO Missusque Wittenbergam publico ritu ordinationis initiatus sum sacris per Reuerendos Wittenbergensis ecclesiae ministros. Anno salutiferi partus 1562 Quinto die Augustj" - Matricola 101 (1579).

22. NAGY Géza: **TORNYAI Máté püspök megerősítése.** Református Szemle. Kolozsvár. 48/1955. 22.

23. MUSNAI László: **Aiud-Nagyenyed és református Egyháza.** Aiud 1936.

24. BABINGER, Fr.: **Conrad Jacob HILTEBRANDT's Dreifache schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel (1656-1658).** Leiden 1937. - In: **Călători străini despre țările române.** București 1968-1980 V. 576.

25. **Die evangelische Kirche und Schule in Nagy-Enyed.** Transilvania 1846. 96, 441.

26. EOE IX. 267.

27. SzT II. 936. **elhalgat 2: 1653:** "Na[gy]sádnak alazatosan jelentem mostansagh nemelj napok[ban] itt Enyeden lako Debrecejn NYERGES Janos neuü Nemes ember minémüt rut illetlen diffamatioval illete, iduezült MESZAROS Peter Uramat."

28. Genealógiai Füzetek. Kolozsvár 1908. 4.

29. SÁNDOR Imre: **Czimerlevelek II.** (1620-1660) Kolozsvár 1912. 86-90. - VITA Zsigmond: **Megújult jelentés.** A Hét 1978. IX. 29; EOE 1875-1898 XII. 272.

30. DEBRECENI Sámuel: **Erdélynek a Nagyenyed városának két rendben esett égésének, satszoltatásának, rabolatásának rövid de hiteles historiája irattott DIPSEI SZABÓ István által.** Nagyenyeden 1838. 6-15.

31. SZABÓ Károly - SZÁDECZKY Lajos - BARABÁS Samu: **Székelv Oklevéltár.** Kolozsvár - Budapest 1872-1934. VI. 210. 1660. dec. 24: "Nagyenyedi hadnagy LIPPAI Mihály mellette való esküdtékkel együtt"; EOE XII. 531. In dieta convocata pentru alegerea principelui, din 5 sept. 1661, Aiudul a fost reprezentat prin persoana lui Kerestély SZABÓ.

32. SzT II. 277. **dek I. 1. b: 1667:** Mi Fejer Vármegyében Nagy Enyeden lako SZEOCZI Georgy Deak es HUNYADI Ferencz, mind ketten nemes személyek, Nemes Nagy Enyed varossanak hitös Szolga biray."

33. PÁPAI PÁRIZ Ferenc: **Békességet magamnak, másoknak** Publicat, prefațat și note explicative de Géza NAGY. București 1977. 414.

34. SzT II. 1151. **elpusztult 4: 1684:** "N. Enyedi ASZ[TA]LOS Simonné Szász Medgyesi FODOR Anna asszony... mi előttünk... az szállót peniglen mint Urától testamentom szerint Adatot szőlőt ugj adta szempeteri SZŐCS Jánosnak mivel az veszedelemben magat gyermekit és mindenét az futasban sezel hordozta... meg jöven az futasbol elpusztult orokseget nem kertelhette hanem Szempeteri SZŐCS Janos csinált egészhoz kertet."

35. Századok. Budapest 1881. 595-601.

36. Genealógiai Füzetek. Kolozsvár 1909. 88-90.

37. Történelmi Tár. Budapest 1899. 137-151, 147 și 1890. 183.

38. VerArch 39. 281. "Andreas FRONIUS Ratsgeschworener und BESZENI István, beide Zunftmeister."

39. TRAUSCH, Joseph: **Evangelisch-lutherische Gemeinde und Praeff in Gross-Enyed.** TRAUSCH, Joseph: **Onomasticon. Verzeichniss der sächsischen Pfarrer.** BrFtLvt, Tq 157 I. 51, 56.

40. Arhivele Naționale, Dir. jud. Brașov STENNER (latină) V. Nr. 30.

41. ZIEGLAUER, Ferdinand: **Geschichte der Freimaurerloge St. Andreas zu der drei Seeblättern in Hermannstadt (1767-1790).** Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. 13/1876. 69.

42. WAGNER, Ernst: **Historisch-Statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen.** Mit einer Einführung in die historische Statistik des Landes. Köln - Wien 1977 (Studia Transylvania Bd 4). 174-175.

Numele de familie, inclusiv cele din citate, figurează cu majuscule din rațiuni editoriale. (**Nota red.**)

(Traducere de Ana LENART)

Közös múltunk I. Nagyenyed

(A fordításról)

BINDER Pál monográfiája, a "Közös múltunk" 1982-ben jelent meg (Kriterion, Bukarest). Magyar, román, német és délszláv közösségek középkori együttélésének mindennapjait mutatja be, a városi és falusi települések szintjén. A vizsgált 44 eset többségében váltásos vagy párhuzamos vezetés alakult ki, de a település ugyanakkor kifele egységes communitas-ként képviseltette magát. A történet többről szól, mint a térség egykori etnikai toleranciájáról. Ha a történelem ilyen alternatívái már nem is volnának feléleszthetőek, fontos tudni, hogy a nemzetállam és állammemzet újkori, nyugatról importált, és térségünkben többször genocídiumhoz vezető modelljén kívül Kelet-Közép Európa közösségeinek sorsa ismert más, működő paradigmát is.

Our Common Past I. Nagyenyed (Aiud)

(About the translation)

The monograph of Pál BINDER, "Our Common Past", was published in 1982 (Kriterion, Bucharest). It presents the everyday life of the Hungarian, Romanian, German and South Slav communities in the Middle Ages, in both towns and villages. The 44 cases investigated showed an alternative or parallel leadership, but at the same time the settlements were represented to the outside as a uniform community. The story is more than just about local ethnic tolerance in the past. If such alternatives of history could no more be brought to life, it is important to know that beside the nation state model imported from Western Europe, that in our region led to genocide many times, other functioning models of the communities of Central and Eastern Europe also existed.

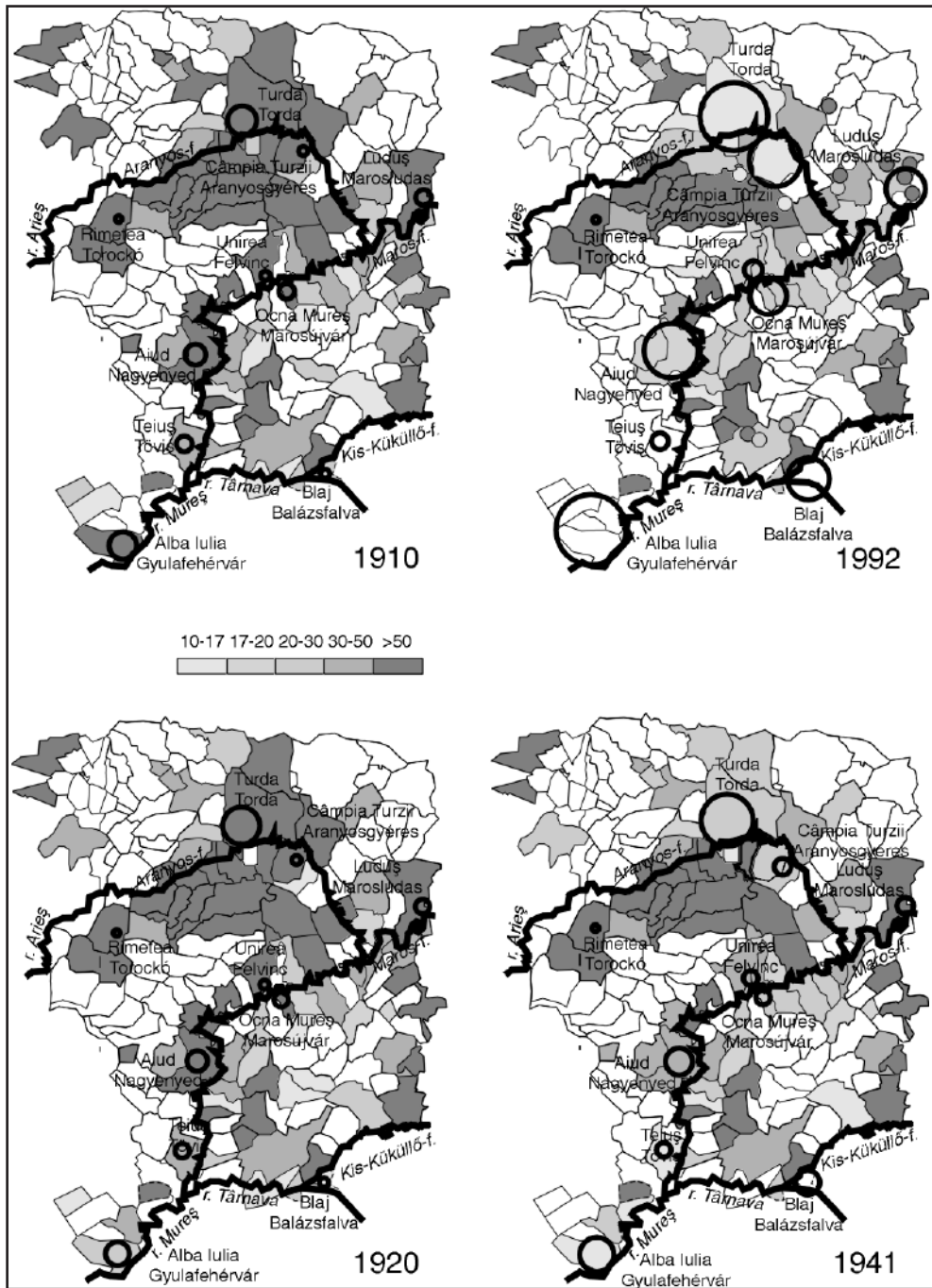
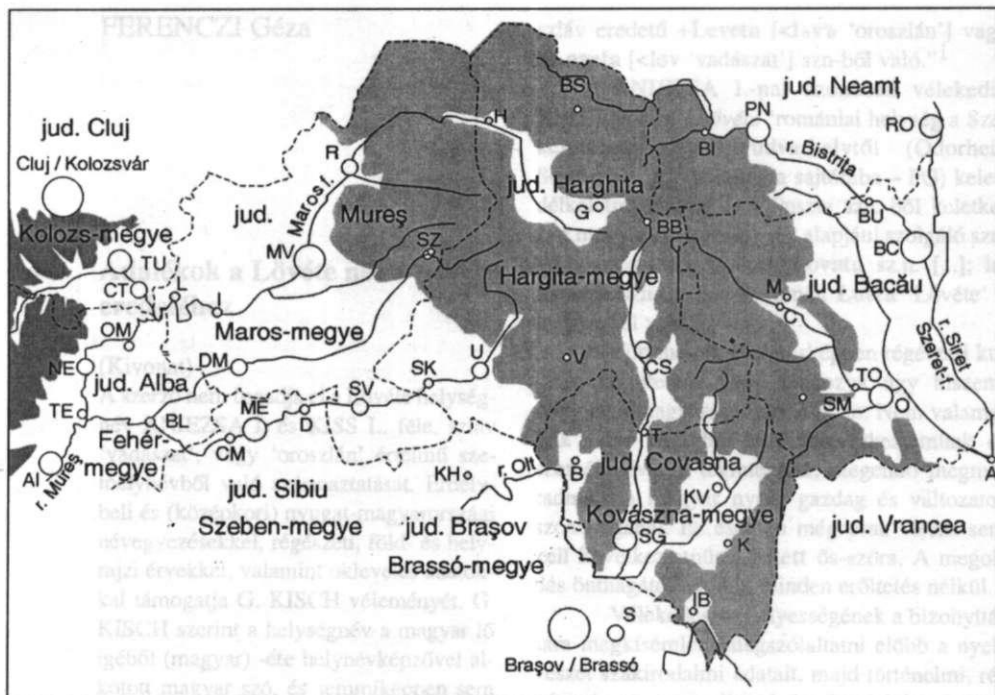

Figura 1. Evoluția ponderii procentuale populației maghiare, pe localități, în poligonul Turda–Luduș–Blaj–Alba Iulia–Rimetea, în care se situează și orașul Aiud (Nagyenyed), în sec. XX. Recensămintele oficiale nominalizate. (Mulțumim pe această cale ajutorul acordat de Fundația László TELEKI, Institutul Central-European)

Harta regiunii noastre, cu specificarea zonelor muntoase / Régióink térképe, a hegyvidék megkülönböztetésével
 Prescurtările utilizate pentru orașe / A városok nevének rövidítése: A-Adjud, AI-Alba Iulia/Gyulafehérvár, B-Baraolt/Barót, BB-Bălan/Balánbánya, BC-Bacău/Bákó, BI-Bicaz, BL-Blaj/Balázsfalva, BS-Borsec/Borszék, BU-Buhuși, C-Comănești, CS-Miercurea-Ciuc/CsíkSZereda, CM-Copsa Mică/Kiskapus, CT-Câmpia Turzii/Aranyosgyéres, D-Dumbrăveni/Erzsébetváros, DM-Târnăveni/Dicsőszentmárton, G-Gheorgheni/Gyergyószentmiklós, O-Onești (Gheorghe Gheorghiu Dej), H-Toplița/Maroshévíz, I-Iernut/Radnót, IB-Intorsura Buzăului/Bodzaforduló, K-Covasna/Kovászna, KH-Rupea/Kőhalom, KV-Tg. Secuiesc/Kézdivásárhely, L-Luduș/Ma-rosludas, M-Moinești, ME-Mediaș/Medgyes, MV-Tg. Mureș/Marosvásárhely, NE-Aiud/Nagyenyed, OM-Ocna Mureș/Marosújvár, PN-Piatra Neamț, R-Reghin/Szászrégen (Reen), RO-Roman, S-Săcele/Szecele, S-Sovata/Szováta, SG-Sf. Gheorghe/Sepsiszentgyörgy, SK-Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SM-Slănic-Moldova, SV-Sighișoara/Segesvár (Schässburg), T-Tușnad-Băi/Tusnádfürdő, TE-Teiuș/Tövis, TO-Tg. Ocna, TU-Turda/Torda, U-Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely, V-Vlăhița/Szentegyháza

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET - ISTORIA CULTURII

ACTA 1997

Adalékok a Lövete név eredetéhez

(Kivonat)

A szerző nem fogadja el a Lövete helység-név KNIEZSA I. és KISS L. féle, szláv 'vadászat', vagy 'oroszlán' értelmű személynévből való származtatását. Erdélybeli és (középkori) nyugat-magyarországi névegyezésekkel, régészeti, föld- és helyrajzi érvekkel, valamint okleveles adatokkal támogatja G. KISCH véleményét. G. KISCH szerint a helységnév a magyar lő igéből (magyar) **-ete** helynévképzővel alkotott magyar szó, és semmiképpen sem szláv eredetű. Ez az ige egyébként ősi finnugor szó. A helységnév valójában foglalkozásnév. A szállás lakói a kora középkori Magyarország itteni gyepűin határvédelmi feladatokat láttak el

A központi Hargita DNy-i lejtőről fakad a Kis-Homoród. Déli irányba sietve átszeli a vulkáni vonulat „Láz” nevű fennsíkját. Ennek D-i peremébe mélyített, földtani okokból nagyésű szurdokban, hatalmas látatömbökön megtörve, még tájékozva rohan vize az őt jóval lennebb magába fogadó Nagy-Homoród felé. Alább e szűk völgy kissé kiszélesedik, a meder esése csökken, ezért a víz folyása is lassul.

Az említett szurdok D-i végződésénél, a Kis-Homoród két partján szorong a néprajzi tekintetben is híres **Lövete** (Lueta, Hargita megye). E név eredete felől érdeklődve a következőket tudjuk meg az ezt a kérdést is boncoló szakemberektől: „**Lövete ~ Lövete** [1332-7: **Lueche** – helyesen **Luethe** –]. – Nyilván egy szláv eredetű

+Leveta [<l/vy 'oroszlán'] vagy **+Loveta** [<lov 'vadászat'] szn.-ből való.”¹

KNIEZSA I.-nal azonosan vélekedik KISS Lajos is: „**Lövete** 'romániai helység a Székelyföldön Székelyudvarhelytől (Odorheiu Sesuiesc – így! bizonyára sajtóhiba – FG) kelet-délkeletre; **Lueta**' [...] Puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló szn. szláv eredetű; vö.: cseh **Lovata** sz.n. [...]; le. **Loweta** szn. [...]. – A román **Lueta** 'Lövete' a magyarból való.”²

Történelmi, különösképpen régészeti kutatásaink eredményeire alapozva úgy hiszem, hogy ez a magyarázat tarthatatlan. Nem valamilyik szláv nyelvből kell kikövetkeztetnünk és személynévként tekintenünk, elegendő megmaradnunk a magyar nyelv gazdag és változatos szóanyagánál. Ez esetben még csak vissza sem kell következtetnünk **feltett** ős-szóra. A megoldás önmagától adódik, minden erőltetés nélkül.

Vélekedésem helyességének a bizonyítására megkíséreltem megszólaltatni előbb a nyelvészet szakirodalmi adatait, majd történelmi, régészeti s katonapolitikai érveimmel igyekszem támogatni feltevésemet.

I.

Fussuk át a Lövete helységnév írásban jelentkező, s ugyan csekély, de számunkra mégis elegendő számban ránk maradt alakjait: 1332: [**sacerdos de**] **Lueche** (helyesen **Luethe**), 1567: **leówete**, 1583: **Lövetfalva**, 1602: **Levete**, 1630: **Leövete**. A sort nincs miért folytatnom, a mai alak egyszerű változatai azok is.³

II. 1.

Igyekezünk nevünkhöz közelálló, hasonló vagy éppen azonos helységneveket felkutatni. Erdélyben nem is kell messzire mennünk. Maros megye területén az először II. Endre (1205-1235) oklevelében, 1228-ban jelentkező Marosvécs (Brâncovenești) királyi várától ÉNy-ra, a közvetlenül Bátos (Batoș) fölött emelkedő, FERENCZI Istvántól fölkeresett, 10. század végi **cserépfalú** várat hordozó Várhegytől alig 6 km-re, a tető tömbjének a K-i oldalát mosó patak mélyítette kies oldalvölgy kiszélesedésénél szerényen húzódik meg **Lövér** (Luieriu). Neve első íz-

ben **Luer** alakban tűnik fel a fenti adománylevélben. KNEI ZSA I. ezt írta erről a helységnévről: „<magyar **lővér** (régii magyar **lüér**) ‘lövész’.”⁴

II. 2. 1.

A miénkkel egybevethető más helységnevet azonban már távolabbi tájakon kell keresnünk. Úgy hiszem, nincs miért sajnálnunk a fázadozást. Tájékozódásul forduljunk újra a szakirodalomhoz. „**Levél** ‘helység Győr-Sopron megyében Mosonmagyaróvártól északnyugatra.’ [1425: **Lwer**] [...]; [1453: **Lewel**]. [...] A **lő** ige v-s tövéből (vö. **löv-ő**) képződött. Egykori határőröző lövészekre emlékeztet. A **Lővér**>**Levél** fejlődést 1:1:1 hasonulás és a m. **levél** fn.-hez való hozzáigazodás magyarázza. [...] Vö. **Lövérek, Városlód.**”

II. 2. 2.

„Lővérek ‘ Sopron városközpontjától délnyugatra levő kertes terület.’ [1265: **Luer**] [...] A m. **lő** ige v-s tövéből (vö. **löv-ő**) képzett m. R. **+lővér~+lőver** ‘lövész’ fn. vált hn.-vé; vö. 1228/1357: **Luer** ‘Maroslővér az egykori Maros-Torda vármegyében.’ [...] A gyeptér menti királyi lövészek emlékét őrzi. – A soproni ném. **Lëwer-Loewer** (többes sz.) hn. a magy.-ból való, de népetimológiásan összekapcsolták a kfn. **lëwer** ‘domb’, baj. osztr. **Lever** ‘ua.’ fn.-vel. A **Lövérek** többes számú alakjának az a magyarázata, hogy hn.-ból Sopronban köznévi alakult; vö. soproni ném. **Lëwer** ‘kert a **Lövérekben**’~m. **löver, lővér** ‘ua.’”

II. 2. 3.

Az elsorolt adatokat és magyarázatokat áttekintve szemünkbe ötlük, hogy a szavak töve azonos, a belőle képzett főnevek pedig meglehetősen hasonlóak. Értelmük viszont vitathatatlanul megegyező: a **lő** alapszóból képzett **lövész**.

Ezekre figyelmeztetve vélekedem úgy, hogy a **Luer**~**Lövéte** helységnév is ugyanebbe a szóbokorba tartozik. Az előző nevek képzését kell esetünkben megismételni. Valójában a magyar **lő** ige v-s tövéből: a **löv-ő** + [é]te helynévképzővel alkotott szó.

II. 2. 4.

Az enyémmel egyező következő származtatás erősíti vélekedésem helyességét: „O. N.

Lövéte [...] <magy. Wz. **Löv** schiessen + topon. -éte (vgl. O. N. **Berzete, Deléte, Deméte, Deréte, Kiéte, Leszete, Peréte, Csenyéte** usw.); nicht slav. lovy Jagd!”⁷

III. 1.

Még ha erre nem is figyelmeztetnének az eddig említett, más kutatók eredményeire is támaszkodó szerzők, első látásra kiviláglik a **Lövő, Lővér, Lövérek, -lód, Levél** nevű települések térképre vetítésével az, hogy **e helységek kivétel nélkül a hajdani magyar királyság gyeptérjének a belső vonala mentén települtek és e gyeptér menti királyi lövészek emlékét őrzi.**

III. 2.

Ha már befejeztük az írásos adatokkal való bíbelődést, hagyjuk el íróasztalunkat is, és földrajzos, régész meg hadászati (ezek ebben az esetben is szorosan kötődnek egymáshoz!) szemmel nézzünk kissé szét Lövete környékén.

ORBÁN Balázs **A Székelyföld leírása ...** c. művében meglehetősen aprólékosan ismertette ma is meglévő, a Barcaság nyugati határvonalától helyel-közzel megszakadó, É-i irányban mintegy 80 km hosszan, a Hargita központi tömbjének DNY-i oldalán húzódó töltésvonalat. De ez tovább, északabbra, a Görgényi-hegység Sanci-fennsíkjaig követhető. K-i (helyenként Ny-i) oldalát (is) még ma is eléggé mély (védő)árok szegélyezi. A vegyes alkotóelemű töltésrészek a terep alakulásától függetlenül futnak hegyen-völgyön, meredek oldalakon. **Kakas- és Ördögborozda, Pogány- vagy Ördögárok, Tündérek- meg Óriások-útja, ill. Országhatár vagy Fejedelmi méta** néven nevezik. A tőlünk (ti. a szerzőn kívül FERENCZI I. meg DÉNES Istvántól) is végigjárt töltésvonalat az Erdélyt meghódító magyar királyi hatalomtól a 11. század végén, vagy következő kezdetén a határok valamelyest tökéletesebb védelmére emeltetett, mészhabarccsal kötött kőfalú várak első lépcsőjének a sora **K-i** oldala mentén húzódik. Magát a töltésvonalat a királyság belső gyeptérvonalaként határoz(hat)tuk meg.

Ennek a töltésvonalatnak a bennünket érdeklő, meg-megszakadó szakasza a Kis-Homoród és a Vargyas közti vízvázalástól K-i ré-

szén fut. A számunkra most jelentősebbé vált tagját **Pogány-** vagy **Ördögárok**ként emlegetik. Előbb írtam volt: **eme töltésvonulat-szakasz „belső”, nyugati oldala alatt, annak közvetlen közelében, a Kis-Homoród ma is meglehetősen vad völgyszakaszának a déli végződésében rejtőzik Lövete.** A tőlünk gyepréségként való azonosításának a bizonyítékeként felsorakoztatott adatok közül szintén csak a bennünket most közelebről érintőket említem meg: a közelben (Kápolnásfalu s tőle K-re) három **Gyepűpatak** (egyikőjük a Kis-Homoród vizét növeli, a Vargyasba folyó másik kettő közül az egyik meg éppen szurdokot vágva) mélyíti medrét a Láz fennsíkjaiba. A vízvázlatzó **Lövete** fölötti összeszűkülésének a neve: **Vaskapu.** Alig valamivel lennebb ugyanennek a vízvázlatzónak a Homoródamlás melletti (a szurdokot vágó, említett **Gyepűpatak** torkolatával szembeni) keskenyedésének a neve szintén **Vaskapu.**⁸

Úgy vélem, hogy fejtegetésemből kiviláglik: a földrajzi s hadászati szemmel vizsgált környezetről alkotott vélekedésem és régészeti megfigyeléseim megnyugtatón vallják **Lövéte**nek az egykori gyepréségbe illeszkedését, szoros odatartozását. (Itt hívom föl a figyelmet **Lövéte**nek a II. 1. bekezdésben említett **Lövé**r katonaföldrajzi elhelyezkedésével való nagyfokú hasonlóságára.) **Alapítói s férfi lakói pedig a többi azonos nevű s feladatot ellátott helységekéhez hasonlóan királyi lövészek voltak.**

IV.

Végezetül térjünk vissza az írászatalhoz, és forduljunk ismét a szakirodalom nyújtotta adatokhoz. Érdekesnek és érdemesnek tartom ugyanis a **lő** igére vonatkozó ismereteink közlését is. A következőket olvassuk: „**lő** 1220/1550: »pristaldo Marco de villa **Luueu**« sz. hn. [...] 1221/1550: **Luen** [**ɔ**: **Lueu**] sz. hn. [...] 1240 k.: ?**Leve** sz. hn. [...] J.: 1. 1220/1550: ‘fegyverből lövedéket röpít, vagy lövedékeket folyamatosan irányít valakire, valamire; schiessen, beschiesen’ # [...] Ősi örökség a finnugor korból: vö. vog. **lɛ̃** ‘ő dob’, k. **läji** ‘vet, dob; lő’ [...] zürj. V., Sz. **lǟj̥** ‘lő, lelő; dob’; cser. KH. **lü̥** ‘em ‘ua.’; finn **lyödä** ‘üt, ver [...]’. A finnugor alapalak

+lepe- lehetett. Az eredeti **β** alapján magyarázható a különféle nyelvi tövek magánhangzójának a fejlődése. Úgyszintén a magyar szó **v**-tövűsége. A vadászat és a hadakozás technikájának fejlődésével alakult ki a feltehetően eredeti ‘dob’ mellett a ‘lő’ jelentés.”⁹

Megállapíthatjuk tehát, hogy nem egyszerűen a korabeli körülményeknek megfelelő magyar (és nem szláv) névadással állunk szemben, hanem a **Lövete** helységnevet finnugor eredetű szóból alakult helységnevként kell felfognunk.

V.

Fejtegetéseim bizonyosága szerint a **Lövete** név a gyepréség menti királyi lövészek emlékét őrző, ősi finnugor szóból képzett helységnevé. **Ezek alapján nem fogadható el szláv személynévi származtatása s beosztása, hanem (gyepűvédelmi feladatokat ellátott) foglalkozást jelölő magyar Lövé**r, **Lövé**rek, **-lödök**, **lövök**, **Örök helység**nevek közé kell besorolnunk. Léte s így értelmezett, egyszersmind a kiindulási magyarázathoz képest a történelmi feltételeknek megfelelő jelentésűvé vált neve pedig hathatósan támogatja a 11. század vége – 13. század eleje közéről keltezett gyepűi belső vonaláról korábban alkotott véleményünket.

Jegyzet

1. KNEZSA István: **Keletmagyarország helynevei. = Magyarok és románok.** I. (DEÉR J. – GÁLDI L. szerk.) **A Magyar Történetudományi Intézet Évkönyve** 1943, Budapest, 1943, 295. 40. sz. A nyomda műszaki korlátai miatt kénytelen vagyok mellőzni több különleges írásjelt, noha elengedhetetlenek lennének.
2. KISS Lajos: **Földrajzi nevek etimológiai szótára.** I-II. 4. kiadás Budapest, 1988.
3. **Documente privind istoria României. C. Transilvania veacul XIV. III.** București, 1954. 147. és 8. jz.; **Szekely Oklevéltár** II. 219, IV. 87, V. 298, VI. 110. Bővebben: Suciu, CORIOLAN: **Dicționar istoric al localităților din Transilvania.** I. București, 1967. 364-365, Lueta.
4. KNEZSA I., **i.m.**, II. 239. 36. sz.
5. KISS L.: **i.m.**, II. 32. **Levé**l.
6. uő., **i.m.**, II. 51. **Lövé**rek
7. KISCH, G.: Otto Liebhart: **„Die Ortsnamen des Szeklergebietes in Siebenbürgen”.** **Balkanarchiv** III, herausgegeben von Gustav WEIGAND, Leipzig 1927. S. 1-96. (ism.) = **Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde** II. (1928), 9-10, 157.
8. FERENCZI G., FERENCZI I.: **Szekelyföldi gyepűk. = Korunk** XXXI. (1972), 305-312. és térkép. Gyepűről részletesen ld. TAGÁNYI K.: **Gyepű és gyepűtele. = Magyar Nyelv** IX. (1913), 97-104, 145-152, 201-206, 254-266; GYÖRFFY I.: **A fekete-körös-völgyi magyarság települése. = Földrajzi Közlemények.** XLI. (1913), 451-552, kk. 464-488; FODOR F.:

Adatok a magyar gyepűk földrajzához. = Hadtörténelmi Közlemények. XXXVII. (1936), 113-144. Ezek alapján való meghatározását ld. BARTH J.: **Gyepű = Magyar Néprajzi Lexikon.** II. (ORTUTAY Gy. főszerk.) Budapest 1979. 342. – Ebből idézem a következőket: „mesterségesen megépített középkori országvédő határ [...]. Lehetett árok, sövény, földhányás. Készülhetett felhalmozott kőből, fából. Leggyakoribb volt a fatorlasz. A behatolásra alkalmas helyeken, főleg völgyekben épült gyepűk egységes láncolatot alkottak az ország körül. A kivezető utakon országos kapuk állottak. Ezeket sokszor az irányukban levő szomszéd népről nevezték el. [...] Jelölhették őket a környékükön álló város nevével vagy anyagukkal is. Pl. Kőkapu, Vaskapu (ezesetben nyilvánvalóan inkább erősségére s nem anyagára vonatkozik jelzője – FG.) stb. A gyepűk mellett, különösen az átjáróhelyek tájékán határőrnépek éltek. Ezek emlékét az Ór, Strázsa stb. helységnevek őrzik. [...] A kora középkorban a határok gyepűvel való őrzése Európa-szerte elterjedt volt.”

9. **A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.** II. (BENKŐ L. főszerk.) Budapest, 1970. 792

Transylvanian and Western Hungarian analogies from the Middle Ages, deriving from the Hungarian verb „lő” (‘to shoot’) with the suffix -**éte** for places, and can in no case be a word of Slavic origin. This verb is in fact of an ancient Finno-Ugric origin. The place name designates a trade. The inhabitants of the village were in the Middle Ages border guards on these parts of the country.

Contribuții la originea toponimului Lövete (Lueta, jud. Harghita) (Rezumat)

Autorul nu acceptă etimologia toponimului Lövete-Lueta expusă de KNEIENZA I. și KISS L., după care acest nume de localitate derivă din nume de persoane slave, cu un înțeles de ‘vânat’ sau ‘leu’. Pe baza unor analogii din Ardeal și din vestul Ungariei (medievale), a unor date arhivistice, a unor observații arheologice, precum și geografice, respectiv topografice, autorul întărește și susține părerea lui G. KISCH. KISCH consideră că acest toponim derivă din limba maghiară, din verbul **lő** (**trage**) + sufixul maghiar **-éte**. Autorul dorește să concretizeze că acest verb este un cuvânt străvechi fino-ugric. Toponimul trimite la ocupația locuitorilor localității, este vorba de fapt de un fost sălaș al grănicerilor de la prisăcile Ungariei evului mediu timpuriu.

Data Concerning the Origin of the Name Lövete (Lueta, Harghita County) (Abstract)

The author does not agree with the idea of I. KNEIENZA and L. KISS that the origin of the name of the village Lövete is Slavic (meaning ‘hunting’ or ‘lion’). He supports the opinion of G. KISCH: this is a Hungarian name with

Costin FENEȘAN

O diplomă princiară din 1655 pentru secuii din scaunul Orbai

(Rezumat)

La 26 iunie 1655, în bătălia de la Șoplea (în apropiere de Ploiești), oastea principelui ardelean Gheorghe RÁKÓCZY al II-lea a înfrânt trupele de seimeni și dorobanți răsculați. În zilele imediat următoare principele RÁKÓCZY a răsplătit prin mai multe diplome de înnobilitare un număr estimat de peste 800 oșteni secui. Autorul prezintă și publică o diplomă emisă din tabăra de la Stroești, la 6 iulie 1655, prin care îi ridică la rangul de primipili armaliști pe 86 libertini secui din 6 sate ale scaunului Orbai: 24 din Zagon (Zágon), 14 din Păpăuți (Papolc), 15 din Crișeni (Csomakörös), 7 din Brateș (Barátos), 6 din Pachia (Páké) și 20 din Covasna (Kovászna)

La 26 iunie 1655, în bătălia de la Șoplea (în apropiere de Ploiești), oastea principelui ardelean Gheorghe RÁKÓCZY al II-lea a înfrânt trupele de seimeni și dorobanți de sub conducerea fostului mare spătar (proclamat domn) Hrizea, care se răsulasera împotriva domnului Țării Românești, Constantin ȘERBAN¹. Mărturiile de epocă au relevat faptul, că victoria oștii ardelenne s-a datorat în bună parte contribuției militare a contingentelor secuiești. De aceea, în zilele imediat următoare victoriei raportate la Șoplea, principele RÁKÓCZY, aflat în tabăra de lângă Ploiești, iar mai apoi în cea de la Stroești, pe itinerariul urmat de trupele ardelenne spre Târgoviște,

a răsplătit prin mai multe diplome de înnobilitare un număr estimat de peste 800 oșteni secu². Dacă rațiunile imediate ale acestei acțiuni de înnobilitare masivă³ sunt pe deplin explicabile – o altă acțiune de asemenea proporții nu ne este cunoscută în istoria principatului ardelean autonom –, în schimb rosturile ei mai adânci, legate de păstrarea și întărirea capacității militare a secuilor, pusă în cauză de evoluțiile sociale din secuime survenite în primele decenii ale secolului al XVII-lea⁴, și-au avut, fără îndoială, însemnătatea lor.

Din ceea ce ne este cunoscut până în prezent⁵, înnobilitarea (lófösítés) masivă a secuilor participanți la campania din vara anului 1655 în Țara Românească s-ar fi realizat prin emiterea a cinci diplome princiare: două din tabăra de lângă Ploiești, la 28 iunie 1655, publicate de L. SZÁDECZKY⁶, respectiv A. VERESS⁷; o alta păstrată în arhiva familiei Bethlen de Criș, la Arhivele Statului din Cluj (în 1968 aflată încă în fondurile fostei Arhive istorice a Filialei Cluj a Academiei Române); o diplomă a cărei existență este semnalată la Arhivele Statului din București și diploma emisă de principele RÁKÓCZY în tabăra de la Stroești, la 7 iulie 1655, al cărei rezumat a fost publicat de JAKAB Elek și SZÁDECZKY Lajos⁸. Potrivit datelor extrase din aceste diplome (mai precis din cuprinsul sau din rezumatul celor publicate), numărul secuilor înobilati între 28 iunie și 7 iulie 1655 ar fi fost de 551⁹. O examinare atentă a izvoarelor primare (textul, respectiv rezumatul diplomelor publicate) ne îngăduie să facem câteva emendări importante. Astfel, diploma din 28 iunie 1655 emisă de Gheorghe RÁKÓCZY al II-lea în tabăra de lângă Ploiești și publicată de A. VERESS după o copie păstrată la Arhiva Națională Maghiară din Budapesta¹⁰ nu mai poate fi luată în considerare la calcularea numărului secuilor înobilati în 1655, deoarece textul ei complet fusese publicat, după original, de SZÁDECZKY Lajos în *Diplomatiarul Secuiesc*¹¹. Mai mult, în textul editat de SZÁDECZKY sunt citați nominal 88 de libertini secui din 15 sate ale scaunului Mureș, pe când

documentul reprodus de VERESS menționează 98 secui din 14 sate¹². Se mai cuvine rectificată și informația privind diploma acordată secuilor din scaunul Odorhei: data ei corectă este Stroești, 6 iulie 1655, iar numărul celor înnobiți se ridică la 31, așa cum rezultă din rezumatul publicat de JAKAB și SZÁDECZKY¹³.

Cercetări de arhivă ne-au îngăduit să descoperim originalul unei alte diplome date de principele Gheorghe RÁKÓCZY al II-lea, anume cea emisă din tabăra de la Stroești, la 6 iulie 1655, prin care îi ridică la rangul de primipili armaliști pe 86 libertini secui din 6 sate ale scaunului Orbai: 24 din Zagon, 14 din Păpăuți (Papolec), 15 din Chiu-ruș (Csomakörös), 7 din Brateș (Barátos), 6 din Pachia (Páké) și 20 din Covasna (Kovászna)¹⁴. Motivația acestui act de favoare princiară pe seama libertinilor secui din scaunul Orbai, aflați sub arme în campania din Țara Românească, este identică – inclusiv în privința modului de formulare – cu cea expusă în diplomele acordate secuilor din scaunele Mureș și Odorhei. De asemenea, și condiționarea calității de primipil a beneficiarilor din scaunul Târgu Secuiesc de prestarea în viitor a slujbei sub arme este identică celei expuse în diplomele acordate libertinilor secui din scaunele Mureș și Odorhei. Aceste elemente ne îndreptătesc să presupunem că, la acordarea diplomelor pe seama secuilor remarcați în timpul campaniei din 1655 în Țara Românească, cancelaria princiară s-a folosit de un stilionar ad hoc. Cu toate acestea, se pot sesiza unele deosebiri între textele celor trei diplome. Astfel, în diplomele acordate secuilor din scaunele Mureș și Odorhei sunt menționate numele comandanților militari care s-au aflat în fruntea contingentelor provenind din acele părți, anume György CSONTOS și Lajos ISTVÁN, în vreme ce numele căpitanului secuilor din scaunul Târgu Secuiesc – ca de altfel însăși menționarea numelui scaunului – nu este pomenit. Ne este însă cunoscut faptul, că Kelemen MIKES, căpitanul scaunului secuiesc Trei Scaune (unde aparține și scaunul Orbai) a fost comandantul avangărzii princiară care pătrunsesse în Țara Românească în ultima decadă a lunii iunie 1655, avându-i deci sub comandă supremă și pe secuii din scaunul

Târgu Secuiesc. Se mai cuvine amintit faptul, că doar pe diploma acordată secuilor din scaunul Mureș figurează mențiunea de luare în evidență de către judele scăunal, la 5 mai 1656. Aceasta nu ne îndreptățește însă să credem, că beneficiarii din scaunul Orbai ai diplomei de înnoobilare nu vor fi împlinit îndătinata procedură de luare în evidență. Această supoziție ne este de altfel confirmată de faptul că, în Liber Regius, regăsim numele secuilor din acest scaun, înnobiți la 1655, înregistrat în rândul nobililor secui¹⁵. În fine, spre deosebire de diplomele care îi privesc pe secuii înnobiți din scaunele Mureș și Odorhei, în cea acordată celor din scaunul Târgu Secuiesc se accentuează faptul că aceștia se vor bucura de toate drepturile de care beneficiau „toți ceilalți adevărați, născuți și neîndoielnici (armaliști - subl. n.) secui” (armalistae Siculi), deci nobili cu blazon. Mai rămâne să evidențiem faptul, că obligația ce le revenea noilor primipili armaliști era de a se înfățișa în cazul convocării lor la oaste înzestrați cu flinte lungi și cele necesare acestora, o mențiune cât se poate de explicabilă ținând seama de criza de arme de foc portabile din acea vreme¹⁶.

Din cele cunoscute până acum cu exactitate, numărul libertinilor secui care au fost răsplătiți cu înnoobilarea în urma participării la campania din Țara Românească din vara anului 1655 este următorul:

Scaunul	Nr. de sate din care provin beneficiarii înnobiți	Nr. secuilor
Mureș	15	88
Odorhei	3	31
Orbai	6	86
TOTAL	24	205

Rămâne ca descoperirea unor diplome de înnoobilare asemănătoare, care se referă la secuii din alte scaune furnizoare, la rândul-le, de oșteni pentru campania din 1655, să întregască acest moment cu adevărat singular din istoria Transilvaniei în epoca principatului.

1. Cu privire la antecedentele și desfășurarea luptei, vezi DEMÉNY, Lidia A.; DEMÉNY, L.; STOICESCU, N., **Răscoala seimenilor sau răscoală populară?**, București, 1968, p. 130, și urm. (se va cita **Răscoala seimenilor**). Cu privire la implicarea principelui ardelean în evenimentele din Țara Românească, vezi THALLÓCZY Lajos, II. **RÁKÓCZI György és az oláh szemények** în: „Századok”, 1892, p. 449-456.

2. **Răscoala seimenilor**, p. 147, nota 53.

3. SZÁDECZKY KARDOSS Lajos, **A székely nemzet története és alkotmánya**, Budapest, 1927, p. 196.

4. Încă din timpul principelui Gabriel BETHLEN (în 1619), secuiilor liberi li s-a interzis trecerea în starea iobăgească – o practică frecventă la începutul secolului al XVII-lea, datorită avantajelor fiscale și de ordin militar ce decurgeau de pe urma trecerii, adesea benevole, în rândul secuiilor iobagi –, iar cei ce ajunseseră în această categorie după 1615 au fost obligați să-și reia serviciul militar. Mai multe despre acest fenomen în: **Kurze Geschichte Siebenbürgens**, sub red. Béla KÓPECSI, Budapest, 1990, p. 336-337.

5. **Răscoala seimenilor**, loc. cit.

6. SZÁDECZKY Lajos, Székely oklevéltár, vol. VI, Cluj, 1897, doc. 1157, p. 203-206.

7. A. VERESS, Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, vol. X, București, 1938, doc. 193, p. 295-296.

8. JAKAB Elek, SZÁDECZKY Lajos, **Udvarhely vármegye története a legrégibb időktől 1849-ig**, Budapest, 1901, p. 386-387.

9. **Răscoala seimenilor**, p. 147, nota 53.

10. A. VERESS publică textul incomplet, eliminând, cu trei excepții, numele beneficiarilor, precum și unele formule obișnuite în diplomele de acest fel.

11. Vezi supra, note 6.

12. Potrivit textului original al diplomei, secuii înobilizați provin din următoarele sate ale scaunului Mureș: 10 din Pănet (Panetul de Câmpie/Panit), 10 din Cămpenița (Felea/Fele), 3 din Ceuășu de Câmpie (Csávás), 3 din Porumbeni (Golomba/Galambod), 2 din Curteni (Odorfa-lău/Udvarfalva), 4 din Nazna (Názánfalva), 4 din Bozed (Bazéd), 2 din Cuișed (Chieșd/Kövesd), 12 din Săbed (Szabéd), 5 din Șincai (Sámsond), 11 din Culpui (Kölpény), 9 din Mădăraș (Mezőmadaras), 12 din Band (Bánd), 6 din Sântioana de Mureș (Csittszentiván) și 3 din Ungheni (Nirastău/Nyárádtó).

13. Secuii înobilizați provin din următoarele sate ale scaunului Odorhei: 9 din Ocland (Okland), 16 din Vărghiș (Varghiás/Vargyas) și 6 din Tălișoara (Tilíșoara, Oloștelec/Olasztelek). Deși în rezumatul diplomei publicat de JAKAB și SZÁDECZKY după un vechi calendar secuiesc, ca loc de emiter figurează tabăra de lângă Ploiești, totuși credem că ea a fost emisă în tabăra de la Stroești-Argeș, deoarece o diplomă similară – pe care o publicăm în anexă – este datată în aceeași zi și tot la Stroești, fiind semnată autograf de principe, care nu putea fi simultan în două locuri.

14. Diploma, al cărei text îl publicăm, nu este cea semnalată în Răscoala seimeilor drept cea păstrată la Arhivele Statului din București. Ea provine din Colecția de documente cu peceți păstrate până în 1975 la Biblioteca Academiei Române din București.

15. Cf. VASS Miklós, A „királyi könyvek” székely oklevelei. în: „Erdélyi Múzeum”, 1900, p. 56-59, 119-123, 222-225, 295-299, 355-357, 428-431, 485-488, 545-551, 595-616.

16. B. SZABÓ János, SOMOGYI Győző, **Az erdélyi fejedelemség hadserege**, Zrínyi Kiadó, Budapest, (1996), p. 31-32.; vezi, tot aici, planșele IX-XII, în care sunt reprezentate tipurile de oșteni secui din epoca principatului ardelean.

(Numele de familie, inclusiv cele din textul publicat, figurează cu majuscule din rațiuni editoriale. **Nota red.**)

1655 iulie 6, Stroești (în Țara Românească)

Gheorghe RÁKÓCZY al II-lea, principele Transilvaniei, ridică un număr de 86 libertini secui din satele Zagon, Păpăuți, Chiuruș, Brateș, Pachia și Covasna, toate din scaunul Orbai, la rangul de primipili armaliști, drept răsplată a serviciilor aduse în timpul luptelor împotriva seimenilor răsculați din Țara Românească.

NOS, GEORGIVS RAKOCZI, Dei gratia princeps Transilvaniae, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes etc.1, memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod nos, cum ad nonnullorum fidelium dominorum consiliariorum nostrorum singularem nobis propterea factam intercessionem, tum vero attentis et consideratis fidelitate fidelibusque servitiis fidelium Siculorum nostrorum strenuorum, agilium Stephani et Andreae KONDA, Petri et Joannis KONYA, Thomae, Joannis, Stephani et Laurentii SÁSKA, Benedicti ELEKES, Stephani DAMOKOS, Andreae et Francisci CZOMA, Francisci ISAK, Michaelis, Francisci et Joannis VAIDA, Michaelis, Benedicti et alterius Benedicti ALBU, Petri SIDO, Andreae BOGATI, Thomae BARTA, Francisci DOBOLI de Zagon, Georgii FEIES, Michaelis et Georgii TAMO, Gregorii et Stephani TOTH, Joannis, Blasii, Georgii, Stephani et Ambrosii CZORIA, Andreae et Valentini KIRALY, Andreae PETER, Stephani TOMPA de Papolcz, Michaelis et Thomae TARZALI, Michaelis, Stephani, Valentini et Andreae GURUZDA, Andreae BUTKA, Michaelis, Martini, Petri et Joannis ÖRDÖG, Stephani DANCZ, Stephani FERENCZ, Stephani TAMO, Stephani KOVACZ de Körös, Valentini et Blasii BOG, Ladislai BARTALIS, Joannis ANDRAS, Stephani BUCZ, Joannis et Matthaei PORSOLT de Baratos, Petri ALBERT, Emerici SALAT, Bartholomaei CZORIA, Demetrii ZILAGYI, Andreae BALO, Michaelis VAIDA de Pake, Andreae et Joannis ERDÖS, Thomae VERES, Michaelis, Sigismundi et alterius Sigismundi CZUTAK, Emerici et Georgii VAINA, Joannis ZASZ, Joannis DEAK, Andreae GOCZ, Michaelis et Thomae BARTA, Blasii et Pauli VÉN, Joannis BACZO, Joannis et Laurentii GECZÓ, Joannis et Blasii NAGY de Kovasna, quae ipsi nobis et huic regno nostro in omnibus occasionibus rerumque et temporum vicissitudinibus, praesertim vero in hac expeditione nostra Transalpinensa, propitio divino numine contra rebelles regni illius feliciter suscepta et cum profligatione eorum laudabiliter peracta, fideliter et ausu martiali exhibuerunt et impenderunt ac imposterum quoque exhibituros et impensuros sese pollicentur, eosdem, igitur, ac per eos filios suos natos et imposterum nascituros e speciali gratia et potestatis nostrae principalis plenitudine e numero reliquorum libertinorum Siculorum nostrorum clementer eximendos ac in coetum et numerum verorum natorum et indubitatorum primipilorum Siculorum annumerandos, aggregandos, cooptandos et adscribendos duximus, prout eximimus, annumeramus, aggregamus, cooptamus et adscribimus praesentium per vigorem, decerentes expresse ut i@ modo deinceps, successivis semper temporibus, iidem Stephanus et Andreas KONDA, Petrus et Joannes KONYA, Thomas, Joannes, Stephanus et Laurentius SÁSKA, Benedictus ELEKES, Stephanus DAMOKOS, Andreas et Franciscus CZOMA, Franciscus ISAK, Michael, Franciscus et Joannes VAIDA, Michael, Benedictus et alter Benedictus ALBU, Petrus SIDO, Andreas BOGATI, Thomas BARTA, Franciscus DOBOLI, Georgius FEIES, Michael et Georgius

TAMO, Gregorius et Stephanus TOTH, Joannes, Blasius, Georgius, Stephanus et Ambrosius CZORJA, Andreas et Valentinus KIRALY, Andreas PETER, Stephanus TOMPA, Michael et Thomas TARCZALI, Michael, Stephanus, Valentinus et Andreas GURUZDA, Andreas BUTKA, Michael, Martinus, Petrus et Joannes ÖRDÖG, Stephanus DANCZ, Stephanus FERENCZ, Stephanus TAMO, Stephanus KOVACZ, Valentinus et Blasius BOGH, Ladislaus BARTALIS, Joannes ANDRAS, Stephanus BUCZ, Joannes et Matthaues PORSOLT, Petrus ALBERT, Emericus SALAT, Bartholomaeus CZORJA, Demetrius ZILAGYI, Andreas BALO, Michael VAIDA, Andreas et Joannes ERDÖS, Thomas VERES, Michael, Sigismundus et alter Sigismundus CZUTAK, Emericus et Georgius VAINA, Joannes ZASZ, Joannes DEAK, Andreas GOCZ, Michael et Thomas BARTA, Blasius et Paulus VÉN, Joannes BACZO, Joannes et Laurentius GECZÓ, Joannes et Blasius NAGY haeresedesque et posteritates ipsorum universos pro veris et indubitatis primipilis habeantur et reputentur omnibusque et singulis iis honoribus, gratiis, privilegiis, indultis, libertatibus, immunitatibus et praerogativis, quibus caeteri veri, et indubitati armalistae Siculi quomodocunque de iure et ab antiqua consuetudine utuntur, fruntur et gaudent, perpetuo uti, frui et gaudere valeant atque possint, ita tamen, ut ipsi haeresedes eorum universae bonis equis, frameis, sclopetis longis, pulveribus ac globis sufficientibus bene instructi omnibusque bellicis expeditionibus tam generalibus quam partialibus pro necessitate regni suscipiendis, ad mandata nostra successorumque nostrorum, semper interesse et, si res postulerit, equis descendere et more peditum fidelem patriae operam navare debeant et sint adstricti. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras pendentes et authenticis sigilli nostri munimine roboratas, memoratis equitibus nostris sclopetariis eorumque haeredibus universis gratiose dandas duximus et concedendas. Datum in castris nostris Transalpinensibus ad possessionem Stroest positis, die sexta mensis Julii, anno Domini millesimo sexcentesimo quinquagesimo quinto.

Georgius RÁKOCZY m.p.

Arhivele Naționale București, Colecția Peciței II, nr. 509; original pe pergament; sigiliul, în ceră roșie, într-o capsulă de protecție din ceră albă, atârnat de document cu șnur de mătase împletit de culoare roșie, verde și albă.

1. Scris cu cerneală de aur.

(Noi, Gheorghe RÁKÓCZY, din mila lui Dumnezeu principe al Transilvaniei, domn al părților din regatul Ungariei și comite al secuilor etc., dăm de știre făcând cunoscut tuturor cărora li se cuvine prin cuprinsul scrisorii de față, că noi, atât la rugămintea deosebită făcută nouă în acest sens de mai mulți credincioși domni sfințici ai noștri, cât și ținând seama și luând aminte la credință și slujbele credincioase ale credincioșilor noștri secui, a vrednicilor și iscușitorilor Ștefan și Andrei KONDA, Petru și Ioan KÓNIA, Toma, Ioan, Ștefan și Laurențiu SÁSKA, Benedict, Elekes și Ștefan DOMOKOS, Andrei și Francisc CSOMA, Francisc IZSÁK, Mihail, Francisc și Ioan VAJDA, Mihail, Benedict și un alt Benedict ALBU, Petru SIDÓ, Andrei BOGÁTI, Toma BARTA, Francisc DOBOLY din Zagon, Gheorghe FEJES, Mihail și Gheorghe DAMÓ, Grigore și Ștefan TÓTH, Ioan, Blaziu, Gheorghe, Ștefan și Ambrozie CSORJA, Andrei și Valentin KIRÁLY, Andrei PÉTER, Ștefan TOMPA din Păpăuți, Mihail TARCZALI, Mihail, Ștefan, Valentin și

Andrei GURUZDA, Andrei BUTKA, Mihail, Martin, Petru și Ioan ÖRDÖG, Ștefan DANCZ, Ștefan FERENCZ, Ștefan DAMÓ, Ștefan KOVÁCS din Crișeni, Valentin și Blaziu BOG, Ladislaus BARTALIS, Ioan ANDRÁS, Ștefan BUCS, Ioan și Matei PORSOLT din Brațeș, Petru ALBERT, Emeric SALAT, Bartolomeu CSORJA, Demetriu SZILÁGYI, Andrei BALÓ, Mihail VAJDA din Pachia, Andrei și Ioan ERDÖS, Toma VERES, Mihail, Sigismund și un alt Sigismund CSUTAK, Emeric și Gheorghe VAJNA, Ioan SZÁSZ, Ioan DEÁK, Andrei GOCZ, Mihail și Toma BARTA, Blaziu și Paul VÉN, Ioan BACSÓ, Ioan și Laurențiu GECZÓ, Ioan și Blaziu NAGY din Covasna, pe care aceștia ni le-au făcut și adus cu credință și curaj războinic nouă și aceste țări a noastre în toate prilejurile, treburile și vremurile schimbătoare, dar mai cu seamă în această expediție a noastră în Țara Românească, pe care am început-o sub semnul dumnezeieștii bunăvoii împotriva răsculătorilor din acea țară și care s-a isprăvit în chip vrednic de laudă cu nimicirea acelora, <slujbe credincioase> pe care acești <secui> s-au oferit că le vor face și le vor aduce chiar și în viitor, noi, așadar, din milostivirea noastră deosebită și din deplinătatea puterii noastre princiare, scoțându-i cu milostivire pe aceștia, iar prin ei pe fiii lor născuți și pe cei ce se vor naște în viitor, din rândul celorlalți secui ai noștri liberi, am hotărât să-i numărăm, socotim, adăugăm și înscrim în tagma adevăraților, născuților și neîndoienicilor primipili secui, după cum îi scoatem, numărăm, socotim, adăugăm și înscrim prin puterea scrisorii de față, hotărând în chip lămurit ca, de acum înainte, în vremurile ce vor urma, aceeași Ștefan și Andrei KONDA, Petru și Ioan KÓNIA, Toma, Ioan, Ștefan și Laurențiu SÁSKA, Benedict ELEKES, Ștefan DOMOKOS, Andrei și Francisc CSOMA, Francisc IZSÁK, Mihail, Francisc și Ioan VAJDA, Mihail, Benedict și un alt Benedict ALBU, Petru SIDÓ, Andrei BOGÁTI, Toma BARTA, Francisc DOBOLY, Gheorghe FEJES, Mihail și Gheorghe DAMÓ, Grigore și Ștefan TÓTH, Ioan, Blaziu, Gheorghe, Ștefan și Ambrozie CSORJA, Andrei și Valentin KIRÁLY, Andrei PÉTER, Ștefan TOMPA, Mihail și Toma TARCZALI, Mihail, Ștefan, Valentin și Andrei GURUZDA, Andrei BUTKA, Mihail, Martin, Petru și Ioan ÖRDÖG, Ștefan DANCZ, Ștefan FERENCZ, Ștefan DAMÓ, Ștefan KOVÁCS, Valentin și Blaziu BOG, Ladislaus BARTALIS, Ioan, Andrei, Ștefan BUCS, Ioan și Matei PORSOLT, Petru ALBERT, Emeric SALAT, Bartolomeu CSORJA, Demetriu SZILÁGYI, Andrei BALÓ, Mihail VAJDA, Andrei și Ioan ERDÖS, Toma VERES, Mihail, Sigismund și un alt Sigismund CSUTAK, Emeric și Gheorghe VAJNA, Ioan SZÁSZ, Ioan DEÁK, Andrei GOCZ, Mihail și Toma BARTA, Blaziu și Paul VÉN, Ioan BACSÓ, Ioan și Laurențiu GECZÓ, Ioan și Blaziu NAGY, precum și toți moștenitorii și urmașii lor să fie ținuți și socotiți drept adevărați și neîndoienici primipili și să fie în stare și să se poată folosi, să beneficieze și să se bucure veșnic de acele onoruri, milostiviri, privilegii, scutiri, libertăți, imunități și prerogative, de care se folosesc, beneficiază și se bucură în orice chip, de drept și după vechiul obicei, ceilalți adevărați, născuți și neîndoienici armaliști secui, anume în așa fel, încât ei înșiși, precum și toți moștenitorii lor, fiind înzestrați ca lumea cu cai buni, cu lănci, cu puști cu țeava lungă, cu praf de pușcă și gloanțe îndestulătoare, să participe întotdeauna la toate expedițiile armate, atât cele generale cât și cele parțiale, așa după cum o vor cere nevoile țării, <expediții> pormite la porunca noastră și a urmașilor noștri, și, dacă situația o va cere, să coboare de pe cai și să trebuie și să fie datori să fie spre ajutor patriei chiar și după chipul unor pedestrași credincioși. Spre amintirea și țărnia veșnică a acestui lucru am hotărât să dăm și să hărăzim cu milostivire amintirilor noștri călări pușcași, precum și tuturor

moștenitorilor lor, scrisoarea noastră de față, a cărei tărie am sporit-o și prin atârnarea sigiliului nostru autentic. Dat în tabăra noastră din Țara Românească așezată lângă moșia Stroești, în a șasea zi a lunii iulie, în anul Domnului o mie șase sute cincizeci și cinci.

Gheorghe RÁKÓCZY m.p.)

II. RÁKÓCZY György nemeslevele orbaiszéki széke- lyeknek, 1655-ből

(Kivonat)

1655. június 26-án, a Ploiești melletti Șoplea-nál vívott csatában II. RÁKÓCZY György erdélyi fejedelem serege leverte a felkelt szeményeket és darabontokat. A következő napokban a fejedelem több nemeslevél adományozásával becslés szerint több mint 800 székely katonát jutalmaz meg. Szerző egy 1655. július 6-án a Stroești-i táborban kiadott nemeslevelet közöl, amellyel a fejedelem Orbaiszék 6 falujából 86 székely szabadot lófösít: 24-et Zágomból, 14-et Papolcraól, 15-öt Csomakőrösről, 7-et Barátosraól, 6-ot Pákérről és 20-at Kovásznárról.

A Noble-letter of György RÁKÓCZY II. to the Székelys of Orbaiszék, from 1655

(Abstract)

On the 26th of June 1655 in the battle at Șoplea, near Ploiești, the army of György RÁKÓCZY II. defeated the rebellion of the semens and the darabonts (soldiers of the Wallachian Voivode). During the following days, the ruler awarded about 800 Székelys according to their merits with noble-letters. The author publishes such a letter that was handed over at Stroiești on the 6th of July, by which the ruler entrusts with property Székelys from 6 villages of the Székely district Orbaiszék. On the whole 86 Székelys were granted property - 24 from Zágón (Zagon), 14 from Papolc (Păpăuț), 15 from Csomakőrös (Chiuruș), 7 from Barátos (Brateș), 6 from Páké (Pachia) and 20 from Kovászna (Covasna).

Figura 1. Scaunul Orbai, de la poalele munților, se întinde între p. Ghelinta–Răul Negru–afluentul de stânga al p. Zagon (detaliu de pe harta Secuimea–Székelyföld–Szeklerland, Bp. 1998)

TÜDŐS S. Kinga

“Viseljetek gondot magatokról”

A feltorjai református egyház 19. századi jegyzőkönyve

(Kivonat)

A bemutatásra kerülő múlt századi egyházi jegyzőkönyv 84 oldalas kézirat, és hetvenkét éven át (1801-1873) rögzítette a feltorjai református egyház történetének fontosabb eseményeit. A jegyzőkönyvet Kézdivásárhelyi SZABÓ Antal lelkész, majd 1833-ban bekövetkezett halálától utóda, Uzoni ZAIZON István írta. Különös értéke egyebek között abban rejlik, hogy szól az 1802. évi földrengést megelőző templomépületről és annak berendezési tárgyairól, gondosan feljegyezve minden feliratot, ezzel egyben a templom 18. század végi - 19. század eleji történetének kronológiáját is összeállítva.

Az egyház fontosabb eseményeit rögzítő, lelképásztorait, mestereit felsoroló, javait lajstromba foglaló, gyakran olvasmányos jegyzőkönyvek minden egyháznál előfordulnak. A parókiákon, levéltárakban, esetenként könyvtárakban vagy magántulajdonban őrzött kéziratok egyaránt nélkülözhetetlen forrásai a népiségtörténet, településtörténet, helytörténet és művelődéstörténetnek. Általuk teljesebb képet rajzolhatunk népünk szellemi múltjáról, tárgyi hagyatékáról.

Közismert az a pótolhatatlan veszteség, amelyet évszázadokon át a gondosan védett jelentősebb egyházak féltve őrzött emlékei szenvedtek. Milyen lehetett vajon a kisebb települések egyházaiknak tulajdonában lévő tárgyi és írásos emlékek sorsa? A pusztulás/pusztítás méretét gyakran fel sem mérhetjük. Ezért tartozunk hálával mindazok-

nak, akik a templom ápolása mellett jegyzékbe foglalták az egyház közösségének fontosabb eseményeit, megemlékeztek híveik kegyes cselekedeteiről, s a gyakran művészi értéket hordozó tárgyak és berendezések számba vételét sem hanyagolták el. Leírásukkal, igaz, csak árnyalataiban mentették át az elpusztult alkotások művészi értékét, de feladatukat becsülettel teljesítették. Nehéz, de hálás örökséget hagytak nemcsak a történészek, művészettörténészek, de az egyházak fiai számára is. Tollvonásaikat őrző feljegyzéseik azonban ennél többet jelentenek számunkra. A különböző alkalmakkor felsorolt nevek rögzítésével lehetőséget teremtettek (a temetőikben található sírfeliratok kiegészítéseként) a szóbanforgó falu felekezeti, népességi vonatkozásainak feltérképezésére, egyben emléket állítva a megmaradás körülményeit állandóan ápoló és alakító közösség munkálkodásáról, művészet iránti fogékonyságáról.

Történetírásunk ilyen jellegű becses darabja az itt bemutatásra kerülő múlt századi egyházi jegyzőkönyv. Az eddig kiadatlan, félbörkötésbe foglalt, 84 oldalra terjedő kézirat hetvenkét éven át (1801-1873) rögzítette a feltorjai ref. egyház történetének fontosabb eseményeit. Ezt megelőzően még két protokollumot említ a jegyzőkönyv; az egyik 1741-ből, a másik 1782-ből származott.

Az 1801-től keltezett jegyzőkönyvet Kézdivásárhelyi SZABÓ Antal papságának 16-dik esztendejében kezdte el írni, majd 1833-ban bekövetkezett halálától utóda, Uzoni ZAIZON István folytatta a beszámolót kisebb-nagyobb megszakításokkal 1873-ig. Különös értéke egyebek között abban rejlik, hogy szól az 1802. évi földrengést megelőző templomépületről és annak berendezési tárgyairól. A nagy károkat okozott földrengés után pedig részletesen leírta a renoválási munkálatok menetét, felsorolta a “kegyes adakozókat”, valamint a munkálatokat vezető, vagy az ott jelenlévő mesteremberek neveit. Egyszóval leírásával egy olyan templomépületnek állított emléket, amely ma már nem létezik, csupán az írott szó alapján gazdagíthatja Erdély középkori templomépítészének emléktárát. (Lebontva 1900 után.) A szerző nem maradt adós a templom “bonuminak”: asztalok, padok, karzatok, a kancsók és tányérok, vala-

mint a harangok leírásával sem. Kézdivásárhelyi SZABÓ Antal szorgalmasan lemásolt minden feliratot, amely a templom falát, a karzatokat, s a szószékeket díszítette, nem gondolván arra, hogy ezzel egyben a templom 18. század végi - 19. század eleji történetének kronológiáját is összeállította.

A feljegyzések jelentős része a templomvár együttesére vonatkozik. A templom épületének története azonban jóval korábban kezdődött, valamikor a 13. század vége felé. A kezdetben az Aporok magánbirtokát képező Feltorját 1301-ben, majd 1324-ben oklevél említi¹. A falu főterén Szent Márton tiszteletére emelt templom semmiben sem tért el a 13. századi székelyföldi falusi templomépítés stílusától. Egyhajós, kerek szentélyű, résablakos épületéhez hasonlót a környéken máshol is építettek (Réty, Gidófalva, Gelence, Zalán és mások). Bejáratát homokkőből faragott, egyenes záródású ajtókeret szegélyezte. Hengertaggal szegélyezett sima orommezéjében, a kor szokásához híven esetleg domborművet is tervezhettek. Elkészült-e vagy sem, esetleg mit ábrázolhatott, de leginkább tervezett-e, már semmit nem írhatunk.

Nagyjából így nézhetett ki az a kistemplom, amelynek Péter nevű papja 1332-ben a pápai tizedet begyűjtő subcollektoroknak 18 régi banalist fizetett, annyit, amennyit egy közepes méretű egyházi közösségnek kijárt².

Az évszázadok során dúló harcok, a természeti katasztrófák, járványos betegségek ellenére a falu lakossága gyarapodott. Egyházuk épülete alkalmatlanná válva a megszorodott hívek befogadására, a kisméretű románkori templomot, feltehetően a 16. század első évtizedében lebontották. Helyére tágasabb, világosabb épületet emeltek különálló harangtoronnyal. Keleti részén a hosszított, poligon záródású szentélyét bordás boltozattal fedték, amely még az 1802. évi földrengést is átvészelte. A jegyzőkönyvben erről így olvashatunk: “párkányos bolthajtással régi módilag, de azonban igen szépen vagon béboltozva”.

A szentélyt két keskeny, magas csúcsíves ablak világította meg. Ívmezéjében vidékiesen formált, kettős lóhereív feletti rozetta alakú kőrácsok díszeltek. Ablaktányérjait ónba foglalták.

A gótikus szentélyből nyíló sekrestyeajtó felett hajdanában kőtábla állott. Egy régi feljegyzésből megtudjuk, hogy rajta a következő szöveg volt olvasható: “ANNO 1516. IN HONOREM SANCTI EPISCOPI, STEPHANUS APOR”³. ORBÁN Balázs az eredeti felirat szövegével kapcsolatban – amelyet maga sem látott -, megjegyzi, hogy annak évszáma feltehetően hibásan volt leolvasva, mert a “templom a felirat évszámánál jóval régebbinek látszik”⁴.

Való igaz, a templom régebbi. Az évszám viszont helyesen volt leolvasva, ugyanis a jelzett időben az Apor családnak élt egy István nevű fia, aki már tíz évvel a felirat keletkezése előtt, 1506-ban az agyagfalvi gyűlésen Kézdivásár küldötteként szerepelt. Sőt a továbbiakban még úgy is említik, mint “Conditoris Templi Felső-Torjensis”, azaz a felsőtörjai templom patronussa⁵. Ezt az Apor család 1674-ben készült genealogiájának egy töredéke is megerősíti, ahol a következőket olvashatjuk: “APOR Ilona, a ki pusztán hadta volt Bálványos várát leánykorában... [fia] BUCSA Mátétól István, aki építette a felső-torjai templomot 1516-ban”⁶.

A felirat kapcsán a szövegben előforduló erexit (erecit-állítattott) gondolkoztathat el. Ebben az esetben építetett a szó helyes értelmezése, hiszen a kőtábla felirata nem a templom alapítására, hanem annak nagyméretű átépítésére vonatkozik⁷. Alapításának korai voltát a már említett kő ajtókeret valamint a pápai tizedjegyzék ékesen bizonyítja. A templomot 1516-ban tehát nem alapították, hanem az előző románkori épületét részben lebontva, helyére egy új templomot emeltek, amely új formájában valóban új alapítás.

Gótikus épületét a 19. század előtt többször javították. A szentély falára rögzített feliratok alapján az egyikre 1679 nyarán került sor, amikor: “SACRA HOSREGNANTE ILLUSTRISSIMO AC CELSISSIMO DOMINO D[OMI]NO[RUM] MICHAELE APAFFI PRINCIPE TRANSILVANIA RENOVATA EST PER ECCLESIAM REFORMATAM FEL TORJENSEM ANNO DOMINI 1679. DIEBUS JUNII”⁸. A második felirata a fél évszázaddal későbbi javítási munkálatok idején került feljegyzésre. Szövege: “HOC

TEMPLUM EVANGELICO REFORMATUM AD SACRO SANCTAE TRINITATIS UNI DEI GLORIAM RENOVATUM PER ECLESIAM REFORMATAM FELSŐ TORJA, KARTHNA ET FELSŐ VOLAL TEMPORE ET INDUSTRI[IA] ALT. CURATORIS G[ENEROSUM] D[OMINORUM] GABRIELIS KÖNTZEI DE KARATHNA JUR. ASS[ES]ORIS COTTUS ALBENSIS IN ANNO DOMINI 1726”⁹.

1798-ban a gótikus szentélybe “egy szép ujj Chorust” emeltek. Felirata tanúsítja, hogy: “EZEN CHORUS ÉPÍTETETT AZ NEM/ES/ FELSŐ TORJAI REFORMATA ECCLESIA KÖLTSEGEN 1798”-ban. Valamivel később készült el az orgona. Felirata: “TEKINTETES MOHAI SIGMONDNÉ KÖNTZEI LIDIA KÖLTSEGEN KÉSZÜLT ORGONA A FEL TORJAI REFORMATA TEMPLOMBA 1800”.

Gótikus szentélye csaknem 300 éven át az épület ékessége. Az 1802. évi földrengés azonban alaposan megrongálta. A történeteket a szemtanú kézdivásárhelyi SZABÓ Antal így jegyezte fel: “Az 1802-dik esztendőben, Oktobernek 26-dikán Demeter napján, déli 12 óra után mintegy másfél fertállal, oly rettenetes földindulás lén egész Háromszéken és Bartzaságon, amilyent a mostani emberi rend soha se érzett és tapasztalt. Emiatt Háromszéken sok szép templomok és tornyok öszve omlottak, leszakadoztak, haszonvehetetlenné tétettek. Ekkor szakadoza bé, a mi fennebb leírt dicsőséges fel-torjai reformatum templomunknak boltozattya is [...] a templom tetejéig felmenő Gebir is a szívárvány [diadalív] felett leomlék”. Ekkor esett áldozatul számos környékbeli középkori templom épülete (Bikfalva, Sepsiszentgyörgy stb.).

A szentélyt a hajótól négy lépcsőfok választotta el. ORBÁN Balázs feljegyzése alapján “ez emelkedés a hoszszentély alatt lévő, most befalazott altemplom tette szükségessé”¹⁰. Az 1801. évi leírásból viszont azt is megtudjuk, hogy a “kő szívárvány” azaz a csúcsos diadalív “két lábainál két temető boltocszkák vagy kriptácskák találtak, szépen kiboltozva”. A prédikáló szék alatti kriptácskába temették el KÖNTZEI Gábort, a feltorjai egyház egyik “buzgó, érdemes” pártfogóját.

A régi szószerket a 18. század utolsó évtizedében újjal cserélték fel. A “papi catedrát” “ÁDA ILONA ISTEN DICSŐSÉGÉRE KÉSZITETTE 1794 áprilisnek 26-dik NAPIÁN”. Koronáját a felirat szerint “T[EK]I[N]T[E]T[ES] BÁRDI ELEKNÉ SZABOSZLAI REBEKA T[EK]I[N]T[ETES] KÖNTZEI ISTVÁNNÉ SZABOSZLAI ÉVA TEKINTETES KÖNTZEI LAJOSNÉ VAJNA SUSÁNNÁ KÉSZITETÉK AZ MAGOK KÖLTSEGEKEN K[ÉZDI]V[ÁSÁRHELYI] JANTSÓ SÁMUEL ASZTALOS ÁLTAL Anno 1792”.

A hajót az 1802. földrengést megelőzően deszkamennyezet fedte. Eredeti állapotában, hasonlóan a szentélyhez, bordás hálóboltozat díszítette. Erre utalhatott ORBÁN Balázs megjegyzésével, amikor a fal mentén emelkedő, felül párkányzatot tartó oldaloszlopokról szólt.

A feltorjai templom legértékesebb darabja annak idején a déli bejáratot keretező, már említett románkori ajtókeret volt. A bejáratot előzőleg egy zsendellyel fedett fatornác védte, a következő felirattal: “RENOVATA KÖNTZEI ANDRÁS FELESÉGIVEL HENTER KRISZTINÁVAL, 6 OCTOMBRIS 1800 ESZTENDŐBEN, BARTUS MÁRTON MESTER EMBER ÁLTAL”.

Az 1802. évi földrendés tehát alaposan megrongálta a templom épületét. A falu lakossága nem késlekedett rendbehozatalával. A munkálatok három évig (1803-1805) tartottak. Befejezésekor a szentély keleti oldalfalára a következő feliratot festették: “EZEN REFOR[MATA] TEMPLOM KŐ BOLTYA A RETTENTŐ FÖLD-INDULÁSBAN LESZAKADVÁN AZ 1802. ESZTENDŐ OKTÓB[ER] 26-DIK NAPJÁN AZ ISTEN SEGEDELME ÁLTAL UJRA ÉPÍTETETT TEK[INTETES] KÖNTZEI FARKAS UR CURATORSÁGÁBAN KOVÁTS FERENTZ MEGYEBIRÓSÁGÁBAN K[ÉZDI]V[ÁSÁRHELYI] SZABÓ ANTAL PAPSÁGÁBAN ANNO 1805. DIE 15-ta JUNY”.

A tönkrement belső berendezéseket is ez alkalommal újíították fel. A nyugati, régi karzat helyére újat emeltek. A rombadőlt kórus régi felirata a következő volt: “CZINTOS ISTVÁN ÉS JÁNOS, KOTSIS DANIEL, BARTOK MÁ-

TÉ, CECELE MIHÁLY, VOLLONTS MIHÁLY, KOVÁTS ANDRÁS ÉS PÉTER 'PÉTER KOVÁTS TSINÁLTATTA 1688"-ban.

Az új karzat már más felirattal ékeskedett: "A FEL TORJAI REF. EKKLÉZIA KÖLT-SÉGIN ÉPITETTET 1805-ben", "AZ UR AZ Ő SZENTSÉGES TEMPLOMÁBAN VAGYON, RETEGJE AZÉRT ŐTET MIND AZ EGÉSZ FÖLD NÉPE HAB. 2. 20".

A földrengéskor az 1791-ben készült régi úrasztala is odaveszett. Az új asztal elkészítésére, a régi mintájára, a kézdívsárhelyi céhes élet jónevű asztalosát, Kézdívsárhelyi JANCSÓ Sámuel-t bízta meg. Az 1804-ben elkészült asztal költségeit KÖNTZEI András és felesége HENTER Krisztina állotta.

Az 1802. évi földrengés, a "sérelnes és keserves romlás" után a templom épületének új-jáépítési javítási munkálat terhei alól senki nem vonhatta ki magát. Részt vett abban nemes és szolga egyaránt. Ha tehette, pénzt adományozott, ha nem, maga erejével járult hozzá a munkálatok előmeneteléhez. Volt aki szekeret bocsájtott, esetleg fogatot hajtott s szállította az építőanyagot a templom építéséhez. Gelencéről deszkát szállítottak a beszakadt mennyezet felújítására, a bereckiektől pedig alabástrom követ vásároltak a bolthajtás vakolására. Mások követ törtek, téglát raktak, maltert kevertek a templom körül létrejött kis építőtelepen.

A templomépület rendbehozatalánál dolgozó, a berendezési tárgyak kijavításával foglalkozkodó néhány mesterember nevét is megismerhettük a jegyzőkönyvből. Ekkor dolgozott itt a kézdívsárhelyi ERDŐ József ács mester fiával együtt, valamint, SZÁJLER Péter kőműves pal-lér és a már említett Kézdívsárhelyi JANTSÓ Sámuel asztalos.

1838-ban újabb földrengés sújtotta a vidéket. Ekkor omlott le a templomépület nyugati része, a diadalív és a szentély meghiúsult. Javításával 1841-ig késlekedtek, amikor végül LAND Andrást és egy PALLÉR nevű kőműves mestert, valamint BARTUS Ferencz ács mestert bízta meg a javítási munkálatok elvégzésével. 1843-ban a templom épülete felújítva ismét a falu büszkesége.

A fentiekben leírt templomépület, berendezési tárgyai, értékes falfeliratai ma már nem léteznek. A század első negyedében (1914-1918) lebontva e régi templomot, helyére új épületet emeltek, amely formájában hasonló az előzőhöz, funkciója is azonos, de újjászületésével múltunk egyik értékes emlékét számúzta tárgyi életünk színteréről.

A 16. században megnagyobbított templom védelmére kőfalat emeltek. A kis udvart is magába foglaló, ovális alaprajzú terméskőfal eredeti állapotában magasabb volt, felső negyedében körben védőfolyosó húzódott. A "veszedelmes időkben" a várudvarba menekült lakosság védelemre talált, hiszen a templomvár erősségéről az idők folyamán mindvégig úgy írtak, mint soha be nem vehető várról ("ocupari munguam poteverit")¹¹. A múlt század elején a várfal még mindig "régie erőss falként" emelkedett a templom épülete köré, bár a "KOZMA Ilona lakó házának gyümölcsös kertje felől" volt egy rész "senyedő om-lással", olvashatjuk a jegyzőkönyvből.

A várfal délkeleti oldalán nyíló bejárat fölé kőből tornyot emeltek, amelynek szintjéről alkalmas kilátás nyílt a védelemre, felderítésre egyaránt. Az alul zárt toronytest felső részén, az övpárkány alatt nyíló, kifele rézsűsen szűkülő lőrészserű ablakok a torony 16. század eleji építésére utalnak. Az udvar felől ma is látható gótikus kapunyílás a szomszédos Dálnok templomvára hajdani tornyának csúcsíves bejáratára emlékeztet. Később, 1770-ben a bejáratot befalazták, szomszédosságában a várfalon újabb kaput nyitottak.

E középszerű torony a múlt század elején még vakolatlan. A jegyzőkönyv szavaival élve "nintsen a fala megfejrítve, úgy látszik, hogy ez előtt se volt". Vakolására, "fejéjítésére" 1818-ban került sor, amikor feltehetően – a földrengést követően – a megpedezett torony helyrehozatala, vakolása és meszelése KÖNTZEI András és felesége HENTER Krisztina gondoskodásából valósulhatott meg. Az immár fehéren ékeskedő torony külső-felső oldalára, valamint a várudvar felé nyíló résablaka köré indás-leveles díszítményeket festettek. A kőművesmunka kifizetésére PÉCSI Imréné SZÉKELY Klára 100 német forintot áldozott. A torony fedelének "fejésítésére" szükséges összeg-

gel pedig KÖNTZEI Ilona ajándékozta meg az egyházat. Lanternás sisakját a templom erdejéből kitermelt bükkfából készített zsendellyel fedték.

A bejáratot védő torony egyben a harangtorony szerepét is betöltötte. A feltorjai templom kisebb, "tisztá szép szavú" harangjának felirata "ANNO 1731. CURAVIT FIERI REFORMATA FEL TORJENSIS ECCLESIA HENRICUS LAP. CORONENSIS". A ma is meglévő harang a brassói harangöntő Henrikus LAMPEN műhelyében készült, s nem egyedüli LAMPEN-alkotás e vidéken¹². Más egyházak is fordultak megrendelésekkel a brassói harangöntő mesterhez. 1693-ban a lisznyói, 1697-ben a lemhényi közösség igényeit elégítette ki a mester szép reneszánsz harangjainak elkészítésével. LAMPEN 1693 és 1731 között tehát többször is dolgozott háromszéki megrendelők számára.

A ma már nem létező nagyobbik harang felirata, mely 1750-ben újraöntetett: "ANNO 1750 CURAVIT IN LAUDEM DEI ECCLAREF FEL TORJA F KARATHNA CUM FELSI VOLAL". Az újraöntött harang elődje szintén a brassói harangöntő LAMPEN műhelyéből került-e ki, kérdéses. A harang karján "PER. JOK BENKO" felirat volt olvasható. Helyén ma egy 1925-ben öntött harang áll. Újraöntésének költsége a közösség adakozásából tellett ki. A méltányosság jegyében, akik a harangöntés költségeihez "expedáltak", vagyis hozzájárultak, "mikoron meghaláloztak" utolsó "Tisztességek és Temetések alkalmatosságával" nekik harangoznak, hangzik a bejegyzés.

Említettük, a váruddar régi bejáratát 1770-ben befalazták. Újabbat szomszédságában, déli irányban a várfalon nyitottak, amelynek "szépen festett kemény hátú ajtója" 1779-ben készült, a ma is látható felirat szerint, "FELSO TORJAI GYALOG KAPLAN RADULY ELEK ÉS FELESÉGE KOVATS SOFIA KERESZTENYI INDULATABOL". Bajáratát faragott, faszlopokon nyugvó zsendelyes árkados portikusz védte. Készítette: BARTÓK Mihály és Ferenc ácsmesterek.

Székelyföldön a nemzetiségi szervezeten alapuló ősi közösségi jogszokás értelmében a

templom épülete elsősorban a közösségé volt, nagysága és díszessége annak gazdasági-anyagi erejétől, az összetartozás szellemének hatékonyságától valamint a művészet iránti fogékonyságtól függött. A közösség volt az, aki nemcsak Isten ígését járt a templomba hallgatni, hanem annak belső és külső kinézetéről is gondoskodott.

A feltorjai ref. templom nem szenvedett hiányt sem a bőkezű vidéki mecénásokból, sem a kispénzű, de kegyes adakozókból. Leghívebb pártfogói már kezdettől fogva a templomépítő nemes APOR nemzetségből kerültek ki. Az Erdély politikai életében gyakran fontos tisztséget is betöltő APORok ősi fészkeinek számító Bálványosvár környéki települések; Al- és Feltorja, Kézdiszentlélek, évszázadokon át élvezhette a család bőkezűségét. Alig íratott végrendelet a népes APOR családjában, amelyben ne tértek volna ki egy-egy templomot megillető javak testálására. A család gondoskodása, természetesen a falu közössége mellett, valószínű a 16. század közepe táján szűnt meg, akkor, amikor az addig katolikus felekezethez tartozó templom a reformátusok kezébe került.

Az új szellemiség új jótévket rendelt az egyháznak. Számuk az ismerteknél jóval nagyobb. Ennek ékes bizonyítéka az itt bemutatásra kerülő jegyzőkönyv, amelyben a felsorolt "benefactorok" nevei alapján közéjük sokan tartoztak, s a falu társadalmának különböző rétegéből származtak. Volt közöttük nemes, gyalogos puskás katona és katonáné, szolgabíró, ifjú legény és hajadon, özvegy, cigány, helybéli és elszármazott.

Jelentősebb adományokra nyilvánvalóan a jómódú gazdák vállalkozhattak. Közéjük tartozott a népes KÖNTZEI család. A Moldvából (Köntzefalva) származó KÖNTZEIEk évszázadokon át lelkes adakozói az egyháznak. 1726-ban KÖNTZEI Gábor, 1792-ben KÖNTZEI Lajosné, 1800-ban KÖNTZEI Lidia MOHAI Zsigmondné valamint KÖNTZEI András és Andrásné HENTER Krisztina, majd KÖNTZEI Istvánné SZOBOSZLAI Éva gondoskodott egyházukról.

Buzgó pártfogó a "valóságos, született, kétségtelen és megkülönböztetett" VOLONCS nemesi család, akiknek a nemesi címet, a fenti

titulus leírásával VOLONCS Péter nyert el APA-FI Mihály fejedelemtől 1673-ban¹³. Az új cím elnyerését követő esztendőben Mihály, feltehetően VOLONCS Péter fia, több társával együtt máris feltűnik az adakozók között, vállalva a nyugati karzat megépítésének költségeit.

A templom belsejét díszítő tárgyak, az egyházi szertartáshoz szükséges kellékek művészi értékük mellett az adományozók ízlését is tükrözték. Becses darab lehetett a templom falát díszítő **török szőnyeg**, amelyet Árva KOZMA Ilona, KOZMA Zsigmond leánya adományozott. POTSA Dávidné KÖNTZEI Ilonától származott a sárga pántlikával díszített zöld **posztó**, egy igen nagy és szép vékony **abrosz**, „melyen munkás retze kötés vagon”, az arany virágokkal kivarrt, szegletein „arany paszomántoskakkal” díszített **fehér gyolcskendő**, valamint az 1802-ben újraöntetett és aranyozott nagy **ezüstitányér**. 1817-ben a rétyi származású PÉTSI Imre özvegye SZÉKELY Klára „kegyes indulatyaiból” **új terítő** került a prédikáló székre, amely szép zöld „Mantsesteri” szőrbársonyból készült s veres virágokkal díszített. Tőle származott az úrasztalának „Levántin” **nagy zöld selyem terítője** is. A templom falán két rámába foglalt **kép**, BÁNFFI Sándor ősi címerét ábrázolta. A báró udvari tisztjének, nemes BODO Gábornak ajándékként került az egyház tulajdonába 1792-ben.

Az eklésia féltett „bonumit”, azaz vagyontát ládácskában őrizték. A nagyobb láda 1781-ben készült, s benne az „ur asztalára tartozó készületeket” tartották. A négy abrosz közül a **skófiummal hímezett** az „áldott emlékezetű” ORBAI Klára ajándéka. A közepén és szélén csipkével díszített szép **lengyolcsot** KÖNTZEI Ferenczné BENKŐ Klára, a **közönséges szóttos abroszt** pedig BÁRDI Elekné SZOBOSZLAI Rebeka juttatta az egyház tulajdonába.

Karatnai KÖNTZEI Kata hajadon, KÖNTZEI Rafael leánya 1852-ben a „maga művészeti mesterségét tanúsító” terítőt hímezett az úrasztalára évszámmal és nevének kezdőbetűivel díszítve. 1853-ban voláli KÖNTZEI Sándor és neje ANTAL Ilona a szőszekre egy rojtos, veres bársony takarót ajándékozott. Néhány év múlva (1853-ban) egy szép és díszesebb, selyem virágokkal, ezüstös roj-

tos szegéllyel díszített takarót hagyatékhozott. KÖNTZEI Ferencné UJVÁROSSI Mária az úrasztalára szánt terítőnek anyagát maga fonta, majd Brassóba adta szövetni. A fehér színű terítőnek egyik részébe **KÖNTZEI Ferencné** 1869, a másik részébe **UJVÁROSSI Mária** feliratot szőtték bele.

A keszkenők, kendők közül egyik szebb, mint a másik. Volt közöttük egy **régi patyolat**, amelyen arany fonallal hímezett csillagok díszeltek. A másik **fehér gyolcskendő** pedig közepén és sarkain arany virágokkal, arany paszománnyal szegélyezett. A POTSA Ferenc és felesége KOZMA Terézia adománya a **nagyméretű patyolat**, arany veres és zöld selyemfonállal, virágosan hímezett, selyemrojtos keszkenő. Az úrvacsorához szükséges kellékek közül említésre méltó az 1696-ban készült **kupás ónpalack**, egy **őnfedelű sárga kancsó** és egy **fedeles ónkanna**, amelyet keresztléshez használtak. Az ezüst bönümök értékes darabjai a talpas aranyfüstös azaz aranyozott, liliomvirágokkal díszített **pohár kisebb társával** együtt. A **három ezüst tányér** közül az egyik aranyozott, a másik 1735-ből származik.

A persely ládácskában az egyház kevés pénze mellett különböző régi írásokat, zálogos leveleket, adósságok jegyzékét valamint egyházi végzéseket őriztek. Alsócsernátoni PETŐ Pál, a helybéli mester (iskolamester) adományozta az egyháznak az 1736-ban, Debrecenbe kiadott **„Régi nagy énekes Könyvet”** valamint egy egész bőrből kötött könyvet (füzetet) amelybe 1747-től kezdve azoknak a neveit jegyezték be, akik születtek, elhaláloztak vagy újonnan házasodtak. A harmadik, fólió nagyságú félbőr-kötésbe fogott könyv címe: **„Protocollum Ecclesiam Reformata Fel Torjensis Anno D. 1782”**.

Az itt bemutatásra kerülő feltorjai templomvár múlt századi jegyzőkönyvéből elsősorban a templom épületére és berendezési tárgyaira vonatkozó adatokat és megjegyzéseket kísértük figyelemmel. Írott forrásunknak érdekessége s egyben értéke abban áll, hogy – bár csak szavakban, de – feltehetően utolsó emléket őrizi Háromszék egyik hajdani középkori templomépületének.

A jegyzőkönyv azonban másról is tudósít. Említést tesz néhány 17-18. századi, Feltorján szolgáló papról, schola mesterről, prédikátorról,

azokról, akikről máshonnan már aligha szerezhettünk tudomást, pedig létezésük fontos adalék, főként a 17. századi székelyföldi értelmiségi réteg feltérképezéséhez. Továbbá Kézdivásárhelyi SZABÓ Antal, majd utóda Uzoni ZAIZON István a számos név felsorolásával megalkotta Feltorján a 100-200 éve élt falubéliek egyfajta "anyakönyvét", amely segédkezet nyújthat mindazoknak, akik őseik után nyomozva Feltorja felé veszik lépteiket.

Természetesen nem elhanyagolható a bejegyzésekben szereplő számos hely- és határnév. Érdeklődését nyilván felkelti mindazoknak, akik az erdélyi magyar helynevek gyűjtésén és feldolgozásán munkálkodnak.

A feltorjai ref. egyháznál szolgáló papok (1. melléklet)

1332-1333 "Paulus sacerdos de Superiori Torya" (Mon. Vat. Hung. im. 105, 106)

1533 "Stephanus presbiter de Wzon plebanus de Felthorya" (ENTZ Géza: **Erdély építészete a 11-13. században**, Budapest, 1994, 74.)

1616 Alcernátoni PÁL István az egyháznál szolgáló "oskola mester" (Jegyzőkönyv)

1635 "GERGELY András lófő, (mh. 1635) Fiai: Pál és Bálint. PÁL Papné lófő, ecclesiához tartja magát. Esetleg a fenti Alcernátoni PÁL István felesége! Fia Jeremiás. Ezek feltehetően itt szolgáló papok voltak. (Székely katonai összeírások Magyar Országos Levéltár. Budapest. Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, F. Cista Diplomatica, F. 136. Székely lustrajegyzék és nemzeti összeírások III. Háromszék)

1663 Kézdivásárhelyi KOPIÁS Péter, magister
1677 NAGY György Márton prédikátor. (Jegyzőkönyv)

1687 LISZNYAI Péter prédikátor. (Uo.)

1688 SZATMÁRI István schola mester, 1695-ben udvarhelyi kántor (Uo.)

1723 SZENTKIRÁLYI Mihály esperes (Uo.)

1730 Kézdivásárhelyi KOVÁTS Miklós, 1739-ben Mártonfalvára ment (Uo.)

1740 Bodoki HENTER György (mh. 1787) (Uo.)

1787 Kézdivásárhelyi SZABÓ Antal (mh. 1833) (Uo.)

1833 Karatnai ADA Mózes (mh. 1834) (Uo.)

1834 Uzoni ZAIZON István

A feltorjai templomnál dolgozó mesteremberek névsora (2. melléklet)

A jegyzőkönyvben feltüntetett

1792 Kézdivásárhelyi JANCSÓ Sámuel, asztalos
1800 BARTUS Márton, ácsmester. SZÁJLER Péter, kőműves

1800 után Kézdivásárhelyi ERDŐ József és fia, ácsmesterek

1818 VALTER Mátyás, orgonajavító mester

1838 BARTUS Ferenc, ácsmester

LAND András, kőműves

? PALLÉR, kőműves

Jegyzet

1. Székely Oklevéltár III. Szerkesztette: SZABÓ Károly, Kolozsvár 1897, 6. old.; Uo. VIII. Szerkesztette: BARABÁS Samu, Budapest 1934, 7-8

2. Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia, Budapestini, 1887, Series I. Tom. 1, 105

3. OKOLICSANI, Alexio: **Decreta et vitae Regnum Hungariae II.** MDC-CXLIV. (Claudiopoli), 135

4. ORBÁN Balázs: **A Székelyföld leírása ...** III. Pest, 1869, 92

5. OKOLICSANI **i.m.** 166

6. Székely Oklevéltár VI. Szerkesztette: SZABÓ Károly, Kolozsvár, 1897, 354. A kilyéni SZÉKELY Bálint családi okleveleinek gyűjteményében hasonló feljegyzés található. (Magyar Országos Levéltár, Budapest, P. 614)

7. Hasonlóan téves értelmezéssel találkozunk a sepsiszentgyörgyi templomvár 1547-re vonatkozó építésével kapcsolatban. Újraértelmezését lásd: TUDÓS S. Kinga: **Erdélyi védőrendszerek a XV-XVIII. században (Háromszéki templomvárak)**, Budapest, 1995, 165

8. A felirat magyarul: "E Szent Ház renováltott a Nagyságos és Kegyelmes APAFI Mihály Erdélyi Fejedelem Uram uralkodása alatt, a feltorjai ref. ekklesia által 1679. év júniusá".

9. A felirat magyarul: "Ezen felső-torjai, karatnai, felső-volái evang. ref [hívek] temploma, az isteni Szentháromság dicsőségére renováltott a nagyságos KÖNTZEI Gábor, Alsó Fehér vármegye esküdt polgára és az egyházközség kurrátora idejében, az Úrnak 1726-dik esztendejében".

10. ORBÁN Balázs, **i.m.**, 92

11. OKOLICSANI, **i.m.**, 133

12. KISGYÖRGY Zoltán: **Háromszéki harangok.** ACTA-1995. Sepsiszentgyörgy, 1996, 291

13. Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy, Fond 77, fasc. XVII, vol. II. 1604-1700, 81.

A kézirat lelőhelye: a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum Könyvtára, Kézirattár

(A családnévek majuszkulás kiemelését, beleértve a közlésbelieket is, kötetszerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

E tövissek közt lévő liliumnak a FEL TORJAI REFORMATATA NEMES EKKLESIANAK minden-némü mostani BONUMAIT magában foglaló Jedző Könyv melyet az új seculumnak kezdetében maga tulajdon költségén készített K[ézdi] V[ásárhelyi] SZABÓ ANTAL itten való papságának 16-dik esztendejében. ANNO MDCCCI diebus Januari

J. Kor. 14.40]
Mindenek ékesen és jó renddel légyenek ti közte-
tek. Ise. 20:28

Viseljetek gondot azért magatokról, és az egész nyájról, melyben a Sz. Lélek titeket vigyázokká tett, az Isten Anyaszentegyházának legeltetésére, melyet tulajdon Vérével keresett.

Ajánlo Levél

a Fel Torjai Refomata Sz. Ekklesia előljáróihoz, itten lévő igazgatóihoz:

Tekintetes Fel Torjai Reformatum Consistorium, nekem jó uraim, és az Urban kedves atyámfiai!

Látván, hogy a Kézdi Venerabilis Tractus Visitationale Protokolumán kívül még ezen Felső Torjai Refomata Sz. Ekklesiának nem volna olyan Jegyzőkönyve, mely ezen ekklesiának minden külső és belső jovait magában foglalná, azért oly véggel készítettem ezen Könyvecskét, hogy a szerint a mint találtattak az Ekklesiái jók, az új századnak legelső esztendejében, mindeneiket ezen könyvbe jó lelki esmérettel beír-
nék, be is írtam Istenem segedelme által. A benefactoroknak vagy jótévőknek nevei is ezen könyvben protokollálla találtatnak; akik vagy a templomban valamit csináltattak, vagy az Úrasztalára valami készületet ajándékoztak.

Az én Istenem ezen tövissek közé helyeztetett kicsiny ekklesiában, rendeljen az Isten Háza körül mindenkor, ezután is kegyes és istenfélő jótévőket akiket pedig curatori, megyebírói vagy consistori hivataloknak fojtatására feleml, azokat ruházza fel értelemmel, szent indulattal, az Isten Háza mellett buzgó jó lélekkel, hogy az ekklesiái és Isten Házához tartozandó jóknak ne fogyatói, hanem szaparítói lehessenek. Ezzel midőn a T. Urakat az Úristen oltalmában ajánlanám, magamot pedig tapasztalt jóindulatjokban maradtam a tekintetes consistoriumnak, nekem jó úrainnak, és az Urban kedves atyámfiainak.

Írám a Fel Torjai Ekklesia Papi Házánál 1801-ben Januarius-sában.

Alázatos szolgálja K[ézdi] V[ásárhelyi] SZABÓ Antal (mp.) mostani fel-torjai Ref. Pap.

[1] A fel-torjai ref. templomról, toronyról és kőkerítésről.

A fel-torjai templom igen szép régi, erős kőkerítésbe vagyon, amely mindenütt ép és jó, éppen a régen

élt KOZMA Ilona lakó házának gyümölcsös kertje fe-
lől vagyon egy darabocská még szenvedhető omlása a kerítés kőfalának.

A torony pedig középszerű magosságu, a kerítés kőfala közé vagyon fundálva és helyeztetve, nincsen a fala megfejejtve, úgy látszik, hogy ez előtt se volt. A szarvazatja nem cseréppel, hanem sedellyel agyon befedve. Ezen toronyban két szép harangok vagynak, az egyik nagyobb, a másik pedig kisebb, de mind a kétő tiszta, szép szavu. A kisebb harangon ez az inscriptio vagyon: ANNO 1731. CURAVIT FIERI REFORMATATA FEL TORJENSIS ECCLESIA, HENRICUS LAMP CORONENSIS. A nagyobb harangon lévő inscriptio ez: ANNO 1750. CURAVIT IN LAUDEM DEI ECCLA REF. FEL TORJA. F KARATHNA, CUM F. VOLAL.

A harang karján: PER JOH. BENKÓ.

Erre a nagy harangra amely benefactorok, valamicskét alamisnálkodtak, azokat ezen levélnek tulsó lapján meg lehet látni.

[2] Anno 1750 die 22-da Januarii

Az Felső Torjai Refomata Ekklesiái nagyobb harangjának ujjólag való meg öntésiben akik expendáltak, ily okon, hogy mikoron meghalálóznak, utolsó tisztességek és temetések alkalmatosságával harangoz-
zanak. Registráltatnak eszerént és expensájok registruma következik e szerént:

	H. Flor	Dro
Tekintetes főbíróné RÁPOLTI Ferentzné, MAUR- ER Susánna asszony adott	1	8
T. RÉTYI Székelly Sigmondné asszony	1	
T. HENTER Györgyné KÖNTZEI Anna asszony		50
BOGÁNE KOVÁTS Mária		50
KONT László uram		20
KÖVÉR Simon úram		20
POTSA István úram		34
BALOGH Feretzné		20
VENTZEL Mátyásné		12
INTZE Andrásné		12
CSÚDÓR Ferentzné, KOVÁTS Susa asszony		34
PAKOTS Józsefné		15
BIRÓ Kata		6
GLIGOR Kata		14
KOVÁTS Ilona		12
KÁDÁR Lászlóné		9
ERDŐ Pálné		9
KASZA Kelemen úram		40
KOVÁTS Mihályné, Sofia		30
KERESZTES Gergellyné		12

[3] A templom kerítésiben való bemenetelről

A kőkerítésnek az ajtaján a tornyon innen, ahol bójárunk a várba, ottan vagyon szép festett ajtó kemény zárral, ezt az ajtót még ennek előtte 1779-dik esztendőben, felős-torjai gyalog káplán RÁDULLY Elek a feleségével KOVÁTS Sóniával készítette keresztényi indulatból.

Ez előtt az ajtó előtt vagyon egy fából készült czintermecske vagy ereszcseke sendellyel béfedve. A váron kívül ilyen inscriptioval: "BATOK MIHÁLY ÉS FERENTZ INDUSTRIÁJOKBÓL 1770-ben ÉPÍTETT EZEN KIS TZINTEREM ISTEN DITSŐSÉGÉRE."

A fel-torjai templom igen ditsőséges szép templom, két szakaszba vagyon építve, a Napkelet felől való része mely Sanctuariumnak nevezetik, és amelyben a férfiak ülnek, sokkal magasabb, hogy sem a más része, e párkányos bolthajtással régi módilag, de azonban igen szépen vagyon béboltozva.

A más része a templomnak, ahol az asszonynepek ülnek, sokkal törpebb, e régi deszka menyezettel vagyon bepadolva, de csak-ugyan mind a magasabb, mind pedig a törpebb része a Templomnak csereppel vagyon béfedve. Fele a cserép fedélnek gombolyag cserépből áll, fele pedig [4] lapossakból.

A templomnak [!] alatt a földön, vagynak három festett ajtai, melyek közül kettő az asszonyok járnak bé a templomban, harmadikon, a Sanctuarium ajtaján a férjfiak járnak bé. A Chorusnak is, ezen kívül, fenn, az asszonyok feje felett vagyon egy záros ajtaja, ebben a Chorusba többnyire gyermekek és ifjú legények szoktak ülni.

A templom két alsó ajtán ez az inscriptio van, tudni illik amely ajtók a templom két végén találtnak: "AZ ADA ANDRÁS COLLATIUMABÓL TITT. KARATNAI BÁRDI ELEK MEGYEBIRÓ INDUSTRIÁJA ÁLTAL KÉSZÜLT KÉT AJTOK. 1789-be."

A harmadik ajton frantzia kemény zár vagyon. A zárat az ecclesia csináltatta, magát pegi a szép festett ajtót: "TITT. KÖNTZEI LAJOS ÉS FELESÉGE VAJNA SUSÁNA. Anno 1788."

A templomnak belső részei következő képpen találatnak

1mo A templombéli székek épek, igen jók, nem igen régen készültek.

2do Vagyon a Sanctuariumban egy szép új Chorus, azon ilyen inscriptio, t. i. a festett Chorus frontispiciumán: "EZEN CHORUS ÉPÍTETETT AZ NEM. FELSŐ TORJAI REFORMATA ECCLESIA KÖLT-SÉGÉN 1798."

[5] 3^{io} Ezen szép Chorusban készítettet egy hat mutatoju festett orgona tremulával, melynek a corpusán ez az inscriptio vagyon: "TITT: MOHAI SIGMONDNÉ KÖNTZEI LIDIA KÖLT-SÉGÉN KÉSZÜLT ORGONA A FEL TORJAI REF. TEMPLOMBAN. 1800"

4to A Chorus és orgona háta megett a kőfalon ilyen két régi inscriptio találatik, melyeknek egyike ez:

"SACRA HOC ODES REGNANTE ILLUSSISSIMO AC CELSISSIMO DOMINO DNO. MICHAELE APAFFI PRINCIPE TRANSILVANIA RENOVATA EST PER ECCLESIAM REFORMATAM FEL TORJENSEM Anno DOMINI 1679. Diebus Junii."

A 2-dik inscriptio ez, ugyancsak itt a Sanctuarium falának szegeletin: "HOC EVANGELICO REFORMATUM AD SACRO SANCTAE TRINITATIS UNI DEI GLORIAM RENOVATUM PER ECCLESIAM REFORMATAM FELSŐ TORJA, KARATHNA, et FELSŐ VOLAL, TEMPORE ET INDUSTRI. ALT: CURATORIS G. D. GABRIELIS KÖNTZEI DE KARATHNA JUR; ASSORIS. COTTUS. ALBENSIS in ANNO DOMINI 1726."

[6] A chorusban vagyon helyhezettve egy festett pulpitus amely mellől a kántor szokott volt énekelni ennek előtte, és amelyre a soltárok számjait is szokta kitenni, a templombéli énekesnek alkalmatosságával. Ezen ilyen inscriptio vagyon: "CUR. FIERI JOHANNES BENKŐ de K. VÁSÁRHELLY. ORE SUO PROPRIO FLOR. 6. Anno 1747." N. B. Ezen pulpitus most a mesteri házban benn vagyon.

A templomnak a Sanctuariumában két hosszú onban foglaltatott ablakok vannak, t. i. az ablakok tányérai.

A régi chorusról

Az Asszonyok feje felett való régi choruson ilyen frások találatnak: "CINTOS ISTVÁN ÉS JÁNOS, KOTSIS DANIEL, BATOK MÁTÉ, CECELE MIHÁLY, VOLLONTS MIHÁLY, KOVÁTS ANDRÁS és PÉTER."

Ezen chorusnak pedig a második szakaszán: "PÉTER KOVÁTS TSINÁLTATTA 1688."

A templom mennyezetin való inscriptio a kő-szivárvány alatt: "Anno D. 1689. DIE HUSZON ÖTÖDIK MAJI CLAMA GUTT. EXALTA V. J. IANQUAM TUBA ANN POPULO MEO PRE VAR SUA ET D. JAC PECCATUM SUUM. ESA 58, V. 1mo. PER [7] ME JOHANNEM HUNYODIUM MENSARIUM EXTRUCTUM ANO SPIR. NAO."

A kő szivárványra egy fekete temetési zászló vagyon fel szegezve. Az írás rajta nem látszik, hanem a régibb emberektől hitelesen hallottam, hogy a néhai Titt. KÖNTZEI Sigmond halálára készítettet volna.

A kő szivárványnak két lábainál két temető boltocska vagy kriptácskák találatnak, szépen kiboltozva. Az egyik éppen a fekete zászló alatt vagyon, a másik pedig a prédikálló szék oldala mellett. Ebben temetették nem régebbsen életének 75-dik esztendejében néhai Tekintetes KÖNTZEI Gábor Úr, ki ezen felső-torjai eklésiának patronusa vala és egy buzgó érdemes jó tagja.

A templombeli asztalról

A templomban az Úri Szent Vacsorának kiszolgáltatására egy szép asztal az eklésia 4 császári arannyakkal azaz huszonegy forintokkal és 60 pénzzel készítettet K. Vásárhelyi asztalos JANTSO Sámuel által, mellyen ez az

iscriptio olvastatik: "A FELSŐ TORJAI REFORMATA EKKLÉSIA KÖLTSÉGIN KÉSZÍTETETT 1791ben."

[8] A papi cathedráról

A papi cathedrán ilyen inscriptio vagyon: "ÁDA ILONA ISTEN DITSŐGÉRE KÉSZÍTETTE 1794. ÁPRILISNEK 26dik NAPJÁN." Ezen cathedranak a felső fokára vagyon terítve egy viseletes nyomtatott gyolcs kendő. Ezen gyolcs kendő elszakadozván semmitévvé lett. Ezen felyül függ le a cathedra egyik oldalán a pap előtt, egy szép, veres bársony terítő, jó nagy. Ezen kívül a más oldalán a cathedrának egy török szőnyeg, ezt traditióból úgy hallottam, hogy néhai ÁRVA KOZMA Ilona ajándékozta volna a cathedrára, a néhai T. KOZMA Simon úram leánya.

Ugyan itt a cathedra és a pap háta megett, a kő szivárvány oldalán vagyon zöld pasztó [!], sárga pánlikával varott, felszegezve, ezt ajándékozta volt Titt. KÖNTZEI Ilona asszony POTSA Dávid úram felesége.

A cathedra felett valo koronáról

A cathedra felel nem régiben készült egy ékes korona, feles költséggel. A benefactorok nevei ekképpen vadnak rea feljegyezve:

"TITT. BÁRDI ELEKNÉ, SZABOSZLAI REBEKA
TITT. KÖNTZEI ISTVÁNNÉ, SZABOSZLAI ÉVA
TITT. KÖNTZEI LAJOSNÉ, VAJNA SUSÁNA
KÉSZÍTETTEK AZ MAGOK KÖLTSÉGEKEN K.
V. JANTSÓ SÁMUEL ASZTALOS ÁLTAL Anno 1792."

[9] A papi cathedra előtt valo székéről

A cathedra előtt vagyon a papi Ülőszék, e bé vagyon terítve egy tarka festékessel, melynek tarkasága áll fejből és feketéből. N. B. Ez kotyavetyén eladatott.

Halotti alkalmatosságra készült két karjos padok

A fel-torjai templomban, az halotti alkalmatosságra két fekete karjos padokat készítettem a feleségemmel PETŐ Máriaival, melyeken ilyen írás vagyon: "K. V. SZABO ANTAL FEL TORJAI REF. PAP ITTEN VALÓ PAPSÁGÁNAK 4dik ESZTENDEJÉBEN TSINÁLTATTA EZEN KÉT GYÁSZOS PADOKAT FELESÉGÉVEL PETŐ MÁRIÁVAL EGYÜTT. 2da Martii 1789."

Néhai Méltóságos L. Báró BÁNFFI Sándor Úram Iő Nagysága halotti temetésire készült egy pár ősi tzimereit, "templomunk ékességire ajándékozta Titt. Karatnai NEMES BODO Gábor Úram, ki volt a néhai Urunknak udvari tisztje. Anno 1792. N. B. A czimerek rájukba vagynak foglalva és a templomnak két falára vas szegekre fel vadnak függesztve.

A soltárookra és Isteni ditséretekre tartozó nagyobb és kisebb számok is a pulpitushoz tartozó fekete táblácskával meg vadnak a templomban az éneklő chorusba.

[10] A Templom eresszéről vagy tornáztáról

[Iször] A templomnak középső ajtaján kívül vagyon egy sendelyes tornáztotska melyet nem régiben

renováltatott Titt. KÖNTZEI András Úr feleségével HENTER Krisztin asszonnyal együtt, mellyen az inscriptio így vagyon: "RENOVAT KÖNTZEI ANDRÁS FELESÉGIVEL HENTER KRISZTINÁVAL 6ta OCTOMBRIS 1800 ESZTENDŐBEN, BARTUS MÁRTON MESTER EMBER ÁLTAL."

Iször. Protocoláltak már itten az úr asztalára tartozó készülétek, úgy egyébb templomhoz tartozandó appertinentiák is.

Vagyon a Fel-Torjai Reformata Ekklesiának két ládátskája, az egyik nagyobb, a másik pedig kisebb.

A nagyobb csináltatott 1781-ben amint a rajta lévő esztendő szám nyilván mutatja, ezen brassai közönséges zár vagyon. Ezen ládában vadnak bézárva az úr asztalára tartozó készülétek illy renndel:

1mo Abrosz találtatik négy, in nro. 4. Ezek közül egyik szkofiummal varratott, ezt régenten néhai áldott emlékezetű ORBAI Klára asszony ajándékozta. Második, szép lengyolcs, a közepin és a szélin retze vagy tsipke vagyon. Ezen a mint a régi jegyzés mutatja conferálta ifjabb KÖNTZEI Ferentzné BENKŐ Klára asszony. [11] Harmadik közönséges stolos abrosz, ezt Tit. BÁRDI Eleknek SZABOSZLAI Rebeka asszony adá. Negyedik egy lepedőforma, igen nagy, szép és vékony abrosz, melyen munkás retze kötés vagyon, ezt ajándékozta nem régen a néhai Potsa Dávid Úram özvegye Tit. Köntzei Ilona asszony.

2do Keszkenő vagyon hat, in nro. 6, az egyik egy kised régi megavult potyolat keszkenőcske, 8 tsillag van a széllein, arany és ezüst fonallal mestereségesen kidolgozva. Másik, egy szép fehér gyolts keszkenő, melynek a közepe és a szegeletei arany virágokkal vagyon varva, és a négy szegein arany paszomántocskák találtak szépen fel alkalmaztatva, ezt is Titt. KÖNTZEI Ilona asszony POTSA Dávidné ajándékozta. Harmadik, egy gyolts keszkenő, zöld sellyemmel vagyon megvarva, mellyen az ADA Ilona neve zöld sellyemmel felvarva olvastathatik, aminthogy maga is ajándékozta. Negyedik, nagy potyolat keszkenő, arany fonallal veres és zöld sellyemmel megvarratott, szép virágokkal felékesítve, a négy szegin négy sellyem rojt vagyon. Ezt Peselneken lakó Titt. POTSA Ferentz Ur a feleségivel, KOZMA Thérésia asszonnyal ajándékozta. Ötödik, egy szép fehér potyolat keszkenő, arany virágokkal körül ékesen megvarva. Hatodik sellyem keszkenő mellyre a tsillagokat mellyek rajta vadnak, ADA Ilona asszony adta ugyan de maga ezen sellyem keszkenő, úgy a fennebb említett ötödik potyolat arany virágos keszkenő, is rész szerint az eladatott, kengeteg, 9 abroszoknak és kendőknek árrokból, rész szerént pedig a jóltévv hallgatoknak expensájokból [12] vásároltatott. Volt pedig az eladatott, megavult portékáknak az árra Flor. 3 és Dr. 69. Ezt pedig a jóltévv ekklesiának tagjai következendőképpen potolták:

A vármegyéről

	Flor.	Dr.
Méltóságos SZÉKELY Klára asszony PÉTSI Majorné	1	20
T. KÖNTZEI Gáborné asszony		68
T. POTSA Dávidné KÖNTZEI Ilona asszony		96
T. BÁRDI Elek Ur és felesége SZABOSZLAI Re- beka asszony		60
T. KÖNTZEI Farkas úr és felesége KÖNTZEI Sára asszony	1	
T. KÖNTZEI István úr és felesége SZABOSZLAI Éva asszony		48
T. KÖNTZEI András ur és felesége HENTER Krisztina asszony		68
KÖNTZEI Sigomnd feleségivel		6
BABOS Gábor feleségivel		12
KÖNTZEI Imre feleségivel		24
VAJNA Susánna, KÖNTZEI Lajosné		12
ADA András		24
FÜLÖP András		3
ERDŐ Ferentz		6
KOVÁTS Pál		8
GÁL Ferentz		6
KOVÁTS János		6
BARTUS Márton		12
BARTUS Mihály és felesége		12
BARTUS László feleségivel		12
NAGY Józsefné		15
KOVÁTS Mihályné, nemes		8
KOVÁTS Dániel, nemes feleségivel		24
KOVÁTS MINKA János		6
TORSA Mihály		4
KERESZTELY András		9
KERESZTELY István		6
[13] KÖNTZEI Áronné		6
KOVÁTS Lajos feleségivel		12
VENTZEL Ádámné, CSÁSZÁR Ágnes		24
INTZE István, karatnai		4
DEMETER Gábor tzigány		6
BARTUS FERENTZ ifjú legény		6
BARTUS Antal ifjú legény		6
BATUS András ifjú legény		6
BARTUS István ifjú legény		6
BATUS Pál		12
<u>Fel-Torjáról a keszkenőkre ezek adtak</u>	Flor.	Dr.
T. KOVÁTS Mihály uram és felesége KÖNTZEI Klára asszony		68
T. SZABÓ Antal Pap és felesége PETŐ Mária		24
T. PETŐ József kántor uram		24
SZÖTS Mihály		4
KOVÁTS István, Mihály fia		3
VOLLONTS András		4
VOLLONTS Andrásné özvegy		3
SOLYOM Ferentzné		10
KOVÁTS Josef		9
GAJDÚ László és felesége		6
RADULY Elek		6
SOLYOM Márton		6
BARTUS Sámuel		6
KOVÁTS András		4

3^{szor} Következnek az urasztalára tartozó edények
ily renddel:

1mo. Vagyon egy másfél kupás onn palatzk bor-
nak valo, ilyen írás vagyon rajta [14]:
“CONFERÁLLYÁK FELSŐ TORJÁRA NEMZETES
TUSSA MÁRTON URAM ÉS FELESÉGE KOVÁTS
DORA, KÉZDI SZÉKIEK MARTONFALVIAK;
1696 Die 30ma NOVEMBRIS.”

2do. Vagyon egy onn fedelű sárga kantsó mellyett
ajándékozott néhai Tit. BODO Ádám és felesége
KÖNTZEI Juliánna.

3^{io}. Vagyon két ezüst pohár és három ezüst
tányérotska, mind a két pohár talpas és arany füstös. Az
egyik magassabbatska a másiknál, lilium forma virá-
gok láttanak a kerületin, inscriptio nélkül van. A másik
törpébbetske, jól lehet capacitássokra nézve szintén
egyenlők, ezen sintsen semmi írás. N.B. Pondussára
nézve a magosabb pohár, a törpébbnél csak igen kevés-
sel nyom többet, egy fertályos egyik sincs, hanem jóval
kisebb.

A tángyér, az első, aranyfüstös, nics rajta írás
vagy valami egyéb jegy, hanem a szélin egy kereszt és
annak közepibe három betű: IHS. A második egy vás-
lott ezüst tángyérotska, ez is írás nélkül van. A két el-
sőbb kitsiny ezüst tángyérotskából. POTSA Dávid Ur
özvegye Titt. N.B. KÖNTZEI Ilona asszony egy szép
nagyot arany füstel renováltatt mellyen ilyen inscrip-
tíó vagyon: “REN. ILONA KÖNTZEI 1806.” A harma-
dik is szintén ilyen küsed ezüst tángyér, tsak hogy
ezen már inscriptio is vagyon e szerint: “CURAVIT
SPECTABILIS D. GABRIEL KÖNTZEI V. COMES
ET ASSOR. COMITATUS ALBENSIS CUM CON-
SORTE SUA CATARINA SZANYISZLO ANNO
DOMINI 1735 ECCLESIAE FEL TORJAE.”

[15] 4^{szet}. Vagyon egy szotyrocska is, melyben
az urasztalára tartozó apparatust, a templomba, az egy-
házfia által ki szokott vitetni és ebben a szotyorba egy
kenderből szótt kendő, melynek a két vége veres fejtő-
vel vagyon öltve.

Utoljára vadnak még ezen nagyobb ládának a fiá-
ban holmi aproság, igen keveset érő jegyzésecské. It-
ten conserváltatik az Ecklésia ki adott capitálist pénzi-
nek is az interesse, amelyből a megyebíró urak a
ruinákra szoktak erogálni. De találtatik itt egy darab
bőr is mellyel a nagyobb harangnak üteit fel lehet kötni.

A templom erdeiről való régi levél, mely íratott
1603-ban. Itten vagyon úgy 2do egy csomóban az alsó-
karatnai ekklesiával perlekedő sok darab levelek.

A persely ládátstva következik

Ezen a persely ládátskán is jó zárocska vagyon,
ebben szokott állani a perselybe gyűlő, igen kevés szá-
mu pénzetske. Az ekklesiának tartozó adósoknak köte-
lező levelei is ebben taláttanak. Úgy némű-némű dol-
gokról való instruictiók is nemkülömben a Domesticum

Consistoriumnak és a visitationak is némely végzései s egyéb apróságok is. Ugyan ebben vadnak egy ruhácskába bé kötve, valami régi félpotrák és krajtzárok egy kiss csomocskába.

Továbbá ezen jegyzőkönyvön kívül még vagyon a Fel-Torjai Rta. Ekklesiának két Jegyzőkönyve: az első mely van in 4to egész bőrtve [16], ajándékozta fel-torjai Pető Pál, all-csernátoni mester 1746 ban, Januarius holnapban. Ebben a könyvben protocoláltatnak az ekklesia adossainak nevei 1747-től fogva, és ez a könyv azt is megmutatja, hogy most actu vagyon az ekklesiának foeneralo capitalis pénze az adosoknál in summa Flor. Hung. 598. Den. 90, azaz ötszázkilencvennyolt magyar fonitja és kilencven pénze.

Ebben a könyvben jegyeztettek fel 1757-től fogva mindazok, akik születettek, mind azok pedig kik megholtanak, sőt jó darab időtől fogva a néhai felséges Josef császár rendelése szerint az újházások is protocoláltattak, amint a Jegyzőkönyv kimutatja nyilván.

Második Jegyzőkönyv vagyon félbőrbe kötve in folio, ennek a tábláján ilyen titulussa vagyon: “Protocollum Ecclesiae Reformatae Fel Torjensis. Anno D. 1782.” Ez a fel-torjai ekklesia költségin kötetett a végre, hogy a felséges királyi rendelések ebben protocoláltassanak, ugy a Generális Synodusnak is közönséges haszonra tzelőző rendelései, ugy a templom és isteni tiszteletre tartozó minden végezések is.

A harmadik könyv már ez, mellyben ezen jegyzéseket helyeztettem.

[17] Továbbá vagyon egy keresztelő on kanna, nem igen nagy, ennek fedele is vagyon onból, iscriptio rajta nem találtatik.

A fel-torjai éneklő mester számára vagyon egy Graduál is, vagy régi nagy énekes könyv, melly jött ki Debretenbe 1736 esztendőben. Ezt a templomba ajándékozta Néhai fel-torjai PETŐ Pál aki alsó Csernátoni mester volt. Ez a mester gondviselése alatt vagyon.

Haloti alkalmatosságra tartozó portékák

Vagyon négy vas karika koporsóba való, mellyel a halottakat szokták a temetőbe kivinni. Ezek az ekklesia költségén készitettek. Most a papi házlál szoktak állani. Ezekhez a vas karikákhoz vagyon két fenyő rúd is, mellyekkel a test el szokott viteni.

Protocoláltatik már itten a Fel-Torjai Refomatum Templomhoz tartozó papi lakóhely, a jóságon lévő épületekkel, ugy a papi jóságához tartozó szántó földekkel és szénafű helyekkel egyetemben 1mo. A papi jóság az erdőre feljáró úton innen esik, éppen általellenben a templommal amely tisztességes és szép tágas. Ennek fellyül most [18] vicinussza a báró al-torjai APOR Péter Uram jobbágyának, ZÖLDE Györgynek lakó jóságá, ahol pedig ugyancsak a fel-torjai ekklesia oskola mesteri jóságá.

A papi jóságban illyen épületek találtatnak

A kapun belől egy mély kút amelyből a vizet csigán, kerékkal vonják.

Egy sendellyes kettős papi ház a mely épült volt meg 1740-be. A gerendáján chronosiconba ez az inscriptio olvastatik: “EXTRUCTA MINISTRO VERBI DEI GEORGIO HENTER FUNCTIONIS SUA INITIO Anno 1740.” Ezen kettős háznak három ajtaji vagynak, a két külső ajtókon jó zárok és vas sorkok találtatnak, a belső ajton pedig melyen a kis házba bé megyünk, csak egy vas gilicsecke és egy retzescecke vagyon.

A két háznak öt üveg ablakja vagyon, a kisebbnek a két ablakja onba vagyon foglalva, a nagyobbban pedig a három, fába vagyon bérakva. Az ekklesiának a házakba nintssenek egyéb portékái, hanem a két házban két kemencei, 4 egyes szék, egy ebédlő kerek asztal. Ezeket az ekklesia BARTOK Mihállyal csináltatta akkor mikor én itten ujj pap voltam, t. i. 1786-ban.

NB. Ezen háznak a fedele megromolván, újra sendellyezettett 1801-ben Titt. BÁRDI Elek és KOVÁTS Mihálly Urak megbíróóságokban.

[19] Vagyon itt a papi jóságban két csűr, az egyik régi és épült volt 1725-ben mint az agyfáján meg lehet látni. Ugyan ezen csűrnek a koszorúfáján, az alsó odornak az elejénél, illyen írás vagyon: “FUNDATORE MOSE SZENT KIRÁLLYI SEX. Annos HEI C[!]JLOCI LEVITAM AGENTE. Anno 1725”

A második Csűr mely sokkal nagyobb az elsőnél építetett 1800-ban Titt. BÁRDI Elek és KOVÁTS Mihálly Urak és Vitézlő SOLLYOM Ferentz megbíróóságok alatt.

Istálló vagyon kettő egy fedel alatt. Ugyan mellette árnyék szín is, mind szalma fedéllel.

Gabonás ház is szalma fedéllel vagyon, allatta egy régi hitvány kőpinczecke. A sütő ház is szalmával fedett, a hifjan a kemetze felett vagyon 15 szál gelentzei deszka.

Három rekeszü sertés pajta ez is szalmafedéllel.

Mind az udvar, mind pedig a Csűrös kert kapui deszkából vadnak készitve, vas karika tartya sorkaikot.

Következnek a papi Jóságához tartozó szántó földek

A Valáli Felső Határban vagyon eegy darab, közel az Egres patakhöz, Tshipkes Domb nevezetű helyen, ennek a külső vége kaszálónak vagyon hagyva, fellyül szomszédgya ezen földnek a VAJNA Majroné SZÉKELY Klára asszony szántó földje. Alól pedig vagis az Egrespatak felől befélig a B. APOR Péter Ur Volálban lakó BENKŐ Josef nevezetű jobbágyának szántó földje. Azon belől pedig a KÖNTZEI Áronné és KÖNTZEI András Uramék kaszáló kertjeik.

Ugyan azon határban Patak Alfeliben egy jó 6 vékás föld, ennek fellyül vicinussa voláli providus KERE-

KES János földé, alól pedig a néhai KÖNTZEI Áron uram szántó földé, mellyet most actu BÁLINT Antal bír az idősb KÖNTZEI Gáborné asszonyon szolgálja.

A voláli határban Szármánra rugóban vagy is Nagy Rész nevű Lábban vagyon egy két köblös vagy annál is nagyobbatska föld, ennek a völgy felől szomszédja a VAJNA Majorné SZÉKELY Klára asszony feltorjai TORSZA András nevű jobbágyának földé ennek a völgy felől szomszédja a VAJNA Majorné, SZÉKELY Klára Asszony, fel-torjai TORSZA András nevű jobbágyának földé. Karatna felől pedig a PETŐ Mária feleségem szántó földje.

A fel-torjai felső határban, Túlsó Bértzen egy barazdán két hold vagyon. Ennek fellyül szomszédja a futásfalvi LUKÁTS Márton földé. Alól pedig az al-torjai SIMON Lörintz szántó földé melyet most actu, futásfalvi BARDOTZ Lörintz bír.

Ugyan ezen lábban alább, vagyon egy hold föld, mellyet Földnek is hívnak. Ennek vicinussa fellyül futásfalvi PÁL András földé, Alól pedig a báró APOR Lászlóné, PINTYI János nevezetű jobbágyának szántó földje.

[21] A fel-torjai alsó határban, Sikartys nevezetű lábban, vagyon egy barazdán két hold föld, ennek alól vicinussa B. APOR Péter Ur al-torjai jobbágyának JAKABOS Antalnak földé, fellyül pedig a mellette lévő Gyep, mellyen a völgy fele bémennek.

Szénafű helyek

A voláli határon, Hőnye nevű helyen vagyon egy darab szénafűhely, ennek a határa alól, a SÓLYOM Kristof földé végétől fogva végig, le az Aroknak feje és a béménő Arok feneke, a Hőnye patakáig. Fellyül pedig a HERÉ János, CZERJÉK József Ur, voláli jobbágyának kaszáló helye.

Szénafűhely vagyon az erdőn, Holt Almás nevű helyen, ez igen bokros hely, mind a két oldala árokkal véteik körül.

Mindezt a két széna füvet, mind pedig a fennebb említett szántó földeket, a fel-torjai pap maga számára míveli, mivel csupán csak a papnak legáltatták, mind-ezek a papok bírták mindég ezelőtt is, ezután is azok fogják bírni.

Itt már következik a templomhoz tartozó különös hely

A fel-torjai templomnak vagyon egy szép kerek bikk erdőcskéje, ebből ha mi hasznot lehet proszperalni, a fordították a templom számára. A parochiális épületek is midőn megromolnak innen corrigáltatnak. Notandum, ezen erdőről való [22] levél, fel-torjai Nemes KOVÁTS Mihály megyebíró urammal vagyon, magához vette volt, a papi sz. visitatio meg is parancsolta volt, hogy adja be az ekklésia ládájába, de még bé nem adta mind e máj napig. NB. Be adatott vide pag. 15.

A fel-torjai templomhoz tartozó mesteri lakó jóság és azon lévő épületek jegyeztetnek fel.

A mesteri jóságának fellyül a papi jóság szomszédja, alól pedig a KOZMA Gábor gyümölcsös kertje. Az épületek már mellyek a jóságon vagynak így következnek.

1mo. A mesteri ház kettős, fűstháza is vagyon, ez építetett vala 1794-ben a Classsis végibe vagyon alólfelől, ennek falai nem ujjok, hanem a régi állapotjában egésszen megmaradott, csak éppen a szarvazatja újítatott meg. Régen szalmával voltak ezek a házak bēfedve, most pedig, hogy újra építetett, végig bé sendelyezett a clasissal egyetemben. A mesteri háznak az ajtaja jó vas zárral vagyon, az ajtó sorkok is vasból készítették tisztességesen. A kemetze zöld mázas. A nagyobb házon két üveg ablakok vagynak, ugyan a kisebb házon is két üveg ablakocská. Pintze is a ház alatt vagyon, [23] kőből való. Egyéb substantiája a megyének a mesteri házban nem találatik, hanem csak egy fejér festetlen kendőszeg vagy fogas. A háznak gerendáján ez az inscriptió vagyon: "FEL TORJAI PETŐ JÓSEF OSKOLA MESTERNEK ÉPITTETETT UJJ HÁZ Anno 1794 Aprilisben TITT. BÁRDI ELEK ÉS KOVÁTS MIHÁLLY URAK MEGYEBIRÓSÁGOK ALATT;"

A fűstház ajtaján retesz vagyon, ugy a classsis ajtaján is. A classsinak két üveg ablakai vagynak, kementze is vagyon benne veres kályhákból. NB. Midőn 1794-ben a régi megromladozott mesteri ház elhárnyatatott, annak a küszöb lábán ilyen írást találtunk: "A.D;1663 COMBUSTA ET RENOVATA EST Anno EODEM MAGISTRO P.T. PETRO KOPIAS VASAR HELLYI"

2do. Vagyon istálló kettő, egy árnyékszin is mellette szalma fedéllel.

3°. Sertés pajta kettős, ez is szalma fedéllel.

4°. Nem régen renováltatott csür szalma fedéllel.

5. Az utza kapu mellyen a mesteri jóságra bėjárnak, mind a kisebb, mint a nagyobb deszkából vagyon készítve.

A mesternek se szántó földje, se kaszáló helye nincsen, hanem a fel-torjai temetőbe a mi szénácska terem, annak harmad része a mesteré. Ugy az ottan [24] teremni szokott vad gyümölcsöknek is a harmada.

A Papokat jegyzem fel a kik az elmúlt seculumban itten a Fel-Torjai Ref. Ekklésiában laktanak és szolgáltanak.

Ami már a papok állapotját illeti amint csak kinyomozhattam, nevezetesen a fel-csernátoni Rta. Ekklésia Jegyző Könyvéből, úgy látom, hogy a múlt seculumban szinte az elején, úgymint 1723-ban fel-torjai pap SENTEKIRÁLYI Mihály volt aki egyszersmind a K. Venerabilis Tractusnak T. Esperestyé is volt ebben az időben, aki, úgy gondolom ekkor is idős ember volt, mert a fija amint fennebb megjegyeztem SENTEKIRÁLYI Moses, a kisebb és régibb papi csürnek a koszori

fájára ezt írta vala, hogy 1725-ben midőn a csűr építetett itten hatodik esztendő levita volt. Már ennek az atya SZENTKIRÁLLYI Mihály esperest uram ebben az ekklesiában holt-é meg? vagy egyebütt, én annak végire nem járhattam, hanem csak ugyan azt hiteles írásokból láttam, hogy ezen esperes után az 1730-dik esztendőben fel-torjai pap volt K. Vásárhelyi KOVÁTS Miklós, aki ebből az ekklesiából elment Martonfalvára papnak 1739-be s talám ott is halálozott meg.

[25] KOVÁTS Miklos pap helygyében secundált itten tiszteletes bodoki HENTER György Uram, aki a kézdi-vásárhelyi rectorságból ide fel-torjára a sz. papi hivatalnak folytatására meghívatott s el is jött 1740-ben. Szolgált is ebben az ekklesiában hasznoson és előmenetelen 47 esztendőig. Meghalálozván, 1787-ben Pünkösöd havában el is temettetett ugyan akkor Áldozócsütörtökön, itten, Fel Torján tisztességesen, nyugosznak már hideg teteme a templom kerítésiben a Feltámadásának napjáig.

Én magam a N. Enyedi Reformatum Collegiumból midőn ott contrascriba volnék, ide káplánságra bé hozattam 1785-ben, ezután 1787-be Z. HENTER György Uram halála után az actualis papságban is mag maradtam, melyet mindeddig elé az én Istenemnek sz. segedelme által jó lelkiismerettel kívántam folytatni, s ezután is a mig élek az én Istenem nyujtsion nékem kegyelmet ennek végben vitelére mind végig, hogy én abban gyakorolhassam magamot, hogy botránkozás nélkül való lelkem esmérati lehessen, mind Isten s mind pedig az emberek előtt.

A mesterekről

Itten most az oskola mester, fel-torjai PETHŐ, József Uram, aki már 37 esztendeje, hogy a maga hivatalát ebben az ekklesiában igen kedvesen és ditséretesen [26] folytatja. Ő kegyelme előtt a mesteri hivatalt K. Vásárhelyi NAGY Péter vitte, hány esztendeig nem tudom, NAGY Péter előtt JÁNÓ nevezetű, ez is menyti ideig nem tudhatni?

Következnek már ezen fel-torjai ekklesiának előljárái, akik az én papságomnak ideje alatt 1785 esztendőitől fogva itten vagy consistorok vagy megyebírák voltak:

A vármegye résziről

T. KÖNTZEI Mihály Uram consistor
T. KÖNTZEI Gábor Uram consistor
T. KÖNTZEI Gergely Uram consistor
T. BÁRDI Elek Uram consistor, megyebíró is sok ideig
T. KÖNTZEI Farkas Uram consistor, megyebíró is
T. KÖNTZEI Sándor Uram consistor, megyebíró
T. KÖNTZEI István Uram consistor
T. KÖNTZEI András Uram consistor
T. BABOS Gábor Uram
T. KÖNTZEI Imre Uram

A székelység résziről

T. fel-torjai KOVÁTS Mihály Uram, megyebíró sok időtől fogva

SOLYOM Kelemen consistor
KOVÁTS Ferentz consistor
SOLYOM Ferentz megyebíró kevés ideig
RADULY Elek consistor
VOLLONTS István consistor

[27] Egyházfiszágot viseltek a vármegyéről

GÁL János sok ideig, abban is holt meg
DOBRI Mihály senior providus
DOBRI Mihály junior providus
INTZE István junior providus

A székelység résziről

BARTOK József katona, sok ideig
GAJDÓ László providus
SZÓTS Mihály katona
BARTOK Imre katona
BARTOK Ferentz providus
VOLLONTS András junior katona
BARTUS Sámuel katona
GÁL Sámuel katona

E következők is megyebírák voltak az ekklesián

T. KÖNTZEI Gábor Uram F. Volálból
T. PETŐ György Uram F. Torjáról
T. KOVÁTS Péter a katona renden
VOLLONTS István Katona renden levő, Anno 1821
T. KÖNTZEI Gáspár Uram Felső Volálból
T. KOVÁTS Elek Uram Fel Torjáról

[28] Emlékezetre méltó megjegyzés

Az 1802-dik esztendőben Októbernek 26-dikán Demeter napján, déli 12 óra után mintegy másfél fertállal, oly rettenetes földindulás lén egész Háromszéken és a Bartzaságon, amilyent a mostani emberi rend soha se érzett és tapasztalt. Emiatt Három Széken sok szép templomok és tornyok öszve omlottak, leszakadoztak, hasznavehetetlené tétettek. Ekkor szakadoza bé a mi fennebb leírt dicsőséges fel-torjai reformatum templomunknak boltozattya is, mely szép ujj orgonánkat, a sanctuariumban lévő ülő székeinket és az urasztalát is, öszve rontotta, a templom tetejéig fel menő gebir is a szivárvány felett leomlék és sok cserepek a templom fedeliről lerázódtanak. Meg esvén azért ezen sérelmes és keserves romlás az Ur Házán, még ebben az esztendőben mingyárt a templom tetejéig megkivántató materiálékat kívántuk megszerezni, s vásárolni. Elsőbben is Gelentzén deszkákat vettünk, mely deszkákra az ekklesiának kebelibe lévő kegyes jöltévőink következőképpen adatoztak, amint a lajstromból mindgyárt kifog tettzeni:

[29] A vármegyéről deszkára adakoztak a következendők

	Flor.	Dr.
T. KÖNTZEI Ilona asszony n. POTSA Dávid ur özvegye	2	40
T. BÁRDI Elek ur és felesége SZABOSZLAI Rebeka asszony		50
T. KÖNTZEI Farkas ur és felesége KÖNTZEI Sára asszony		50
T. KÖNTZEI István ur és felesége SZABOSZLAI Éva asszony		50
T. KÖNTZEI Gáborné HENTER Ágnes asszony		50
T. KÖNTZEI András ur és felesége HENTER Krisztina asszony		50
T. KÖNTZEI Gábor ur és felesége PETŐ Anna asszony		50
T. KÖNTZEI Lajosné VAJNA Susánna asszony		50
T. KÖNTZEI Imre ur és felesége BODO Rákkel		50
T. KÖNTZEI Mihály ur és felesége KOVÁTS Klára asszony		50
T. BABOS Gábor ur és felesége BENKŐ Anna asszony		24
BAKTSI Ádám ur		24
KOVÁTS Feretz karatnai katona		24
KOVÁTS Pál katona		24
INTZE István providus		24
ERDŐ András		24
ERDŐ Ferentz		24
INTZE Josef		12
FÜLÖP András		24
BARTOK Lázár providus		12
BOKOR Josef providus		6
DOBRA János providus		3
INTZE János providus		12
GÁL Ferentz		12
JANKÓ Mária		3
NEMET Josefne		6
KOVÁTS János katona		24
BARTUS Márton		24
BARTUS László		24
Summa hujus lateris	Floros H.	10 20

[30] Translatum

KOVÁTS Lajos katona		6
BARTUS Pál katona		6
KOVÁTS Miska providus		6
KOVÁTS Minkáné provdis		24
TORSA Mihály		12
KOVÁTS Jánosné		6
KOVÁTS Daniel Nemes		24
TSÁSZÁR Ágnes, VENTZEL Ádámné		14
Nagy Josefne, TSÁSZÁR Susa		14
KÖNTZEI Rosália		6
KERESZTELLY István providus		12
KERESZTELLY András providus		12
BARTUS Mihály		12
KOVÁTS Mihályné, voláli nemes		24
GYÖRGY Tamásné		6
FARKAS Ferkő tzigány		6
BALÁS Josi		6
Öreg INTZE Josefne		5 ¹²
JANKONÉ Providus		3
KÖNTZEI Mária		9
BARTUS István		10
A vármegye részről való alamisának summája	Flor. Hung.	12, 43 ¹²

[31] A fel-torjai jöltevéők így következnek

	Flor.	Dr.
T. KOVÁTS Mihály Ur és felesége, KÖNTZEI Klára asszony		50
K. V. SZABÓ Antal pap, feleségével PETŐ Máriaival	1	20
T. PETŐ György ur feleségével BODO Susánnával		24
KOVÁTS Péter katona		24
GÁL Sámuel katona		12
BARTOK Pista, András fia, providus		12
KOVATS Miska providus		12
CSOMOS Ferentz		12
SOLYOM Ferentz és Márton, lovas katonák		24
RADULLY Elek katona		24
TEMÉRDEK Sigmund providus		3
PAKOTS Ferenczné, SOLLYOM Borbála		3
KOVÁTS András		5
NAGY János fiával. PAJOR Jánossal		12
TORSA Ferentz providus		12
KOVÁTS István providus		12
GÁL László katona		12
BARTOK Sándor providus		12
GAJDÓ László providus		6
KOVÁTS Józsefné, katonáné		14
BARTOK Ádám providus		6
SOLLYOM Ferentzné lovas katonáné		24
KOVÁTS Ferentz fiával, katonák		24
KOVÁTS Gábor katona		6
Kisebb VOLLONTS Andrásné katonáné		12
VOLLONTS András katona		24
BARTOK Ferentz providus		12
BARTOK András providus		24
FÜLÖP Josef providus		6
SZÖTS Mihály katona		6
KOVÁTS Lászlóné katonáné		3
KOVÁTS János providus		6
KOLOSI János providus		3
BARTOK Pálné és BARTOK Imréné katonák		24
BARTOK Pál providus és DOBRA Josef		18
Summa hujus lateris	Florénos H.	6 04

32] Ezen fennebb említett jöltevéőknek alamisánájokból, amely deszkák vásároltattak, azokból készíttetek a templom építésére megkivántató állások.

A templom számára mikor a fa bolthajtást vakolták a kőművesek, vásároltunk a Beretzkiektől 15 tizenöt mása alabastrom követ. Ennek a beretzki erdőről való ki költöztetése került 19 magyar forintokba és 48 pénzekben. Ezen summa pénz repartíaltatván a fel-torjai templomhoz tartozó minden rendbéli hallgatokra, az elébb való és jobb tehetségű nemesi rendek fizettek minden háztól fél-fél forintot, az az 50 pénzket. Ugy mi is, belső személyekül, a kisebb nemesek pedig és a katonai rendek 25 pénzket. Az özvegyek, jobbágyok és közönségesen az osporások 10 pénzket fejenként, ezszerént állotuk ki az alabástrom kőnek az árát, melyre nézve nem tartám ide szükségesnek lajstromba leírni ezen ekklesiánkbéli embereknek neveiket. Imo azért, mert fellyebb megíratatt akik deszkáért fizettek, itt is éppen azon házak és személyek fizettek az alabastromért. 2do kedveztem az papirosnak is, hogy maradjon nevezetesebb dolgoknak protolátiojára.

[33] Ittem emlékezetnek okáért feljegyzem, hogy a templomot renováló mester emberek conventiojuk szerint mennyi fizetést percipiáltak: K. VÁSÁRHELLYI ERDŐ József áts mester ember ugyancsak a fiával ifjabb ERDŐ Józseffel, azért, hogy cserefával kiboltotta a templomot, és hogy az egyik fát bászavazta és be is cserepezte a templomnak, jóllehet a contractusnak tartása szerint, ezen fáradságért a nemes ekklésia tartozott volna fizetni 140 magyar forintokat, de ebből öt forintokat elengedvén az ács mesterember, e szerint reparato ment kéz pénz fizetése 135, id est: százharmintzöt magyar forint, minden matériálét maga az ecclésia adván.

200, fűrészen vágott léztért a boltozásra és 17 szál fenyő fa gerendáért fizettünk fr. 27, d. 80.

500 nagyobb és kisebb lézt szegékért a fa bolthajtásba és ugyan oda való vas kapcsokért és közepes vas szegékért fizettünk Fl. 39, d. 80.

A kőműves pallérnak, a conventio szerint SZÁJLER Péternek fizettünk kéz pénzt fr. 120, búzáat in natura három köblöt, pálinkát is másfél vedret, kupája menvén dénárís 60. Ismét ezen pallérnak a templom két ablakainak megnagyobbításáért fl. 6.

171,1 véka mészért melyet per partes vettünk, fizettünk fl. 93, d. 8.

Az asztalosnak, K. Vásárhelyi JANTSO Sámuelnek, az asszonyok feje felett való ujj chorusért és a templombéli [34] székeknek reparációjáért fizettünk a conventio szerint kész pénzt fl. 70. Tíz véka búzára, igen drága lévén a búza ebben az időben, fl. 24, d. 48. Deszkáért 85 szálért vastagokért és vékonyabbakért, melyek szükségsek voltak a templombéli ujj chorusra és a földingás miatt megromladozott székeknek reparációjára (nb. azokon kívül, melyeket ennek előtte a jóltevők alamísnájokból állásoknak szerzettünk volt), most ez uttal újabban fizettünk az ekklésiai cassából fl. 22, d. 94.

1200 létszegért az ujj chorusba és a templombeli székeknek reparációjára fizettünk fl. 11, d. 70. 1000 zsendely szegért a cinteremre fl. 1, d. 44. Ugyan a tzin-teremre ezer sendelyért fl. 5.

Ezen templom építésére tett nagyobb költségeknek summája fl. 564, d. 44. N.B. Ezen költség ki rész szerint az ekklésia capitális és interes pénzeiből, rész szerint alamísnából és az ecclésia erdején termett fának az árából. Ugy a templom boltozattyából leszakadozott téglá árrából is. A kisebb expensák pedig melyek ezen nagyobbakkal együtt a templom építésére tetődtek, nyilván kitettzenek a megyebíró uraknak az 1803-dik, 1804-dik és 1805-dik esztendőkre készített számadó listájokból.

[35] Elkészülvén igen szépen az 1805-dik esztendőben a renováltatott templom, a napkelet felől való farára belől, ez az Inscriptio tétetett fel: “EZEN REFORIMATAI TEMPLOM KÓ BOLTYA A RETTENTŐ FÖLD-INDULÁSBAN LESZAKADVÁN, AZ 1802-DIK ESZTENIDŐJ OCTOBERI 26-DIK NAPIJÁN, AZ ISTEN SEGÉDELEM ÁLTAL ÚJRA ÉPÍTETETT TEKIKINTETESI KÖNTZEI FARKAS UR CURATORSÁGA-

BAN, KOVÁTS FERENTZ MEGYEBIROSÁGÁBAN, KIJÉZDI VÁSÁRHELYI SZABÓ ANTAL PAPSÁGÁBAN ANNO 1805. DIE 15-TA JUNY”.

Az asszonyok feje felett való ujj choruson ilyen írás vagon: “A FEL TORJAI REF. EKKKLÉSIA KÖLTSÉGIN ÉPÍTETETT 1805-BEN, AZ UR AZ Ó SZENTSÉGES TEMPLOMÁBAN VAGYON, RETTEGJE AZÉRT ÖTET MIND AZ EGÉSZ FÖLD NÉPE. HAB. 2. 20.”

A templombéli asztalt az elébbeni elromlott szép asztalnak formájára, Tit[zteletes] KÖNTZEI András Ur feleségével együtt csináltatta melyben ez az írás olvastatik: “KÖNTZEI ANDRÁS ÉS E. P. A HENTER KRISZTINA 1804-BEN ISTEN DITSSÓSÉGIRE TSNÁLTATTÁK”

[36] A templom építésire, hazánk kebeléből személyesen és név szerint im e következők alamísnálkodtanak:

	Hung.	fl	dr.
M[éltos]gos SZÉKELY Klára asszony, PÉTSI Imre		6	
Obeslajdinánd Ur hitvesse adott .			
All Torjai Tek[intetes] BENKŐ János Ur		3	60
KIS Lukás Ur		12	
KIS Boldisárné KÖNTZEI Rákhel asszony		12	
POTSÁ Ferentz Ur Peselnekről		12	
Az elromlott orgonának reparációjára im e következők adakoztanak személyesen a vármegyéről:			
Méltóságos SZÉKELY Klára asszony, PÉTSI obeslajtné		5	
PÓTSA Dávid Ur özvegye, KÖNTZEI Ilona asszony		10	
CZERJÉK József Procurátor Ur		1	26
Uzoni KIS Pál Ferentz Ur		10	
KERESSZTELY István		48	
KERESSZTELY András		48	
KOVÁTS János, Minkáné fia		6	
KOVÁTS András, Minkáné fia		14	
KÖNTZEI Gábor Ur		1	20
KÖNTZEI Boris hajadon leány		36	
[37] Anno 1805			
KÖNTZEI István Ur		1	
KOVÁTS Dániel nemes		50	
CSÁSZÁR Susa, NAGY Józsefné		50	
HENTER Ágnes asszony, néhai KÖNTZEI Gábor Ur özvegye		1	20
KÁDÁR Ferentzné, INTZE Susánna		12	
KOVÁTS János katona		50	
KÖNTZEI Imre Uram		96	
BÁRDI Elek Ur		1	
KÖNTZEI Kata asszony leány ifju, K[ÖNTZEI] István uré		1	
GÁL Ferentz		50	
KÖNTZEI Lajosné asszony		50	
KÖNTZEI Benjámin Ur		1	
KOVÁTS Lajos		36	
KÖNTZEI Áronné asszony		14	
BAKTSI Ádám Ur		50	
KÖNTZEI Mária asszony leányai		24	
FÜLÖP András		12	
ERDŐ András		28	
ERDŐ Ferentz		6	

INTZE József	50
INTZE István	10
KÖNTZEI Sámuel szolgabíró ur	2 40
SZATHMÁRI Gábor	1
BARTUS Mária, hajadon leány	14
BARTUS Márton	50
BARTUS Samuel	12
KÖNTZEI András Ur	2
BÁLINT Antal, ifjú legény	5
BANKÓ Gábor	50
VENTZEL Ádámné s kisebb, leányával	1
A vármegyétől az orgonára gyűlt alamisna pénzeknek summája	
For. Hung. 53 Den. 72	

[38] Fel Torjárol	
KOVÁTS Mihály Ur	10
KOVÁTS Elek Ur	34
SZABÓ Antal Pap és felesége PETŐ Mária	1 10
PETŐ György Ur	48
KOVÁTS Péter	48
KOVÁTS Mihály, Csorbaszegi	10
TOMOS Ferentz	6
BARTOK István, András fia	2
SOLYOM Ferentz	24
SOLYOM Márton	14
RÁDULY Elek	24
BARTOK Sándor	6
TORSA Ferentz	14
KOVÁTS András	6
BARTOK Ferentz	12
KOVÁTS István	6
BARTOK András	14
SZÓTS Mihály	12
FÜLÖP József	12
KERESZTÉLY Anna, KÁDÁR Pálné	12
SZÓTS Istvánné, hegyen lako	12
BARTOK Pál	24
VOLLONTS András	6
KOVÁTS Sámuel	6
SOLYOM Ferentzné	13
VOLLONT Andrásné	12
GÁL László	14
[39] SZÓTS Lászlóné	14
INTZE János	12
PAKOTS Ferentzné	10
GÁL Rebeka, hajadon leány	42
K. V. BENKÓ Dániel István fia, csizmadia mester ember	50
FERENTZ Mihály Sz. Keresztúri, most Al Torján lakik, obsitos katona adott	50
Summa Flor.	Hung. 6 88

Ennez auvan a varmegyerol gyult 55 forintokat es 72 Denárokat, léssen az egész orgonára gyűlt pénzeknek summája Flor. Hung 60 Den. 60

[40] Anno 1806-ban el adott egy viseletes festékes per den. 68

Az Urvacsorája ki oszto két ezüst tányérokbl egyet készítettünk, néhai PÓTSA Dávid Úr özvegye, KÖNCZEI Ilona asszony költségén.

Megjegyzést érdemlő dolog: Egy HATSU Demeter nevezetű, hidvégi kereskedő, festő, de a mellett igen kegyes ember jöllehet ugyan nincsen a mi vallásunkon,

hanem a görög vallást követi, mindazon által a templomunk számára a légatussainknak elsőbben adott Hidvégin Frol. 12

2do Conferalt kantai adoságot KÁRÁBET Józseftől, melyet KÖNTZEI Farkas megyebíró uram tőlle felvívén az ekklesia cassájában bé is adott For. 56 id est ötvenhat magyar forintokat és 80 pénzeket. Ez az idegen vallásu kegyes ember megérdemelte volna, hogy a neve a templomunkban is felíratassék.

[41] In Anno 1807. A mesteri házban az ekklesia költségén csináltattak a megyebíró uraim, egy festett asztal és pohárszéket melynek vas sarka és horgoloja vagyon. Ezekért az ekklesia Flor. 10 Den. 78.

NB. Ezt magok a megyebíró urak is feljegyezték az ekklesiának azon könyvében melyben az adósok vadnak. Videatur Protocoli illius pagina 443.

A régi templombéli pulpitus is a mesteri házban vagyon, nem külömben egy nagy Gradual az az Énekes Könyv, melyet néhai PETŐ Pál Uram ajándékozott volt a fel-torjai ekklesiának. A kántor BISZAK Miklós uram gondviselése alatt vagynak.

NB: A torny a templom erdelyin termett bikk fának pronevtussából sendelyeztetett meg.

[42] Méltóságos SZÉKELY Klára urasszony, vice colonellus PÉTSI Imre ur ő nagysága özvegye látván a templomban a prédikáló széket, hogy a veres bársony terítő elszakadozott, rongyolott, a helyibe istenes, kegyes indulattyaából, egy szép zöld Mántsester szőr bársonyból való veres virágokkal készült terítőt ajándékozott, körül bé lévén szegve veres selyemmel is, az 1817-dik esztendőben.

Ugyan az említett méltóságos asszony ez előtt mint egy két esztendővel, ajándékozott az Úrsztalára egy drága Levántin nevezetű, nagy zöld selyemből való, igen szép keszkenőt is, melyekért nem csak a mostaniak, hanem az ezután következő ekklesiánk tagjai előtt is mindörökké áldásban maradjon az ő nagysága emlékezete.

Ismét a fenn nevezett méltóságos urasszony ezen mostan folyó 1818-dik esztendőben, aprilis hólnapban a Fel-Torjai Ref. Ekklesiának, a torony renovációjára ajándékozott 100, id est száz német forintokat, mely summa pénzt az ekklesia a torony renováló meg újító kőműveseknek fizetett a véghez [43] vitt munkáért. Ezen kegyességéért ő nagyságának az ekklesiabéli előjárók azon háládatosságokat nyilván ajánlották, hogy ha az Isten ő nagysága ez árnyék világból kiszólyíttya. megengedik, hogy a templom körül lévő kő kerítésben temettesenek el hideg tetemei.

Tekintetes KÖNTZEI András ur és felesége T. HENTER Kristina asszony a torony vakolására és kifejérsítésére való meszet egészen a magok költségekből állották ki.

NB. Ezenivül Tekintetes KÖNTZEI Andrásné T. HENTER Kristina asszony a templom fejrítésére is ajándékozott 5 id est öt német forintokat.

Tekintetes POTSA Dávid Ur özvegye, Tek. KÖNTZEI Iлона asszony a toronyra és templom fejesítésére fizetett, in summe 14 id est tizennégy Réhnens forintokat.

Tekintetes KÖNTZEI Ismael úrfi egy mása mezzet ajándékozott a templom fejrítésére, a toronyra pedig fizetett 4 német forintokat.

Tekintetes PETHŐ György Úr egy pulkeretzi emberkek, egy szekér méznek elhozásáért vecturát fizette 6 német forintokat.

NB. Az ekklesiának több tagjai repártitio szerint fizettek amint a megyebíró urak listájából kitetczik, következendő képpen:

[44] A[nn]o 1818

T. KÖNTZEI Sámuel úr Fl. Rh. 4 xr

T. BARABÁS János úr 4

T. SZABO Antal, localis pap 4

Nemes KOVÁTS Elek 2

[45] Anno 1818

Fel-Torjai RÁDULY Elek gyalog katona és jubilatus öreg káplár, istenfélő ember a templomunk kerítésire ingyen, kegyes indulatjából csinált egy fejr ajtot, az ekklesia osztán vas szegekkel megverette, Anno 1830 die 1-ma Novembris. Az Isten támaszson még több jöltévőköt is a maga Szent Háza körül.

Alsó Volálban lako tekintetes CZERJÉK Jófes procurator ur, a fel-torjai toronyrak építésire ajándékozott 4 Rhenens forintokat és egy véka gabonát.

T. Karathnai KÚN Mihály uram, a mester embekeknek egy véka gabonát, melyért a nemes ekklesia előljároi azt igérték, hogy mikor őkegyelme meghal F. Torján harangozással megtisztelik.

[46] Anno 1818

Méltóságos KÖNTZEI Jófes Ur, ki most Kolosvárrát lakik, a volali VENTZEL Ádámnál levő adóságát, mely állott 24 id est huszonnégy német forintokból és 52 krajczárokból, scala szerint, ami felső-torjai ekklesiánknak ajjándékozván fel is vettünk, amely summa pénzből az orgona reparatiojáért VÁLTER Mátyás nevezetű mester embekek fizettünk 18 Rh. forintokat, ezen fellyül a többi fizetődött K. Vásárhlyre a toronyra megkivántatott vas kapsoknak taxájában a renovatio alkalmatosságával.

Anno 1819 Die 28-va Junii

Tekintetes PETHŐ Jófes úr, a gróf BETHLEN Ádámné ő nagysága preffetussa most hazáját meglátogatván ajjándékozott ekklesiánknak egy kis csengetsücskét, most a papi háznak tetejin vagon.

Ismét méltóságos KÖNTZEI Jófes úr, a Tit. BAKA Elek guberniális cancellista úrnál levő adosságát contractussánál fogva conferálta Fel Torjai Refomáta Ekklesiánknak, amely capitalis [47] tett scala szerint 50 id est öven rehens forintokat és 45 krajczárokat, ezeket sok utánna valo járásunk után a néhai BAKA Elek úr testvér ötse kurtapataki tit. BAKA Lajos ur ekklesiánknak in Anno 1821 Majus holnap kezdetin

béfizetvén, ebből egy pár szép onn kannkáért az urasztalára fizettünk Fl. Rh. 20 [Megj.: Következik: xr. (az-az krajczár) 12, kihúzva]

Nbene. Mindenik kannán ez az iscriptio vagon: "A FEL TORJAI REF. EKKLÉSIÁÉ M; KÖNTZEI JOSEF UR COLLAT. VASAR ANNO 1821-ben"

A többi része a pénznek negyedfél sing szükségire erogaltott amint a számadó listából meglehet látni.

In Anno 1822 Die 24-ta Martii méltóságos Székely Klára úrasszony, néhai v. colonellus PÉTSI Imre úr ő nagysága kegyes özvegye negyedfél sing gyász fekete posztot ajándékozott a templom számára, olyan véggel, hogy a Krisztus kinszenvedésének Nagyhetin a papi catedrara terítessék úgy egyéb nevezetes temetési alkalmatosságokkal is.

[48] Anno 1828

Tekintetes fel-torjai PETHŐ Jófes úr a gróf BETHLEN Ádámné asszony eő nagysága prefectussa el nézvén ezen fel-torjai kicsiny ekklesiának a sok mixtum matrimoniumok és valoban nagyon rendetlen házasságok által esett feletébb való elgyengülését, kegyes és Isten dítsőségét néző buzgó indulatjából azon capitalis pénzei közül melyek legalis interes fizetés mellett elocaltatva vadnak az fennebb említett méltóságos gróf BETHLEN [Megj.: Következik: BETHLEN, kihúzva] Ádámnénál, Gróf GYULAI Kata asszony ő nagyságánál 1000 id est ezer rhenens forintokat mostani banko pénzekben 11-ma septembris hujus Anni, oly modalítással testálta ezen fel-torjai ekklesiának, hogy ennek minden eszetndönként való interessét percipiallyak ezen ekklesia fungens papja és fungens mestere csekély és valoban gyenge fizetések potlásában, a papnak két rész menvén, a mesternek pedig a tertiálitás. Ezen testamentalis dispositioról való documentum, az ekklesia nagyobb ládájában áll.

Ezen kívül találatnak még másrendbéli levelek:

1. A fel-torjai ekklesia temploma erdejéről egy igen régi levél mely költ 1603-dik esztendőben.

2. A fel-torjai Ev. Ref. Ekklesia minden külső és belső bonumairól való relatoria, vagyes feletetés levél, költ 1814-ben Februarius 25-dik napján a Mélt[óságos] Suppreum Consistor parancsolatjából.

3. A torony mellett levő virágos kertecskéről való documentum költ 1819-ben Április 4to.

[49] 4. Két relatoriák valami szántó földcsekről.

5. Az also-karathnai ekklesiával a pörben eléforduló minden documentumok, a supremum Consistorium deliberatumával egyetemben a két ekklesia között való métaról vagyes határról. Ez ide be a partialison elkezdődvén folyt a communitáson, synoduson, onnan appellátott a Fő Consistorium eleiben, innen a favorabile deliberatumát megnyerte ezen Fel Torjai Ev. Refor. Ekklesia.

N.B. Ezen deliberátum az Ekklesia Protocolumában is be vagon iktatva és ezekre igen szükséges a jó gondviselés.

6. A felsőbbség parancsolatjából a fel-torjai ekklesiának kellett csináltatni egy olyan rézpecsét nyomot, melyre reá mettzetett az ekklésia neve is, melyért kellett fizetni Flor. Hung. 6. Ez áll vagyis tartatik a ekklésia nagyobb ládájának a fiokjában.

7. A Visitátiónak mely Fel Torján 1832-ben 8-va [Megj.: Következik: Aprilis, kihúzva] Februarii tartott, vagyon egy deliberatuma a Fel Torjai Ev. Ref. Ekklésia földeiről, melyet a pap szokot mindenkor colálni a maga számára. NB. ez a Méltóságos Supremum Consistorium parancsolatjából készült, relatoriában belé vagyon rételve a templom erdelyiről szöllő, régi levéllel egyetemben.

8. Egy jó tsumoba kötve az Ekklésia pénziről való esztendőnként rátiok.

[Megj. Téves az oldal számozása, a 49. után 51 következik.]

[51] 1832 Anno

A Fel Torjai Ev. Ref. Ekklesiának mostani Consistorai

A nemes vármegye résziről
T. KÖNTZEI András Úr
KÖNTZEI Imre Úr
KÖNTZEI Gábor Úr
KÖNTZEI Gáspár Úr, megyebíró
KÖNTZEI Sámuel úr
KÖNTZEI Beniam Úr

Fel Trojáról, székelységről
t. PETHÓ György Úr
SZABÓ Domokos prokátor
KOVÁTS Elek Úr, megyebíró
KOVÁTS Sámuel gy[alog] katona
VOLLONTS István gy[alog] kat[ona]
RÁDULY Elek gy[alog] kat[ona]
[52] Egyháziak
DOBRI Mihály Volálból
VOLLONTS Elek Fel Torjáról

NB. Fennebb, a fel-torjai ekklésia bonumaiból kimaradott volt a két temető hely, melyek közül az egyik vagyon Fel Torján, az ADA István kántor és az Albisi BARABÁS familia jószágai között, a másik temető melyben a vármegyén lakok temetkeznek, vagyon a mező szélén, Felső Volál mellett, melyet Deme hegyinek is hívnak.

[53] Minek utánna ezen ekklesiának bonumait, belső személyeit, azoknak neveit, szolgáltyokat, szolgálattyok idejét s más nevezetesebb történeteit magába foglalt könyvet n.b. K. Vásárhelyi SZABÓ Antal úram a maga költségén a Fel Torjai Ref. Ekklésia számára meg készítette és abban az alatta és előtte megjegyzést érdemlő dolgokat feljegyzette; szükségesnek s éppen kötelességemnek tartom az ő

kegyelme utmutatását követni elhunya előtti dolgait, melyeket a szemérem nem engedett feljegyeztetni, feljegyezni, az azutánni változásokor melyek az ekklésia jószágain, szántó földlein, kaszálóin, belső személyein estenek, megírni, hogy így a maradék látván ezen Jegyző Könyvet, ne akadjon meg, ha valaminek végire akar járti, hanem helyes esméretet keressen magának, s tudja az [54] régen elmúltat a mostanival öszve függésbe hozni. Irtam F[el] Torján papságom második esztendejében K[risztus] Sz[ületése] U[tánni] 1835-be November holnapja 6-án.

Uzoni Zajzon István mp.
helybeli pap

Legelsőbbben is K[ézd]i Vásárhelyi SZABÓ Antal tiszte[letes] papról kívánok egy megjegyzést tenni; Néhai tiszteletes HENTER György Úr mellé káplán-ságra meg szolítatván 1785-be. Ennek halála után az actualis papságot megnyerte 1787-ben. Házasságra lépett PETŐ Máriával 1786-ban. Szerentcseknek több zálogai lévén, feleségét el vesztette a halál által, minekutánna 45 éveket együtt éltek volna. 1831-be végre maga is, mint egy öreg patriarcha, minekutánna 48 éveket dicséretesen egésségesen, mindenek megelégedésekkel paposkodott volna, elhunyt az 1833-dik évben marty 5én guttaütésbe.

Ezen hosszason szolgált lelki tanító után változások estek az ekklésia bonumain, erről szólok most.
1^{ben}. Az épületről, a papi jószágon.

[55] A lakóházban lévő ablakok elromolván a régiség miatt a nagyobb házba két fába rakot ablakok készíttetek, ezen Jegyzőkönyv 18-dik lapján megírt kicsin ablakok helyett, egyik onos ablak pedig a kisebb házból kihozatván, felcserélődött, a nagyobb házba lévő kicsin fába rakott ablakkal, 1834-ben készült az ekklésia költségén, melyről számot is adtak az akkori megye bírák 1895-nek elején. Továbbá a négy edgyes székből, 1 karos és két karotlan, van meg most t. i. 1835-ben. A födele meg rongyolodván, az első fele újra sendellyezetett 1833-ban Tit. ADA Móses papságában.

A 19.^{dik} lapon a 3.^{dik} pont alatt megjegyzett csűr, Tit. SZABÓ Antal uram halála után eladatott kotyavetyén 32 r. fl., melyből az ekklésia papi házat sendellyeztette meg elől felől.

A 19.^{ik} lapon, az 5.^{ik}, 6.^{ik}, 7.^{ik} pont alatt lévő gabonás, sütő és sertés pajta sözve rongyossodván sok kéresemre az ekklésia öszve rontotta, el hányatta és egy fődél alá építette a hármat, sendely alá a régi gabonás helyére. A reá való költség az ekklésia jöltévő tagjaitól telvén ki többnyire 1835-ben és 1836-ban akik adtak, azoknak neveik így követkeuznek:

[56] A vármegye részéről

	Váltóban Magyar	Fl.	Den.
T. KÖNTZEI András Úr		1	20
KÖNTZEI Sámuel ur		1	20
KÖNTZEI Ismael urfi		1	
KÖNTZEI Beniamin ur		1	
SZATHMÁRI Gáborné asszony		1	
KÖNTZEI Rafael ur		1	
KÖNTZEI László ur		1	
ERDŐ Mihály, szabad		1	
KOVÁTS Móses gy[alog] katona		1	
BABOS Josef ur		1	
KOVÁTS Pál Ferentz gy[alog] k[atona]		1	
KOVÁTS Pál Sigmond gy[alog] k[atona]		1	
GÁL Lajos		1	
T. KÖTZEI Gábor ur		1	
KÖNTZEI Gáspár ur		1	
SZATHMÁRI Sándor ur		1	
KOVÁTS Daniel ur		1	
KOVÁTS Albert ur		1	
KOVÁTS Lajos ur		1	
NAGY Moses		1	
BARTOS Elek		1	
KÖNTZEI András ur		1	
KOVÁTS József ur		1	
INTZE András			50
INTZE József			36
BAKTZI Ádám ur		1	
		25	26

Székelység részéről

	Váltoba M[agyar]	Fl.	Den.
(átvitel)		25	26
T. PETHŐ György ur		1	
KOVÁTS Mihály ur		1	
VOLONTZ István gy[alog] kat[ona]		1	
KOVÁTS István gy[alog] kat[ona]		1	
SOLLYOM Ferentz I[ovas] katona		1	
SOLLYOM Márton katona		1	
SOLLYOM István lovas katona		1	
BÁLINT József provizor		1	
T. KOVÁTS Elek ur		1	
KOVÁTS M. Sigmond			50
SOLLYOM Márton junior		1	
KOVÁTS Mihály provizor		1	
T. SZABÓ Domokos ur		1	
KOVÁTS M. András		1	
KOVÁTS M. János		1	
BARTOK László		1	
KOVÁTS P. András		1	
KOVÁTS P. József		1	
KALIT Ferentz		1	
BARTOS Márton ifjabb		1	
SOLLYOM András		1	
Összesen:		45	76

[57] A szántó földekről

Meghalván tisz. SZABÓ Antal Uram, míg más papot hívánnak, addig az adigi örökké paptól birt szántó földeknek harmad részit ki szakasztá az ekklesia a kántor számára, ti. a 19-dik lapon, az 1-ső, a 20-dik lapon az 5-ik, a 21 lapon a 6-ik pont alatt való szántó földnek felét és nem külömben a 21-dik lapon meg írt szénafű helyeknek harmad részét, de minthogy jussa az ekklesiának ezen régi szokáson változtatást tenni nem lehet, a tiszteletes Szent Széktől a méltóságos Consistorium elibe van ezen dolog appellálva, s épp most ott vagon a dolog, hogy várjuk a finálé deliberatumot, el is jön, vissza itél-tetvén a pap számára. Jegyzőkönyv. 1836 junius 8-án.

A szénafű helyekről

A 21-dik lapon az 1-ső pont alatt meg jegyzett szénafű hely az az Hőnye, mint hogy a nem curatas miatt ki soványodván, semmi széna se termett, tehát jónak láttam ott hol fel lehetett felszegetni és így szántó földet készíteni belőlle. 1835-ben rossal bé is vettem, ennek is harmada most a kántoré lévén, ugy a 2-dik pont alatt [58] lévő Holt Almás nevezetű helynek is harmad rész széna termése.

A mesteri jószágáról

A 23-dik lapon a 2-ik és 3-ik pont alatt lévő két épületek b.v.m. SZOTYORI István uram idejében egy fedél alá húztatván, egy istálló lett, egyebek megmaradván t.i.kettei a két pajta és szín.

A papokról

A 25-ik lapon bé végződven a papság meg írása amint az 54-ik lapon megírtam, SZABÓ Antal tisz. pap meg halván, helyébe az ekklesia votiratas uttyán meg választotta karatnai tisz. ADA Moses uramot az 1833-ik év mártiusában, 13-ik napján amint az a felt-torjai Domus Consistorium Protocollumából ki tettik de ezen szorgalmatos pap minekutánna esztendő két holnapot és hat napot, dítséretesen szolgált volna, 1834-be Májusnak 19-én Pünkösöd másodnapján meg holt, nőtelen. Minthogy pap nélkül sem bátorsága sem hasznos dolog nem jó lenni, tehát más papról kellett gondoskodni és helyébe hasonloképp votizálás [59] uttyán midőn Sz[ékely]Udvarhelyen préceptorságot végezve contrasciba lettem volna meg választá a Sz. Ekklesia 1834-ben juliusnak 8-ik napján engemet Uzoni ZAJZON Istvánt, midőn 23-dik esztendő volnék amint ez is a Domus Consistorium Protocollumából világosan ki tetszik. Ezen hivatalt mint eddig becsületesen kívántam vinni s ezutánra is az isteni kegyelmet ohajtom, hogy fel-lessek meg mind végig.

A kántorokról

A 25-dik és 26-dik lapon megjegyzett mesterek vagy kántorok közül PETHŐ Josef uram mellé segédnek hívták volt BISZAK Miklós uramot, kinek halála után az actualiss kántorságot még nyervén, minek

uánna 29 esztendőket ditséretesen szolgált volna meg holt ez a társaságbeli vig ember, de jó kántor is 1831 május 13-án. BISZAK Miklós uram helyébe a nemes ekklésia választotta K. Vásárhelyi particulista SZOTY-ORI István uramat kántornak, amint ez is a Domus Consistorium Protocollumából meg látszik 1831-be május 24-én, aki most jól folytatja hivatalát.

[60] Meg jegyzésre méltó dolog

Tekintetes KÖNTZEI András úr soron ajándékozott az ekklésiának 100= száz R. Forintot oly véggegel, hogy K[ézdivásárhelyi] szekeres JANTSO Josefől fel végye, de mivelhogy törvényesen kéntelenített a sz[ent] ekklésia fel vétetni, kentelen volt felibe adni a felvevés végett tit. SZABÓ Domokos procurator urnak ki is exequaltatván, 50 = azaza ötven R. Fl. az ekklésiának által adott melyből a rendelés szerent a kántor számára egy 3 vékás föld vásároltatott is amint ez a Domus Consistorium Protocollumából világosabban ki tetszik.

NB. Az erről való levél az ekklésiának nagyobb ládájában vagon. Adan Isten bár ilyen sok jó tagot ekklésiánknak.

Reformata Sz. Ekklésiánkban az orgona meg hibásodván, az ekklésia tagjai egyezésre léptek, s egymásközt a renoválásra teendő költést repartíalták, s meg is fizették amint a tulsó lapon látni lehet:

[61] Vármegye részéről

	Mf.	Dr.
T. UJVÁROSI Sigmond ur		48
T. KÖNTZEI Ismael ur	1	
T. KÖNTZEI Sámue ur		50
T. KÖNTZEI József ur	1	
T. KÖNTZEI Gábor ur, ónot adott		
t. KÖNTZEI Gáspár ur		48
T. KÖNTZEI Lászlóné	1	
T. KÖNTZEI Ádám ur		60
ADA Istvánné		24
T. BAKTSI Ádám ur		48
T. KOVÁTS Ábel ur		50
T. KOVÁTS Dániel		24
Ns. KOVÁTS Lajos		50
T. SZATMÁRI Sándor		24
T. KÖNTZEI András ur		48
Ns. KOVÁTS József		48
KOVÁTS M. András		24
VENTZEL Ambarus		24
VENTZEL Daniel		36
NAGY Moses		24
Öreg BARTOS Márton		16
BARTOS Elek		24
KOVÁTS Mósesné		24
GÁL Lajos		24
ERDŐ Mihály		24
INTZE András		24
INTZE Josef		50
KOVÁTS P. Sigmond		24

Ns. SZATMÁRI Gáborné		
INTZE István		12
KERESZTÉLY István		12
INTZE Ferentz		24
INTZE István voláli		12

Székelység részéről

T. PETHŐ György ur	1	20
T. SZABÓ Domokos ur		50
Ns. KOVÁTS Elek ur		60
Ns. KOVÁTS Mihály		24
FÜLÖP Moses		12
BÁLINT József		24
BARTOK László		24
RÁDULY Elek		12
SOLLYOM Ferentz		24
Prov. KOVÁTS Mihály		24
KOVÁTS P. Josef		24
KOVÁTS P. András		24
KOVÁTS Fetentz		12
KOVÁTS István		24
KALIT Sámuel		24
KOVÁTS Sámuel		12
SOLLYOM András		12
SOLLYOM Márton ifjabb		12
SOLLYOM István		48
BARTOK Benedek		12
Ns. KOVÁTS Imre		18
[62] [Megj.: KOVÁTS N. Sigmond többszörösen kihúзва]		
	átvitel	18 44
MOLNÁR Jánosné		24
VARGYASI Józsefné		4
Összvesen:		18 72
	mf	dr

1837-ben consistorok

Vármegye részéről	Székelység részéről
T. KÖNTZEI Gábor ur	T. PETHŐ György ur
T. KÖNTZEI Gáspár ur	T. SZABÓ Domokos ur jegyző
T. KÖNTZEI Sámuel ur	T. KOVÁTS Elek ur
T. KÖNTZEI Rafael ur d. curator	VOLLONTS István megyebíró
T. UJVÁROSI Sigmond ur	KOVÁTS Sámuel
T. KÖNTZEI József ur	RÁDULY Elek
Privuz DOBRI Mihály egyházfíu	VOLLONTS Elek egyházfíu

[63] Megjegyzésre méltó dolog. Az 1838-dik év januáriusának 23-án délutáni 8. és 9 óra között oly rettenetes földrengés volt, milyent a mostani rend ember 1802-től fogva nem érzett, mely több helyeken siralmas károkat okozott, templomokat és tornyokat meg gyengített. Ekkor okozta tetemes kárt a mi F. Torjai Ref. Szent Templominkba is ugyanis a hátsó részén a Géber fal 2, 1/2 ölnyi magosságra le omlott, mely belől a mennyezetet le rontotta, az arcus vagy a szivárvány haszonvehetetlenné lett, mely helyett már újból kell mást rakni a tulsó oldalán a párkányozás cserepezésével edgyütt le rokant, belől a stakaturól sok vakolás le hullott, szóval az egész felső szakassza vagyis a sanctorium meg hasadozott. A torony széles kőrakásai is meg hasadozott, ez azonban [64] szenvedhető. Most hát az ekklesia ezen romlás meg újítására kívánván figyelmét fordítani egymás közt az arra teendő költséget, pénzt fel osztotta, melyből alább említést teendek.

ZAJZONI István mp. mostani ref. pap

Karatnai tekintetes KÖNTZEI Sándor ur kereszt-yeni jó indulatból romladozott templomunk megújítása tekintetéből ajándékozott messzre 33 (harminczhárom) magyar forintot váltóba, mely az tekintetes curátor KÖNTZEI József ur számadásában által is adatott. Köszönet a nemes lelkű férfinak a hív kereszténynek!! Megjegyezte U. ZAJZONI István helybeli pap.

Az 1838-dik évben télho 23-án a földingás miatt megromolván templomunkat az 1841-ik évig nem lehet [65] (mert hanyagság volt benne) meg újítani. Ekkor hatós közbejárásomra fel buzdulván a hivek, magam felvigyázása alatt lebontottuk a szarvazattát egészen és az említett évben fel is raktuk, bé cserepeztük lapos cseréppel, új gombokat tévén a nagyobb részre, BARTUS Ferenc mester ember lévén a célra megfogadva, ezzel meg szünt az újítás az 1842-dik évig, akkor LAND András kőműves ésezevédi[?] paller 100 pengő forintokért vállalkozott a kőművesi munkák végre hajtására. Meg lett ez is az érintett év nyári hónapjaiban tulajdon jelenlétem, felügyeiletem és gondviselésém malatt, mert a régi romlott szivárványt leszedve újból elrontatott, meg omladozott stakaturja ki újítatott az egész templom kívül-belől megújítatott, új kathedra állítatott, s mind ezek rész szerént a hivek költségén, rész szerént kisebb mértékbe az ekklesia tökepénzén egy része felhajtásából estek meg. Órizza a jó Isten szentséges templomunkot több ilyen sérelmes csapásoktól. 1843-ban télutó 20-án. ZAJZON István pap mp.

[66] E folyó 1845-dik év martiusa 6-án a feltorjai ref. ekklesiában consistorok;

Vármegye részéről

T. KÖNTZEI Gáspár ur
KÖNTZEI Sámuel ur
KÖNTZEI Ismael ur
KÖNTZEI Rafael ur
KÖNTZEI Josef ur
KOVÁTS Ábel ur megyebíró
BARTUS Antal egyházfű

Székelység részéről

T. PETHŐ György ur
SZABÓ Domokos ur
KOVÁTS Elek ur m. bíró
VOLONCS István
KOVÁTS István
KOVÁTS Ferenc egyházfű

1851-ben februarius 28-án kiegészítette a feltorjai ref. egyházi tanács e szerént:

Fel Torján

HATHÁZI Josef, PETŐ István, KOVÁTS István, VOLONCS András tanácsosok.
PETŐ Károly megyebíró
KOVÁCS Ferenc egyházfű
Volál és Karatnán
KÖNTZEI Sándor, KÖNTZEI Ismael, KÖNTZEI József, KÖNTZEI Rafael, KÖNTZEI Károly tanácsosok.
KÖNTZEI Ferenc curator, ADA Josef jegyző, BARTOS Antal egyházfű.

[67] Ujabb áldozat a vallás oltárára

Karatnai KÖNTZEI Kata hajadon KÖNTZEI Rafael leánya a múlt 1852-dik és decemberének 28-ik napján ajándékozott a f. torjai ref. egyháznak egy a maga művészeti mesterségét tanusító úrasztalára használandó takarót mely egészen szőlök belé lévén kötve az év száma t. i. 1852 és a neve e két betűkkel: K. K.

Ugyan karatnai de Volálban lako KÖNTZEI Sándor ur és neje ANTAL Ilona a szent szöszékre ajándékoztak egy veres bársony takarót rojtos szegéllyel s alatta szemérmesen az békességet jelentő fejér organ-tin virágokkal ellátott takaróval, e folyó 1853-ik év első napján terítettvén illető helyére. Tartsa meg Isten éltelit a nemes adományozoknak. Megírta ZAJZON István mp. lelkész. Fel-Torján 1853-ba, martii 8-án.

[68] AZ 1855-ik évben azon papi lakház helyett, melyről ezen Jegyző Könyv 18-dik lapján emlékezet vagyon s mely ezen Jegyző Könyv 55-ik lapján is újítást kapott egy új öt szoba v[agy] külön alkalommal ellátott s e kor kívánatához képest szépen készült ízletes ház építetett alatta lévő pintzével. A ház építés hirtelen történt mert augusztus közepén elhanyagott és november közepén már belé költöztem – ritka dolog ugye? Kedves olvasó!, hogy középület s éppen itten Fel-Torján a papi ház ily hirtelen lakhatóvá legyen? Tudd meg jó olvasó, háladatos maradék!, hogy ennek több okai voltak, mert:

1-ben Előre az egyház neve alatt s hasznára három tánc vigalom [bál] rendeztetett, kettő az én és megyebíró PETŐ Károly uram munkája s melyen fellépésünk és felügyeletünk, egy pedig ismét az én és megyebíró KÖNTZEI Ferenc [69] és PETŐ Károly urak utánjárásuk mellett, hová nem csak a jozonabb értelmű, kebli hal[!]gatok, hanem a környékbeli nemesebb értelmű ifjak és egyének megjelentek is az ekkor bójott tiszta haszon mely mind egy 100 forint pengő pénzre rug, a ház építésre fordítatott.

2-ra. Néhai HATHÁZI Josef és neje SZABO Polixena a kerítésbe temettvén, előre az engedélyért ígért 100 forint pénzt, mit halála után megnyervén ez is a ház építésére fordítotott, mely pénzt az én kéréssem s közbe jövetelem által nyerte a nemes egyház.

3-ra. A feltorjai tilalmas erdőbenni birtokosság egy felszólításomra ajánlott 20 forint pénzt, ezt is a többhez csatoltatott.

4-re. A halgatok is egymásközt rovatalon tévén a kepés gardis 2 for. pénz az szegényebb jussuak kevesebb pénzt fizetvén, ezen rovatalbol is szép [70] öszvzeg, min egy 160 for. pénz gyüle bé, mit is kevesek kivételével jó szívvel befizettek, s így lett pénz a ház építésére, de meg jegyzendő, hogy nékem került legtöbb áldozatba, mert mig épült a ház nem tudtam távozni saját dolgom vagy munkám mellé is, és PETŐ Károly megyebíró uramnak tudniillik ki az amit lehetett, mindent elkövetett hogy haladjon a munka e mellett az értelmebb hallgatok ha személyesen nem lehetek is jelen, legalább az értetleneknek roszsz példát s tanácsot nem adtak.

A ház költséseről való számadás meg van a Számadolo Könyvbe, mely két évbe t. i. 1855-be és 1856-ba történt, mintegy 400 pengő forintra mégyen, mivel a régi házból való épebb fák felhasználhattak a [71] pincze ásásra s a kőmivesek mellé, napszamosokot a megye adott, ételt és italt, ács és kőmiveseknek többnyire a tehetősebb hallgatok küldöttek. Volál mintegy 40 szál nyár és csere, Karatna 5 szál csere (nagy) és egynehány szál nyár, a feltorjai tilalmasból 20 szál nyár, az ekklesia erdelyéből is mint egy 20 szál nyár, boronát kaptunk. Ezekből is ami lehetett felhasználhattott, a megmaradott rész a rosz, régi kárfáival elárverzetett. Itt az egyik ok tehát, miért is került ily csekély öszvzegbe. Ma midőn ezt írom, még a két kisebb vagy pincze feletti házak nincsenek kipadolva, kívül pedig nincs bépakolva, de készen a deszka száradtába vagyon s ha Isten is úgy akarja aratás körül vagy után bé végződik minden. Légyen köszönet azoknak kik e ház építésén [72] segéd kezét nyújtottak, kik áldozattal járultak, sokáig áljon épségbe lakozzék benne bölcsesség, okosság, jó hív vallásosság és csendesség, s a ki mindeneket képviselje, becsületes pap. A középső ház középső gendáján ezen felül írás áll: ÉPÜLT A F: TORJAI REF: EGYHÁZ KÖLTSEGEN ZAIZON ISTVÁN PAPSÁGÁNAK 22-DIK ÉVÉBEN 1855-BEN.

Kis s mennyit fizettek a hallgatok részéről a ház építésébe –, szükségesnek latom feljegyezni a mint következők:

[Megj.: A befírgt névjegyzék helyén a 73-as oldal üres]

[74] Az 1856-ik év julius havában egy ujjkut ásatása szükségeltetvén (mivel a régi, mely a papi telekre bójáró nagy kapu sarkánál vala, bé omlott, s a kövei is nagyobb részint benn maradt) meg is ásatott a kántori telekre az átjáró víz kapu mellett a hallgatok hordozván a terhet, kőre és pénzre nézve, egy kövön ezen év szám áll: 1856.

[Felső] Volálban lako tekintetes KÖNTZEI Sándor uram és neje ANTAL Helena asszony a múlt 1853 évben terítették vala bé a sz[ent] szószéket amint ezen jegyző könyv 67-dik lapján írva vagyon, e foly 1853-dik évben éppen husvét első napján ajándékoztak egy

szébb és diszesebb takarót, selyem virágokkal, ezüstös, rojtos szegélyvel ellátva. Légyen emlékeztetik áldásba. Íram F[el] Torján, ZAIZON István. mp. pap.

[75] Ezen Jegyző Könyv 24-dik lapján felemlítetteknek, kik a f.-torjai ref. egyházba paposkodtak a múlt seculumba hol csak is 1723-ig eshetett e nyomozódás, én mint alol irt helybeli lelkész több hiteles írásokból látva, olvasva, hiven ide írhatom, hogy:

a. Karatnai nemes KUN István urnál a levéltárban vagyon egy szerződvény, mely 1677-be, 8-kán, 9-kén kelt s melybe egyik regin s NAGY György Máront, feltorjai predicator ír alá.

b. Ugyan azon levéltárba egy más szerződvény, mely azután tíz évvel és így 1687-ben junius 15-én LISZNYAI Péter, feltorjai predicator mint egyik regin aláírása alatt keletkezett és

c. Egy peres levél csomagban [Megj.: Következik: mint egyik peres fél, többszörösen kihúzvaj] ugy említettik SZATMÁRI István f. torjai schola mester 1688-ba aprilis [76] 11-én mint akinek parochialis háznál iratott alá egy szerződés KÖNTZEI István major és KÖNTZEI Ferenc junior regensek által. Ezen mester későbbre, t. i. 1695-be, mint udvarhelyi cantor ugy fordul meg a processus rendin.

Tájékozás is ez egyház történelme tökéletesebb ki tisztázása végett íram F. Torján december 10-én 1859-be. ZAIZON István mp. a fel-torjai ref. pap.

Jegyzés: Néhai nemes KÖNTZEI Rafael szeretet aposom leveles ládájában több írások között találtam olvasni, hogy a F. torjai ref. egyháznál szolgált, két oskola mester egyik alcsernátoni PÁL István 1616-ba, a másik K[ézdi]vásárhelyi AMBRUS János 16[?] kik mint közbírák írják alá a szerződéseket. Íram F. Torján 1862-ben március 9-én. ZAIZON István mp. pap.

[77] 1862-ben január 26-án a Generalis Sz[ent] Sinat és a méltóságos Fő E[kklesia] Tanács meg álitott rendszabálya értelmébe újból szerveztetvén az E[kklesia] Tanács lett az eredmény e szerent:

Fel Torjáról

1. T. PETŐ István uram d. curator
  2. T. PETŐ Károly
  3. KOVÁTS István idősb
  4. KOVÁTS István ifj.
  5. Voloncs György egyházi tanácsosok
  6. SOLYOM Ferenc
  7. BÁLINT Josef
- KOVÁTS Ferenc egyházi F. Volál Karatnáról

1. T. KÖNTZEI Ferenc uram, d. curator
  2. T. KÖNTZEI Josef
  3. T. BABOS György
  4. T. KÖNTZEI Lajos
  5. BARTOS László egyházi tanácsosok
  6. KOVÁTS Antal
  7. KOVÁTS József
- BARTOS Dani egyházi Jegyző T. CSISZÉR Farkas uram

Íram 1863-ba junius 29-én,
ZAIZON István mp. pap.

[78] Az 1869-dik évben ajándékoztak úrasztali szükségletre:

a. Özvegy SZABÓ Sámuelné született Nemes GILTEN (?) Régióra asszony mint lutherana vallásu, egy terítéket az urasztalára.

b. KÖNTZEI Ferentznő. született UJVÁROSI Mária asszony egy más terítéket melynek anyagját maga fonta, Brassóba megszőtette, fejér szín, bele van szöve egyik szélén: KÖNTZEI FERENCNÉ 1869, a másik szélén: UJVÁROSI Máris

Köszönet a szíves áldozatért a két tisztos nőnek Fel-torján, jan. 21-én 1870-ben, ZAJZONI István mp. Lelkész

[79] Az 1869-ik évben a még 1838-dik földrengés által meg romlo templombeli orgonának kijavíthatása végett egy felszólítás által adományoztak:

Feltorjai adakozó nevei

	flr.	xr.
1. PETHŐ Istvánné	1	
2. PETHŐ Károlynő	1	
3. CSISZÉRJánosné	1	
4. KOVÁTS M. Daniel		12
5. SOLYOM Ferencné ifj.		12
6. SOLYOM Ferencné id.		10
7. SOLYOM Jánosné		20
8. SOLYOM Pálné		50
9. KOVÁCS Sámuelné		20
10. KOVÁCS Miklósné		25
11. BÁLINT Ferenc ifjabb		20
12. SOLYOM Lukáts		20
13. FARKAS József id.		10
14. KITSI János		10
15. VARGYASI Josef		10
16. VOLONCZ György		20
17. KOVÁCS István		50
18. KOVÁTS Danielné		30
19. KOVÁTS Lajosné csorbaszegi	1	
20. KOVÁTS Lajos somszegi		10
21. PHILBÁT Lászlóné		10
22. SOLYOM Sándorné		40
23. SOLYOM Andrásné		6
24. KOVÁTS Lászlóné		13
25. SZABÓ Sámuelné	1	
26. SZOTYORI Mária		50
27. KOVÁTS Mihályné		50
28. SZÖTS Jánosné		40

Karatnán

29. KÖNTZEI Benjamin		10
30. BARTHA Ádám		50
31. ILLYÉS Zsigmondné Irén	2	
32. ÁDA Ferenc		30
33. BABOS Jozsefnő		40
34. BABOS Gábor	1	
35. BARTHOS Jozsef urak is		20
36. KÖNTZEI László		15
37. KOVÁTS Dániel		50
38. GÁL Lajos		15
39. GÁL Ferenczné		10
40. MIHÁLY Andrásné		14
41. KÖNTZEI Mária	1	
42. KÖNTZEI Josefné		40
[80] 42a. MIKE Jozsefné		
43. KÖNTZEI Lajosnő		1

Felszólalban

44. RÁCZ Ferenc		1
45. JANKO Márton		10
46. KOVÁTS M. István		10
47. KOVÁTS M. Jozef		50
48. KÁDÁR Balászné		20
49. SZABÓ Lajosné		40
50. GYULAI Elekné		40
51. SZOTYORI Dénesné		50
52. SZATMÁRI Lajos		50
53. KÖNTZEI Ferenc		3
54. KOVÁTS Antalné		60
55. KÖNTZEI Dávidné		1
56. KÖNTZEI József		1
57. NAGY András		30

Al-Torján

58. KOLOMBÁN Károly		1
59. KOSA István		1
60. MÁRTON János		1
61. GÁL Miklósné		30
62. SZABÓ Antalné		10
Gabonát adtak nincs pénzé téve, lett		
63. B. APOR Mihályné		2 véka ros
64. CSISZÉR Károly		7 kupa árpa
65. BÁLINT Jozef		1/2 vé- ka ros
66. KOVÁTS Istvánné		3 kupa
67. KÖNTZEI Ádámné		1/2 vé- ka ros
68. ADA András		1 véka rozs
69. KOVÁTS Ágnes		1 véka rozs
70. KOVÁTS Julianna		1/3 vé- ka ros
Összesen:		4 32
1869. január 2-án tartott tántz vigadalomkor		23
1870. február 28-án ismét		2 (véka rozs)
B. APOR Mihályné		1

összesen 62, 54, azaz 62, 54

[81] Az előtt írt pénz összeg 62flr. 54 krajc. folyo 1872-ik év végéig kamatoztatván ki nőtte magát 85 flor. 80 krajcár ekkor többé ki nem adathattatván mert az orgona kijavított, fordított az orgona költségire. A fel-torjai templom orgonája kijavítására nézve a költségvetés meg történvén ment az összeg a művész készpénz fizetését illetőleg 220 forintra, mi történt? Altorjai báró APOR Géza eő nagysága kegyes indulatból adományozott e célra 140 írva 140 [!], vagyis száznegyven forintot és így kitelvén az összeg ujjított meg az orgona, tti. a chorus, a corpus bé festelen új széláda készített, új önsipok öntettek, a fa sipok ki javítottak, faival. Az erről valo költségvetés az eclesia ladjában meg levén ott jegyzette 1873-ban junius 10-én ZAIZON István mp. F. Torjai pap.

[84] Az 1821-dik esztendőben a nagyobb harangnak kötelire kendert egyedül tek. KÖNTZEI Imréné BODO Rákhel asszony ajándékozott. A kisebb harang kötelit a fel-torjaiak állották ki, tekintetes KÖNTZEI Ilona asszony pedig a POTSA Dávid úr özvegye a két kötelnek megcsinálásáért fizetett 1 Rehnens forintot.

**Protocoloale din sec. al XIX-lea
ale bisericii reformate din Turia
de Sus
(de Turia, jud. Covasna)
(Rezumat)**

Protocolul publicat este un manuscris de 84 de pagini care urmărește evenimentele mai importante ale istoriei bisericii reformate din Turia de Sus timp de 72 de ani (1801-1873). Protocolul s-a scris de preotul comunei, Antal SZABÓ (din Tg. Secuiesc), iar după moartea acestuia (1833) de către succesorul lui, István ZAIZON (din Ozun). Valoarea specifică a manuscrisului constă între altele în faptul că descrie edificiul vechii biserici dinaintea mare-lui cutremur din 1802 și mobilierul acestuia, respectiv clenodiile păstrate aici. De asemenea, în manuscris s-au descris cu grijă toate inscripțiile vechi, lăsându-ne astfel moștenire și un fel de cronologie a istoriei bisericii din perioada sfârșitul sec. XVIII. - începutul sec. XIX.

**The 19th Century Protocols of
the Reformed Church of
Feltorja (Today Belonging to
Turia, Covasna County)
(Abstract)**

The protocols of the past century to be presented form a manuscript of 84 pages, representing the most important events in the life of the Reformed church of Feltorja over 72 years. The document was written by the pastor Antal SZABÓ from Kézdivásárhely and continued after his death (in 1833) by the pastor István ZAIZON from Uzon. Among others, its special

value consists in the references to the building of the church before the earthquake of 1802, as well as to the objects in the church at that time. Every object and document is very accurately presented, thus offering the chronology of the church from the end of the 18th until the beginning of the 19th century.

É
Tovább közt lévő Lihonnak
a I. 13. -

FELTORJAI REFORMÁ

TA NEMES EKKLESIA

NAK

Mindennemü mostani
BONUMAJT
magában foglaló

JEDEZŐ KÖNYV

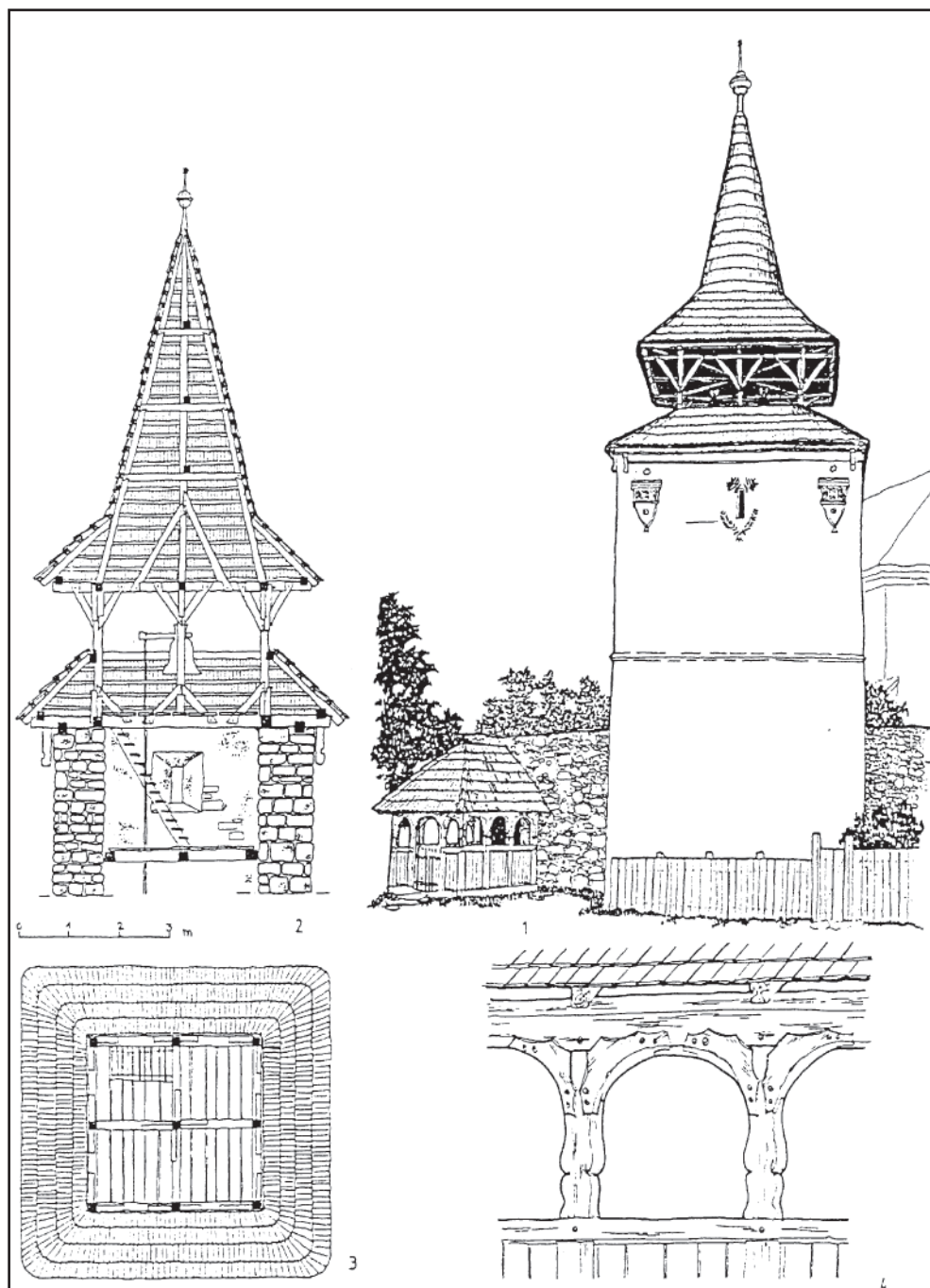
melyet
Az Új Seculumnak kezdetében maga tulajdon
kötelességen készített.

K.V. SZABO ANTAL

litoni való Passágának 10ik Ektendéjében
ANNO MDCCLXXII Die 1. Januarius

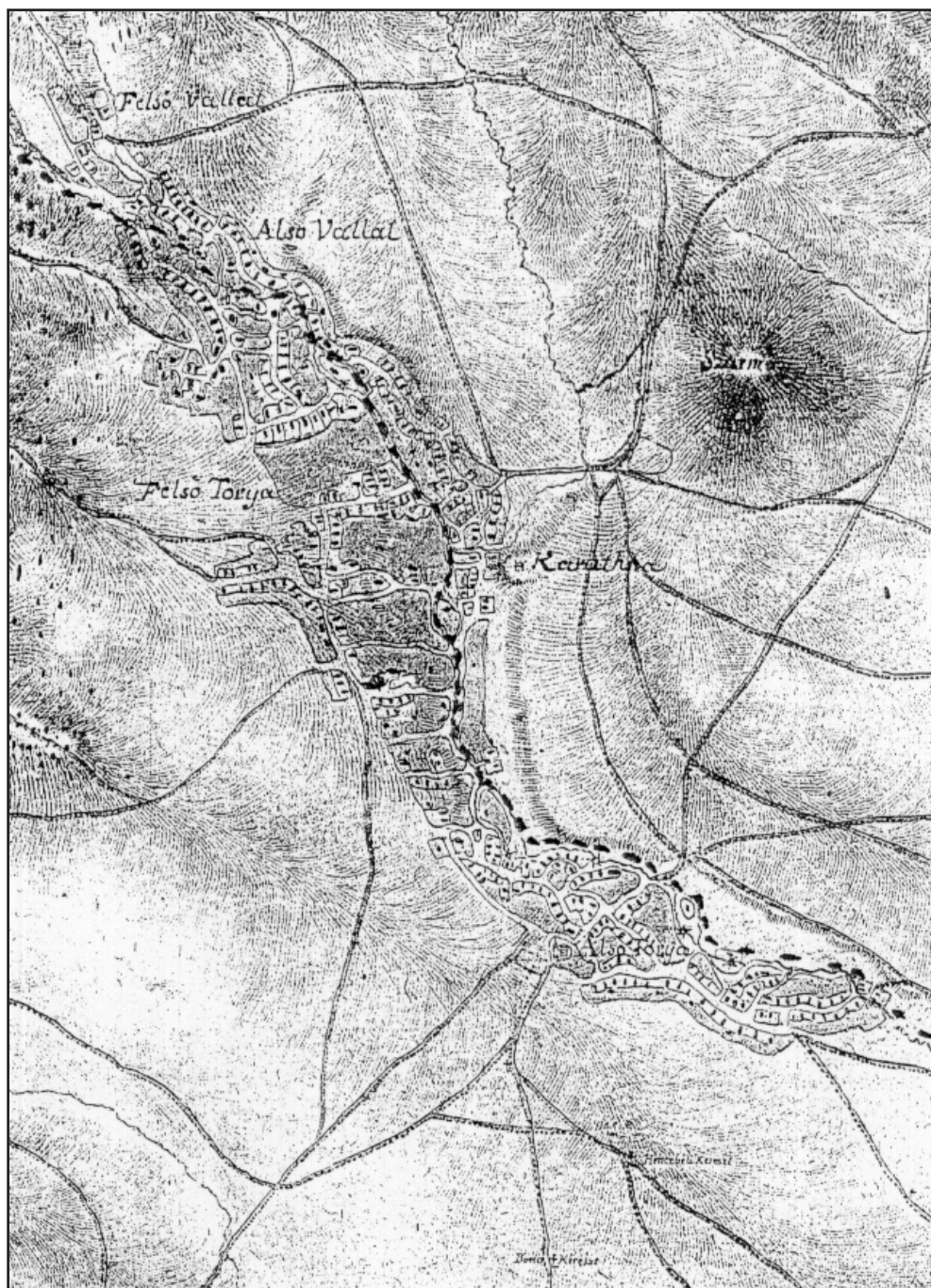

2. ábra A háromszéki Feltorja (ma Torja része) református harangtoronyának sisakja. Épült a 18. század közepén, cinteremkapuja 1770-ben 1. távlati rajz, 2. keresztmetszet, 3. alaprajz, 4. a cinterem tornácának részlete

3. ábra A Torja (akkor Felső- és Alsó Valál, Fel- és Altorja, Karatna) az első, II. József-féle felmérésen (1780–1784)

SZÉKELY Zoltán
LÉNÁRT Anna

BALYKÓ Elek tündéres utazásai

(Kivonat)

Az egerpataki BALYKÓ Elek (1810-1895) önéletírása számos értékes adatot nyújt a múlt századi állapotokról, de sok néprajzi és nyelvi sajátosságot is megőrzött számunkra. A kézirat első, ÁRVAY József-féle közlési kísérlete meghiúsult, mindössze egy rövid részlete látott nyomdafestéket. Az alábbiakban azokat a részleteket közöljük, amelyek nyomkövethetővé teszik BALYKÓ ifjúkori vándorlásait, és így egy ritkaságszámba menő "népi" földrajzi utazóval ismertetik meg az olvasót, a 19. század első feléből, az Ausztriai birodalomból.

Egy háromszéki székely emlékiró: BALYKÓ Elek

Az erdélyi emlékirók között, akiknek az írásai értékes forrásanyagot tartalmaznak koruk gazdasági, társadalmi valamint politikai állapotára vonatkozólag, a székelyek is szerepelnek. Ezeknek azonban, épp úgy, mint a többi erdélyi emlékirónak az írásai a 17-18. századból származnak (APOR Péter, MIKES Kelemen, HERMÁNYI DIÉNES József), s nem haladják túl a 19. század első felét, az 1848-as esztendő. Az alábbiakban egy olyan emlékiratból közlünk részleteket, melynek szerzője mind társadalmi állására, mind képzettségére valamint foglalkozására nézve különbözik az eddig ismert erdélyi emlékiróktól.

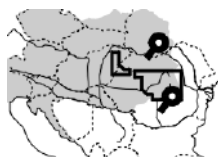
1937 és 1949 között a sepsiszentgyörgyi Székely MIKÓ Kollégium latin-görög nyelv és irodalom tanszékén tanár és a Székely Nemzeti Múzeum tb. őre voltam. Ilyen minőségemben igyekeztem a diákjaimmal a múzeum gyűjteményét gyarapítani. Az egyik tanulóm, PÁL Ernő 1946-ban egy kézíratos könyvet hozott be Egerpatakról, BALYKÓ Elek egerpataki székely huszár önéletrajzát, amit a múzeum könyvtárában helyeztem el (Ltsz. 28483, Beszerz. szám 4336/1946).

A kézíratos könyv fedőlapja piros-fekete márványszínű karton, a gerince barna bőrkötés, mérete: 197 x 130 mm. A könyv lapjait a szerző számozta meg. A 190. lappal zárul az önéletrajz s 267.-ig különböző feljegyzések vannak, 12 lap számozatlan. A könyv gerincén a cím benyomott betűkkel: **A Vándor Székely Emlékei.**

A kéziratról ÁRVAY József, a múzeum akkori könyvtárosa, akinek a kézirat közlését átengedtem, a Korunkban egy rövid ismertetést írt¹ s a kéziratot közölni akarta. Az akkori közlési lehetőségek megszorítása miatt az önéletrajz nem jelent meg, az 1968-ban, az Előre hasábjain közzétett rövid, adaptált epizódot leszámítva.² A teljes anyag zúzdába került, a közlésre előkészített kézirat egy példánya a TAMÁSI Áron hagyatékban lappang.

BALYKÓ Elek 1810-ben született és 1895-ben halt meg, Egerpatakon.³ Kéziratának önéletrajzi oldalai két nagyobb részre tagolhatók: az első az 1878-ban, a második rész az 1882 és 1895 között írt önéletrajzi adatokat tartalmazza. Közéjük beszúrva néhány lejegyzett dal és más rövidebb szövegrész, többek között két 1867 utáni utólagos kiegészítés a katonaságnál szerzett élményekből.

Egész életén át nagy jelentőséget tulajdonított az "álomlátásnak". Életének jelentős fordulópontjain jóslatokból tudja meg további sorsát, fekete kutya próbálja eltéríteni szándékától, mely ellenébe egész reggelig imával kell védekeznie, máskor tündérek szólítják meg, és ha válaszolna, azon nyomban haza kerülne "a kementze mellé". Nem véletlenül választottuk a közölt részlet címéül a "tündéres utazásokat". Hazatérte után so-

kat olvas, különösen a verseket kedveli, s feltűn-
teti szerzőjüket is. PETŐFI mellett TÓTH Kál-
mán és VAJDA János a kedvenc költője. Ez
utóbbi verseinek hatására ő maga is versbe fog-
lalja hányatott sorsát, szomorú öregkorát. A Bib-
liából vett számos idézet azt mutatja, hogy azt is
sokat olvasta, és hívő ember volt. Öregkorában a
mágiával is megismerkedik. Néprajzi szempont-
ból figyelemre méltóak a néhány mű- valamint
népdalon kívül a népi gyógyászatról és a méhé-
szetről írt feljegyzései.

PÁLMAJ József, **Háromszék vármegye
nemes családjai** című könyvében egy BALYKÓ
család szerepel: a sárfalvi, lófő BALYKÓK. Az
Egerpatakkal szomszédos Bitára is származott
águk.⁴ PÁLMAJ csak 17. századi adatokat kö-
zöl róluk, de ismeretes, ebből az ágból száрма-
zott pl. a baróti 48-as honvédtiszt BAJKÓ Lajos,
akinek naplója fennmaradt a KÁSZONI Gáspár-
hagyatékban.⁵ BALYKÓ Elek hullámnóznak
mutatja be egerpataki családjának anyagi helyze-
tét. A szülők közötti állandó perlekedés valamint
a nyughatatlan természete arra készítetik, hogy az
iskolából megszökjön Sepsiszentgyörgyről,
Brassóból, majd Kézdivásárhelyről. Ezért egy tá-
volabbi helyre, Nagyenyedre viszik 1822-ben, de
innen is hazaszökik. Útközben Balavásáron be-
szegődik szolgának egy ottani birtokoshoz, s in-
nen viszi haza az apja. Visszatér Nagyenyedre,
de az iskolát elhagyva 1824-ben Debrecenbe,
majd innen ugyanabban az évben ismét haza-
megy. Már abban a korban van, hogy a kötelező
határőr szolgálatot meg kell kezdenie. Hogy ettől
megszabaduljon, ismét visszatér Nagyenyedre.
Innen megint Debrecenbe megy, ahol kitanulja a
csizmadia mesterséget. Itt sincs maradása, és a
mesterséget Belényesen folytatja, majd intézője
lesz egy ügyvédnek. 1834-ben ezt az állását is el-
hagyja, és Nagyváradra megy s ott beáll a
KOBURG huszárezredbe. Az ügyvéd feljelen-
ti, hogy székely, s így a székely határőrségnél kell
katonáskodnia, erre a huszároktól elbocsájtják.
Ekkor nevét KOVÁTS Elekre változtatva szé-
kely származását eltitkolja. Ezen a néven lép be a
König-Würtemberg huszárezred hatodik svadron-
jába. Mint huszár eljut Budapesten, Esztergomon

és Nagyszombaton keresztül Morvaországba. A
százada Austerlitz, Ovez, Bucovic, Brünn után
Galiciába érkezik, ahol Marianopol, Halics,
Tisminic után Lembergben volt az állomáshe-
lye. 1844-ben megunva idegen földön a katoná-
ságot, parancsnokának tudomására hozza szé-
kely származását, és kéri a huszároktól való el-
bocsátását. Az ügyét kivizsgálják, és megkapja
az elbocsátást. Bukovinán, Csernovicon és
Vatra Dornán keresztül jut el Erdélybe, majd
Besztercén, Parajdon és Székelyudvarhelyen
keresztül megérkezik Egerpatakra. A történet
külön színfoltja, hogy az emlegetett tisztek
egyik vagy másik oldalon a szabadságharc fő-
szereplői lesznek, mint pl. SCHLICK. Az ügyét
kivizsgáló százados maga LENKEY, BARAD-
LAY Richárd mintaadója és huszárpajtásai az
igazi "nyolcvan huszár", akik tiszjtüket is kény-
szerítik majd a szabadságharc kitörésekor a Ma-
gyarországra való hazatérésre (l. jelen kötetben,
RÁKÓCZY Rozália közlésében a vonatkozó,
Máramaros vármegyéből felterjesztett kegyelmi
kérvényt is).

Otthon nem fogadják szívesen, sok kelle-
metlensége volt az anyjával. 1848-ban megháza-
sodik, a felesége azonban korán, már 1855-ben
meghal, s özvegyen marad három gyermekkel.
Újraházasodik, a házasság nem sikerül, elválnak.

BALYKÓ Eleknek nemcsak a családja
részéről volt sok kellemetlenségben része (a fel-
nőtt gyerekei gyámság alá akarják helyezni), de a
papok részéről is, akik a válóperét nehezítik meg.
A világi tisztviselők pedig segítségére vannak az
őt perlőknek, hogy vagyonából kiforgassák.
Mindezek arra indítják, hogy keményen bírálja
kora székely társadalmát. Mint kortes közremű-
ködik a helyi képviselőválasztásokon, s felfedi a
megyei tisztviselők korrupsztátát, nem kímélve a
megye papságát sem.

BALYKÓ Elek írásának kultúrtörténeti
értéke is figyelemre méltó. Ifjúkori vándorlása
során nemcsak Erdélyt, de a birodalom más ré-
szeit is bejárta, és a népei közül többel érintke-
zésbe került. Ez lehetőséget adott arra, hogy em-
lékei alapján összehasonlítsa ezeknek az élet-
módját és életfelfogását a székelyek gazdasági és

társadalmi viszonyaival, helyzetével. Különösen érdekesek az ifjúkor éveire jellemző regionális és helyi identitástudat-elemek. Az önéletírás megszületésekor szülőföldje már nagy változásokat él. Az ősi székely közigazgatási forma, a székek, Kézdi, Orbai és Sepsi végleg megszűnnek, létrejön a vármegyei közigazgatás. Valószínűleg a forradalom és szabadságharc a döntő tényezője a nemzeti identitás megerősödésének - az eseményekre a kézirat csak közvetve utal, viszont a kézirat születése idején már magától értetődő viszonyítási pontonként kezeli 48-at, 67-et, a Lánchidat.

Figyelme kiterjed az általa megismert népek sajátos népi kultúrájára is. Nagy az érdeklődése a történelem iránt. A történelmi emlékek és a hozzájuk fűződő hagyományok feljegyzése révén a kézirat adatforrásként is használható. Többek között ilyen a kézirat 165-166. oldalán található feljegyzés: “ujböll nagy Borosnyon vagyon egy régi Romai vár vagy kemény festung a melybe volt a Székely nezte Torony a moston élő TZIKKES Mihály Csúre helyin ott keresd a fundamentomát kétség nélkül meg találod mert abol nézte SZÉKELY Úr a míg a moston Várhegy nevet viselő hegyet a Székely népel meg hordatta az a kori magyar fejedelem büntetés böll, míg élelmekből ki fogytak, akor adták meg magokot így rontatta el a hires várat, két fel huzo higya volt egyik a BIRÓ Elek Úr kapujába a másik a SEBESTYÉN Mihály Kapujába ott utobbi Kapuba és a SEBESTYÉN András Kapujába a kit köznek hakét felé méred ép esik a KONYA Balás Ur hizlalo pajtája aránt az ut közepén ott keresd a Templom faragott kőveit mert oda teték tötéléknek, it a SZÉKELY nézte torony mivel e volt a Komendáns Rétyi nemes Ur.” (Az aláhúzások BALLYKÓ kiemelései.)

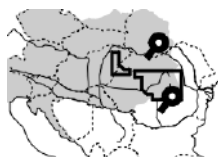
ORBÁN Balázs a nagyborosnyói református templomnál kereste a castrumot a múlt században.⁶ Századunk első felében a régészek, így a budapesti PAULOVICS István⁷ s a kolozsvári C. DAICOVICIU⁸ csak egy esetleges római települést tételeztek fel. Miután már korábban felhívtuk rá a figyelmet⁹, BALLYKÓ Elek feljegyzése alapján 1973-ban az általa megjelölt he-

lyen feltártuk a római castrum romjait, s egy feliratos követ is találtunk, mely egy olyan csapatestről tesz említést, amely eddig nem szerepelt a daciai római csapatok eddig ismert nevei között. Az ALA I LA(TOBICORUM)ról van szó. Ez a lovas kelta csapatost a Rajna mellől Colonia Agrippa – Köln városában talált feliratos emlékről ismeretes.¹⁰ BALLYKÓ a Várhegyi fejedelmi vár egy eddig ismeretlen porkolábjának, egy rétyi SZÉKELYnek a nevét is feljegyzte.

Az alábbiakban azokat a részleteket közöljük (1-29, 40-49, 52-75, 100, 109-120. o.), amelyek nyomkövetik BALLYKÓ ifjúkori vándorlásait, és így egy ritkaságszámba menő “népi” földrajzi utazóval ismertetik meg az olvasót, a 19. század első feléből, az Ausztriai birodalomból. A közölt részletek nagy részének (1-90. o.) első, nyers átírását SZABÓ Mária, a Székely Nemzeti Múzeum munkatársa végezte, akinek segítségét ezúttal is köszönöm. Az első egybevetés után kérésre LÉNÁRT Anna hasonlította be a szöveget és véglegesítette a közlésre kerülő változatot. Észrevételeit, kérésére, beépítem az előszóba.

BALLYKÓ írása kalligrafikus, nyelvezete sajátos háromszéki tájnyelv, melynek népi jellegét a különböző nem székelyföldi iskolákban tanult irodalmi nyelv sem változtatta meg. A 19. századi kollégiumok klasszikus jellegű oktatására mutat, hogy sok latin kifejezést és idézetet használ. Az osztrák huszárságnál használt német katonai szavakat fonetikusán írja le.

Helyesírása sajátos, viszonylag következetes. Az **is** kötőszót következetesen, toldalékszerűen a megelőző szóhoz ragasztja. Központozása esetleges és nem egyértelmű. A sorvégi szóelválasztást “jelöléssel oldja meg, ez megjelenhet csak sorvégen, csak sorkezdeten is, de általában (ismételve) mindkét pozícióban. A szöveg jellege nézetünk szerint nem igényli a sorörző helyzet-rögzítést, annál is inkább, mert rövid oldalakról van szó, így a sorok megkülönböztetéséhez nem ragaszkodtunk. Az oldalváltásnál BALLYKÓ alkalmazza az oldalvégeken az olvasást könnyítő lapalji oldalkezdő szót a következő oldalról. A hangjelölésben a legtöbb esetben több változatot

használ, ez a tulajdonnevek írásánál okoz leginkább gondot az átíróknak, pl. az **u** és a **v** csaknem mindig nagybetűs formában szőkezdő, de tulajdonnév-jelölő/kiemelő szándék emögött inkább csak bizonyos esetekben feltételezhető, így az **Ur/Űr, Vitéz** (megszólítások) esetében. Csak utóbbiakat írtuk át majuszkulás szőkezdéssel. Az **és** és **'s**, az **a** és **a'** alakokat egyaránt használja, a **zs** is előfordul **'s** alakban stb. A hosszú és rövid magánhangzókat nem különbözteti meg. Néhány helyen alkalmazza az **ÿ** írásmódot, ez saját neve esetében lényeges, amelyet többször így ír - PÁLMAY is így használja a sárfalvi BALYKÓ család esetében (adatai, mint említettük, kizárólag 17. századbeliek!). Tekintettel arra, hogy a szöveg tájnyelvi, nyelvtörténeti forrásanyagként is elemezhető, a jelzett kivételektől eltekintve szigorúan ragaszkodtunk BALYKÓ írásmódjához, és az ékezeteket igyekeztünk mindig a helynek megfelelően, a BALYKÓ alkalmazta írásjelhez alakilag legközelebb álló jellel érzékeltetni.

Nincs szándékunkban az emlékiratot alaposabban és főleg minden szempontból elemezni, ez nyelvészek és néprajzosok-folkloristák stb. további munkáját igényli. Mindössze egy térképet mellékelünk, a szerkesztő jóvoltából, amely BALYKÓ helyszíneit, az általa bejárt útvonalakat ábrázolja. A bemutatottakat összegezve: az önéletrajzot nem egy hivatásos tollforgató írta, hanem egy egyszerű székely falusi ember, aki éles megfigyelőképességéről tesz tanúbizonyságot. Írása, sok realizmussal, korának társadalom- és művelődéstörténeti állapotáról, jelenségeiről számol be, ezenkívül sok néprajzi és nyelvi sajátosságot is megőrzött számunkra.

SZÉKELY Zoltán

Jegyzet

1. ÁRVAY József: **Egy székely paraszt emlékirata**, Korunk 1957/ 8, 1117-1120
2. ÁRVAY József: **Az új mundur**, Előre, 1968. 07. 07., 3-4
3. ÁRVAY József: **Egy székely paraszt emlékirata**, 1117
4. PÁLMAI József: **Háromszék vármegye nemes családjai**, 1901, 37
5. LÁZÁR Antal: **Egy baróti '48-as honvédtiszt visszaemlékezései** (I), Erdővidék, 1998. március 6., Barót, 6
6. ORBÁN Balázs: **A Székelyföld leírása...** III., 1869, 163
7. PAULOVICS István: **Dacia keleti határvonala**, 1944, 73

8. DAICOVICIU, Constantin: **Granița de est a Daciei...** SCIV 1, 1950/1, 17
9. SZÉKELY Zoltán, **Jegyzetek Dácia történetéhez**, 1946, 28 és 31
10. SZÉKELY, Zoltán: **Noi descoperiri din epoca romană din sud-estul Transilvaniei**. SCIVA 26, 1975/3, 343-351

(A családnévek majuszkulás kiemelését, beleértve a közlésbelieket is, kötetyszerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

A Vándor Székely Emléke

(részletek)

Olvasó Barátom! ne vedd róssz nevenn hogy sok helyen virgula, vagy több ószve kótések hibáznak, mert a Tudomány kevés, de annál több a próba tételek.

Születtem a' Magyar föld N:keleti részenn, az ugy nevezett Székely Földön hazám fölgye több nyire fővényes azt pedig tudd meg jó Barátom hogy keveset terem, de a mit terem igen jó. Atyám kezdetbe szegény, de tsak hamar jó Gazdává vált, mely egy kissé nagyra vágyová tette, azért telik be fíján az Argyílusi, tekervényes dolog, a melyet a író tőkéletesen igazol, mely tovább ki tetzik. 's nehogy édes olvasó Barátom azonn meg tsökkenny hogy Argyilus király fit hozom elő, mert ő is Anyától születet mint más, és tsak tejjt szopott, de ha tette Isteni gond viselés, utánn tette és Tündér [2] dolog, 's azt mondják hogy nints Tündér, azt ide, és tova magyarázzák, ki azt nem hiszi próbálja meg, akkor meg fog arrol győződni mint a híres HATVANI, mert a mit az Isten előbb teremtet, 's helybe hagyott, mostis helyin van, és annak gondját fogja viselni, tehát én ezt alételt, álitom és erősíttem, a mint tovább meg fogom írni. én próbáltam mint arra született, és a ki nem hiszi ujbol teygen próbát hogy gőződjék meg rolla.—

[3] Gyermekkor dolgom kezdete.—

Hat esztendő koromba, mint Iskolás a' VÁRHEGYI István tanító mester keze alatt kezdettem, a huszon öt betűt meg esmerni, 1816ba a' melyhez mint gyerekek igen nagy szorgalmam nem volt - előre kitezett hogy nem sokra lehet menni, azzal a kopoval, a kit a nyul utánn bortal hajtának, mert a ha egy kissé futis csak szét tekint, és szorgalom helyett, egyébre fordítsa figyelmét, tehát itt az ifju tenulónk is ugy volt, mert a patak martokba lévő, odvas fűzeket inkább szerette meg nézni, mint a Mestere Űlő székít —

Azért tehát még eső téleonn vándorolni kezdettem, elhagyva az Iskolát, a szomszéd faluba mentem, az Atyafiaikat felkeresni, és ott adig vesztegleni, míg azok hirt nem tetek szüléimnek, hogy itt van az elvezett Ju[4]ratas, melyre szüleim értem jöttek, hogy hazavigyenek, és akkor meg kaptam az első kutya portciot, és akkor csufáságbol utánnam küldötték tanulo társaimat, és az ugy nevezett haj szekérenn felvittek a to-

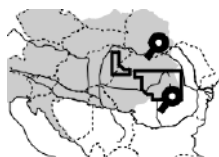
vábbi tanulásra, de ez ok nélkül való volt, mert e csak mindég így folyt –

Tovább ment az idő el vittek S: Szent Györgyre. Onnét nyárára Brassoba, hogy se nyáronn, se télenn, soha othónn ne lehessen, hogy felejtsen el az othont, vagy is a közpéldába mondott szótt, az édes anyám te-jét, de ez mind ok nélkül való volt, el vittek K: Vásárhelyre, de inenis el illantam, mert jámborságo-mért a kurta mérgessel (vagy a korbáttal:) egy nehányat kaptam a mely nem inyem szerént esett, a melyért a kurtát kezem hez vettem, és mikor az pap Zsűtő kementzjét hevítették, oda be dobtam és aval tovább allottam, el mentem Létzfalvára az Atya fiakhoz, a honnan ujbol hirt tettek szüleimnek ujra haza vittek, és megint ki kaptam [5] mint a mely katona a ruháját mag-a-rol le issza.

Az idő tölt, de a tanulora igen kevés ragadt, hanyodtam vetődtem így míg 12=es éves voltam, akkor többekkel egyűdt, ki vittek Nagy Enyedre a Colégymba hogy onnét messze lessz Háromszék de abbais meg csalatkoztak, mert midőn Tanitom köteles-ségét folytata, tudomásomra esett hogy születtem föl-lye N: keletre esik, Tehát hosszu volt nekem a Tél, nagyonn vártam a kikeletett hogy meg nézhessem, a tiszta napjárását el következvén a tavasz, ki mentem az ugy nevezett Sz: Király utza végére és néztem a tiszta nap fel jövet, Ősztönzött a vér a haza menésre, 's így több gondok között csak el határoztam hogy haza felé indulok de egy nagy kerítés volt előttem hogy egye-nest vehetem volna előreis utamott, az az a Maros folyó, de azon keresztfül hatoltam Csombordnál, a hidasonn, és akkor ut nélkül fogtam hegyenn völgyönn keresztfül / mint Argyilus / eljutotam arra a szép kies kaszálora a melyet Csengernek hívnak, Betlen Sz: Mik-lósnál a' Kis küküllő folyó mellett, oda be mentem [6] abba a' nagy romlott udvarba alamisna kerés véget a hol kaptamis mivel tovább utazzam, mire csak ugyanis értem egy falut, ott a leg első házba bé mentem melybe találtam egy nőre, a ki engemet le kérdezve kevés vat-sorával ki nált, mely után ő is könyezte a maga özve-gy sorsát, énis a magamét, tehát így az egész étzaka eltölt, reggel ajánlotta magát hogy nekem szolgálatott keres, melyet én örömet el fogadtam, csak hogy ma-radhassak, így el vitt egy Őreg tisztas Asszonysághoz, neve volt CSERELné, igen nagy lelkű idős asszony, és egy pártába vénült nagy leánya volt, itt a mire fel használhattak, étel idejével szoktattak aszalteríteni, egyéb-b kor az életbe mire használhattak, pujkára gon-dot viselni, 's meg lovat is pásztorolni; így teltek a vándor-nak napjai egész nyáronn. De lévén az asszonysá-gnak a Colégymba két unokája és azoknak levelet küldött, és most kerül ki a Vándor hol léte, meg tuya az édes atyám [7] Lovat nyergel és tőstént Nagy eny-edre megyen adolog megtudására, Onnét nyomonn Balavásárára mivel ott voltam, és ugyan a falu végénn ahhoz az Özvegy nőhöz talált tudakozni bemenni a hova

a kereseti alati vándor, ez az asszony jó nevenn fogadta, de tsak arra figyel meztette ne hogy a fiju meg lássa mert ugy kehez nem fogja keríteni, mert nagyonn fél, mostis látjai ked odabé a Réthe a lovakat őrzy, tehát lo-vát kösse bé az olba, és ugy menyen hozzá, mert a mint látom tám alszik; ezzel a leskődő öreg farkas észre vétenül a lábamhoz toppant, és nyájas szoval így szol-ot! kelj fel fijam és menyünk haza, álmasonn szavát meg esmérve? felelet ez volt en soha sem erre fel ugrot-tam és futni kezdettem a Kis küküllő folyó felé, de az Atyám utoll érvén szép szoval meg engesztelt, és a sze-gény Özvegy párt fogomhoz vezetett, innen hármann a tisztas nemes asszonysághoz hol még ott háltunk, és más nap ugy indultunk útnak, ha egyik meg unta gyalogolni, akkor a másik ült fel, és így sorba [8] járt a nyu-godalom, így utazgattunk N: keletfelé át keltünk a Rika havassán, és onnan a' Vadas hegyinn, itt mán be értem a' szülőtte földemre, de hogy mi vár rám tovább attol már jo előre féltetem a testemet, be értünk a falunk ha-tárára a hol no itt a faluis, mire Atyám a kertenn előre ballagot, hogy én kerüljek az uton már az öreg a házba, de a Vándor még kívül! valyon hogy fogadják az ujj vendéget, be lépek tehát köszönet helyett béres ostor-al jo gazdagonn ellátunk, ugy anyira hogy hát nints ki rajtam szánakozzék, csak azzal hogy ugy kell ne kering mindég. No itt meg volt a N: Kállai Vásár, meg kapta a vándorló a maga fáradsága jutalmát. Nohát itt a Béres Ostor, eszteke és egyéb hozzá valo, helyted én szolgát nem tartok, hanem ha élni akarsz dolgozzál így folynak tovább [a 9-10. o. hiányzik, úgy néz ki, kitép-ték, a szöveg is megtörik]

[11] már több a baj kedves olvasó Barátom, mert a' vándor nő és a baj is nő, mert már a föld népeis rám támadott, mint nagy gazda fijuja hogy a familiába nints katona és a fiú 16=éves, és be kell fogni katoná-nak, itt kettő az ellenség elől tűz hátull viz, itt mán mit csinálsz nem sok időre meg szollitnak, az elé allásra, nálam arra meg volt a hajlam, de atyám az el nem fo-gadhatta, mert a katonaságot nagyonn utalta, így a körül ményekhez képest ujboll az elébihez kellett fog-nom t.'i.' utat vesztettem 's nagy Enyedre mentem, onnat Nyárára Hatszeg vidékire Kenderesi Mihály urfi-hoz a' hol jóll tölt a dolog a Retyezd tővébe, el telvén a Nyár ezzel bé kellett menni a Tanodába, beis mentem a szokott mod szerént, de ott sem volt jo a dolog mert hát jön az Édes Atyám a tesvér Őtsémmel, ott meg dorgált, mire én Comendatoriát vettem és el mentem ki Debretzenbe hogy hátha ott kolbászboll fonyák a' sővént, vagy [12] Disznó lábbal támasszák, és mindenn inyem szerént fog esni, már most ujboll utazom mint hogy mindég kívántsisi voltam, hogy hallottam a ma-gyarok hirt és olvastamis, el hatoltam Élesddig, mely váradhoz közel, de itt éppenn ellis sötétetem, szállást voltam kéntelen keresni bé mentem egy tisztas Öreghez 's meg kértem egy éjszakai hálás veget – jó szível fijam Istenéa szállás, de meg jegyzés érdemel, hogy Vasár-

nap este volt, honnan jövesemet meg kérdeve, ezt feleltem! N: keletről jövök a Székely magyarok közöll – ez nékem nagyon joll esett – De felelt rá az Óreg hallottam az Apámtól hogy ottis laknak magyarok, de én ott soha nem jártam, ezek nékem igen joll jöttek. Tovább a bogja kementze mellett így szöll a mitén meg nem hallottam volt de soha Anyok van é még abból a portzioba kötözöttből – Volt rá a felelet van? hozd ki melegítsd meg ennek a fiunak. gondolkozom Uram Isten ma egy portzio szénát tesz előmbe, de hát egy jó lábas tötött káposz[13]ta, akor gondolom nó ittis mi névet adnak a tötött káposztának, de tsak tovább anyok eregy, hozz egy bögre bortis, tsak néztem mi fog tovább történni mivel én ezt magyarul nem értem, hát hog egy holjagos veress fel kupás Csuporba bort is iszik és rám köszöni, e volt Magyar Országonn első vatsorám, gondolhatod jó barátom hogy mily joll esett e nékem hogy így találkozik öszve, egy Atilla, és egy Arpád, kik egymást nem esmérők.

Más nap bé megyek N: váradra, de ittis meg kellett hálnom, át mentem a Kőrös vizen Olosziba a tull városba, ott a hiddal csak nem szembe volt egy szöglet kortssa, Tzimzete 3=om Rósa, szállást kérek a kortsmárostoll, joll van fiu vanné igasság! van: add ide mert anélkül itt nem szabad törvényünk ez most már foglalj helyet, ugyis tetem egy szögletbe lehuzultam, hát idő mulva begyön egy nagy Bundás bundája szöre kívül fordítva, le ül az asztal mellé, és egy itze bort porontsol, de ettől nem kértek az igasságot, meg iszik egy pohár bort de fel kél és eljön hozzám, és így szollit meg, [14] kely fel! és jövel igyunk. erre én felelek jo bátyám nékem nints inya valo pénzem, én nem azért hilak hogy nékem fizess, tsak hogy jövel és igyunk. Itt már a félsz is volt, fel költem 's mellé ültem és iddogáltunk, mi a több hol inet, hol tull lenyult és hol 'sült hust, hol kalátsot vett fel, mire Istenem! honnan szedi azt, dehat a Bunda fel van kötve 's abból szedi. Jo kedve ereszkedve el kezdí szép hangon funi.–

Világ! Világ! Csalárd világ!
sokat igér keveset át

Sári! Sári! be jo valáll#be kedves Szeretóm valál
Mégis álnokull meg csaláll.

No itt a magyart mind;g kedvem volt látni, láték már kettőt, menyünk tovább ő jó mulatás után el ment, és én ujira lefeküdtem a Lotzára reggel utlevelem kezembe véve, ut kérdezés után a Bihari nyakon keresztűll mentem Maria felé, hol a híres BOTSKAI István születet, onnan potsajnál [15] a Beretyón keresztűll át rándultam a híres Debreczenbe a hol az a híres tanulo Iskola van no itt vagyok! a kívánt helyenn, itt tanyát kéne útni valahová, de itt senki sem es mér a N: Csapo utza szögletén be megyek egy kis náddal földött házba melybe egy Fazakas mester lakott, ettől szállást kértem. Neve volt Ág János, ki nyilat kozásom után az mongya Anyok Ferentz is odajár, és így ketten el mehetnek. Jó! be a tanodába és rendeznek étel

hordo szolgának, de tsudálkoztak öltözetemenn, itt! betölt hogy ha a madár egyik városból a másikba megy meg ismerik a tollároll, hát ha egyik Országboll a másba – járogattam 's végeztem kötelességemet de sokszor oly úres hasat hordoztam, hogy a szememből is folyt a köny mert oly veress levest hordottam a főzőnétől mint a szilva lé, ugy meg volt paprikázva a mely ugy egette a számat hogy mint a hoz szokatlan a szememből a köny folyt, tehát itt még rosszabb volt, ne kételkedj Olvaso barátom mert hazudni nem szabad, Nagy Csapo [16] utza szögletén lakott Pétzelli Joseff Professor, és nagy hatvan utza szögleten Sárvári mind ketten idős kopaszok.

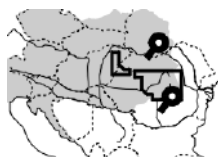
Ujboll utnak indultam meg unva a veress levest N: keletnek, Beretyo jötín fel felé Margitának hogy a Szilágyonn keresztűll megyek, el érvén margitát be mentem a kortsmába falatozás véget, itt ujboll egy magyarra tanáltam 17-es éves koromba, mellém ül és utazásomrol tudakozodik, midőnn meg mondom, azt kérdi vané igasságod! erre vonittoson felelem, nints – no tehát tsak a Gránitzig mész mert Iptoll vissza kísérnek Debretzenbe, erre meg szomorodom mire az én magyarom így szoll Ne fély semit! egy Itze bort porontsol illogassunk, köszönöm bátyám, nem kell nékem hogy mást végy, mert néked a pénzre az utonn szükséged lessz, jo kedve ereszkedik, és így fog hozzá.—

Margitai zöld erdő zöld erdő
a közepénn csipke bokor vessző
Rá szállott a gerlitze madárka
szép körmével tsak ezt irogálja

[17] Ha meg halok tudom hogy el temetnek
aztis tudom hogy könyen el felejtnek.—

Itt meg mutatodott a magyar, ki fogyunk a' borboll meg köszönöm, 's mikor utnak indulnék azt feleli, még ály fijam! meg mutatom hogy merre meny, ezzel ki kísér a Város végire és meg mutat nékem egy falut, a nak a neve Kémer oda tartsz ezenn a mezei utonn, ott a posta mester Ur az ut levél visgálo, egy tisztos öreg magyar bátrann meny be panaszdol le ügyedet nem vallod kárát, ugyis volt, elis fogadott és le ültetett mivel őstve volt, vatsorát adatott 's még hálásomrais gondolkozott, reggelirőlis, és maga kivitt a faluboll, hogy meg mutassa az utat hogy merre menyek, belée állított egy mezei utba és meg mutatott egy nagy kopatz hegyett, hogy tsak arra tartsz, és ott vann alatta Szilágy Somlyo és ott belé akadsz a nagy utba 's ott el mehetsz így kerülém ki az akkori veszedelmet, 's így osztánn egész hazámíg senki meg nem állított utamba a Mezőségenn keresztűll M: Vásár helynek és így tovább bé Három Szék[18]nek, Midőnn meg láttam Szülő földemet, ujboll nagy gond ütött hogy mitsoda moddal áljak szüleim elébe.

De az a jó szerentse kezd táplálni nem tanulo hazugság, hogy a ragáljos Rűh nyavalya miatt a

Colegyomot szét bocsattották, a mi igaz volt és így én is nagy bajjal butusztam, de ez kevés ideig tartott, mert az irigy Székelység fel használta az alkalmatosságot, be jelentett. Eljő a' Frájter, vagy a katonaság polgárja éppen estve vatsora alkalmával, fel szollitsa az Édes Atyámat és a porontsolatot át adja, hogy holnap utánn, az az hétfőnny nyoltz orakor gidofalvann jelenjek meg Ked a fijaival a' Reportonn, joll van Frájter Ur, ezzel a porontsolat hozo el megyen, az Atyám ki kíséri, és vissza jöttibe fel veszi a kementze alati vaskalánt, és meg írja nékem az uti levelet [19] és megis petseteli három nyomással, de joll ezzel én is letészem a kanalat, és ki fordulok a házból. /: de adolog aprilisbe esett és az idő is mint a hónap olyan volt : / az' olba a barmok között háltam, 's reggel jókór ujboll utnak indultam S. Sz: györgy felé, de minden kenyér és pénz nélkül, éjnyálal, a Vadas hegyen keresztül felső Rákosra értem estvig, de ottse voltam szállást kérni bátor, hanem egy csűrbe le feküdtem mint félénk fiu, és ott háltam réggel jokor ujboll utazni kezdettem mint könnyű, és a hasát jóll bíró, és így akkor nap Sz: Udvarhelyre értem kétorakor Délután — De már még a szemem is hibázott a látásba, 's be mentem a Colegyomba mivel falvám béliek voltak, és többekköz volt egy jó barátom ISÁK Antal nevű ezt ki hívtam az osztályból, de midőn meg látott csak azt kérdezte, mivel a szemem könyves volt az éhségnek miatta, hogy most el szalasztottak, és ehetnél, mire én feleltem hogy ugy van, így a piatzra mentünk és nékem [20] ételt vett, és joll tartott több falvám béliek lévén fel segítettek mint a' 'sidok, de ISÁK Antaltól költsönöztem 4-es huszast a melyeket szüleim néki megis fizettek, és így indultam N: Enyed felé, mely utamba csak hamar újra meg keserítődtem, mert midőn a N: Küküllő folyon át keltem, holmi utas Szekeres Emberek ott éttek 's tűzők is lévén én is elő vettem a mim volt hogy egy keveset falatozom, Mire egy a Szekeresek közül kérd engemet, hová mensz fíjam! felelek N: Enyedre, vané ut leveled! nintsen jo bátyám ugy tehát csak Szitás Kerszturig utazoll, mert onnat Matskási királybiro vissza kísértet Udvarhelyre, mi jóéert öreg bátyám! Azért hogy ugy van a hire hol valami fiatal Muszka kémek tekeregnek itten, és Matskási erőssen vatrassa őket, Ekkor gondolkozoba esem, de hát jönn egy udvarhelyi közéj idejű asszony, és ketten utnak indulunk, 's kérdem utazás közbe, vané ut levele [21] melyre feleli hogy vagyon, megis mutatya de tsak egy személyre van Megyesig, mondom mogya azt maga hogy Testvére vagyok. és így valahogy el tsuszunk, jó feleli és bé megyünk Keresztura, de midőnn ki akarnánk belölle menni az ör nem ereszt, hanem kénszerít a' vissza menésre fel szöllök magamba most meg vagy akadva de szemeim minyárt meg tölttek hogy most porul jártam, de hát az Isteni gondviselés igen nagy, Mert midőn meg fordulnák hát jón egy tisztas ember ki az életeről : / de nagy 'sár volt : / kérdést tészem az örtől hová viszed szégyeneket! vissza a

falu házához mert én nem tudok írást, ad ide hadd lássám mert nagy 'sárvan, el veszi olvassa néz a szemem közé lássa hogy meg van telve, azt mondja az örnek botsásd el mert oly igasságok vagyon hogy a világbollis ki mehetnek velle, és így ut levelünköt kezűnkbe kapva utunkra mentünk, és többet én sem akadtam meg, hanem szerentsésen elmentem Magyar Igenben, mivel a Colegyom még bé nem volt szollitva, tehát ide szándékoztam T: KIS Joseff Urhoz a'hoz [22] a' nagy lelkű magyar, 's egyszer 's mind nőtelen életet élt jo szívű Emberhez ez volt also Fejér Vármegyének Al Ispánya, és tanulo ifjajnak párt foga. ja.

Itt voltam akkor az egész nyáronn mig őszve jöttek a tanulok, ekkor az Atyám is meg jelent, 's ki hozta a Testvér ötsémet, de ujboll tsufosonn fogadott, melyre én meg illetődtem, és fel tettem magamba hogy el megyek, és sóha többé se hazámat, se szüleimet, meg nem fogom aval busítani, hogy engem meg lássanak /: már itt jó olvaso barátom tégy tiszta itéletet, hogy ki a hibás, mert előll Tüz, és hátul viz : / Ujboll magyar országnak vettem az utat, de másod magammal, egy kovászni VAJNA Joseff nevezetűvel, de mán most az utat nem kellett kérdznünk mert én jártas voltam [23] tsak menni rajta, 's eljutotunk Debretzenbe minden kérdéződés nélkül de nem Colégyomba hanem mind ketten mesterségre, még pd. egy testvérekhez Kovátsnak ÉLESOD mihály és ferencz Uramék hoz a Nagy hatvan utzára, de itt két hetet sem tudtunk lakni, mert VAJNA őszve veszett mesterével és el hagyta, arra valo nézt én is, hogy majd később együtt vándorolhassunk, 's állottunk csizmadiaságra, ittis VAJNA fél esztendő mulva el hagyta mesterét, és állott asztalosmesterségre, de akkor szívét meg tapintva azt mondta, hogy már te maragy értem magadnak ne tégy anyi kárt mert ez igen sok lessz, és én így megmaradtam egy és fél esztendőtt töltöttem, de következik egy országos vásár Debretzenbe 's ott messzi földekről meg szoktak volt jelenni akkor időbe, tehát az én VAJNÁmis ki ment a vásárba szélyel nézni és meg látott egy hazája béli [24] botost és oly huntzfut koholmányt formál rozsféle harutzával, hogy meg tudták hol létét és leveletis hozott, söt pénzt is hogy jöjön vele haza, mit ha nem akarna, rögtön fogassa el és agya a tiszttség kezébe, de tsak kettőjőkötől tölt, 's így egymástol el vállottunk — Már most ujboll gondolkozoba estem hogy haza érve kérdore veszik a Rokát hogy a mást hol hagyta, és így ujboll kézbe kerülök —

De már itt mi tőrés tagadás belé kell lépni egy oly életbe, a mely régen nevezetet Tündéres életnek, a' mit sokann hisznek, de sokann nem — de én rajta általl estem, és én igaznak álítom, a mi többszöris elé fog fordulni élet rajzaim közt, a mit később megis próbáltam mivel én is úgy gondoltam, hogy tán tsak a mostoni szójárás szerént [25] móka, és így történtek ezután folyó napjaim, már most kezdődik éltém napjaink közt a 20ik

esztendő, most az írigy Székely földi néptől, és annak társaságától vég képp el kell maradnom. —

További életem a' tsupa nem várt hamiss kívánságtól került Év folyam. —

Mint említettem, csizmadia inas Debretzenben Czegléd utzánn, az ugy nevezett Kandia Szorosközben, mely Szent Anna utzára megy átall, abba a szorosba laktam, 's igyekeztem szolgálatomnak elegett tenni, Estve nap nyugta tályt veszem a három kórsótt, hogy vizet hozzak más napra, de meszetske volt mert ki kellett menni a Várad uttzai kutra, jovall kivűll a városonn, el indulásom alkalmával mihelyt a kaput el hagyom rőgtőn szoval tamadnak meg, még pedig oláh nyelvenn /hogy hová menz Elek/ de nézek ide 's tova soholt senkit sem látok, nem tudtam kihez szollani, masodsor is így esett, ekkor se szollottam, harmadszor mér gesebb hangon, nevemen szolítva ujbol oláhu azt kérdi hogy mongyam meg igazánn hogy hová megyek, ekkor a [26] kórsokótt le téve, ügyeltem a meg szollítórra de soholt se láttam ezzel utamat tovább folytattam 's innya valonkot helyre szolgáltattam, más nap reggelre kelve dolgomhoz láttam meg mégyek az első szobába. Ott űl egy tisztas Ur nő a majszterném házába /: ez volt a Kómíves Mesternek a nője egy Bánátusi tisztas nő : / látom hogy kártyát vetnek vagy a hogy szokták mondaní /: Vará'solnak :/.

Ere a Majszterném így szol hozzám jőjjőnn Elek vettesen kártyát! —

Nékem nints arra valo pénzem? Mire azt felelik! jőjjőnn mert nem kel érte semmi, erre meg említtem a kártyát mire a kártyás ily kérdést intéz hozzám? Hát maga hol járt! én soholtsem

Notsak vessen számot magával mert valahol volt, jó így van itt voltam nolássa e! hogy volt, de maga hát [27] szerentsés, hogy szot nem adott erre a láthalan kérdésre mert ha szollott volna edig a hazájába a kementze alatt űlne, nem pedig Debreczenbe halgatná a pallérne beszédit :/ nehezen hiszem én azt, mert az én hazám kementzéje messze van, azt az asszony se tudná emgmondani, nos ujira szétveti a kártyát, és így szoll, messze az igaz N: Keletre addig a gatyais le foszlott volna a lábáról,

De most erre minden tréfa nélkülűll azt mondom, hogy írjon a hazájába levelet és menyen haza, mert dolga ugy el van látva hogy bár menyit kínlogyék utoljára mégis haza kell menni / nó soha sem hazafelé:/ maga még katonais lessz hát sokat szenved. mégis utoljára haza kell hogy menyen, en soha sem volt a felelet, evel ki mentem és dolgomhoz láttam —

Kevés idő rá telve elgondoltam, hogy edig Roka pajtasom VAJNA haza érkezett 's majd kérdőre vevődik hogy a másikot [28] hová teted, jó de a jősnő így szoll jól vigyázzon magára mert rövid napok alatt meg indítsák magát, mert már az az eszik hogy rendes

utazással haza tsalják, deugy látom hogy nem sikerűll, mert egy fárfju közbe veti magát.—

Mely mégis lett mert nagy bajjal Debretzenből ki szabadultam mint inas, és N: Váradonn keresztül Belényesbe utaztam, a mely utam tészen 14-en mért földet, Debreczenből N: keletre, oly gond volt tsak benem hogy itt nem kapnak meg, de az ellen félbe meg az hogy igen egyeness ut Abruđbánya felé a hazánnak. De itt meg állapotdam 's beszegődtem Esztendeig hogy fel szabaditnak és akkor legény, nem pedig inas leszek KIS János Mesteremhez, nohát itt ujbol munkába vagyok, 's joll is van dolgom teletetik az idő meg kezdek esmerkedni a városi népekkel [29] mert vig kis mező város, Egy vasárnap több legényekkel elmentűnk mulatságnak okáért ki Tárkányba ez egy nagy magyar falu a fejár Kőrös Déli partyánn birja az Nagy váradi Unitus Pűspök, 's onnat fel azon hegy tsutsra melyen a Béla király vára még abba az időbe nagyonn láthato volt, itt több régíségeket meg mutogattak nekűnk az ott valo őregek, 's mondták hogy az atyáiktól hallottak még aztis hogy a' Belenyesi Cserésbe Béla egy nyestett lótt, és erről neveztetet a város Bélanyestnek, és így most Belényes

(...)

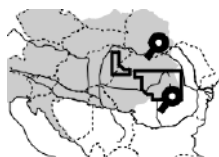
el határozom magamot hogy vissza megyek N: váradra es katonává leszek, megis indulok egy őstve de hát menni nem tudok, mert a város végén egy nagy ordos eb elibem áll és attol utam nem folytathatom /: igaz étzakais volt : / vissza kell huzulnom a városba a nélkülűll hogy azt valaki észre vette volna, el hagyott uramhoz.—

Más nap el megyek a tanitto Orvos Apámhoz, le panaszolom a rajtam valo esetet, mire így felel az én ta[41]nitom, semmi! ha tsak ugyan el akarsz menni és megint elibed áll az az veszett eb, akkor forduly Nap keletre és imát kozzál az Istenhez fohászkodva tovább méhet, 's így valahány szor elibed ál mindig azt tseleked reggelig, 's így utaz hatoll, mert ez a munkája csak nap feljőtig tart, tovább nem.—

Őstve ujbol utnak fogtam, 's valamint az előtt valo éjjel szint ugy meg környékezett az eb de a mondat szerint éltem a doloffal, 's hát igaz mert anyira el távozott töllem ellenségem hogy alig látom /: pedig szép hold világ sűtőt /: ott meg várt 's ujbill azt cselekedtem 's megint tovább vetődött, mire nézve egész étzaka így utaztam, ugy a nyira hogy reggel N: Váradonn voltam, 's hogy a nap feljött többé nem uralkodott rajtam, 's nem láttam, így utaztam a Tűndéres utat egész étzakánn át hét mért földet Belényestől N: Váradig, így gondolkoztam it a Katonáság[42]roll, mig nem hallottam a' szép Mu'sika szot Várad Olosziba, a hid melletti kortsomába /: Három Rósa a neve : /

1834-béli évszak, de ideje a tselekvőnek a 24=ik mivel 10=ben szűletett. —

Be állottam N: Váradonn katonának meg kaptam a Veress nadrágot, mint Kóburg Huszár, még pe-

dig 12=ét évre, és ahoz tizenn két pengő forintot. Verbunksz Komendáns urunk volt fő hadnagyi tisztúnk Hertzeg Hesszen hámburg, 's káplár AGÁRDI Joseff, itt már jóll megy a dolog, mert a' volt Ruhámért jo szumma pénzt kaptam 's olosziba sok jóbór, a Mu'sika mindég szollot élyel és napal, már mint egy meg elégedve voltot sorsommal, de nem tudtam mit szül, közpélda szerént a jövendő /: meg eshetik egy nagy semmit /: ki fogyok a gunya pénzből, 's megyek a Hangeldért a fő Hadnagy Urhoz [43] a' bollis ki faszolok 6=at pengőt, jól folytak a napok, de meg tugya a Belényesi Prokátor hollétemet, 's oda jön hozzám személyem nézésére, de inkább az el hozott forma Ruháért is, és be hivatnak a fő hadnagy Ur elébe, de már a dolog egymást kozt el volt igazítva, és így kezdődik a feladat. no Elek jere vissza Belényesbe mert még a Major nints be kertelve. Én soha sem felelem a Prokátornak! miért? Csak azért mivel az Ur igen indulatos tűzes, 's bennem is van egy kevés és így nem tudunk egymással meg egyezni, tehát az el marad evel az uttal, hát az el hozott forma ruha hol van? felelet meg ittuk a verbunkosokkal, tehát könnyen fizetsz? tsak a mi igaz azt mondok. – Erre ki mehetsz volt a felelet, 's így a Csalotoll menekülve voltam. de mi több meg mondotta a fő hadnagy Urnak, hogy miért vette be az Ur katonának, hollott ez othonis katona mert székely fiu, nem tudtam felelt rá a' fő hadnagy, 's így ott hagyott, 's el válnuk egy[44]mástoll szerentsésem.

Hivat a hertzeg, de egyszer 's mind fő Hadnagynom, és kérdi töllem, hát az igaz Elek hogy te székely vagy!

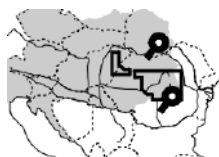
Elek - kétség nélkül M: hertzeg tisztza igaz hogy székely fiu vagyok.—

Hertzeg. – Hát azt mért nem mondatod? nem tudtam hogy meg kell mondani, mivel senki–semis kérdezte. jó de már most mit csináljunk, mert 6-os pengő fíot a hangeldböllis fel kértél, tehát semmi vesd le a katoná oltózetet, mert most látom, hogy szerentsétlen vagy, én ugyan tehetném kötelességemnél fogva hogy haza vitesselek, és pénzem is meg fordulna, de azt nem teszem hanem takarodj soha senkinek meg ne mond, hogy itt jártál, én sem mondom meg senkinek, 's ha boldog lésszsz a 6=at pengőmőt küld meg, ezzel a poronsolatnak készkételenségemnél fogva engedelm[45]kedve ki léptem a szabadba, de csak is egy lng, gatyá és egy sapka, de sem kenyér, sem egy Ház, már most nagy a gazdaság, demég nagyobb a föld keresége 's N: Kelettől Nnyugotig, de hát mily hosszú az ut keresztűl rajta – Ezzel adjő N várad - egy szép kies zöld gyeppel meg terített tájt láttam a város alatt, egy nagy szép ház benne, és ott egy heverő Embert, s kérdem tölle, kilakik itt Bátyám? itt a katolikus püspök földim hát szabadé iten egy kissé heverni? igen mert kend se csapja ki alovát, csak mind én, erre egy kissé én is meg heveredtem, hogy ott a tsendes magányba egy kis további állapotomról gondolkoz –

Meg hányom vetem
Sorsom és oltózetem
Igy senki meg nem fogad engem
Ily cselédre nints szűkségem,

Gongyaimat félre téve utnak indulok hajtott

[46] a' kenyér szűke /: Elindulnak az nagy urak kört jární a nagy világba, de mily sajnos a szegénynek a szűkséges vándorlás /: meg indultam ily gondolattal hogy egy más uttal meg kereselem elébbi gazdámot, Elmegyek Biharra, Kismarjába, azt ismeg néztem, azért hogy itt szűletett az a hires BOTSKAI, onnat tovább Potsajba, de itt egy kissé szeget ütött a fejembe, a vámos Hid mert nem volt Kát, de a szűkség hamar meg tanítsa az Embert, mint hogy az oltónyómis hozzá valo volt énekelní és Tántzolni kezdek és így a hidonn keresztűl értem tsak hamar, mire a vám szedő legények ki jöttek, már a hidat jóll meg haladtam, 's így jóll halottam mikor sajnálkozva mondták, jaj Istenem be kár hogy az a szép fiu meg örült, ezzel tovább mentem hosszu Páji felé /: az oltózet szórnyű könyű volt, hisem lehet gondolni nem izadtam meg az [47] emelésibé és így jutotam bé Debretzen városába, rögtön kerestem az ugy nevezett Bika vendéglőt, mert a napszámosok ott szoktak ószve seregelní, szolgát, és szolgálót, többnyire ott fogadnak, mert a' szegény legények ott lelik helyeket, és inkább ide vonulnak a verbunkos katonák is inkább mint a' sas az ohajtott prédára, mert itt kapnak ókis valami tekergő ifjat, milyen vágyok énis mostoni állásombann, járkák és ketsetgetik az ifjat tántzolásikkal, szép és bestelen verszéssikkal, hogy madaraikot veszettem meg szótt háloikba burkolhasák, a honnan 12=ét évig tsak a mord halál ha ki hozhassa, a hogy énis jártam ezekkel a tzifra urakkal, de nékem kész kételenségem tartotta a' velek való szövet kezést, mivel nagy király a has hatalmas a' szűkség, nagy dolog az idegen föld, és a kenyér nem léte, most tehát ezek nálam mind nagy mértékbe dühöngnek 's ráhajtnak a leg nagyobb vad fogásokrais [48] így nem szűkséges a csalogatás, mert már meg voltam tsalva a nyomoruságtól, kőrűll voltam a legnagyobb ellenségmentől az úress hastoll, mert a nagyonn ellennem támad, és ósztönözött, hogy notsak hamar, és így szott adtam a tzifra kaplár urnak a ki ugy fel volt oltózve, mint közpélda szerént a Latzi verebe, így tehát rögtön bór, hus és kenyér volt az éhes kezébe, nem gondolta meg hogy mely sok nyughatatlanság fogja ezt követni, de a keteléség volt az ósztön — Jó hát meny el Jóska pajtás ezzel a fiuval, 's jelentsd meg a Kapitány Urnak, 's vi'sitáltasd meg az Orvos Urral mert az éppen jo lesz nekűnk. megyűnk tehát a vallatora, a Kapitány Ur kérdi! mi a Jóska? egy fiut hózóik vitéz Kapitány Ur! jószte ide fiu! kőrűll néz, minek hívnak KOVÁTS Eleknek /: itt már mint a pápista bérmálás történt nehogy többször kézbe kerüljek [49] mert eddig volt BAILYKO Elek és ezuttánn lessz KOVÁTS Elek /: hová való vagy Bihar Vármegyei Vaskoi, merre van a fíjam, a Belényesi Já-

rásba vitéz Kapitány Uram joll van menyetek a doktorhoz, visítáltasd meg mert ügyes fiu jó lessz köztetek verbunkosnak, de hát a Doktor más kép beszéll mert el jó vissza a Kapitány Urhoz HUSZTIHOZ és azt mondja hogy ez nem jo, nemkatonának valo, én ezt be nem vehetem, de a kapitány erre azt feleli! hogy ha nem jó? utánna valo büntetést én fogom hordozni, és így a kapitány a Doktor nélkül vetbe katonának.

Már a neve tserélt huszár fel öltözik a buza virágszin nadrágba. 's viseli a Kőnig virttemberg 6-at Huszár ezred nevet a KOVÁTS Elek név alatt

(...)

Igy telven az idő az 1834=es év Augustus haváig, jön a parants hogy a meggyűlt ujjontzok szállítasanak az Ezredhez, és így utnak Índittotak N: nyugotnak, a nagy hortobágy pusztája volt előbb előttünk, gyönyörű kies szép minden féle marha tenyésztésre alkalmas szép táj, milyet hogy azédig nem láttam volt, mint egy bámész modra tekintém 's sok szép itató kutyáiert nagyon sokra betsültem azonn szép kies [53] tájt lakossail nagy Ivánnal mert abba volt egy napi meg állásunk,

Inet tovább mentünk a fái gyümöls termő földre, a kies Tisza mentire Szolnok felé, itt át keltünk a Hidonn mentünk Czeglédre, itt egy kedvetlen szél tsapott meg mert ugy el égett volt a város hogy még a harangok is lehultak volt a Toronyboll, Tehát tovább mentünk, és utközbe találtuk Pflist, itt lakik egy jóféle Grof neve Deleznai a ki anyira lehuza előttem a magyaros látogatás diszit, hogy azért nem betsülhetem, jól tartott ugyan, denem sok köszönet volt benne, mert a menyi meg köszönni valo tsak az hogy ételt, és italt bővönn adott elébb, de utobb meg tsufolt /: mint néki Apóstol a szokása volt mint jobbgyai azután meg beszélték, de hagyuk ezt annyiba mert az a magyarba fő dolog és szépnék tartya ha egymást ki játszhatya /: mert dél után [54] a' mulatság véget fel ékesített mulato kerityibe porontsolt, és ott a' spiritussal vigyített bort adig adta a legénységnek, mig tőkéletesen le részegedtek, és egy mást verni kezdették, a mi a magyarnál természetes dolog, hogy ha joll laktál a véred jobban tzirkulál ha egy kis testi gyakorlathoz fogsz, itis meg történt nagy gyalázatosan,

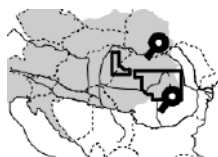
Innenis butsut véve két nap alatt abba a híres pest városába berakodtunk, holis tiz, tizenött legényt adtak, egy, egy, nagy kortsmába, és így nem nagy helyet foglaltunk el, tehát a nagy Pest városba 5=öt nap tanyáztunk, hogy egy kitsidt esmerkedjünk hogy milyen a külföld, vagy menyit különböz Debretzentől, Tehát énis jelentem magam, hogy szélyel akarok nézni Budánis, mire a Strásamester elmosojodva 's mit akarsz te ott, tsak egy kevesset szétnézek Uram, és hogy ha a porontsra meg nem érkezném, tehát nehogy hfbás [55] legyenek, jo fiam elmehetsz! tsak valami bajt ne tsinály, erre át mentem a hajos hidon mert akkor

nem volt meg ez a költseges hid, és le térve a meleg fürdő felé, ott láttam azt a sok lebujs kortsmákat, mire kérdem egy ott tekerző faktortol miféle sok lebujs kortsma ez itt, ezenn a kies helyen, mire feleli a kérdezettet, tsak menyen be vitéz Ur mert ott mingyá meg mongyák, no de mégis azokba mint kurvák laknak, mire felelek! ha ott mind kurvák laknak, rá intek mint tudatlan a fürdő házra, ugy tehát az Ispotály, mire a kérdezettet elmosolyogja magát, és így szoll! maga vitéz Ur itt tám többet nemjart az a fürdő ház a fegyvereket ezek a fejér népek oda küldik tisztogatni, de azt ugyé nem vasporral dörgölik hanem lápisszal, mire nagyot nevet, könnyen történ hetik, ezzel egymást el hagy-tuk.

Tovább folytatva utamat mivel a Celégyomba olvastam volt a Szent Gellért hegyérről, most modom van a szememmel meg [56] nézni hogy Gellért Uram hazug ságáért mekkorát ugorhatott ott, elemementem a kápolna mellett, mert ott akkor egyebb nem volt, és elemementem a tett helyre, és csuda fogott el midőnn a szöke Dunára le néztem, hogy mily mélység, 's így tünődtem, hogy mikor le ért akkor öis mondhatta, mint a kis gyerek mikor a szalma tetejéről lesikul hogy hupá, itt kellett volna innen Kálvinustis letaszítani hogy ezek a mi tsaloinkis a pap széken ne vakarnák ugy ki sok szegén embernek a 'sebit a vállasztással, hanem maradt volna Óis Frantzia Ország mélyébe, vagy az Anya méhébe.—

Leszáltam a magasrol, és ide folytatott utamon vissza mentem, és meg jelentetem magamot a Strásamesteremnél 's téssen ily kérdést hogy meg járadé! magadot, és hol, én ott jártam holl sem az Ur, sem az apja nem [57] járt, erre szokása szerént csufosonn el káronkodva, így szoll! hisz én a Burkba is jártam, a mire vállasztom a Burk tsakis a Galambaknak valo, de nem járt az Ur a Szent Gellért hegyin a kápolna mellet, ott nem no mert én ott jártam mert arrol történetet olvastam 's hogy régen minék hívták, minék hát! mongyad! Kelenfeld hegyinek, és éppenn így a kapitánynak szarkának elé beszélve el nevétték.—

Innen más nap tovább utaztunk Esztergom várossa felé, ideis elérkeztünk nagy úgy és bajok közt kvártélyba szálva, így szollok a több pajtásoknak, rá vetvén semem a Dél nyugoti hegy oldalonn lévő fényess épültre, ugyan az már ismét melyik Grófé lehet, mire a Strása mester el mosolyodva mongya, tám aztis meg kívánnád nézni, de Uram addig kinem megyek e helyről mig meg nem nézem, ott az Érsek lakik! tehát a pap[58]boll tsinálják ugyé Uram! abbol de püspökből a nagyobb papnál, ezt nem vetiké belé a Dunába uszni mint a más, az akkor volt! most nem Dunának, most több eszik van, mire én mondok majd meg látom hogy minő Ember ha felmegyek, de oda nem eresztnek, tám Strása ál ott félős nehogy a dunára vigyék itatni, ne beszély mert meg büntetnek. el telvén az ebéd felmentem és meg vizsgáltam azt a nagy szerű Épületet, szép nagy munka mondom hazamentem

utánn, de egy Disznonak, vagy Érseknek igenn nagy pajta, halgass! így szolnak pajtásaim, mert a szarka ha még halja meg büntet érte deigy el marad, tsak ugyan más nap meg tudta a szarka kapitány Ur mósolyogva kérdi töllem! Elek! a mitsoda épületes nem nézte e kend meg, igenis megnéz[59]tem kapitány Uram, azt mondják hogy az Ersek háza, de az igen nagy pajta egy disznonak, vagy főkép a melyiknek semmi malatzai nintsenek, és nemis lehet szaporodását várni, erre el vette magát.—

's tovább menve be szállunk egy nagy őszve vigyúlt Toth, és magyar faluba, és éppenn vásárnap lévén ebédhez ülünk, 's hát mindenik elébe egy, egy olyan nagy teszta gomolyát tesznek hogy tsak el rémflők rajta, mire mondom pajtások el mitsoda Isten tsudája, monják gombotz pajtás, hát ily darabokba rakják elő! itt így a szokás, nó jó, Ezzel el megyünk a kortsmába mert igenn szépen szolt a Sz: Péter nyiretytyűje, hát a magoss kalaposok nyugóíródnék egymás utánn, de egy meg bizott a közepébenn állot, 's azt mondták az a Legénység Birája, 's szot ad a Tántznak ily modon, Viszkos Jano náhoru, dosztánete czibolu, 's kérдем mit mond? felelik katzag[60]va ugorgy Janko nagyott, 's kapsz osztánn veres hagymát, mondom ha mindég azt eszik ugy nem ugrik nagyott.—

Innen is tovább mentünk abba a híres nagy Szombatba, de még előre fel tettem hogy most meg nézem, mert Rostok lessz azt a híres nagy hordott, ha időm lessz reája, elis mentem megis néztem, no e szép portéka, az invalid házakotis, ki telvén az itt valo időis tovább utazunk, ut közbe kérdi kapitány Uram valami emlékezetre valot mit látott kend Elek! Az Elvénült katonák házát, és többet? még egy nagy Uti társat, melyet ha itt pajtás aimal hengerget hetnék, könyebenn mennénk a Morva folyó felé, nem lenne oly unalmas ez a fővényes és nyires táj, mert meg meg huznok a tsetsit, 's tejjével bátoritnok lépésinket, 's tudom hogy a kapitány Ur sem álana hátra, nem erőssenn Elek mert [61] nedve előttem sem gyűlöletes.—

Tehát be értünk Morva országba Bisentz városába, ezt terményire ugy néztem mint a Bartzaságonn Prásmárt, sok vetemény természetisivel egyűtt. Innen mentünk kio nevezeti Helységbe, a hol ismét bementünk a Kioi grof udvarába ebéd utánn, itt láttam egy oly terjedelmes alma fát, hogy egy század Huszár az árnyékába fel álhatott volna gyakorlás véget.

Innen át hatolva mentünk Auszterlitzbe, itt lakott SLIK a Regement komendáns, de ittis tsak egy éjtzaikai maradásunk lévén tovább utazunk Ovezbe it nézett meg Brigaderos Grof ESZTERHÁZI, és Grof 'SLIK Ezredes, mivel itt volt közel a loger 30=z ezer néppel Brűny alat, a Nenovitzi szép síkonn mely volt 1834be a boldogull uralkodott Öreg ferentz Császár idejébe, de maga is [62] itt volt szememmel láttam, mert mikor előtte századonként el 'sarokoztunk maga Eőfelsége mint öreg vitez egy fejár Lovonn űlt, 's kevéssé a ló nyughatat-

lan kodván a Lovárol le esett, de azt nem lehet tsudálni, vagy valami olyas ügyetlenségnek vélni, ha nem inkább gyenge ségnek mert akkor már nagyon öreg Ember volt, 's más Tavaszonn már megis holt,

Itt már lehetett eleget nézni, és csudálkozni hogy ha a volt kedvem hogy próbáljak, mert a többek között egy szép hold világos estvén, a Császári Család ki lóvónn ki kótsinn a 'sór előtt idő töltést sétát járták, minden Ezred Mu'sikusai az Ezredes sátora mellett produkálták magokat, 's többek között huzzák a Szép Magyar verbunkot, s a fiatal tiszték így szolnak, no legények most nem kell fizetni, a ki akar tántzolhat, mire egy KEMÉNY Joseff, meg szolott verbunkos tsak elő áll, és Magyaro[63]sonn rakni kezdi, 's mikor éppenn 'Sofia a' négy szűrke igenn szépen fel szerelt lóvakonn igenn tzifra kotsinn ott menne szót ad KEMÉNY Joseff a tántznak ily modonn.—

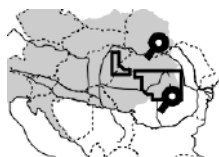
Hej, 'Sofia, 'Sofia

Országunknak urája

Mire a szép Hőlyg ki hajla a kotsiboll és így felelt, a vagyok fíjam, a vagyok, de megnem állottak, hanem tovább utyokott folytaták, erre a Tiszt urak KEMÉNYhez fordulva, ki egy Huzast, ki egy tizest adtak Jósának hogy mulassael, mire még egyet néki rántottak, de ő erre sem volt rest mert nagyonn alkalmas lábai voltak a Csárdásra, 's tsak azt felelte van mán szegény Joskának bórra valaja de hogy valami lelte volna semmi sem sőt nevetés volt az egész dolog, tsak a volt a többek között, a hóhér nyuzon meg KEMÉNY hogy is gondolád azt, mire felelte Ó van a 'sebbe [64] mit ki vegyek, így töltek ott.—

Be mentünk a szabad levegőről a városba, és töltek a napok alkalmasint, mert a Morva népe akkor tályba igen vig, multság kedvellő, és barátságos lévén szerették a Magyar ifjakot, főként a melyik pipás nem volt, mert igen csinos házakot tartottak fel 'surolt ház földell, lakásom volt Butsovitzba egy kies mező város, egyéb valami olyast nem tudok rolla meg jegyezni, mint sem azt hogy volt benne egy kis váratska a melyről azt tartották a lakosok, hogy mikor oda épült, az Ur egy hegy oldalra akarta építeni, de a mit nappal dolgoztak, éjjel mind le horták a völgy be és így a völgy be kételem volt építeni, de építés közbe a pénz bóll ki fogyván mit tsinált. mit nem, hát a Vár közepénn egy reggel egy csizma szár aranyat kapott, és így tovább folytatta, de [65] a meg kapott pénz helyére egy vassal körül kerített szőköt kaptat készítettet, de mégis végre nem tudta hajtani, mert egy oldala vakolatlan maradt 's ágyba esett, és akkor fel kapták az beteg ágyából és az ablakonn kívül ugy vágták a kórákashoz hogy mostis látzik a téglarakáson, ezt így láttam és így mondták, a tisztos öreg Morvák, demár akkor semmi tulajdonos ott nem lakott csakis szesz ital főző Izraelita, s Magazinnak, és egyéb raktároknak használták.

A fűves kertjibe volt nyoltz nagy zádok fa, és a közt két hantbol tsinált asztal melyről azt mondták

hogy Josef Császár ott jártába ott ebédelték és akkor verték, vagy ültették da azokat a fákott, de meg lehető nagyra nőttek volt mint egy itas ceber ezis láttam de ott marha nem járt a kertbe hogy el rontsa.—

[bejegyzés a margón, más vegyítéssé tintával: A. 143-on japon keresd, ott aláhúzott utalás az A. betűvel megjelölt helyre és ott három oldalnyi epizód, 1867 után, de 1881-1882 előtről származó visszaemlékezés, itt nem kerül közlésre]

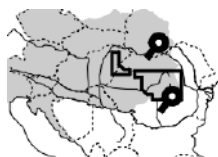
Itt két évig volt a lakás Morvaországba, 's ekkor ki ütött 836=t a Lengyel [66] belvisszál kodás, 's porontsot kaptunk az oda vallo menetelre, Slézián keresztül Bialánál mert ott a Lengyel gránitz be mentünk Galitziába, itt Novemberbe volt a menetelünk de oly ki álhatatlan hideg volt hogy majd megfagytunk mert a nagy kárpát hegyek alya ugy takart bennünket hideggel, mint a Retyezát havassát a hó, azok a nagy deszkaszínek a hová 30, 40=en Ló is bemehetet de a szél is joll járta, egy szikrát se melegítette Huszár Uraiméket, tsak ha pénz ' volt, A kvaterka Vutki /: vagy fél fertály pálinka /: 's így berukkoltunk Brezsány városába, itt volt a Regement vagy Obersteri kar, az Obester második század melybe szolgáltam Rohatyinba ment szállásolni, ez egy nagy kiterjedésű de nem valami szép város, igaz romjai látnak melyről az a hír, hogy a 14-es századba a 'svédek el rontották [67] midőn az agyu feltalálodott.

It van egy majd némelyeknek ugy gondolom neveltséget szerző Hegy, melyet majd lehetetlennek vélnék az én írásom szerént, de én igaznak állítom mivel rajtans jártam sokszor többed magammal, ez hívják az Őrdög hegyinek, mely fekszik Rohatyintól Eszak felé, egy fertály orájároig, mellette fekvő Csesznek nevű falu alatt, ennél szebb kies hegyet nem láttam, a jegyzést érdemel hogy a N: nyugoti oldala csupa Alabástrom kő, a Szótsők innen élnek Bunda fejeirítővel; ezenn hegy sem roppat nagy, sem magos, de oly csinos és szép mert ezenn sem egy féreg, sem Űrge, sem Hórsők, 's egy szoval semmi őtől ligato állat nem uralkodik, és mind a munkástól, mind a Természettől oly csinoson van alkotva, hogy az alatta elmenő, és a rajta járó Embereknek egész bálulásig el fogja figyelmet, és azt mondhatya hogy tsak [68] ez a Természet leg tisztább remeke, ide sz: János napján az Orvas Emberek megjelennek Orvasi fűvek szedésére mert itt minden féle fűvek találatnak, és csakis az Északi oldalonn lehet szekérel föl mení, de mind a teteje, és körülül oldalai hontsok nélkülli kaszálók, melyről azt mesélik vagy beszéltek az ottvaló Őreg föld művesek, hogy egy Kur'sányi Őreg Grofnő vitete oda egy éjtzaka aval a szándékkal, hogy bé viteti Rohatyinba a piaztara és oda épített magának Sloszot, de elkésett vele, én az író magamis jól esmertem az Őreg meg görbült Grofnöt, mivel több izbe voltam Kur'sányba Ordinántzon hegy közti tályéok, ott láttam volt faharangot a marhákon, és a marhátok őrző gyermekeken zsubbol kötöt esí ellenni

köpenyeget, mely igen mesterségesenn van kötve, Itt van az a híres Podvívzoka /: vagyis magyarosonn mondva Nagy hegy alja [69] melyről azt mondják hogy a Krisztus itt jártába, itt töltötte volt meg az olajos korsot, /: de én ezen tsak azt értem hogy itt mind Oroszok laknak. tehát így áll az őrdög hegye Rohatyin és Csesznek között : / itt laktunk négy esztendejig, 's mivel közel volt több izbe megjártuk mert rá értünk kivált sz: János napján, mind azt monták írjuk fel nevünköt azonn szép kövekre, de én vonakodtam mert a jutott eszembe, mit az egyszeri Deák mondott hogy Stultorum nomen ubi cumqve jalet.—

[B: jelölés a margón, l. mint előbb. A megfelelő kiegészítés a 146-151. oldalon található, ennek az epizódnak az első, a 104-108. oldalon megörökített változatát közölte ÁRVAY József az Előrében, l. 2. jegyzet, itt nem kerül közlésre]

Innen szállás változtatás volt, 's mentünk Máriánpolba a Nyisztra folyam mellé, de mentünkbe egy szép mezőnn mentünk átt melynek Déli oldalann fekvő a' Halits a meg neveztem folyam mellett, itt nyugott meg a' Magyarok Hónn szerző fija két napi útközetye után, melyet az Őroszok akkori királyival tett, hadi 'sartzot vetvén rája /: Jártam itt egy utamba' oly formánn hogy ordinántzra voltam egy orányi [70] kerülő utat vévén magamnak, és így eset az bemenés, bé mentem a folyam partján lévő nagy kortsmába, mire kérdi töllem a tsapláros, mit keres huszár! meg mondom csak mi előbb egy /: qvaterca vutki ez egy fél fertály /: és így fogunk beszédhez hogy le beszéljem bé mentem okát, de látván a kortsmáros hogy némely szót darabolok, meg szollal Magyar nyelvonn tisztánn, es így magyarul folyt a dolog, 's mondom Lembergbe voltam szolgálatba /: de az én magyarom Őrmester volt és joll tudott magyarul /: és őtt százkodoson SZEMERE László Ur ott az irodákba rá akadt a magyarok régi kí jövetelekre, és azt nékem el kellett olvasnom, és azért jöttem be Halitsba hogy meg nézzem, Ekkor kérdi hogy még isziké? innám de nints pénzem, ere megint tőlt egy huszáros portziot mint fentebb és aztis be töltöm, 's mivel séta helyek lévén a folyam mellett, hát jő be [71] három Uraság, egy öreg, és két ifju, ezekis kérdezni, és bálulni valának inkább képesek, de le beszélli a Csapláros a' dolgot ugy a mint töllem át vette, mire az ifjak csak nem hahotára fokadtak, 's az öreg egy asztalnáll ülve, mint Uri Ember kérdi, nohát mi bajotok van? 's le beszélnek magyarul katzaga, de az Őreg ősz tarrogato hangon igaz! a Huszár szava mért láttam a város régi ségeiben arrol valo Irást, erre meg szollit az Őreg Ur és a 'sőrös kupát kezembe nyomja hogy igyáll Huszár a két ifju hust porontsol hogy egyek. nó most joll van a dolog, de a szegény Arabs kantz a állásba, és a gazda a kortsmába, majd ugy lakik a puffból hogy meg fizet Halits, mert a magyaroknak sem joll fizetet volt első nap, mert meg paráholták volt az Ásiai mundúrt ugy hogy estve gyűlést tartván Árpád, így [72]

szollot hozájuk, nem úgy indultunk Hazánból hogy valaki meg hátráltasson, 's ha még így leszsz a nyereteket egymásra rakom és meg gyujtom és meg égetem magam, s evel agyonn isten jött, néktekis, de más nap jóll szolgált a szerentse, énis tehát meg szöktem fel ülvén az vakk Arabsra, Vodnyíkinn keresztül Máriánpolba mentem, mire mongya a káplárom gyere Elek mert most megis chültél, mert sokatskát ültél, nékem nemkell mert én jóll vagyok lakva, én jó hely jár-tam, hol kérdi! én Halitsba, mire mongya a kótéleinn, erre így le beszéllem, de a Kapitányomis meg tudja a káplártól 's egy uttal kérdi, hát kend holjárt Urfi! Halitsba kapitány Uram, hát ott mért kérdi Huszároson! hogy meg olvastata az ur a magyarok történetit hát meg [73] néztem, kedvesebb volt nékem a szemmel való tapasztalat az olvasás nál, mert ez meg bizonyított, és meg mondott nékem mindent, hogy e nem kóltemény, és nem csak regény, mert a szemem látása.—

...De ez történt Máriánpolba 1840-től 41-ig és 42=ig és ezzel kezdődnek a vad Huszáros történetek a fenn megneveztem városba, de a halítsi dolog is ott történt.

Le irom Halits városának állását, és fekvését, igen szép kis város a Nyisztra folyam partyánn nem nagy, a Déli oldalát takarja, és fedi a Kárpát havassa, a Viz az eszakit, a mellette fekvő szép mezővel a melyenn a megmondottam útközvet volt, Arpád és az Orosz tsapatok között, nagy ki terjedésű, még tám többbe tekintendő a s: szent Györgyinélis – Romjai a várnak tsak kevésé láthatok, tsakis azonn két 'sor zál-dok a mi az utat díszittete a fel menésre, keletre az al várostoll – így találtam akkor a várost, és a meg mon-dottam [74] városi népeket nyugodjanak csendesen.

Könnnyű egy Urnak tele 'sebbel próbákat, és világ látásos tapasztalatokat tenni – de üress 'seb és egy font kenyér terhes türelem, ott kénszerít az Embert a' meg ehült gyomor a proba tetelre, így volt a mi világ láto Vürtemberg Huszárunk is.—

Máriánpol igen kies, és a Nyisztrára bényulo bértzenn volt alkotva, melyet mostani romjai is úgy mutatnak, volt benne egy kis leányok nevelő Háza, melyet egy maradékjából kifogyott özvegy Grófnó, és négy apátza aszony gondozott, és tanított, volt külön Templonak benn a kerítésbe, és küllönn papjók, az utol-só Magyar országi Nagy szombati fiju volt, igen bet-sülletes Ember. A Leányok 16-at Esztendős korokig a Clastromba voltak, 's anak utánna hogy ha rá vállottak az Apátzaságra fel küldötték Joseff stadba apátzának, és hanem valamelyik udvarba belseinek, és onnan a gazda annak utánna férjhez adta. voltak kóztők zsidó lányokis, kik szüleikre meg haragudván, bé mentek és ki keresztelkedtek, de ezek nem [75] igen mertek a vá-rousra ki jönni, mert ha a zsidok küllön kapták pőkődsték, és ha oly helyt szorították megis ütlegették cselekedeteikért.—

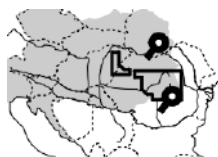
Iméért volt egy félig meddig fel épült Tégla épület miről azt mondták az Óregék mikor tudakol-

tam, hogy a Jésuiták laktak benne nekünk raktárunk vot, széna, abrak, és szalma volt benne és egy ór há-zunk. a Felső várba fel járo utba egy Roppant nagy Ház nem egészen romba, két emeletű kitetzett hogy régi-ség lakták akoris, fel irata így tűnt ki a mint az írás hoz-ta, hogy Herkulesnek volt szentelve, a hely állása megis érdemlette mert erős kinézésű — (...)

[a 100. oldalon rövid megjegyzés:]

De elment a jó századosom az öreg SZE-MERE László Ur és mást kaptunk helyebe neve LEN-KEI János igen ügyes magyar ki 48-ba az aradiak közt pusztult el, ekkor el hagytuk Máriánpolt és át költöztünk Jisminyitzbe mező város minden erősség nélkül, közel egy ora járo helybe fekkút Szaniszlo, ennek volt a koris egy kis erőssége — (...)

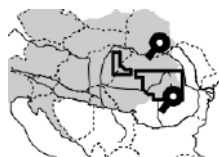
Itt kezdődik a Tizedik katonai Esztendőm melyet meg mondtam volt pajtásaimnak mikor katonává lettem, melyet tsak rövidenn le fogok 'sórólni, mihely bele léptem 1843=ba kedvetlené vált előttem az élet és tsak azt akartam hogy meg szabaduljak, és le menyek N: Magyar országra hogy ott magamnak egy örökös tan-yát szerezzek 's azonn gondolkoztam hogy azt hogy 'sűthessem el leg könnyeb utonn, mert SZEMERE Szá-zadosom is azt hagyta volt elmenetelével, hogy oda men-yek tsak Lovait lovagoljam holtig gyámolom fog len-ni, erre kezdődik a fel tett tzel, be fekszem a strása ház-ba mire a napos kérdi a legényektől hát Eleket ki hozta ide! tsak magára jött bé, mire izennek a szakasz béli káplárnak, hogy vané hirivel hogy egy Embere be jött az Ór házba, mire oda jövén felkérdi hogy ki hozta ken-det ide, és kend mit akar! mire felelek tsak ki akarom magam nyugodni azért jöttem bé, erre ki szidod, hogy a kvártélyomonis ki heverhetem magamot tsak menyek [110] haza, etöbb izbe így meg történt, de a többek között egy szer ujjbol be ülök, 's hát jön a strása mester 's kérdi hát megint itt vagy! épen jokor ültel bé mert a fő strásamester itt van majd azt mongyák hogy nem mersz ki rukkolni, nohát így ki megyek és ki rukkolkok még egyszer, erre veszem magam 's ki megyek elibe meg lessz a visga haza megyek s minden pakkomot a tan-yámra szállítom ugyan mind katona rendberakom ve-szem kópenyegem ujjbol be ülök az Órházba oda jön-nek a káplárok ki akarnak hajtani, szépenn eleget sza-badkozom de nem engednek mig végre azt mondom hogy hagianak békét mert én szókkött katona vagyok, erre úgy el távoznak mind mikor a kutyanak az orrára útnek nó most mondják a pajtások hogy meg verik a hátadat, a másik ujra ne félyts mert a fene sem eszi meg így foly a véllekedés, hat ujjból hoznak két legényt nagy részegenn, ezek a fejár ruhajókat tették zállogba a pállin-ka házba, jön reggel én tsak nevet gettem, és így jutott eszembe hogy tudom hogy büntetést nem kaphatok mert ezért meg nem büntet hetnek, de most hármann

megyünk mint Krisztus Urunk ment volt, és tudtam hogy a más kettő lesz a 25-öt [111] betű magyaró falval írva, elő állunk de be volt az én dolgom előre mondván 's mondja a százados Ur egyik pajtásomnak, mit tsinált kend! változomat a kortsmába beittam, és kend fordul amáshoz én is Huszon öt mind a kettőjé, tessenek az Urak ki menni az elégtételre, mindenik szeretet volna benn maradni az én ki kérdezésem meg halgatására, denem lehetett - Így szoll hozzám nő hát Elek végy egy székert és üjj ide mellém mivel hideg volt téli időbe Januárba 844-be én a székert az értz kementze mellé tettem, 's hogy való hazámboli előldözésemet, és katonává lételemet, nevem eltserelésit, rövidenn lebeszétem, melyet végig halgatot és tett rája ilyen feleletet, azt nem lehet szokásnek nyilvánítani, hanem tsak anak hogy te tsak nevedet akarod vissza kapni, és ugy veszem észre hogy itt tsak is az abaj, és azt meg kapod 's tsak azt mond hogy még itt akarok szolgálni és en haza irok, ugy itt maradsz szolgálunk meg együtt: Többet százados Ur nem mert haza megyek, így tehát irok az Ezredhez, és onnat a hazádba, a míg a Levél meg járja magát addig menj a Tanyádra 's úgy veszteg ha akarod a Lovadot lásd el [112] és rukkolyt de arra nem fog erőltetni senki most haza mehetz így tehát megyek az Ol felé látván a pajtások hogy őrség nélkül megyek ki tsudálkozik a dolgon, ki meg azt mongya ládd mondám hogy a fene sem eszi meg, erre oda érkezem 's nevetnek ily szóval szolnak hozzám note szokót katona, ugy van de tsak azt akartam hogy Ur legyen az azt megis kaptam hogy meg vakarjátok a Lovam és fel ülők és ugy lovagolok, erre egyikis, másikkis így szállott, vagy apád az az Oláh de mi nem, erre jönn a kápláris és ki adja a porontsot, mondják ugy tehát igaz Uram a mit Elek mond, mire felel tisztaz igaz. Így folytak tovább napjaim míg a Levél a Székely Huzsárokotl visszaérkezett, akkor újboll hivat LENKEI János Ur századosom /: a ki az aradi fogságba holt meg a foradalom alkalmával / és így szol igaz az állításod mert a Levél meg járta magát de még mostis itt maradhatz ha akarsz. tsak haza megyek százados Uram [113] mert tsak enyire volt az idő meg határozva, itt lévén a Tiszt Urak és az egészsz altiszti kar meg volt hatalmazva a százados az utlevél írásra 's kérdi tőlem hát mere akarsz menni! mondom Sztri felé bé Munkátsnak Magyar országra, mikor éppen a pennát a papirosra tenné, így szoll hozzám a strásamester hogy most haza menz ugyé Elek! erre feleletet nem kapott tsak is egy küssé meg tsavaritotam fejemet de igen kitsít, mit a százados meg pillantva így szöll a strásamesterhez Péli mert annak hivatágya ide a falrol azt a mapát, nézi a megmondottam helyenn a székely föld felé az utat 's mongy hej Elek hogy ha Sztri felé menz, soha sem érsz haza, hanem jobb lesz Csernovitz felé Bukovinán át ugy könyebenn hazádba judsz. és így arra felé vettem utamat kételenségből igazais volt a Századosnak mert tzelom ugy volt hogy ezenn irigységgel meg terhelt népett soha meg ne néz-

zem / de ez egy Tündéres veszett munka volt mert még az előtt vettem részt benne / mert őszve jártam egy darab helyen a földet, de ily Ember evő népet nem találtam [114] a mely ugy egye egy mást mint ez a nép azert meg érdemli tőlem ezenn lealatsomítást, Kezembe adák utlevelem eleget kértem századosom hogy hadd jöjjenk Tránsportal hogy hazámig élelmeződjem de azt felelte, így a porontsolat! és kezembe adott öt napi Lénumgot, kenyér pénzel együtt, és az Isten oltalmába ajánlva utnak botsátott, és így Klumáts felé le a Pruth folyam mellett jött, oly vékony öltözetbe, mint hatsak egyik szomszédbol a másikba mennék, el értem a Csernovitzi nagy pusztát a szélínlévő Csárdába én is bé megyek hogy meg melegedjem és hát két Kereskedő Örmény Emberek ott Fröstökölnek, 's kérkít tollem, hát hová földi uram ily könyű öltönybe! mire felelek hazámba a Székely földre, joll tudom hol vagyon, hány esztendő szolga! felelek tiz, hát tsak enyivel ajándekozták meg! többet nem lehatt várni, mert gazdámis szegény erre nagy neveltség lón és nékem egy fél kupa bort fizettek, és így szoltakhozom [115] meg fagy míg a pusztán át megyen! én ezt feleltem a' Huszárnak meg fagnyi nem szabad szegyelné azt Császárom hogy katonáját tsak oly öltönybe ereszsze utnak hogy a hideg birjon vele, és képzeletemen kívüli hát tsak reggel dühöng oly tsunyán a hideg, de mihely a nap fellebb jött minyá meg szelidült az idő, 's mikor közeledém Csernovitzhöz, hát jón felém egy Lengyel ember dudolászva, és így szollit meg hová Huszár! felelek a Hazámba végleges szabadsággal, mire zsebébe nyulva kivessen egy krajzárt és át nyujtsa nékem, és így szoll Imátkozék a gyermekeimért mit meg köszöntem, mert kérés nélkül tette /: de meg jegyzést érdemel tőlem, hogy a Lengyel nép tisztos, és Ember szerető nép / és így bémentem azon szép városba, melyet Eszakrol mos a Pruth folyó, Délrol egy kús távolságra a gyilkos szeret vize, 's ehez nem messzire van Radotz Generális lak és Császári gazdasággal, itt vagynak azok a magyar falukis egy nehányann melynek kettejébe jártam és egy napon [116] Huszon négy oráig Hadik falván üdöztetis egy TSOBOT János nevűnél, meg kérdeze atyafi honnan valo! így felel? szentlélekről származott volt az atyám, a katonaság elől szokót ide, azota itt lakunk. ezek a magyarok mind olyan gyűlevészek egyik innen, a másik amonan származott, innen mentem Mihály falvára, 's onnan a Kárpát hegyein keresztül menő utra eveztem Kimpulungra, 's onnan Dornába, és így keresztül az Erdélyi földre a' volt Militárok közé Naszod tájékára, alkalmatlan ut az ott keresztül kivált oly időbe, milyenbe én ottjártam, nem kívánom senkinek, még edig elő mind betsűletes barát Emberek közt jártam, de be érkeztem Husvétba egy Istentelen nagy szász faluba, neve Vlád ennek az első építője fult volna meg az édes Anyya Csetse gombjátoll mikor először a szájába tete volt itt tetőtől fogva talpig mind rozs szembek laktak [117] 's tán még mostis. azok lakják, mert őssze jártam az egész falut 's

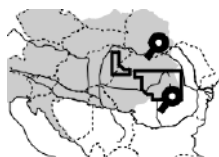
pénzemért sem kaptam egy kis hájat hogy Lábbelimet meg kenjem, végre a Paphoz mentem és az ugy adott, pénzt nem véve és így szollott! neis keressen Atyafi, Magyar, a Szásznál, mert van denem ad mert a Szász, a Magyarak meg őlő ellensége, és így tovább utaztam Besztertzen keresztül meg lehető szép város és abboll ki jöve balra fogtam a Kárpát hegyei alatt Parajdnak a holl a 'só bányavan, veszedelmes utam volt mig oda értem, mert a hó viz akkor toltult le a nagy hegyekről és igen bajos volt át hatolni tőlle Parajdig. Innen Székely Udvarhelyre de képzelné lehet olvaso barátom! hogy sokszor reggelim és Ebédemis a Nap kortsmába volt, bíz akkor bár melyik Doktoris operálhatta volna a gyomrot, mig egyéb retzeptett tudott volna mintsem komisz kenyér, veress hagyma és 'só hogy utánna a viz joll essék és a gyomor ne sirjon, hogy az Ausztriai Császárt mély tiszteletbe tarthassa szo nélkül. [118] Így hatoltam át a Rika nagy hegyénn Rákosra, de ott már a gyomor és a Láb egy más ellen kardot huztak egyik sem akarta amásik panaszát igény be venni, 's rá szorultak a szájra, mint jó barátokra és etette a szükségét tőkéletes ségre, be ment az Uni tárius Paphoz alamisna kéni ftt hát a Huszár nem porontsolo, hanem kérő volt a mire a fent irtak kénszerítették, kapottis oly bővön hogy azzal hazáig balogott, de ut közbe ujba egy furtsa dolog történt rajta, mikor hazájához mint egy fertály mért földnyire lett volna, tehát lát utánna egy szekeret jönni két loval, és egy lovast, mire leül a sántz martra, És így szoll hozzá a lovas, honnan és hová földi Uram! Zabolára megyek volt a felelet notsak újjön fő, erre a Szekérre had vigye haza, mire meg köszöntem, 's mondtam, hogy nints [119] pénzem hogy szekeret fogadjak, de el viszi ugyé atyafi pénz nélkülis, ugy tehát jo az Egerpataki kortsmáig, mire feleli a Lovas Csak vigye Egerpatakra mert odavalo, mire én tiltakoztam, de ezenn felelettel támad meg ne furfangoskodj többet Elek mert joll es merlek, tudod 829-be ki kesértelekvolt N: Enyedről mikor el mentél, és most 844-be irnak, és tudom ravasz fogásaidott, és én most Bodosi Pap vagyok, hivnak JAKÓ Györgynek, és így joll esmerlek /: ezis egy Tündéres ravasz fogás a haza hozottol mert ha étzaka mehettem volna falvámiba, egyik utonn be mentem volna és a másikonki, akkor még törhette volna az eszét mig haza kaphatott volna :- tsak vigye haza földim mert joll esmerem és így erőnek erejivel keletzébe ugratott az engemet sokat kergetett álnok fekete 'sátány, a mikésőbb ki tűnik minden ravasz ságai-bol, tsak hogy haza kaphattalak meg tántzoltatlak, és lo-vagolni fogok rajtad, mint Berzenbuk a [120] gondolom neví Lovánn.— (...)

Călătoriile lui Elek BALYKÓ (Rezumat)

BALYKÓ Elek (1810-1895), născut și decedat la Aninoasa, azi în județul Covasna, ne-a lăsat o autobiografie care, alături de numeroasele date etnografice-folclorice și lingvistice păstrate, constituie un valoros izvor pentru cunoașterea condițiilor de viață rurale și urbane, respectiv din armata imperială, ale primei jumătăți a secolului trecut, deci ale imperiului austriac. De asemenea, datorită culturii generale și interesului lui BALYKÓ față de istorie, pe baza datelor din autobiografie a fost identificată spre exemplu castrul roman de la Boroșneu Mare. Prima încercare de a publica manuscrisul, cea a lui József ÁRVAY, în anii '60, a eșuat. În cele ce urmează, vom publica partea cu călătoriile lui BALYKÓ din anii de tinerețe, oferind astfel cititorului raritatea unei călătorii geografice "populare", din prima jumătate a sec. XIX.

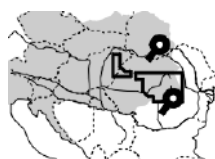
The Fairy-Like Journeys of Elek BALYKÓ (Abstract)

The autobiography of Elek BALYKÓ, born in Egerpatak (today Aninoasa, Covasna county), who lived between 1810-1895, offers a lot of interesting data about the conditions of the past century, preserving many ethnographic and language peculiarities as well. The first attempt at publishing the manuscript (by József ÁRVAY) was not successful, only a small part of it could be made public. Here those parts will be published that illustrate the journeys of young BALYKÓ, making it possible for the reader to get acquainted with a rural ethnographic traveller of the HABSURG Empire, from the first part of the 19th century.

A-Abrudbánya, Au-Austerlitz (Slavnik), Be-Belényes, Bi-Beszterce, Br-Bezany, Bu-Bučovice, C-Cegléd, Csernovitz, Că-Câmpulung Moldovenesc, E-Esztergom, H-Halicz, HF-Hadikfalva (Dornești), M-Maryampol, Mf-Mihályfalva (Mihăileni?), K-Kémer, KI-Klumács (Climăuți?), Ku-Kurzany, Ky-Kyjov, N-Naszód, P-Pilis, R-Radóc (Rădăuț), Ro-Rohatyn, S-Szilágysomlyó, St-Stanislav, Sz-Szolnok, T-Köröstárkány, T-Tysmienika, V-Vaskoh, VD-Vatra Dornei,

1848—1849-es erdélyi és partiu- mi vonatkozású kisnyomtatványok I.

(Kivonat)

Az ezúttal közölt, Bécsben található kisnyomtatványok legtöbb darabja az Osztrák Nemzeti Könyvtár (Österreichische Nationalbibliothek) állományából került elő. A (budapesti) Honvéd Levéltár anyagának térségre vonatkozó 1848—1849-es kisnyomtatványai, amelyeket a levert szabadságharc után szállítottak Bécsbe, részben már visszakerültek Magyarországra. Az található ma a bécsi Hadilevéltárban (Kriegsarchiv), amelyeket eddig nem válogattak ki. A Budapesten és a Bécsben őrzött röplapok napról-napra kiegészítik egymást. Tanulságos lesz, ha a Sepsiszentgyörgyi Levéltár fennmaradt 1848—1849-es nyomtatványaiával össze lehet majd hasonlítani ezt a röplapbibliográfiát, amelynek folytatását tervezzük, párhuzamosan a Székely Nemzeti Múzeum nyomtatványainak fel dolgozásával.

Előszó

Elöljáróban magyarázattal tartozom, mert a “nyomtatvány” kifejezés mást jelent a magyar, mást a román és az osztrák terminológia szerint.

A nyomtatvány kifejezést a magyar szakirodalom minden, nyomdai úton előállított termékre használja, szűkebb értelemben azonban a kisebb terjedelmű – oldalszámú – esetleg ugyan

nagyobb kiterjedésű, de többnyire egylevelés nyomtatványt érti e kifejezés alatt, így a plakátot (falragaszt) is. A román szaknyelv a nyomtatvány alatt az imprimatúrát érti, minden egyéb esetben a dokumentum kifejezést használja. Az osztrák szakkifejezés a “röplap” bármilyen aprónyomtatványra, és “plakát” a falragaszra (Flugblatt, Plakat).

Magyarországon a muzeológia használja a történeti dokumentáció kifejezést, ebbe azonban a kéziratot, térképet, újságkivágást is beleérti.

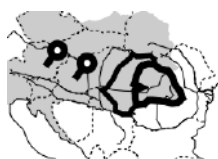
Mi itt és most a magyar könyvtári terminológia szerinti kisnyomtatvány kifejezést alkalmaztuk. Ennek jegyében kerül közlésre az a néhány 1848-as darab, amely ezt a területet érinti, de földrajzi értelemben rendkívül távoli a leőhelye.

A legtöbb darab az Osztrák Nemzeti Könyvtár (Österreichische Nationalbibliothek) állományából került elő. Az 1918-ig uralkodói magánkönyvtár nem gyűjtötte ezeket a nyomdatermékeket, a tulajdonbélyegző a legtöbb esetben tanúsítja, honnét került az első világháború után “államosított”, az Osztrák Köztársaság által nemzeti tulajdonba vett könyvtári különgyűjteménybe (Kisnyomtatvány – Plakát és Ex-libris gyűjtemény – Flugblätter-, Plakate und Ex-Libris Sammlung).

Az 1848-as szabadságharc leverése után a megszálló osztrák hatóságok – a katonai közigazgatás – minden nyomtatott röplapot összedett egyéb “bűnjelek” mellett, és Bécsbe szállított. Mindezeket az 1849-ben, 1850-ben folytatott perekben kívánták volna felhasználni. Az összegyűlt anyag nagy mennyisége, rendezetlensége ezt nem tette lehetővé, mindazonáltal az is akadályt jelentett, hogy az ömlesztett darabokból nehezen lehetett volna arra következtetni, ugyan ki terjesztette, olvasta.

Így részben a Rendőrminisztérium (Polizeibehörde) megfelelő ügyosztályán, részben a miniszterelnökségen (Bibliothek des k.k. Ministerraths-Präsidium) maradtak egyszerű időrendbe téve a röplapok.

A tulajdonbélyegző szerint a Honvéd Levéltárban is található a térségre vonatkozó 1848-as kisnyomtatványok, ezeket részben már

az 1920-as évektől kezdve vásárolta a mai Hadtörténelmi Levéltár elődje, részben az I. világháborút követő békeegyezmények rendelkezése alapján, mint magyar vonatkozású "patrimónium" került vissza Magyarországra. Az erről szóló egyezményt 1924-ben írták alá Baden bei Wien-ben, és három év alatt kellett végrehajtani. Azok találhatók ma a bécsi Hadilevéltárban (Kriegsarchiv), amelyeket ez idő alatt nem változtattak ki.

Habent sua fata libelli – a kisnyomtatványokra ugyanúgy érvényes. Az összehasonlító munkának van még egy érdekessége: alig található másodpéldány, netán több darab egy és ugyanazon kiadásból Budapesten és Bécsben. Napról-napra kiegészítik egymást ezek a röplapok. Tanulságos lesz, ha a Sepsiszentgyörgyi Levéltár fennmaradt 1848-1849-es nyomtatványaival össze lehet majd hasonlítani ezt a röplapbibliográfiát, amelynek folytatását tervezzük, párhuzamosan a Székely Nemzeti Múzeum nyomtatványainak feldolgozásával.

Munkámhoz segítséget nyújtott az Osztrák-Magyar Akció Alapítvány (Stiftung der Aktion Österreich-Ungarn), az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok ösztöndíja (OTKA, Budapest, T. 02220 sz. program) és a Székely Nemzeti Múzeum, amelyet ez úton is köszönök.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a közlésbelieket is, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

**1848-as erdélyi vonatkozású
kisnyomtatványok idegen
levéltárakban 1.**
(Állagjegyzék)

1.

1848. március 15.

Városi Tanács. Pest.

Pest város közönsége nevében alóírottak szerencsések hivatalosan értesíteni a magyar nemzetet...

A nemzet ohajtásainak említett pontjai következők:

1. Sajtó szabadság a censura eltörlésével...

12. Unio Erdélyel...

Következtek a közgyűlés határozatai...

Költ Pesten 1848-dik évi martius 15-kén

ROTTENBILLER Leopold s.k. választmányi elnök,
KLAUZÁL Gábor s.k. stb.

[Pest] [LANDERER és HECKENAST] 1 fol. - 36,5 x 22 cm.

A pesti forradalom követeléseit, amelyet a cenzúra eltörlésének azonnali bizonyítékaként LANDERER és HECKENAST nyomdájában kinyomtatottak, Pest város Tanácsa délutáni rendkívüli ülésén határozatba foglalta és újra kinyomtatva, megerősítve a sajtószabadságot, nemzeti függetlenséget, nemzeti gárdát, nemzeti bankot, Magyarország és Erdély újraegyesítését követelő 12 pontot.

Im Namen der Bürger von Stadt Pest verständigen die unterzeichneten Abgeordneten amtlich die ungarische Nation... Forderungen der Nation: Punkte 1-12. (die "Pester zwölf Punkte") über die Pressefreiheit, nationale Unabhängigkeit, Nationalgarde, Nationalbank usw.

Sign.: ÖNB FL UNG 1848/1/4

2.

1848. március 20.

Tanácsülés és Népgyűlés. Bihar megye.

Szabadság, egyenlőség, testvériség, béke és rend!
Bihar másod alispánja SÁNTHA György, az idő komoly fejleményei fölött tartandó értekezés végett a mai napon délutáni 4 órára tanácskozmányi ülést hirdetett... a nemzet ohajtásainak azon pontjait, melylyeket Pest város, az országgyűléshez intézett kérelmezéskint aláírt, a negyváradai népgyűlés... saját ohajtásainak vallotta...

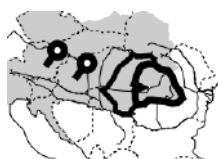
1. Sajtószabadság az előző vizsgálat eltörlésével...

12. Egyesülés Erdélyel...

Kelt Nagyváradon 1848 ik évi Martius 20 kán a negyváradai népgyűlés megbízásából LUKÁCS György.

A nemzet követelése - a 12 pont - a nagyváradai megyei képviselőtestületi ülésből népgyűléssé alakult özszejövetel határozataiba foglalva.

Freiheit, Gleichkeit, Brüderschaft, Fried und Ordnung!

Die Forderungen der Nation - Pester zwölf Punkte - im Beschluß der Volks-und Ratssitzung des Komitats Bihar.

Sign.: HL 1848 52/4.

Poss.: KA

3.

1848. március 22.

SÁNTHA György

Szózat Biharmegye népéhez.
valamint:

BATTHYÁNY Lajos

Minister-elnöki körlevél 1. szám.

Kelt 22. marc. 1848. Sántha György másod alispán.

[Váradolaszi?] s.n. 1 fol. - 38 x 46,5 cm.

Bihar vármegye másod alispánja felhívással fordult a lakossághoz a béke és nyugalom megőrzésének érdekében. Felhívásába foglalta BATTHYÁNY Lajos, újonnan kinevezett miniszterelnök körlevelét, amelyben az ország népével tudatta kinevezését. (A körlevél március 17-én kelt.)

Aufruf an die Einwohner des Komitats Bihar von dem Vizegespan SÁNTHA György und das 1. Ministerpräsidentliches Cirkular von Graf BATTHYÁNY Lajos über seine Ernennung zum Ministerpräsidenten.

Sign.: ÖNB FL UNG 1848/1/12

4.

1848. március 26.

[Magyarország. Törvények, rendeletek]

Lezse. Despre incetáreaá szlúszbelor, adeká robotei...

Lezse. Despre incetárea dezmi kraiesti-popesti...

Lezse. Despre purtarea greotecilor de obste... Georgie SÁNTHA [György]

S.l. s.n. 1 fol. - 41 x 26 cm.

A magyar országgyűlésen elfogadott három törvény-cikk, amelyet szentesítésre felküldtek az uralkodónak az urbárium, az egyházi és világi tized, a robot megszüntetéséről és az általános és közös teherviselés bevezetéséről, SÁNTHA György Bihar megyei másod alispán kiadásában.

Román nyelvű latin betűs kiadás, fonetikus írással.

Gesetzartikel. Über die Aufhebung des Urbariums...
Gesetzartikel. Aufhebung des weltlichen und kirchlichen Zehnenrechtes... Gesetzartikel über das Tragen gemeinsamen Lasten.

Sign.: ÖNB FL UNG 1848/1/16

5.

1848. május 23. — augusztus 11.

KIRÁLY Antal - BAYER György stb.

Sárréti levelek.

Bevezetés. E levelekről csak egy pár szó tájékozással. E levelek, mint tartalmukból és az aláírásokból kitűnik, a sárréti alesperesi kerület összes papságának levelei...

I. B. BRÉMER László nagyváradi latin szert. püspök urhoz... Debreczenben Május' 23-án 1848. KIRÁLY Antal, BAYER György stb.

II. B. BRÉMER László... püspök urhoz... Debreczenben Május 23-án 1848. KIRÁLY Antal, BAYER György stb.

III. Körlevél a megye papságához... Hosszúpályiban 1848. Julius 3-án tart. kerületi ülésünkől. Rokonaitok a' sárréti kerület összes papsága.

IV. B. BRÉMER László... püspök urhoz... Hosszúpályiban 1848. Julius 3-án tartott kerületi gyűlésünkől... a' sárréti alesperesi kerület összes papsága.

V. A nagyváradi nemes káptalanhoz...

VI. Nyilt levél. T. cz. CZAMBERT János kanonok urhoz... Hosszúpályiban 1848 Julius 3-án tartott kerületi gyűlésünkől a' sárréti alesperesi kerület összes papsága.

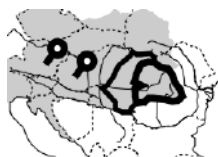
VII. B. BRÉMER László... püspök urhoz... Hosszúpályiban Julius 3-án... a... kerület összes papsága.

VIII. Körlevél a megye papságához... Derecskén 1848 August. 11-én ... a... kerület papsága.

IX. B. BRÉMER László... püspök urhoz... Derecskén, 1848. august 11-én... BAYER György... MICSKEI Ferenc stb.

Debreczenben nyomtatott a' város könyvnyomdájában. 8 p. - 26 x 17 cm.

KIRÁLY Antal alesperes, BAYER György helyettes alesperes és a kerület papsága: MICSKEI Ferenc (Szentmárton), PIRINGER János (Mezőpeterd), VERBATAI Márton (Derecske), LÁZÁR Miklós és ÉDER János (Debrecen) valamint LUDVIG János (Hosszúpályi) az egyházmegyében uralkodó viszonyok jobbítását, sérelmeik orvoslását és CZAMBERT János püspöki helynök elmozdítását kérték, hiába. Büntetés

sújtotta KIRÁLY Antal alesperest, mert a “mozgalom” élére állt. A levelek végső tanulsága: “Bizony bizony mondom nektek: az egyházi reform ideje jelen van.”

Briefe aus Sárrett über den Konservativismus des Bischofs von Nagyvárad und über die Reformintention der Geistlichkeit auf dem Lande.

Sign.: HL 1848 52/91

Poss.: KA Wien

6.

1848. június 2.

Közgyűlés. Máramaros megye.

A “Württembergi király” nevét viselő huszárezred gallíciái Máriámpolba szállásolva volt egy százada - honzserelem - s annak tudata által vezetettve, hogy a haza veszélyben van, - összeesküdött, 's tisztjeit a' velők jövetelre kénszerítve, - LENKEY János kapitány vezérlete alatt kebelünkbeli Sziget városba érkezett a' legszzebb rend, és legmagasabb lelkesedéssel. - Ez a' tény röviden. -

'S midőn tudatnók, hogy az érintett századot óltalmunk alá vettük, - az e tárgyban Nádor Ó Fenségéhez intézett alázatos fölírásunkat azon hazafiui kérelemmel mellékeljük ./ alá: miszerint Önök ezt hason fölírásukkal támogatni sziveskedjenek. -

Kelt 1848-ik évi szentiván hó 2-ik 's több napjain Sziget városban tartott képviselő bizottmányi ülésünkéből. S.l. s.n. 1 fol. - 39 x 25 cm.

Teljes szöveg.

Kézírással a megszólítás és befejezés: Kedves atyánkfiai barátink, valamint: Önöknek Amico atyokfiai baráti Máramaros megye közönsége.

Az ./ jellel mellékelte, István nádornak szóló levél csatolva:

Másolat. 1572. Fensége, örökös, császári királyi főherceg, nádorispán 's királyi helytartó úr! Legkegyelmesebb urunk! A' mély tisztelettel ide, ./ alá mellékelte, 's hozzánk a' múlt hó végnapjain érkezett tisztjelenítéséből LENKEY János százados kapitánynak - méltóztat császári királyi Fenséged az eseményeket, melyek jelen alázatos fölírásunk tárgyául szolgálnak, - megérteni. - ... Kegyelmet kérünk Fenséges úr, ...

Kik többnyire kegyelmébe alázatosan ajánlottak, alázatos tisztelettel maradtunk - cs.kir. Főhercezségednek - kelt 1848-ik évi június hó 2-án kir. kor. Sziget városban

tartott képviselő bizottmányi ülésünkéből, - alázatos szolgálai: Máramaros megye közönsége. S.l. s.n. 1 fol. - 39 x 25 cm.

A kétoldalas nyomtatvány antik példákra hivatkozva kér kegyelmet LENKEY János kapitány és százada részére.

A ./ alatt csatolt és hivatkozott LENKEY jelentés hiányzik.

A teljes együttes összehajtott borítójának külvívén kézírásos címzés: 1603/1890. Máramaros megye egyetemétől Bihar megye közönségének, hivatalból. Váradolasziban. (Váradolaszi: Bihar megye akkori székhelye, ma Nagyvárad egyik kerülete. Nagyvárad, Grossvardein, Oradea)

Komitat Máramaros. Komitatssitzung.

Protokoll über die Heimkehr der Schwadron von Rittmeister (Hauptmann) LENKEY aus Galizien und ein Brief an Palatin und Statthalter István (Erzherzog Stefan) wegen Begnadigung für “Fahnenflüchtlingen”.

Sign.: ÖNB FL UNG 1848/42

7.

1848. június 25.

GÁL Sándor

A Nemes Székelynemzethez! Tisztelt polgártársaim! Küldöttségem czélját szerencsém lón, több népgyűléseken kijelenteni, és ez alkalommal örömtelt kebellet tapasztalni, miként Magyarország első független Minister-Elnökének fölhívását közlekedés 's azon nyilatkozat kíséré, hogy készek vagytok inkább dicsón meghalni, mintsem a' despotismus bilincsei alá esve, gyáván élni...

...Végre felszólítam az egész székely nemzetet a' magyarok Istenére és a' nemzet-életéért az egyetértésre, és a szigoru rend korlátai közti megmaradásra, mert csak így lehet minden veszélyt elhárítani.

Mindent a királyért, hazáért és szabadságért.

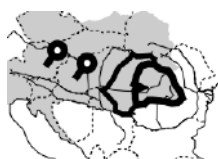
Június 25-én 1848

GÁL Sándor Miniszterelnöki biztos

S.l. s.n. 1 fol. - 32,5 x 22,5 cm.

A megszólítás fölött: Miniszterelnöki biztós GÁL Sándortól.

GÁL Sándor felhívásában nyugalomra intette Erdély lakosságát, aaptalannak mondta azokat a híresztelése-

ket, amelyek szerint Erdélyt - az uralkodó által szentesített törvények szerint Magyarország Királyhágón túli kerületét - veszély fenyegeti.

Az Unió megerősítése azt jelenti, hogy az erdélyi fegyverviselő lakosságra is számít a kormány, hogy a reguláris haderőn kívül a nemzetőrség "mint mozgó sereg, az ellenséges nemzetek határain megvillanhasson".

A miniszteri biztos felszólítja a népvezetőket, haditiszteket, a jelenleg fegyverben álló és gyakorlott székely harcosokat, hogy tegyenek félre minden sérelmet, várják be békességgel, míg a szentesített törvények végrehajtására sor kerül.

Kétoldalas nyomtatvány, bal felső sarka sérült, a szöveg hiányos.

An die löblichen Sekler Nation! Geehrte Mitbürger!
Aufruf von GÁL Sándor über die Ruhe und Ordnung, über die Vereinigung zwischen Siebenbürgen und Ungarn.

Sign.: HL 1848 52/80

8.

1848. június 28.

BATTHYÁNY Lajos, gróf

Felszólítás székely polgártársainkhoz.

Közös hazánknak jelen évi országgyűlései letették a szabadság', egyenlőség, és testvériség' alapköveit. Nemzeti nagyságunk biztosan fog ezeken emelkedhetni... a honfiak józan értelme és összetartása szolgálhat óvó fegyverül...

E hazafiak sorából legyenek általam szívesen üdvözölve, székelyföldi magyar és oláh ajkú polgárok...

Lebegjen továbbá is a haza megmentése szemeitek előtt. Szabadságra méltó polgároknak nem juthat ennél nemesebb feladat.

Budapest Junius 28-án 1848.

Az összes ministerium nevében Gróf BATTHYÁNY Lajos m. k.

S.l. s.n. 1 fol. - 34 x 24 cm.

A miniszterelnök nyugalomra int felhívásában, kéri, hogy ne adjanak hitelt az alaptalan, békétlenséget szító híreszteléseknek. Jóllehet, az ország több pontján voltak politikai, felekezeti, nemzetiségi zavargások, az alapvető bajokon az uralkodó által szentesített törvények segíteni fognak. Addig is, tartsák épségben a hadi

szervezetet és szervezzék meg az önkéntes zászlóaljkat.

Aufruf an unsere Sekler Mitbürger.

Der Ministepäsident Graf BATTHYÁNY wendet sich an die Sekler Nation im Interesse der Ordnung und Ruhe und bietet sie um die Aufstellung der Sekler Nationalgarde.

Sign.: HL 1848 52/83

9.

1848. július 3.

[A Szász Nemzet Közössége. Erdély]

Denkschrift der sächsischen Nation in Siebenbürgen über die Bedingungen ihrer Vereinigung mit dem Königreiche Ungarn. (Zur Vorlage an den ungarischen Reichstag.)

Im letzten Siebenbürger Landtage haben die sächsischen Abgeordneten unter beendenden Einflüssen mehr ihren Privatansichten und Gefühlen, als den ertheilten Instructionen vertrauend, zu einer engeren Verbindung Siebenbürgens mit Ungarn die Hand geboten, bevor noch das Wesen und die Form dieser Verbindung der sächsischen Nation anschaulich dargethan worden war...

Ohne diese Bedingungen, deren Erfüllung allein die Fortdauer der sächsischen Nation gewährleistet, kann die sächsische Nation in eine engere Verbindung Siebenbürgens mit dem Königreiche Ungarn nicht eingehen.

Hermannstadt, den 3. Juli 1848.

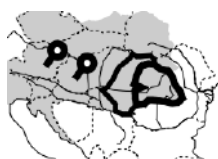
Die Universität der sächsischen Nation in Siebenbürgen.

Franz SALMEN m.p. Graf der sächsischen Nation.

Carl SIGERNS m.p. subst. Notar.

[Szeben] Gedruckt bei Carl GEROLD. 2 fol. - 39 x 25 cm.

A jövőre nézve a szászok egyetemének képviselői az együttműködést csak úgy tartják elképzelhetőnek, ha saját maguk közül választott bíróság ítélkezik, fellebbviteli ügyekben is; ha nemzeti igazgatás rendelkezik a szász nemzeti vagyonnal, ha az állam tervzetében - az alaptörvényben - figyelembe veszik a szász belső viszonyokat. Bírói és oktatási függetlenség, szabad tisztviselőválasztás a szász kerületekben, a német anyanyelv teljeskörű és szabad használata, a szász jog (sächsische Willkür) megtartása, az egyházi adó csökkentése, az

adók helyi kezelése lehet többek között a megegyezés alapja. Minderre állami garanciát kérnek. Jóindulatukról biztosítják a nemzeteket, és egyben bejelentik, hogy az egyenlőség elve alapján a védelmi (hadi) adó fizetése alól nem vonják ki magukat.

Az erdélyi szász nemzet emlékirata a Magyar Királysággal való egyesülésük feltételeiről. (Előterjesztés a magyar országgyűlés részére.)

Sign.: ÖNB FL UNG 1848/5/2

10.

1848. július 18.

KOSSUTH Lajos

Ministeri jelentés. Az országos pénzügy iránt.

Az 1848. VIII. t.cz. által ellévén határozva, hogy Magyarország, 's a' kapcsolt részek minden lakosai, minden köz terheket különbség nélkül egyenlően és aránylagosan viselendik, a' ministeriumnak meghagyottat, hogy ideiglenes adózási kulcsot dolgozzék ki... három kötelességet szab előlme:

1-ör. Hogy kimutassam az ország pénzügyi kezelését...

2-or. Hogy kimutassam a' folyó évben még reményelhető közjöveldelmeket...

3-or. Hogy pénzügy vetést (budgetet) készítsék a' jövő évre...

A. Országos pénzügyi kezelési kimutatás...

B. Jöveldelmi kimutatás...

Előterjesztésem harmadik részét — a' jövő évi költségvetést, 's adórendszeri javaslatot, külön leszen szerencsém előterjeszteni.

Kelt Budapesten, julius 18-án 1848. KOSSUTH Lajos pénzügyminister. -

[Budapest?] s.n. 18 p. - 38 x 25 cm.

A szövegben említett mellékletek hiányoznak.

KOSSUTH az újonnan felállított pénzügyminisztérium két és fél havi működéséről számolt be az országgyűlés előtt, vázolta az ország nehéz pénzügyi helyzetét, amely részben abból adódott, hogy a délvidéki zavargások miatt Bács, Pozsega, Verőce, Torontál, Temes megyékből nem folyt be adó, Horvátország külön pénzgazdálkodást jelentett. Sok pénzt emésztett fel a honvédség felállítás, a nemzetőrség mobilizálása, felszerelése, a fegyvervásárlás és a katonaság zsoldjának emelése.

A minisztérium az országgyűlés utólagos megerősítését kéri az István nádor, mint királyi helytartó által jóváhagyott pénzügyi műveletekkel kapcsolatban, amelyek közül "egyik kamatos kincstár utalványoknak, másik magyar kamatlan papiros pénzek kibocsátása". Mindezek várható hatását elemzi a pénzügyminiszter. Előterjesztésének második részében az eddig nem adózó osztályokkal, az új adónemek megállapításával, a kivetés módzataival is foglalkozik amellelt, hogy részletesen tárgyalja az egyes adónemeket és várhatóan behajtható összegeket, különös tekintettel Erdélyre - amely eddig, különálló lévén, másként és más összegekkel adózott - és ezen belül is a só árara.

Bericht des Finanzministers Lajos KOSSUTH über die finanzielle Lage von Ungarn und Siebenbürgen (ab 11. April bis Ende Juni) und über die voraussichtlichen Erträge und Steuer (zwischen 1. Juli und 31. Dez. 1848.)

Sign.: HL 1848 52/88.

11.

1848. szeptember 1.

Egyházmegye. Nagyvárad

A' nagyvárad I. sz. egyházmegye 1848-dik évi Augustus 30- és 31-kén a püspökilakban tartott zsinat jegyzőkönyve.

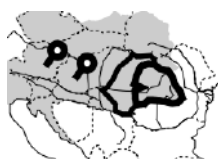
Méltóságos és főtisztelendő báró BRÉMER László nagyvárad d. sz. püspök úr elnöklete alatt. a' kijelelt munkálatok tüzetesen tárgyalattak. 1-21. [pont]...

Kelt Várad-Olasziban, a' püspöki lakban, September hó 1-sőjén 1848-dik évben. - Következnek az aláírássok.

(VINKLER József, LÁZÁR Miklós zsinati jegyző.)

S.l. s.n. 4 fol. - 32 x 21 cm.

Az egyházmegye papjai 1848 májusától kérték a zsinat összehívását, ennek érdekében megyszerte körözték felhívásaikat. A Nagyváradon összeült tanácskozáson közmegelegedéssel zárult valamennyi vitás ügy meg tárgyalása, többek között: a katolikus egyház függetlensége, katolikus intézet alapítása, egyházi lap ingyenes biztosítása a szegények részére, délutáni istentiszteletek tartása, az iskolázatlan cselédség számára vasárnapi oktatások bevezetése, a klérus fegyelmének megszilárdítása, az elaggott papok jobb ellátása, bizonyos miseszövegek és imádságok magyar nyelvre fordítása,

magyar könyörgések a templomokban a királyért és hazáért valamint a patronátus kérdése, amelyről a zsinat kimondta, hogy "hol a" kegyurak jogaikat megtartják, annak terhét is viseljék".

A jelzett aláírások hiányoznak.

A napirendi pontok között tárgyalt és megyeszerte körözött felhívásokról ld. az 5. sorsz. alatt Sárrethy levelek / KIRÁLY Antal, BAYER György.

Protokoll des im Großvardeiner Bezirk gehaltenen Konsils über die früheren Problemen der katolischen Geistlichkeit. (Siehe noch Nr.5. Briefe aus Sárreth.)

Sign.: HL 1848 52/96

Poss.: KA

12.

1848. szeptember 10.

PAP Zsigmond - MIHÁLYI Gábor stb.

Román testvérek!

I..

Kevés idő alatt nagy változások történtek. Martius előtt ti jobbágyok voltatok, szolgaság bilincseiben görnyedtetek...

II. ... VI. Mi hisszük, hogy ha mi, románok a magyarokkal együtt fogunk küzdeni, mi győzni fogunk, és nemcsak mi, hanem unokáink is boldogok lesznek... mi küzdeni fogunk, győzni, és az áldást megérdemleni. Isten és a szent háromság segítsen. Költ Pesten, szeptember 10-én 1848.

PAP Zsigmond, MIHÁLYI Gábor, SZERB Tivadar, MÁNY József, román képviselők.

Pest, nyomtatott LENDERER és HECKENASTnál. 4 p. - 42 x 27 cm.

A román nemzet képviselői a hat pontban azokat az eddigi sérelmeket sorolják fel, amelyek az elnyomottakat érték, és amelyeket a márciusi forradalmat követő országgyűlés új törvényeivel orvosol, s a szolgáltatások - papi tized, robot - eltörlése, a jobbágyosság intézményének megszüntetése, a jogegyenlőség kimondása a román nemzet tagjaira is vonatkozik. Éppen ezért óva intik a képviselők nemzetük tagjait, hogy a szerbekhez hasonlóan fellázadjanak a magyar nemzet, a magyar törvények ellen, mert ennek csak háború, nyomor, örökös békétlenség lenne a következménye. Ne engedjék, hogy a szláv nacionalizmus befolyásolja a románságot, mert ha az oroszok által is szított "rácztörekvéseknek"

engednek, "a ráczok felül találnak kerekedni, úgy minket el fog nyelni az északi colossus".

Rumänische Brüder.

Aufruf gegen Panslawismus im Interesse der Brüderlichkeit zwischen der ungarischen und rumänischen Nation für Verteidigung der gemeinsamen Heimat.

Sign.: ÖNB FL UNG 1848/7/4

Poss.: MP

13.

1848. szeptember 20.

HODOSSY Miklós - KOMLÓSY Antal - TAR Imre

Szózat Bihar megye lakosaihoz.

Atyafiak!

Örültünk mind, mikor a tavaszon meghirdettetek az új törvények. - Örültünk, mert felszabadult a föld és valóságos tulajdonává lett annak, a ki azt eddig is használta... de jelenleg... tapasztaljuk, hogy ámbár földünk szabad, ámbár attól senkinek, csak az országnak tartozunk adózni, — de mégis számos nemzetörök és önkéntesek kiállítására, élélmzése... által költségeink... súlyosodnak...

Vívjuk ki szabadságunkat, és gyökerezessük meg azt örök időkre, az igaz királynak és minden jó hazafinak boldogulására.

Kelt Várad-Olasziban Szeptember 20-kán 1848.

Teljhatalmu megbízottak: HODOSSY Miklós. KOMLÓSY Antal. TAR Imre.

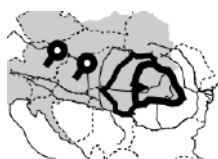
[Váradolaszi?] s.n. 1 fol. - 40,5 x 25,5 cm.

A felhívás fegyverre szólít JELLAČIČ hadai ellen: a kormánytól érkezett hivatalos tudósítások szerint a délről betört sereg Baranya, Somogy és Zala (Szala) megyét dúlja, s ez az oka annak, hogy a törvényekben szentesített jogok még nem érvényesülhetnek, a terhek viszont nőnek. Hogy a viszonyokon javítani lehessen, nincs más választás, mint "fegyvert fogjon mind az, a ki azt bírja vagy bírhatja".

Aufruf an die Einwohner des Komitats Bihar. Brüder! Gegen Baron JELLAČIČ, Banus von Croaten, wer mit ihrer Armee in Südungarn wüet.

Sign.: ÖNB FL UNG 1848/7/16

Poss.: MP

14.

1848. szeptember 20.

[HODOSSY Miklós - KOMLÓSY Antal - TAR Imre]
HODOSI, Nikolái - KOMLÓSI, Antonie - TAR,
Emeriku

Kuvuntäre katra lakuituri Comitatuluj Bihari.

Frátzilor!

Tótzí nyám bukurát ászta - primavára, kins száu vesztít
Lezsile tsele noa...

Szene kastigam in derept szlobozenie noasztra, si szeo
inradatsinam pre viekuri, szpre fericsire dreptuluj
Imperat, si fieste karuja bun czerán.

In Várad-Olaszi Szeptemvrie 20. 1848. Nikolái
HODOSI. Antonie KOMLÓSI. Emeriku TAR.
S.l. s.n. 1 fol. -

Az 13. sorszám alatti Szózat Bihar megye lakosaihoz
című röplap szó szerinti fordítása.

Fonetikus, latin betűs írással, román nyelven.

Két, egymással szó szerint megegyező példány.

Aufruf an die Einwohner des Komitats Bihar - genau
wie Nr.13. Rumänische Sprache, lateinische
Buchstaben, phonetisch.

Sign.: ÖNB FL UNG 1848/7/17. - 41 x 25 cm.

ÖNB FL UNG 1848/7/19. - 40,5 x 26 cm.

Poss.: MP.

15.

1848. szeptember 23.

HAJKA Demeter — KOPCSÁNYI Kristóf

Ellenfelhívás Arad város lakosaihoz!

A helybeli várkormányzónak f. e. s hó 22-én a város
közönségéhez intézett helyen kívüli felhívása a hatóság
figyelmét felköltve oda kéntheté, miszerint ez törvényes
állásánál s eljárásánál fogva a körön kívüli s csak egye-
netlenség magvaul szolgálható felhívást és figyelmez-
tetést félre tegeye; mert öntudata tiszta érzetében tör-
vény s alkotmányos téren működven, a rend s közbá-
torság fenntartására is figyelmét terjesztve felügyelői
kötelességének mindenkor eleget tett...

Kelt Aradon az 1848-iki sept. 23-án tartott tanácsülésből.
HAJKA Demeter m.k. h. polgármester.

KOPCSÁNYI Kristóf m.k. főjegyző = Entgegnung der
Arader Behörde an ihre Bewohner.

Des hiesigen Festungs-Commandanten, von 22. d.M. an
die hierortige Bewohnerschaft gerichtete Proclamation,
hat der Behörde Vorsicht erweckend, selbe dahin
gezwungen, daß sie ihrer gesetzlichen Stellung und
Fürsehen zufolge, die außer dem Wirkungskreis, und nur
den Samen der Zwietracht streuen könnende
Proclamationen bei Seite lege; - denn in des reinen
Selbstbewußtseins reinem Gefühl, innerhalb gesetzlich
constitutionellen Schranken schreitend- und auf
Ordnung und allgemeine Sicherheit wachsam seiend, hat
sie immer der Aufsichts-Pflicht entsprochen... Gegeben
aus der den 23. September 1848 gehaltenen Ratssitzung.
Demeter HAJKA m.p. sub. Bürgermeister.

Christof KOPCSÁNYI m.p. Ober-Notär. -

[Arad] Nyomatott SCHMIDT Józsefnél. 1 fol. - 36 x
20,5 cm.

A várparancsnok hatáskörét túllépve intette nyugalom-
ra a lakosságot, a tanácsülés ellenfelhívása biztosítja a
parancsnokot arról, hogy a város lakói mindig kellő ön-
mérsékletet tanúsítanak és a város vezetősége is tudja
kötelességét.

Kétnyelvű plakát, felső részében a magyar, alul a né-
met szöveggel.

Sign.: ÖNB FL UNG 1848/7/22

Poss.: MP

16.

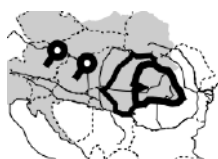
1848. november 12. — november 16.

Állandó Bizottmány. Háromszék.

Háromszék Állandó Bizottmányának Erdélyi Fő Hadi
parancsnok B. PUCHNER ö nagyméltóságához inté-
zett irat másolata.

Katona Főparancsnok altábornagy B. PUCHNER An-
tal Úr önagy méltóságának.

Székönk kebelében nőttön nő az ingerültség azon min-
ket körül szárnyaló hirre, mintha Erdővidékre és Há-
romszékre sorkatonaság, ennek kíséretében álló rendet-
len csorda néppel betörni akarna... Bár mi törtéyen...
ha még is megtámadattnék, Isten és világ előtt felelős-
sé lesz a megtámadó a polgári háború iszonyataiért.
Háromszék Állandó Bizottmányának S.
Szt.-Györgyön November 12—én 1848 tartott ülésé-
ből. HORVÁTH Albert főkirálybíró. [Hozzá tartozik]:
Másolata azon Cs. Kir. Főhadparancsnoksági rendelet-
nek, melly 1848—ki November 16—ról 1558. Q. Elnöki

szám alatt a Brassai Cs. Kir. katonai, városi, határszéli s várbeli parancsnoksághoz bocsátatott. S.l. s.n. 3 p. 38 x 24 cm.

A háromszéki Bizottmány, a főkirálybíró és Anton PUCHNER levélváltása, amely szerint a főkirálybíró tiltakozik a sorkatonaság Háromszékre vezénylése ellen, a tábornok viszont lázadónak nevezi a háromszékieket, akik az ő katonai és polgári fennhatóságát elismerni nem akarják, így nincs is miről tárgyaljanak. A nyomtatványokban hivatkozás szerepel többszöri levélváltásra október 18.-ról, november 13.-ról a fenti két levélen kívül. Valamennyi témája hasonló.

Vom Ständigen Ausschub des Komitats Háromszék an Baron PUCHNER, Armeeeoberkommandant in Siebenbürgen.

Briefwechsel des Ausschusses in Háromszék, des Hauptkönigsrichters, weiter von Baron Anton PUCHNER, wonach der Hauptkönigsrichter gegen die Befehligung der Linieninfanterie in Háromszék protestiert, der General nennt die Bewohner in Háromszék als Rebellen, die seine militärische und bürgerliche Obermacht bekennen nicht wollen, deshalb haben sie kein Thema worüber zu verhandeln.

ÜNB FL UNG 1848/9/3.

Tipărituri mici din 1848-1849 din Transilvania și din Părți (Țara Ungurească) I.

(Rezumat)

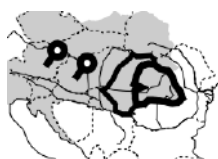
Tipăriturile mici (conform terminologiei românești, constituie documente) din 1848—1849 din arhivele vieneze, publicate de această dată, se găsesc în majoritatea lor în Biblioteca Națională Austriacă (Österreichische Nationalbibliothek). Tipăriturile mici din 1848 în legătură cu regiunile respective ale materialului Arhivelor de Honvezi (Honvéd Levéltár, Budapest), transportate la Viena după războiul de independență, au ajuns înapoi în parte în Ungaria. În Arhivele Militare din Viena (Kriegsarchiv) au rămas numai acelea care nu au fost încă selectate în vederea retrocedării. Tipăriturile mici cercetate, din Budapesta și din Viena, se completează reciproc. În viitor intenționăm să comparăm lista

bibliografică întocmită cu tipăriturile mici din Arhivele Naționale Române, direcția jud. Covasna (Sf. Gheorghe) și din Muzeul Național Secuiesc.

Small Printings Referring to the Events of 1848-1849 in Transylvania and Partium I.

(Abstract)

The small printings presented this time are to be found in Vienna in the collection of the National Library of Austria (Österreichische Nationalbibliothek). The small printings from the materials of the Honvéd Archives referring to the events that took place in the region in 1848 have partly already been returned to Hungary. Those that have not yet been selected are still to be found in the War Archives (Kriegsarchiv) of Vienna. The leaflets guarded in Budapest and Vienna come to complete one another. It will be instructive to compare them with the remaining leaflets of the Archives in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe). We intend to continue this work parallelly with the investigation of the small printings in the Székely National Museum.

Nemes Székelynemzethez!

Tisztelt Polgártársaim!

52/80

384. 10. 17

Érdeklődésem célját szerencsém lón, több négyülésen kijelenteni, és ez alkalommal örömettel kebellet tapasztalni, miként Magyarország első független Minister-Elnökének fölhívását közlekedés 's azon nyilatkozat kíséré, hogy készek vagytok inkább dicsőn meghalni, mintsem a despotismus bilincsei alá esve, gyáván élni. 'S midőn illy lelkesedés, bérezes kis honunk csaknem minden zugaiban viszzhangozva tetőpontját elérte volna, hírlapilag egy proclamatio jelenék meg, melly titeket arra int, hogy Erdélyt jeleleg Magyarországnak, királyhágón (ulfi körületét) szinte veszély fenyegeti, azért talpra és fegyverre, szétzuzni vakmerő ellenségét a' magyarnak.

Megvagyok győződve, hogy az átalakulás szűkkeblű ellenségei ezen proclamatiot, mint hazánk legkitünőbb nagy hazafiának, a' szabadság egykori martirának, aggodalmas szöszatát, félre magyarázva, titeket oly lancszató hírekkel igyekeznek eltölteni, mellyek könnyen a' téttlenség 's pangás halál-álmába ringathatnának benneteket. Azonban bízva szilárd bizárságokban és rendíthetlen elhatározottságokban, miként a' magyar testvérek védelmére, 's a' kivívott korszerű szabadság megtartásáért, utolsó csöp vérig kivátozok, a' szarnok elvektől vezérelt hálatlan nemzetek ellen, őseink dicső példájára harcolni: nyugottan térek Pestre vissza, a' középponti magyar felelős-kormányának és magyar testvéreinknek, azon vizásztaló lírt megvívó, hogy a' Székely nemzet hős fiai, minden órán készen állnak a' Magyarhaza oltalmára, parancsoljon velők a' Magyar-felelős-Ministerium, mert ha kell 50 ezer, 's ha kell 80 ezer is szokott harcias szellemtől át-hatva, mérlegbe veti magát, akarmelly szarnok ellenébe. Béjelenteni a' Magyar-felelős-Ministeriumnak szóval is, hogy néhány négyülésen, a' nép anyyira lón lelkesítve, hogy bizalma és rendíthetlen hűsége zálogánál, a' Ministerium iránti engedelmességre, esküjét is egyhangulag elmondá.

Illy dicső jelenetek már elegendők, annak bebizonyítására, hogy a' Székelynemzet a' szabadságért és magyar testvéreért élni és halni kész.

Tisztelt Polgártársak, 's nemzetünk hős fiai!

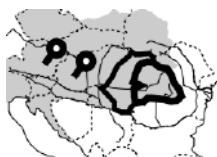
Valamint az Unio megerősítése elött ti, rokonszenveketek és testvéri szereteteket bebizonyítotok, most annál is inkább, midőn a' király szentesítése, a' nép és törvény szövara, az Unio határozatára belévetkezett, mutassátok meg, hogy magyar testvéreitekkel, jó és hal sorban, egyarant kivátozok osztozni; továbbá hogy ti, mint a' kivívott szabadság élvezetere, az alkotmányos élet mezején, nagy korsúgra érott nemzet, a' szigorú-rend korlátain túl nem akartok törni, hanem az átalakulás iránti törvényes intézkedéseknek hódolva, azokat, mint a' törvény szent szövait, bekesítón kívánjátok végbe vinni, és hogy ti némelly törpeleki bujtogatóknak szövaiba, kik magán érdekeiket, a' haza érdeke elébe szokták vonni, vagy bizonyos elfogultságból, titeket ferde úton, a' zavar és veszély tömkelegébe kívánnak vezetni, nem hallgatva a' korszerű szabadság rohamában, melly csaknem az egész mávelt Európát, mintegy áldást kiárasztva, villámsebességgel átfutá, részt kívátozok vetni; végre hogy ti Erdélyt, a' testvér magyarhont, melly az egész mávelt Európának, természeti alkotásánál fogva, védbástyája minden keleti vadroham ellen, készek vagytok, hős elzántsággal megvédeni.

De terjesszék elé a' Magyar-Ministeriumnak, hogy erős kurjátokba, adjon fegyvert, hogy egyik része a' székely harc-erőnek, mint mozgó sereg az ellenséges nemzetek határain megvillanbasson, és azon népet, melly a' szabadság élvezetere nem hajlandoz és az emberi méltóságot megakarja fertőztetni, harcias erélyel korlátalhatja meg, hogy azok mint a' székelynemzet hős fiai mutathatják be, mit képesek a' korszerű szabadság megtartásáért, mint tázról pattant Attila ivadéka tenni; de végre írjátok meg, hogy míg a' mozgó sereg a' bevillongások zabolázására kimozdítot, a' honvédelméért is akkép rendelkezék, miszerint ha ifjú és agg tüzhelye védelmére felakar kelni, vífegyvere legyen, és megtaníttá a' vad ellenséget, miként szabadságért vívó nemzetet meggyözni lehetetlen.

Csak egyetértés, tisztelet Polgártársak és testvéri szeretet lengje-át a' Székely hős koblet. Ez pedig csak úgy lehet, ha a' multat feledve, és a' jelent használva, a' kitűzött nagy-szerű cél elérésére öszponostíjtátok minden szellemi és anyagi erőtokeket.

Tisztelt Polgártársak!

Itt az alkalom, hogy a' székelynemzet nagyobb dicsőséget vívhat ki magának, mint valaha, mert soha szebb ügyért nem harcolt mint most, azért tegyétek ösze vállaitokat és vívjátok hős elzántsággal, hogy majd egykor atódaink mondhatják-el:

„Hála apáink poraira, mert ők a szabadságot megtudák tartani.
 És ne mondhatják azt hogy:
 „Átok atyáinkra, mert ők a szabadságot elvesztve, rabszolgai bilincsek
 bennünket.“
 „Felszollítottak benneteket ti népvezetők! mint a politikai érettségnek kut-
 fejei! Kik a Székely alkotmányt és municipiumokat, amnyi vész és vihar közt, az absolutis-
 mus vadrohama ellen is szilárdul megtudátok védeni: terjesszék az értelmesség (intelligen-
 tia) szent sugárait, hogy a hon minden rejtékeibe és rugóiba, hol csak egy csöp magyar vér
 buzog, bathasson be.“
 Ti lollósok és hitványok! Használjátok a vallás ígét, a szabadság, egyenlőség és
 testvériség elveinek beoltgatására, a nép lelkébe és szívébe, mert azoknak igazsága a kor-
 igenyeivel, miáltal a magyar felelős kormány, népet, a boldogság révpártjához kívánja ve-
 zetni, leginkább megegyez.
 Ti székely hadi tisztek! gondoljátok meg, hogy ti azon nemzet hős fia vezeté-
 sére vagytok meghíva, melynek ősei a harcmezőn a szabadság megtartásáért vérezve, vilá-
 ghírű dicsőséget vívtak ki maguknak, azért mint törhetetlen hazafiságból származó komoly
 szónokot ti hozzátok az: Engedjétek a tiszta haza szeretői érzelmét, mely eddig keble-
 tekben el vult fojtva, tökéletes kifejlődésre indulni, mert annak példája electricai tüzzsíkra
 gyanánt kap a vezérléteitek alatt álló székely harcászok köhlébe, és villámként fog kitárni,
 midőn a haza életéért kell nekik küzdeni. Végre fontoljátok meg azt, hogy jelenleg a leg-
 szűz tudomány és legkitünőbb harcziás képesség is, hazafiság és hazaszeretet nél-
 kül, szintolly veszélyes hazánk irányában, mint nyílt sisakkal mutatkozó ellenségnök, azért
 minden habzódás nélkül siessetek, az átalakulás korszerü elveivel és a szabadság bajnokjai-
 val meharátkozni, s hirtessék el a szabadság, egyenlőség és testvériség magvait illó tapin-
 tattal és férjfiás tekintéllyel, mert akkor, a nélkül hogy a szigorú hadifügyelem bomlalez-
 nek, sikerülson fog kifejlődni a honboldogságára a valódi hazaszeretet, párosulva a harcziás
 szellemmel.
 Ti jelenleg fegyverben álló és gyakorlott Székely harcászok! Most,
 midőn a magyar hazának legnagyobb szüksége van a gyakorlott és jól rendezett fegyveres
 erőre, tegyétek fölré magán- és személyes érdekeiteket, igyekezzetek a szigorú rend kor-
 látaí közt maradni, és a fegyelmet megtartani, mert csak így lesstek képesek, mint törhet-
 len harczerü, vad ellenséget a Magyarok és Székelynek szétödlüni, és világhírü dicsőséget
 kivívni. Első, most a hazát, minden roham ellen megvédeni és a korszerü szabadságot meg-
 tartani, azután fogja a haza százados sérelmeiteket is lehetőleg orvosolni és bizonyoson rö-
 vid idő alatt, és pedig még a közelebből Pesten meggyitandó magyszerü hangyülésen, ebben
 meggyözödhettek. 80 évtől fogva tudott a Székely hőkösségesen tűrni, és most ti ne tudná-
 tok még pár hónapig, nyugalommal maradni és bevárni a törvény szent szováának határaza-
 tát, mely a székely nemzetet okvetetlen egy boldogabb állapotba fogja átvezetni. Több rend-
 ben tudának a székely harcászok idegen értekcért harcziason vírni, és ti most magyar test-
 véreitek érdekcért, a Magyar hon és Székely nemzet életéért, szabadságáért és nemzetisége
 megtartásáért ne tönneték ezt? illyesmit rólátok, tisztelt Polgártársak! és nemzetünk hős
 fiaí, tudva azt, hogy a hazafiság minden székely kblét át-lengi, fel se lehet tennü!
 Végre felszollítam az egész székely nemzetet a magyarok Istenére és a nemzet-élet-
 téért az egyetértésre, és a szigorú rend korlátaí közt megmaradása, mert csak így lehet
 minden veszélyt elhárítani.
 Mindent a királyért, hazáért és szabadságért.

Junius 25-én 1848.

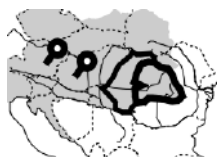

Gál Sándor
 Miniszterelnökibiztos.

Gál Sándor
Miniszterelnök
 Budapesti Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium
 Magyar Honvédség

25
 6

1. ábra GÁL Sándor felszólítása a „Nemes Székelynemzethez” (1. a 7. sz. leírás)

22/13

Felszólítás

10

székely polgártársainkhoz

86

Közös hazánknak jelen évi országgyűlési letették a szabadság', egyenlőség, és testvériség' alapköveit.

Nemzeti nagyságunk biztosan fog ezeken emelkedhetni, s ha a hazafiak' buzgalma válat válhoz vet, és lelkesedésük kitűréssel párosul, teljes liszbenálland az épület, minek felele alatt minden honpolgár nemes önérzettel élvezheti a polgárisodás és kifejtettebb jólé' áldásait.

Azonban hazánkra a szabadság' napja felhőkben jött fel, s a botolóláthatár zivatar közelgését hirdeti.

Vannak kik irigy szemekkel nézik felüdülésünket, s a dolgok' gyorsabb változata által előidézett forrongásból magános érdekeiknek keresnek táplálót.

Már látnak mint jött ingadozásba hazánk' több vidékein a rend, mint gyöngült rossz akarattal a bizalom, s mint használtattak fel a különböző ajkuak és hitelekkelboliek eszközök gyanánt, hogy apróbb ütközetekben pazaroltsák el azon erő, mit egyedül közös kincsünknek, szabadságunknak védelmére kellene fordítunk.

E vétkes cselezatok' ellenében csak a honfiak' józan értelme és összetartása szolgálhat óvó fegyverül. Ha viszont felfogandja minden honpolgár, miként nemzetünk nem ugy vívta ki a szabadságot, hogy ahoz csak keveseknek, és csak kedvezés gyanánt lehessen jutniok, hanem felállítá azt mint sik mező' közepében egy oltárt a mi körül számtalan ezrek és szabadon gyülekezhetnek.

Ki így ért és így érez, az tudni fogja kötelességét; s a kötelességüket teljesítő hazafiak szálfard kőfalat képeznek, a min sem a fundorkodás tervel, sem erőszakos kísérletek nem törhetnek által.

E hazafiak' sorából legyetek általam szívósen üdvözölve, székelyföldi magyar és oláh ajkú polgárok!

Ti férfias hűséggel kapcsoljátok magatokat hazai családunk' közös érdekéhez, midőn önként ajánljátok fel edzett erőötök szabadságunk' ügyében.

Ez által tiszteletet adtok őseitek emlékének, figyelemre ébresztitek az utókort, s a jelen nemzetek, a haza, elismeri és tudja becsülni áldozati készségteket. A szükség és veszedelem' pillanataiban biztosan száruatnak reátok testvéreitek, s el várják, hogy az ígért segédelmet valamint gyorsan adni, ugy a most nálatok létező hadi szerkezetet épségben tartva, erőötök önkéntes zászló aljaknak azonnali alakításával még továbbá is gyarapítani fogjátok.

Majd felvirul e hazára az állandó béke, és közremunkalástok által virul fel. A nemzet nem fogja felejteni tartozását.

Üg'ünk minden tekintetben közös s kik egyesülve vagyunk viszontagos időben, nem lehetünk a jólében külön szakadva.

A két hazának közelgő országgyűlése gondoskodni fog, hogy a Székely és Oláh népnek minden ügyeik, mik Ő Felségének kegyelmes kijelentése szariat csak itt intézethetnek el, felvétessenek, s igazságos sérelmeik orvosoltassanak. Gondoskodni fog hogy földjeiket tulajdonul bírassák, és legyen szabad földön szabad nép.

Emelkedéstek és szabadságtok rendezve lesz, és tovább fejtetik a jogegyenlőség' alapján. Ohajtásnikat illetőleg előre tudatom, hogy miután hitelesen jelentett, miként a túlnépesedett Székely községeknak egy része kijelenté kívánságát Magyarországra áttelepedni, erre nézve a pénzügyi minister rendelkezett már a szükséges előlépések iránt, s azoknak, kik áttelepedni szándékoznak, minél hamarább ajánlatok fognak téetni.

Lebegjen továbbá is a haza megmentése szeméitek előtt. Szabadságra méltó polgároknak nem juthat ennél nemesebb feladat.

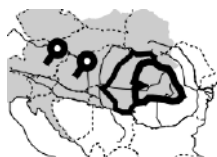
Budapest Junius 28-án 1848.

Az összes ministerium nevében

Gróf Batthyány Lajos m. k.

28. V. 1848

31

Egy elfelejtett polihisztor: dr. BARDOCZ Lajos

(Kivonat)

BARDOCZ Lajos 1832. augusztus 9-én született a ma Kézdivásárhelyhez tartozó Szászfaluban, Háromszéken. 2 könyvével és közel 100 írásával jelentősen hozzájárult a természettudományok és a technikatörténet ismereteinek terjesztéséhez - az első magyar technikatörténeti mű megalkotója. A dolgozat áttekinti BARDOCZ Lajos életútját és munkásságát, célja az, hogy felhívja a figyelmet a magyar tudománytörténet elfelejtett személyiségeire. A kézdivásárhelyi származású szerző, az Országos Műszaki Múzeum könyvtárosa korábban is közölt háromszéki vonatkozású tanulmányokat, így a sepsiszentgyörgyi múzeumalapító technikatörténész LÓSY-SCHMIDT Edéről: LÓSY-SCHMIDT Ede (1879-1948). Újabb adatok LÓSY-SCHMIDT Ede életéről, munkásságáról és a kassai Országos Magyar Műszaki Múzeumról (Technikatörténeti Szemle XX. 1993 Bp.) Közbenjárására 1995 tavaszán LÓSY-SCHMIDT Ede emléktáblát lepleztek le a Műszaki Múzeum első budapesti épületén (K.Á.)

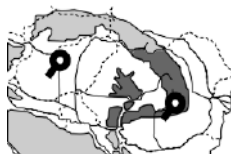
Ha valaki feltenné a kérdést, ki írt magyar nyelven könyvet találmányokról, felfedezésekről a 19. században? – a technikatörténet iránt érdeklődők feltehetően FRECSKAY János: Találmányok könyvét említenék. BARDOCZ Lajos neve kevésbé ismert a mai technikatörténészek előtt, noha őt illeti az elsőség. Erdélyben, szűk

szakmai körben már ismerősebben cseng a neve, mert az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság 1993. októberében tudománytörténeti pályadíjat alapított. E pályadíj SALLÓ Ervin temesvári műegyetemi tanár kezdeményezésére született, melyhez jelentős anyagi támogatást ajánlott fel, és amelyhez mások is csatlakoztak. A pályadíjat KÓNYA Ádám, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgatója javaslatára BARDOCZ Lajosról nevezték el.

Nagy könyvtáraink őrzik BARDOCZnak két akadémiai pályadíjat nyert művét. A Magyar Életrajzi Lexikon közli biográfiáját, igaz, halálának événél kérdőjel áll. Őt ábrázoló kép mindezeideig nem került elő. 1832. augusztus 9-én született Szászfaluban, Háromszék vármegyében. Szülei a község megbecsült lakói voltak. BARDOCZ az elemi iskolát szülőfalujában, a gimnáziumi tanulmányait Kantában, Kézdivásárhelyen, a minoritáknál kezdte meg. 1849-ben az oktatás szünetelése, majd a gimnázium megszüntése miatt egy évi várankozás után a hatodik osztály vizsgáit magánúton tette le. A tehetséges és szorgalmas fiú taníttatását megőzvegyült édesanyja szűkös anyagi helyzetük miatt vállalni már nem tudta. Ezért ő az anyai kívánságnak engedve elfogadta, hogy papi pályára lépjen. 1851-ben Nyírbátorba indult a rend képezdéjébe, de útközben szándékát megváltoztatta, és Kolozsváron maradt. A kegyes tanító rendiek gimnáziumában sikeres érettségi vizsgát tett. Rossz egészségi állapota miatt visszament szülőfalujába, s csak félévi ápolás után gondolhatott arra, hogy Pesten, egyetemen folytathassa tanulmányait. Az utazás költségeire sem volt fedezete, így először Brassóban a földadó-kataszter felügyelőségén dolgozott, hogy a kezdeti időre megélhetését biztosítani tudja. Pesten két év múlva szerezte meg az ügyvédi oklevelet. Az ELTE Levéltárában a „Manuale graduandorum Juris seu Protocollum Examinum rigorosorum” c. könyv II. kötetében található BARDOCZ szigorlati jegyzőkönyvei szerint első szigorlatát 1858. december 3-án tette le, jogtudorrá (mai kifejezéssel élve jogi doktorrá) 1859. december 18-án avatták.

Pestről Pozsonyba került, ahol SAMARJAY Károly ügyvédi irodájában dolgozott. Főnö-

* Elhangzott 1995. november 22-én Budapesten az MTESZ Székházában, „A mérnök, a természettudós és az orvos szerepe a társadalomban” címmel rendezett országos ankéton (nov. 20-22.)

ke az irodalommal is foglalkozott, verseket írt, de jelentősek nyelvkönyvei is. Ezzel egyidőben SZINNYEI József, a később híressé vált bibliográfus szintén ott volt alkalmazásban. Valószínűleg az ő kettőjük hatása is érvényesülhetett, mert ettől az időtől kezdve jelentek meg BARDOCZ-nak első közleményei a Vasárnapi Újságban.

Újabb két év múlva érte el tulajdonképpeni életcélját, 1863-ban a kassai jogakadémia magyar történelem és statisztika tanszékére kapott tanári kinevezést. Egészségi állapotának romlása miatt 1865-ben feladni kényszerült tanári pályáját, és visszavonult szülőföldjére. Az Akadémia Kézirattárában sikerült rábukkannom egy levélre, melyben EÖTVÖS Józseftől támogatást kért. A mellékletként csatolt 1867 októberi keltezésű háromszéki orvos igazolása szerint „tüdőszűródésben”, tüdőbajban szenvedett. 1885-ben a bibliográfus SZINNYEI Józsefhez küldött levelében – ugyancsak az Akadémia Kézirattárában található – sanyarú helyzetéről a következőket írja: „Ezelőtt annyira bolondja voltam a könyveknek, hogy egész anyagi tehetségemet, minden nélkülözhető garasomat azok vételére áldoztam: most oda változott sorsom, hogy kényszerülve vagyok könyvtáramat eladni, elvesztegetni.”

Életének utolsó szakaszában többször folyamodott segélyekért. Szülőföldjén hunyt el. Halálának pontos időpontját az Országos Széchényi Könyvtár Aprónyomtatvány Tárában őrzött gyászjelentésből tudtam meg. E dátum: 1898. szeptember 27.

Irodalmi munkásságát a már említett Vasárnapi Újságban kezdte el. E folyóiratnak 11 éven keresztül (1861-1872) volt szerzője. Folytatásos közleményekben számolt be többek között az üstökösökről, az üvegről, a kenyérgyákról és még sok másról.

De a mindennapi élethez gyakorlati tanácsokkal is szolgált: pl. a fogak és haj ápolásához, vagy a főzelék és a gyümölcs eltartására is hasznos információkat adott. Tájékoztatót a tej hamisításáról. „A titkos szerek” c. cikkben felhívta a figyelmet a drága kozmetikumok és egyes gyógyító készítmények gyakran félrevezető hirdetéseire.

A Vasárnapi Újságon kívül közleményei jelentek meg: a Magyar Ember Könyvtára sorozatban, a Falusi Gazdában, Az Ország Tükrében, a Hazánk s a Külföld c. folyóiratban és a Magyar Néplapban is.

Két nagylegzetű munkájának nyomtatásában történő megjelenését a Magyar Hölgyek alapítványa tette lehetővé. A Magyar Hölgyek alapítványáról az Akadémiai Értesítő 1859-es évfolyamában olvashatunk először. BALOGH Pál rendes tag több lelkes magyar hölgy részéről díjalapítványt nyújtott be tudományos kézikönyvek írására. Az alapítók között szerepel pl. gróf ANDRÁSSY Gyuláné, herceg ODESCALCHI Gyuláné, továbbá BATTHYÁNY Lajos özvegye és BALOGH Melanie költőnő is. Az alapítók szándéka szerint a cél: az Akadémia tekintélyének emelése, a tudomány és az irodalom haladásának elősegítése s a hazai nyelv művelésének előmozdítása. Az eredeti elgondolás szerint csak az Akadémia tagjai pályázhattak volna, azonban az alapítvány megvitatása és véleményezése után e kitévelt módosították, így bárki benyújthatott pályázatot.

BARDOCZ Lajos az 1863-as kiírásra küldte el kéziratát, s a pályázatot ő nyerte meg.

A mű könyv formájában 130 éve, 1865-ben látott napvilágot a Tudományok Csarnoka sorozat V. köteteként. Címe: „A felfedezések és találmányok története. Különös tekintettel a gőz és villanyosság alkalmazására és a fényképirás kifejtésére”, 57 fametszetes illusztrációval.

A pályázathoz 13 különböző német nyelvű könyvet, illetve folyóiratot használt fel, – ami valójában 1773-tól 1862-ig bezárólag több, mint 400 kötetet jelent.

A mű stílusát a szerző így jellemzi: „Az előadásban azon voltam, hogy a nehezebb tárgyakat is úgy állítsam elő, hogy azokat olyanok is megérthessék, kik a szükséges előismeretek birtokában nincsenek.” A valóban nagyon érdekes és olvasmányos könyv 23 fejezetre tagolódik. A mű részletes ismertetésére e helyen lehetőség nincs, de a tartalomjegyzéket mellékelem a gazdag tematika bemutatására (l. Függelék), a technikatörténet iránt érdeklődők közül bizonyára mindenki talál benne őt érdeklő témát.

A szerző leírja a találmányok születését, majd azok tökéletesítését s elterjedésük gyorsaságát, illetve akadályait. Háttérként megismerhetjük az adott kor természettudományos eredményeit, mint pl. azt, hogy az első igazi ösztönzést a mesterséges világítás javítására a vegytan szolgáltatta. LAVOISIER égélméletének megismerése után vált világossá, hogy a vastag és tömött lámpabél akadályozza az égést. De a szerző megjegyzése szerint „A mint a baj megismertette, a segítség a bajon azonnal bekövetkezett.” – Valóban, a svájci ARGAND Londonban 1783-ban feltalálja az üres vagy cső alakú lámpabelet, melyhez a levegő könnyen hozzájut, így az égés tökéletesebbé válik.

Vagy, – szintén a mesterséges világítás történeténél – megláthatjuk azt is, hogy egy találmány miként járult hozzá emberek életének megőrzéséhez, mint DAVY biztonsági lámpájának használata hogyan mentett meg bányászokat a sújtólégrobbanástól.

Néha a véletlen vagy a kényszer is hozzásegített egy-egy jelentős felfedezéshez: ez történt a 17. sz. elején a német BÖTTGERrel is, aki elhíresztelte magáról, hogy ért az aranycsinálás mesterségéhez. Drezdában sikerült a szász választófejedelmet rábeszélnie, hogy kísérleteit támogassa. Ám amikor már jelentős összegeket kicsalt a választófejedelemtől, s eredmény még mindig nem mutatkozott, a fejedelem félve szökésértől Königstein várába záratta. Itt raboskodott 6 évig. Ha aranyat nem is tudott előállítani, hosszú kísérletezés után bekövetkezett a szerencsés véletlen: a porcelán európai felfedezése.

BARDO CZ a történeti részekben gyakran utal a találmány elnevezésének eredetére, amennyiben az ismert. Talán ma már nem is gondolunk arra, vagy talán nem is tudjuk, hogy a fegyverek esetében a szurony, a bajonett, egy Bayonne dél-francia város nevéből származik, vagy a kanócos puska, a muskéta egy olaszországi majorról, MOSCHETTÁRÓL lett elnevezve.

Hatalmas tudásanyagot, klasszikus műveltséget takar a sokszorosított eljárások ismertetése, ehhez kapcsolódóan a papír előállítási módjainak bemutatása is. A papír jelentőségét így

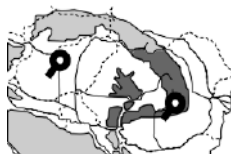
méltatja a szerző: „A papír története az emberiség története. Papiros nélkül a könyvnyomdászat megmérhetetlen uralma csak nagyon korlátozott volna. Európa azon nagyszerű műveltsége, melyet e világrész tudományában, művészetében és iparában bámulunk, a papiros nélkül alig léteznék: mert a papiros azon első telegraf, mely által a föld népei könnyen összekapcsolhatják magukat, gondolataikat és találmányaikat egymással kicserélhetik. [...] A papiros tette lehetőségessé, hogy ezrenként repülnek az újságok, a napi események hirmondói a világ minden szögleteibe, és ezrenként vándorolnak a könyvek egyik kézről a másikba, melyekből egypár forintért megbecsülhetetlen kincsek birtokába juthatunk.”

Könyve erényei mellett azonban meg kell jegyezni azt is, hogy kortársai minden biznnyal örömmel olvastak volna a magyarországi eredményekről is, mint pl. arról, hogy a Nemzeti Színházat már 1837-ben gázvilágítással szerelték fel, s az első gázgyár Pesten 1856-ban készült el, vagy az első hazai porcelángyárról, – s még sorolhatnánk. De e hiányosság a hatalmas témának és a szűkre szabott kereteknek tudható be, amit egyébként is túllépett.

BARDO CZ Lajos második kiemelkedő munkája „A mechanika alapvonalai”. Ezt szintén a Magyar Hölgyek Alapítványa pályázatára küldte be 1867-ben. Ezzel a művével is díjnyertes lett. Jelígeje a következő: „Minden, mit a föld és égen látunk a mechanika törvényei uralma alatt áll, a porszem nem kicsiny, a világ-minden-ség nem nagy arra, hogy ezen törvények működésének alá ne legyen vetve.” A bíráló szerint: „Mert [...] ámbár inkább physikai mint eróműtani szellemben van tartva, de alapos, ábrái jók, nyelve egyszerű, szabatos és jó magyar, olvasása inkább élvezet mint fáradság, s így, noha nem eredeti, hanem a szerző által megnevezett idegen munkákból van átdolgozva, a Magyar Hölgyek alapítványának szellemében alkalmas a köz értelmesség előmozdítására.”

Nyomatásban 1874-ben jelent meg 350 oldalon, 225 fametszettel.

A könyv érdeme, hogy a mechanika tudománya tételeinek alkalmazását a gyakorlati tech-

nika tárgyaival, működésével mutatja be, és így az elvont tételek a nem magasan képzett szakember számára is azonnal szemléletessé válnak. Így pl. „A mérő testek mozgása” c. fejezetben a mozgás mechanikai szabályai mellett az ingaóra működését is megismerhetjük. „A folyadékok mozgása” c. fejezetben részletesen tárgyalja a „függőleges vízkerekek”, a „vízszintes vízkerekek”, a „vizzhatási kerék” vagyis (a SEGNER-kerék), továbbá a csavarturbinák működését. Így tesz eleget a könyv „előszavában” leírt célkitűzésnek: „Czélja e munkának az, hogy a mechanika alapvonalaival minél tágabb körben és könnyebb uton ismertesse meg a magyar olvasó közönséget. E célzt az által igyekeztem megközelíteni, hogy lehetőkép mellőzve a nálunk csak nagyon korlátozott számú közönségre számítható és csak terjedelmesebb munkába való matematikai fejtegetéseket és bizonyításokat, a felállított törvények igazságát gyakorlatilag, kísérletek által igyekeztem bemutatni s a természet és mindennapi élet tüneményeivel felvilágosítani: a nélkül azonban, hogy ez az alaposságnak rovására történnék.”

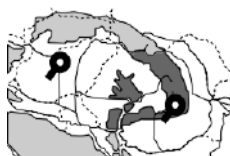
Un savant uitat:
dr. Lajos BARDOCZ
(Rezumat)

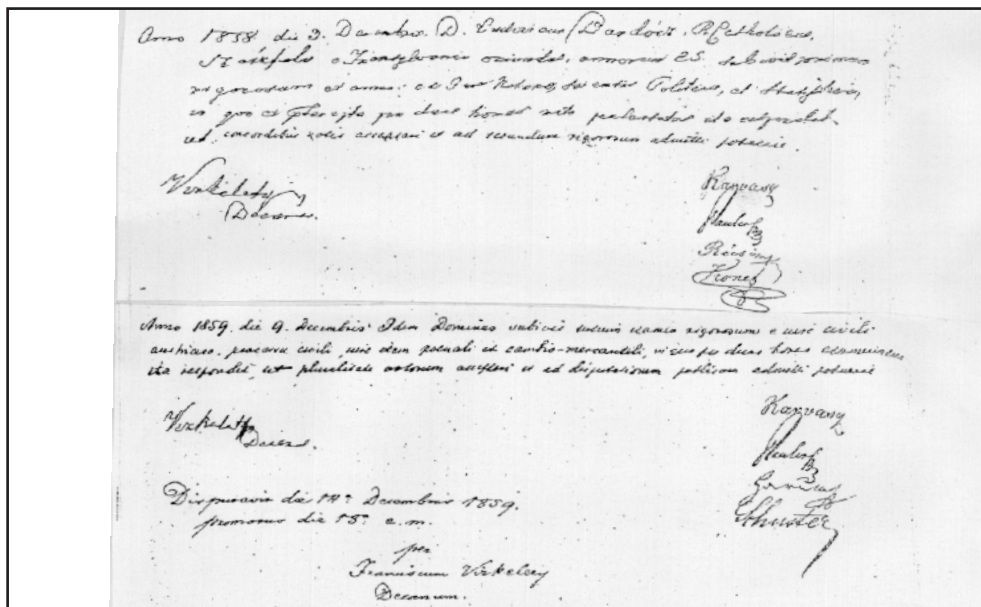
Lajos BARDOCZ s-a născut la 9 august 1832, într-un mic sat din Trei Scaune, azi suburbie a oraşului Tg. Secuiesc. Cu cele două cărţi ale sale şi cu cele aproape 100 de articole apărute, a adus contribuţii semnificative la propagarea cunoştinţelor din domeniul ştiinţelor naturale şi al istoriei tehnicii. Este autorul primei opere maghiare de istorie a tehnicii. Lucrarea parcurge viaţa şi opera lui BARDOCZ cu scopul de a atrage atenţia asupra figurii sale.

A Forgotten Polihistor:
Dr. Lajos BARDOCZ
(Abstract)

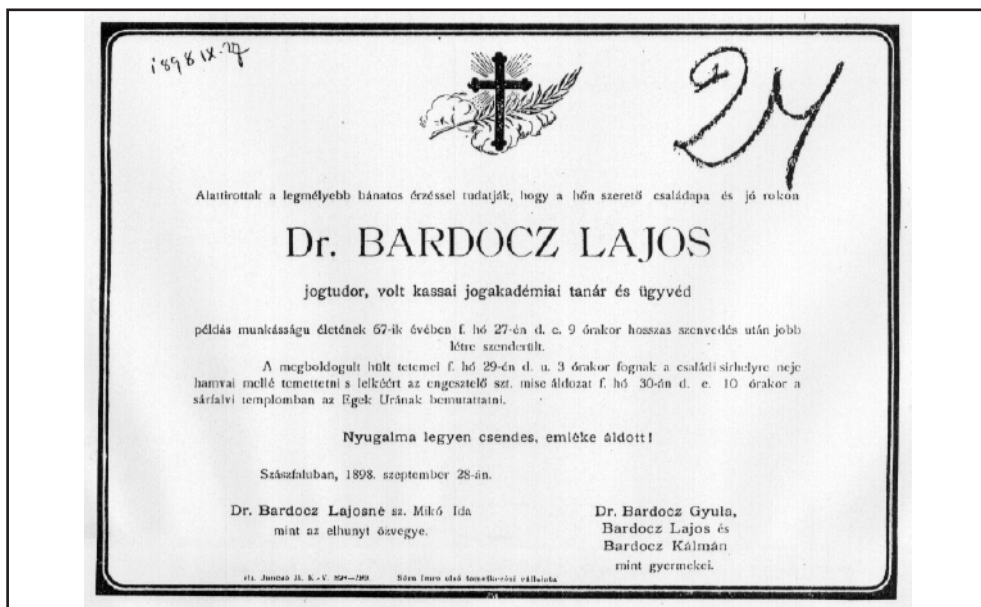
Lajos BARDOCZ was born in Háromszék on the 9th of August 1832, in the vil-

lage Szászfalu, today belonging to Kézdivásárhely. With his two books and over 100 writings he contributed to a large extent to the propagation of the natural sciences and the history of technics. He was the first author of a Hungarian history of technics. The paper is an overview of the life and work of Lajos BARDOCZ, its purpose being to call our attention to a forgotten personality of the Hungarian history of sciences.

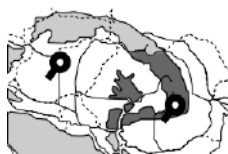

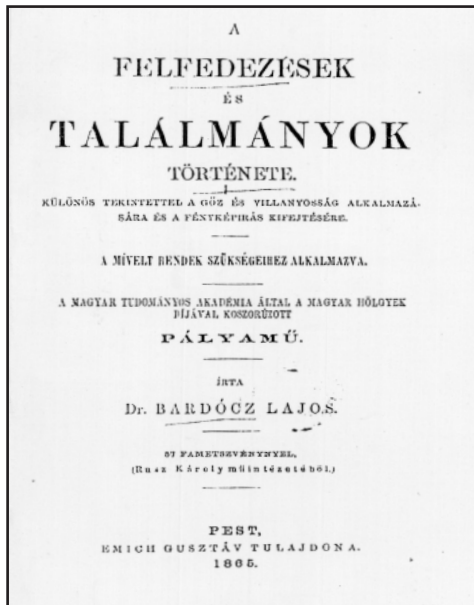
1. ábra Részletek a „Manuale graduandorum Juris seu Protocolum Examinum rigorosorum” II. kötetéből (ELTE) levéltár. Első szigorlatát hitelesítették: KARVASY Ágoston (1809-96) – közgazdaságtan, PAULER Tivadár (1816-86) – büntetőjog, RÉCSEI Emil (1822-64) – állam és közigazgatástan, KONÉK Sándor (1819-82) – statisztika (1858). Jogtudorrá avatása 1859. dec. 18-án. Hitelesíti a dékán: VIZKELETI Ferenc (1789-1875) az egyházjog tanára.

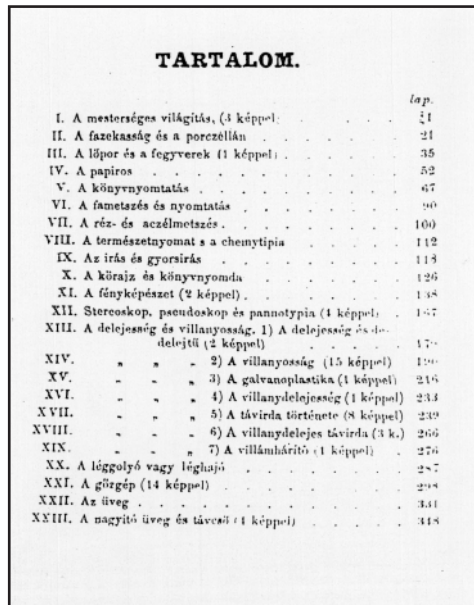
2. ábra Szülőfalujából keltezett gyászjelentése

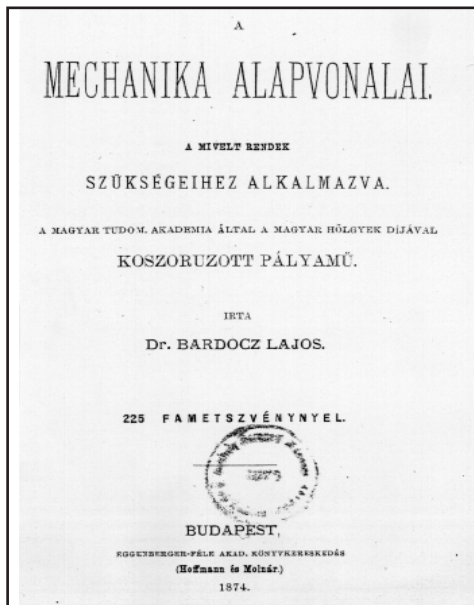

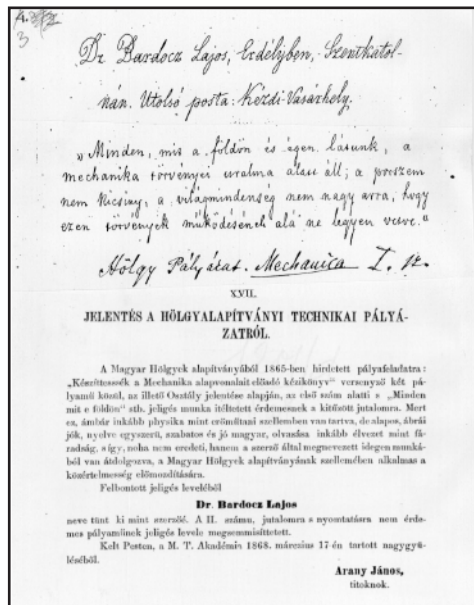
3. ábra

5. ábra Az első magyar találmánytörténeti könyv
tartalomjegyzéke

4. ábra

6. ábra Második könyvpályázatának feladói címe,
jellegje, valamint ARANY János jelentése az
akadémiai évkönyben. Előbbiek a MTA
Kézirattárában. Jelzet: RAL 1201/d/1868.

SAS Péter

KÓS Károly és a Székely Nemzeti Múzeum

(Kivonat)

KÓS Károly 1910 őszén lát hozzá a Székely Nemzeti Múzeum terveinek elkészítéséhez, Sepsiszentgyörgyre 1911 áprilisában utazik le először ez ügyben. Augusztus végén kezdtek épülni a falak, 1913-ban mindhárom épületet átadták tulajdonosuknak, a három székely vármegyének (Háromszék, Csík, Udvarhely). A Székely Nemzeti Múzeum irattárában őrzött, a múzeum építése tárgyában írott tizenkét KÓS-levélből korábban egy került csak közlésre. A GÖDRI Ferenc polgármesterhez (8), a múzeum Építőbizottságához (5), illetve CSUTAK Vilmos múzeumőrhez (1) intézett levelekből (átfedések vannak) nemcsak a tervezői munka és az építkezés szakmai menetébe pillanthatunk be, de KÓS és megrendelői személyi kapcsolatainak alakulását is nyomon követhetjük, a hivatalos fogalmazványoktól a közeli ismeretségre utaló hangvételig

Köztudott volt KÓS Károly és Sepsiszentgyörgy városának jó kapcsolata. Jó emberének tudhatta GÖDRI Ferenc polgármestert, LÁSZLÓ Ferenc és CSUTAK Vilmos múzeumőröket, MALMOS Andor mérnököt, dr. FOGOLYÁN Kristóf főorvost, a későbbiekben fiát, a szintén orvosi hivatást választó dr. FOGOLYÁN Miklóst, valamint dr. KABAY Gábor ügyvédet. Hogy mennyire megszerette ezt a várost, és milyen mértékben kötődött hozzá, mutatja az a sok

terv, mely rajzasztalán született. Ezek jelentősebb része szerencsésen meg is valósult, s ma is áll¹.

Négy évvel a múzeum alapítása, két és fél évvel ma is használatos nevének felvétele után özvegy CSEREY Jánosné ZATHURE-CZKY Emília 1879. szeptember 15-én a székelységnek adományozza a máris jelentősnek számító gyűjteményt. A székely nép körében ismétellen fellobbant a vágy, hogy történelmi emlékei és természeti kincsei megőrzése valamint bemutatása számára állandó épületet emeljen.

Az 1890. május 1. óta megindult rendszeres gyűjtés, adakozás, adományozás eredménnyel járt, 1903 őszén az igazgató-választmány a leendő múzeum épülete számára a Piac-térről a Brassóba vezető országút mentén egy majdnem háromholdas telket vásárolt. Látna a feltételek teljesülését, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőisége előbb DVORÁK Ede műépítést, majd dr. HÜLT L Dezső műegyetemi tanárt kérte fel, hogy terveznék meg a múzeum épületét. HÜLT L az általános tervrajzot és a homlokzati látképet el is készítette. Az igazgató-választmány látva a barokkos homlokzatot és tapasztalva az egy éve húzódo részletes kiviteli tervek hiányát, úgy döntött, más építést keres. Olyat, aki a kialakítandó nemzeti, magyar építőművészet szellemében készíti a terveit. Így találtak rá a budapesti állatkert ZRUMECZKY Dezső építészársával frissen befejezett KÓS Károlyra. KÓShoz feltétlenül ragaszkodtak, részvételét elengedhetetlennek tartották. Választásuk jóváhagyását azzal indokolták: „hogy új múzeumi épületünk mind a művészi követelményeknek, mint pedig annak a nagyfontosságú kulturális hivatásnak megfelelően, melyet Székelyföldünk művelt társadalmá régóta és teljes joggal hozzá fűz”². A fiatal építőművész felkérésével a szakhatóság is egyetértett.

HÜLT L Dezső nem sértődött meg, sőt belátta, hogy ezt a feladatot nem tudta megoldani. Miután KÓSnak átadta általános terveit, így véleményezte saját munkáját: „Látod, akartam székely épületet kihozni, de nem hiszem, hogy ez volna az igazi”³. 1910 őszén KÓS a tőle megszokott vehemenciával látott munkához. Építés

elődjével ellentétben ő tudta, hogy mit kell csinálnjon: „a székely nemzetnek múzeumot... Igazi székely épületet”. Egy hét alatt elkészítette a leendő múzeum távlati képeit. Miniszteri leirattal végleges megbízást is kapott a további részletes tervekre⁴.

KÓS az első sepsiszentgyörgyi megbeszélésre 1911. április 14-én utazott le, ahol GÖDRI Ferenc polgármester valamint LÁSZLÓ Ferenc és CSUTAK Vilmos múzeumőrök fogadták. Körvonalazódott, majd kialakult a feladat: „múzeumi szempontból jó beosztású, technikailag tartós és könnyen karbantartható, művészileg pedig – a székely nemzetet reprezentáló épületet építeni fel”⁵.

A helyszíni egyeztetés után minden úgy ment, mint a karikacsapás. A kiviteli tervet és a költségvetést május 29-én elfogadta a vallás- és közoktatásügyi miniszter⁶. Augusztus végén épülni kezdtek a falak, október 22-én pedig elhelyezésre került az épület alapköve is. 1913-ban a tulajdonos három székely vármegye részére átadhatták rendeltetésének a múzeumot, a külön megtervezett és felépített két múzeumóri lakóházzal együtt.

Az elkészült épület nemcsak múzeuma, de temploma lett a székelyek történelmének és tudományos emlékeinek. Ez szinte szó szerint igaz, mert KÓS olyan építészeti elemeket is felhasználott terveiben, melyek templomok egyes jellemző részeit jelenítették meg. Az építkezés folyamán igyekezett elérni azt a kijelölt célt, hogy lehetőség szerint minden anyag székelyföldi és minden mesterember székely legyen. Az alapfalak és a lábazat örkői kőből készült, a téglát Prázmárról, a cserépet Bodokról, a fehér márvány Gyergyószárhegyről, a faanyag pedig a székely erdőkből érkezett. A zománcos cserépet szerezték be egyedül máshonnan, a pécsi ZSOLNAY-gyárból. MALMOS Andor főmérnök ellenőrzése mellett, MOLNÁR István, SZABÓ Mihály és JÁKÓCS István helybéli vállalkozók vezetése alatt rendre székely kőműves, ács, kőfaragó, asztalos és lakatos mesterember dolgozott.

A múzeummal és a későbbiekben a többi felépítésre került épülettel új szint, egyéni karaktert kapott a város⁷. Ezek a művészi kivitelezésű városképet meghatározó alkotások forrasztották össze KÓS Károly és Sepsiszentgyörgy nevét.

A sikerek, az elismerések után KÓS Károly nem pihent meg a jól megérdemelt babéron, hanem nemzete érdekében tovább munkálkodott szűkebb hazájában. Erre a magatartásra buzdította övét CSUTAK Vilmos is KÓS születése 50. évfordulóján. Szavai ma is megfontolásra, követésre méltóak, nem veszítették el aktualitásukat: „...induljunk, mentest menjünk, siessünk előre, mert kevesen vagyunk, és reánk még sok jó és becsületes erdélyi magyar és székely munka elvégzése vár... A jövő mindig bizonytalan s még csak nem is sejthetjük, mit végezhetnek el gyermekeink és utódaink a reájuk egyetlen igazi és romolhatatlan örökség gyanánt hátramaradó építő munkából”⁸.

Jegyzet

1. KÓNIA Ádám: **KÓS Károly épületek Sepsiszentgyörgyön**. Tanulmányok és közlemények [Aluta V.]. Sepsiszentgyörgy, 1973, 219-35.
2. CSUTAK Vilmos: **KÓS Károly és a Székely Nemzeti Múzeum**. Sepsiszentgyörgy, 1933, 9.
3. KÓS Károly: **A Székely Nemzeti Múzeum építése**. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Szerk.: CSUTAK Vilmos, Sepsiszentgyörgy, 1929. 26.
4. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége levele. Bp., 1911. márc. 22. (Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum irattára, 53-1911)
5. KÓS Károly: **i. m.**, 27-28.
6. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége levele. Bp., 1911. május 31. (Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum irattára, 117-1911)
7. DEBRECZENI László: **A sepsiszentgyörgyi múzeum épületének tervezéséről**. Tanulmányok és közlemények. **i. m.** 213.
8. CSUTAK Vilmos: **i. m.**, 13.

A közölt levelek lelőhelye: Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum irattára.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a közlésbelieket is, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

1.

Igen tisztelt Polgármester Uram!

Elsősorbanis bocsánatot kérek, hogy megtisztelő levelükre csak most válaszolok. De kissé későn, csak tegnap jutottam a levélhez, mert nem voltam Pesten. A Székely Nemzeti Múzeum épületének tervezésével ezelőtt két héttel bízott meg a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége és egyúttal lelkemre kötötte, a lehető sietséget. Mondhatom, hogy talán semmi más megbízást ilyen igaz nagy örömmel nem vehettem volna, mint éppen ezt. Hiszen eddigi minden munkálkodásom, minden dolgom nem volt más, mint éppen a mi erdélyi magyar népünk, a székelység és kalotaszeg népművészetének, építészetének, nyelvének, egész csudásan megmaradt nemzeti karakterének tanulmányozása, hogy annak alapján dolgozhassak, tehessenek valamit, ami talán – magyar lesz.

Ezt a feladatot úgy fogom fel, mint jutalmát eddigi törekvéseimnek és mint buzdítást, hogy tovább is ezen az úton maradjak.

De bocsásson meg, igen tisztelt Polgármester Uram, ha a pennám elragadott kissé. Visszatérek tárgyunkhoz.

Tehát a megbízás vétele után, rögtön érintkezésbe léptem utasítás szerint dr. HÜLTLE Dezső építész úrral, aki aztán vázlatait volt szíves átadni és egyúttal a szükséges utasításokat is, mire én nekifogtam, hogy a székely nemzetenek múzeumot csináljak. Igazi székely épületet. Hogy ez hogyan fog sikerülni, azt nem tudom. A vázlatokat elkészítettem, és mostmár nekifogtam a kiviteli tervek készítéséhez. Miután azonban egy és más dologgal szeretnék én magam is tisztába jönni, illetőleg a helyszínen is szeretnék széjjelnézni, a gyűjteményeket is magam szemével szeretném látni, végre pedig – bocsánat, hogy siettemben ezt hátul hagytam – hogy tiszteletemet tehessen a Múzeum vezetőségénél, elsősorban igen tisztelt Polgármester Uramnál, hogy kívánságaikat, óhajtaikat, az épületre vonatkozó és berendezésére vonatkozó minden gondolatukat lehetőleg megtudhassam, van szerencsém bejelenteni, hogy körülbelül csütörtökön, folyó hó 13-án Sepsiszentgyörgyre utazom. A pontos időpontot még táviratban fogom tudatni, miután a mi mesterségünk olyan, hogy soha sem tudunk semmit sem bizonyosan. Magammal viszem a vázlatokat is. Kérem igen tisztelt Polgármester Uramat, addig is tartson meg engem jó véleményében, amíg azt tettel is kiérdekelni nem fogom.

Mégegyszer bocsánatot kérek a késésért, és levelem rendtelenségéért de sietek, hogy legalább részben pótolhassam a késést.

Budapest, 1911. ápr. 10
Igaz tisztelettel,
KÓS Károly
építész

(Megj.: A levél megjelent: **Fórum**, A Megyei Tükör melléklete 1980. decemberi szám 12-13)

2.

Nagys.[ágos]
GÓDRI Ferenc polgármester úrnak
Sepsiszentgyörgy

Igen tisztelt Polgármester Uram!

Nem írhattam eddig, mert nem volt mit. SEEMAYER-VILIBÁLD úrral a Néprajzi Múzeum Igazgatójával nem tudtam tegnapig érintkezésbe lépni. Tegnap azután a dálnoki ház ügyében levélbeni kérdéssemre azt a választ kaptam tőle, hogy hétfőn, azaz holnap, leutazik Dálnokra, és csak, miután a házat látta, fog nyilatkozni arról, vajjon megveszik-e, vagy sem. Nagyon jó volna, ha a Székely Nemzeti Múzeum részéről meg lehetne őt környékezni, illetőleg a Székely Nemzeti Múzeum ott helyben tudna vele megállapodásra jutni. Ő hétfőn biztosan leutazik, így izente nekem (ápr. 24).

A másik ügy, mely következtében leveletem írom igen tisztelt Polgármester Uramnak, mint a Sz[ékely] N[emzeti] Múzeum elnökének, - az építés ügye. Én ugyanis az 1:100 léptékű kiviteli tervekkel készen lettem és holnap, hétfőn beadom a terveket a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének, mely azután HÜLTLE Dezső dr. építész úr által a kultuszminisztériumnak terjeszti fel. Kérem, hogy az építés kezdetének siettetése érdekében mozdítson meg Polgármester Uram mindent, amit lehet, vagy célszerűnek lát; hogy az épületet még az idén tető alá hozhassuk.

Én magam elmegyek a héten a kultuszminisztériumba és szintén siettetni fogom, – amennyire én, mint kisember tehetem – a dolgot. Hiszen az én érdekem is, hogy minél hamarabb álljon az az épület, amelytől én előhaladásomat, nevemnek terjedését, és Erdélyben ismertebbé tételét remélem.

Ennyiben kívántam igen tisztelt Polgármester Uramnak referálni a minket közösen érdeklő dolgokról. Miután pedig még kérem, hogy igaz tiszteletemet és üdvözlémet alkalom adtán legyen kegyes LÁSZLÓ Ferenc és CSUTAK Vilmos tanár urak számára átadni: maradtam igaz tisztelt Polgármester Uramnak, maradtam igaz tisztelettel.

B[uda]pest 1911. ápr. 23.
KÓS Károly
építész

3.

Nagyságos
GÓDRI Ferenc úrnak
polgármester
Sepsiszentgyörgy

Mélyen tisztelt Polgármester Uram!

Igéretemhez képest eljártam a múzeum ügyét, mely véleményem szerint, igen jól áll. A minisztériumban a terv nagyon tetszik, és ott feltétlenül azon lesznek, hogy az építést a legrövidebb idő alatt elkezdjük. Ma a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségénél jártam, ahol MIHÁLIK József felügyelő, előadó úr biztosított, hogy – a tervet még a múlt héten átküldvén Dr. HÜTLÉK építész úrnak – azt minden pillanatban visszavárják. Akkor azután bemutatják HEGEDŰS László orsz[ágggyűlési] képviselőnek, aki a pénzügyi bizottság előadója – és aki egy bank által, melynek ő az igazgatója, rögtön kiutaltja a pénzt és a kultuszminisztérium fogja fizetni az évi animitásokat. Ezt HEGEDŰS megígérte, és ha ő mellette lesz, akkor biztosan megy az ügy szépen. Így állván a dolgok, azt hiszem, nemsokára nekifogunk az építésnek – ha igaz. A minisztériumban a művészeti osztály feltétlenül még az idén tető alá akarja hozni az épületet, és ők maguk a legjobban siettetik.

Ennyiben van szerencsém igen tisztelt Polgármester Uramat a dolgok állásáról tudósítani és ha újabb dolgot megtudok (még ma telefonálok Dr. HÜTLÉKnek) ismét referálni fogok. Kérem tisztelteljes üdvözletemet átadni a múzeumór tanár úrknak.

B[uda]pest 1911. máj. 2.
Igaz tisztelettel,
KÓS Károly
építész
Címem: IX. Angyal utca 7a. II 9

4.

Igen tisztelt Polgármester Uram!

Levelét nagyon köszönöm, nekem, munkámnak ez az igazi jutalma. Ezért dolgozok, ezért agítálok. Erőm kicsi, de lelkesedésem nagy. És amit teszek, nem magamért, de nemzetemért teszem. Köszönöm levelét még egyszer. És nagyon-nagyon köszönöm a könyvét. Nem is írok róla, mert sokkal inkább tisztellem és becsülöm Polgármester Uramat, hogysem munkájáról nyilatkozzam én ahhoz kicsi ember vagyok. De nagy gyönyörűséggel olvasom esetenként egy magyar szív írásait, egy hegyvidéki, erdélyi székely ember szíve dobogását meghatottan hallgatom.

A Sz[ékely] Nemzeti Múzeum költségvetését (előmérteget) csinálom és azt hiszem, ha közbe nem jő valami, akkor a jövő hét folyamán elküldhetem, hogy ki lehessen tűzni a versenytárgyalást.

Valamint a beadási ill. engedélyezési terveket is elkészítem ezután.

De kérem Polgármester Uramat, hogy az építést magát július hó 15-e előtt ne kezdjük el, mert nagyon gondosan szeretném elkészíteni a munkaterveket (1:50 léptékben), mert nem szeretném, ha valami lényeges hiba csúszna be a sietség miatt, ami úgy nekem, de különösen a múzeumnak ártana.

Annak örvendek nagyon, hogy a költség előirányzatot változatlanul elfogadták, tehát Istennek hála, lehet költeni egy kicsit a szépítésre is.

Kérem tudósítani engem, hogy a múzeumőri lakások, mindkét házban 4 szobából álljanak, vagy egyikben több-kevesebb szobából, hogy nyugodtan dolgozhassak azon is. És kérem végül Polgármester Uram elnözését, ha mostanában nem tudok majd esetleg becses leveleire olyan sürgősen és pontosan válaszolni, de egy hét óta be van mindenem pakkolva és a vonaton gurulnak már részint: költözöm Sztánára (Kalotaszeg). Azt hiszem jövő héten ott már rendben is leszek és akkor aztán nyugodtan, szépen tudok dolgozni, és pihenni is.

Éppen most voltam M[úzeumok É[s] K[önyvtárak] O[rszágos] F[őfelügyelősége]nél és ott nagy örömmel tudatták, hogy a „Régi Kalotaszeg”-ből valami 200 példányt vettek át a múzeumok részére szétosztás céljából. Ennek a komoly sikernek nagyon örvendem.

Kérem tehát Polgármester Uramat, hogy egy nagyon kicsit, mostmár türelemmel lenni méltóztassék, nehogy most, amikor – már szerencsésen dűlőre jutott a Múzeum dolga, túlságos siettetéssel kárt szenvedjen. Télire úgyis fedél alá kerül az épület.

B[uda]pest [1]911 jún. 12.
Igaz tisztelettel,
Kós Károly
építész

[GÖDRI Ferencz megjegyzése 1911. június 27-i dátummal:] Kérjük, hogy júl. 5-ig a kiviteli költségvetést elkészíteni szíveskedjék. Múzeumőri lakásokról leírás és vázlat küldetett.

5.

Mélyen tisztelt Polgármester Uram!

Küldök 1., teljes példány 1:100 léptékű tervet azzal a kérelemmel, hogy lenne szíves azt MALMOS kir[ályi] Úrnak átszarmaztatni azzal az újabb kérelemmel együtt, hogy az otlevő tervrajz példányból az együtt megállapított kemény lyukakat és esetleges egyéb bejegyzéseket ebbe a példányba ceruzával bejegyezni szíveskedjék, és azután azt lehető sürgősen nekem visszaküldeni szíveskedjék, hogy az 1:50 léptékű munkatervek készítésénél, azokat használhassam.

Jelentem, hogy a most küldött rajzon kívül még 2 teljes példány rajzom van, tehát beadási, stb. tervpéldányokról nem szükséges gondoskodni.

Sztána [1]911 júl. hó 18.
Igaz tisztelettel maradtam,
KÓS Károly építész

6.

Nagyságos
GÖDRI Ferenc úrnak
polgármester
Sepsiszentgyörgy

Igen tisztelt Polgármester Uram!

Mellékelten küldök 2 vázlatot a múzeumőri lakásokra vonatkozólag. Az egyik teljesen földszintes, a másik (B. típus) manzardos megoldás. Különbözően teljesen az adott program szerint készült. A földszintes alapterülete 207.00 m². A szobák padlóvonala a külső földszín felett 1.00 m magasan vannak gondolva, a szükség szerint elrendezendő pinchehelyiségek (nagyságuk kívánság szerint) tiszta magassága 2.50 m. Tiszta szobamagasság 3.00 m (esetleg 3.20 m). Kérem mélyen tisztelt Polgármester Uramat, hogy a tervvázlatot és az itt adott körülírásokat tessék megmutatni egy építő mesternek, aki megbízható és azzal egy körülbelül való költség előirányzatot kérni. Mert én így nem tudok Sepsiszentgyörgyre egy földszintes házra árat mondani. Ha egy odaváló mesterember mond valamit, aki ismeri a körülményeket, az minden esetre helyesebb lesz, közelebb fog járni a valósághoz. Ha ezt tudjuk, akkor aztán beszélhetünk a változtatásokról, kívánságokról, speciális elrendezésekről, stb. Nagyon kérem, hogy a küldött terveket (a múzeumét), a kémények bejelölése után, nekem visszaküldetni méltóztatassék.

Sztána [1]911 júl. 24.
Igaz tisztelettel vagyok
KÓS Károly
építész

7.

Székely Nemzeti Múzeum
Tekintetes
Építőbizottsága
Sepsiszentgyörgy

CSUTAK Vilmos múzeumőr folyó év aug. 9-én kelt hozzámmal intézett levelében közvetíti MOLNÁR István és társai építési vállalkozók azon ajánlatát, hogy a múzeum épület alapozásánál a költségvetésben körülírt terméskő helyett kőbetétes betont alkalmaznánk 1:10 keverési arányban.

A magam részéről, először, csudálkozom azon, hogy a vállalkozók már a legelső alkalommal is, amikor még a legelső munkanemről van szó, már változtatást ajánlanak. De eltekintve ettől, a magam részéről, a változtatást csak abban az esetben fogadom el, illetőleg, csak abban az esetben vállalhatom érette a felelősséget, ha 1:7 keverési arányú betont alkalmaznak, és pedig ugyanazon árban, melyben a terméskő alapozást vállalták.

De amennyiben az ellenőrzéssel megbízott m[agyar] kir[ályi] államépítészeti hivatal vállalja a felelősséget, úgy én nem fogom ellenezni az 1:21 arányú betont sem, de kérem, hogy e megjegyzéseimet az építési naplóba bevezetni és az építési ellenőrrel aláíratni szíveskedjenek addig is, míg magam azt aláírom.

Sztána, [1]911 aug. 11.

Mély tisztelettel
KÓS Károly
építész

8.

A
Székely Nemzeti Múzeum
tekintetes
Építőbizottságának
Sepsiszentgyörgy

Mélyen tisztelt Építőbizottság!

Folyó hó 7-én kelt hozzámmal intézett b[ecsces] levelükre van szerencsém a következőkben válaszolni:

1., A terveket átvizsgálva választom a tel[es] bizottságot, hogy én a múzeum lépcsőszelességét mai méretében teljesen elegendőnek találom, miután szabad lépcső és középben, a lépcsőkarok között is elegendő tér marad, hogy az esetleges kényesebb bútorokat és muzeális tárgyakat ütődéstől menten ne a lépcsőn keljen felhordani, hanem szabadon felhúzni lehessen az I. emeletre.

2., A M[úzeumok] É[s] K[önyvtárak] O[rszágos] F[őfelügyelősége] szakértő építész felülvizsgálván annak idején az épületet, muzeális szempontból azt kifogástalannak találta, vagyis a lépcső karszélességét ő is elegendőnek ítélte.

3., A budapesti Nemzeti Múzeum lépcsőkar szélessége 1.80 méter, tehát a miénkkel megegyezik és megfelel.

4., Amennyiben a lépcsőkarszélesség elegendő nem volna, úgy az ajtószélességek (1.50 m) még kevésbé felelhetnek meg, vagyis ha a karszélességet nagyobbítjuk, akkor logikusan az ajtó szélességeket is mindenütt nagyobbítani kellene, ami újabb tervváltoztatással és költségöbblettel járna.

5., Amennyiben a lépcsőszelességet nagyobbítanók, úgy a 2.40 m széles lépcsőt (szabályzat szerint) középben fallal vagy vasgerendával kellene alátámasztanunk, ami az alatta levő pincelépcső teljes megváltoztatását vonná maga után, esetlegesen azt, hogy a pincelépcsőt teljesen másként kellene alapoznunk és a levegőelzárás is tökéletlenebbé válna, mint most.

6., Esztétikai szempontból pedig határozottan hátrányos volna a változtatás, miután az előcsarnokból való látképe teljesen megromlana a lépcsőháznak, ami az egész épület első benyomásának nagyon ártana; illetőleg maga után vonná az előcsarnok változtatását is.

Mindezen okokat figyelembe véve, és ehhez hozzáadva még azt is, hogy a tervátdolgozás időt veszen igénybe, úgy, hogy az építés előhaladása hátráltatva volna, kérem a m[é]lyen tisztelt Építőbizottságot, hogy a tervváltoztatás szándékától elálljon, és az épület lépcsőházát a mai tervek szerint építsük fel.

Amennyiben azonban megmaradna a tervváltoztatás szándéka mellett, úgy kérem értesítését, hogy elkészíthessem a módosított terveket és hamar felterjeszthessük azt a M[úzeumok] É[s] K[önyvtárak] O[rszágos] F[őfelügyelősége]-hoz jóváhagyás végett, addig pedig az építést az épület egész közép részén kérem nevében és felelősségemre az ellenőr úrral be-szünttetni.

Sztána, [1]911 szept. 2
Igaz tisztelettel
KÓS Károly
tervező és művezető építész

9.

Székely Nemzeti Múzeum
tekintetes
Építőbizottságának
Sepsiszentgyörgy

CSUTAK Vilmos múzeumőr
úrnak

Kedves barátom!

Szíves soraidat vettem de sajnos, nem tehettem eleget annak, hogy ma reggel ott legyek, mert egy éjszakai kiránduláson úgy meghűltem, hogy már-már erősebb következményektől féltem. Hála Istennek, ez nem következett ugyan be, de nem utazhattam el. Kérlek, ne haragudjatok ezért reám.

Most pedig kérlek írd, vagy írasd meg, hogy mikor jöjjenek. Nekem tökéletesen mindegy, melyik napon, tehát ti határozzátok meg, én készen vagyok. Nagyon-nagyon kíváncsi vagyok már. Remélem, hogy a földszint és emelet hamar felmegy, az alapokkal és cikloppal rendesen lassú tempóban haladnak. Kérlek tehát, tudósíts és mostmár bizonyosan ottleszek.

Feleséged kezeit csókolom; feleséged üdvözlését küldi. Igaz szeretettel üdvözöl

Sztána, [1]911 okt. 5.
KÓS Károly

10.

Székely Nemzeti Múzeum
tekintetes
Építőbizottságának
Sepsiszentgyörgy

Igen tisztelt Polgármester Uram!

Szíves kérdésre válaszolva, van szerencsém azt adni felvilágosítást, hogy:

1., Én magam a földszintes múzeumóri lakóház tervezésénél is azt vettem irányadóul, hogy a ház minél olcsóbban legyen kiképezhető. Miután pedig tűzveszély, vagy már efféle nem igen fordulhat elő, illetőleg az éppen úgy hat akkor is, ha külön mennyezet készül is, én oda csak sűrűgerendás fedélszékét gondoltam (kötőgerendák egymástól 1.00 m tengelytávolságban). Ezeket a gerendákat alul borítva és stukatúrral; a gerendákra felül 3 cm-es hornyolt deszkaborítás, arra földfeltöltés 8-10 cm vastagon, 5 cm-es agyagozás és leöntés és porondozás. Ez teljesen elegendő és kár volna, annyira drágítani külön fődémmel, ami végeredményben tűz ellen nem biztosít. Az agyagozás, illetőleg földfeltöltés bőségesen szigetel.

Ezzel a felvilágosítással talán elértem azt, amit mindig szeretnék, hogy lehetőleg olcsón készüljön a ház és azért mégis jó legyen.

Sztána [1]911 dec. 1.
Igaz tisztelettel
KÓS Károly

11.

Igen tisztelt Polgármester Uram!

Miután eljött a Karácsony és közel az újesztendő, és a Múzeum is hál' Istennek olyan stádiumban van, hogy sorsa felől már nyugodtak lehetünk, vagyis műszakilag kifejezve: a tetőt állítják, igenkérlek, hogy ha csak lehetséges, tiszteletdíjam II. részletét mely most esedékes, számomra kiutaltatni, illetőleg (pénzes levélben) elküldeni szíveskedjél.

Nem kérésem a pénzt, de rászorultam, mert nincs pénzem, a karácsony elvitte. Nagyon kérlek, hogy a pénzt minél előbb küldesd el, nehogy kölcsönökre szoruljak, ami keserves dolog, tapasztalásból tudom.

Addig is boldog karácsonyi ünnepeket kívánok Polgármester Uramnak és a Múzeumnak is.

Sztána [1]911 dec. 23.
Igaz tisztelettel
KÓS Károly

12.

Székely Nemzeti Múzeum
tekintetes
Építőbizottságának
Sepsiszentgyörgy

Tisztelettel kérem a tek[intetes] Építőbizottságot, hogy miután a Múzeum építkezésének első része, a

falazás annyira befejeződött, hogy a tetőszéket rakják; kérem tiszteletdíjam II. részletét, 2500 K-t, szóval ket-tőezeröttszáz korona – fillért részemre kiutalványozni.

Sztána, 1[911] dec. 23.
Igaz tisztelettel,
KÓS Károly
tervező és művezető építész

Károly KÓS și Muzeul Național Secuiesc (Rezumat)

Arhitectul KÓS Károly, de bun renume deja la vremea respectivă se apucă de elaborarea planurilor Muzeului Național Secuiesc în toamna anului 1910 și își efectuează prima sa vizită de lucru la Sf. Gheorghe în aprilie 1911. La sfârșitul lui august încep să se ridice zidurile, iar în 1913 toate cele trei clădiri sunt predate proprietarului: cele trei comitate secuiești (Trei Scaune , Ciuc, Odorhei). Dintre cele 12 scrisori ale lui KÓS având ca subiect construirea muzeului și păstrate în arhiva Muzeului Național Secuiesc una singură a fost publicată până acum. Scrisorile au fost adresate lui Ferencz GÖDRI, marele primar căruia Sf. Gheorghe îi datorează aspectul său urban de azi (8), Comitetului de Construcție (5), respectiv custodelui (directorului) muzeului, Vilmos CSUTAK (1) (există suprapuneri) și ne permit nu numai urmărirea desfășurării evenimentelor, dar și a poveștii unor relații interpersonale, de la începuturile oficiale până la cele cordiale.

Károly KÓS and the Székely National Museum (Abstract)

Károly KÓS started the plans for the building of the Székely National Museum in the autumn of 1910, but he first travelled to Sepsiszentgyörgy in April 1911. The building of the walls started at the end of August, and in 1913 all the three buildings were handed over to the owner: the three Székely seats (Háromszék,

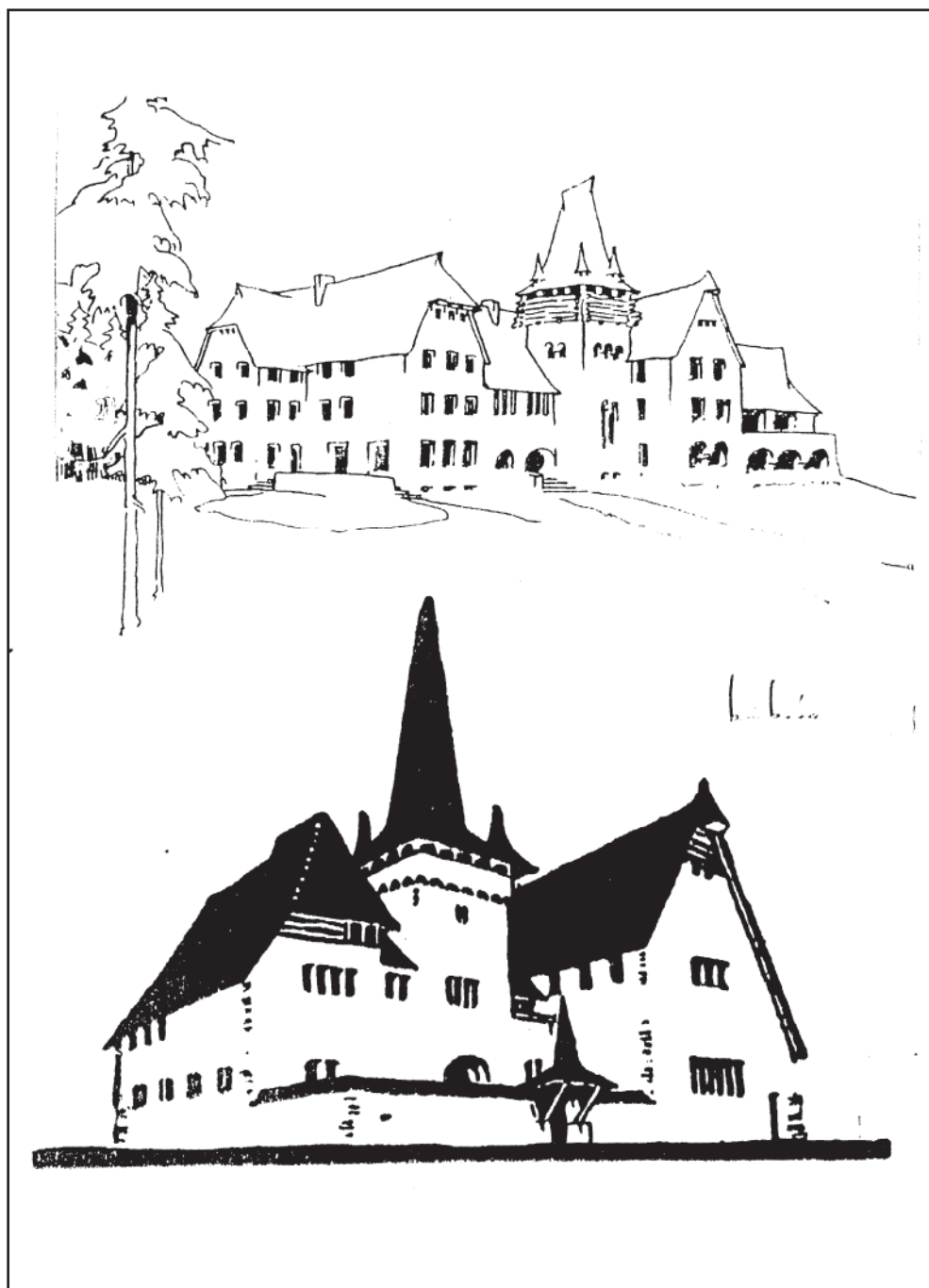
Csik and Udvarhely). Of the 12 letters referring to the building of the museum, written by KÓS and preserved in the Székely National Museum, only one has been published. The letters addressed to the mayor Ferencz GÖDRI (8), to the Board of Councils (5), and to Vilmos CSUTAK, the director of the museum at that time, provide an insight into the relationship of the artist to the customers.

1. ábra A Székely Nemzeti Múzeum alaprajza. KÓS Károly kezdeti „naturalista elgondolásában” (Anthony GALL gyűjtése) illetve megvalósult, letisztult változatában (közölve az 1929. évi Emlékkönyvben) .(K.A.)

2.ábra A Székely Nemzeti Múzeum távlati képe. KÓS Károly korai, részletező rajza (Anthony GALL gyűjtése), illetve a megvalósult épület, az 1929. évi Évkönyv címlapjához készült KÓS-grafikán (K.A.)

SAS Péter

KEÖPECZI SEBESTYÉN József jelentése a Székely Nemzeti Múzeumnak zágoni kiszállásáról (közlés)

(Kivonat)

A genealógus és heraldikus KEÖPECZI SEBESTYÉN József többek között a magyar középcímer és a román királyi címer (az adaptált mai állami alapja) tervezője. Munkássága még mindig nincs kielégítően feldolgozva. A közölt dokumentum KEÖPECZI SEBESTYÉN jelentése a Székely Nemzeti Múzeumnak egy 1931-beni zágoni kiszállásról. Ezidőben maga is igazgatótanácsi tag, KEÖPECZI SEBESTYÉN az igazgatóság felkérésére felméri egy régi, általa 17. századnak datált ház előkerült alapját és a zágoni református egyház klenódiáit. A dokumentum úgy tudománytörténetileg, mint művelődéstörténetileg számottevő értéket képvisel.

Az egyik kezemen meg tudom számolni azokat, akik írásaikban felelevenítették és mai hézagos ismereteink függvényében bemutatták, méltatták KEÖPECZI SEBESTYÉN József munkásságát.¹

Napjainkban is sajnálatosan kevésbé ismert az a tevékenység, amit genealógiai és heraldikai szakértőként kifejtett. Megjelent írásai, szaktanulmányai, rajzai, akvarelljei alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar címertertan egyik legjelentősebb képviselője volt.

Kalandos, személyisége által „eleve elrendelt” élete regénybe illő. Most nem idézzük fel életének eddig megismerhetett részeit, csupán a leközlendő írása (jelentése) kapcsán mutatjuk be egy időszakát.

1919-ben mint a Székely hadosztály volt tisztjét, hadnagyát a Brassói Fellegvárba zárták. Innen – valószínűleg előneve miatt – Köpecre internálták. Ebben a háromszéki bányászfaluban lelt otthonra és családra. 1942-ig élt itt, amíg KELEMEN Lajos ösztönzésére Kolozsvárra nem költözött, hogy az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában heraldikai kutatásokat végezzen.

1931-ben CSUTAK Vilmoshoz, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatójához bejelentés érkezett KISS Lajos zágoni ny. igazgató-tanítótól, hogy a MIKES-család kuriális telkén egy régi ház alapját fedezte fel az új tulajdonos. CSUTAK Vilmos a bejelentés kapcsán két levelet írt. Az egyiket KISS Lajosnak², melyben értesítette, hogy a kérdéses telek és házalap megvizsgálására K. SEBESTYÉN Józsefet fogja kiküldeni. A másik levelet³ a múzeum igazgató-választmánya egyik tagja vehette kézhez. Ebben arra kérte a szintén zágoni illetőségű SZÓTS Albertet, hogy legyen a múzeum kiküldöttje segítségére annak elszállásolásában, élelmezésében és a tárgyalások felvételében.

KEÖPECZI SEBESTYÉN József, aki ebben az időszakban szintén a múzeum igazgató-választmányának a tagja volt, 1931. március 23-án és 24-én tett eleget megbízatásának. A tőle megszokott pontossággal és lelkiismeretességgel mérte fel a felfedezett régi ház alapját, az ott előkerült régészeti leleteket pedig kormeghatározásuk után leírta. Ezeket különösen lajstromozta és számba vette a zágoni református egyház úrasztali edényeit és varrottasait is.

A jelentése mellékleteként feltüntetett házalaprajz és telektérkép megmaradt. A fényképek és lemezeik elkallódtak, vagy a múzeum fototékájának még feldolgozatlan részében lapanganak.

A jelentés lelőhelye: Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, Irattár

Jegyzet

1. JAGAMAS Ilona: „Szervusz, Jóska”. A Hét 1981. 13. sz.; KISGYÖRGY Zoltán: **A közepi heraldikus**. A Hét 1981. 28. sz.; SAS Péter: **Román címer magyar kézből**. História 1987. 5-6. sz. és **Az 1924-es román államcimer keletkezéséről**. Könyvesház 1992. 2. sz.; SZÉKELY András-Mihály: **Magyar címerfestők a román heraldikában**. Szabadság (Koloszvár 1993. 18. sz. 3.; KÖNYA Ádám: **A nemes székely nemzet ősi címerei**. Művelődés 1993. 4. sz. és **Heraldicianul József KEÓPECZI SEBESTYÉN, creator al stemei naționale românești**. ACTA–1995; SAS Péter: **A püspök és a heraldikus**. Művelődés 1996. 12. sz. 42.

2. Sepsiszentgyörgy, 1931. március 23. (Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, Irattár.)

3. Sepsiszentgyörgy, 1931. március 23. (Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, Irattár.)

A szövegben előforduló idegen szavak magyarázata

kuppa: a kehely csésze alakú italtartó része

nódus: a kehely szárán lévő gomb

stílus: a kehely szára

rotulus: a kehely szára – rendszerint hat – bütyökszerűen kiálló díszitémny

casserol: serpenyő

patena: katolikus egyházi kehely tartozéka, nemesfém-ből készült kis tányérka, amelyet feldélként a kehelyre helyeznek. Erre helyezik az ostit.

Jelentés a Zágón községbe való kiszállásomról

A Székely Nemzeti Múzeum Igazgatósága azzal a feladattal bízott meg, hogy szálljak ki Zágónba, a zágoni Mikes kuriális teleknek VERES Dénes zágoni lakos által megvásárolt részén levő, s általa felfedezett és feltárt régi ház alapját mérjem föl, korát a lehetőség szerint határozzam meg, továbbá a tulajdonos által a feltárásnál talált leleteket a Múzeum részére szállítsam be.

Feladatomat képezte továbbá a ref. Egyház emlékeinek megvizsgálása, lefényképezése és leírása, a templom előtt felszínre került váralap felmérése, s a zágoni Mikes kúriának és telkének felmérése és leírása.

Útra keltem 1931. március 23-án d.e. 11 óra-kor taxiautóbuszon, s Zágónba érkeztem d.u. 1 óra tájban. Itt SZŐCS Albrt múzeumi-igazgató választmányi tag, zágoni birtokos úrnál eltöltött ebéd után VERES Dénessel kimentem a feltárt házalaphoz és itt a következőket találtam:

A szántónak használt területnek Nagyborosnyó felé eső, nyugati felében, az úttal párhuzamos egyenletesen domborodó magaslata, illetve enyhe gerince legmagasabb helyén, a felszín alatt 20-25 cm-re, a kerítéstől 30 m-re. (az úttal szélétől 32,5 m-re) egy teljesen feltárt ház alapja tűnt föl, melynek az úttal

párhuzamos keskeny frontja 11,30 m, befelé terjedő hosszúsága pedig 22,54 m.

A ház állott az alapozás szerint az út felől két alapíncézett szobából (a D-K-i 4,69 x 7,64 m, az É-Ny-i 4,54 x 7,64 m), ezek mögött egy nagy szobából (6,60 x 12,80 m), melynek D-K-i fala folytatása az első szoba hosszanti falának, másik hosszanti fala, a nagyszoba D-K-i falához csatlakozik egy kisebb szoba alapja, mely 6,20 m hosszú, az út felől 3,90 m, szemben pedig 3,60 m széles. Ez utóbbi fal folytatása a nagyszoba bezáró fal alapjának.

A nagyszoba É-Ny-i falához az É-i saroktól 3,20 m-re kívül egy nagyjában négyszögű, tömör alap csatlakozik, melynek a fal iránti hossza 3,55 m, É-Ny-i vonala 2,25 m, itt egy (valószínű) támasztópillér 0,50 x 0,70 x 0,80 m alapjai láthatók, s ettől 0,60 m-re, a nagyszoba falához menő oldala 1,85 m. Az alapfalak vastagsága nagyjában 70 cm. Tiszta, faragatlan, de jól összeválogatott és illesztett terméskőből vannak, téglák közöttük nincs. A kötőanyag homokból és mészből kevert sovány malter.

A pince fala – a falak mentén teljesen kiásott régi pinceföldig – 170 cm magas. A pince két osztályát elválasztó közfal 50-60 cm szélesség közt váltakozik. Ebben egy ki nem épített hely ajtónak lehetett meggyva. A pince lejárata az É-Ny-i falban lehetett, mert itt az alapfal 2,90 m szélességben a földig megszakad.

A D-K-i pince É-K-i sarkában egy fal felszínéig érő, kb. 2 x 2 m tömör kőépítmény volt, mely bár a falig ért két oldalával, mégis külön volt építve. Ezt a tulajdonos elbontotta, s így pontosan nem nézhettem meg. Valószínűleg a hajdani szobában levő, nagyobb, épített kályhának lehetett az alapja. A pince gerenda mennyezetes lehetett, mert a boltozatnak nyomai nem fedezhetők fel.

A pince a humusz alatt színültig tele van törmelékkel, mely csak a falak mellől takarítottat el. E törmelék áll legnagyobb részben homokkal és kavicssal kevert mészből, vagyis elporolt malterből, e között nagyobb kővekből, fenyőfa-szén darabokból, továbbá 25,5 x 12,5 x 4 cm méretű, előbbinél jobb minőségű, 19,5 x 11,2 x 4 cm téglák találtak a törmelék közt. Ez utóbbiak igen hasonlítanak a csíki, kétségtelenül XV. századi templomok építéséhez használt téglákhoz. Egyik téglán sem látható az, hogy falépítésre használtatott volna, mert malternyomok rajtok nincsenek. Valószínűleg a régi famennyezet borítására használtattak. Mindkét téglatípusból 1-1 példányt behoztam a Múzeumba.

Értékesebb, a Múzeumba beszállított tárgy, mely a törmelékekből került elő, két háromszögű lakat, mindkettő rongált állapotban.

E két lakat közül a kisebb az épebb, s ennek félkörnél magasabb kengyele le van csukva. A háromszögű, vas lakatost felül 5,5, oldalainál 4,5 cm méretű, vastagsága 2,8 cm. A kengyel ívének magassága 4 cm, szélessége 5 cm, s 0,5 x 0,6 cm vastagságú szögletes

rúdvasból van alakítva. A kulcslyuknak kiálló, csőszerű szája erősen letöredezett. A lyuk közepéből egy 2,2 cm hosszú, 0,5 cm átmérőjű, hengerded orsó áll elő, az elvesztett kulcs furata számára. A lakattest hátsó oldalán, a peremtől az alsó szögig egy kb. 1 cm széles, lapos vaspánt van felerősítve. E lakat egy nagy tűz nyomait viseli magán, mert a rátapadt föld vörösre van égeve.

A nagyobbik lakatnak kengyele hiányzik, jobb keskeny oldala kitört – ennek darabja megkerült. Hátsó oldalának élénél nagy lyukakat mart a rozsdá. E hézagon és a kitört oldalon keresztül a lakat szerkezete látható. E lakat pereme 6,7 cm, oldalai 6,3 cm hosszúak, vastagsága 2,9 cm. Két keskeny oldalára 12 mm széles erősítő lemez van forrasztva. Előlapján a baloldali közepétől a felső sarokig egy pánt van felerősítve közepe táján egy furattal a csöves kulcs számára. A hátsó oldalon a peremtől a csücsökig egy aranyozott pánt van felerősítve, s a lakat többi részein is aranyozás nyomai láthatók. E két lakat a XVII. század formája szerinti.

A törmelék közül még sok ló és más állatsont került elő, ezeknek különös fontosság nem tulajdonítható, mert minden valószínűség szerint az összeomlott ház pincéjébe, az állati hullák – elföldelés helyett – egyszerűen bedobattak.

A ház, melynek fundamentuma a humuszréteg alól került elő, – az alapozás vastagságából következtetve – földszintes kőház lehetett, felül téglával burkolt famennyezettel. A kétféle téglatípus korának meghatározására alkalmatlan, mert külön vettetett ilyen kis alakban, a mennyezet burkolására. Itt a téglák közeit nem annyira a túl merev és a rajta járás által töredező malterrel tölthették ki, hanem a rugalmasabb és könnyebben javítható agyaggal. Ezért nem fedezhetők föl a téglákon malternyomok.

A lakatok – melyek XVII. századbeliak sem biztos kórhatározók az épület korára nézve. Egyetlen – bár nem egészen bizonyos – kórhatározó a ház elrendezése, a volt szobák elhelyezése. E tekintetben kétségtelenül rokon vonást mutat a csücszentkirályi, romladozó, kétségtelenül XVII. századi Bors kúriával. Tekintve az alapra üledett 20–25 cm humuszréteget, valamint azt, hogy teljesen fedésbe ment létezése, s csak a véletlennek tulajdonítható felfedezése, építésének valószínű korát a XVII. századra tehetjük. Sorsát a törmelék közötti ökölnyi, sőt nagyobb fenyőfaszén darabok, valamint a két lakaton vörösre égett föld mutatják. Úgy látszik, a ház farészei leégtek a pincéig. A ház falai pedig elhordattak, a humusz belepte, s a ház helye emberemlékezet óta szántóföldnek használtatott. A törmeléknek a kettős pincéből való teljes kitakarításakor reményünk lehet még más emlékek felfedezésére.

Másnapot, 1931. március 24-ét a ref. egyházi emlékek megvizsgálásával, leírásával és lefényképezésével töltöttem.

A templom 1783-ban épült, a régi templom helyén. E templomból – sajnos – semmi sem maradt

meg. A templomot most körülvevő kőkerítés előtt, a toronytól nyugatra egy vár-részlet alapváza tűnik föl, két – kívül szegletes, belül hengerded, eléggé terjedelmes bástya közti, kissé ívelt fal közepén egy hosszabb, kifelé nyúló, négyszögű, erős alapú épület alapvonalai láthatók, ez valószínűleg a kaputorony alapja. Felmérése a nagy eső miatt lehetetlen volt.

Az egyháznak értékes, szép úrasztali felszerelése van. Ezek közül főként a két régi kehely képez nagyobb értéket.

1. Kehely. Aranyozott ezüst, domborított, vésett és alsó stíluson poncolt mű.

Kuppája alul lekerekített kúp alakú. Pereme kereken bordázott, az újabb valamint ezüst beszegése is. Úgy látszik, hogy az eredeti perem beszakadozott és ezért újabban beszegetett. A kuppának kosara nincs.

Felső stílusa hengerded, közepe felé ívelten vékonyodó. E stílus durva olmozással van a kuppához és nódushoz forrasztva. Hosszanti forrasztáshelye széjjel vált, s egy durva vörösréz szöggel van átütve. E stílus nem egykorú a kehellyel, az eredeti elveszett.

A nódus lapos, kerek, keresztbordás, domborított, két lemezből áll, az alsóból és felsőből, s ez a kerület körül össze van forrasztva. E nódus sem az eredeti, formája s primitív technikája a XVII-XVIII. századra utalnak.

Az alsó stílus hengerded, ezüst. Ebbe folyó növényornamens van vésvé, illetve ennek alapja ki van vágva. E hullámvonalas motívum szőlőindán szőlőleveleket, szőlőt és egy négyszirmú rózsát mutat. E stílusdarab kétségtelenül egykorú a kehellyel. Ez is a nódus alatt durván van olommal felforrasztva.

A talp kerek alapú, ívelt formájú, kúp alakú, teljesen sima. Talppereme függőleges, alól egy kettős, hornyolt szegéllyel.

A talp, kupa és alsó stílus egykorú, XIV. századi. Magassága 17,3 cm. Kuppájának átmérője 10 cm. A talp átmérője 11,8 cm.

2. Kehely. Aranyozott ezüst, domborított, vésett, áttört és öntött mű, sodronyománcos kupa kossárral.

A kupa sima, aranyozott, enyhén kihajló peremű, magas formájú. Kosarának felül gótikus, alacsony öntött keresztrozsa-sor pártája van. A kosár maga három kettőscikkre van osztva. E cikkpárok a pártától a stílusig terjedő, homorított és szélein hullámos behajtogatott lemezzel, s ennek közepén hosszában felforrasztott, sűrűn bordázott vastagabb, aranyozott ezüst sodronnyal vannak elválasztva. A cikkpárok pedig egy-egy sodrott, vékonyabb dróttal vannak ketté osztva. A cikkek zománcos alapon, vékony, sodrott és felforrasztott ezüstsálakból formált virágokat tüntetnek föl.

A zománcozás e kehely kosarán tűzzománc. A cikkek ezüst alapja váltakozva sötét, feketés zöld és vö-

rösbarna volt, ezek – különösen az utóbbi annyira letöredezt, hogy csupán a nyomokból állapítható a szín meg. A sötétzöldből vannak összefüggő részek is.

A virágok egy-egy hatszirmú fehér rózsából állanak. Ezek a gyűrűformán forrasztott sodronyon belül, fehérrel vannak kitöltve, annyira, hogy domborúan kiemelkednek. A szákról lefüggő, kereken kezdődő, csúcsban végződő, ívelt levelek világosabb zöld színűek.

A stílus hatoldalas hasáb, felül és alul egy-egy hornyolt széli szegéllyel. Úgy a felső, mint az alsó stílus rossz összeállítás következtében a nódus felé került.

Mindkét stílus oldalaiba renaissance betűk vannak vésvé. A felsőben: MARIAH az alsóban: IWAVSN (az alsónak jelentése ismeretlen).

A nódus lapos, kerek, alul-fölül hat domborított levéldomot mutat. Hat magas, casseroleszerű rotulusa van, kissé kifelé szélesedő, hullámosan hatkarajúra hajtogatott lemezéből alakítva. Kettőben egy-egy hatszirmú, ezüstből kivágott rózsza van, ezek befelé homorítottak, s közéjükön egy-egy aranyozott gömb van.

Magassága 21,9 cm. A kupa átmérője 8,6 cm. A talpátmérője 11,4 cm

Eléggé ép darab a XVI. század elejéről.

3. Úrasztali kenyértartó tányér. Aranyozott ezüst, jó kidolgozású. Átmérője 16,3 cm, sima pereme 2,5 cm, mélyedése 11,3 cm. A peremébe felülről beütve (2/1) (EE és 12). Teljesen ép. (BÁRÓ SZENTKERESZTY Zsigmond altábornagy adománya, 1815-ből, a keresztelő kannával együtt.)

4. Patena. Aranyozott réz. Átmérője 11,5, pereme 23 mm. Jelenleg a betegek úrvacsorájához használtatik. Mesterjegye nincs.

5. Keresztelő kanna. Ezüst aranyozva, fedéllel, füllel és kiöntő csőrrel, ibrik alak. Teljesen sima. Mesterjegye EE és 12 (mint a kenyérszótó tányérnak). Magassága 14,1 cm, felső átmérője 8,0 cm, alsó átmérője 10,2 cm.

Készítette az egyházi jkv. szerint, báró SZENTKERESZTY Zsigmond altábornagy 1815-ben. Önművek.

1. Ónkulacs. Nagy, lapos, téglalap alapú, felül, két keskeny oldalán befelé domborodó, s felső részén csavaros fedéllel. A rácsavarható fedélnek karikaanyája megvan, kengyele elveszett.

Mindnégy oldala vésséssel díszített.

Első, széles oldalán felül PAVLVS MIKES D.Z. 16 8 5.

E felírás alatt vésett koszorúban a Mikes címerkép vésvé (pajzs nélkül): koronából kinövő, kettős-farkú, koronás oroszlán, felemelt jobbajával három keresztelkedő nyílvesztőt tartva, hegyvel föl. A koszorútól jobbra és balra egy-egy befelé fordulva ülő hímszarvas vésett képe látható. A koszorú alatt kettős, zezzugosoros, felül kissé szivalakúan behorpasztott keretben, egyszerű halmon, melynek baloldalából egy lecsonki-

tott fa nő ki, balravágtató, de hátra tekintő lovas alakja van apró zezzugvonallal vésvé. A lovas spanyol viseletű. Magas hegyű, karimás kalapja van, hátsó részén egy strucctollal. Arca bajuszos, szakálltalan. Kabátjának gallérja széjjelnyílló, keményített. A kabát maga szűk, derékig érő. Ujja szűk, a vállon alul egy szegélydíszítéssel. A nadrág alul szűk, felül buggyos, haránt csíkozott. Csizmája magas, lágyszárú. Szára felül hátraívelő szabású. Sarkantyújának felerősítése nincs ábrázolva. A nyereg rajza kivethetetlen. A kantár egyszerű, a kantárszár alul csipkézett, ilyen a farmatring és szügyellő is. A lovas derekánál görbe kardmarkolata, s ennek S alakú keresztvasának fele látszik. Tehát kardja jobb oldalán ábrázoltatott.

A kulacs másik széles oldalát a birodalmi, kétfejű sas vésett rajza foglalja el, egyszerű, zezzugvonallas keretben. Magassága a csavarköntő nélkül 21 cm, szélessége 17,7 cm. Vastagsága 9,3 cm. Az alsó fenék 17,7 x 9,3 cm. Az egész magasság csavarfedél fülével együtt (ez utóbbi felállítva) 25,2 cm. Mesterjegye nincs. Kevés forrasztási nyomon kívül ép.

2. Ónkulacs. Előbbihez hasonló, de lapjai csupán egyszerű vonalvezetésű nagyszögekkel vannak díszítve. Ennek rácsavarható fedelén a vas kengyelkarika is megvan.

Magassága a kiöntő nélkül 21,6 cm, szélessége 15,5 cm, vastagsága 9,8 cm. Fülkengyelével együtt 29,1 cm magas. Mesterjegye nincs. Teljesen ép.

3. Úrasztali, ón boroskancsó. Magas, karcslu alak, fedéllel, kiöntővel, füllel és gömb-billentővel.

Palástja lefelé szélesedő, sima. Száját gömbölyű abroncs köríti. Kiöntője facettes élű. Talpa alul domborúan kiszélesedő, alul lapos. Fenekének közepébe elül egy spirális vonal van bevésve. Fedele a csört is földi. Közepén egy dudorodáson esztergált csúcsok áll föl. Billentője gömb alakú, füle alul felkanyarodik, s itt renaissance pajzsocskában végződik. A fül külső lapján renaissance ornamentális öntött díszítés van. Legfelül Brassó pajzsbafoglalt címere, mely a fatörzstől jobbra és balra L és M öntött betűket választja el. A fedél belsőjében mesterjegy van beütve, körben J és G összefonott betűk. Magassága a billentővel együtt 23,7 cm. Felső átmérője 6,7 cm. A fenék átmérője 10,8 cm. Teljesen ép. XVIII. század.

A zágoni ref. Egyház régi varrottasai.

1. Nagy, táblás úrasztali terítő. A táblák váltakozva hálós (neccelt) négyzet és világos kék atlasz selyemből vannak. Az egész hálós (neccelt) kerettel van övezve és sárga selyemmel és sárgás batiszt vászonnal táblásan bélelve. A sárga selyem a hálós táblák – a batiszt a kék selyem alatt van.

A háló (necc) barackszín selyemszállból van készítve. Keretük egy piros és kék váltakozó hímszett vonal. E belső keret közepén két egymást keresztelő

ovál van, egyik bordóvörös, a másik arany. E középből egy-egy zöld kehelyből szétágazó szegfű, piros, kék, arany, sárga és drapp szirmokkal nyúlik a sarkok felé. Ezek közt egy-egy bordó, kék, vagy zöld bimbó van hímezve. Összesen 13 ilyen hálós táblája van e terítőnek. A középső keretében, díszítésszerűen, ezüst szállal varrva: VÁRVÁN VÁRTAM / AZ VRAT / S Ő hoz: TERE /. A következő sor második négyzetének keretében: KORDA / MARIA / ANNO / 1782 / olvasható. A hímezett táblák épek, a kék selyem táblák szakadoztak. Nagysága 151 x 153 cm.

2. Kisebb, batiszt terítő. Kerete színes, gobelinszerű technikával készülve, s szögeiben egy-egy ugyanilyen hímezett díszítéssel. A hímezés anyaga selyem, helyenként lapos, arany skófiummal ékítve. A keretminta egy őzbarna hullámvonal, s ennek közepében, egész hosszában egy aranyvonal. E hullámvonaltól ágaznak szét rendszeresen sorakoztatva az ágak, melyek mindenikének három levele van. Ezek színezése világos és sötét rózsaszín, s világos, közép- és sötét zöld. A szögletdíszek barnás, levágott fatörzseket ábrázolnak, zöldellő ágakkal, s ezek közt 4-4 zöldes madárkával. Gondos, finom munka. A batiszt szakadozott. Nagysága 76 x 78 cm.

Feladatommak egyik igen fontos részét, a Mikes kúria és telkinek felmérését nem teljesíthettem a majdnem állandóan zuhogó eső miatt. A kúriába nem mehettem be, mert a tulajdonos nem volt otthon. A pincéjében voltam, s innen sikerült – a boltozat egyik megromlott részéből egy téglát elhoznom, ennek mérete 21 x 12 x 4,2 cm.

A teleknek a községházán levő kataszteri térképekről való alaprajz másolatát elkészítettem.

Sepsiszentgyörgy, 1931. április 7-én.
K. SEBESTYÉN József

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a közlésbelieket is, kötet szerkesztési szempontok indokolják. Szerk. megj.)

Raportul lui József KEÖPECZI SEBESTYÉN către Muzeul Național Secuiesc privind o deplasare în Zagon (j. Trei Scaune)

(Rezumat)

József KEÖPECZI SEBESTYÉN, genealog și heraldist, este între altele creator al stemei maghiare medii și al stemei regale românești (baza stemei naționale actuale, adaptate). Opera sa nu se cunoaște în suficientă măsură nici în ziua

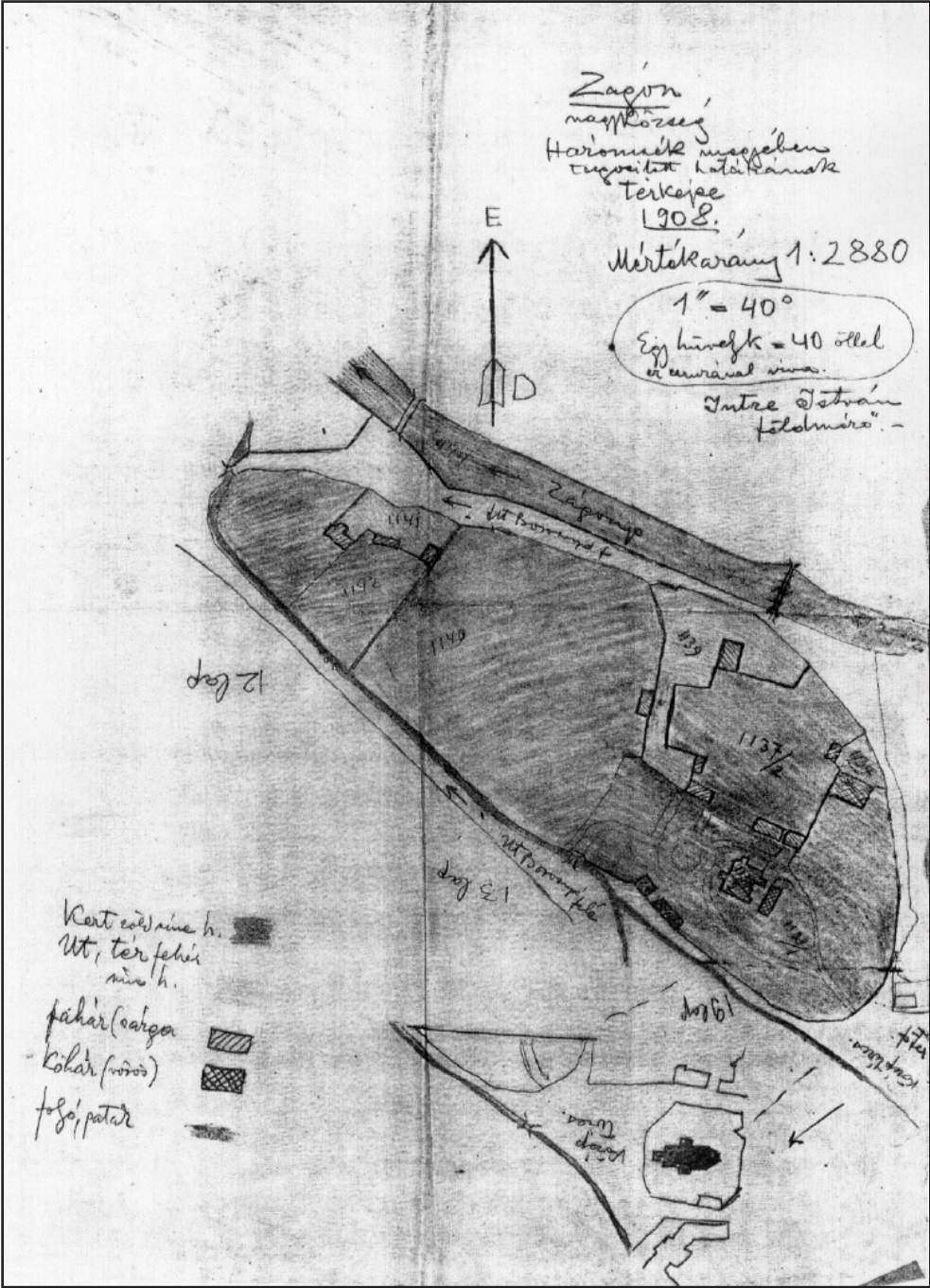
de azi. Documentul publicat constituie un raport al lui József KEÖPECZI SEBESTYÉN către Muzeul Național Secuiesc privind o deplasare în comuna Zagon, din 1931. Fiind el însuși membru al consiliului dirigent al muzeului, József KEÖPECZI SEBESTYÉN a fost însărcinat de către consiliu să examineze aici fundațiile unei case care va fi datată de el în sec. XVII. și să descrie clenodiile bisericii reformate din localitate. Documentul prezintă interes atât din punctul de vedere al istoriei științei cât și al istoriei culturii.

The Report of József KEÖPECZI SEBESTYÉN to the Székely National Museum about his Field-Work to Zagon (Zagon, Covasna County)

(Abstract)

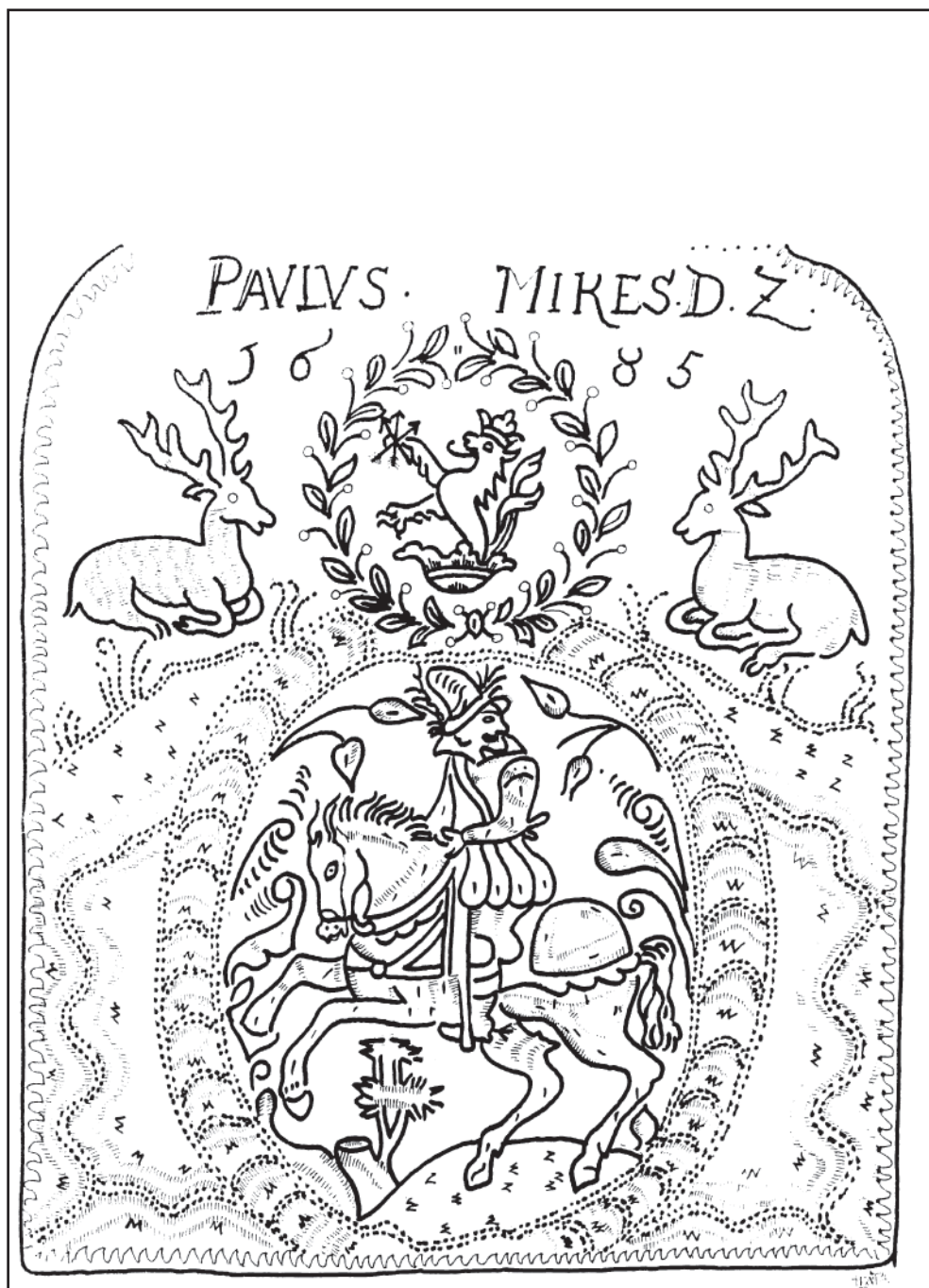
The genealogist and heraldist József KEÖPECZI SEBESTYÉN is among others author of the project of the middle Hungarian coat-of-arms, as well as of the Romanian royal coat-of-arms (the basis of the one still used today). His work has not been satisfactorily investigated. The document presented is his report to the Székely National Museum about one of his field-works in the village Zagon in 1931. During that period he was a member of the Council Board himself and as such, at the request of the board, he measured the foundations of a house he presumed to be from the 17th century, as well as the clenodies of the Reformed church in Zagon. The document is of real value from the point of view of the history of both science and culture.

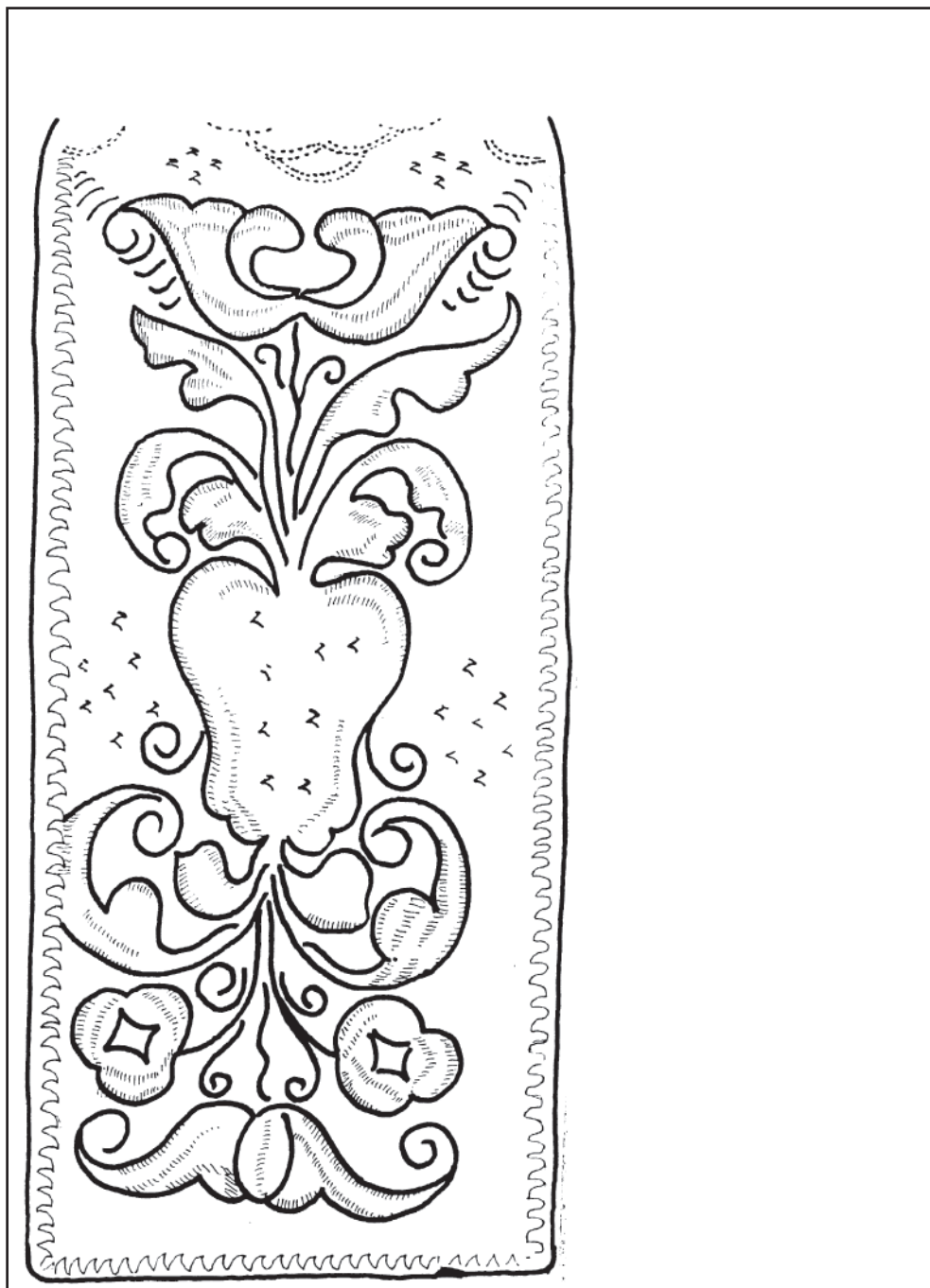

4. ábra A zágoni MIKES-ónpalack oldallapjainak díszítménye

Régi torockói sírkövek

(Kivonat)

A Birgej – a torockói temető – sírkövei hú tükörképei a kétszáz-háromszáz év előtti falu sajátos gazdasági, társadalmi, művelődési viszonyainak. A feliratok lapidáris rövidsége természetesen kizárja az egyéb írásos források értékével való összevetés lehetőségét, ám egy-két adatuk szerencsésen kiegészíti az oklevelek tudósításait, módot ad a temető történetének a felvázolására és megerősíti a jobbágyfalu sokszínű szerkezetéről kialakított képünket. Az alábbiakban a sírkövek egy részének leírását adjuk. A 17-18. századból származók felirata hiánytalanul helyet kapott. A nagyobb számú múlt századi emlékeket megrostálva, csak azokat mutatjuk be, amelyek szövege a helytörténet-írás számára hasznosítható tudósítással szolgál.

A torockói temető iránti tudományos érdeklődés egynidőben a falu néphagyományait feltáró és közkinccsá tevő néprajzi kutatással. JANKÓ János leírta a helyi temetkezési szokásokat, s néhány népköltészeti terméknek minősített sírfeliratot is feljegyzett.¹ A sírásásnak a közzetani viszonyoktól meghatározott módjára többen is kitértek.² A székelyföldi s a kalotaszegi temetőkben fellelhető népművészeti értékek párját kereső KÖRÖSFŐY-KRIESCH Aladár viszont csalódottan jegyezte meg: „A sírok mellett se értékes fejfákat, se pedig érdekes sírköveket nem találtunk.”³

Bizonyos fenntartással elfogadható ez a néprajzi fogantatású megállapítás, a történésznek azonban feltétlenül meg kell vécőznia. A Birgej –

a torockói temető – sírkövei hú tükörképei a kétszáz-háromszáz év előtti falu sajátos gazdasági, társadalmi, művelődési viszonyainak. A feliratok lapidáris rövidsége természetesen kizárja az egyéb írásos források értékével való összevetés lehetőségét, ám egy-két adatuk szerencsésen kiegészíti az oklevelek tudósításait. Emberi pályákat, sorsokat villantanak fel, s egyúttal módot adnak a temető történetének a felvázolására.

A keresztény középkor törvényekben is rögzített⁴ szokásának megfelelően a torockóiak is évszázadokon át bizonyára a cinterembe, a templomkertbe temetkeztek. A szaporulat és a torockói viszonyok között fokozott mértékben érvényesülő helyszűke parancsának engedve, legkésőbb a 17. században új temetőhelyet kerestek. Erre kényszeríthették őket a templom újjáépítési munkálatai is.⁵ Átmenetileg – bizonyoság rá a helyi szájhagyomány és más falvak példája – alkalmasint kertjeikbe temették halottaikat. (Az egykori általános szokás késői csökevényeként a közelmúltban a mai temető szomszédságában húzódo kertek egyikében új sírkamrát ástak).

Az összefutó kertek végében nyitott sírok csoportosulásából két, esetleg több átmeneti temetőhely is kialakulhatott. Egyikük a falu északnyugati végében, a bányák felé vezető Fenyvesdomb-utca jobb oldali lankáján s a fölötte emelkedő dombon lehetett. Az itteni gyümölcsöskertekben évtizedekkel ezelőtt beomlott odúkból előbukkant leletanyag, a szomszédos házak falába épített s a kerítéseknek támasztott sírkövek, végül a Fenyvesdombon áost pincékhez kapcsolódó szájhagyomány alapján bizonyon állítható, hogy a környéken lakók egykor itt hantolták el halottaikat.⁶ E sírkert korának a megállapításához az 1679-ből származó egyetlen ismert feliratos síremlék nyújt támpontot.

A temetőhely véglegessé válását meggátolta az a tény, hogy gazdaságilag jól hasznosítható helyen feküdt, ezért további terjeszkedése észszerűtlen lett volna. Ezzel szemben a Szentgyörgy utca házai mögött megbújó kertek meredek, köves talajú domboldalra futnak, amely éppen ezért kitűnően alkalmas több nemzedéket is kiszolgáló sírkamrák kialakítására. Kezdetben bizonyára csak a közeli telkek lakói temették ide elhunyt szerettei-

ket, de valamikor a 17-18. század fordulóján ez a terület a falu egyetlen temetőjévé vált.

Rendkívüli történeseknek kellett bekövetkezniük, hogy a falu egész lakosságának beleegyezésével sor kerülhessen az új temető helyének kijelölésére. Ilyen esemény volt az 1702. évi mozgalom, amelynek során a torockói jobbágyok a **Diploma Leopoldinum**ra s egyéb oklevelekre hivatkozva próbálták visszaszerezni szabadságukat. Kiszabadították jogtalanul elfogott bírójukat, megtagadtak mindenféle földesúri szolgálatot, s sérelmeik orvoslására küldöttséget menesztettek Bécsbe. Ám mindhiába. Az országgyűlés újílag visszautasította kérésüket, TOROCZKAI János kérése nyomán a császár RABUTIN tábornok parancsnoksága alatt katonaságot vezényelt ki a parasztok példás megbüntetésére. Ennek során 1702. november 17-én a templomkertbe terelt helybeliek elrettentésére a felkelés két vezetőjét, EKÁRT Andrászt és SZABÓ Gergelyt felakasztották, az előljárokkal hűségüket írtattak alá, s a nép féken tartására katonaságot szállásoltak a faluba.⁷ Elképzelhető, hogy a piactéren történt kivégzés után a kiszendvedetteket a Szentgyörgy utcai kertek fölötti domboldalon földelték el. S néma tüntetésként ezentúl a jobbágyközösség egyetemlegesen e véráldozattal megszentelt földbe temette halottait. Így is történhetett...

Nem sokkal ezután, 1704-ben, Nagyenyed labanc pusztítását követően a város lakosságának egy része és a BETHLEN-kollégium diák-sága Torockón kapott menedéket. A gyűjtogatásból és mézárlásból megmenekültek soraiban aratott a halál, s gondoskodni kellett tisztességes eltakarításukról. Az unitárius vallású Torockó előljároi hozzájárultak a református nagyenyediek halottainak saját szertartásuk szerinti elhantolásához.⁸ E célra magántelkek nem jöhettek számításba, s így eshetett a választás a Szentgyörgy utcai kertek folytatását képező Birgejre.

Akárhogyan is történt, kétségbevonhatatlan adatok áttételesen igazolják az említett eseményeknek a köztemető születésében játszott szerepét. 1705-ös évszámot visel a Birgej legrégebb ismert sírköve, amelyet 1706-ból és 1712-ből származó újabb követnek. S szintén a 18.

század eleji kezdetekre utal a temető könnyebb megközelítését célzó sikátor megnyitására vonatkozó 1719. február 11.-i szerződés.⁹

E megállapodás értelmében EKÁRT János – földesura, TOROCZKAI Illés engedelmével – 25 magyar forintért zálogba adja a városnak a BOSLA Ferenc és BOTÁR alias SIMON András háza között húzódó Szentgyörgy utcai telkének egy részét. Az ilyenformán kihalított temetőre kijáró sikátor végében 3 magyar forint zálog fejében BÁLINT Ferenc is átengedett egy darab földet. A kerítés felállításának kötelezettsége fele részben a várost terhelte, elmulasztása esetén EKÁRT Jánosnak jogában állott a sikátor keresztülkterelése. Ez utóbbi feltétel teljesítésének elhanyagolása miatt EKÁRT János utódai elrekesztették a sikátort, ezzel megnehezítve a temető megközelítését. Újabb kölcsönök felvételét követően és az eklézsiaival szembeni tartozások fejében 1806. február 24-én, 1814. április 16-án és 1829. szeptember 7-én kötött további szerződésekben az előbbi feltételeket megújították, azaz a módosítással, hogy az utcai kapu elkészítése és jó karban tartása a városi előljároság, a felső kapu az eklézsia kötelessége, a kerítésről pedig a két testület együttesen gondoskodik.¹⁰

Tehát a temető fenntartásának a gondja – az 1719. évi szerződés bizonyossága szerint – eredetileg a városra hárult. „Hogy pedig a Communitás ezen tekintetben könnyebbíttessék, az Eklézsia Előljároi magokra vállalták” a sikátor fenntartásával járó egyes terheket (1814). Így alakult ki a temető fölötti kettős – városi és egyházközségi – birtokjog. Az egyházi főhatóság utasításai ismételten felhívták az eklézsia figyelmét a temető birtokjogát bizonyító oklevelek biztonságos őrzésére, a temető rendbentartására.¹¹

Egy 1840. évi leírás a következőképpen határozza meg a temető helyét: „Temetője vagyon az eklézsianak a város nyugati szélében, az úgynevezett **Bergen**, keletről a város széle, délről a szántóföldek végei, nyugatról az eklézsia Kis Bükki erdeje, és az úgynevezett Berg tető, északról felyül az irt erdő, alább a kijáró kertek vége.”¹²

A temető helyének többszöri megváltoztatása összefügghetett a magas halálozási arány-

számmal. Hatósági felmérések 1835-ben arra a megdöbbentő következtetésre jutottak, hogy „Torockón más helységek felett a férjfiaknak felette való idő előtti elhalások”. Az aggasztó férfi halandóság fő oka „rész szerént a gyermekeknek idejek felett vasmunkára való szoríttatások, rész szerint ifjan való megházasodások”. (A baj orvoslására helyi döntéssel megtiltották a 12 év alatti gyermekmunka alkalmazását és a 20 éven aluli legények házasodását).¹³

Nép- és gyermekbetegségek, járványok tizedelték visszatérő rendszerességgel a lakosságot. A 18. században évente átlag 30-40 halottat temettek. Az ennél jóval nagyobb számok mögött általában valamilyen járványra kell gyanakodnunk. Az 1757. szeptembere és 1758. szeptembere között pusztító „szörnyű dögös betegség” 119 életet követelt. 1767-ben 50 temetés volt, 20 gyermek himlőben hunyt el. 1770 három őszi hónapjában 31 személy halt meg. Az 1785. esztendő 102 halottját a Királyok könyvének könyörgésével búcsúztatta az anyakönyvvezető lelképásztor: „Considera pro his qui mortui sunt”. Az 1816. évi pestis idején összesen 85 halálesetet jegyeztek fel. 1830-1831-ben a kolera alatt az elhunytak száma 73-ra, illetve 43-ra emelkedett. Az 1836-os esztendő 68 temetése is valamilyen járványt sejtet.¹⁴ A 19. század második feléből ránk maradt pontosabb adatok szerint¹⁵ a halál leggyakoribb okai közt a tüdőbetegségek szerepeltek („szárazbetegség”, „tüdővész”, „aszkor”, „mellvíz”), gyermekeknel a torokgyulladás (1874-ben 17, 1875-ben pedig 27 halálesetet okozott a „roncsoló toroklob”) és a himlő (1853-ban 17), továbbá a kolera (1849-ben 50, 1873-ban 29).

A sajátos munkabalesetek áldozatainál ilyen bejegyzések olvashatók: „a bánya rászakadt”, „a bánya ütötte” (BOSLA Józsi ifjú ember 1768, LÁZÁR János 1806), „bányaomlástól megöletett” (LÁZÁR Ferenc 1780), „a havasban szénhelyben halt meg”, „in carbonario moritur” (TAKÁCS István, 1766), „a szénhelyről hozatattván haza, itthon megholt” (SZILÁGYI Simon 1783), „széncsináló, aki a havasban fa által megütetvén erőszakos halállal holt meg” (BORBÉLY Andor 1833), „a kohóban hertelen halt

meg” (DEMÉNY György 1783), „a verőben lévén, vízbe esett egy vízáradás alkalmával, s úgy halt meg” (a 61 éves idősb. KRIZA Gergely 1842). E sor végére kívánczik az alábbi temetési bejegyzés: „Miklósvári bodosi református DÁVID György, aki is vasért jövőn Torockóra, itten hertelen halállal meghalt, annorum 62” (1829).¹⁶ A nem mindennapi, ám a helyi természeti adottságokat hűen tükröző halálnemekre is találunk példát: „a vajorban fulladott” (TOBIS Ilona 1783); „az Aranyosba holt” (KRIZA János ifjú legény 1806); „az exameni innepélyre zöld ágat akarván szerezni a classis kiékesítésére, a Székelykövön egy sziklacsúcson létező fenyőbokrokért vakmerően kimászván, onnan szerencsétlenül leesett” (BOTH István 12 éves iskolás 1843).¹⁷

Talán a nagy társadalmi megmozdulások és a világgégek okozták a legfájdalmasabb veszteségeket. Lehet, hogy a Birgej sárbarlangjaiban kapott nyughelyet a kuruc-labanc időkbeli ismeretlen számú nagyenyedi áldozat. Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc második évében elhunyt 111 halott egy részéről kimerítő adatok hiányában csupán feltételezhető, hogy nemzetőrként, honvédként halt hősi halált, illetve az ártatlan áldozatok közé sorolandó. Kettejük „a haza szabadságharcában esett el”, néhányról pedig tudjuk, hogy „az oláhok által agyonveretve ... haltanak el”.¹⁸ Idegen földben pihen az első világháború 40 áldozata s az újabb világgégés 20 halottja, akiknek emléke előtt a templomkertben álló oszlop tiszteleg. Rendkívüli esetnek számít, hogy VERES Ferenc (1881-1954) és neje, MÉSZÁROS Kata (1885-1962) hősi halott fiúk nevét is felvették a Birgejben emelt sírkövekre: „Itt álltunk emléket drága FERIKÉNKNEK kit a háború vihara elsodort s idegen földbe (sic!) alussza örök álmát”. Az OROSZ család sírkövébe foglalt fehér márványtábla felirata: „Ifju OROSZ János szül 1914 hősi halált h.1944”. A falu központjában helyet kapott hősök temetője az 1944. szeptember eleji harcok 25 szovjet és egy román katonájának nyújt örök nyughelyet. Még mindig várat magára a község határában elesett honvédek sírjainak illő megjelölése.

Koruk szerint a régi torockói sírkövek a következőképpen osztályozhatók: a 17. századot egyetlenegy képviseli, a következő századból hozzávetőleg 30 őrződött meg, míg a múlt században számuk ugrásszerűen megnőtt. Négy sírkő késő reneszánsz emlék: sallangoktól mentes, egyszerű, téglalap alakú előlapjuk van, gondosan faragott kapitális betűkkel, a tetejükön lévő ereszes kiképzésen „MONUMENTUM” felírással. Mintegy 30 darab 18. századi és 19. század eleji sírkő minden bizonnyal – a barokk ízléstől sem mentes – helyi munka. Erre utal az anyaguk, kezdetleges megdolgozásuk, amely jó részüket alig különbözteti meg a terméskőtől, hiszen mindössze az előlapjukat csiszolták le úgy-ahogy. Éppen ezért viszont néprajzi értékük vitathatatlan. Ugyanakkor újabb bizonyítékai annak a polgárosodás irányába mutató öntudatnak, amely ennek a korszaknak a bányász és vasműves torockói népet jellemezte. A helyi gazdasági fellendülés eredményeképpen a múlt század első évtizedeiben a késő barokk mellé betörték az újabb európai művészeti irányzatok, a klasszicizmus és a romantika jegyei, s ezzel az előző száz év kezdetleges torockói formanyelvének a helyét az Erdély-szerte divatos ízlés foglalta el. A jómód és a polgári öntudat újabb jele, hogy 1878-ban elkészült a legelső kriptá, amelyet századunkban továbbiak követtek, s az uniformizálódásnak ez a folyamata máig, a jellegtelen műkő és beton koráig vezet.

A kőfaragók személyét keresve, két válassz adódik. Az Erdély-szerte meghonosodott ízlésben készült sírkövek nagy részét minden bizonnyal a közeli városok kőfaragó műhelyei szállították. A 18. századi és a 19. század eleji helyi típusúak készítőit viszont bizonyára a kővilágától egyáltalán nem idegen bányászok körében kell keresnünk. Két sírkőnek a vésőt és kalapácsot ábrázoló foglalkozási jelvénye amellet érvel, hogy a múlt században egy ideig talán saját kőfaragója volt a falunak, aki feltehetőleg sírkőkészítést is vállalt. A közelmúltban elhunyt KRIZA András kezét dicséri az utóbbi fél évszázad jó néhány síremléke, mi több, munkái zömét távoli települések temetőiben állították fel. De ő a tudományát nem helyben szerezte, s emlékezete sze-

rint gyermekkorában a faluban senki sem foglalkozott kőfaragással. Ez a mesterség tehát Torockón nem honosodott meg, s ennek oka alighanem a megfelelő nyersanyag hiánya volt. A helyi kristályos mészlő nem olyan engedelmes, mint a puha hidasi, tartósságban pedig nem veszi fel a versenyt az időtálló gránittal vagy andezittel.

A helyi készítésű sírkövek nem csupán a kőfaragók munkái. Szembetűnő az ellentét, amely egyfelől a faragás törvényeinek nem engedelmeskedő helyi fejtésű kövek többségének darabossága, egyenetlen felülete, másfelől pedig a betűk gondos rajza között feszül. A számtalan betűösszevonás s a barokkos vonalvezetés – amely a 19. és a 20. század fordulóján állított kapubálványok felirataira is átöröklődött – azt tanúsítja, hogy vésés előtt a falu valamelyik írástudója megrajzolta a felirat vonalait. Ez az írástudó lehetett a falu papja, a rektor, az aranyváltó hivatal alkalmazottja, de Torockón nem ment ritkaságszámba a betűk világában otthonosan mozgó bányász és verős sem.¹⁹ S a szépírás SEBES Pál rektorsága idején a fiú- és a leányosztályban egyaránt a legrangosabb tantárgyak közé tartozott. Hogy a lányok-asszonyok sem voltak hiányában a rajz tehetségnek, azt meggyőzően bizonyítja a gyönyörű varrottások máig virágzó hagyománya.

Külön történeti és néprajzi értéket képviselnek a foglalkozási jelvények. Számuk nem túl nagy, s mindegyre fogy, mégis eléggé hűen tükrözik a falu társadalmának foglalkozások szerinti rétegződését.²⁰ Legtöbb a bányászjelvény, ám valamennyit évtizedekkel a torockói vasbányászat megszűnte után készítették. Múlt századi síremlék barokk oromzatába vésték a keresztbe tett kalapácsból és csákányból kialakított bányászjelvényt; a kő eredeti szövegét ma FARKAS András márványtáblája takarja (A). A HILDEBRAND házaspár sírboltjába temetett (1889) Alsó utcai GÖNDÖL János nevét és stilizált szívet közrefogó csákányt és kalapácsot mélyítettek az eredeti sírkő oromzatába (B). MÓRICZ Gergely 1899. évi síremlékén stilizált koszorú keretezi a leegyszerűsített jelvényt (C). KÓVÁRI Simon 1889-ben emelt sírkövén virágkoszorúba helyezték a két szerszám rajzát (D). MÓRICZ Geczi 1906-os síremlékének

rajzán levélkoszorú nyugszik a két bányászszekély nyelén (E). A vasváltó BORBÉLY Péter obeliszkjén részletező pontossággal rajzolták meg a váltóeke keresztbe tett lapos- és hosszúvasát s a föléjük helyezett kerülőeke-vasat (F). A verősgazda BOSLA család kriptájának homlokzatán gondosan faragott domborműről néz le a stilizált levéllé alakult, keresztbe tett két hosszúvas s a rájuk fektetett kerülő laposvas (G).²¹ VERNES Istók síremlékén e három ekevas mértanira egyszerűsített vonalait hangulatos virágkoszorú keretezi (H). Ugyanennek a verőskovács-jelvénynek a rajza fedezhető fel az 1835-ben elhunyt SZÉKELY Márton monumentális barokk sírköve két sarkán (J). A KIRÁLY család 1879-ben állított síremléket a BORBÉLY Péter jelvényének mása díszíti (K). A CZEGLÉDI Andor sírkövén - hátlapjára utólag KORONKI Ferenc családjának szentelt márványlap került - a szűcsmester ködmönjeit ékesítő rozetták párja látható (L).²² A BOCZA család 1913-ban állított síremlékén pontosan megrajzolt ácsszerszámok - fejsze és bárd - vallanak a családfő foglalkozásáról (M). Kőfaragó-eszközök - kalapács és véső - rajzát viseli egy megsemmisített feliratú síremlék (N) és VARGA János sírköve (P). Két keresztbe tett kalapács utal a szintán kőfaragó SZENTMÁRTONI család foglalkozására (R). A falu múltjára vonatkozó előzetes ismeretek nélkül járva végig a temetőt, egyedül ezeknek a jelvényeknek az üzenete alapján, egy öntudatos kézműves közösség képét rajzolhatjuk meg. A múlt század második felétől bekövetkezett életmód-változással lépést tartanak a jelképek is: az utóbbi évtizedekben egyre több a sírkövekre vésett búzakalásznyaláb.

Az alább következő félszáznyi felirat mintegy fele olyan családra utal, amely gazdasági-társadalmi helyzeténél fogva a falu jobbágy-társadalmára fölé emelkedett vagy legalább is annak legfelső szintjén helyezkedett el, s megengedhette magának különleges, feltűnő síremlék állítását. Az egyszerűbbeknek, szegényebbeknek be kellett érniük egy durva terméskövel, amelybe esetleg néhány betűt róttak. A temető feliratos anyaga tehát mintegy megerősíti a jobbágyfalusi sokszínű szerkezetéről kialakított képünket.²³

Az alábbiakban a sírkövek egy részének leírását adjuk. A 17-18. századból származók felirata hiánytalanul helyet kapott. A Torockón készült sírkövek szövege ugyan nagyon rövid, de a levéltári adatok mellé állítva őket, lakonikus közlésük mélyebb társadalmi értelmet kap. A nagyobb számú múlt századi emlékeket megrostálva, csak azokat mutatjuk be, amelyek szövege a helytörténetírás számára hasznosítható tudósítással szolgál.²⁴

Sírköveleírások

1. A fenyvesdombi átmeneti temetőhely egyetlen ismert feliratos emléke hidasi mészkből faragott tipikus 17. századi álló sírkő. Előlapja 130 x 150 centiméteres téglalap, tetején kiugró párkánnyal. 1973-ig DEMÉNY István kovácsmester 215. szám alatti telkének sövénykerítése előtt a kerékvető szerepét töltötte be, akkor egy tehergépkocsi letörte a talapatáról, s ma az udvaron várja további sorsát. Az időjárás viszontagságai megrongálták, barbár kezek a közepébe lyukat fűrtak, ennek ellenére alakja s a betűk vonalvezetése megőrizte eredeti szépségét.

[MO]NUMEN[TUM] / IT FEKszik AZ U[R] / BAN 1679 ÉLETÉNE[K] / [...] ESZ[TEN]DEJÉBE[N] / [BOL]DOGUL KIM[ULT] / [GÖN]DÖL FEREN[TZ] / [KED]VES HÁ[ZAS] / [TÁ]RSÁVAL PE[TRI ?] / [IL ?]KOVAL ... / [...] MULT KI I[6..] / [É]LETÉNEK 60DIK E[SZ] / [TE]NDEÉBEN KIK[NEK] / IS[TE]N ADGYON IO FEL / TÁMADÁST

A férj családnevének kiegészítése nem ütközik nehézségbe, hiszen egykor a jellegzetes torockói nevek közé tartozott. Az ezüsttermelés visszaesésének okait kivizsgáló 1638. évi eljárás során a 123 tanú között több GÖNDÖL is szerepelt (András, István, Mihály, Miklós, Pál). Az urak azzal gyantásították jobbágyaikat, hogy sorozatosan megkárosították őket. Egyik vallomás szerint "GÖNDÖL Mihály egy darabcsa afféle követ az bányából kijüvén talált az földön s felvötte". Egyértelműbb vélemény szerint „GÖNDÖL Mihály az ezüsbányából ezüstnek való követ lopott el” (A csökkenés igazi oka azonban a telér kimerülése volt: „Az urak valóban miveltek az bányát, de Isten elvötte az áldást róla”).

1654-ben a kocsmáltatás helyi szokásjogát vizsgáló kihallgatás során a rokonság több tagja, köztük a 32 éves „GÖNDÖL Mihály középső” is vallomást tett.

A GÖNDÖL utódok egyike birtokperbe keveredett. 1722-ben GÖNDÖL András, TOROCZKAI Péter jobbágya, felesége révén, akinek apja TOROCZKAI Zsigmond jobbágya volt, el akarta nyerni egy rét birtokjogát. De a vármegyei filiális szék – a jobbágyok fellebbviteli fóruma – megerősítette az úriszék vissza-

utasító határozatát, döntését azzal indokolva, hogy „az utó való rend szerint meg nem engedtetik, hogy egyik úr részről az másik úr részire az leányág általmenjen”.

A 17-18. században tehát kiterjedt GÖNDÖL rokonsággal számolhatunk. A Birgej két sírkövén is nyomot hagyott a család. Ám napjainkra magva szakadt.

A feleség feltételezhető neve ritka ugyan, de a 18. századtól máig folyamatosan adatolható. Az Ilkó becézőnév használatára ugyancsak a 18. századból vannak forrásaink.²⁵

2. A Birgej legrégebb ismert sírköve. 1970-ben a Szentgyörgy utca 307. számú telek kertjének a temető felé eső kőkerítésében volt, ma az udvaron hever. Eléggé szabályos hasáb alakú (60 x 34 x 24 cm). Előlapján a kezdetlegesen vésett feliratot mélyített keret övezi. Az évszám után egy betű elmosódott nyoma s egy bizonytalan jel következik.

IT F(EK SZIK) / MO(RICZ) AN(...) / 1705 [...?]

A családnév kiegészítéséhez nem fér kétség, a MÓRICZ családról a 17. századig visszamenőleg tudunk, s Torockón ma is él a név. A keresztnév helyreállításához viszont nem rendelkezünk a 17-18. század fordulójáról kezdetlegesen vésett feliratot mélyített keret övezi. Az évszám után egy betű elmosódott nyoma s egy bizonytalan jel következik.

3. A Birgej második legidősebb sírköve a fenyvesdombi emlék hagyományát folytatja: reneszánsz ízlésű ereszes hasáb. Előlapja 70 cm magas és 60 cm széles, ám töredékes, hiányzik az alja, s a megőrződött rész is négy darabból áll. Néhány megszkott ligatura s az általában használtaknál kisebb méretű betű beszúrása teszi hangulatosabbá a felirat tükrét.

[ITT NYV]K SZIK AZ / [VRBAN B]OLDOG[VL] / KI[MULT E]KART I[LONA ?] / ASZSZONY S[I-MOJN] / MIHÁLY [URAJM]NA ?]K / KEDVES HÜ-TES TÁR / SA [A]NNO D(O)M(I)NI [1]706 / [A]ET[A]TIS S[VAE] 30

A fiatalasszony vezetéknevének kiegészítése nem igényel különösebb fejtörést, hiszen a német eredetű EKÁRT a gyakori torockói nevek közé tartozott. Az 1638. évi kivizsgálás során a rokonság hét felnőtt tagja szerepelt a tanúk között. S hasonlatosan a vasműves falu férfi lakóinak többségéhez, ők is vasbányászatból és -feldolgozásból éltek. Egy 1675-ben kelt testimonialis levél tanúsítja, hogy EKÁRT Ferenc eladott EKÁRT Mihály-nak „tiznöt számú vascsináló verőt 11=tizenegy forintért, az felső verőben, örök áron, fiúról fiúra hihatatlantul”. S az utódoknak is a vas biztosította a mindennapi kenyeret. 1770-ben a vidalyi határban két új bányát nyitó hús torockói bányász között négy EKÁRT szerepelt.

A család köztiszteletnek örvendő tagjai kivették részüket a közügyek intézéséből. AZ 1694-ben bí-

róvá választott EKÁRT Mihályt, TOROCZKAI Mihály jobbágyát, azzal a váddal idézték a vármegyei filiális szék elé, hogy a falu engedett elfutni egy körözött tolvajt. A bírói végzés szerint, amennyiben tizenöt napon belül nem állítják elő a szökevényt és nem igazolják ártatlanságukat, a falu lakóinak 500 forint büntetést kell kifizetniük.

EKÁRT András bányászlegény személyében a család adta az 1702-es megmozdulás egyik mártírját, s Péternek jutott az a terhes tisztesség, hogy ötödmagával hitese polgárként aláírja a torockói jobbágyok további szolgásgát szentesítő hűséglevelet.

Ilyen előzmények után szinte természetes, hogy az EKÁRTok – a falu egész népével együtt – valamennyien részt vettek a II. RÁKÓCZI Ferenc vezette kuruc szabadságharcban. A torockói ifjúság soraiból mintegy hetvenen – köztük EKÁRT János, Ferenc, Mihály, István és János „kisebb” – karddal, puskával a kezükben küzdöttek a fejedelem „Pro libertate” feliratú zászlai alatt. Nagyobb részüket VAY László lovas ezredében szolgált. Az otthonmaradottak karddal, puskával, golyóval látták el a kuruc hadsereget, s a jó minőségű vasért országszerte ismert falu a fegyvergyártás egyik fontos központjává vált.

Életkora alapján feltételezhető, hogy a sírfeliratban szereplő Ilona bátyja-unokabátyja volt EKÁRT Gergely, aki - más eklézsiákban teljesített szolgálat után - épp a kuruc szabadságharc leverésének évében, 1711-ben tért haza, s lett szülőfalujának papja. 1740-ig szolgált, s 79 évesen temették el - alkalmasint a Birgejbe - azt az embert, aki mert és tudott próféta lenni a maga hazájában.

Jelentőségteljes a PÁL alias EKÁRT János sorsa. Ismeretlen okból kifolyólag ifj. TOROCZKAI Péter 1714-ben elfogatta és börtönbe vetette, ahonnan csak kezesség fejében sikerült szabadulnia, s az ura, TOROCZKAI László törvényes úton igyekezett ártatlan jobbágyának elégtételt szerezni. Ám TOROCZKAI Péter tovább zaklatta áldozatát. A következő évben a maga és a TOROCZKAI család nevében azzal a koholt váddal állította a vármegyei filiális széke elé, s kérte halálbüntetés kimondását, hogy osztályostársával, IMREH Jánossal egyetemben „az város pecsétit ellopván, Albát [fogalmazványt - V.Z.] csináltak olyan intentummal, hogy azt vagy a váradi püspökhöz vagy Rómába a pápához vigyék, csak megnevesítse őket, papistákká léssenek”. Úgy tűnik, a törvényszék nem fogadta el a megalapozatlan vádat. A történet újólag igazolja, hogy nemcsak a torockói jobbágyok reményeiben élt a szabadság vágya, hanem uraik is rettegtek annak lehetséges megvalósulásától.

EKÁRT Ilona férjének kikövetkeztethető családnéve is mindmáig él a faluban. RÁKÓCZI hadseregének 1704-ben történt összeírásakor két SIMON Mihály nevű tizedt is felvettek a jegyzékbe, lehetséges, hogy egyikük azonos az élete virágjában elhunyt fiatal-

asszony férjével. 1714-ben TOROCZKAI Péter jobbágya, SIMON Mihály volt a falu bírja. A tisztességgel együtt vállalnia kellett a felelősséget is. Őt is azzal vádolták, hogy hagyta magát megvesztegetni, s önhatalmúlag szabadon engedte az őrzésére bízott rabot. A felmentőt ítélet kimondásakor a szék figyelmeztette a falusbírákat, „hogy ennek utána azzal magokat nem menthetik meg, hogy szolgabíró parancsolatjával cselekedték a raboknak elbocsáttatását”.²⁷

4. Az előzővel rokon típusú, de sokkal épebben megőrződött sírkő (70 x 50 cm). Szép, gondos munka, egyenes sorokkal, szabályos betűkkel, nagyon sok ligatúrával. Kidolgozása gyakorlott kézre vall.

MONUMENTUM / ITT FEKSZIK BOLDAGVL ISTEN / BEN KIMULT DEMEN [GE]RGEL[Y] / VR-NAK KeDVES LEÁNYA [DEM] / EN KaTA KINEK IS LÖN [HALÁ] / LA Anno saluus 1712

A napjainkra megcsappant számú DEMÉNY ivadékok kiterjedt rokonsággal büszkélkedő ősöktől származnak. Az 1638-as kivizsgálás alkalmával megkérdezett 123 torockói tanú közül öten viselték ezt a nevet, 1702-ben pedig a 164 vallomást tevő között nyolc DEMÉNYt idéztek a vizsgáló bizottság elébe. Egyikük, Ferenc 1700-ban, János pedig 1722-ben a falu bírájának tisztét viselte. A felirat szövegében szereplő apa és lánya személyére vonatkozó közvetlen adattal sajnos nem rendelkezünk.²⁸

5. 40 x 60 cm méretű kő, hosszabbik oldalára fektetve. A felirat befejezetlen, nem vésték be a később elhunyt családtag nevét.

EPIT(A)F(I)U(M) / A(NNO) 1731 / ITT FEKÜSZNEK / CZUPAR Is(tván) es

Nem nagy számban ugyan, de a CZUPOR nemzetség tagjai a 17. századtól folyamatosan szerepelnek az oklevelekben. A sírfeliratról ránk köszönő CZUPOR István hihetőleg azonos TOROCZKAI István – a későbbi kuruc hadvezér – jobbágyával, aki 30 éves korában egyike volt az 1702-es megmozdulás ki-robbanásának körülményeit vizsgáló kihallgatásra beidézett 164 tanúnak. A nyomozás célja a „bűjtogatók” kiletének megismerése, megbüntetése s újabb felkelés megelőzése volt. Ám a bizottság erőfeszítései megtörték a torockói nép egységes fellépésén. CZUPOR István is lényegében azt vallotta, amit osztályostársai: „Mivel hallottuk az atyáinktól, hogy nekünk is volna szabadságunk, mű ezért városostól kicsintől fogva nagyig indítottuk ezen zendülést és dolgot, mivel hallottuk az őfelsége parancsolatját is, hogy ki-ki az ő igazságát keresheti”.²⁹

6. Szabálytalan, 55 x 35 cm méretű kő, hosszabb oldalára fektetve. Később beépítették a „KIRÁLY János és fija Ferecz” 1900-as és 1866-os évszámot viselő obeliszkjének a talapzatába.

SA(KO) GE(RGELY) / 1733

A ZSAKO – a múlt század végéig SAKO – rokonság egyike volt a falu legnépesebb családjának.

1638-ban őt, 1702-ben pedig hat felnőtt férfi tagját idézték a vizsgálószek elé. Utóbbiak tanúvallomásai is – a CZUPOR Istvánéhoz hasonlóan – hű kifejezői az igazát kereső öntudatos jobbágyközösség összetartásának. Változatlanul ismételték, hogy császári parancsra indultak igazságuk keresésére, s hogy a zendülés „indítója nem más volt, hanem Torockó városa kicsintől fogva nagyig” (ZSAKÓ Albert). Tagadták, hogy bárki is buzdította vagy kényszerítette volna őket a robot megtagadására: „az szolgálatot pedig senki nem tiltotta meg, de hogy nem parancsolták, hogy elmenjünk az szolgálatra, mű azért nem mentünk”. (ZSAKÓ János). A 18. században többen is viselték a várospolgár tisztét, ZSAKÓ Dánielt pedig 1770-ben bíróvá választották. A következő században ZSAKÓ István révén a falu határain túl nőtt a család híre.

A család Gergely nevű férfi tagja 1733 előtti írásos forrásokban nem szerepel. Meglehet, gyermekkorában hunyt el.³⁰

7. 30 x 50 cm méretű megdolgozatlan, szabálytalan kő. Eredetileg hosszabb szöveg volt rajta, de a felülete lepattogzott. Hiányos felirata: SA(KO) [...] / 1733[vagy 5 ?]

1735 tavaszán részleteiben ismeretlen per kezdődött a vármegyei filiális széken, melynek egyik szereplője SAKO Gergely volt. Az elhalálozás éve talán magyarázatul szolgál arra, hogy miért nem volt folytatása az eljárásnak.³¹

8. Felül szabálytalan félköríves záródású, lefelé egyenetlenül szélesedő helyi mészkk. Előlapja ugyan hullámos, de simára csiszolták. A legfelső sor részben lepattant, ám az eredeti szöveg teljes bizonyossággal helyreállítható.

TO(BIS) IS(TVAN) / 1739 / TO(BIS) MIHÁ[LY] / 1743 / TOBIS SIMON / AN(N)O 1748

Az egyházi személynévi eredetű TOBIÁS családnév mellett Torockón – és csakis ott – kialakultak annak becézőnévi rövidült formái is: TOBIS, TOB. A jegyzőkönyveket vezető idegen, a falu vezetékneveinek világában tájékozatlan személyek összecserélték a hasonló hangzású neveket az általánosan ismert TOBIÁS javára, s talán ez a tévedés is közrejátszott abban, hogy ma csak ez az eredeti forma létezik a faluban. Ám a középkorban a TOBIS forma volt az elterjedtebb. Az 1638-ban kihallgatott 123 tanú között 3 TOBIS és csak 1-1 TOBIÁS és TOB szerepelt. Az 1702-ben vallomást tevő 167 személy között 6 TOBIS és 2 TOBIÁS volt.

Hasonlatosan a falu lakosságának többségéhez, a TOBISok is vasfeldolgozásból tartották fenn családjukat. A 17. század derekán TOBIS Balázs, id. TOROCZKAI István jobbágya kezelte a „Borrév felé lefolyó patakon” épült verők egyikét, s fiai, Vitályos és István örökölték a birtokjogot, amiért vasdeszmával tartoztak a tulajdonos TOROCZKAI családnak. Évtizedek múltán, 1755-ben is „TOBISok verője”-nek nevezték a műhelyt, pedig akkor már más jobbágyok birtok-

kolták. Egyikük, BARTÓK Andor, TOROCZKAI Gergely jobbágya, vásár útján jutott a verő részbirtokába, s mivel nem adott vasdézsmát az egykori tulajdonos TOROCZKAI Györgynek, ez pert indított ellene. A vármegyei filiális szék az úr ellenében a jobbágy javára döntött – „az dézsmának dolga az TOBISok verejében hagyatik in statu quo” –, azzal érvelve, hogy a dézsma hiánya a felperes jobbágyaitól származik.

A TOBIS családból több városbíró és esküdt-polgár került ki. 1702-ben „Toroczko városa hütös bírāja, TOBIS Mihály”, TOROCZKAI Mátyás 40 éves jobbágya a kolozsmonostori konventnél kereste a falu feltételezett kiváltságlevelét, amiért aztán a TOROCZKAIak meghurcolták. TOROCZKAI Péter „bíránkot megfogatván nem az ország útján, holott is tiszték rabjai és más emberek is szoktak járni, hordoztatta, hanem az más úton akarta elvitetetni, melyet mi azt gondoltuk, hogy őkegyelme talán meg akarja ötletetni, úgy indultunk osztán fel”. A jogtalan eljárás a tragikus kimenetelű felkelés kirobbanásához vezetett. Kihallgatásakor a bíró önérzetesen vállalta tettét, s menteni igyekezett kiszabadítóit: „az kik engemet elvettek, mikor fogva vittek, bányászlegények útják, de neveket nem tudom”. A falu nevében tiltakozott a hatóságoknál az erőszak alkalmazása ellen, s kijelentette, hogy határozott szándékuk ezután is „minden helyes utakon, módokon régi nemesi szabadságunknak rehabelálásában munkálkodnunk”.

A kivizsgálásra beidéztet tanúk között szerepel még három TOBIS Mihály nevet viselő egyén. A 70 éves, „kőháznál való TOBIS Mihály, id. TOROCZKAI Péter uram jobbágya” volt közülük a legidősebb. Mint a falu egyik legidősebb embere és az öt hitespolgár egyike, vállalnia kellett a megaláztatást, hogy elsőként írja alá a jobbágyi függést felújító reverzalist. A 60 éves TOBIS Mihály, TOROCZKAI István jobbágya azzal bújik ki a határozott válaszadás elől, hogy nem vett részt a zendülés előkészítésében „mivel sem egyszer, sem másszor őtöt oda nem hitták”. A legfiatalabb TOBIS Mihály id. TOROCZKAI Péter 25 éves jobbágya volt. Mások vallomásával egybehangzóan állította, hogy céljuk a gyulafehérvári káptalanban őrzött szabadságlevel felkutatása volt, „és ezen zendülést azért cselekedtük, kezet pedig egymásnak azért adtunk, hogy egymástól el ne szakadjunk ezen dologból”. Életkora alapján hihetőleg az ő személyével azonosítható a KIS ragadványnevével ismert 1714. évi várospolgár, valamint az 1727-es esztendő hasonló tisztségviselője. S talán azonos a sírfeliratban szereplő 1743. évi halottal.

A feliratban olvasható másik két név azonosítása nem lehetséges. 1702-ben TOBIS István, id. TOROCZKAI Péter jobbágya is részt vett az eseményekben, hiszen hitespolgár volt, s vallomást kellett tennie. Am ekkor már 60 éves volt, s bizonyára nem érte meg a század negyedik évtizedét. TOBIS Simon neve nem fordul elő a forrásokban. Esetleg gyermek volt vagy még nem is élt a lázadás idején. De a családi sír-

boltban hamvai egygyé váltak a nagy idők tanúinak maradványaival.³²

9. Szabálytalan mészkő, felül félköríves záródással. Méretei: 60 x 60 x 15 cm. Betűi gondosan rajzoltak. VERNES János (sz. 1839) és neje BOTÁR Sára (sz. 1848) sírköve mögött áll alig észrevehetőn.

1750 / IT FEKSZIK / AZ URBAN BO / LDOGUL KIMU / LT VERNES ISTVÁN

A VERNES család tagjai is a TOROCZKAIak jobbágyai voltak, és „vaskenyéren” éltek. VERNES Gergelyről tudjuk, hogy EKÁRT Istvánnal közösen művelt egy kohót, s az onnan ellopott vas és szén miatt törvénybe hívták APÁCZAI Mihály zsellért (1723).

Többjüket az apai keresztnévűből alakult ragadványneveikön tartották számon: VERNES alias FERENC András (1693), VERNES alias ANTAL Mihály (1693), VERNES alias JAKAB Istók (1732). Családfájuk a leggazdagabb volt a faluban. Az 1638-as kihallgatáson 5 tanú viselte ezt a nevet, 1702-ben pedig épenséggel 17 VERNES jelent meg a vizsgálószek előtt: 8 Mihály, 3 János, 2-2 András és Ferenc, 1-1 Jakab és István. Ezért meg sem kíséreljük az 1750-ben elhunyt személy azonosítását. Épp megemlíjük, hogy az 1702-ben kihallgatott VERNES István ezt vallotta: „Én azt tudom mondani, hogy ezen tumultus az váras akaratjából volt és indítatott, kezet pedig azért adtak egymásnak, hogy senki el ne álljon ezen dologtól”, VERNES Istvánnak hívták az 1744-es év egyik várospolgárát. Az élok statisztikájával egybecseng a holtaké: A Birgej 18. századi sírkövein legtöbbször – ötször – olvasható vezetéknev a VERNES.³³

10. Körülbelül 60 x 60 cm nagyságú, szabálytalan alakú, szép fehér mészkő, az alábbi felirattal: IT FEKSZIK / KRIZE ISTÁN / AN(N)O 1752 Die MaR(TII) 01

Német telepesek leszármazottait kell sejtenuünk a családban, melynek nevé korábban KRIZE (1638), KIRIZA (1654), KRIZA, KRISZE (1702) változatokban olvashatjuk, ám a 18. század derekától (1749) egyértelműen a KRIZA alakot használták. Eszerint az 1752-ben állított sírkő a régi írásmód (egyik) legutolsó előfordulásának tekinthető.³⁴

11. 60 x 90 cm méretű, megközelítőleg téglalap alakú, hosszabb oldalára fektetett, eléggé sima helyi mészkőlap. Előlapján kivehetők az egyengetést végző véső nyomai. A felirat szövege:

TAKATS MI(HÁLY) / AZ URBAN EL / NYUT TAKATS / ILONA LEANYOM / IT NYUKSZIK / 1753 sep(tembris) / D(ie) 11

Ifjúkora legszebb éveiben ragadta el a lányt a halál, hiszen a sírmléket állító apja öt év múlva, anyai nagyanyja pedig éppenséggel 1771-ben fogja követni³⁵.

12. Csúcsával felfelé mutató, egyenlőszárú háromszöget utánzó terméskő, oldaléleinek hossza 80, alapéle 100 cm. Szép simára csiszolt lapjának a jobb feléről a felső réteg lepattant, ezért a szöveg hiányos.

IT[T] / FEKS[ZIK AZ URBAN] / VERN[ES ...] / AZ Ö
M[...] / AN[NO 17]57

A töredékes szöveg teljességgel lehetetlenné teszi a síremléken szereplő személy azonosítását a kiterjedt VERNES rokonság 1757-ben elhunyt négy tagjának – 2 nő és 2 férfi – bármelyikével. Mégis név szerint megemlítené a szeptember 11-én meghalt VERNES Antik (sic!). Nemcsak azért, mert jószerével századik életévét töltötte (**ferme centenarius**), hanem mert egyike volt az 1757 szeptemberre és a következő év azonos hónapja között dühöngött, „szörnyű dögös betegség” legelső áldozatainak. Bizonyos jelek után ítélve, várható volt a járvány bekövetkezése, hiszen az anyakönyvet vezető lelkész az alsó három áldozat után – október 2-án – már sejtette, hogy az alig megkezdődött hónapban nagyon sokat fog prédikálni (**Oratio mensis octobris nimis erit longa**). S valóban, az előrejelzésekkel egybehangzóan, októberben húsz koporsót nyelt el a Birgej. A tizenhárom hónap alatt pedig 123 alkalommal hívta temetésre a harang a falu népét. A század szomorú rekordja.

Egyébként még 1757 tavaszán, a járvány kezdete előtt halt meg a brassói származású Johann Wellmess, aki a faluban kapott új nevén került az anyakönyvbe: „BRASSAI János Luteranus et advena meghal 17. Aprilis”. Nem érthette meg a következő év szeptember 11-i örömnépet, amikor János fia feleségül vette VERNES Ilonát, s így végleg gyökeret vert Torockón a család, amelynek az utolsó erdélyi polihisztorként emlegetett BRASSAI Sámuelét köszönhetjük.³⁶

13. Elnagyoltan megdolgozott, barokk formát utánzó, 60 x 70 cm méretű vöröses árnyalatú helyi mészkö. BOTÁR Andor és SZILÁGYI Anna kriptájától nyolc méternyi távolságra fekszik, északnyugati irányban. Szövege:

AN(N)O / 1760 / IT FEK SZIK AZ URB[AN] / BOL-
DOGUL K[IMULT] / KOVÁTS PÉTER

Ilyen nevű személy nincs az 1760-ban eltemetett halottak között. „KOVÁTS Péter mátkás legény” temetését 1768. március 17-én jegyezték be az anyakönyvbe. Eszerint vagy az anyakönyv hiányos, vagy pedig a sírkőre vésett évszám téves. Az utóbbi feltételezés tűnik valószínűbbnek. KOVÁCS Péter rokona – fia? – lehetett az egyházközség ekkori kántorának, akinek a leánykáját 1760. május 17-én földelték el. Innen származhat az adatokban föllelhető zavar: egyik elhunytak az elhalálozási évét, a másinak a nevét vésték a kőbe.³⁷

14. Szabálytalan, körülbelül 60 x 50 cm méretű helyi mészkö. Elnagyoltan lecsiszolt előlapján gondosan rajzolt és mélyített kapitálisok, melyeknek egyhangú sorát néhány kisebb méretű betű teszi hangulatosabbá. Felirata:

IT FEK SZIK AZ / URBAN BOLDOGUL / KUMULT
VERNES / FERENCZNEK K(EDVES) H(ITES) F(E-
LESÉGE) / SZABO JUDIT A(NN)O / 1763

Az anyakönyv szerint temetését április 10-én volt. Néhány évvel korábban, az 1757-es járvány áldo-

zatai között volt egy másik „VERNES Ferencné”, akinek leánynevét nem ismerjük. A két azonos nevű özvegyült férfi közül az egyik, „üdösb VERNES Ferenc”, 1776. szeptember 23-án újból házasságra adta a fejét, feleségül véve néhai SZILÁGYI Mihály özvegyét. VERNES Ferenc volt a város 1773. évi bírása, s az 1779. évi egyik várospolgára.³⁸

15. Szabálytalan, 50 x 60 cm méretű mészkö a KORONKA sírkövétől három méternyire nyugat felé. Egyéb kövek közé rejtve, egy későbbi sír fölötti oldal fenntartását szolgálta. 1993-ban kriptát emeltek a helyén, s a széttört sírkő darabjait az alatta lévő beszakadt sírboltba dobálták. A barbár kezek műve mintegy felerősíti a bánatos szöveg nyomasztó hatását:

AN(N)O 1765 / D(I)E 31 MAR(TII) IT FEK / SZIK
VER[N]ES ISTVÁNAK / KEDVES HÁZAS TÁRSA
/ BOSLA SÁRA GYERME / KÉVEL ETGYÜTT

Az anyakönyvi bejegyzés igazolja, hogy a fiatalasszony halála napját helyesen írták a kőre. Kisfia – „VERNES János puerculus” – május 2-án követte édesanyját a sírba. A fiatal feleségét és gyermekét vesztett férfi esetleg azonos az 1794. év bírójával.³⁹

16. Egy sírkőnek a kis töredéke. Szövegét a Birgejben tett legelső sétáim egyikén, határozott terv nélkül másoltam le. Jegyzeteim rendezésekor már nyoma veszett, ezért a mellékelt térképvázlaton megjelölt helye bizonytalan. Lapidáris tömörségű felirata:

I[766] / LACZKO JÁ[NOS]

A Torockón ma ismeretlen, ám korábban is ritka családnév már a 17. századból adatható („LATZKO Mihály”, TOROCZKAI Zsigmond jobbágya), s a 18. századi halottak sorában is feltűnik („1760. febr. 21. LACZKO Pálné leánykája”). A sírkövön szereplő személy alkalmasint azonos az 1766. március 26-án elhunyt LATZKO Jánossal, TOROCZKAI Zsigmond jobbágyával. A végtisztességet tevők közül bizonyára kevesen emlékeztek arra, hogy az elhunyt ifjúkorában nem volt mentes a fiatalok kisebb-nagyobb vétkeiktől. 1731. december 26-án „az Kővári utcában az TOLDI Ferenc és VERNES Istók házak előtt” több társával egyetemben egy verekedésbe keveredett, s ezért törvényszék elé idézték. A vádat képviselő alispán így adta elő a történeteket: BORBÉLY Jánost, EKÁRT Istókot és ifjabb BORBÉLY Mihályt „megtámadták, igen keményen megverték, fejeket botokkal öszverontották... Emellett hallani is irtóztató és Isten nevét bosszúságra ingerlő káromkodásokkal káromlottatok mondván s. v. (salvum voco = engedelemmel legyen mondva - **V.Z.**), üsd az ördög teremtetted”. A panaszos fél – vérontás és tolvajkiállítás bűnéért – a vádlottak egyenként tizenkét forint bírságra ítéletét kérte.⁴⁰

17. Egyenetlenül hasított kőlap, 25 x 35 cm mérettel. A betűk vonalvezetése nagyon egyszerű, de szabályos, s a sorok is egyenesek, mert előzőleg árkozással megvonalazták a lapot. 1994-ben sajnos már az eltűnt sírkövek között kell említenünk. Szövege:

IT FEKSZIK / SIMÁNDI MÁRTON / NAK MÁRTON-
NAK [sic!] / MEGHOLT FIA SIMÁNDI ISTVÁN / 1767
Gyász a vigalomban. SIMÁNDI Márton és
VERNES Judit 1767. december 27-én ünnepelhette vol-
na egybekelése hetedik évfordulóját. Ehelyett épp ezen
a napon vesztették el kisfiúkat („puerulus”), Istvánt.

Másfél évtized múlva gróf TOROCZKAI
Zsigmond jobbágya, az immár 52 éves SIMÁNDI Már-
ton szerepet kapott a jobbágyfalu és földesurai közt fol-
lyó harcban. Tanúként őt is beidéztek annak a panasz-
nak a kivizsgálására, amelyet a torockóiak a felvilágo-
sult császár, II. József elé terjesztettek. A többi tanúval
egybehangzólag vallotta, hogy uraik egyre több szolgál-
latot követelnek tőlük: a robot fejében fizetett taxa mel-
lett több napi szénagyűjtésre kötelezik őket, a húsvéti
és karácsonyi eddig szokásos általános két lótereh fa
helyett minden 10 után kell szolgálniuk, a dézsmaadás
alól törvényesen felmentett bíró részét a falun hajtják
be, eltiltották őket a szomszéd falvak határában lévő er-
dők használatától stb. Vallomását így összegezte: „sze-
re és száma nincsen a szolgáltatnak”.

A sírkő és egyéb források egybecsengő adatai
együttal helyesbítik JANKÓ János adatait, amennyiben
a SIMÁNDI család nem a 19. században, hanem sokkal
korábban származott át Aranyosszékéről Torockóra, sőt
17. századi (1638) összefrásban is szerepel.⁴¹

18. Körülbelül 80 cm széles és 40 cm magas,
szabálytalan alakú helyi mészkö, másodlagosan beépít-
ve egy jeltelen sírba. A mély vésésű betűk gyakorlatlan
kéztlől származnak. A keresztnév három középső betű-
jét egyetlen ligatúrába kapcsolták.
A: D: 1770 / RÁCZ PÉTER

Tragikus év volt az 1770. is. Bizonyára vala-
milyen ragályos betegség pusztított újból a faluban, hi-
szén 66-szor kondult meg a lélekharang, s az áldozatok
fele gyermek vagy „ifjú legény” volt. Nyár végén kez-
dőddött a járvány, s a következő év tavaszáig tartott, de
legtöbb áldozatát (31) 1770 őszén szedte. Három hónap
alatt annyian haltak meg, mint máskor egy egész évben.
A tizedik esztendejét épp hogy betöltött fiúcska (filio-
lus) egyike volt a legelső áldozatoknak. 1760. augusztus
28-án keresztelték a kis RÁCZ Pétert, s 1770. augusztus
25-én már utolsó útjára kísérték gyászoló hozzáratozói.
Rövid életénél csak sírfelirata volt rövidebb.⁴²

19. Megközelítőleg téglalap alakú, 65 x 30 cm
nagyágú, hosszabb oldalára fektetett kőlap. A jobb fel-
ső sarkán lepartment vékony réteggel együtt a két ke-
resztnév is megsemmisült.
ITT FEKSZIK VARGA [ISTVÁN] / HÜTŐS TÁRSA
VERNES ... / ANNO 1770

VARGA István leánykáját járvány rabolta el
idő előtt (1758 júniusában). Az 1770-es újabb járvány a
feleségét vitte sírba. Októberben volt legmohóbb a ha-
lál: 13 koporsót kísért ki a falu népe a Birgejbe. Az el-
hunytak között volt VARGA Istvánné is, aki – a kor
szokásával ellentétben – nem a leánynevéen került az

anyakönyvbe. E tény valószínűsíti azt a feltevést, hogy
férje közéleti ember volt, esetleg azonos az 1764. év
egyik várospolgárával és az 1768.-i városbíróval.

A VARGA család nem tartozott az őshonos
torockóiak közé. Valamikor a 17. század derekán
„VARGA István nevű idegen legény” feleségül vette
TOBIS Balázs Annók nevű leányát, s így vert gyökeret
a faluban. A feleségével – aki TOROCZKAI István
jobbágya volt – elnyerte egy szénarét és a Tobisok ve-
rőjének részbirtokát. Utóbb a család rokoni kapcsolatba
lépett a tősgyökeres torockói RÁCZokkal, KOVÁCSok-
kal stb. A fiúgyermekek továbbvitték apjuk nevét, s
1702-ben már négy Varga nevű férfiről van tudomá-
sunk: ketten TOROCZKAI Mihály jobbágyai voltak,
egyikük ifjabb TOROCZKAI Péter jobbágya, Mihály
ellenben „liber”, szabad ember volt. Sok év múlva
VARGA Ferenc csaknem a Körösbe vezett („aufugiált
az Körösben”), s ezt követően a TOBISok verőjében lé-
vő örökrészt eladta BARTÓK Andornak (vö. 8. sírkő).

Az utódok büszkén őrizték szabad származá-
suk emlékét. 1783-ban a 73 éves VARGA István, bár
gróf TOROCZKAI Zsigmond jobbágya volt, önértete-
sen vallotta, hogy háza és tartozékai „mind magunk
szerzeményei”.⁴³

20. Félköríves záródású hidasi mészkö, 40 x
45 cm nagyságban, gondosan vésett betűkkel.
[ANN]O 1771 / [ITT FJ]EKÜSZNEK ISTEEN / [BEN]
BOLDOGUL KI / MULT BETZE JANOS / KEDVES
ÉLTE / PÁRJÁ[VA]L BORB[ÉLY] / KATÁ[VA]L

Hosszú életének válságos időszakát élte ifjabb
BETZE János, hiszen édesapja, „BETZE János senior”
egyik legelső áldozata volt az előző esztendei járvány-
nak, s egy év múlva, 1771. december 20-án a felesége,
„ifjabb BETZE Jánosné” is elköltözött az élők sorából.

A BORBÉLY család nevét hiába keressük a
18. századinál régibb feljegyzésekben. BORBÉLY
Márton „idegen ember” – egy 1746. évi per tanúsága
szerint – valamikor az előző század végén beházasodott
a TOROCZKAI Mátyas jobbágyaként számon tartott
BOTÁR családba. Letelepedése egy kis változatosságot
hozott a jobbágyfalu egységes képébe. Nemesember le-
hetett, legalábbis egyik utódát, BORBÉLY Mihályt –
bár TOROCZKAI György szolgálója volt – nemesnek
címezték. BORBÉLY Márton tíz forint kölcsönt adott a
fenti BOTÁRokkal rokonságban nem álló „Lába vágott
BOTÁRnak.. lába gyógyításáért”, s zálogként egy szán-
tőföldet kapott. Ebből aztán fél évszázad múlva hossza-
dalmas per kerekedett a BOTÁR és a BORBÉLY csalá-
dok között. A felperes BORBÉLY János elődje (nagy-
apja?) lehetett az 1771-ben elhunyt fiatalasszonynak.

A BETZÉK sem tartoztak a kiterjedt rokonság-
gal büszkélkedő torockói családok közé. Ennek ellené-
re lehetetlen az anyakönyvbe jegyzett BETZE Jánosok
adatainak megbízható szétválasztása, sorsuk világos
nyomon követése. Ha az 1779-ben, illetve 1784-ben
beírt két esketés (TOB Annával, illetve KOVÁCS Ka-

tával) egyike a fiával kapcsolatos, akkor valószínű, hogy a másik az 1771-ben megözvegyült BETZE János újabb házasságának kezdetét jelentette. Hosszú, megpróbáltatásoktól nem mentes, de jómodban leélt életet zárt le 1814-ben bekövetkezett halála. A temetést végző pap bejegyzése: Temettem „24-ti Augusti BETZE Jánost gazdag embert Annorum 80”.⁴⁴

21. Szabálytalan sokszög alakú kő, szélessége az alapnál 45 cm, magassága 30 cm, vastagsága egyenletesen 10 cm. A felirat vonalazott sorai egyenesek.

1773 / [R]ÁCZ DANI / [RÁ]CZ FE[R]JEN[C]

Az anyakönyvi bejegyzés szerint március 16-án temették el „RÁTZ Dánielt, mintegy 60 esztendőskorában”. A feliraton szereplő másik családtag személynéek azonosítása lehetetlen, hiszen akkoriban több RÁCZ Ferenc is élt a faluban. Egyikük, az 1783-ban meghalt „öreg RÁCZ Ferenc” esetleg testvére volt RÁCZ Daninak, s talán azonos a helység 1741. évi bírájával. A többi három lehetett bármelyikük unokája, hiszen 1756, 1759, illetve 1765 karácsonyának harmadnapján keresztelték őket.⁴⁵

22. 40 x 40 x 16 cm méretű, gondosan faragott mészkőlap, lekerekített sarkokkal. Feliratos mezéjét szépen rajzolt, barokkos cifraságú betűk és számjegyek töltik ki:

ITT / FEKSZIK AZ UR / BAN BOLDOGUL / KIMULT ÜDÖSB / TOBIÁS ISTVÁN / A(NN)O 177[3]

A megsemmisült keltetést az anyakönyv alapján sikerült helyreállítani. Az 1773. évi temetések közt szerepel az alábbi bejegyzés: Temettem „April 20 Kóvár utcai TOBIÁS István vénségében”.⁴⁶

23. 90 x 60 centiméteres, rövidebb oldalán álló mészkőlap, előlapja szépen lecsiszolva, a többi elnagytoltan megmunkálva. A feliratos mezőt sarkain homorú ívekkel levágtatt, három mélyített párhuzamosból álló keretbe foglalták. Fárakok ízlésben fognak díszítése és részben betűi, a szöveg hosszúsága és tartalmi gazdagsága révén megtöri a többnyire helyben készült, művésziileg igénytelen és tartalmilag szegény feliratok sorát, s méltó folytatói is majd csak a következő század második-harmadik évtizedében fognak jelentkezni. A minőségi különbségre elégséges magyarázatot szolgáltat a feliratan megnevezett személy kivételes pályafutása.

ITT / FEKSZIK AZ UR / BAN BOLDOGUL KIMULT / BARTOK FERENTZ / KEDVESSEIVEL A KI / A KÖZÖNSÉGES JONAK / ELŐ MOZDÍTÁSÁBAN VOLT / SOK FÁRADTSÁGI KÖZT NAP- / JAINAK SZÁMLÁLÁSÁTOL / ÉLETÉNEK LXIIIdik Esztendejében / Ap(ri)l(i)j(s)(na)k 17dik Napján 1783-ban / ÉLETÉTŐL MEGSZÜNT

BARTOK Ferenc verősgazda volt, ami jó módot biztosított számára. Társadalmi rétegének többi tagjához hasonlóan – báró TOROCZKAI József jobbágya volt – őt is a felemelkedési vágy sarkallta. Ezt a vonást az apai házból hozhatta magával, hiszen a család egy tagja Abrudbányán volt pap. Hogy ő maga is a falu

írastudói közé tartozott, arra bizonyosság a naplója, amelybe évenként bevezette szülőfaluja, az ország és Európa tőle fontosnak tartott eseményeit. Feljegyzései olyan emberre vallanak, aki nyitott szemmel figyeli a nagyvilág eseményeit, s rögtön felfedezi azokat az ereket, amelyeken keresztül ezek jó vagy rossz irányban kihatnak annak a közösségnek az életére, melynek tevékeny tagja ő maga is. Ezt a falu is felismerte, s egyházfiként, város polgáraként, 1761-ben pedig város bírájaként vette igénybe szolgálatait.

A polgárosodás útjára lépett jobbágyközösség egyik vezetőjeként látjuk viszont abban a jogi csatározásban, amelyet a falu szabadsága elnyeréséért földesurai ellen folytatott. 1783 februárjában az ő házában tartották a gróf TOROCZKAI Zsigmond tiszttartója, DÉSI Zsigmond visszaélései miatt beadott torockói panasznak a császári rendeletre történt kivizsgálás céljából lefolytatott kihallgatást. A falu hét legidősebb lakosának kikérdezése során az elsőként vallomást tevő BARTÓK Ferenc határozottan vallotta, hogy Zalánához, Abrudbányához, Offenbányához hasonlóan Torockó is szabad „bányászvárosnak íratatik. ... Most erre privilégiumot nem tudunk mutatni, hanem lehet reménység, hogy káptalanba vagy egyébütt találtassék. Az atyáinktól hallottuk, hogy volna valahol”.

Nem érthette meg a harc eredményét – a hamis oklevél összeállítását – és annak a legendának a megszületését, amely mai napig táplálója a torockói ember büszke öntudatának. Egy közösség kegyelete íratta a sírmlékre, hogy 1722 és 1783 között tartó pályáján „a közönséges jónak előmozdításában volt sok fáradsági” éltek. A sommás értékeléssel egybevág a temetést végző pap lakonikus anyakönyvi jegyzete: Temettem „April 22 BARTÓK Ferencet, életében igen hasznos embert”.⁴⁷

1923-ban „BARTÓK Simon és neje VERNES Ilona abban a tudatban, hogy elhalálozásuk idején megszűnik Torockón a „BARTÓK” név, annak megőrködő emlékére 1000 (Egyezer lej) alapítványt tettek” az egyházközség részére. 1926 elején BARTÓK Simon, a helyi Néptanárszék titkára elhunyt, s ezzel Torockón kihalt a BARTÓK család. Az alapítványtevők kriptája a Birgej felső részében áll (a térképábrázolaton **23a** jelzet alatt).⁴⁸

24. 65 x 55 x 15 cm méretű, egyenlőszárú trapézra emlékeztető, elnagytoltan megdolgozott sírkő. A következetesen használt írott betűk egyéni vonalvezetése, a Birgejben szokatlan betűösszevonások, valamint a kő anyaga idegen munkát sejtet.

ITt FEKSZIK ÁRKOSI JÁNOS Ezen SIRban / MEGHOLT NYOLTzVAN ESZtendejébe jöttébe / EZERHÉTSZAZKilentzven Kilentzedikbe / NOVEMBER TizenIbe

Torockón ritka az ÁRKOSI név, bizonyára Aranyosszékről került ide, s jövevény családként a forrásokban gyéren bukkan elő. Legelső írásos előfordulása 1735-ből való, amikor ÁRKOSI Bálint és ALMÁSI András „ország útjában egymással összeesvén, fejszékkel verték és vagdalták egymást”. Mindketten vét-

keseknek találtak, s a törvényszék salamoni ítéletet hozott: „Ami vereségeket és ütéseket egymástól kaptanak, szenvedjék békével. Vérbírságot florenos 12, tolvajkiáltást florenos 12 fizessék meg együtt. Egyike a másiknak költségit, fáradságát is hogy megfizesse, meg nem ítéltetett.” A családra vonatkozó újabb adat 1779-ből való, ekkor temették „ÁRKOSI Bálintné, száz esztendőös öregasszonyt”. A család Ilona nevű tagja a KRI-ZÁK családfáját gyarapította.

ÁRKOSI János temetése után a végtisztelességet tévő pap a következő anyakönyvi bejegyzést tartotta szükségesnek: Temettem „8-va novembris ÁRKOSI Jánost, aki templomajtóban contentus fuit 91”. A bejegyzés helyesbítői a sírfelirat hibás szövegét: valamikor a hónap első hetében halt meg. A halottnak a templomajtóban való felravatalozása rendkívüli esetnek számított, amit az elhunyt magas életkora (91 év), családi helyzete vagy az elhalálozás rendkívüli körülményei indokolhattak. Alapot szolgáltatott hozzá az a máig élő szokás, hogy a templomi búcsúztatás ideje alatt az elhunytakat a bejárat előtt külön erre a célra kialakított helyen ravatalozzák fel.⁴⁹

A következők nyolc sírkőre mindössze néhány betűt vésték, ezért – kettő kivételével – feloldásuk lehetetlen. Anyaguk, alakjuk, megdolgozásuk módja egyaránt a 18. századba, esetleg a következőnek a letelejésére keltezi őket.

25. 40 x 50 cm méretű szabálytalan helyi mészkőlap, TOBIÁS Andor sírköve előtt. A vezeték-név után következő két sor betűi a víz oldó munkája következtében ma már azonosíthatatlanok.
RACZ / ... / ...

26. 20 x 30 cm méretű megdolgozatlan mészkő. Rövid felirata:
GÖ(NDÖL) JÁ(NOS)

Az 1754-től meglehetősen rendszerességgel vezetett anyakönyvben egyetlen GÖNDÖL János szerepel: Ferenc 1791-ben született fia. Meglehet, hogy neki állították a sírkövet, bár nem kizárt, hogy a század első felében élt egy hasonló nevű rokona, akiről viszont forrásaink hallgatnak.⁵⁰

27. 60 x 40 centiméteres, rövidebb oldalára fektetett szürke mészkő. A név kezdőbetűit durván, mélyen karcolták be:
H I

Eltekintve a forrásokban mindössze egyszer előforduló személyektől (HUSZÁR András zsellér, HAJDU Gergely jobbágyság stb.), akiknek a családja nem vert gyökeret a faluban, csupán két családnév vehető számításba: a HEGEDŰS és a HERCZE. Előbbi Mihály jobbágyság és Mihály kovácsmester képviseli. Ellenben a 17. század elejétől máig ismert – bár sohasem népes – német eredetű HERCZE családnak több tagjáról is tudunk, kettőről pedig éppenséggel feltételezhető, hogy ő rejtőzik a névbetűk mögött. Az 1702-es kivizsgáláson vallomást tett a 40 éves HERCZ (sic!) István,

TOROCZKAI István jobbágyság is, aki a többi tanúval egyezően mondotta: „Mű hallottuk, hogy a császártól olyan privilégium jött ki, hogy minden ember ez ő szabadságát szabadon kereshesse, mű azért minyáján (az kik honn voltunk) kicsintől fogva nagyig egész városostól kezdtük ezen zendülni. Tehát pedig két esztendeje hogy indultott ezen dolog.” Alkalmasint későbbi leszármazottja volt az a HERCZE István, akinek a neve 1792-ben került a temetési anyakönyvbe.⁵¹

28. A BARTOK Simon és VERNES Ilona kriptájától egy méternyire déli irányban egy szabálytalan, 60 x 25 cm nagyságú, hosszabb oldalán fekvő mészkő. Felső része utólag letört, esetleg évszám állott ott.

A felirat a név kezdőbetűit tartalmazza:

T: B:

29. 40 x 60 centiméteres, eredetileg is egyenetlen felületű szabálytalan mészkődarab egy jeltelen sír fölötti oldalban. A felirat mezejét a csapadékvíz tovább oldotta, s ma csak a szöveg töredéke betűzhető ki:
[...]VB[...]GA[...]

30. Körülbelül 50 x 50 cm méretű szabálytalan helyi mészkő. A név két kezdőbetűjét ligatúrával vésték a kőbe:

VE

31. 80 x 40 cm nagyságú szabálytalan mészkő. A név kezdőbetűit tartalmazó felírást két párhuzamos egyenes közé vésték x jelekből álló szegélydísz keretezi.

B: A:

32. Mészkő konglomerát, 85 centiméteres hosszabb oldalára fektetve, szélessége 45 cm. A név kezdőbetűit vésték rá:

V: G:

33. 50 x 50 cm méretű mészkő. Jobb felső sarkából kipattant egy darab. A 18. század tipikus torockói sírköveinek a hagyományát folytatja. A sírkő felirata:
AN(NO) 1801 18 [FEBRUÁR] / MEGHOLT's I[TT] / FEKSZIK AZ URBAN / BOLDOGUL KIMULT / NEHAI TOT FERENTZ

A TÓTH / TOT, THOTH / család megtisztelő helyet foglalt el a helység társadalmában. TÓTH Ferenc – a srkővön szereplő személy (név)rokon – kétszer is (1743-ban és 1755-ben) betöltötte a város bírójának hivatalát, majd pedig (1760-ban) várospolgárrá választották. TÓTH György 1771-ben volt város bírja. A családnak a feliratban említett tagjáról sajnos csak annyit sikerült kideríteni, hogy 50 esztendőös korában, 1801. február 18-án bekövetkezett elhalálozását követő negyedik napon temették el.⁵² Az induló 19. században egy másik TÓTH Ferenc az egyház vezetésében fog kiemelkedő szerepet vállalni. De ő a kiterjedt rokonságnak feltehetően egy másik ágából származott, hiszen családi sírboltja a temetőtől északra eső kertek végében volt (37. sírkő).

34. Alakját tekintve szabálytalan, 35 x 40 cm méretű mészkő, előlapja lecsiszolva. Bár nagyon gondosan vésték rá a betűket, ma nehezen olvashatók ki, mert a víz kioldotta őket:

AN(N)O 1806 / KIS FERENCÉ[S] / KOVÁTS MIHÁJ

A sírfeliraton szereplő két személy azonosítása nehézségekbe ütközik, mert az 1806. esztendő anyakönyvben nyilvántartott 36 halottja között egyikük sem szerepel. 1804. május elsején temették el „KÜS Ferencet infánst”, 1807. december 26-án pedig a 39 éves KOVÁCS Mihályt. Egy csecsemőt s egy javakorabeli férfit, hihetőleg nőági rokonokat, ha eltérő vezetéknevük ellenére közös síremléket állítottak az elhunytaknak. A feliratot a férfi halála után készíthették – erre vall az egységes vonalvezetés és a kötőszó beszúrása –, de minthogy az év utolsó napjaiban halt meg, a síremlék megrendelésére már csak a következő esztendőben került sor. Innen származhat a félreértés s a téves évszám.

Különös, hogy a magyar névadásban sűrűn előforduló KIS családnév Torockón oly ritka vendég. Ennek ellenére fennmaradt egy másik feliratos említés is. A Külső Kővár utcai vízimalom kőpadjába faragott szöveg arról tudósít, hogy 1752 novemberében KIS Gergely mester irányítása alatt hozták helyre TOROCZKAI Klára malmát.⁵³ Jó munkát végeztek, hiszen a jelenlegi tulajdonos, BOTH Miklós kezelésében a néprajzi és történeti értéket képező malom ma is üzemel.

KOVÁCS Mihály 1769-ben mindössze egyéves csecsemő volt, amikor húsz torockói jobbágy – sorukban négy KOVÁCCSAL, akik közül egyik az ő fiatal házas apja lehetett – két új bányát nyitott a vidályi határnak egy „csupa kőszirtből s igen meredekes hely”-en lévő részén, amelyen „se szántani, se kaszálni nem lehetett”. „Falu közönséges helye lévén”, a helybeli ortodox eklézsiának bért fizettek. Mégis a hatalmaskodó báró TOROCZKAI István lepecsételtette a bányákat, s megtiltotta kitermelésüket. A filális széken 6 falustársuk és 22 vidályi román jobbágy állt ki a jogaikban megsértett torockói bányászok mellett.⁵⁴

35. Az özvegy VERNES Jánosné Szentgyörgy utcai háza (299. szám) mögött futó kert felső végében álló sírkövek egyike, Elnagyoltan kifaragott, előlapján lecsiszolt, 80 x 60 x 20 cm méretű helyi mészkő. Biztos kézzel, gondosan rajzolt és vésett, néhány ligatúrával tarkított szép barokk betűk alkotják a szöveget.

ANO / 1811 13 Mai / ITT KESZIK / SIMÁNDI GERGELYNEK / HÜTÖS TÁRSA / KOVÁTS ANNA

A kőfaragó tévedett: két hónappal korábban volt a haláleset. A legszebb éveit élő fiatalasszony váratlan elhunytá föltötti megdöbbenés fratta a pappal az anyakönyvbe: Temettem „14-ta Martii KOVÁCS Annát Annorum 36 szép asszonyt”.⁵⁵

36. A 21. számú kőtől balra áll, egyazon sírt jelölik. Megközelítőleg derékszögű trapéz alakú, helyi mészkőből hasított 17 cm vastag lap, két lapja 60, illetve 65 cm, magassága 50 cm. A nevet kalligrafikus kézírásos betűkkel vésték:

ANNO 1814 / IT FEKszik IF(JABB) / RÁTZ JÁNÁS

Férfikora delén, 44 évesen tették sírba ifjabb RÁ CZ Jánost. Erőszakos halál vetett véget életének: „a

tolvaj cigányok a kápolnál úgy ütötték föbe, hogy amíg hazahozták, meghalt”.⁵⁶

37. Özvegy VERNES Jánosné kertjének végében, a 35. számútól 4 méternyi távolságra északkeleti irányban álló, 70 cm magas és 50 cm széles reneszánsz sírkő. A mészkőnek a felszín fölötti részét az eső tönkretette, épp hogy kikövetkeztethető az ereszen lévő MONUMENTUM felirat. Az egykor alája vésett alapszöveg első két-három sora – a feltehető évszámmal együtt – sajnos teljesen tönkrement. Ellenben a feliratonak a földben lévő része épen maradt. A szöveget egymástól 2 cm távolságra húzott két párhuzamosból álló keret szegélyezi, a sorokat pedig hasonló, de félannyi széles sáv választja el egymástól.

MONVMENTVM / ... / ... / [ITT FEKszik AZ] / [UR]BAN B[OLDO] / GUL : KIMUL[T] / NÉHAI : BORBÉLY / SÁRA : TOT : FE(RENC) / VOLt : KEDVES ÉL : ETE : PÁRJA : KED- /

A felirat itt érthetetlen módon félbeszakad, a keret lezárja a szöveget, bár a csiszolt köfelületen maradt hely bőségesen a folytatásra.

Alakja, valamint a párkányra vésett latin szó szép kapitálisai és ligatúrái alapján a sírkő a 17-18. század fordulójára keltezhető. Ám az alapszöveg többé-kevésbé sértetlenül maradt felső három sorának nyomtatott dőlt betűi és utolsó három sorának barokk ízlésű írott nagybetűi minden kétséget kizáróan a 18. század végére és a 19. század első évtizedeire utalnak. A sírkő kiásásakor kézenfekvőnek mutatkozott az a feltételezés, hogy az eredeti reneszánsz emlék előlapját – az eresz kivételével – egy század múltán lecsiszolták, s a követ újból felhasználva, a régi szöveg helyébe újat vésték. E hipotézist szerencsésen igazolják az anyakönyvi bejegyzések.

Kétszáz évvel ezelőtt nem ment ritkaságszámba, hogy 18 éves „ifjú legény” és „hajadon”, a gyerekkorból alig kilépett „mátkás személyek” mondanak igent az eskető pap előtt. Ez történt 1782. november 18-án, amikor TÓTH Ferenc feleségül vette BORBÉLY Márton Sára nevű lányát. A gyermekszerelemből született házasságnak az 1816. évi pusztító pestisjárvány vetett véget, amely 85 áldozatot szedett a faluban. FERENTZI János tiszteletes öszövenségi utalással (Ésaiás 5. 14) vont a meg az év szomorú mérlegét: „Ezen esztendőben a koporsó igen kiterjesztette vala az ő hasát, és torkát felette igen feltátta vala.” Majd a következő krónikás feljegyzéssel folytatta: „.... az ekkor itt uralkodó petetsben [olvasd: pestisben – V.Z.] egymásra omlottak le az emberek. Némely házakban, mint az ispotályokban, mind egyszersmint feküdtek az emberek, de a mű igen különös, ezt a pusztító nyavalyát az ifjak és gyermek többire mind meglábolták, az erősebb emberek többen meggyöztek tőle. Sokan a halál révén úgy tusakodtak ezen nyavalyával, mint a katona a csatamezőn ellenségivel, de sokakon a nyavalya lett a diadalmas fél. Némely házakot egész familia szerént

mind meglátogatott.” S az életben maradtak is nagyon legyengültek, ezért a következő év gyenge termése miatt bekövetkezett országos éhínség újabb 85 emberéletet követelt. BORBÉLY Sára a pestis legelső áldozatai közé tartozott: január 25-én temették el.

De az élet haladt tovább. A falura és a családra nézve oly tragikus évet örömmünneppel zárta TÓTH Ferenc. December 27-én néhai VAJDA István özvegyével, PÁL Judittal kötött házasságára adta áldását a pap. Az új feleség első férjét is a járvány vitte sírba. Két megcsónkított élet talált egymásra, kölcsönös támaszra.

Hátramaradt éveiben TÓTH Ferenc egyháza tartós oszlopának bizonyult: presbiter, 1821-től pedig a tanács elnöke, praeses volt. Nagy terhet vállalt magára, hiszen az egyházépítés éveit követték. 1822-ben a berethalmi Samuel METZ – „igen emberséges és derék mesterember” – felszerelte az orgonát, a Marosvásárhelyt letelepedett francia Maurice DUPONT új szószéket és szószékronát készített (1823), a kolozsvári ANDRÁSOVSZKY harangöntő dinasztia egyik (?) tagja pedig újraöntötte az eklézsia megnagyobbított, második, úgynevezett asszonyok harangját (1824). Végül 1828-1829-ben FEKETE Mihály nagyenyedi kőműves pallér irányításával újabb négy öllel megemelték az addig 9 öl magas tornyot, s BAGÓ Mihály nagykörösi ács pallér vezetésével 8 öl magas toronysíkkal zárták le az új építményt. Mindezek a megvalósítások a falu népétől megnövekedett anyagi áldozatokat (pénzt, kaszavaszt, kapavaszt), az előljáráságtól pedig – melynek sorában FERENCZI János tiszteletes, SEBES Pál rektor és ZSAKÓ István városbíró mellett ott állott a praeses is – fokozott ügybuzgalmat követeltek. 1840-ben a közönséges jóért vállalt teendői közepe erre a halál a 76 éves TÓTH Ferencet. Tisztségében az addigi segédelnök, BOSLA Ferenc követte.⁵⁷

38. 50 x 45 x 20 cm méretű helyi mészkö, elnagyoltan megdolgozva. Az előbbi feliratokon észlelt biztos vonalvezetésű, ligaturáktól sem idegenkedő szép barokk felirat.

181[7] / BOTÁR FERENTZ

A megsérült évszám kiegészítését az indokolja, hogy a század második étedében Torockón más ilyen nevű személyt nem temettek.

Az előző évi pestisjárvány után 1817-ben újabb csapás, országos ínség szakadt a torockóiakra, főképp a társadalom peremére szorultakra. FERENTZI János tiszteletes az alábbi jegyzetet fűzte a 85 halott (47 férfi és 38 nő) szomorú névsorához: „Az 1817-ik esztendőben aratásig a gabona rendkívül drága és szűk lévén, akik amiatt sokat éheztek, azok ősszel leginkább hullottak, úgy hogy ez az esztendő a szegények halála esztendeje.” Március 25-én „BOTÁR Ferenc gyermek” koporsóját kísérték a temetőbe, július 15-én pedig egy hasonló nevű 36 éves férfit temettek. Meglehet, apa és fia halálát gyászolta a meglátogatott család. A két név azonossága fölöslegessé tett minden magyarázatot a

feliraton. Ha az azonosítható síremlékek többségét a falu társadalmában előkelő helyet kivívott módos embereknek állították, ez a szerény kő egy szűkölködő család tragédiáját örökítette meg.

Különös, hogy a BOTÁR család legrégebbi sírköve a Birgejben ennyire újkeletű, holott a levéltári adatok egyértelműen bizonyítják a család törzsökös torockói voltát. A 18. század derekától szinte kizárólag a név BOTÁR alakjával találkozunk, azelőtt a BROTÁR és BOTÁR változat – elszigetelten BRODÁR, BRUTÁR, BOLTHÁR – arányosan váltogatta egymást, föllebbezhetetlenül igazolva a név német eredetét. Tekintettel a kiterjedt rokonságra, falustársaik ragadványnevekkel (például Lába vágott BOTÁR) tettek különbséget a család egyes tagjai között (l. a 20. sírkövet). A közügyek intézéséből kivették részüket: BROTÁR Simon 1719-ben városplgár, BOTÁR János 1785-ben bíró volt. BROTOR János 1702-es tanúvallomása féltrevezetetlen kifejezője a jobbágyfalu összetartásának: „... mű azért minyáján cselekedtük ezen zendülést közönségesen egy tanácsból”.⁵⁸

Itt lezárul a jellegzetes torockói sírkövek korszaka. Az ezt követő másfél száz év nagyszámú sírkövet más helységek műhelyeiből szállították, vagy ha helyben is faragták őket, az országszerte eluralkodott későbarokk, klasszicista, majd romantikus, illetve a 20. század egyelőre megnevezhetetlen stílusában születtek. Néprajzi és történeti értéket csak kis töredékük képvisel, ezért csupán néhányukat soroljuk fel. Tekintettel arra, hogy kivétel nélkül a múlt században élt, jórészt kortárs személyekre vonatkoznak, ezúttal eltekintünk a síremlékek állításának kronologikus sorrendjétől. Az anyagi javak termelésében és forgalmazásában elfoglalt helyük alapján követik egymást a feliratokon megnevezett személyek, s a sort néhány művelődéstörténeti vonatkozású felirat zárja.

39. A temetőbe vezető sítorttól északra eső, az 1719-es szerződésben említett BOSLA telek kertjének végében van a Birgej 1878-ban emelt legrégebbi kriptája. Kőépítmény, mészkö keretbe foglalt vasajtóval, kétoldalt négyküllős kerekét utánzó mészkö ablakocsikkal, tetején kehellyel. A bejárat fölötti mészkölapon a következő felirat áll:

E TELKEN 1789-BEN SZÜL(ETETT) / BOZSLA FERENCZ / KI MEGHALT 1875 ÁPRIL(IS) 14-ÉN / HOSSZAS FÁRADALMAI UTÁN - / AZ 1861 ÁPR(ILIS) 21-ÉN ELHALT NŐJÉVEL: / MÉSZÁROS KATALINNAL EGYÜTT / - ITT LELTÉK VÉGNYUGALMUKAT / 1878

A szöveget a verősgazdák ismert jelvénye zárja le.

A BOSLA (BOZSLA) családdal kapcsolatos legrégebbi feliratos emlék a torockószentgyörgyi temető egyik köve, amellyel RÁKÓCZI két vitézének, a vár 1704. évi védelmében elesett KOVÁCS Mózes főhadnagynak és SZAKÁCS Miklósnak a közös sírját jelölte meg az előbbi felesége, BOSLA Anna.⁵⁹ Időrendben

BOSLA Sára 1765-ből származó sírköve következik a torockói temetőből (15. sírkő). A család több tagja kiemelkedő szerepet játszott a torockói közéletben. Az 1719. évi szerződésben megnevezett BOSLA Pétert 1763-ban város bírójává, 1771-ben város polgárává választották, idősb BOSLA István pedig a 18-19. század fordulóján hosszú ideig az egyházközség dékányi tisztét töltötte be.

Ezt a hagyományt folytatta a kriptát építtető BOSLA Ferenc. 52 évig volt az egyháztanács tagja, illetve dékány, segédelnök, az utolsó 35 észendőben pedig a **domesticum consistorium praesese**. Ő volt az Egyházi Főtanács első torockói illetőségű tagja. E megbízatásaiban kezdeményezője volt a szószerk és a szószerkora elkészítésének (1823), érdemeket szerzett a leányiskola bővítésében (1832-1833), „a papi új lakház” (1844) és a rektori ház építésében (1860). Harmadmagával képviselte faluját az 1848. április 11-i kövendi gyűlésen, amelyen Aranyosszék és Torockó népe hitet tett a pesti 12 pont mellett. Elsők között vette ki részét a közterhek viseléséből. A többnyire feleségével együtt tett sok adománya közül különösképpen kettő emelkedik ki. Kettejükől származik az iskola fenntartását célzó egyik legnagyobb összegű alapítvány (300 rajnai forint 1834-ből, melyhez 1860-ban 63 új forintot csatoltak), amely a helybéli unitárius tanulókat mentesítette a tandíjfizetés kötelezettsége alól, s egyúttal pótolta a rektor és a leánytanító fizetését. A félszázados házassági jubileumuk évében elhunyt felesége emlékére BOSLA Ferenc ezüst úrvacsorai tálcát adományozott, hátlapján a következő felirattal: „A toroztkói unitar: templom számára készíttette T. SZENTGYÖRGYI MÉSZÁROS Katalinnak, házasságok 50-k évében történt elmúlása emlékeül férje BOSLA Ferentz. 1861.”

A kivételes jómód képezte BOSLA Ferenc – és elődei – társadalmi rangjának alapját. Torockói fogalmak szerint tehető embernek számított, hiszen bányát, verőt, több szántóföldet, a Szentgyörgy utca északi során két házat mondhatott magáénak, s gazdaságában néhány szolga is szorgoskodott. S mégsem volt a maga ura, mert a falu csaknem valamennyi lakosához hasonlóan a TOROCZKAI család jobbágya volt. Telket vásárolt hát az utca letelején – ma 295. szám –, ott még egy házat épített, amelyre elégedetten íratta fel: „Isten segedelmé által építette ezen házat BOSLA Ferentz és nője MÉSZÁROS Katalin az 1842ik évben. A sz. vallás és az erény virágozzék, áldás s a békeség e fal közt lakozzék.” Miért kellett nekik még egy telek? „... azért – válaszolta a kíváncsiskodóknak önrzetenesen a ház asszonya –, hogy haljunk meg szabad földön.” Jó bizonyosságai űk a polgárosodás útját járó jobbágyfaluban végbement társadalmi tagozódásnak, de egyúttal a torockói ember közügyek iránti fogékonyságának is.⁶⁰

40. A ZSAKÓ család szürke márvány sírköve előtt a sírbarlang lejárattal negyedszázada betonlan zárja le. A síremlék felirata lakonikusabb szinte nem is lehetne:

A / ZSAKÓ család / sírboltja. / KIBÉDI / PÉTERFFI GYULA / igazgató 1878-1942 tanító / és neje / VERNES ANNA / 1881-1958.

A szöveg sajnos meg sem említi a család legnevesebb tagját, akinek a vonásaiból JÓKAI oly sokat kölcsönzött az Egy az Isten ADORJÁN Manasséja rokonzenves alakjának a megrajzolásakor. ZSAKÓ István – mert róla van szó – 1809-ben született a hasonló nevű bányász- és verősgazda fiaként. Módos ember gyermeke lévén, s mert értelmes volt, SEBES Pál helybéli iskolája után Tordán is tenulhatott öt évig. S aztán folytatta a torockói gazdák életét: részben dolgozó legényekkel együtt szállt le a bányába, a verőben versenyt izzadt a kovácsokkal, s ha tehetett, maga vitte az áruját a közeli vásárokbá. Higgadt, tanult, befolyásos embernek ismerhették, s így több felelős tisztségbe választották, ilyen indoklással: „valamint eddig viselt világi polgári hivatalba pontos volt, itt is minden remény ott áll, hogy ezen mindjárt elkezdendő dékányi köteleseégének is megfelelő.”⁶¹

1848-1849-ben csaknem teljes egészében az ő vállára nehezedett a falu vezetésének felelőssége: városbíró volt s egyúttal a június 18-án alakult nemzetőség századosi rangú parancsnoka. SÁRDI Samu tiszteletes és BOSLA Ferenc oldalán ő képviselte a torockóiakat az 1848. április 11.-i kövendi gyűlésen, s a vita során Magyarország és Faluja békéjéba. A kérdésében mérsékelt álláspontra helyezkedett. Rázert arra, hogy itt fog eldőlni a magyar és a román forradalom viszonya, amelynek alakulása döntően befolyásolhatja szülőföldje sorsát. S a következő hónapokban erélye és józansága viszonylag kevés áldozattal vezette át a rábízott települést a bekövetkezett tragikus eseményeken. A környéken egymás után gyúltak ki a tüzek, de neki sikerült megvédeni a táborában, s a kisebb portyázó csapatokat fegyverrel verte vissza, a túlerő ellen pedig a tárgyalás módszeréhez nyúlt. 1848. november 11-én személyesen jelent meg Isosif MOGA tribun Torockó és Torockószentgyörgy közötti táborában, s a szabadságharc végnapjaiban, 1849. júliusában egymaga merészkedett a lángokban álló szomszéd faluba, hogy tárgyalhasson Prodan SIMION alprefektussal. Mindkét alkalommal elérte, hogy élelem és pénz fejében az ellenséges seregek dúlás nélkül elvonultak.⁶² Ez csak olyan valakinek sikerülhetett, akit az előző békeidőkben szavatartó, becsületes emberként ismertek meg a Torockóra szent szállító, onnan vashoz jutó mőcök.

A szabadságharc bukása után ZSAKÓ István folytatta hasznos közéleti szereplését. Többször viselt felelős tisztségeket (kétéves interregnum után 1877-ben követte BOSLÁt az egyháztanács elnök funkciójában), s intézte becsülettel faluja ügyeit (például a községi iskola szervezésével kapcsolatos teendőket).⁶³ A munkától soha nem szaladó, a közügyekből tevékeny részt vállaló szép élet fonalat vágta el 1892-ben bekövetkezett halála. A végképp lezárt családi sírboltban

oroszlánlábakon nyugvó erckoporsó őrzi földi maradványait. Emberi helytállásának példáját egy közösség vallja magáénak. (Szentgyörgy utca 8. szám alatti házának homlokzatát újabban sajnos teljesen kivetkőztették eredeti formájából, s az átalakítást részben átvészelt keleti árkádsoron sem olvasható már az 1863. évi építésre utaló egykori felirat).

41. Négyzetes hasáb alapzaton álló obeliszk, tetejében kehely. A felirat az obeliszk három és a hasáb négy oldallapján oszlik meg. A síremlék előlapján a szöveg fölött koszorú domborodik, míg a bal oldallap tetejét két laposvas és egy hosszúvas díszíti.

Az előlap szövege:

EMLÉK / KÖVE / ID(ÖS)B / BORBÉ(LY) / PÉTERNEK / MEGHALT 18 / 89-İK ÉVBEN FEB// RUÁR 6-ÁN 78 ÉVI / BEN KI ISTEN / BEN BIZOTT / EGÉSZ ÉLETÉBEN / LELKE ÖRVEN / DEZZEN A FÉ / NYESSÉGEKBEN / ÉRZÉKETLEN / FÖLD-BEN BÉKE / PORAIRA

Bal oldallapján:

AKI LEGNA / GYOBB MÉR / TÉKBEN / ERDÉLY / MINDEN KERE- / TÉBEN E KIS / VÖLGY VAS / MI-VELETÉT / SZÁLLITOTTA / MINDENHOLL / SZÉT

Jobb oldallapján a fogalmazás zavaros, a faragó is utólag javított:

FERENC / FIA KÉRI / A / MINDENT / HATOBA - AKI / ISTEN UTÁT / ÉS SZORGAL / MA ÁLTAL / A NAGY SILÁNY / SORSBOL DE - / SOK KÜZDÉS/ UTÁN ISTEN / SEGEDELME / ANNYIRA SE- / GITETT, HOGY / MAGÁNAK BE / CSES POLGÁRI / NÉVT SZERZET

A sír felőli lapján:

EZ EMLÉKKÖ / VET TÉTETTE / FIA FERENCZ / AZ 1889-İK ÉV / VIII.İK HO 22-ÉN

A szövegből kiviláglik, hogy BORBÉLY Péter a falu gazdasági szervezetének csúcsán álló vasváltók közé tartozott. Voltak ugyan verősök, kovácsok, akik termékeiket maguk értékesítették, de a vasáru nagybani eladásával a vasváltók foglalkoztak. A múlt század második felében hat nagykereskedő vásárolta fel a verősöktől a vasat, s aztán vásárról vásárra járva „Erdély minden keretébe” szállították „e kis völgy vasmíveletét”. Vassal megrakottan indultak, s gabonás zsákokkal teli szekérekkel tértek vissza, amit odahaza busás haszonnal értékesítettek. Mondogatták is, hogy „dolgozik a verős éjjel-nappal a verőben, s a vasváltó csak szedi a zsírját”. Ezért tehetette meg 1824-ben legid. BORBÉLY Péter – a sírkövön szereplő id. BORBÉLY Péter apja –, hogy „a régi harangot bévitte, és az újat kihozta ingyen Kolozsvárról”. A fia is többször tett adományt a köz javára. Az 1846-os aszályt követő év hűsvétján például egymaga ajánlotta fel az úrvacsorai bort és kenyert, ami az adott viszonyok között feljegyzésre érdemes esetnek számított. 1886-ban pedig 100 forintos alapítványt tett a szegények segélyezésére. Az anyagi jólét volt a büszke polgári öntudat forrása, amely a felirat szövegéből sugárik.⁶⁴

42. 150 x 90 cm méretű, félköríves záródású mészkő, körös-körül párkánnyal. Az íven belül lévő felső rész jobban ki van mélyítve, mert itt kivésték az eredeti szöveget, s a sírbolt későbbi tulajdonosára vonatkozó adatok kerültek a helyébe, két keresztbe tett csákánnyal, köztük pedig egy stilizált szív rajzával. Az eredeti szöveget nagyrészt kapitálisokkal írták, mindössze öt sor készült kalligrafikus kurzív betűkkel. A betűk vonalvezetése a BARTÓK Ferenc sírfeliratára emlékeztet.

Az oromzat későbbi szövege:

ALSO UCZAI / GÖNDÖL JÁNOS / SIR BOLTYA / IRATTA CSÉP JÁNOS 1889

Az alatta következő eredeti felirat:

HILLEBRAND GOTHARDOT
FEDI E SETÉT BÓLT
MIG ÉLT KIRÁLYI HIV ARANY-VÁLTO VÓLT
LXXII ÉVEKRE TERJEDT FÖLDI ÉLTE
-831ben EZT JOBBAL TSERÉLTÉ
TÁRSA IS KNAPP ÉVA ESZTENDÖT HOGY ÉRE
LXXIVet TÖLTVÉN ITT MEG=
NYUGOTT VÉLLE
TIROLBAN SVATZ VÁROS SZÜLTE E KEGYES PÁRT
KIKET E NÉMA SIR TSENDES KEBLÉBE ZÁRT
Vándorlások után léptek jobb Életre
Szent reménnyel várják
Krisztut Itéletre

A sírkő az egykor Torockón folyt nemesfém-bányászatnak egyetlen ismert feliratos emléke. A 17. században a jobbágyok a fejedelmnek felajánlott ezüstkitermeléstől várták a szabadulásukat. A nagy reménykedés eredménye az lett, hogy robotban kellett dolgozniuk a TOROCZKAiak részére, minden részesedés nélkül. A következő évszázadban folytatódott az ezüsbányászat, de ezúttal már császári ellenőrök felügyelete mellett, ami újabb állami terhekkel tetézte a jobbágyi szolgáltatásokat. Ez a helyzet a torockói aranyváltó hivatal Járába történt költöztetéséig tartott (1844). Az államhatalom nyomását mérsékelte egyes hivatalnokok jó szándékú személyes viszonyulása a falu ügyes-bajos dolgaihoz. A bányászok között élve le életüket, ezek a német emberek esetenként azonosultak Torockó érdekeivel, s a közös gondok őket is tettekre sarkallták. Így történhetett meg, hogy a hamis kiváltságlevél ötlete minden valószínűség szerint az osztrák Adam HÜTTENMEYER agyában fogant meg. Hasonlóképpen a feliraton szereplő HILDEBRAND házaspár adományok, kölcsönök formájában állandóan segítette a falut. A helység magyar értelmiségéhez – id. BRASSAI Sámuelhez, SEBES Pálhoz – pedig a legmelegebb barátság szálai fűzték.⁶⁵

43. Az alábbi két kő egyazon sírboltot jelöli. Az egyszerű, kis méretű eredeti háta mögé egy évszázad múltán az utódok fehér márvány obeliszket emeltek. A régi sírkő felirata:

Itt nyugosznak / Sebes Zsuzsánna / Született 1830-ban / Meg halt 1852-ben / Sebes Pál Szül(etett) 1786 ban / Meg halt 1864 ben.

Az új sírkő felirata:

ITT NYUGOSZNAK / KIS-SOLYMOSI / SEBES PÁL / SZÜL(ETETT) 1789. MEGH(ALT) 1864. MÁJ(US) 9. / SEBES PÁLNÉ / Vajda Zsuzsánna / SZÜL(ETETT) 1805. APR(ILIS) 12. / MEGH(ALT) 1886. JUL(IUS) 28. / LEÁNYUK: / SEBES ZSUZSÁNNA / SZÜL(ETETT): 1830 AUG(USZTUS) 19. / MEGH(ALT) 1852 SEPT(EMBER) 9. / TORDÁN

Az unitárius oktatási rendszerben – a kolozsvári, tordai, székelykeresztúri testvérintézményei mögött – fontos szerepet játszó torockói iskola legismertebb rektorának emlékét idézi a két sírkő. Az egyenként mindössze néhány évig tanítóskodók hosszú sora – a később püspökké választott CSANÁDI Pál, a színjátszás történetében számon tartott FELVINCZI György és mások – után SEBES Pál 32 évig, 1812 és 1844 között irányította a helybeli iskolát. Ezalatt 801 tanítvány fordult meg a keze alatt, akiknek közel egyharmada a környékről meg a Székelyföldről jött ide elméjüket pallérozni. Ennek fő magyarázatát a kor hiányos iskolai hálózatában, meg a torockói alumnia rendszerében kell keresnünk, de bizonyára része volt benne a helybeli rektor jó hangzású nevének is. Az aranyosszéki, udvarhelyszéki, háromszéki székely, de a mőcsvidéki román apa fülébe is eljuthatott, hogy „Kissolymosi kebeles Nemes Birtokos SEBESS Pál” így inti tanítványait: „.... nem a születés és származás, hanem a jó nevelés és hasznos könyvek olvasása által megnevelés és kimívelt nemes szív, a csinos magaviselet, a szép erkölcsök és a jó cselekedetek tesznek igazi nemessé minden embert.”⁶⁶ Felettes egyházi hatóságai ismétlenül kinyilvánították a tanulók örvendetes előmenetele feletti megelégedésüket. Pedig egyszerre száznál több gyerek is volt a keze alatt. Ilyen körülmények között csakis úgy érhetett el eredményt, ha a kor leghaladottabb oktató-nevelő módszereit alkalmazta. A „már esmeretes LANCASTER dicséretes tanítási módja s nemrégiben kiadott 20 tábláinak használása nagy előmenetellel gyakorlásba hozott” Torockón is.

A felekezeti tanítók anyagi és erkölcsi kiszolgáltatottsága magyarázza, hogy 1844-ben, idő előtt nyugdíjaztatta magát. Országos bajok (pénzromlás): a szülők fizetésképtelensége, a pap, a rektor és a leánytanító között emiatt fellépett anyagi torzskodás, egyes szülők részben megalapozatlan vádaskodásai – mindezek lehetetlenné tették további eredményes működését, s a megoldást a félreállításban látta. Elégtételt akkor kapott, amikor hat évi kényszerű szünet után felkérték, hogy fogadja el a tordai gimnázium rektori tisztét. 71 éves korában (!) vonult végleg vissza nyugalomba. A torockói családi házba jött haza megpihenni. Most már örökre. Hogy a falu tudatában volt, mit köszönhet az egykori rektoroknak, azt tolmácsolja a különben oly szűkszavú halotti anyakönyv 1864. május 11-én, a temetés napján beszűrt – egyébként téves adatot tartalmazó – rendhagyó jegyzete: „SEBES Pál úr elébb itteni, későbbben tordai gimnaziális tanító, összesen 50 éven.”

Választott nevelői hivatásának célját ő maga így fogalmazta meg: „Pál voltam, plántáltam, a többi nem rajtam állott. Nagy és szent törekvése volt lelkemnek gyertya módra használni kis körömben a világnak. Az az édes fantázia lelkesített sok nehézségű pályámon, hogy embereket formálok, s ugyanezért választott mondásom vala mindig: az én igám gyönyörűsége.”⁶⁷ Igyekezeteinek eredményeit méltatjuk másfél évszázad múltán ma is, valahányszor kivételes pályát befutott tanítványaira, KRIZA Jánosra vagy George BARIŢRA emlékezünk.⁶⁸

44. Két méter magas, tetején és talapzatán sokszorososan tagolt, négyzet alapú hasáb. Gondosan faragott munka, de mállékony anyaga miatt a felirat szövege hiányos:

[Csikszent]jiványi / KORONKA ANTAL / Torockzoi Unitárius pap / és Aranyos Tordaköri / Esperest. / 1806 + 1885 Január 15 / és fija / [KORO]NKA ANTAL / [...]

Torockó az erdélyi unitárius egyház erős gyülekezete volt, az átlagon felüli megélhetést biztosított, ezért papi székéért mindig is versengtek a jelöltek. Első ismert papja PATKÓ Gergely volt (1583). Leghosszabb ideig szolgáló lelkésze közül a falu szülőtte, EKÁRT Gergely jó félévszázados pályájának felét (1711-1740) itt töltötte. A nagy tudású, gazdag könyvtárral rendelkező FERENCZI János kolozsvári papságát feladva tért vissza Torockóra (1790-1794, 1815-1824). Többen itt haltak el, s itt is temették el őket, de csak a KORONKA Antal sírköve emlékeztet az egyistenhívő gyülekezet szellemi vezéreire. (Csak a sírkő, mert a hamvakat a család exhumáltatta, s elvitte Torockóról).

KORONKA Antal abrudbányai, káli, mészköi, várfalvi és kövendői lelkészi szolgálat után, s öt éves Aranyos-Torda kerületi esperesi működést követően került Torockóra. Híre megalázta: lendületes, magas beszédei miatt „Aranyosszék Aranyoszájú Szent Jánosá”-nak nevezték. Szentbeszédeinek vezérfonalát az egyisteniség unitárius alapjaitelme képezte. Vallotta, hogy csakis a hit szilárd alapjára épített családi, falu- vagy nemzeti közösség állhat helyt a megpróbáltatásokban. Prédikációit teológiai, filozófiai, történelmi, irodalmi példázatok tették meggyőzővé, tartalmassá. Szónoklatait igényesség hatotta át, valamint az a szándék, hogy hallgatóságait a hit, erkölcs és szellem magasába emelje. Az a vágy sarkallta, hogy gondolatai a hívek minél nagyobb köréhez eljussanak, ezért több prédikációját kinyomatta, imakönyvei révén pedig egy még szélesebb – szándékai szerint felekezeti korlátokat nem ismerő – rétegnek akart mindennapi küzdelmeihez erkölcsi, hitbéli fogódzót nyújtani.

Politikai állásfoglalása a fontolva haladók táborában jelölte ki a helyét. Csodálta SZÉCHENYIt, aki hazáját „az európai civilizáció Pantheonjába beavatni oly tüzetesen, de véraldozat nélkül törekedett”. Dinasztiához volt, s királypártiságában odáig ment, hogy Ferdinánd érdemének tekintette az 1848-as áprilisi törvénye-

ket. Ismert monarchistaként királyi hivatalos (regalista) minőségben részt vett az 1863-1864-es szebeni diéta munkálatain (1864. május 19. és november 13. között). Ez az országgyűlés összetételében számolt ugyan Erdély etnikai viszonyaival, de nyilvánvaló volt, hogy birodalmi érdekeket szolgál. Az 1848-as törvények felüggesztése miatt a magyar követei testületileg távol maradtak a munkálatoktól. KORONKA hosszas belső tusa után vállalta a népszerűtlen megbízatást. A szembenálló nézetek közelítésében látta szerepét. S a várakozásoknak megfelelően támogatta a király jogait a regalisták és a legfőbb törvényszék bírójának kinevezésében, ugyanakkor viszont tiltakozott idegenek (osztrákok) alkalmazása ellen. Pártfogolta a román nemzet politikai egyenjogúsításáról szóló javaslatot, ám egyúttal állást foglalt a négy nemzet egyenlő képviselője mellett. Gazdasági (vasipar) és kulturális (iskola, az írtstudás magas foka) érvekkel támogatta Torockó követségülési jogát. Eredménytelenül. Az országgyűlés feloszlása véget vetett vitatott politikai pályafutásának. Elveinek győzelmét jelentette a kiegyezés, amelyet „vértelen diadal”-ként, „a polgári béketűrés jutalma”-ként értékelt.⁶⁹

45. Egymástól nem messze álló két sírkő. Anyaguk, méreteik (70 x 85 cm), alakjuk (homorú vállak, ívelt oromzat), a betűk szép rajza (többségük kapitális, de a neveknél kurzív barokk, a zárómondatnál pedig kisbetűk, sok ligatúrával) s a két szöveg stílusa kétszertelenné teszi, hogy ugyanabból a kőfaragó műhelyből kerültek ki, s a sírversek szerzője is ugyanaz a személy.

a.

1825

UTAS KI A HOLTAK ORSZÁGÁT
VIZSGÁLOD ITT A NYUGODALOM
TSENDJÉ FELTALÁLÓD ITT LÁTOD
NYUGODNI KÉT BOLDOGULT PÁRNAK
PORÁT KIKET A MENNY LAKOSI VÁRNAK
KRIZA ANDRÁST KI E BOLTOT ÉPITETTE
70 ESZTENDŐ A SIR BOLTBA TEMETTE.
ÁRKOSI ILONA, KI MÉG FÉRJE ELŐTT,
9 ESZTENDŐT SZÁMLÁLT ÉLETÉBEN,
S MOST ITT NYUGSZIK A SIR TSENDES Üregében
Élő kit még a por fedelek nem fednek
Keresd békességét Szivednek s Lelkednek
Hogy rád is a hosszas éjj után viradjon
Örök élet és Lelked az Égben Vigadjon

b.

1831

UTAS KIITELMÉGYENÉZD
EZ MÁRVÁNY KÖVET MELJ MÁTÉ
GERGELY S KRIZA
JUDITNAK TÉTETETT EMLÉKEZETEK
RE AKIK EZ ÉLETBE KIFUTVÁN PÁLJÁJOK
TÉTETTEK EZ SIRBE. 84
ESZTENDŐT ÉLVÉN. HÁZASI

ÉLETET 47TETT TÖLTVÉN. MELJ
ALAT ÖT SAJÁT MAGZATO NEVELVÉN
PÁROS ÉLETEKET S UNAKÁKAT ÉRVÉN
LEGYETEK TSENDESEN MIIS IDE TÉRÜNK
ISTEN ORSZÁGÁB(AM) ISMÉT EGYÜT ÉLÜNK
Várakozván itt már nyugszunk. Addig mig
Szolít Jészusunk.

A két sírkő, valamint 10. számú párjuk közelsége jelzi, hogy a Birgejnek ebben a részében voltak a kiterjedt KRIZA rokonság sírkamrái. A falu lakosságának többségével egyetemben a KRIZÁK is főképp vasművességéből éltek. 1749-ben KRIZA Gergelynek része volt a GÁLOK bányájában, Némelyikük a módos gazdák közé emelkedett, s szolgát tartott (KRIZA János, 1749). Vállalkozó szellemüket dicséri, hogy 1781-ben hat KRIZA – kilenc más torockóival társulva – meghatározott feltételekkel használatba vette TOROCZKAI Zsigmond mészárszékét. A közügyek iránti fogékony-ságukat bizonyítja, hogy KRIZA Albertet 1785-ben esküdtté választották.⁷⁰

Nemcsak dolgos, hanem értelmes emberek is voltak. Így történhetett meg, hogy a félkarját veszített s ezért bányamunkára alkalmatlanná vált legényt, KRIZA Jánost (1782-1855) szülei tovább taníttatták, s ő lett az erdővidéki Nagyajta „csonka pap”-ja. Szolgálat helyén született a kereszttségben szintén János nevet kapott fia (1811-1875), később unitárius püspök, akit édesapja 1820 és 1825 között SEBES Pál scholájába küldött elméjét pallérozni. Kéziratok, levelek vallanak a tiszteletet parancsoló tudásáról, igényességéről ismert torockói rektor és okos, meleg tekintetű kisdíákja közötti szoros kötelékről. A népdalokból és műdalokból összeállított énekgyűjtemények (Szívet **gyönyörködte-tő világi énekek**) bizonyára ösztönzésül szolgáltak KRIZA későbbi költői és népköltészeti gyűjtő munkásságához. Tény, hogy már itt elkezdett verselgetni, s talán itt szövögette az odahaza, Erdővidéken megismert székely népköltészeti kincs majdani gyűjteménye, a **Vadrózsák** megszületéséhez vezető első terveit.

De erkölcsi-szellemi arculatának kialakulását a nagyszülői családi környezet is kedvezően befolyásolta. A Bibliából „igen sokat olvastam nagykegyes nagyanyámnak” – írja később önéletrajzában. Itt kezdte ismerkedését a régi magyar irodalom alkotásaival, „amelyek a torockói olvasgatni szerető népnél nyomtatásban vagy kéziratban nagy számmal találtattak”. „Patriarkális egyszerű erkölcsökkel” ékes emberekként ismerte meg a torockóiakat, akik közül a KRIZA rokonságnak a síremléken idézett tagjai bizonyára a nagyszülői ház gyakori vendégei voltak. Nem testvérek voltak ugyan, de egyazon nemzedékhez tartoztak.⁷¹

Idősb KRIZA Andor – egyike volt a vidalyi határban két új bányát nyitó húsz bányásznak – hasonnevű fiát 1755-ben tartották keresztvív alá, ÁRKOSI Ilonát négy évvel később. 1776-ban házasodtak össze, s a következő évtől kezdődően egymás után jöttek világ-

ra gyermekeik. A mesterséggel és a vállalkozókedvvel együtt örökölték a jómódot és a közügyek iránti érzékenységét. 1808-ban ezüst fedelet készíttettek egy 1781-ben adományozott úrasztali aranyozott ezüst talpas pohárra. Felírata: „Ezen fedelet tsináltatta KRIZA András, és felesége ÁRKOSI Ilona. A(nn)o 1808-ban”. Néhány év múlva a feleség áldozatul esett az 1816. esztendei pestisnek, s ezért az orgonaépítés céljára történt adományozások lajstromán a tíz rénus forint mellé már csak a férfi nevét vezették be. Születésekor Andornak jegyezték az anyakönyvbe, halála után anyakönyvbe és sírfelíratra egyaránt KRIZA Andrást írtak. Egész életén végigkísérte keresztnevének ez az akkoriban felerősíthető két alakja.⁷²

A fiatalabb sírkövet idősebb házaspár emlékének szentelték. A sírvers és az anyakönyv egybehangzó adatai szerint 84 éves MÁTÉ Gergely a marosszéki Csókfalváról származott, ő teremtette meg a család torockói ágát. KRIZA Judittal kötött házasságát 1770-ben jegyezték be, tehát valójában 61 évig voltak házasságban. A sírkövön szereplő 47 év inkább 1785-ben keresztelt lányuk életkorával egyeztethető. Különös, hogy a sírfelíratban és az anyakönyvben hogyan halmozódnak az életükre vonatkozó hibás adatok. A temetési szertartást végző pap 63 évesnek írja az elhunyt feleségét, ám ezt a téves személyi adatot az anyakönyvnek egy azonos nevet viselő más személyre vonatkozó bejegyzéséből következtethette ki. Valójában KRIZA Judit 1756-ban született. Bizonyos, hogy mindketten 1831-ben, a koleralázadás esztendejében haltak meg. A férfit február 3-án, feleségét pedig négy nap múlva temették. A két elhalálozás időbeli közelsége sejteti, hogy a járvány végzett az idős házaspárral.⁷³

Örvendetes, hogy a kézirat lezárása után a 17. századi sírkövek sora kiegészült egy újabbal, a KIRÁLY család sírboltjának a beszakadása nyomán láthatóvá vált a múlt század végén emelt obeliszk talpazatába - a 6. számú sírkövel együtt - beépített másik emlék. A 45 X 25 cm méretű kő előlapján a következő csonka felírat olvasható:

IT FEKSZIK: BIRO [...] / AN(N)O 17[39?]/ XI [die?] VI

Torockón ritka a BIRÓ név. 1630-ban szerepel egy Martinus BIRÓ. Az 1754-től vezetett anyakönyvben a család egyetlen tagjával sem találkozunk, s e tény is az évszám feltehető kiegészítése mellett érvel.

A szerencsés véletlen a Birgejben rejtőző újabb sírfelíratok előbukkanását ígéri.

A fentebb ismertetett sírfelíratok szeretteikért s a faluért aggodó-munkálkodó embereknek és korán kihunyt ifjú reményeknek a tanúságai. Állításuk idején még friss volt a seb, amit a halál az életben maradtakon ejtett, s általánosan érvényes jelképként értelmezhető az anyakönyv egyik bejegyzése: „Mikor ennek harangoztak, a szép szavú nagyharang ekkor hasadt el.”⁷⁴ A sírkövek tekintélyes hányadát a közelmúltban még föld takarta. 1970 és 1974 között hozta őket napvi-

lágra tanítványaim⁷⁵ ügyszeretete. De fennáll a veszély, hogy újból betakarja őket a föld. S az utóbbi években eltűnt síremlékek szomorú esete példázza, hogy megtörténhet az a jövétlen véték is, hogy megsemmisítik a régi szöveget és helyébe újat véznek, illetve egyszerűen a divatos betonalkotmányok nyersanyagául használják fel őket. Annál sürgetőbb valamennyi helyi felelős tényező, a torockói közvélemény egységes fellépése, hogy az utánunk jövő nemzedékek számára is megőrződjék ez az önismeret-gyarpító műemlék-együttesünk. Dolgos és harcos évszázadok hív tanújaként nyújt erkölcsi fogódzót egy kisközösség egészségésze továbblépéséhez.

Jegyzet

1. JANKÓ János: **Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe.** Budapest 1896. 217-223
2. „A koporsókat nem süllyeszti a földbe, hanem sziklába vajt barlangban helyezik egymás mellé. Minden családnak van egy ilyen hegybe fűrt kriptája. A krypta-barlanghoz egy függőleges, kürtőszerű nyílás vezet, a síp. Csak ezt földelik el.” MIKÓ Imre: **Akik előttem jártak.** Bukarest 1976. 334-335 – „A sírban külön gödör van a már elporladt csontoknak, a csontgödör.” JANKÓ János: **Im.** 221 – A sírás részletes leírását I. PÁL András: **A torockói sziklasírok.** = Keresztény Magvető 1973. 2. 92-96 – A legfrissebb dolgozatok e tárgyban: FERENC Gábor: **Torockói sziklasírok** = Torockó. Egyetlen szám. 1991. 2-3 – KUN KRIZA Ilona: **Temetés Torockón** = Művelődés 1993. 1. 31-33
3. MALONYAI Dezső: **A magyar nép művészete.** II. Budapest 1909. 305
4. Szent László I. törvénykönyvének (szabolcsi zsinat, 1092) 25. fejezete: Aki „nem a templom mellé temeti az ő halottjait: tizenkét napon át vezekljen kenyéren és vízen, kalodába zárva”. KÖNYVES Kálmán I. törvényének (tarcali gyűlés, 1100 körül) 73. fejezete: „Keresztények temetése ne másutt, hanem a templom csarnokában legyen.” Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. Szerkesztő MÁRKUS Dezső. **1000-1526. évi törvények.** Fordította és jegyzetekkel ellátta NAGY Gyula. KOLOSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen. Budapest 1899. 56-59, 116-117
5. Az egykori zsinoldyes torony egyik fióktornán az 1670-es évszám volt olvasható. **A Torockói Unitária Eklklésia Alamisna Könyve** (Régi Aranykönyv, a továbbiakban: Régi Arkv) a helybeli unitárius egyházközség levéltárában Torockón. 37-40
6. Az információkért a közelmúltig a falu legidősebb lakójaként számon tartott RÁCZ Józsefnek (1901-1904) mondok – immár megkésétt – köszönetet. 212. számú háza – melynek egyik padlággerendája az 1717-es évszámot viseli – 1957-ben történt toldásakor ő maga is felhasználta a kertjéből származó, felírat nélküli sírköveket.
7. JAKÓ Zsigmond: **Adatok a torockói jobbáglázadások történetéhez** = Erdélyi Múzeum 1945. (a továbbiakban: JAKÓ 1945) 130-160
8. P. SZATHMÁRY Károly: **A gyulafehérvári-nagyenyedi Bethlen főtanoda története.** Nagyenyed 1868. 138-141
9. A torockói egyházközség iratai az Unitárius Egyház Kolozsvári levéltárában. 19. csomó
10. Uo. 10, 12. csomó
11. Uo. 4, 5. csomó
12. A Torockói Unitaria Szent Eklklésia Számadásos Jegyzőkönyve (Vizitációs Jegyzőkönyv, a továbbiakban: Vizit Jkv) a helybeli unitárius egyházközség levéltárában Torockón. 131
13. Torockó község levéltára a Kolozsvári Állami levéltárban. Fasc. 2
14. Az adatok forrása a torockói unitárius egyházközség régi anyakönyve (1754-1849). Hatósági hatalmaskodás következtében évtizedekkel ezelőtt nyoma veszett ugyan, de az egykori lelkipásztor gondossága révén értékes anyaga mikrofilmen megőrződött. FERENC Gábor jelenlegi lelkes szí-

vességének köszönhetően építhetem be a dolgozatba e kincsesbányának bizonyult forrás adatait. 1772-ben a felkúrpásztor magával vitte új szolgálói helyére, Árkosra, ahol 1789-ig használták, ezért a háromszéki falu helytörténeti kutatásában is hasznosítható. Később visszaküldtük Torockóra, s utólag bevezették az itteni adatokat, így tehát csaknem hiánytalan. Az anyakönyvből évenként külön rovatokba írták a kereszteléseket, esketéseket és temetéseket, de egyes esetekben elértek a jól kialakult rendtől. (A továbbiakban: **Akvker, Akvesk, Akvtem** – utána a bejegyzés éve).

15. A torockói unitárius eklézsia 1850 és 1917 közötti anyakönyve a helyi polgármesteri hivatal levéltárában.

16. Akvker 1768. – Akvtem 1766, 1780, 1783, 1829, 1833, 1842.

17. Akvtem 1783, 1806, 1843.

18. Akvtem 1849.

19. A 18. századi Torockó gazdasági, társadalmi és művelődési viszonyainak ismeretében nem meglepő, hogy egyik legöregebb házának (Külső-Kóvár utca 60., POZSGI József tulajdona) mesteregerendáján szép egyenes sorokban gondosan vésett betűket, sok ligatúrát tartalmazó feliratot bukkanunk. A mező középső részén: RESTAURATUM / ANNO D(OMI)NI 1727. Kétfelől három-három sorban egy-egy aforizma. Baloldalt: IN OMNIB(US)OPERIB(US) TUIS / MEMORARE NOVISSIMA / TUA ET IN AETERNUM NON PECCABIS. Jobbfelől: DISPONE DOMUI / TUAE QUIA MORI / ERIS TU ET NON VIVES. Magyarítva: Újjáépítetted az Úr 1727. évében. Minden munkádban jusson eszedbe, hogy esendő vagy, s akkor sohase fogsz vétkezni. Gondoskodj magadnak házról, mert meghalsz, nem fogsz (örökké) élni.

20. Néhányuk rajza közülje: Dr. KŐS Károly: **Egy vasműves község; a régi Torockó** – Művelődés 1971. 6. 39. – L. még utó: **Tájak, falvak, hagyományok**. Bukarest 1976. 331-335. – A következőkben a zárjelbe tett nagybetűk a mesterségjelvényeket hordozó síremlékeknek a mellékelt ábrán és térkép-vázlaton elfoglalt helyét jelölik. A foglalkozási jelvényeket ifj. VINCZE Zoltán rajzolta. A fényképeket LÁSZLÓ Csaba és VAS Géza készítette.

21. Talán nem véletlen a jelvény hasonlatossága a rottont TOROCZKAI címerrel. Vö. KELEMEN Lajos: **Torockószentgyörgy és emlékei** = Pásztorház 1927. 31

22. MALONYAI Dezső: **i. m.**, 304, 306

23. JAKÓ Zsigmond: **Írás, könyv, értelmiség, Tanulmányok Erdély történelméhez**. Bukarest 1976. (a továbbiakban: JAKÓ 1976) 63-64

24. A felsorolásban használt sorszám a sírkő helyét jelöli a térkép-vázlaton. Sajnos nincs mód a fonott betűk jelzésére, ellenben a rövidítések feloldására (J)-jel utalok. A feliraton eredetileg feltehetően szereplő, de megsemmisült szövegrészeket [ ]-be tettem. A sorokat / választja el egymástól.

25. A TOROCZKAI család levéltára (a továbbiakban: TOROCZKAI cs lvt) a Kolozsvári Állami Levéltárban. Fasc. 5(X). nr. 11. – Uo. Fasc. 16(XX). nr. 1. – Torda vármegye levéltára (a továbbiakban: Torda vm lvt) Prot. II/76. 740-741. – Uo. Prot. II/78. 603, 615-616, 1383. – Vízit Jkv 127, 209

26. TOROCZKAI cs lvt Fasc. 15(x I x). nr. 1. – Uo. Fasc. 16(XX). nr. 1

27. TOROCZKAI cs lvt Fasc. 11(x VI A). nr. 39. – Uo. Fasc. 16(XX) nr. 1. – Uo. Fasc. 17(XXI). nr. 4. – Torda vm lvt Prot. II/76. 86, 397-398, 426-427, 469-470. – **II. RÁKÓCZI Ferenc erdélyi hadserege**. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzétteszi MAGYARI András. 1994. 68-69, 121-122. – BENZCÉDI Gergely: **Torockói papok** = Keresztény Magvető 1891(XXVI). 159

28. TOROCZKAI cs lvt Fasc. 16(XX). nr. 1. – Uo. Fasc. 15(XIX). nr. 1. – Torda vm lvt Prot. II/76. 221-222, 224.

29. TOROCZKAI cs lvt Fasc. 15(XIX). nr. 1. – Uo. Fasc. 16(XX). nr. 1

30. Uo.

31. Torda vm lvt II/78. 472

32. TOROCZKAI cs lvt Fasc. 15(XIX). nr. 1, 2, 3, 16. – Uo. Fasc. 16(XX). nr. 1. – Torda vm lvt Prot. II/76. 466-468. – Uo. Prot. II/78. 1342-1346. – BARTÓK Ferenc naplója. 1714, 1727. Közli ZSAKÓ Gyula: **Egy XVIII. századi torockói napló** = Erdélyi Múzeum 1944. 157-173 (A továbbiakban: BARTÓK, utána a bejegyzés éve) – JAKÓ 1945. 151, 155. – KÁZMÉR Miklós: **Régi magyar családnevek szótára. XIV-XVII. század**. Budapest 1993. 1069

33. TOROCZKAI cs lvt Fasc. 15(XIX). nr. 1. – Uo. Fasc. 16(XX). nr. 1. – Torda vm lvt Prot. II/76. 17, 389-390, 811-813. – Uo. Prot. II/78. 334. – BARTÓK 1744

34. TOROCZKAI cs lvt Fasc. 5(X). nr. 11. – Uo. Fasc. 15(XIX). nr. 1. – Uo. Fasc. 16(XX). nr. 1. – Torda vm lvt Prot. II/78. 1010, 1017-1019, 1038.

35. Akvtem 1771. – BARTÓK 1758

36. Akvesk 1758. – Akvtem 1757. – BARTÓK 1757

37. Akvtem 1760, 1765, 1768

38. Akvesk 1776. – Akvtem 1757, 1763. – BARTÓK 1773, 1779

39. Akvtem 1765. – A helyi múzeum könyvtárának 103. levéltári számot viselő darabja, az 1787. évi erdélyi országgyűlés végzésének utolsó oldalán álló bejegyzés: „Adtam által a torockai bíró VERNES Istvánnak 1794-ik esztendőben februáriusnak 20-dik napján. HORVÁTH Imre szolgabíró.”

40. Aranyosszék levéltára a Kolozsvári Állami Levéltárban. Prot. I/2. 372. – Akvtem 1760, 1766. – Torda vm lvt Prot. II/78. 318-319, 334, 335, 339-340, 365-366, 433, 437.

41. TOROCZKAI cs lvt Fasc. 16(XX). nr. 1, 5. – Akvesk 1760. – Akvtem 1767. – JANKÓ János: **i. m.**, 67

42. Akvker 1760. – Akvtem 1770

43. TOROCZKAI cs lvt Fasc. 16(XX). nr. 5. – Torda vm lvt Prot. II/76. 466-468. – Uo. Prot. II/78. 1342-1346. – AKVTEM 1758, 1770. – BARTÓK 1764, 1768

44. Torda vm lvt Prot. II/76. 342-343, 351. – Uo. Prot. II/78. 71, 805-806, 890, 907-909. – Akvesk 1779, 1784. Akvtem 1770, 1771, 1814.

45. Akvker 1756, 1759, 1765. Akvtem 1773, 1783. – BARTÓK 1741.

46. Akvtem 1773

47. TOROCZKAI cs lvt Fasc. 16(XX). nr. 4, 5. – Akvtem 1783. – BARTÓK Ferenc naplója. L. a 32. jegyzetet. – JAKÓ 1976. 62-79.

48. Régi Arkv 209-210, 228.

49. Torda vm lvt Prot. II/78. 505-506. – Akvtem 1779, 1799

50. Akvker 1791

51. TOROCZKAI cs lvt Fasc. 15(XIX). nr. 1. – Akvtem 1792

52. Akvtem 1801. – BARTÓK 1747, 1755, 1760, 1771

53. A TOROCZKAI címer köré vésett feliratnak az ék sokszori faragása során megcsontított szövege: CURAVIT EDIFICARI HANC MOLAM / ANNO — — — 1752

DIEBUS 9 BRIS / ILLUSTRISSIMA D(OMI)NA KLARA TOROTZKAI / SUB P[...]/ INSTRUCTA PER M(AGIST)REM / GREGORIUM KIS.

54. TOROCZKAI cs lvt Fasc. 11(XVI A). nr. 39. – Akvtem 1804-1807

55. Akvtem 1811

56. Akvtem 1814

57. Akvesk 1782, 1816, 1820, 1821. – Akvker 1764. – Akvtem 1816, 1840. – A templomi építkezésekre: Régi Arkv 3-44. B. NAGY Margit adatgyűjteményéből hiányzik a torockói harang öntése: **Reneszánsz és barokk Erdélyben**. Bukarest 1970. 295-296. Uő.: **Stílusok, művek, mesterek**. Bukarest 1977. 178-179

58. TOROCZKAI cs lvt Fasc. 5(X). nr. 11. – Uo. Fasc. 11(XVI A). nr. 39. – Uo. Fasc. 15(XIX). nr. 1. – Uo. Fasc. 16(XX). nr. 1, 9. – Torda vm lvt Prot. II/76. 3-4, 6, 632-633. – Uo. Prot. II/78. 71, 607-608, 805-806, 890, 907-909, 1496-1500. – Akvtem 1817

59. A torockói temetőből ismert ereszes reneszánsz emlékek típusába sorolható sírkő szövegét közölte ugyan ORBÁN Balázs (**A Székelyföld leírása**. V. 229.), ám mellőzte a keltezés is tartalmazó első részét. A párkány felirata: MONUMENTVM. Alatta koszorúba foglalt, kardon markolókar, kétoldalt pedig a dátumozás: ANNO ——— DOMINI / 1704 ——— DIE / 28 DIK ——— X bris. És következik az ORBÁNnál található szöveg, természetesen ma már hiányosabb formában.

60. BARTÓK 1731, 1737, 1747, 1763, 1771. – Régi Arkv 12, 27, 37, 45, 50, 70, 72-73, 99. – Vízit Jkv 88, 91. – A Torotzkai Unitaria Szentgyézház

D(omesticum) Consistoriumának Jegyző-Könyve (a továbbiakban: Tanács Jkv) a helybeli unitárius egyházközség levéltárában Torockón. 9, 11, 104. – KORONKA Antal: **Halotti prédikáció mint emlékbeszéd torockói BOZSLA Ferencz koporsója felett.** Kolozsvár 1875. 20 lap. – VINCZE Zoltán: **A torockói iskola pártfogói és tanulói.** (1789-1892). = Erdélyi Múzeum 1993(LV). 3-4. füzet 37-38.

61. Tanács Jkv 14

62. A jobbágyfelszabadítás emlékére a hívek egy új úrasztali ezüst tálcát adományoztak a templomnak, talapzatán a következő körirattal: „Az 1848 évi Népszabadulás emlékéül a Torockzói Unitarius Hívek, Istennek szentelték, saját templomuknak ajándékozván”. A klenodiumot 1855 „november második vasárnapján szentelték fel, emlékezetül annak, hogy az 1848-i forradalomkor azon nap lépett a városba ellenséges tábor, de fegyelmet sem érdemlő sarc után, úgyszólván kár nélkül vonult el ismét a város határáról”. Régi Arkv 60-61. – Vízit Jkv 199-200. – BORBÉLY István: **Torockó története 1848-49-ben** = Ellenzék 1908. augusztus 18, 21, 24, 25, 27, szeptember 1. – Leonida LOGHIN - Constantin UCRAIN: **Aspecte militare ale revoluției din 1848-1849 în Transilvania.** București 1970. 41, 127. – MIKÓ Imre: **i. m.**, 293-335

63. Tanács Jkv 102-103, 114

64. Régi Arkv 31, 53. – Tanács Jkv számozatlan lap. – Dr. KÓS Károly: **i. m.**, 42

65. BARTÓK 1719, 1721, 1729. – Régi Arkv 13, 23. – Vízit Jkv 39. – **BRASSAI Sámuel alsó-szt.-mihályfalvi pap levelei SEBES Pál torockói isk. igazgatóhoz.** = Keresztény Magvető 1892. 216-217. – JANKÓ János: **i. m.**, 188. – JAKÓ 1945. 131-132. – JAKÓ 1976. 69

66. SEBES Pál: **Erköltsi tükör vagy A betűletes, és tsinos magaviseletnek szabályai (Praeceptum morum).** Nagyenyeden 1836. 3

67. BOROS György: **SEBES Pál torockói iskolaigazgató élete és hatása.** Kolozsvár 1903. 19. (közli az arcképét)

68. Tanács Jkv 25-53. – Vízit Jkv 92. – SZINNYEI József: **Magyar frók élete és munkái.** XII. 809. – SZENTMÁRTONI Kálmán: **Adatok a torockói iskola történetéhez. Emlékkönyv KELEMEN Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára.** Kolozsvár 1957. 577-586. – NÁHLIK Zoltán: **Date privind istoricul școlilor de tip lancasterian din Transilvania** = Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Psychologia-Pedagogia. 1966. 125-143. – VINCZE Zoltán: **i. m.**, 34-49. – VARGA Gyula: **A torockói iskola történetéből** = Torockó. Egyetlen szám. 1991. 3-5. – George BARIŢ magyar levelezése. Sajtó alá rendezte Ioan CHINDRIȘ és KOVÁCS Ferenc. Bukarest 1974. 18-22.

69. Nyomtatásban megjelent fontosabb munkái, beszédei: **Imádságos könyv templomi szültségre.** Kolozsvár 1844. 308 lap; **Imakönyv a szép-nem számára.** Kolozsvár 1856. 308 lap; **Egy pár őszinte szó az unitaria vallás lényegéről.** Kolozsvár [1859]. 16 lap; **A keresztény családi élet** = Keresztény Magvető 1863(II). 36-52.; **Nagyobb beszédei a szebeni országgyűlésen 1864.** Kolozsvár 1864. 46 lap; **Az istenegység hite az egyedül idvezítő hit.** Kolozsvár 1867. 31 lap; **Vértelen diadal a polgári béketűrés jutalma.** Kolozsvár 1867. 16 lap. – CSEGEZY László: **Az elhunytak emlékezete.** KORONKA Antal (1806-1885) = Keresztény Magvető 1885(x x), 59-62. – BENCZÉDI Gergely: **i. m.** 157-161. – Simion RETEGAN: **Dieta românească a Transilvaniei.** Cluj-Napoca 1979. 106, 143, 163, 193, 224. – **Erdély rövid története.** Főszerkesztő KÖPECZI Béla. Budapest 1989. 483-486.

70. TOROCZKAI es lvt Fasc. 11(XVI A). nr. 39. – Uo. Fasc. 16(XX). nr. 9. – Uo. Fasc. 17(XXI). nr. 22. – Torda vm lvt Prot. II/78. 1010, 1017-1019, 1038. – BARTÓK 1785.

71. Magyar népköltési gyűjtemény. Új folyam. Szerkeszti SEBESTYÉN Gyula. XII. Budapest 1911. 369-377. ANTAL Árpád-FARAGÓ József-SZABÓ T. Attila: **KRIZA János. Három tanulmány.** Kolozsvár 1971.

72. TOROCZKAI es lvt Fasc. 11(XVI A). nr. 39. – Akvesk 1776. – Akvker 1755, 1759. – Akvtem 1816, 1825. – Régi Arkv 7. – Vízit Jkv 120

73. Akvesk 1770. – Akvker 1756, 1767. – Akvtem 1831

74. Akvtem 1809

75. Utólagos köszönet helyett álljon itt a nevük: BALÁZS Csaba, DEMÉNY Ferenc, HERCZE Csaba, KIRÁLY Béla, KOSZTA János, MÓRICZ József, PÁL Miklós (reményeinket szertefoszlata, idő előtt,

1974-ben végleg a Birgebe költözött), TOBIÁS Árpád, ZSAKÓ Attila, ZSAKÓ Ferenc.

(**Szerk. megj.:** az írott forrásokból vett idézetekben is alkalmazott majuszkulás családnév-kiemelést kötetyszerkesztési szempontok indokolják, csak a sírfeliratok betűtípusát hagytuk meg a lejegyzésnek megfelelően.)

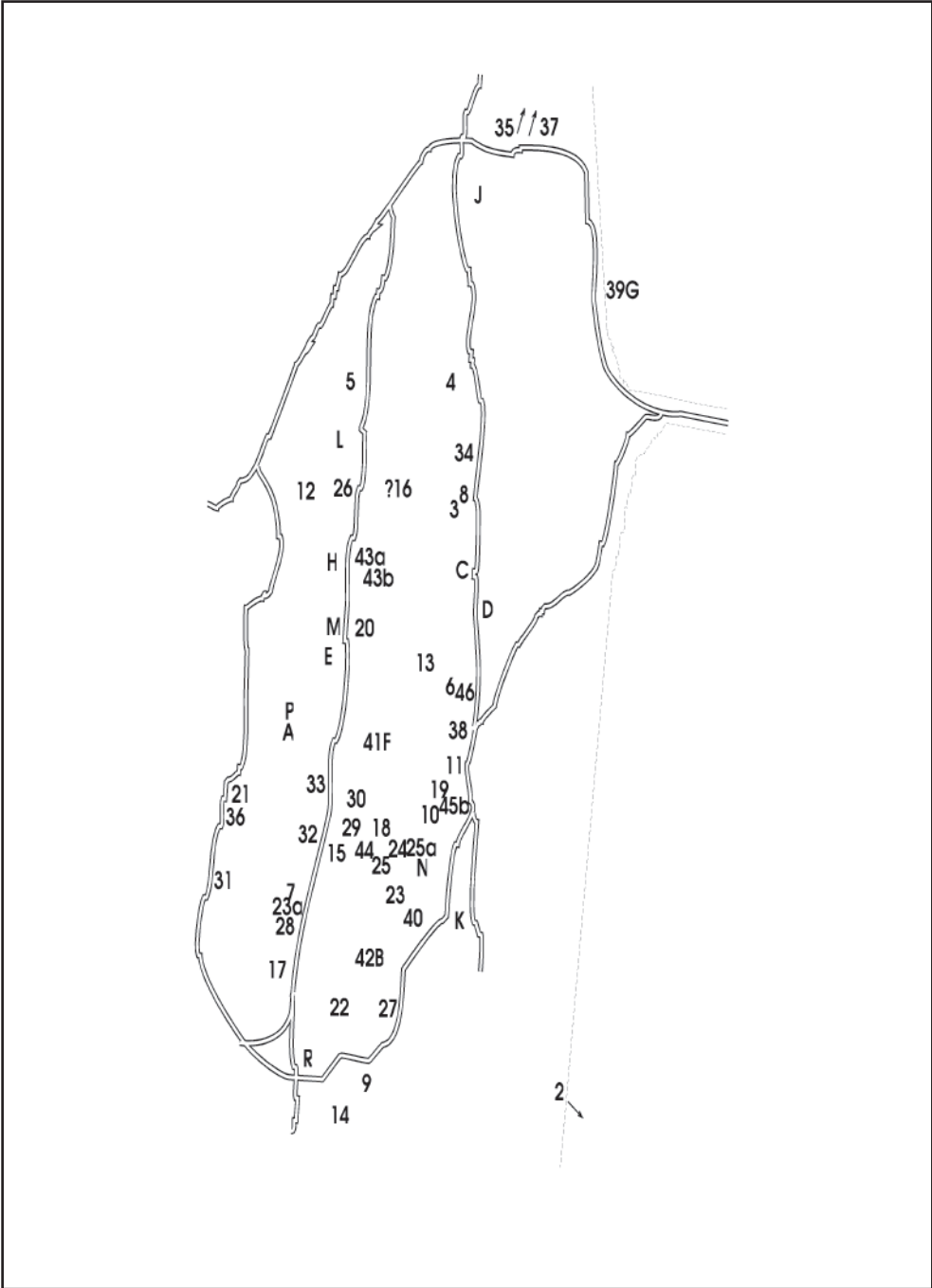
Pietre funerare vechi la Rimetea (jud. Alba) (Rezumat)

Pietrele funerare din cimitirul din Rimetea oglindesc fidel condițiile specifice economice, sociale și culturale din secolele trecute ale localității. Inscricțiunile sunt scurte și, desigur, nu pot concura cu valoarea altor izvoare scrise, totuși, unele date reprezintă informații prețioase pentru completarea celor din documente, ne fac posibilă schițarea istoriei cimitirului, și pun din nou în evidență aspectul multicolor al structurii comunității iobăgești. Lucrarea descrie o parte din pietrele funerare, toate inscripțiile din secolele XVII-XVIII. respectiv acelea din secolul trecut care contribuie cu date la istoria localității.

Old Tombstones at Torockó (Rimetea, Alba County) (Abstract)

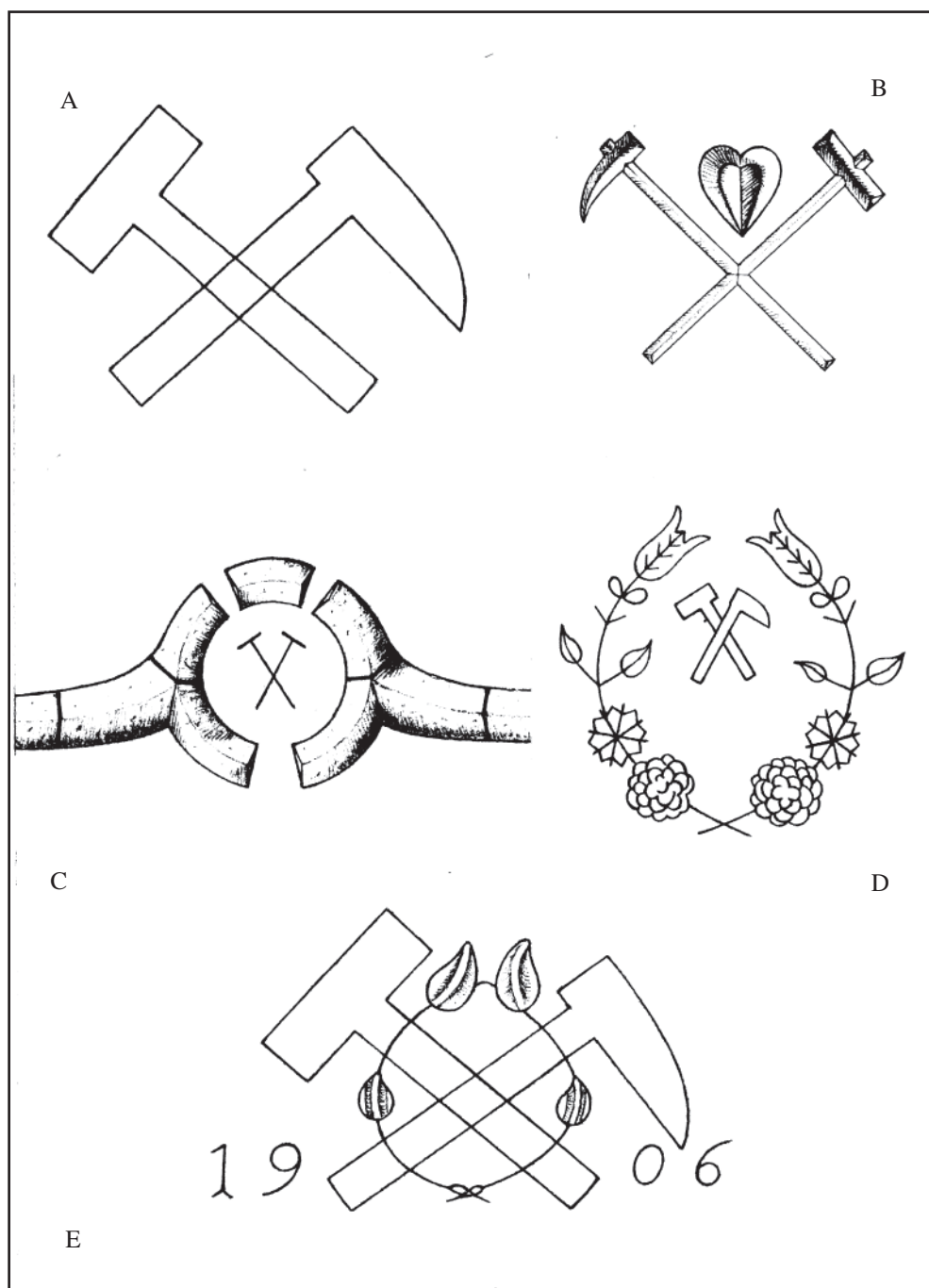
The tombstones in the cemetery of Torockó reflect the specific local economic, social and cultural conditions of the past centuries. The inscriptions are short and obviously cannot compete with the value of other written sources. However, some data represent precious information that completes those in the documents and one can also draw a sketch of the history of the cemetery. The paper describes part of the tombstones, all the inscriptions from the 17th and 18th centuries, respectively those from the past century which contribute with data to the history of the place.

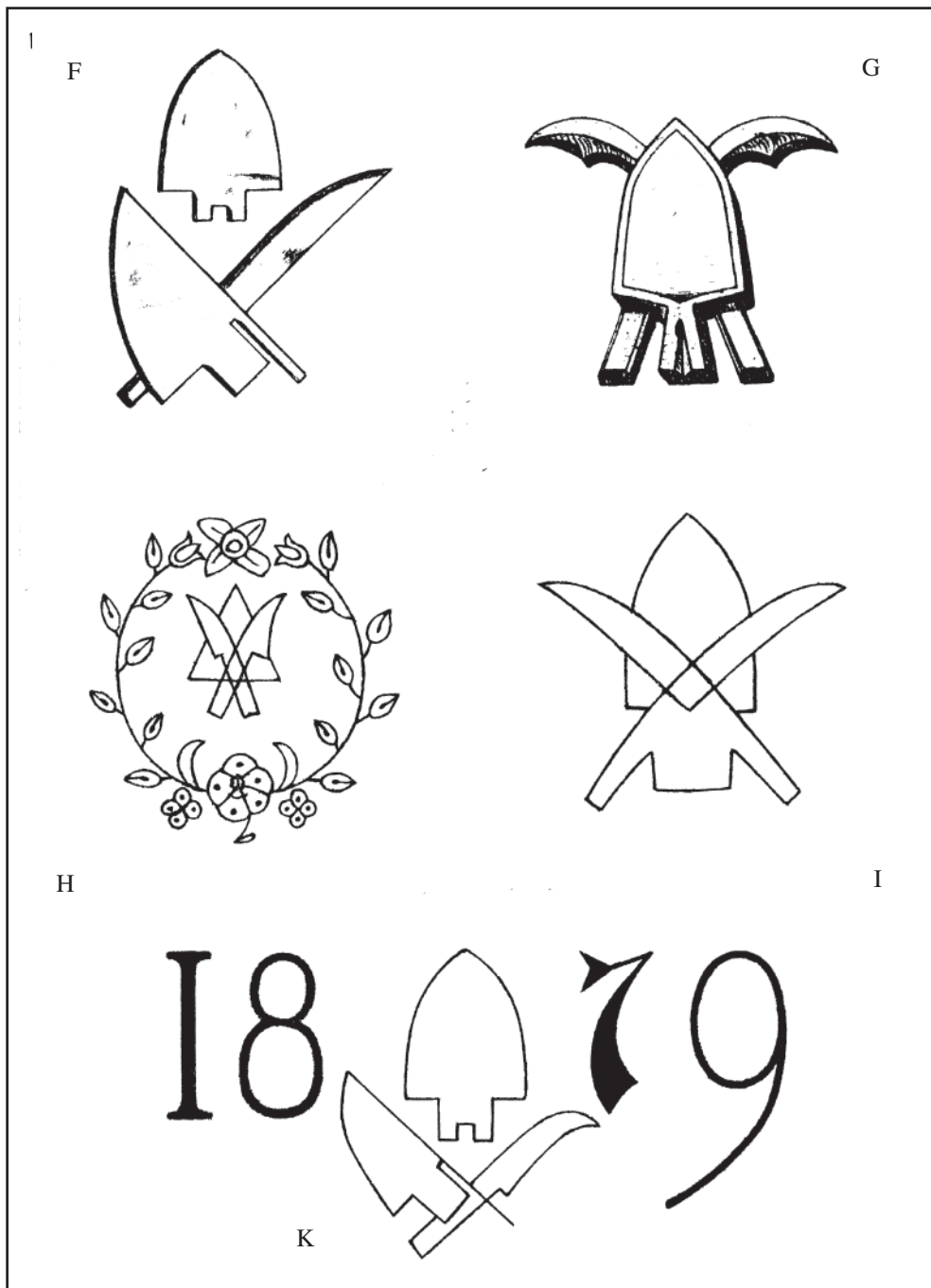
1. ábra A Birgej vázlatos térképe

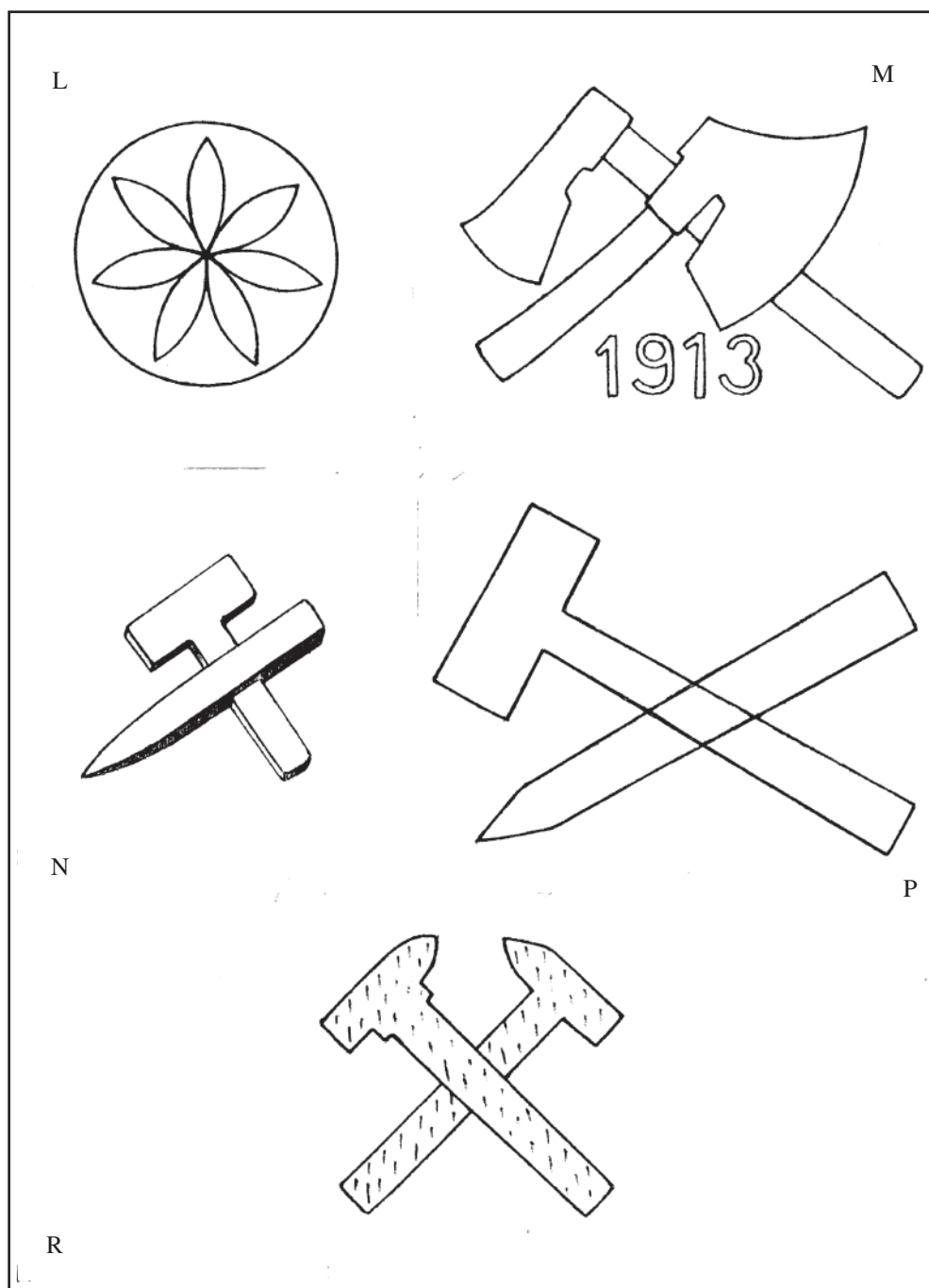

2. ábra Foglalkozási jelvények a Birgej sírkövein

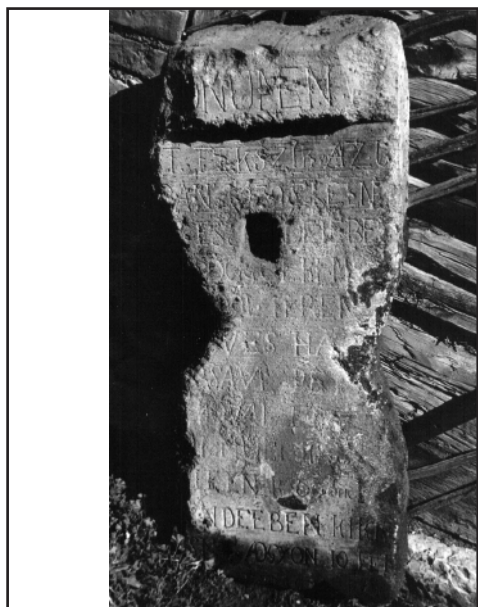

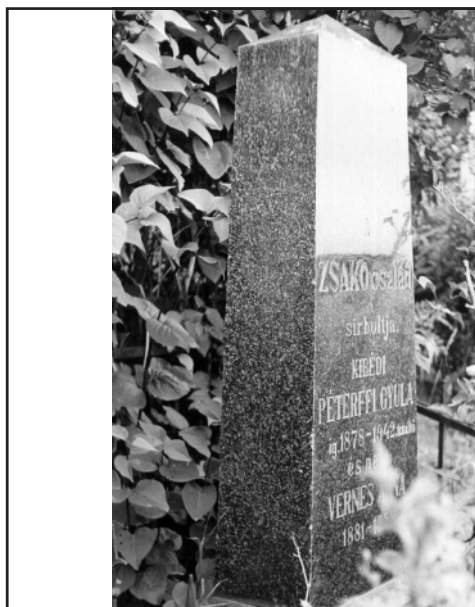

4. ábra Foglalkozási jelvények a Birgej sírkövein

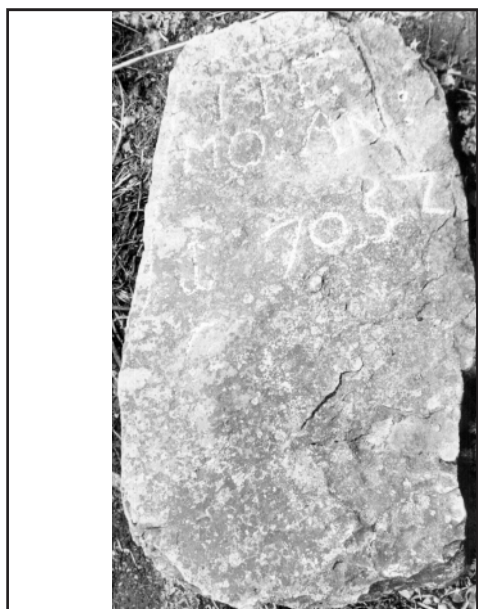

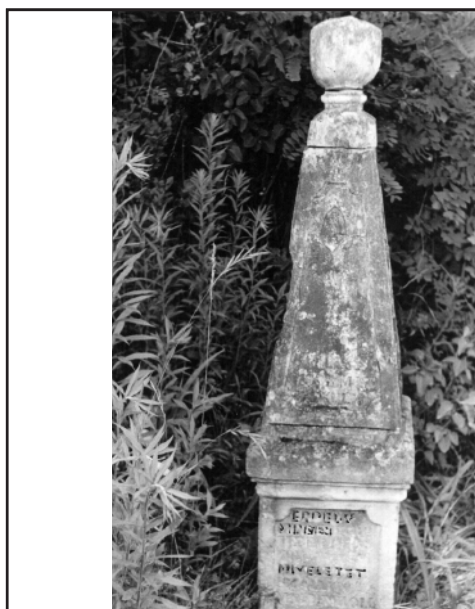
5. ábra Fenyvesdombi sírkő

7. ábra Zsakó István sírköve

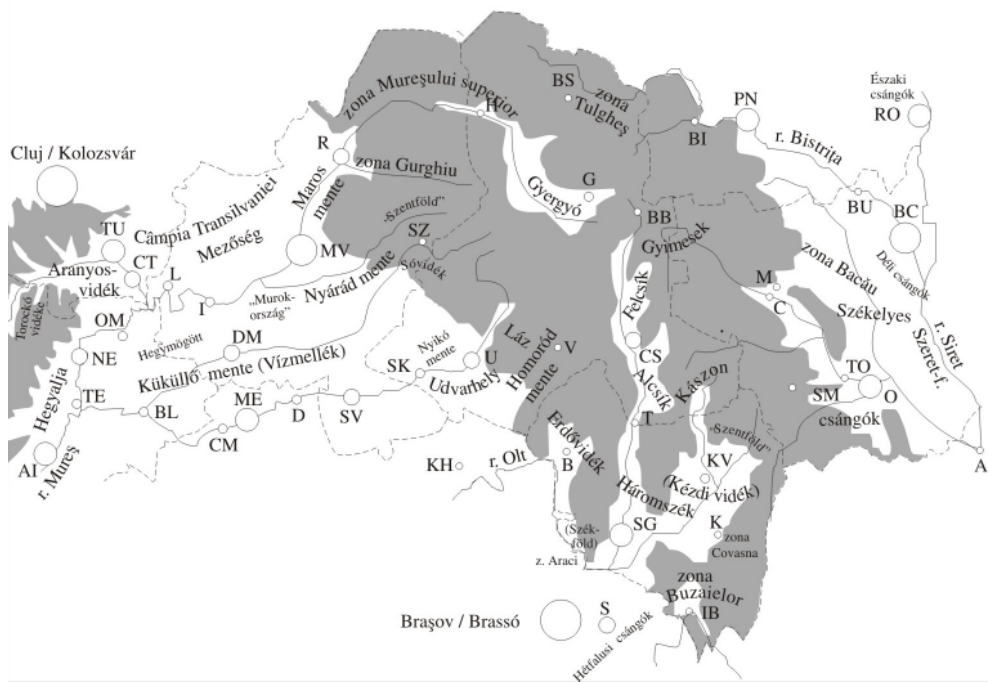

6. ábra A Birgej legrégebbi sírköve

8. ábra Borbély Péter sírköve

hartă regiunii noastre, cu specificarea zonelor muntoase / Régióink térképe, a hegyvidékek megkülönböztetésével

Prescurtările utilizate pentru orașe / A városok nevének rövidítése: A – Ajud, AI – Alba Iulia/Gyulafehérvár, B – Baraolt/Barót, BB – Bălan/Balánbánya, BC – Bacău/Bákó, BI – Bicăz, BL – Blaj/Balázsfalva, BS – Borssec/Borszék, BU – Buhuși, C – Comănești, CS – Miercurea-Ciuc/Csíkyszereda, CM – Coșta Mică/Kaskapus, CT – Câmpia Turzii/Aranyosgyéres, D – Dumbrăveni/Erzsébetváros, DM – Târnăveni/Dicsőszentmárton, G – Gheorgheni/Gyergyószentmiklós, O – Onești (Gheorghe Gheorghiu Dej), H – Toplița/Maroshéviz, I – Iernut/Radnót, IB – Întorsura Buzăului/Bodzaforduló, K – Covasna/Kovácsna, KH – Rupea/Kőhalom, KV – Tg. Secuiesc/Kézdivásárhely, L – Luduș/Marosludas, M – Moinești, ME – Mediaș/Medgyes, MV – Tg. Mureș/Marosvásárhely, NE – Aiud/Nagyenyed, OM – Ocna Mureș/Marosújvár, PN – Piatra Neamț, R – Reghin/Szászrégen (Reen), RO – Romanș – Săcele/Szecssele, SZ – Sovata/Szováta, SG – Sf. Gheorghe /Sepsiszentgyörgy, SK – Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SM – Șilnic-Moldova, SV – Sighișoara/Segesvár (Schässburg), T – Tușnad/Tusnádfürdő, TE – Teiuș/Tövis, TO – Tg. Ocna, TU – Turda/fora, U – Odorheiu Secuiesc/ Székelyudvarhely, V – Vlăhița/Szentegyháza.

M Ú Z E U M - M U Z E U L

ACTA 1997

A nyugat-erdélyi Torockai-medence földtani-földrajzi viszonyairól és ős-, valamint ókori településeinek kérdéséről

(Kivonat)

A szerző röviden vázolja a Torockai-medence földtani és földrajzi kérdéseit. A kis tájegységet jura-mészakból álló, közepes magasságú, sziklás hegyek övezik. Keletről a Székelykő (1130 m), nyugatról számos sziklatömb szegélyezi. Valamennyi az ún. Bedellői- vagy Torockai-hegység vonulatához tartozik. E hegység az Erdélyi-medencét nyugatról határoló Erdélyi-Középhegységhez tartozik. A Torockai-hegység keleti szegélyén mezozoos vulkáni kőzetek ismeretesek (porphyr és porphyrit). Keleti oldalát az Erdélyi-medence nyugati peremének enyhén hullámos dombvidéke határolja, Erdély fő folyójának, a Marosnak a széles völgyével. Nyugaton az Aranyos folyó – nagyjában tektonikai vonalon kialakult – völgye választja el az Öreghavas (1827 m) gránit tömegétől. A juramészak tömbökben lencseszerű elhelyezkedésű vastartalmú telepek alakultak ki. A középkoron át századunk elejéig ez a készlet kínálta a messze földön híres torockai vasművesség fő alapanyagát. A völgyi vízválasztójú medencének két szűk kijárata van: észak felé a Borrévhez lesiető, ott az Aranyosba torkolló Torockai-patak, valamint a Kőköz sziklászorosán átsiető, alább Enyedi-pataknak nevezett patak völgye. A védelmet és

együttal kiváló megtelepedési lehetőséget kínáló medencécske első lakosai először a rézkorban ülték meg a tájegységet övező, víztelen, sziklás magaslatok egy részét. Azután a bronz-, korai-, de főként a kései (dák) vaskorban is lakták egyes részeit. A rómaiak itt tartózkodásáról pillanatnyilag mit sem tudunk, de ezt a lehetőséget se vethetjük el teljesen. A 10. század eleji csekély számú szláv nyelvű népességre honfoglaló magyarok telepedtek.

A Torockai-medence földtörténeti és földrajzi vázlata

A nagyon találó móríci jelzővel élve „ezerarcú Erdélyünk” különböző korú, jellegű, nagyon változatos részekből: ősrégi rögökből, de fiatalabb, gyűrt hegységekből is alkotott nyugati határhegysége, a Nagy-Magyar-Alföldtől bérces kis hazánkat elválasztó Erdélyi-Középhegység érdekesebbnél-érdekesebb, bámulatosabbnál-bámulatosabb földfelszínalakzati részletekben bővelkedik. A sokszor nagyonis eltérő jellegű hegység egyik legszebb, legfestőibb tájképi szépségekkel dicsekvő vonulata a Kolozsvártól nem messze délre, Tordatúrnál az erdélyi Mezőség fiatal harmadkori rétegei alól szinte észrevétlenül felszínre bukkanó, nagyjában a nyugat-keleti irányban nyíló Ompoly-völgyön túlig, a Marosba szakadó Csebi-, Erdőfalvi-, Balsai-patakból keletkező Algyógyi-patak vízgyűjtő-medencéjéig nyúlik. Ennek a mészkőtömbökben, szirtekben, egyedülálló vadregényes felszíni alakzatokban ékeskedő hegyvonulatnak az Ompoly-völgytől északra húzódó, ívelt futású részét (1. ábra) Torockai- vagy Bedellői-hegységnek nevezik¹. A (román szakelnevezést szolgálóan másolóktól „Nyugati-havasoknak” vagy éppenséggel „Nyugati-Kárpátoknak” jelzett) Erdélyi-Középhegység tömbjének délkeleti részén húzódik észak-északkeleti – dél-délnyugati irányban, mintegy 75 km hosszan. Északi határa a Tordatúrt és Koppándot összekötő vonal, déli határa az említett Ompoly völgye.

A felsőbb részén medenceszerűen széles Jára-vize, a Berkeszi-patak, azután a Hasadát (Hesdát) és Rákos völgye csodálatosan szép szorossá szűkül a hegységbe hatolásakor. (Az őskőzetbe vágódott első, a Járaszurduk meg Borrév között kanyargós, mély szorost, a másik három: a Berkeszi-, Tordai- meg a Túri-hasadékat „fűrészelte” át.) A Torockai- vagy Bedellői-hegység keleti határa a Túr-Koppándi-hasadéktól indul, és nagyjában az Ompoly-völgy Kisompoly-pataka torkolatánál végződik. A világot járt Balázs Ferenc unitárius lelkész-író hajdani egyházközségéig, Mészköig a hegység pereme nagyon elmosódott, az Aranyos kijárójától, Várfalvától Kisompolyig viszont az (erdélyi) Mohácsi-fennsík, de főleg a gyulafehérvári Hegyalja síkságával szemben meredeken magaslik. A hegységből a síkságra nyíló völgytorkok hirtelen kiszélesedése csak még jobban kidomborítja ezt a körülményt. Az Igenpataka-Zalatna közötti távolságon az Ompoly-völgy kínálja a hegység természetes déli határát. Utóbbi földrajzi alakulat végeredményben az Ompoly-gyepű (Preszáka) – Ompolymező (Poiana Ampoiului) szorulattal összekötött Kisompoly-Zalatnai-medencét jelenti. E déli szakaszon azonban a Torockai-hegység többé-kevésbé szétválaszthatatlanul összeolvad az Erdélyi Érces-hegységgel. A vonulat nyugati határán két élesen elkülönülő részre szakad. Délen, úgy a Kisgáld-pataka tájáig, szinte elkülöníthetetlenül egybefonódik az Érces-hegység északkeletre nyúló szárnyával. Nagyjában a Zalatna-Szficse között húzható vonallal jelölhető a mészkővezetes Torockai-, valamint a tömeges kőzetekből is fölépült, „tűzi” eredetű felszíni alakzataival sajátos tájképi jellegű Érces-hegység Aranyos menti sora. A Szficse meg a Szolcsvai-medencécske között ugyan meg-megszakadó, de észak felé folyvást magasodó mészkőtömbök nyugati lába világosan kijelöli az Érc-hegységtől elkülönítő határát a Mogos-Ponori-folyosó felé. A ponori búvópatak Aranyosba ömlésétől Vidalyig pedig messze távolságról szembeötlő, több száz méteres sziklafal (ettől keletre „bújik meg” a Torockai-medence) nem csupán földfelszínalakzati, de hegyszerkezetes és kő-

zettani tekintetben is éles határként jelentkezik. A Mogos-Ponori-folyosó Vidalytól Kisaklosig, illetőleg még tovább: Járaszurdukig világosan követhető. Ez különíti el a Bedellői-hegységet az Öreghavas-Gyalui-havasok hatalmas gránit-tömbjétől.

A Torockai-hegység a fennebb körvonalazott határok között karsztos felszínnel jellemezhető, jól elválasztott földfelszínalakzati egységként csatlakozik az Erdélyi-Középhegység hatalmas „szigetéhez”.

A hegyvonulat változatos kőzetösszetételű (kristályos palák, lúgos és túlságosan lúgos hatású, tengeralji tűzhányó-működéssel létrejött tömeges kőzetek (ofiolitok), kavicskőzetek (konglomerátumok), homokkővek, agyagok, meszes agyagok (márgák). Főképpen a földtörténeti középkori (tengeri eredetű, felső-triász és alsó-jura²) mészkővek érvényesülnek nagyon változatos, olykor lenyűgöző méretű és szépségű tájalkotó elemként.

Az északi szakaszon: Vidalytól-Borrév-től északra emelkedő kristályos magaslatcsoport felszíni alakzatai – a kőzet természetéből fakadón – „nehézkések”, a mélyen bevágódott Járaszurduk kivételével lomhák, szinte nyomasztólag hatnak. A völgytalpakig mindent elborító bükkös növényzövegetetek uralkodtak a domború felszíni hegytetőktől a mélyre bevágódott völgyek aljáig. A hajdani tenger aljára kiömlött tömeges kőzetek sávjai – Nyírmező tájáig, sőt még tovább – keletről szegélyezik a dél-délnyugatnak hosszsan húzódó mészkő-vonulatot. Ez a tömeges kőzetfeleség keskeny szalagokként, elszigetelt foltokként jelentkezik; nem egyszer áttöri a kárpáti homokkő fedőtakaróját. A kárpáti homokkő puhasága miatt e kiömléses kőzetsávok nagyon sokszor tekintélyes szintkülönbséggel emelkednek az előbbi tömegei fölé. Kőzettani tulajdonságaikhoz fűződő felszíni alakzataik fölöttébb változatosak, bonyolultak, váromokhoz hasonlóak. (Gúlák, oszlopok, sziklatornyok említhetők.)

A Torockai-hegység felszíni alakzatainak legjellemzőbb tájképi vonása a mészkőszirtetek sorozata, a karsztos felszín, noha a mészkő – kőzettani tekintetben – egyáltalán nem fő- vagy

éppen kizárólagos alkotó eleme a hegységnek, más szóval a karsztosodást előidéző kőzetfélések korántsem adják a hegység tömegének nagyobbik felét. Ennek ellenére a karsztfelszín változatos alakzatai nyújtják a legszembetűnőbb, legmegragadóbb, leglátványosabb, legváltozatosabb felszíni képződményeket³. Vadságuknál fogva ezek vonzzák leginkább a tekintetet, ezek keltene minden szemlélőben csodálatot, ezek látványa készíti újból s újból látogatásra a messze földről ide jött természetkedvelőt. A földtörténeti középkori (triász- meg jura-) mészkövek közül a jura-mészkövek a jelentősebb szerepűek. 600-700 m vastagságú rétegösszleteikben alakultak ki a legjellegzetesebb karsztfelszínek. Háromféle ilyen felszín figyelhető meg: 1. mészkőfennsíkok, pl. a Tordai-hasadék fölötti Király-erdő (758 m), a Székelykő- (Vár-sziklája), a hidasi Geszteg (1130 m), a Bedellői-fennsík (1277 m), a Szék-hegy (1282 m), Tarkó (1217 m), a Dimbó (1370 m) stb.; 2. sziklaszálak és 3. sziklaélek, sziklatarajok, pl. a Csákyai-kő (1235 m), krakkai Kecskék (1180 m), a Királypataka fölötti Kis-Királykő, fenesi Kecskék stb. A külső (exo-) karszt jelenségek legmegszokottabbjai: a lábtöréssel fenyegető sziklabordás felszín (pl. a hidasi Gesztegen), víznyelők, török, zombolyok⁴.

A sziklahasadékok egyrésze „rávésődött”, „átöröklődött” (epigenetikus) eredetű. Ilyen a Túri-, Csákyai-, Fenesi-sziklaszoros. Más részük (pl. a Tordai-hasadék) barlangjáratok beszakadásával, ismét mások „lefejezés” (kapura) vagy hátráló kimosás (erózió) révén (pl. A Bedellői-szoros, Kőköz stb.) keletkezett.

A belső (endo-) karszt-jelenségek sorában, többek között a számos sziklaodút, „lyukat”, rövidebb-hosszabb barlangot említhetem. A hajdanában is könnyebben megközelíthetők s ideiglenes vagy tartós szálláshelynek alkalmasabbnak mutatkoznak, vagy ellenséges támadástól könnyebben védhetőnek bizonyulók, mint erről másutt bővebben szó esik majd, rövidebb-hosszabb ideig használt település nyomaival válnak számunkra nevezetesebbekké.

Mint az előzőkben ennek említésére már sort kerítettem, a Torockai-hegység tájképi alko-

tóbb elemeiben jelentős a szerepe a főként gyúrt, földtörténeti középkori (üledékes) mészkő-rétegösszleteken létrejött felszíni alakzatoknak. Többek között ilyenek a felszín általános dőlési irányára merőleges (szubszekvens) völgyek, szerkezeti felületek stb.

Hegységünk egyik jellegzetes vonása a letarolási felszínnek aránylag „épségben” megőrződött volta. Legrégibb a vonulat legmagasabb felületét adó Csömörlő- (Ciumärna-) Bedellő terjedelmes karsztfennsíkok képében észlelhető, csupán az Aranyos-völgytől, meg azután a Remetei-, illetve a Csákyai- és Fenesi-sziklaszorostól áttört sziklavonulat. Egyes, szigetszerűen égne meredő tömbök (pl. a Székelykő - hidasi Geszteg) hasonló jellegűek. De kereszt-hegy-élek (pl. a torockai Ordaskő stb.), sőt tanúfelszínek alakjában is megfigyelhetők. E felszíneknek az eredetit leginkább megközelítő állapotát a jura-mészkövek, a mélységi tömeges kőzetek, kristályos palák, valamint a kavicsoskőzetek (konglomerátumok) őrizték meg. Az évmilliók folyamán végbement földszerkezeti változások miatt természetesen az eredeti térszín is változott. Főként ez a körülmény magyarázza a déli rész tetőinek (pl. a Zalatinától északra magasodó 1370 m-es Dimbó, továbbá a Szericsétől keletre emelkedő 1290 m-es Csömörlő) számottevőbb magasságát. Velük szemben északon csak 1100-1000 m-es, sőt ezek alatti átlagos tetőmagasságok mérhetők.

A számos letarolási tanúhegy uralta, az egész Torockai-hegység legterjedelmesebb felületét adó Remete-Ponor felszín általános képe érett domborzatról tanúskodik. Különösen a gyúrt kárpáti homokkő képződmények felső „hullámrészeit” metszi, nyesi le, de a tengermélyi kiömléses kőzetek, sőt a kristályos palák övezetében is jól megfigyelhető. Ennek a valamikor sokkal terjedelmesebb letarolási felszínnek a maradványai gyakorta elnyúlt vízválasztók, a fővölgyekben s a medenceszegélyeken pedig széles vállak alakjában jelentkeznek.

A Torockai-hegység 1400 m magasságot meg nem haladó, alacsony (középhegységi) voltára való tekintettel a földtörténet jelenkora első

szakaszának, a pleisztocénnek idejében alatta maradt ugyan a jeges korszakok állandó hóhatárának, de eljegesedés-környéki (periglaciális) folyamatok e hegységben is számottevő szerepet játszhattak. A Torockai-medence rendszeres régészeti kutatás tárgyát eddig nem képezte. Egyetlen, a Riss-Würm fölmelegedési időszakból, sőt a Würm-jegeskorszak egyetlen lehülési és fölmelegedési időszakából (stadiálisából és interstadiálisából) se tudunk lelőhelyről (sziklaereszről, odúról, lyukról), de ez még nem jelenti ilyesmi hiányát. Jövendő kutatások alaposan megváltoztathatják ezt a képet. A mai felszín aprólékos vizsgálatakor azonban mindjárt szembe tűnnek a jegeskorszakok nagy lehüléseinek eredményeként keletkezett, sajátságos felszíni alakzatok: mállással létrejött meredek, szakadékok, sziklatornyok, oszlopok, kőgombák stb., továbbá a csonthó marásának vitathatatlan nyomai: felszíni csúszó-csatornák, -medrek, fölhalmozódási képződmények (kőfolyások, törmelékkúpok), talajfolyások (suvasások) stb.

A Torockai-hegységben keletkezett vízhálózat külső (allohton) eredetű és ugyanakkor többnyire haránt folyó. Jelenlegi arculata hosszúhosszú, egymásra következő átalakulás, fejlődés eredménye. A kezdet-kezdetén a vizek a hegység mai nyugati lába mellett, délről északra irányuló hosszanti mederben folyhattak. Ezzel egyenközűen, a Torockai-medence közepén, más mederben is csobogott folyóvíz. A Jára- meg a kicsi Berkeszi-medence folyóvízi lerakódásai, magas szinten megőrződött üledékei eléggé beszédesen bizonyítják ezt. Mellettük a hegyvállak, nyergek tanulmányozása révén jutottak az említett hosszanti vízrendszer hajdani létét igazoló észleletekre. A földtörténeti újkor végső szakaszaiban kialakulni kezdett Maros-völgy létrejötté után új, alacsonyabb és a hegység keleti oldalához közelebb eső lehordási szint (erózióbázis) kialakulását eredményezte. A mélyebb lehordási szint létrejötté következményeként a folyóvizek egy részének sikerült áttörnie a hegység javarészt mészkőből fölépült vízválasztó hátságát, s emiatt fölbomlottak a dél-északi irányú, hosszanti med-

rek. Így jött létre az Aranyos-, az Enyedi-, a Remetei-, Gáldi-, Fenesi-patak, a Kisompoly áttörésses völgye. Más szorosok (a Tordai-hasadék) barlangjáratok berogyásával keletkeztek, ismét mások (a Túr-, Jára, Csákyai-patak völgye) bizonyára „rávésődéssel”.

Vízteni (hidrológiai) tekintetben az összes felszíni vízfolyás állandónak mondható, csak a nagyobb mészkőfelszínnek kivételek. A medrek (hosszanti) lejtői törésekkel, jelentős, hirtelen szintkülönbségekkel tűnnek ki. Az Aranyos 25 m²/s sok évi átlagos vízhozamával szemben a többi folyóvíz sokkal kisebb: az Ompolyé 3,5 m²/s, a Remetei-, Gáldi- és Enyedi-pataké 1-1,5 m²/s, a többié még ezt a mennyiséget sem éri el.

A bármilyen fajtájú csapadékot, vizet repedéshálózatán keresztül fogadó mészkő-övezetben élénk felszín alatti vízáramlásról beszélhetni. Ez az Aranyos völgyében a legszembeszökőbb. (Mintául említhetem a Szolcsva alatti Malompatakot.) A Torockai-medence településeinek: Bedellőnek, Torockónak, Torockószentgyörgynek az állandó bő vízhozamú, nagyon tiszta, iható, ízes vízü karsztforrásai árulkodnak az élénk karsztvízáramlásról. Más források a szorosokbeli mederszakasz közvetlen közelében a sziklafalakból buzognak, így a Remetei-sziklaszorosban az Alsószolcsva alatt az Aranyosba zuhataggal szakadó Csorgó (Şipotele). Számos más karsztforrásról tudunk az Orbai-völgy fejeénél, a Csömör-lő, továbbá a Dimbó tömbjéből.

Az alkotó kőzetek változatossága következtében nagyon bonyolult földfelszínalaktani folyamatok játszódtak és játszódnak le még ma is. A fölfolyások, záporpatakok kialakulása – főként az ijesztőn letarolt oldalakon – szorosan kapcsolódik a hegyek lejtőin-aljában fölhalmozódó, eső-, hó- és jégolvadáskor vízzel lemosott, kevésbé osztályozott termékek (üledékek) létrejöttének folyamatához.

A fölfolyások (suvasások) főként agyagos kőzetek övezetében figyelhetők meg, de nem hiányoznak a rogyások, továbbá a kőfolyások sem. (A kőbányák, manapság már elhagyott hányók, az emberi tevékenység létrehozta tereppi-

henők, szántóföldi „barázdák” is sajátos és szembezők részei a torockai tájképnek.)

A valamikor – a csupasz sziklafelületektől eltekintve – mindent borított erdők (ősrengetegek) mára már félelmesen megfogyatkoztak ugyan, de még mindig jelentős felületet foglalnak el, mindenekelőtt a hegység gyébrebb települési déli felében. Ma elsősorban a földművelésre fölhasználhatatlan, meredekebb oldalakat ülik meg. A fennsíkokon, laposabb magaslati felszíneken, a külterjes juhtenyésztéshez szükséges hegyi legelők biztosítására kíméletlenül letarolták az erdőket. A legmagasabb ormokon fenyővel kevert bükkösök az uralkodók. A szélrendszer, a bukószél hatására viszont a nem egyszer 700-800 m-ig is fölkapaszkodó, melegebbet igénylő tölgyesek borítják a keleti és délkeleti lejtőket. Persze az említett oldalak verőfényes volta is tetemesen hozzájárul a nevezett leszálló, tehát fölmelegedő szél hatásához. A Torockai-hegység északnyugati végén, Vidaly település határában növényiszövetkezeti különlegességként említhető a mészkősziklákra települt, apró levelű, lombhullató, őshonos vörösfenyő (*Larix decidua*)-erdő. Természeti ritkaság, védett terület.

A szorosabban értelmezett természeti földrajzi rész befejezte előtt még valamire szeretnék figyelmeztetni. A földtörténeti középkori [középső- és felsőtriász-kori: ládini, kárni, nóri?, de Ilie MIRCEA szerint későbbi: alsó-kréta (ápti, sőt ápti utáni)] kiömléses kőzetösszletek szélein meg a hajdani lávafolyásoknak még aránylag épebben maradt felszínén hólyagos, mandulaköves kőzetek is előfordulnak. A kisebb-nagyobb hólyagúroket részben vagy az esetek többségében egészen kitöltő anyagok: a kvarc, a kalcedon, opál, kalcit, szeladonit, ripidolit, pennin, heulandit, valamint limonit, egészen gyéren epidot tölti ki⁵. A nagyobb térfogatú nevezett ásványdarabok néhány a csiszolatlan és csiszolt kőkori, pattintásos „kőipar” alapanyagául kínálkozhatott.

A Torockai-medence régiségeiről

Mint említettük, a Torockai-medencét keleten a tágabban értelmezett Székelykő (azaz a

Várszikla, a csegezi és a hidasi Geszteg, 1128 m), nyugaton az Ordaskő, a Tilalmas, a Podmankő, a Szilaskő, a Ragadozó, a Púposkő meg a hozzájuk kapcsolódó többi sziklabérc veszi körül. A kies medence hosszanti tengelye két végi meghosszabításában, két nyiladékbán távoznak a medence belsejéből kétfelé siető vizek. Legjelentősebbikük a nyugati oldalon emelkedő hegyvonulatból, egymástól nem túlságosan messze eredő Havas- meg Szilas-patak. Nagyjában azonos távolságra futnak nyugatról keletre. Völgyüket fenn tekintélyes magasságú sziklás ormok, lennebb a századok történelmi eseményeiről regélő torockószentgyörgyi vár koszorúzta alacsony sziklagerinc választja el. A vár alján a vízvázalató hegyorr teljesen elenyészik, a két patak a nagyjában azonos talpú völgy két felén fut Torockószentgyörgy belterületéig. Itt a Havas-patak északra kanyarodik: valamivel odább már Torockai-patak néven öntözi a medencécske északi lapályát, hajdanában annak mozgalmas életű kohóit, hámorait működtette, míg Borrévnél az Aranyosba nem szakad. Testvérvize: a kezdetben szintén keletre csörgedező Szilas-patak Szentgyörgy belterületéhez közel megváltoztatja eredeti futásirányát, délre fordul, s a Geszteg- és más patakok vizével gyarapodva, vadregényes sziklaszoroson lefelé szökdécselve, majd a szoros után jóval szelídebb vidékre érve, Nagyenyed iparától fertőzve a Marosba ömlik.

A mondottak értelmében a két terület vizeit gyűjtő két pataknak – már a neves székegyföldkutató ORBÁN Balázsnak a valóságot híven tükröző észlelete szerint – „... semmi vízvázalatója nincsen, elannyira, hogy Szentgyörgy között minden mesterséges gát[o]lás vagy csatorna nélkül a Havas-patak vizét a Szilas-patakába, vagy a Szilasét a Havas-patakába át lehet vinni és akárhányszor át is vezetik. Ez által előáll az a rendkívüli körülmény, hogy az Aranyos völgyéből Bórévtől [!] elindulva minden legkisebb hegy nélkül le lehet jutni a Maroshoz...” ORBÁN kiegészítő megjegyzése szerint: „... itt vsútát is átmetszet vagy alagút nélkül lehetne tehát vezetni...” Azt a ritkaságszámba menő esetet figyelhetjük meg, „... hogy ugyanazon a völgyön egy-

szerre fel és le lehet menni, mert a Székelykő háta mögül kirohanó Geszteg-pataka északról délnek tartva foly a völgy keleti oldalán a Maros felé; míg ugyanama völgy nyugati oldalán az előbitől csekély közszel foly a Havas-pataka délről északnak az Aranyos felé, s ekként ugyanazon völgy ugyanama pontjáról elinduló s egymással párhuzamosan haladó egyén, ki a Geszteg mellett halad, lefele (folyam mentiben), a másik, ki a Havas-patak mellett halad „felfelé (folyammal szemben)” megyen; vagy pedig, ha két egyén hátát egybevetve ellentétes irányba indul, minden észrevehető vízválasztó átlépése nélkül mindkettő lefelé, azaz folyam mentében [völgymente] halad...”

„... Ily két egy-völgynek létezését legalább én se nem láttam, se róla nem olvastam – folytatja ORBÁN –, s mert igen-igen nevezetes „jelenségnek” hiszem, e völgy-egybefolyás tanulmányozását – joggal – szakértő természetvizsgálóink becses figyelmébe ajánlom, annál is inkább, mert az földtani észleletekre is gazdag talajt nyújt. [Egyik, Erdélyben múlt század elején is kutatgatott osztrák geológus: PARTSCH állítja, hogy ott régiebb időben űzött ezüst- és aranybányászat nyomai mellett talált malachitot, rézfeketét (Kupferschwärze) és rézkéneget (Kupferkies), részint mészkőben, részint quarczban; továbbá ólomfémlet (Bleiglanz), vas- és rézércet a mészkő és jegeczes (kristályos) pala érintkezésénél⁶]...”

A tájképi szépségekben bővelkedő, meg lehetőségnél zárt medencéske tudomásunk szerint⁷ hosszú ideig nélkülözte a társadalmi- és természettudományi ágakat művelő kutatók figyelmét. Noha teljességgel megérdemelné azt, régészeti kérdéseinek a vizsgálata sem keltett senkiben különösebb érdeklődést. A Torockai-medence perem-magaslatainak egyikén-másikán ásattak csupán. Sajnálatosan hiányoljuk alapos megismerésére irányuló sokoldalú, elmélyült társadalomtudományi kutatások eredményeinek összegezését, átfogó ismereteket tartalmazó, alapvető munkák elkészültét, ámbár két jelentősebb város: Nagyenyed és Torda se fekszik elérhetetlenül távol a Torockai-medencétől, s az enyedi Bethlen-

kollégium – ráadásul –, viharos történelme ellenére is, századokon át sugárzó szellemi tűzhelye volt a közelebbi-távolabbi környéknek. Az ORBÁN Balázs, a Székelyföld múlt századi neves kutatója fő művében a Torockai-medencéhez fűződően írottak kínálják még ma is a legteljesebbeknek mondható ismereteket, bármennyire túlhaladtak legyenek is. Nem feladatunk eme áldatlan állapot ezúttali elemzése. Csupán következő nemzedékek Erdély tudományos kérdéseit majdan vizsgálni szándékozó tagjainak figyelmét szeretnők a nagy földrajzi keretbe foglalt eme csekélyebb terjedelmű tárgykör boncolgatására irányítani.

Szóban forgó tájegységünk északi fele korábban Torda-Aranyos vármegyéhez tartozott ugyan, ám ennek ellenére egyes esetekben a délről határos Alsó-Fehér megyével foglalkozó művekben is föllelhetők szórványos utalások vidékünkkel kapcsolatban.⁸

HEREPEI Károly, a múlt század végi tudásszinten mozgó, akkor alapos ismeretek birtokában írt, a Bethlen-kollégium, valamint az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet gyűjteményeibe foglalt régészeti anyagra támaszkodó kötetnyi tanulmányát kiegészítve, közléséhez más lelőhelyeket is csoportosító adattárát csatolt. (Kiegészítésül jegyezzük meg: 1942-ben az Erdélyi Tudományos Intézet, illetőleg a gróf TELEKI Pál Tudományos Intézet kiadásában, az Erdélyi Múzeum-Egyesület támogatásával megjelent ROSKA Márton: Erdély régészeti adattárának I., az őskort lelőhelyenként tárgyaló kötete; a második világháború után pedig, többszöri nekifutással, elkészült Erdélynek a mai megyebeosztás szerinti, a legrégebbi maradványoktól a 13. századig terjedő az összes régészeti leleteket, lelőhelyeket magába foglaló adattára (repertórium). – A következőkben ezekre alapozok.

A fentiek előrebocsátása után még csupán annyit szeretnék megjegyezni: az első, többé-kevésbé rendszeresnek mondható régészeti föltárások 1887 tavaszán, illetőleg őszén, FENICHEL Sámuel, majd HEREPEI Károly (és FENICHEL Sámuel segédletével) Bedellő határában kezdőd-

tek. Kutatásaikat Nicolae VLASSA nemrégiben elhunyt fiatal régész, mai elvárások szerinti jóval kiterjedtebb ásatásai követték a 70-es évek végén, a 80-as évek elején, a Kőköz fölötti sziklahegyek lapos tetején csoportosuló további, tekintélyes méretű sírhalmok föltárásával.⁹

*

A ködbe vesző kezdetekig visszakanyarodva, részben a kutatások kezdetlegességére, elégtelenségére hivatkozva, sajnálattal kell megállapítanunk az emberi társadalom történetének kezdeti időszakával kapcsolatos régészeti anyag ez idő szerinti (?) teljes hiányát, noha a Torockai-medence hajdan vadban elképzelhető gazdagsága, számtalan kisebb-nagyobb barlangja, odúja, sziklaeresze kedvező megtelepedési föltételeket kínálhatott már a legrégebb korok kezdetleges emberi közösségeinek is.

Sem a csiszolatlan, sem az ún. középső kőkori emberi tevékenységekkel kapcsolatos, biztos maradványai mind a mai napig nem ismeretek egyetlen lelőhelyéről sem. Mi több, mai ismereteink szerint még az ún. csiszolt vagy újabb kőkori immár állatokat tartó, földet is művelő telepesei rajai se hatoltak a Torockai-medencébe. Igaz: a szóban forgó földrajzi egység talajának eléggé terméketlen volta eleve visszariaszthatta a termékeny Maros-völgy sokkal kedvezőbb viszonyaihoz szokott újabb kőkori [tordosi stb.] műveltséghez tartozott, földet művelő közösségeket, mégis nagyon föltűnő a csiszolt kőkori régészeti anyag – tudomásunk szerinti – teljes hiánya.

Az ősember korában Erdély-szerte elterjedt, kihalt, nagytestű emlősállatok csontmaradványai azonban a medencéske több lelőhelyéről is ismeretesek. Közülük említhetjük a bedellői Csepegő-barlangból napvilágra jutott barlangi medve (*Ursus spelaeus* Blum.) csaknem egész csontvázát, a gyertyánosi Bogsuca-barlangból kikerült barlangi medve ujjcsontokat, fogakat¹⁰. Az ugyancsak a jégkorszak több szakaszában élt gyapjas ősmamutnak (a mamutnak, *Elephas primigenius*-nak) a nagyenyedi BETHLEN-kollegium gyűjteményében őrzött agyara viszont a torockószentgyörgyi ún. Pilishegyről, folyami kavicságyból került napvilágra.¹¹

Mai, hézagos ismereteink szerint a medencéske első számottevőbb benépesedésével csupán a kb. Kr. e. 2200 tájától nagyjában 1900 körül tartott rézkorszakban kell számolnunk. A nagyhírű régészünk, KOVÁCS István vezette, század eleji kolozskorpádi ásatások I. rétegének anyagával jellemezhető nagy állattartó népesség kisebb-nagyobb csoportjai húzódtak ide a hosszabb ideig tartott általános szárazság következtében hihetőleg kiaszott fűvű Belső-Erdélyből, a bizonyára valamivel több csapadékú, közepes magasságú hegyvidék lábához, bár az ismeretes karsztjelenségek miatt itt se lehettek túlságosan kövér fűvű legelők. Az említett közösségek mindenekelőtt természetől védett helyekre telepedtek, ezért korántse véletlenül választották a tetejét tekintve hármass osztvú Székelykő északnyugati, egyenletesebb felszínű, akkor erdős (?), most füves, ma marhalegelőnek használt felületét. Innen vonalas-, pontszerű díszítményű, rovátkolt peremű és hornyolt felületű rézkori edénytöredékek jutottak bukaresti magángyűjteménybe. Ugyanerről a körös-körül messzi kilátást biztosító önálló, magas tetőről ugyancsak rézkori, barázdás tűzdelésű, vesszős és vésős díszű fazéktöredékek kerültek PÁPAY Zoltán (szintén) magángyűjteménybe¹². Másik lelőhelyként a torockószentgyörgyi Nagykőlyuk nevű barlangot említik a szakirodalomban¹³.

A torockószentgyörgyi határ két helyéről is jeleztek rézkori településnyomokat, illetőleg szórványos leleteket: a Várhegy magaslatán piros és fekete, rosszul égetett, de részben díszített edénytöredékek váltak ismeretessé hajdani, tartósabb szálláshelyről tanúskodva¹⁴. ORBÁN észrevétele szerint a Kőlyuk nevű barlangban szintén ebbe a korba sorolható vagy korai vaskori eredetű vastag fazéktöredékek gyűjthetők¹⁵. A közlések alapján közelebről azonban nem határozható meg eredetük.

Gyertyános területéről is több rézkori településből napfényre jutott, jellegzetes régészeti anyag ismeretes. A Kőköz (Íntre pietre, Pietra morii) több odújából váltak ismeretessé kérszint agyagművelési, részint ezek társaságában leledzett kőeszközök¹⁶. De ilyenekről kell be-

szélnünk a Gruiu darului és Pukula-barlanggal kapcsolatban is. A Pukula-barlangi anyagból a Kolozskorpádi-műveltséghez tartozó jellegzetes vesszős-, fésűs-, lencsés-díszú, ujjbenyomásos és hornyolt ékítésű fazéktöredékek, továbbá megkezdett fűrású, egyenes fokú, háromszög alakú, csiszolt kőfejsze került a nagyenyedi Bethlen-kollégium gyűjteményébe¹⁷.

Ugyancsak Gyertyános területéről, de más két: A Plasa peșterii és a Cornii határrészről barázdás tűzdelésű és lencsés díszű edénytöredékek, rézkori csiszolt kőcsákány, rézvéso, valamint két női bálványszobrocska (*idolum*) vált ismeretessé¹⁸.

Az említettekől levonható tanulság értelmében a rézkorban a Torockai-medence népességének legalább két évszázadnyi időtartamra terjedő számottevő megnövekedéséről beszélhetünk. E lakosság a korszak sajátos éghajlati viszonyai hatásából fakadott kényszerítéség következtében – akárcsak Erdély-szerte egyebütt is – a csapadékosabb hegyvidéken volt kénytelen leigeltetni gulyáit, nyájait; a karsztos terület sziget-szerűen kiemelkedő, könnyen védelmezhető hegytetőit, száraz talajú barlangjait, odúit szállta meg, használta esetleg több évszázadig is települési helyként.

A kies Torockai-medence déli végződése fölé emelkedő magaslatok tetőin – a már említettek mellett – viszont egészen más természetű maradványokra bukkantak. Míg a La plasa peșterii meg a Cornii nevű helyekről rézkori emlékeket, közöttük kő- (szienit-) fokost, továbbá 14 cm hosszú, négyzetes átmetszetű vörösréz vésoit vittek a nagyenyedi Bethlen-kollégium gyűjteményébe, a falutól „jobbra”, a Torockószentgyörgyre vezető országúttól északkeletre eső Gruiu darului nevű hegy lejtőjén egy sorba emelt, több nagy méretű őskori sírhalom maradványait fedezték föl. Hármójukat az idő és a tartós földművelés tette tönkre. A megmaradt negyediket FENICHEL Sámuel bontotta ki. Hossza 27, szélessége 10,5, magassága 2,7 m. Északkeleti-délnyugati hossztengelelyű volt ellipszoid alaprajzzal¹⁹. Építői nagy és súlyos kőtuskókkal boltolták. Északkeleti részén, a sírhalom felszíne

alatti 60 cm mélységben hasra fektetett gyermekcsontváza bukkantak. Hosszú alkatú (dolikokofál) koponyája mellett égetett agyag bögrécske feküdt. Alatta fél m-re, tehát az eredeti felszíntől mért 1,1 m mélységben két felnőtt csontvázára akadtak. Az egyik koponyája a másik halántékán nyugodott. Mindkét halottat zsugorított helyzetben, (valószínűleg) megkötözve temették el; arcuk északnyugatra nézett. Az egyik fejét bal kezének tenyerére fektették. Az egyik csontváz jobb kezében kő- (diabáz-) véso volt. Mindkét váztól 30 cm-es távolságra egy-egy bögre feküdt egymás közelében. Az említettekén kívül még további három csontváz bukkant napvilágra, azonos irányba tájolva, hasonló helyzetben. Kettő az előbbieken alatt csaknem fél m-nyi mélységben, egymástól másfél m-re; a mellékletelen harmadik csontváz a sírhalom keleti végében bukkant napvilágra, az előzőktől mintegy 8 m-re.

Bedellőtől délnyugatra, a Remete-Pojána nevű faluba vezető út mellett, a La valea Inșelului la Cruce nevű hegytetőn HERPEI Károly és FENICHEL Sámuel 1887 őszén 12 m hosszú, 10 m széles, 1,8 m magas őskori sírhalom ásatásába fogott²⁰. Ebben egymástól keskeny földréteggel elválasztott, kettős kőburkolatú, boltozatos rézkori sírt tártak föl. Benne egymás fölött elhelyezett négy csontvázat bontottak ki. A felszínhez közelebb fekvő két (egyik nő, másik férfi) csontváz felnőtteké volt. Koponyájuk délkeletre, lábuk északnyugatra esett. Zsugorítottan, jobbjukon fekvő helyzetben pihentek. Egyikük váza mellett égetett agyagböggrét meg kövéso, a másik közelében égett agyag orsónehezéket (-karikát) leltek. Az alattuk talált, hasonló tájolású és fekvésű gyermekcsontvázat vékony földréteg választotta el a föléljük helyezett felnőttekétől (szülőkétől?). A sírhalom alját, a hajdani felszín 12 cm vastag, sok beágyazott szén- és edénytöredéket tartalmazott, döngölt agyagréteg borította. – Az ásatókat más – számottevő meglepetés is megörvendeztette. A vázaktól délkeletre négy nagy kőtuskóból emelt kezdetleges építményt (áldozati oltárt?) fedtek föl. Ez a döngölt földrétegből a kettős kőburkolatig magasodott. Tetején tetemes mennyiségű hamut, ebben föltűnően sok

fa- és állati-csontszenet s mellettük néhány növényi magvat figyeltek meg. A leletek (egyenes és ívelt fokú, csiszolt kőfejszék, körömdíszes, veszős, barázdás tűzdelésű, lencsés, bordadíszes edénytöredékek) a nagyenyedi BETHLEN-kollégium régiségátárát gyarapították. Az ásatási eredményekről viszont Alsófehér megye monográfiájában olvashatunk hiteles, részletes beszámolót.

A sírhalmos, magaslati temetőkből kikerült régészeti anyaggal ehelyütt nem foglalkozhatunk részletesebben. Mindössze egyetlen megfigyelésre szeretnék kitérni. HERPEI Károly észlelete szerint a Gruui darului- meg a Pukula-barlangból futó ásatáskor előkerült anyag tanúsítja egyes halomsíros temetkezéseknek a délről, a Balkán-félsziget felől bevándorolt Kolozskorpád I. műveltséghez való kétségtelen tartozását. Ezzel szemben a VLASSA földtárta halomcsoport temetkezései valamivel későbbiek és a mai Lengyelország—Északnyugat Ukrajna—Moldva felől idáig jutott, más jellegű népesség-csoport tagjainak a hagyatéka. Újabban azonban más vélemény is napvilágot látott²¹. Ehelyütt nyilvánvalóan nem részletezhetjük az ezzel kapcsolatos történelmi eseményeket. Mindössze annyit jegyeznék meg: az erdélyi preindoeurópai alapnépességnek a rézkorban legalább három irányból betelepedett új fajta népességgel való keveredése révén alakult ki a bronzkor (immár thráknak tartott) lakossága.

Ezzel át is térhetünk a bronzkor településhelyeinek a rövid „seregszemléjére”. Elsőként mindjárt a Gyertyános határába eső Bogsuca barlangot említhetjük. Erdély régészeti adattárának őskori-részi szerzője innen ugyan minden közelebbi meghatározás nélkül csupán „bronzkori cserepeket” említ²², a település magaslati, barlangi jellegére, továbbá a közeli Úrháza (Vládháza) ismert bronzkori régészeti anyagára való tekintettel szinte bizonyosra vehetőn a KOVÁCS István neves régészünk földtárta kolozskorpádi őskori település II., felső rétegéből napvilágra jutott agyagművészeti termékekével azonos jellegű anyagról lehet szó (a román nyelvű szakirodalomban használt megjelöléssel élve: Wietenberg-jellegű emlékekről), mégha a közeli

Hidasról ugyan későbbi, de ugyancsak bronzkori, ún. felsőszőcsi-jellegű, Erdély északibb tájairól jól ismert, ott lépten-nyomon található, ún. „kimetszett díszű” edénytöredékek is kerültek felszínre²³. Egészen hasonló lehetett a helyzet más két szomszédos határrészben: nevezetesen a Plasa peșterii-ben meg a Cornii-ban. E helyekről – szabatosabb megjelölés nélkül – bronzkori fazéktöredékeket meg horgas markolatú bronz sarló töredékét említi a szakirodalom²⁴.

A torockai Székelykő valamelyik odújában (talán a Kiskőerdeje nevűben) – ORBÁN Balázs értesítése szerint – több bronz eszközt: két baltát, két karperecet és két karikát leltek²⁵. Az Erdélyi Múzeum című folyóirat III. évf. 181. o.-án pedig az Erdélyi Múzeum-Egyesület Érem- és Régiségátárától a Székelykőről az 1876. évi budapesti Nemzetközi Régészeti- és Embertani Nagygyűlés kiállítására küldött holmik sorában hosszú bronzvésőt és három karperecet említ. (További bronztör töredékét nem küldték volt el a kiállításra.) Más forrás szerint a fennebb említett egyik karperec vége csigavonalszerűen csavarodott össze, s a felső karon hordták.

A bronzkor közösségei vagyonosabb tagjainak értékféltésével kapcsolatos további bizonyíték az első és második világháború közötti időszakban talált borrévi (ún. „gyűjtélkes”) bronzelet. Ez a nevezett falu területén, az Aranyos-völgy egyik sziklahasadékából került elő. A (részben) a Magyar Nemzeti Múzeumba jutott bronzelet említésre méltóbb tárgyai: kettős, csavartfülű, szájpereme alatt mértani ékítményekkel díszített, nagyobb bronzüst, valamint egyfülű csésze. Velük egyetemben sok, ún. „tokos-füles” baltát is leltek²⁶.

A bronzkorszakot követett, nagyjában Kr. e. 1100 táján kezdődő korai vaskor leletei egyelőre (?) hiányzanak a Torockai-medencéből, hacsak annak nem tekintjük az ORBÁN Balázs említette torockószentgyörgyi Kőlyukban talált vastag edénytöredékeket²⁷. A kérdés eldöntésére szakszerű vizsgálatokra lenne szükség. Tovább, Gyertyánosról, a La plasa peșterii meg a Cornii határrészéből – állítólag – korai vaskori vaskés-

pengék jutottak a nagyenyedi BETHLEN-kollégium régiségtárába²⁸.

A vaskor kései (La Tène) szakaszához fűződő településnyomok mind a mai napig ismeretlenek kies tájegységünkben. Mindössze egy-két helyről tudunk ebből a korból származó emlékekről. Így pl. Torockószentgyörgy területéről került a Magyar Nemzeti Múzeumba három jellegzetes, kígyófejben végződő ezüst nyakperccé (*torques*)²⁹. Kelta vagy dák pásztagyöngy fele a torockai Székelykő tetejéről jutott PÁPAY Zoltán tordai gyűjteményébe³⁰. Gyertyánosról viszont kései vaskori ezüst kartekeercs töredéke (vége) gazdagította a Magyar Nemzeti Múzeum régiséggyűjtését³¹. Ezekből a nagyon szép, jelentős művészi- és anyagi értékű leletekből azonban messzemenő településtörténeti következtetéseket aligha vonhatunk le. Ellenkezőleg. Inkább a medencécske akkori lakatlansága mellett látszanak tanúskodni, hisz az anyagi javak mindenkori birtokosai általában, ösztönösen, inkább a veszedelmektől távol esőnek látszó helyekre szokták rejtetni féltett kincseiket. Bármily tisztelettel is adózunk ORBÁN Balázs emlékének, bármennyire is – bizonyos mértékig – példaképünknek tartjuk alakját, áldozatos, bámulatra méltón kitarító, sok irányú, a jelenségek legmélyére hatolni törekvő képességét, a fentebb említettek miatt mégsem oszthatjuk a „A Székelyföld leírása ...” V. kötetének (199. l.) ide vonatkozó szavait: „... Torockó legrégebb múltját homály fedi. BENKŐ [József] egy feltett kérdésével azt sejteti, ha vajjon [Claudius] Ptolomaeus [ókori görög földrajztudós] Tiriscuma nem itten feküdt-e? ... [A Torockó név eredetéhez, jelentéséhez fűzött, ORBÁNTól felsorolt magyarázatok elemzése – megfelelő szakképzettség híján – nem lehet feladatunk.] Tudjuk – folytatja ORBÁN –, hogy a legrégebb korban még a fél vad népeknél is a fegyver és házi eszközök készítésére egyaránt szükséges érczetre, bronz és vásra, valamint az értéket képviselő aranyra és ezüstre nagy figyelmet fordítottak, miért az ezeket termelő vidékek birtokára nagy súlyt fektettek, s azok megszállását mindegyiknél előzték. Ezen az okon, a nemcsak vas, hanem arany, ezüst és rézben is gazdag

Torockó vidéke korán benépesülhetett; vannak kik a dák uralom korában Toroczkót bányásztelepek által lakottnak állítják, sőt az ott és vidékén előforduló állítólagos zsidó elnevezésekből még azt is következtetik, hogy Toroczkó első bányászai zsidók voltak, a rómaiak által bevett Jeruzsálem lerombolásakor s Palestina zsidó lakóinak szétszórásakor kivándorolt egy csapat, mely a dákokhoz, mint Rómával ellenségeskedésben élő néphez jött, ott keresett és talált menhelyet, annál inkább, mert a zsidóknak mint művelt és főleg bányászattal foglalkozó [?] népnek letelepítése igen előnyös volt az eféle mesterséghez nem sokat értő dákokra nézve. Ekkor nyert volna Toroczkó is zsidó lakókat, kik ott arany- és vasbányászatot folytattak. De az őket ázsiai hazájuktól megfosztó rómaiak új hazájokban is nemsokára megjelentek, a dákok, kik védszárnyaik alá fogadták, szintén le lettek nyűgözve, velők a betelepített zsidók is Róma rabszolgáivá váltak, s mint ilyenek alkalmaztattak Toroczkón, s másutt is a bányák tovább művelésére...”

Mondanunk se kell: ez az egész mese légből kapott állítás. Már ORBÁN erősen kételkedik a fennebbiek hihetőségében. Szó szerint ekként vélekedik: „... Mellőzöm mind ezen inkább elmefuttatásoknak látszó, okadatokkal nem támogatott conjecturákat [sejtéseket], de az kétségtelenül be van bizonyítva, hogy a rómaiak honunk nyugati havasainak [az Erdélyi-Középhegységnek] gazdag ércztartalmát nemcsak ismerték, hanem igen nagy mérvben ki is zsákmányolták [helyesebben fejtették], az odavezető utak biztonsága felett féltékenyen őrködtek. Igen valószínű ezért, hogy figyelmüket az érczekben dús torockai völgy sem kerülte ki, sőt fordulnak elő olyan maradványok és töredékek is, melyek a rómaiak itteni megfordulásától csalhatatlan bizonyítványt nyújtanak. Már most, hogy e völgyben bányáipart folytató rabszolgáik zsidók vagy dákok voltak-e? azt vitatni nem akarom, bár pár szónak [fennebb neveket sorol föl] erőteltet hasonlatosságából levont következtetésnek semmi komolyabb alapját nem látom...”

Rendszeres és aprólékos kutatások hiányában mind a Torockai-medence dák-, mind római

korával kapcsolatban ez idő szerint meglehetősen sötétben tapogatózunk. Hacsak az utóbbi években nem váltak ismeretesekké római kori épületmaradványok, latin vagy görög feliratos kőemlékek, e pillanatokban vajmi keveset mondhatunk. De csöppet se csodálkoznánk, ha a nyílt, tágas folyó völgyeket nagyon kedvelő rómaiak nem találták volna idegennek, benépesítésre alkalmatlannak e vad vidéket, különösen ha gazdasági érdekeik nem kényszerítették itt – szállásolásra a római telepéseket.

Azonban a Földközi-tenger medencéje környékének népeit is leigázott s minden fölük lakott ország „...természeti kincseit kiaknázó Róma felett is átrogott a népvándorlás vihara – állapítja meg ORBÁN Balázs –, honunkat a hódító legióitól és települtjeitől annak már csak előszele is kitisztítja s a gazdátlan országot csakhamar birtokába vette az, ki az ő világ romjai felett „Isten ostaraként” jelent meg, hogy a nép-zűrt még jobban egybekavarva, az új világ alkatrészeinek kiválását siettesse, s a középkori Európát a mult romjai felett létesülni erőszakolja. Hun, avar s ezekről üzött gepidák, gótok, longobardusok sokkal inkább el voltak foglalva s sokkal kevesebb ideig laktak itten, hogysem a bányászatra gondolhattak volna; de a magyar, a népvándorlás e legszijiasabb, legtisztultabb népe, mely itt (...) megállapodott s gazdaságát berendezte, igen hihetőleg a fegyverzetére és más szükségleteihez megkívánható ércmivelést is üzte, vagy inkább üzette a hódított népekkel, melyeket azon időben mindenütt a munka nehezebbjét végző szolgálknak tekintettek. Nagyobb mérvű fejlődést azonban a bányászat csak Szent István királyunk [997-1038] után nyert, midőn leginkább külföldi bevándorlókat kedvező szabadalmakkal és előjogokkal édesgettek be előrelátó királyaink a végett, hogy a haza rejtett kincsei felszínre kerüljenek...”

S hogy a nagy székely kutató közel másfél évszázada mily helyesen sejtette, sőt látta a kérdéseket, azt bizonyítja a halhatatlan művében említett, Torda-várát a várfalvi erősséggel azonosító, tőle idézett oklevélnél jóval korábbi hivatalos irat: a felvidéki garamszbenedeki bencés apátság 1075. évi alapító oklevele. – Erről azonban máshelyütt, máskor szeretnék beszélni.³²

Jegyzet

1. Ld. POPESCU-ARGEȘEL, I.: **Munții Trascău**. In: **Geografia României. III. Carpații Românești și Depresiunea Transilvaniei**. [A Torockai-hegység. In: România földrajza. III. A román Kárpátok és az Erdélyi-medence.] Szerk.: OANCEA, D.; VELCEA, Valeria; CALOIANU, Nic.; DRAGOMIRESCU, Șerb.; DRAGU, Gh.; MIHAI, Elena; NICULESCU, Gh.; SENCU, Vas.; VELCEA, Ion. Ed. Acad. R.S.R. București 1987 485-490. A földtörténet középkorának alsó harmada vége előtt, az ún. közép- és felső-triászban (?), tengerszín alatti kiömléses közetek kialakulását eredményezett, a mai tájképen is számottevő szerepű tűzhányó-tevékenység mai felszíni alakzataival és korokkal kapcsolatban SZENTPÉTERY Zsigmond egykori kolozsvári földtantanár következő tanulmányaira utalok: **Az Aranyoskői síkság nyugati határhegysége**. Kolozsvár, 1905; **Az eruptívus vonulat legnagyobb részének kőzettani térképe**. Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos-Természet-tudományi Szakosztályából XXVI-XXVII 1904-1905 (Kolozsvár); **A Túr-Torockói eruptívus vonulat Borrev-Várfalva-Cegez és Torockó közé eső részének kőzettani viszonyai**. Kolozsvár, 1906; **Albitoligoklas kőzetek a Túr-Torockói hegységből**. Múzeumi Füzetek. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Ásványtárának Értesítője 12 1912 112-171, különösen 120-124, 134, 165-169.
2. MIRCEA, Ilie: **Ridicări geologice în Munții Trascăului și basinelul Arieșului**. Institutul geologic al României. Dări de seamă ale ședințelor XVII 1929-1930 (1931) 150-165; uő.: **Recherches géologiques dans les Monts du Trascău et dans le bassin de l'Arieș**. Annuaire de l'Institut Géologique Roumain XVII 1936; GHERMAN, I.: **Cercetări geologice în colțul de SW al Depresiunii Transilvanice între valea Stremțului și valea Ampoiului**. Revista Muzeului geologic-mineralogic al Universității din Cluj VII 1938; BORDEA, S.; DIMITRIU, R.: **Asupra prezenței unei filoane banatitice (andezite amfibolitice) în zona dintre valea Iezer și Valea Gâlzii**. Dări de seamă ale Comitetului geologic. LIII 1966; **Harta geologică 1:200.000 a Republicii Socialiste România**. L-34-XVIII 18. Turda jelzetű térkép a részletes magyarázó szöveggel. Egyeztető szerkesztő: GIUȘCĂ, D.; BLEAHU, M., szerk.: LUPU, M.; BORCOȘ, M.; LUPU, Denisa; DIMIAN, M.; DIMITRESCU, R.; magyarózó szöveg: LUPU, M.; BORCOȘ, M.; DIMITRESCU, R. Comitetul de Stat al Geologiei. Institutul geologic. București 1967 11, 17, 20, 25 stb.
3. BLEAHU, Marcián: **Relieful carstic**. Ed. Albatros București 1982.
4. MIHAI, Grigore: **Defileuri, chei și văi de tip canion în România. Straits, gorges and canyon-type valleys in Romania**. Ed. Șt. Enc. București 1989. A kötetben tárgyunkkal kapcsolatban bemutatott hasadékok, szorosok: a Hasadát (Hesdát) szorosa (111-112. 1.), Kőköz (162-163), Kisompoly (163), Bedellő (167), az alsözsolcsvai „Huda lui Papar” barlangjárata (202 m), Csákyai-szoros (179), Csöbi- (Csibi-) szoros (179-180), Fenes (187), Kiszgáld patakának szorosa (190), Felgyógyi-szoros (190-191), Kisfelgyógy-patakának szorosa (191-192), Jára-szurdok (200-201), Havasgáldi szoros (201-202), Monostor-patakának szorosa (202-203), Remetei-szoros (210-211), Teksesti-szoros (221), Torockó-völgyi szoros (224), Kiszgáld-pataka mellékvizének, a Török- (Turcului-) patak szorosa (224-225), Tűri-hasadék (225), Tordai-hasadék (225-230), Ördögös-völgy (230), Torockógyertyánosi-szoros (232, természetvédelmi terület). Az idézett szerző összesítő jegyzékében a következő sorrendben szerepelnek a nevezett természeti alakulatok: Hasadát (260/27.sz.), Kőköz (260/26), Bedellő (260/33), Borosbocsárdi-szoros (260/35), Csáklya (260/38), Csöb (260/39), Ördögölgy (261/43), Fenes (261/45), Felsőgáld (261/46), Kiszgáld (261/46), Kiszgáld (261/47), Felgyógy (261/48), Kisgyógy (261/49), Jára (261/52), Monostor (261/55), Nyegyerfalva (Negrilesty, Havasgyógy fölött, 261/57), Remete (261/64), Teksest (261/70), Torockó (261/71), Török-völgy (261/72), Túr (261/73), Tordai-hasadék (261/74), Celná (261/75), Ordaskő (261/76), Ördögös (261/77), Torockógyertyános (261/78), Ompoly-szoros (267/16), Nekriesty (tithon-jura-mészék, 272/90), Celná (jura-kréta-mészék, 275/132).
5. SZENTPÉTERY Zsigmond: **l.m.** 134-135.
6. ORBÁN Balázs: **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművelési szempontból**. V. köt. Pest 1871 224-225. A különben éles szemű s kitűnő földrajzi érzékű ORBÁN nem vette észre, de hasonló jelenség ismétlődik Székelyföldön a Bökcs (1079 m) ormától keletre, a diapir-övezet mozgásai okozta Nyárádremete-Szováta közötti, az előbbi

hegytető meg a Görgényi-hegység tűzhányó kúpsora mellett terjedő fennsík közötti északról délnek húzódnó szűk folyosóban, továbbá a Gyulafehérvári Hegyalján: Boroskrakkó- Magyarigen-Sárd közötti, szélesebb völgynyílásban.

7. BODOR Antal: **Magyarország könyvészeti bibliográfiája**. Budapest 1944

8. Ezért, ORBÁN Balázs mellett okvetlenül említenünk kell HERPEI Károly nagyenyedi BETHLEN-főiskolai tudós tanár **Alsófehér vármegye monographiája** II/1. kötetében (Nagyenyed 1901) közölt: **Alsófehér vármegye őskora**, valamint CSERNI Béla gyulafehérvári főiskolai tanár: **Alsófehér megye történelme a római korban** című, könyvnyi terjedelmű tanulmányát.

9. L. CIUGUDEAN, Horia: **Grupul tumular Bedeleu și căteva considerații privind epoca timpurie a bronzului în vestul Transilvaniei. – The Bedeleu tumulus group and some considerations regarding the Early Bronze Age in the Western Transylvania**. Apvlvm. Acta Mvsei Apvlensis. Arheologie, istorie, etnografie XXIII 1986 67-82.

10. ROSKA Márton: **Erdély régészeti repertórium**a. I. Őskor. Kolozsvár 1942 (A következőkben ŐA.) Gyertyános címszó a. 101 15. sz. A Nagyenyedi BETHLEN-kollégium gyűjteményében (A következőkben NBKGy.)

11. ŐA 292 74. sz.

12. ŐA 291-292. 74. sz. Ld. még ORBÁN Balázs: **i.m.** V. köt. 191-192

13. Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára; lt. sz. IV. 4353, rézkori homokkőcsákány élrésze; IV. 4354-4358 és IV. 4361. lt. sz. edénytöredékek. Ld. még ŐA 29174. sz.

14. TÉGLÁS Gábor: **Az erdélyi medence** [!] **őstörténelméhez**. Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos-Természettudományi Szakosztályából XII 1887 (2. r. IX) 81 95. sz.; ŐA 292 74. sz.; **Urne din războaiele Romanilor cu Dacia**. Publicațiile Comisiunii Monumentelor Istorice, secțiunea pentru Transilvania I Cluj 1921 21. A Várhegyen dák erősséget tételez föl.

15. ORBÁN Balázs: **i.m.** V. köt. 235-237; ŐA 292 74. sz.

16. HERPEI Károly: **i.m.** 18-20., 21-22; Archaeologia Értesítő ú.f. XI 1891 65-69; ROSKA Márton: **A Földközi tenger művelődésének hatása újabb kőkori temetkezéseinkre**. Erdélyi Múzeum XXV (Ú.f.) III 1908 114; ŐA 101 15. sz.

17. SCHROLLER, Hermann: **Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens**. Vorgeschichtliche Forschungen, Heft 8 Berlin 1933 74 29. sz., XXIX. t. 5-8. sz.; ŐA 101 15. sz.

18. NBKGy 2420-2442. lt. sz. a. vesszős, rácsos, rovatkás, ujjbenyomásos és bordás díszű kő- és rézkori edénytöredékek, kovapala véső, továbbá 762-819. lt. sz. barázdás tűzdelésű, lencsés díszű fazéktöredékek, két női bálványszobrocska (*idolum*), rézkori kőcsákány, rézvésvő. Vö. ŐA 102 15. sz. Az ugyanennek a mai településnek a Pukula-barlangjából viszont 2297-2316. lt. sz. a. vesszős, lencsés ékű, ujjbenyomásos és hornyolt díszű kő-rézkori edénytöredékek, 3307. lt. sz. a. egyeses fokú, háromszöges köfejsze megkezdett fúrással. Az ŐA különben ugyanazt a lelőhelyet, ugyanazon címszó alatt – egymástól függetlenül – kétszer is említi. Ld. 101 és 102 15. sz.

19. ŐA 101 15. sz. Ld. még GÁRDONYI: **A magyarországi halmok kéréséhez**. Archaeologiai Értesítő XXXIV 1914 386-387. Vö. még HERPEI Károly **i.m.** 20-21; WOSINSZKY Mór: **Az őskor mészbetetés díszű agyagművelése**. Értekezések a Történeti Tudományok Köréből XX. sz. 1. db. Budapest 1904 32; MARTIAN, Iulian: **Repertoriu arheologic pentru Ardeal**. Cluj 1920 727. sz.; NESTOR, Ion: **Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien**. 22. Bericht der Römisch-Germanische Kommission Berlin 1933 66.

20. HERPEI Károly: **i.m.**

21. CIUGUDEANU, Horia: **i.m.**

22. A NBKGy-be jutott horgas markolatú bronz sarló; lt. sz. 3295; ŐA 101-102 15. sz.

23. ŐA 105 35. sz.

24. ŐA 102 15. sz.

25. Az egyik karperec 107. lt. sz. a. az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárába, a többi holmi WOLF tordai gyógyszerész gyűjteményébe jutott. Az illető később az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának adományozta. Az Erdélyi Múzeum III 1886 181 említése szerint az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának vezetőjétől – a Székelykőről – a budapesti 1876. évi Nemzetközi Régészeti- és Embertani Kiállítására küldött tárgyak között hosszú bronz véső és három karperec is szerepelt. Az Erdélyi Múzeum VI 1889 280 szerint viszont bronztör töredéke jutott a nevezett intézmény érem- és régiségtárába. TÉGLÁS Gábor (OTÉ XII 1887) (2. r. IX) 80-81. l-on 94. sz. a. szintén ott említi a leleteket. Kiegészítő megjegyzése értelmében egyik karperec vége korongosan csavarodik össze; minden bizonnyal felső karon hordták. Vö. még GOOSS, Carl: **Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens**. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde (a következőkben AVSL) (megjelent kny-éként is) XIII 1876 55; uő.: AVSL XIV 1877 96; HAMPEL, Joseph: **Trouvailles de l'âge de bronze en Hongrie**. Budapest 1886 (megjelent a CIA. 1876 II. köt. 2. részeként) 99 II. 139-140.

26. ŐA 46 169. Ld. még ROSKA, Martin: **Der Bronzezeitpfund von Bor-év**, Mannus XXIV 1932 540-547; uő.: Præhistorische Zeitschrift XXVII 1935 48, 56. A Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek.

27. ORBÁN Balázs: **i.m.** V. köt. 235-237; ŐA 292 74. sz.

28. Az ŐA (101 15. sz.) ugyan több kora vasori késpengét is említ, lt. sz. kat azonban nem közli, keltezésük is kérdéses.

29. HAMPEL: **A M. Nemzeti Múzeumi Régiségosztály szerzeményei az 1893. év első negyedében**. AE XIII 1893 178; uő.: **A M. N. Múzeumi régiséggyűjtemény gyarapodása az április-júniusi évnegyedben**. AE XIII 1893 366. A TÉGLÁS Istvánról bemutatott torockószentgyörgyi nyakperec (*torques*) (ld. **A torockószentgyörgyi torques**. AE XXIII 1903 304) a nevezett, azóta elkallódott gyűjteménybe került. Ld. még PARVAN, Vasile: **Getica. O încercare de protoistorie a Daciei privind primul mileniu a. Chr. – Getica. Essai d'une protohistoire de la Dacie pendant le premier millénaire av. J.-Chr. Les fouilles dans la Plaine Valaque et les Gètes du Massif des Carpathes**. Academia Română. Memoriile secțiunii istorice. Seria III tomul III mem. 2. Ed. Cultura Națională București 1926 381, 446, 538, 540, 683, 705, 761, 785 és a 262. ábrá.

30. ŐA 292 72. sz.

31. ŐA 102 15. sz. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményét gyarapítja.

32. Vö. FERENCZI István: **Torda váráról**. In: **Emlékkönyv JAKÓ Zeigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára**. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása Kolozsvár 1996 187-207.

Despre geologia, geografia și arheologia bazinului Trăscău din vestul Transilvaniei (Rezumat)

Schița prezintă sumar geologia și geografia bazinului. Această unitate geografică este înconjurată de înălțimi muntoase stâncoase de înălțime medie, formate din calcare jurasice. Rama muntoasă este formată din Colții Trăscăului dinspre est (1130 m, Tr.), și de numeroase masive stâncoase dinspre vest. Toate aparțin de Munții Trăscăului din a căror bordură estică se cunosc roci vulcanice mezozoice. Flancul lor estic este mărginit de valea Mureșului; înspre vest valea Arieșului le desparte de masivul granitic al Muntelui Mare (1827 m, Tr.). În cal-

carele jurasice s-au format zăcăminte de minereu de fier lentiliforme. Din evul mediu până la începutul secolului nostru pe acestea s-a bazat industria metalurgică vestită din Rimetea. Bazinul are două căi de acces, înguste fiecare, înspre nord valea Trăscăului (Rimetea), afluent al Arieșului la Buru, înspre sud cheile p. Aiudului. Primele vestigii arheologice aparținătoare populației stabilite în zonă se cunosc din eneolitic, de pe platourile înconjurătoare, sărace în apă. Anumite părți au fost locuite și în epoca bronzului și în epoca fierului (în special faza La Tène). La momentul actual nu avem dovezi pentru prezența romanilor, dar nici această posibilitate nu se poate exclude. La începutul secolului X. ungerii găsesc aici o populație puțin numeroasă, de limbă slavă.

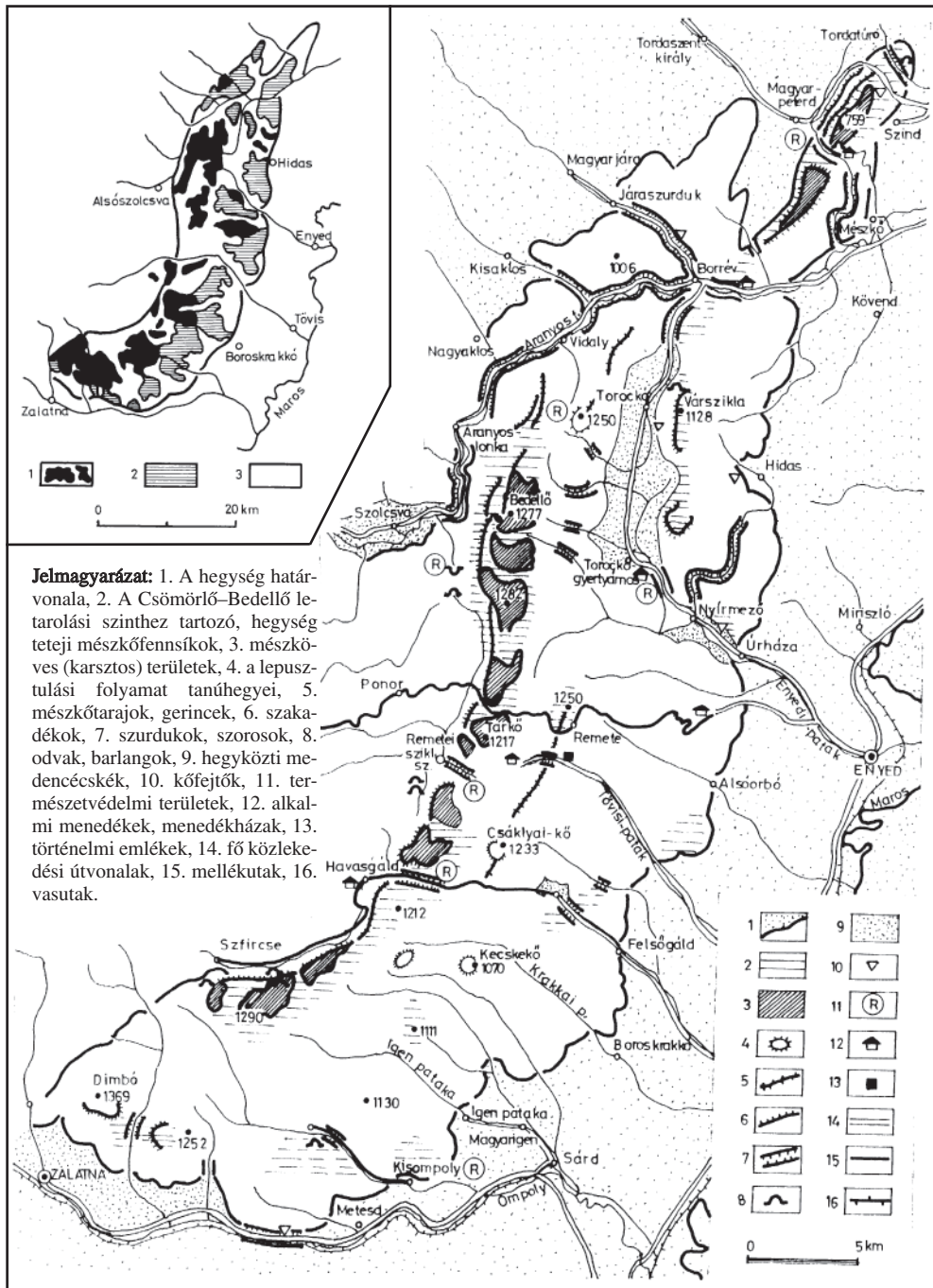
A Few Questions Concerning the Geological, Geographic, Prehistoric and Ancient Items of the Settlements of the Torockói (Trăscău) Basin in the Western Part of Transylvania

(Abstract)

The author describes the problems related to the little basin of Torockó. This area is surrounded by not very high rocky mountains, formed in the Jurassic period. The basin is encircled by the Székelykő (Colții Trăscăului, 1130 m, Tr.) from the East, and several great rocks from West. All of them are part of the Bedellő or Torockó (Trăscăului) Mountains, belonging to the Central Range of Mountains in Transylvania, that form the boundary of the Transylvanian Basin. At the Eastern side of the Torockó Mountains some porphyry and porphyrite rocks had risen in the ancient times. On the Eastern side of the Torockó Mountains there is a chain of hills, those of the Transylvanian Basin, with the large valley of the river Maros (Mureș), the main river in Transylvania. To the West the valley of the Aranyos (Arieș) river –formed on the rift valley – separates it from the block of granite of

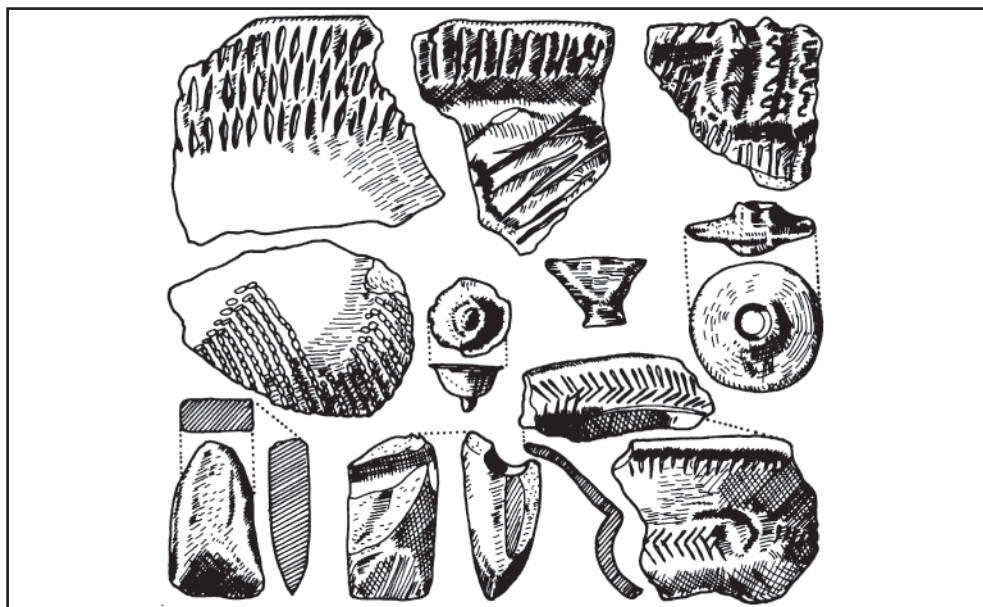
Öreghavas (Muntele Mare, 1827 m, Tr.). Layers containing iron were formed – with lenticular arrangement – in the Jurassic limestone blocks. Over the centuries, until the beginning of the 20th century this was the basic material of the well-known blacksmiths of Torockó. This large watershed valley basin has two narrow ways out: the first was made by the Torockó creek that flows toward Borrév (Buru) to the North, the other one is running through the beautiful rocky pass of Kőköz: this is the Enyedi (Aiudului) creek. The first inhabitants of this little basin that served as a shelter and gave good settlement opportunities – as far as we know – appeared on the surrounding rocky heights without any water in the Copper Age. Some areas of it were inhabited during the Bronze Age and later during the Early and Later Iron (Dacian) Age. There is no evidence of the Romans although this possibility cannot be ignored. At the beginning of the 10th century, when the Hungarian conquest and settlement had been carried out, the place was inhabited by a small number of Slavic people. (Translated by Uzonka FERENCZI)

1. ábra A Torockai- (Bedellői-) hegység átnézeti térképvázlata. (A Geografia României III. Carpații Românești și Depresiunea Transilvaniei. Buc. 1987 486 177/B ábra alapján változtatva FERENCZI István. A bal felső sarokban a Torockai-(Bedellői-) hegység mostani növényzövetkezetei. i.m. i.á. A vázlat alapján (jelmagyarázat: 1. bükkösök, 2. tölgyesek, 3. szénafüvek, legelők).

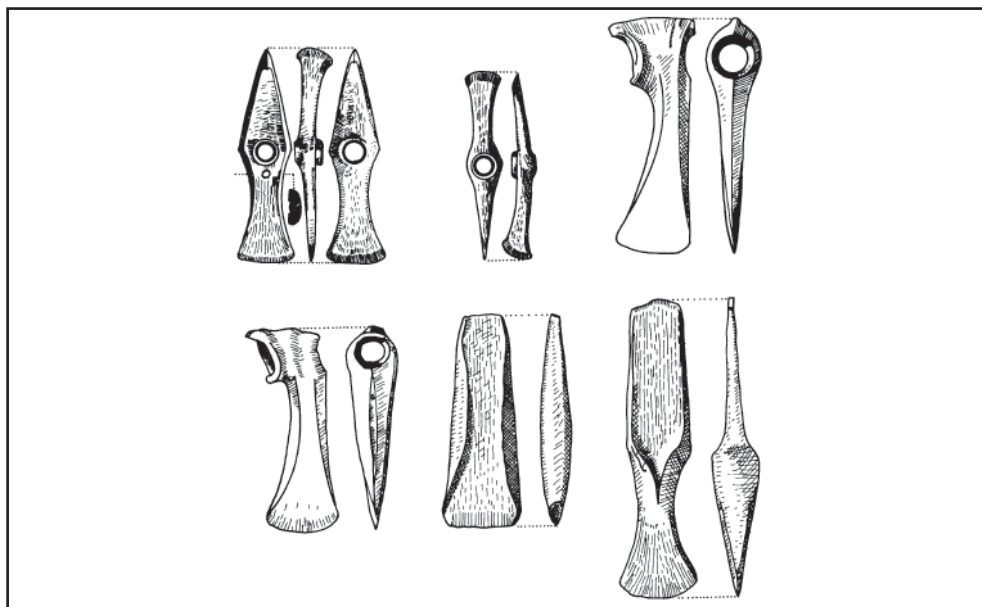

2. ábra Kő-réz kori, Kolozsskorpád-jellegű, égetett-agyag edénytöredékek. Középen csészécske, középen jobbra égetett anyag orsógomb, alul balra átfúrtalan meg átfúrt, csiszolt, csonka kőbalta Torockó környékéről.

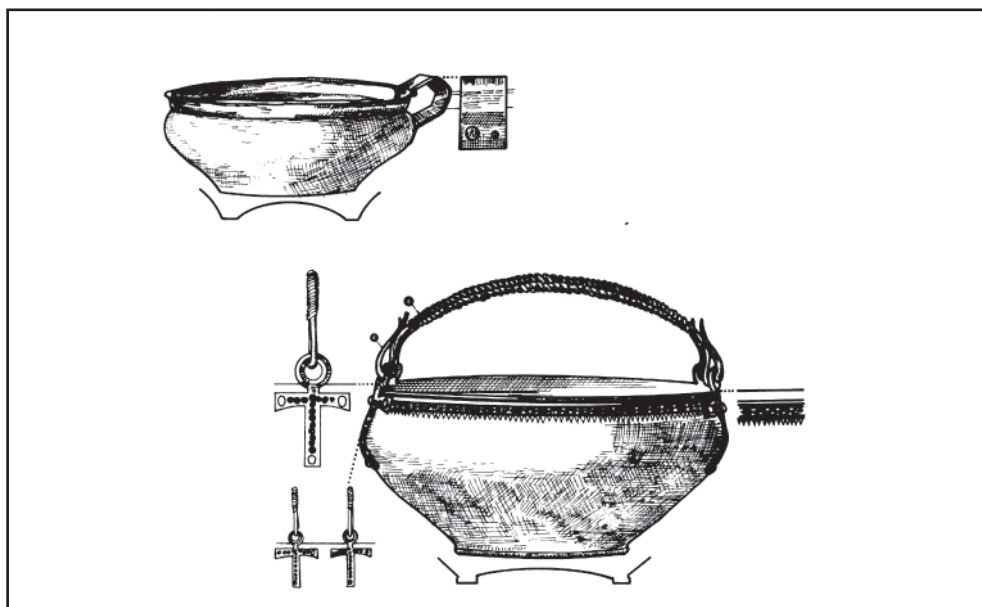

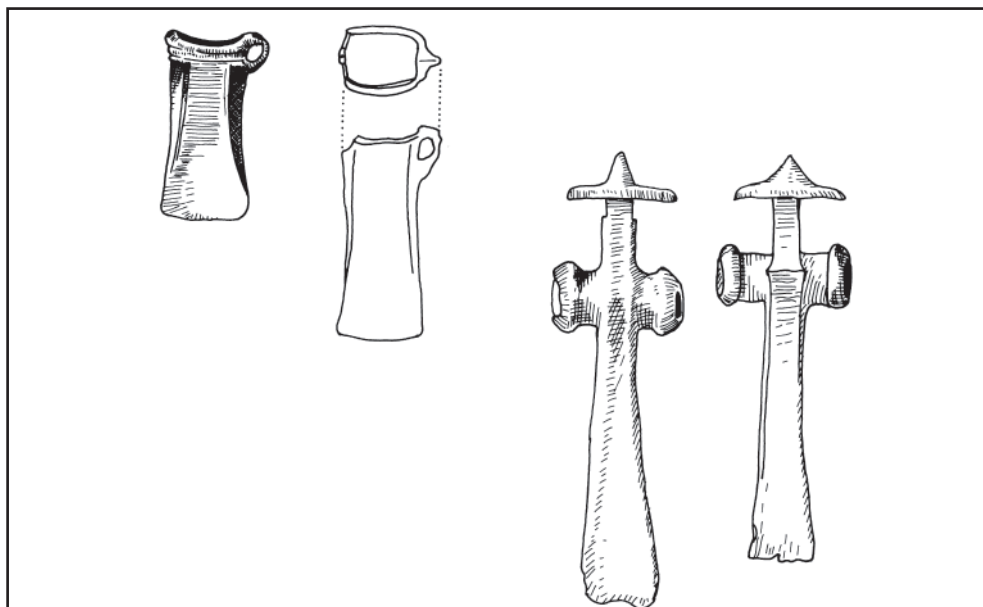
3. ábra Kő-réz kori égetett agyagedénytöredékek az egykori Alsófehér megyei Csákyáról. ÓA 54 53. ábra után.

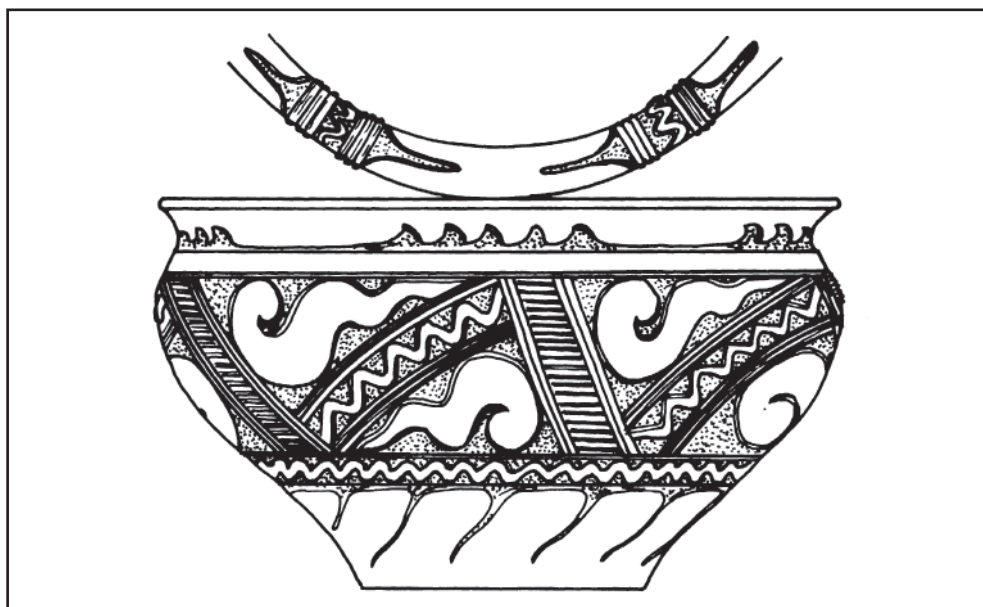

4. ábra Balra fenn kettős ellentétes élű récsákányok, jobbra fenn és balra lenn nyéllyukas bronzbalta, alul középén peremes bronzbalta, jobbra lenn talpas bronzbalta, valamennyi Erdélyből. ÓA 73 81-86. ábra nyomán

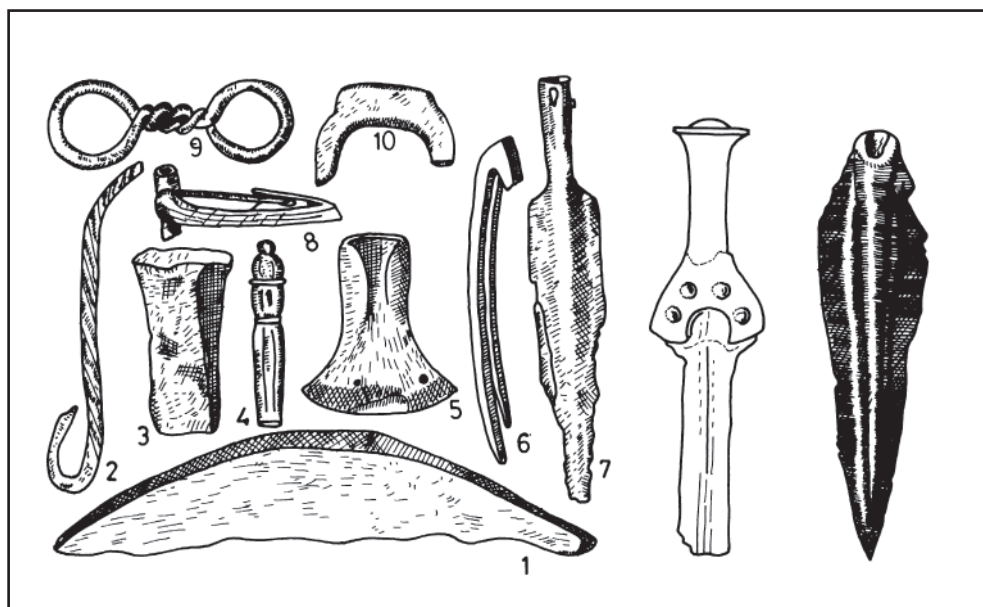
6. ábra Balra fenn tokos-füles bronzbalta Dobokáról és Döbörcsényből (Szolnok-Doboka m.) és korongos-tüskés bronz harcicsákányok Döbörcsényből. ÓA 69 68-70. ábra után.

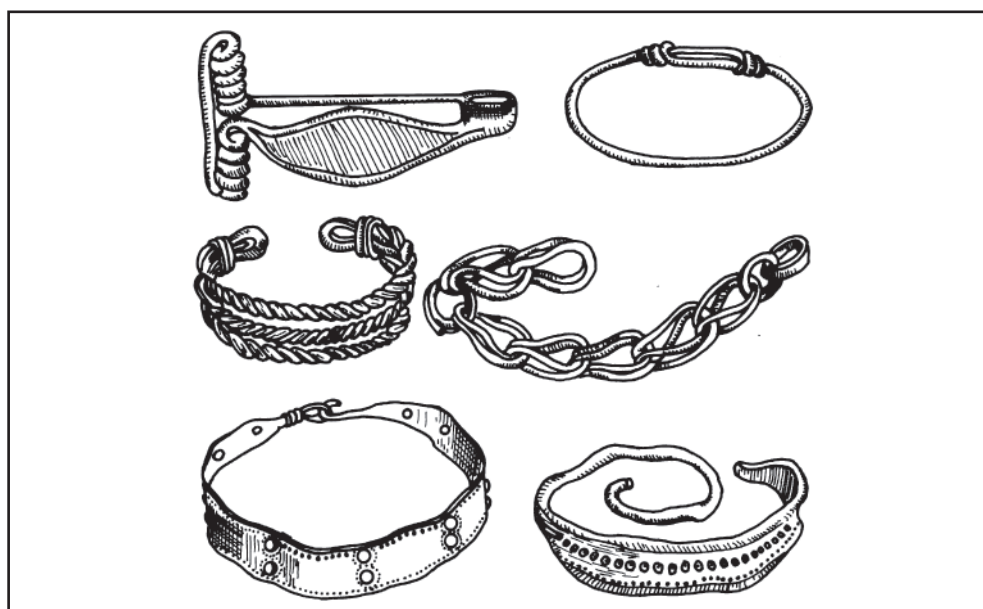
7. ábra Kimetszett díszű, égetett, agyagtál (a Szolnok-Doboka megyei) Felsőszőcsről. ÓA 91 113. ábra nyomán.

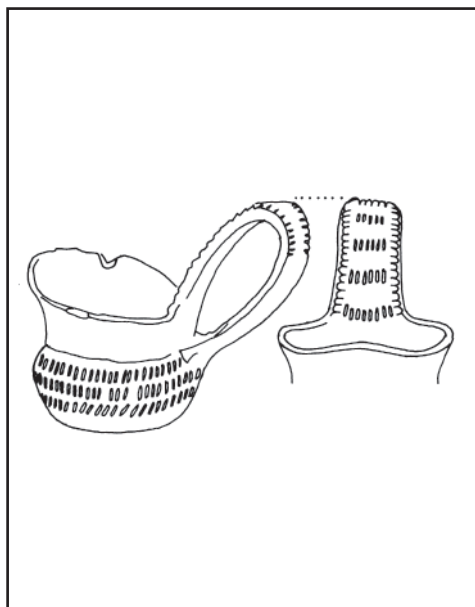

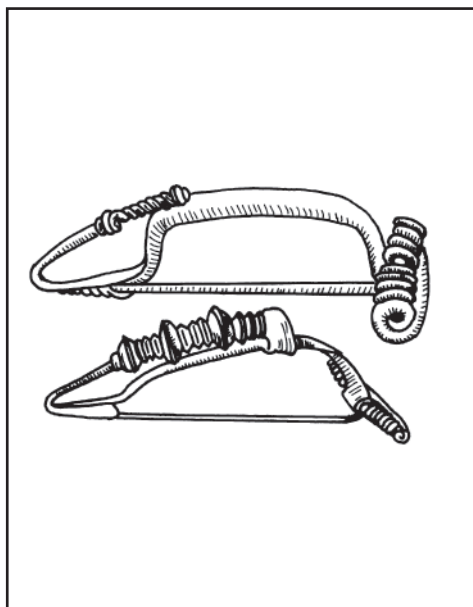

8. ábra Kelta emlékek Csákyvárról: 1. vaskés pengéje, 2. horog, 3. üllő, 4. fogantyú, 5. balta, 6. csipesz, 7. lánczsa, 8. ruhakapcsoló-tű (fibula), 9. láncszemek, 10. bőrvakaró. Jobbra: bronztőr és bronzlánczsa Csegezről. ÓA 56 56-58. ábra után.

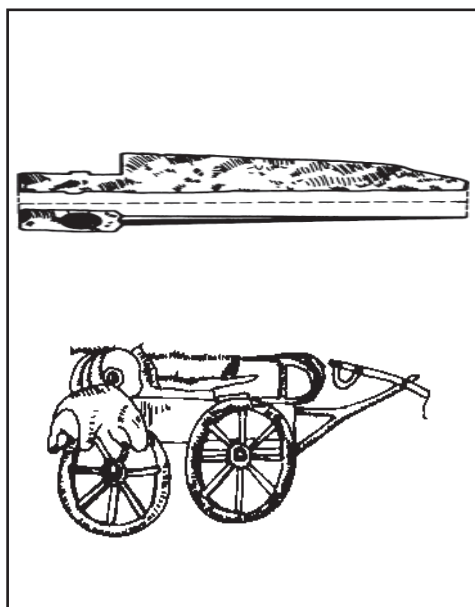

10. ábra Kő-réz kori égetett agyagcsésze a hajdani Torda-Aranyos megyei Kisbányáról. ÓA 125 151. ábra után

12. ábra Felül közép-kelta bronz ruhakapcsoló-tű (a hajdani Nagy-Küküllő megyei) Szederjesről, lenn dák kori ezüst ruhakapcsoló-tű az Aranyos menti Felsőpodságáról. ÓA 89 109. ábra után.

11. ábra Balra: harci szekérre erősíthető dák harci kés a Nagyenyedi Múzeumban. Jobbra: dák szekér a római Columna Traiana-ról. PÁRVAN, V.: *Getica. O protoistorie a Daciei*. ARMSI ser. III, tom. III, mem. 2. Buc. 1926 525 361-362. ábra nyomán.

13. ábra Vízi-madárfejes végű dák sodrott ezüst nyakpereg (torques) Torockószentgyörgyről. TÉGLÁS István: *Archaeologiai Értesítő XXIII* 1903 303-304.

KESZEG Vilmos

Aranyosszéki-tordai-torockói bibliográfia I.

(A bibliográfiáról)

Aranyosszékről több mint száz éve jelent meg érdembeni szakírás, ORBÁN Balázs (1871), majd JANKÓ János (1893) monográfiája. Azóta az iránta való érdeklődés csupán kisebb, általában közéleti lapok publikációiban élt. Valójában sem Torda, sem Aranyosgyéres nem része a történeti Aranyosszéknek. Gyakorlatilag azonban egy közigazgatási egységet alkotnak, kulturális, gazdasági életük is azonos tényezők hatására szerveződik. Ez indokolja a két város és a falvak azonos tömbként való kezelését. A Torockói-medence szintén nem része a történeti Aranyosszéknek, közigazgatásilag ma sem tartoznak egy megyéhez, de több szempontból is indokolt vonatkozó irodalmuk közös tárgyalása.

Az alábbi bibliográfia évek során állt össze, egyéni használatra készült. Ezért tartalmazza a szakkönyvek és szaklapok tanulmányai mellett kéziratok és zurnalisztikai műfajok adatait is. Ez utóbbiak sora bizonyosan gazdagítható. Néprajzi, technikatörténeti, nyelvészeti, irodalomtörténeti, történelmi, heraldikai tárgyú közlemények egyaránt szerepelnek benne. Szándékosan elhagytuk viszont a vidékre vonatkozó jelentősebb irodalmi alkotások (IGNÁCZ Rózsa, GYALLAI PAP Domokos, LÁSZLÓFFY Aladár, BÁGYONI SZABÓ István stb.) adatait. További kiegészítést képezhet a terület

természettudományi és régészeti stb. irodalma.

A bibliográfiában nem szerepelnek az általános munkák és a tordai sajtóban megjelent közlemények.

ALMÁSI István
1971 Régi népdalok Aranyosvidékről. Művelődés XXIV. 6. sz. 20-22.

BÁGYONI SZABÓ István
1990 BALÁZS Ferenc, avagy az Opus folytatása. Szabadelvű Unió. II. 85-101.

BARÓTHY István (fel. szerk.), I. Aranyosvidék [1].

BENKŐ Elek
1972 Rovásírás az Aranyos mentén. Utunk. XXVII. 30. 10.

BODOCZKI Károly
1947 Torockó és környéke. Erdély. 6-14.

BORBÉLY István
1906 Torockó története 1848—49-ben. Kv.
1927 A régi Torockó. Cluj.

BORBÉLY Sándor
1891 Az aranyosszékiek tánca. Ethn. II. 243-246.

DEMETER VADNÁR János
1988 Az erdélyi Várfalva és unitárius temploma. Honismeret. XVI. 5. 38-41.

DUNĂRE, Nicolae
1956 Aspecte etnografice ale relațiilor romîno-maghiare în Transilvania. "Făclia". Cluj. 1956. XI. 3082. 2.

FELLEGI Ottóné
1894 Egy nap Torockón. Erdély. III. 190.

FERENCZI István
1996 Torda váráról. In: Emlékkönyv JAKÓ Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára. Kolozsvár. 187-207.
1998 A nyugat-erdélyi Torockai-medence földtani-földrajzi viszonyairól és ős-, valamint ókori településeinek kérdéséről. ACTA - 1997. Sepsiszentgyörgy

F. HALAY Hajnal — SZENTIMREI Judit
1997 Torockói varrottások. Buc.

FURU Árpád
1994 Torockó népi építésze. (Erdélyi műemlékek 6.)

HARMATH Lujza
1894 Üdvözet Torockónak. Erdély. III. 167.

HELTMANN Ervin (fel. szerk.), I. Aranyosszék

HINTS Miklós

1981 Aranyosszéki festett famennyezetek. Művelődés. XXXIV. 3. 39.

1983 Festett famennyezetek, faragott kapuk Aranyosszéken. Korunk, XLII. 3. 243-246.

1989 Adalékok a nevezetes tordai fahíd történetéhez. "Épült itt helyben Tordán". Technikatörténeti Szemle. XVII. 1988-89. Bp.

HINTS Miklós — JANITSEK Jenő

1990 Aranyosgerend helynevei. NyIrK XXXIV. 84-90.
1991 Székelykocsárd helynevei. NyIrK XXXV. 174-177.

HORVÁTH SZ. István, I. MIKÓ Imre – KICSI Antal – HORVÁTH SZ. István

HUBER András

1997 Százarcú nagyhatalom. Csíkszereda. 276-388.

IMREH István

1979 Földközösség Aranyosszéken. In: Uő. Erdélyi hétköznapok. 1750-1850. Buk. 19-24.

1982 Devălmășia în scaunul Arieș. In: Viața cotidiană la secui 1750-1850. Buc. 17-28.

IMREH Lajos

1989 Adatok a tordai magyar nyelvű oktatás múltjához. (1557-1985) Kézirat

JAKÓ Zsigmond

1945 Adatok a torockói jobbáglázadások történetéhez. In: Erdélyi Történelmi Adatok. V. Cluj.

1971 Az Aranyos mente múltjából. Művelődés. XXIV. 6. 7-11.

1974/75 A torockói legenda születése és kritikája.

In: Írás, könyv, értelmiség. Buk. 1977. 62-79.

JANITSEK Jenő, I. HINTS Miklós — JANITSEK Jenő

JANKÓ János

1893 Torda, Aranyosszék, Torockó népies építkezése. Építészeti Szemle

1893 A torockói vasbányászat és kohászat. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közönyve. 1893. XXVII. 19-25, 53-56, 83-86, 139-144.

1893 Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe. Bp.

KÁDÁR József

1992 Népi csodás történetek és hiedelmek Dés környékén és Aranyos vidékén. Művelődés. XLI. 9. 18-23.

KELEMEN Lajos

1921 Torockó. Magyar Nép. VII. I-II. 26.

1927 Torockószentgyörgy és emlékei. Pásztortűz. 1927. 28.

KESZEG Vilmos

1987 Falucsfüfölk. Tett. 2. 27-31.

1991 A folklor határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken. Buk.

1991 Egy kortárs mítosz értékintegráló ereje. Helikon. II. 31. 4-5.

1991 Kórkép az igaz történetekben. Helikon. II. 43. 3.

1995 Jaj, mennyei májost kellett csinálni. Tordai beszélgetések 1. Művelődés XLVIII. 12. 28-29.

1996 Tordai beszélgetések 2. Művelődés XLIX. 9. 28-32.

1996 Emlékek az aranyosszéki farsangról. KJNT Évkönyve 4. Kv. 233-237.

1997 BALÁZS Ferenc Aranyosszék emlékezetében. In: BALÁZS Ferenc Emlékkönyv. Népfőiskolai Füzetek. EMKE, Kv. 25-34.

1997 Vallásos téma az aranyosszéki emlékvessző füzetekben. In: S. LACKOVITS Emőke (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében. II. Veszprém-Debrecen. 419-425.

1997 Írott szövegek, szövegtárgyak. In: PÉNTEK J. (szerk.): Szöveg és stílus. SZABÓ Zoltán köszöntése. Kv. 241-245.

KICSI Antal, I. MIKÓ Imre – KICSI Antal – HORVÁTH SZ. István

KISS András

1994 Ó- és Újtorda viszonya a XVI. század második felében és a XVII. század első évtizedében. In: Uő. Források és értelmezések. Buk. 143-160.

1994 Tudósítás 1803-ból a váltott gyermek elégetéséről. In: Uő. Források és értelmezések. Buk. 241-260.

KESZEG Vilmos, I. még Aranyosvidék [2] (fel. szerk.)

KISS Elek, dr.

1924 Ősi erények Torockó földjén. Magyar Nép. IX. 8. — IV. 45.

KOMÁROMI Tünde

1994 Életkép egy aranyosszéki család hiedelmeiről. In: Változás diákszemmel. (Magyar néprajzszakos hallgatók kiadványai 1.). Kv. 35-41.

1996 Rontásformák Aranyosszéken. A gyógyító román pap. Néprajzi Látóhatár V. 1-2. 87-98.

1998 Igézés az aranyosszéki Szentmihályon. In: ACTA - 1997, Sepsiszentgyörgy

KÓS Károly, dr.

1956 Arta lucrului în fier în Rimetea (Torockó). Studii și Cercetări de Istoria Artei. 1956. 3-4.. 271-277.

- 1961 Muzeul Comunal din Rimetea. Cluj.
 1971 Egy vasműves község: a régi Torockó. Művelődés XLIV. 6. 37-39.
 1972 Torockói vasművesség. In: Uő. Népélet és néphagyomány. Tíz tanulmány. Buk. 52-80.
- KUN KRIZA Ildikó
 1996 Farsangtemetés Torockón. KJNT Évkönyve 4. Kv. 217-232.
- MANCIULEA, Ștefan
 1929 Bazinul Trascăului. Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr. 1929. 115-132.
- MANZ Alfréd
 1922 Magyar szépségek. Magyar Nép. IX. 23., II. 38.
- MASZÁK Hugó
 1859 A torockói völgy (Erdélyben). Vasárnapi Újság, 1959. 28-29.
 1865 Torockzó népe. Az ország tükre. 11.
- M. BARABÁSY István
 1907 Aranyosszék összeírása 1711-ből. Gen. Füz. Kv. 104-106.
- MIKÓ Imre
 1971 Tordától Torockóig, JÓSIKÁtól BRASSAlig. Művelődés XXIV. 6. 12-13.
- MIKÓ Imre – KICSI Antal – HORVÁTH SZ. István
 1984 BALÁZS Ferenc. Buk.
- MUNTEANU Mihainé
 1987 Bátor voltam, mint egy férfi. In: PILLICH László – VETÉSI László (szerk.): Leírtam életem. Népi önéletírások. Buk. 272-280.
- MURÁDIN László
 1971 Az aranyosvidéki nyelvjárás. Művelődés XXIV. 6. 14-15.
- NAGY Jenő
 1957 Portul popular din Trascău. Buc.
 1971 A torockói öltözetről. Művelődés XXIV. 6. 47-51.
- NAGY Ferenc
 1987 Kint a fronton. In: PILLICH László – VETÉSI László (szerk.): Leírtam életem. Népi önéletírások. Buk. 97-113.
- NEMES Ödön
 1866 Regényes utazás Torockzó vidékén. Hazánk s a külföld. 705-707.
 1869 Torda. Hazánk s a külföld. 30.
- ORBÁN Balázs
 1871 A Székelyföld leírása... V. Aranyosszék. Pest
 1889 Torda város és környéke. Bp.
- PAP Domokos
 1909 Lakodalom Tordán 1702-ben. (Régi erdélyi szokásokról.) Aranyosvidék. 7-10
- P. L.
 1926 A torockói hősök emlékoszlopának leleplezése. Magyar Nép. VI. 5. VI. 22.
- PILLICH László
 1992 Régi és mai rodai hétköznapok. Forrás. XXIV. 56-66.
- RASS Károly
 1924 Hogy lesz a faluból város? Magy. Népr. IV. 44. 1.
- RAVASZ István
 1995 A tordai csata. In: A Kárpát-medence hadszíntérre válásának kérdései 1944-ben és a Magyarország keleti felén lezajlott hadműveletek, különös tekintettel a 2. magyar hadsereg felállítására és harcaira Erdélyben (Kandidátusi értekezés).
 1998 Háború Észak-Erdélyben 1944. Bp.
 1998 Harcok Erdély középső részén és a Székelyföldön 1944. szept. 5.-től a hónap közepéig. In: ACTA - 1997
- SEBŐK László
 1991 Aranyosvidék. Magyarságkutatás. 75-83.
- SEBŐK Samu
 1910 Torda és legközelebbi környékének természeti leírása. In: Tordai ált. főgimn. 1909/10 évi értesítője
- ST. Ödön
 1869 Torockói várromok. Hazánk s a külföld. 21.
- SUBA László
 A tordai kerámia története. Kézirat. Budapesti Néprajzi Múzeum Archívuma
- SZATMÁRI PAPP Károly
 1841 Torockó és a Detunáta. Kolozsvár
- SZEDILEK Csaba (fel. szerk.), I. Aranyosvidék [2].
- SZÉKELY András Mihály
 1983 Aranyosgyéres címerváltozatai. Korunk. XLII. 332-336.
- SZENTIMREI Judit
 1971 Torockói varrottas. Művelődés XXIV. 6. 56-59.
- SZENTIMREI Judit, I. még F. HALAY Hajnal —

SZENTIMREI Judit

SZENTMÁRTONI Kálmán

1957 Adatok a torockói iskola történetéhez. In: Emlékkönyv KELEMEN Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár. 577-586.

SZILÁDY Zoltán

1936 Erdély Magyar népe. Különlenyomat a Történeti Erdélyből. Bp. 11-18.

SZINTE Gábor

1910 Kapu a Székelyföldön. Népr. Ért. XIV. 27-31.

TÉGLÁS Gábor

1910, 1913 Építőáldozat Tordán. Népr. Ért. XI. (1910), 60-61; XIV. (1913), 99-101.

TÉGLÁS István

1910 Kirándulás Torockókról a Kollégium barlanghoz. Erdély. XIX. 103.

1910 Építő áldozat emléke Tordán. Népr. Ért. XI. 60-61.

1913 Építő áldozat Tordán. Népr. Ért. XIV. 99-102.

1914 Galambbúgos kapuk Tordán. Népr. Ért. XV. 124-127.

1915 A kőből kinövő kétélű kard, a vasfű és más babonák Torda vidékén. Ethn. XXVI. 285-287.

THOROCZKAY Lajos

1894 Lakodalm Torockón. Erdély. III. 184.

THOROCZKAY-THURINSZKY Pál

1912 Az erdélyi parasztház ismeretéhez. Népr. Ért. 1912. 93-103.

VETÉSI László

1997 Egy aranyosszéki idős férfi vallásos világgépe. In: S. LACKOVITS Emőke (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében. II. Veszprém-Debrecen. 320-344.

VINCZE Zoltán

1993 A torockói iskola pártfogói és tanulói (1789-1892). Erdélyi Múzeum. LV. k. 1993. 3-4. 34-49.

1998 Régi torockói sírkövek. ACTA - 1997. Sepsiszentgyörgy

VISKI Károly

1906 A tordai nyelvjárás. Bp.

1931 Székely tűzhelyek. Népr. Ért. XXIII. 16-27.

VÖÖ Gabriella

1992 Természet – mitológia – kulturális szimbólum. A Tordai-hasadék mitológiája. Ethn. 103. 3-4. 177-205.

(KÖVENDI) WERES Sándor

1891 Torda őscsaládai. Kv.

WOLF Rudolf

1993 Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603-1678. Kolozsvár (Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása)

ZSAKÓ Gyula

1944 Egy XVIII. századi torockói napló. Kv.

ZSIGMOND Győző

1993 Népi helynévmagyarázás. Helynevek és mondák Aranyospolyánban és Szentmihályon. Néprajzi Látóhatár. II. 4. 118-125.

1998 Szentmihály és Aranyospolyán helynevei. ACTA - 1997. Sepsiszentgyörgy

*** 1894 Torockók. Erdély. III. 142.

*** Aranyosszék. Független politikai, társadalmi és közgazdasági hetilap. Felelős szerk. HELTMANN Ervin. 1932-1940.

*** Aranyosvidék [1]. Politikai és társadalmi hetilap. Felelős szerkesztő BARÓTHY István. Turda, 1891-1940.

*** Aranyosvidék [2]. Az RMD Sz Lapja. Felelős szerkesztő KESZEG Vilmos, SZEDILEK Csaba. Torda. 1990-1991

Bibliografia Scaunului Arieș și a zonelor Turda și Trăscău. I.

(Despre bibliografie)

Ultimele monografii ale scaunului secuiesc Arieș au apărut în secolul trecut (Balázs ORBÁN, 1871, János JANKÓ, 1893). De atunci au apărut numai publicații mai mici. Zonele Turzii și Trăscăului nu aparțin de teritoriul scaunului istoric Arieș, însă istoria acestora se leagă în multe privințe. Bibliografia s-a întocmit pentru uz personal, într-o perioadă mai îndelungată, de aceea cuprinde și titluri jurnalistice sau de manuscris. Tematica abordată se axează pe etnografie și istorie. Bibliografia se va putea întregi cu datele de literatură din științele naturii și din arheologie, respectiv se va putea completa cu numeroase alte date, între care cele ale publicațiilor apărute în presa locală. De asemenea nu am introdus aici referirile la vasta literatură generală și datele beletristice.

**The Bibliography of the Székely
Seat Aranyos and of the Zones
Torda and Torockó (Arieș,
Turda, Trăscău Basin; Cluj and
Alba Counties) I.
(About the bibliography)**

The latest monographs of the Székely seat (district) Aranyos were published in the past century (Balázs ORBÁN, 1871, János JANKÓ, 1893). Since then only small publications were edited. The Torda and Torockó zones do not belong historically to the territory of the seat Aranyos, but their history can be linked to each other in many ways. The bibliography was done for personal use over a long period of time, and that is why it comprises journalistic and manuscript titles as well. The topics we had in view are centred around ethnography and history. It will be possible to complete the bibliography with data from the natural sciences, as well as archaeology, or with any other data, such as publications of the local press. References to the vast general bibliography, or from literature, were also ignored.

1. ábra A nagyszebeni W.H. THERRY iskolai térképének részlete a Felvinc-központú Aranyosszékkel

2. ábra Aranyosszék utólagos bejelölése törvényhatósági körzeteket ábrázoló térképen, 1882. Móhács nyugati részét tévesen Felső-Fügedhez tartozónak mutatja

Szentmihály és Aranyospolyán helynevei

(Kivonat)

Szentmihály (egykor Alsó- és Felső-) és Aranyospolyán a volt Aranyosszékhez tartozott települések. Szentmihály ma az azonos nevű község központja, Aranyospolyán jelenleg Torda városrészét képezi. A dolgozat a települések bel- és külterületének 181 (83+98), illetve 256 (49+207) helynevét és azok vonatkozó adatait közli.

1. (Alsó- és Felső-) Szentmihály

Tordától öt kilométernyire fekvő falu. Az utóbbi évtizedekben jelentősen változott az arcu-lata, erről beszédesen tanúskodnak helynevei is.

Az 1270-72 és 1876 között Aranyosszékhez tartozik. Ennek a székely széknek legrégebb faluja. Első említése 1170-ből való: **Zent Mihel-falwa** (Lásd ORBÁN Balázs: A Székelyföld leírása... V. Pest 1871).

Valószínű, hogy a tatárjárás teljesen megsemmisítette. A szék megalakulásakor nem kezd, inkább csíki székelyek települtek ide. Máskülönben a faluban már régóta együtt élnek magyarok és románok; ortodoxok, reformátusok, unitáriusok és katolikusok.

A múlt század második fele óta intenzív mező- és kertgazdálkodás folyik a faluban. Sokan bekapcsolódtak az ipari, gyári munkába. Ez utóbbiak ingáznak, főként Tordára.

A falu (mely egykor maga is két faluból állott: Alsó- és Felső- szentmihályból) ma az azonos nevű község községközpontja, s említést érdemel, hogy a község területéhez (Mészkö

faluhoz) tartozik a méltán nagy hírnévnek örvendő Tordai-hasadék.

1981-85 között gyűjtöttem össze a falu helyneveit. Adatközlőim voltak: SZÉKELY Tamás, született 1890-ben; KERÉKI Pál, sz. 1932-ben; BAJKA András, sz. 1913-ban; SZÉKELY Sándor, sz. 1920-ban, KERÉKI Ildikó sz. 1936-ban; KERÉKI Csaba, sz. 1959-ben; id. KERÉKI Pál, sz. 1908-ban. Köszönetet mondok mindenkinek, aki munkámban segített.

Az anyag közlése: 1. Sorszám, illetve a térképre utaló szám 2. A név (köznyelvi alak) 3. A helyi ejtésforma (ha a kiejtés eltér a köznyelvitől) 4. Névváltozat(ok) zárójelben. 5. Utalás a tájrész jellegére, mivoltára 6. Népi közlés, népi névmagyarázat 7. A név eredetére, életére, jelöltjére vonatkozó megjegyzés(ek)

Használt rövidítések: Á=árok D=domb Ép=épület F=forrás Fr=faluréssz l=legelő N.=népi közlés, névmagyarázat P=patak sz=szántóföld te=temető, r.=románul

Adattár

A bel- és külterület neveinek felsorolása előtt egy a falu nevéhez kapcsolódó népi névmagyarázatot, névmagyarázó mondat ismertetek:

N.: Az Aranyos túlsó felén volt a község abba az időben. Szentléleknek hitták. A tatárak, hogy felégették a templomat és mindent, a harangat bédobták oda, amit Szentlélek árkanak hinak. Egy ember megmaradt a tatárjárásból, az ájtott ide, s mondta: – Lévén az a község Szentlélek, legyen ez a község Szentmihály. Me ötet Mihálynak hitták.

Elmondta: SZÉKELY Tamás

1.1 Belterület

1. Állategészségügyi diszpenzár, a név második tagja átvétel románból, dispensar 'beteggondozó'; 2. Állomás utca (r. str. Gării); 3. Alsófalvi alsó temető; 4. Alsófalvi felső temető; 5. Alsószentmihály, Fr Az Aranyos folyását tekintve az alsó Fr; 6. r. Strada Arieș; 7. Asztalosműhely; 8. Babos utca (str. Prunului, r.); 9. Bányoni út

10. Begyűjtő központ (Patkányfészek), egyben kölcsönző is; 11. Bodog utca (Bodok utca, r. str. Bodog, str. Detunata); 12. Borbélyüzlet; 13. Bőrösök (Szűcsműhely), kötőde is van az Ép-ben; 14. Bútorraktár; 15. r. Strada Caisului; 16. Bútorüzlet; 17. r. Strada Cireșului; 18. Cipőgyár (Hála), a kolozsvári

vállalathoz tartozó részleg; 19. r. Strada Câmpului; 20. Csárda út (Gyepes út); 21. Csiga utca (r. str. Ciga, str. Sălciilor); 22. Csorda utca (r. str. Ciurzii, str. Fântânilor); 23. Diszpenzár, egészségügyi rendelő; 24. Dosu Morii utca; 25. Drótháló fonoda (Drótplásza fonoda); 26. Falerakat; 27. Felsőfalvi temető; 28. Felső kocsmá (Réta); 29. Felsőszentmihály, Fr; 30. Fényképészet; 31. Főút (Főutca, r. str. Principală); 32. Forrás utca (r. str. Izvor); 33. Fundatura; 34. Hesdád utca (Hesdát utca, r. str. Hăjdate); 35. Iskola; 36. ITSA-IA, Icăja. Autópark, javítóműhely; 37. Katolikus templom, volt Miske-kápolna; 38. Katolikus templom utcája (r. str. Paltinis); 39. Kicsi üzlet, kisebb vegyes üzlet; 40. Kollektív, Kólektiv. A téesz épülete.; 41. Kollektív iroda, Kólektiv iroda, (Demeter féle ház, elemi iskola). A téesz irodáinak épülete; 42. Kolonia I. utca (r. str. Coloniei I.) A Kolonia (I-IV) új település, 1918 után létesült. Többségben románok, kis rész cigányok lakják. 43. Kolonia II. utca; 44. Kolonia III. utca; 45. Kolonia IV. utca; 46. Komplex, (szövetkezet) áruház; 47. Konyok utca (Katica utca, r. str. Cotita, str. Razoarelor); 48. Könyvesüzlet (Librăria); 49. Kötöde, szűcsműhely is működik az épületben; 50. Kultúrház (Kultúrotthon, Kultúrpafta), WOLF Gyula egykori földbirtokos udvarháza volt. 51. Kultúrház utcája (r. str. Căminului); 52. r. Strada Livezilor; 53. Malom utca (r. str. Morii); 54. ro Strada Mărului; 55. Mészkö utca (Mészköi út, r. str. Cheii); 56. r. Strada Moșilor; 57. Milícia, a rendőrség épülete. Az elnevezés átvétel románból; 58. Néptanács (Községháza); 59. r. Strada Nouă; 60. Növényvédő központ; 61. Nyíl utca (Nyilak útja, r. str. Delnitei, str. Mecanizatorilor), a hasonló nevű parcella mellett található; 62. Ortodox utca (Román utca, r. str. Ortodoxă, str. Arinilor); 63. a. Óvoda, Református iskola volt; 63. b. Óvoda, volt unitárius iskola; 64. Pékség; 65. Posta, a posta és a cukrászda épülete; 66. Református utca (Református templom utcája, r. str. Reformată, str. Sălciilor); 67. református templom; 68. Román templom; 69. Sportpálya (Fodbalpálya); 70. r. Strada Steluței; 71. Gura Moșilor, kocsmá; 72. Szémété, mezőgazdasági gépjávitó vállalat; 73. Szentmihály utca (r. str. Sf. Mihai, str. Liliacului); 74. Tanácsterem, az unitáriusoké, a reformátusoké is épül; 75. Temető utca (r. str. Cimitir); 76. r. Strada Teiului; 77. Torda utca (Tordai út, r. str. Turzii. Jude utcája); 78. Új Kolonia utca (r. str. Colonia nouă); 79. r. Strada Trandafirilor; 80. Unitárius templom; 81. Vasút (Strek); 82. Virág utca (r. str. Florilor); 83. r. Strada Vancei;

1.2 Külterület

1. Állatnövelde, Állatnevelde (Bébi, Bébi Bif); 2. Állomás, Álomás, vasútállomás; 3. Alsó Bodok, sz; 4. Alsó Csiga, zöldséges; 5. Alsó nyilak, zöldséges; 6. Alsó rétek; 7. Aranyos, Aranyas, folyó; 8.

Bágyoni határ, sz; 9. Bágyoni patak, P; 10. Bálásziéra, homokbánya; 11. Báró tag; 12. Berek (Bereg), valamikor berek volt, most sz. Az Aranyos partján végig; 13. Kis Berek, a Berek része volt; 14. Nagy Berek, ugyancsak a Berekhez tartozott, erdő volt ott régebb; 15. Bodok (Bodog), sz. Alsó és Felső Bodok is ennek a részei; 16. Bogát, sz; 17. Bokorszer, sz; 18. Borzás, sz. N.: Aki örökelte az mondta: - Nincs itt egy borzagyűkér, hogy megkössöm a lovamat. Az nem vót. Mégis a helynek ez a neve. Elmondta SZÉKELY Tamás; 19. Bűdösköláb, Bűdesköláb, sz; 20. Bűdös kút, Bűdes kut, zöldséges; 21. Csécs tag, sz; 22. Csiga, zöldséges. Résezei: Alsó és Felső Csiga; 23. Csókás oldala, kopár hegyoldal; 24. Dávid tag; 25. Demeter tag, sz; 25b. Dézsi tag; 26. Egyházföld, Egyházföld, sz; 27. Eprés, gy; 28. Eprés alja, sz; 29. Felső Bodok, sz; 30. Felső Csiga, zöldséges; 31. Felső nyíl, zöldséges volt, most a Vízművek kaszálója; 32. Felsőfalvi szőlő, sző.; 33. Funduj, sz; 34. Fűnyíl; 34b. Gyepes út; 35. Hegy, magasabb domb a Kripta körül.; 36. Hosszú láb, sz. N.: Azé hitták Hosszú lábna – 2000 m - me a régiek azt tartották, hogy a vak és a süket mérte ki. A vak fogta az ekét, a süket hajtotta a marhákat. A vak meguntá fogni, mind kiátotta: - Ha, ha ... ! De a süket nem hallotta. Mentek amíg megunták, azé lett ilyen hosszú ez a láb. (Elmondta BAJKA András); 37. Káposztás, ma már Fr; 38. Kenderágy láb, sz; 39. Kenderázató tó, l; 40. Kenderes, sz és Fr; 41. Kerek szőlő, sző.; 42. Kincses verem, sz; 43. Kis Bodog, sz; 44. Kis Berek, sz; 45. Kis Csorgó, sz; 46. Kis kút, sz; 47. Kiskút láb, sz; 48. Kis oldal, l N.: Neve a régi tulajdonos nevéből; 49. Kis Pali kútja, sz; 50. Korsóköláb, sz. N.: Sok csrépedény törmeléké került ott elő; 51. Kövendi hosszú, sz; 52. Köves lejtő (Köves hágo), sz; 53. Középláb, sz; 54. Kripta, kaszáló, gyümölcsös, sz, te; 55. Kriptai forrás, F; 56. Kripta-tető, sz; 57. Lágýföld, Lágýföld, sz és l. N.: Negyvennyócba ott sülyedtek el a hadak, a Négydomb alatt; 58. Legelő, l; 59. Létom-hegy, Létam-hegy (Létam), magas D; 60. Nagy Berek, sz; 61. Nagy Csorgó, sz; 62. Nagy Horgas, sz. N.: Úgy horgasan ment a föld arra felé; 63. Nagy vápa, l; 64. Négydomb, l; 65. Nyíl (Nyilak), zöldséges; 66. Nyugadó, l N.: Ott pihentek meg Tordára menet.; 67. Ördögös, Ördöngös, l N.: Füzes volt a Szentlélek árka körül Vad hely. Ijédt meg mindenki a fáktól, hogy az ördögek ott tanyáztak; 68. Pad, sz. N.: Legelő volt.; 69. Palabánya, l; 70. Paladomb, l; 71. Pardé, l jórész már a mészköi határban; 72. Patakrajáró, sz. N.: A vége a Bágyoni-patakra jár le.; 73. Peresláb, sz. N.: Gyakran pereltek érte. A Tóhelyes mellett van.; 74. Rét, sz. N.: Régebb kaszáló volt.; 75. Rókalyuk, sz; 76. Rövid (Rövid láb), sz; 77. Sajkút (Sajtkút, Sajnoskút, Sóhajkút), sz. N.: A juhászak meg szoktak telepedni itt. A háború idejéő van. Mihály vajdát a közelbe vagy épp ott végezték ki.; 78. Sinfalvi határ, sz; 79. Sujaberek, sz; 80. Szentlélek, l N.: Régebb falu volt ott,

harangot is találtak azon a helyen.; 81. Szentlélek árka, I N.: Ott volt régebben a falu, az Aranyosan túl; 82. Szindi völgy, kaszáló; 83. Szolgabíróné tagja, sz.; 84. Szőlő teteje, I 85. Telek, sz. N.: A Kripta és a patak közt van, Kövend felé. Falu volt ott.; 86. Temető; 87. Tisztás, le.; 88. Tóhelyes láb, sz. N.: Nagy parcella föld a falu alsó részén. Esős időben, itt megáll a víz.; 89. Tonorok, le.; 90. Új fogás, sz. N.: legelő volt, a fiatal házásoknak onnan fogtak egy új részt.; 91. Vas csorgó (Nagy csorgó), sz.; 92 Vas oldal, sz.; 93. Vereskőláb, sz. N.: Vér folyt itten.; 94, Vervölgy, sz. N.: A tatárdúláskor a falu itten porrá ment. A bágyoniak és a szentmihályiak közötti összetűzések helye ez.; 95. Viala tó, I N.: Sok hal volt benne. Aranyászni is akartak erre. Egy halászról nevezik így.; 96. Vizesvölgy, sz.; 97. Vízművek, az azonos nevű vállalat területe.; 98. Vlászka lyuka, I.

2. Aranyospolyán helynevei

Aranyospolyán a régi, 1270-72 és 1876 közt hivatalosan létező Aranyosszékhez tartozik. V. István kiváltságlevele említi először (1270-72), amelynek átrása 1289-ből IV. Lászlótól származik, s az előbbieket III. Endre 1291-ben kelt megerősítéséből ismeretesek.

A kézdi székelyek betelepítése az itteni – Aranyos menti – elpusztult királyi birtokokra 1264-1271 között ment végbe (JAKÓ Zsigmond: Az Aranyos mente múltjából, Művelődés 1971/6). A százados katonai szolgálat és a szabadabb életforma alakította az Aranyos menti, zömében unitárius és református székelyek hagyományvilágát, műveltségét, sőt gazdasági kultúráját.

Az 1890-i népszámlálás 969 lakosúnak jegyzi Aranyospolyánt, s ebből 447 magyar és 365 román; vallás szerint pedig 517 a református. Ma a falu népessége meghaladja a kétezer főt (a lakosság körülbelül 3/5-e román, 2/5-e magyar, s viszonylag sok a cigány is). 1890-ben (JANKÓ János: Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe Bp. 1893) 2310 hold Polyán összes területe, s ennek legnagyobb része szántó, s ugyancsak jó része rét és legelő. Uradalmi ménes és juhászat is volt itt ezidőben. A föld nagy része a szövetkezetesítésig különböző uradalmak birtoka. A falubeliek szinte kizárólag földművesek voltak, mindaddig amíg bekövetkezett Torda ro-

hamos iparosodása, s a föld egyre kevésbé képviselt vonzerőt.

Aranyospolyán, volt falu (1970-ig), ma Torda városrésze, az említett helység és Aranyosgyéres közötti terület el, az E 15-os országút két oldalán. Balról (az Aranyos folyását tekintve) az Aranyos, jobbról a Rákos pataka szeli át a falu határát – még a lakott rész közelében. Az Aranyos hordalékos, legalsó teraszán települ tehát Polyán. Téesz és állami gazdaság is működik itt. Kolozs megye élenjáró gazdasági egységei közé tartozik. Mégis a polyáni téesz dolgozóinak több mint fele nem helybéli. Torda és Gyéres közelsége, melyek jelentős ipari központok, akkora vonzerőt képvisel, hogy az aktív lakosság nagyobbik része, kb. 90%-a, az említett városokba vagy még messzebb ingázik.

Az utóbbi öt évben nagyot változott a határ arculata. Aranyospolyánban lecsapolták a Rákos patak körüli mocsaras részeket, kivágták a bokrokat, fákat: szántó lett a rétből, s eltűnt a berek is. A határ Gyéres felőli részén meglegházak sorakoznak. Az Aranyos felőli részen pedig homokbányákat létesítettek, sőt egy víztisztító üzem is, s mindkét oldalon bővült a csatornahálózat.

Már a táj dinamikus átalakulása indokolja a helynévgyűjtést e vidéken, a tudomány számára "beszélő" nevek továbbmentését, mert mindig jól jön, sokszor meg égetően szükséges a múlt tanúbizonysága.

1981-ben gyűjtöttem össze a falu helyneveit. Adatközlőim voltak: BOTA Béla (50), KIS Áron (83), MÁRTON Ida (60), RIGER Károly (77), VAS József (47), VASS Domokos (77), ZSIGMOND Ibolya (42); többnyire földművesek, illetve (a gyári munka, kőművesség mellett) földműveléssel is foglalkozó emberek. A szomszédos Szentmihályról ÁRKOSI János (1923) segített munkámban. Ezúttal is köszönet nekik (zárójelben akkori életkoruk), valamint JANITSEK Jenőnek, aki kiegészítette (13 adat) gyűjtésemet.

Adattár

Az anyag közlése: 1. Sorszám. 2. A név ismertségére, használati fokára utaló rövidítés 3. A név (köznyelvi alak) végig nagybetűvel 4. A helyi

ejtésforma (ha a kiejtés eltér a köznyelvitől) egyezményes átírásban 5. A népnyelvi forma után megadom az egytagú nevek hová? kérdésre felelő határozóragját 6. A térképre utaló szám (félkövérrel). Nem adtam számot a bizonytalan vagy a nem lokalizálható neveknek 7. Névváltozatok zárójelben 8. A történeti adat, ha van. Évszám: helynév, forrásrövidítés 9. Utalás a tájrész jellegére, mivoltára 10. Népi közlés, névmagyarázat 11. A név (helyére), eredetére, életére vonatkozó megjegyzések

Használt rövidítések:

a. A tájrész jellegére utalók: Á=árok b=berek D=domb e=erdő F=forrás Fr=falurész gy=gyümölcsös ke=kert l=legelő O=oldal P=patak r=rét sz=szántóföld t=település, tanya te=temető tö=töltés, U=utca, Vr=városrész

b. A történeti bibliográfiánál használtak: Ap.á.jk.=Aranyospolyáni árverési jegyzőkönyv 1876; Ap.jk.=Aranyospolyán parókiájának jegyzőkönyve 1833; Ap.l.t.=Aranyos-Polyán község részlet lajstroma és térképe 1870; C.S.=C. SUCIU: Dicționar istoric al localităților din Transilvania. I-II. București, 1967-1968; FNSZ=KISS Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp. 1988; J.J.=JANKÓ János: Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe Bp.1893; HA = Helynévtörténeti Adattár SZABÓ T. Attila kéziratosa anyagából; O.B.=A Székelyföld leírása... V, Pest. 1871.

P.N.L.=A Pallas Nagy Lexikona 18 kötet 1893-1900

c. Egyéb rövidítések: csn.=családnév Ép=épület L.még=lásd még N.=népi közlés, névmagyarázat +=kihalt név X=a fiatalok (tizen- és huszonévesek) nem vagy alig ismerik az elnevezést

2.1 Belterület

1. A Határ utcája, **8.** (A temető utcája) U.A határ, illetve a temető felé vezető út ez; 2. Alszeg, -re. A Gyéres felé eső Fr; 3. A Temető utcája, **8.** (A határ utcája) u.; 4. X Belső utca, **26.** U.A falu belső részében van. Innen az elnevezés; 5. Bikák istállója, Bikák istállója, **5.** Ép Az állami gazdaság irodáinak egyik épülete. Az volt, amire a név utal; 6. Cigánysor, -ra. **12.** U. Cigányok lakják az utcát; 7. + Csemete utca, 1744: Csemete Utzában, HA; 8. + Falu-sikátor, 1744: az Falu Sikatora mellett, HA; 9. X. Faluszéle, Faluszélire. **6.** U. 1734-35: A Falu Szelin, a Kis uczának a felső végin, HA; A falu szélén található. Innen a neve; 10. + Falu vége, 1712: Az Falu végén az osztásban, HA. 11. + Felsőfal, 1744: az Felső Falu végin. HA. 12. Felszeg, Ferszeg,-re. A Torda felé eső Fr; 13. Fotbalpálya, Fodbalpálya,-ra. **19.** (Stadion), Sportlétesítmény; 14. Főút,-ra. **1.** (Nagyút, Nagytutca), 1712: az Nagy Uczáb(an), HA, U. Az E15-ös orszáágút; 15. X Gombos malma, **23.** (Malom) Ép. **16.** Gosztát,-hoz. **4.** (Hodály, TERÁSZ) Hivatalépület és környéke. A név átvétel

románból; 17. Hodály, -hoz. **4.** (Gosztát, TERÁSZ) Különálló épület a faluban, a szélén; 18. Iskola,-ba,-hoz. **15.** Ép Nevét a benne működő intézmény nevééről kapta; 19. Jézus keresztje; A falu vége és a temető között álló keresztfa. 20. X Kishíd,-hoz. **30.** híd. Az elnevezés a nagyságra vonatkozik; 21. Kisutca,-ba,-ra. **2.** 1734-35: A Falu Szelin, a Kis uczának a felső végin, Vicinussa ... más felől, a Falu közönséges folgje (deserta sessio); 1742: Az Kis Utzán, HA. U. Az elnevezés a falu főútjához, a Nagytutcahoz viszonyítva történt; 22. Kollektív, Kólektív,-hez. **17.** (MURAI) Ép. A téesz irodáinak épülete; 23. Koperativa,-ba,-hoz. **11.** (Szövetkezet) Ép, Állami kereskedelmi egység. Az elnevezés átvétel románból; 24. X. Madaras utca, **9.** U, N. "Ott berek volt, pár ház volt csak abban az utcában, oda jártak a KOVÁCS leánykhoz a fiúk; azé csúfolták Madaras utcának az utcát, a jómadarakró"; 25. Malom,-ba,-hoz. **23.** Ép N. Itt van a falu malma, az állami. Valamikor vízmalom volt; 26. X Malomkert, -be. **27.** Ke. A malom szomszédságában fekszik; 27. Malom utca. U. A malom felé vezető utca. 28. X Masina híd, **29.** híd, a Masina utca közelében van. Innen az elnevezés; 29. X Masina utca, **20.** U, N. "Régen szeszgyár volt az utcában. A gépet pedig mind masinának mondták." 30. X Mezőszéle, Mezőszélire. **3.** U, N. Utca közel a falu széléhez. Régebb a mezővel volt határos.; 31. X Milia néni utcája, **20.** U, N. Nevét egyik lakója nevééről kapta.; 32. Mozi, -ba,-hoz. **18.** Ép A mozi épülete, s egyben kultúrotthon (volt üzlethelyiség is!); 33. X MURAI, -hoz. **17.** (Kollektív) ép .N. Nevét hajdani tulajdonosáról kapta.; 34. Nagyút, -ra. **1.** (Főút. Nagytutca) u.; Nagytutca, -ra. **1.** (Főút. Nagyút) u.; 35. Néptanács, -hoz. **16.** (Óvoda, Szfát) Ép N. A Néptanács székhelye volt, ma óvoda.; Óvoda, -ba,-hoz. **16.** (Néptanács, Szfát) Ép. 36. Posta, -ra. **24.** (Postás) Ép A helyi posta épülete, s egyben a postás lakóhelye, háza.; 37. (A) Postás, -hoz. **24.** (Posta) Ép; 38. Régi óvoda. **21.** Ép A közelmúltban óvoda volt, ma iskola, illetve annak melléképülete.; 39. Román temető, **22b.** te; 40. Román templom, **14.** Ép, Ortodox templom. 1886-ban építették.; 41. X SOMKEREKInél, SOMKEREKIné. **20.** utcarész, N. Szeszgyár, kocsmá, kuglipálya volt itt régen. Az elnevezés a tulajdonos nevéből származik.; 42. Stadion, -hoz, -ra. **19.** (Fotbalpálya); 43. Szfát, -hoz. **16.** (Óvoda, Néptanács) Ép Az elnevezés átvétel románból. 44. Szövetkezet, -be, -hez. **11.** (Koperatívva) Ép N. "Magyarították anyámék, hogy a dédnagyapám mikó legény vót, ahol a szövetkezet van, egy domb vót, zöld fű vót ott, s esténként oda kigyúlt a fiatalság, a fiúk, diskurálni. Ahogy ott diskuráltak, megláttak egy szép lót legelni. Kérdezték egymástó melyik akarja meglavagolni. S akkó a nagyapám megfogta a lót és feszöktett a hátára. Akkó a ló két lábra állatt s feszállatt vele a levegőbe. Erepuült vele az Aranyosan keresztű a Hegyig, próbálta hozzádörzsölni, hogy levevse a hátaró, ő jól belékapaszkodott a sörényibe. A ló meg-

fordult ide, ahol berek vót. A süllyedős, bokras, fás hely, bébütt vele a sűrűségbe, s ott a fák lehúzták a ló hátáról. Bésett a mocsárba, s ott a barátai rátaláltak, kivették s hazavitték. Azótátó a vén BALOG többé nem lovagolt.” Elmondta: VAS József; 45. Temető, -be, -re. **22a**, te; 46. Templom, -ba, -hoz. **13**. (Magyar templom), 1715: az Nagj Uczában eszakra valo szeren az Református Templom felöll szomszedja ... HA, Ép A magyar református egyház temploma.; 47. X Terasz, -hoz. **4**. (Gosztát, Hodály) Ép N. Nevét hajdani tulajdonosa nevérol kapta.; 48. X Trombitás utcája, **26**. U, Nevét egyik lakójáról kapta, illetve egyik lakójáról nevezték el. 49. + Vízre járó utca, 1715: az Falu közönseges vízre járo utzája, hátul határa az régi Patak följas, határában fűzfák vannak. HA.

Aranyospolyán utcai - főleg a falunak Torda városához való csatolását követően - román neveket kaptak. E neveket a magyar lakosság is gyakran használja, mégpedig többnyire román alakjukban. A továbbiakban csak felsoroljuk a román (hivatalos) utcaneveket, amelyek közül többit, bár ritkán, de magyar fordításban is használ a polyáni magyar lakosság: Strada Bercului (Berek utca), Strada Bistriței (Besztercei utca), Strada Bucegi (Bucsedzs utca), Strada Făcliei, Strada Grădinilor (Kert utca), Strada Hațegului (Hátszeg utca), Strada Margaretelor (Margaréta utca), Strada Morii (Malom utca), Strada Păcii (Béke utca), Strada Poiana, Strada Racoșului (Rákos völgye, Rákos vögye utca), Strada Scurtă, Strada Stadionului (Stadion utcája), Strada Gen. Jonel TARAS, Strada Valea Racoșei, Strada Vrancea (Vránca utca), Strada Vulcan (Vulkán utca).

2.2 Külterület

1. A Bazin, -hoz. **74**. Öntözőmedencéje az állami gazdaságnak. Az elnevezés átvétel románból.; 2. X A Boté, -ba. **66**. sz. N. Uradalom volt.; 3. A Csónaknál, A csónaknál'. **82**. Átkelőhely komppal; 4. X A DINDÁRÉKÉ, -ba. **36**. 1889: DINDÁR Elek, O. B.; sz. N. A DINDÁR birtokos család tulajdona volt.; 5. X A HEGEDŰSÉ, -be. **42**. sz. N. "HEGEDŰS paptó veték a pojányiak"; 6. X Akácós, Akácás, Ákácás, -ba. **52**. sz. N. A Zémező egy része. Volt itt egyszer egy sor akácfa, innen az elnevezés.; 7. X Akasztófa, -hoz. **28**. sz. N. "Lehet valamikor sokakat felakasztattak arra.; 8. + Alájáró; 1701: az aló jároban (sz), HA. 9. X A LÉTAIÉ, -ba. **37**. sz. N. "Egy LÉTAI nevezetű papé volt."; 10. Alsó berek, 1701: az alsó Berken, HA; 1851: Az also Bereki kaszáló; HA, 1893: Alsó berek. J. J.; Talán a mai Berek egyik, alsó részén volt.; 11. X Alsó forduló, **39**. (Ásó forduló), 1701: Az alsó Fordulón, HA; sz. Fekvéséről kapta nevét. Két másik fordulóhoz viszonyították.; 12. Alsó Hosszú, 1701: Az alsó hosszuban az felső kőves hágónál. HA, 1893: Alsó-Hosszú, J. J.; 13. + Alsó-kút, 1744: A Rákos fűn az

Also kútnál. HA. 14. + Alsó Rét, 1445: Fesewreth et Alsoreth...inter duos fluvios Rakos...; HA. 15. + Alsó út, 1744: az also fordulon az also uton alol; HA. 16. + Alsó Víz, 1701: az alsó víz között, HA. 17. X A MENDELÉ, -be. **17**. (A MENDEL tanyája) sz. N. Nevét egy földbirtokosról kapta.; 18. X A MURAIÉ, -ba. **15**. sz. Nem a SZENTPÁLTól örökölt rész.; 19. + ANDOK János Berke, 1734-35: ANDOK Janos berke. HA. 20. A Pataknál, A patakna. **16**. (Liska, Liska patak) A Liska patak körüli határrész.; 21. X A POLONYIÉ. A POLONYIÉ, -ba. **14**. (A PORONYIÉ, Tanarok) sz. N. Egykori tulajdonosáról nevezték el. POLONYI és PORONYI, egyazon név ejtészváltozatai.; 22. X A PORONYIÉ, A PORONYIÉ, -ba. **14**. (POLONYIÉ, Tanarok) sz.; 23. + Apró Nyilak, 1774: A két Rakos kozt az apro nyilakban a Falu felöl valo Rakos mellett, HA. 24. A Rákos kútja, **45**. (+Rákosfő) forráskút.; 25. Aranyos, -ra, (Aranyas, r. Aries), 1075: in loco, qui dicitur hungarice **aranas**, latine autem aureus; FNSZ; C. S.: folyó. 130 km. A Bihar hegységből ered. Egykor aranyat mostak belőle, innen az elnevezés. Legrégibb latin neve: Crisola - Auratus (PNL). 26. + Aranyos-kerület, 1712: Az Aranyas kerületben. HA. 27. + Aranyos-mart, 1715: az Aranyos mart szomszedgja; HA. 28. + Aranyoson lévő malom, 1755: az Aranyoson lévő Malnot; HA. 29. + Aranyos régi járása, 1715: a Pala ..., nap kelet és del felöl valo vicinussa az aranyos régi járasanak a helye, mellyis most a falu berek helye. HA. 30. X A Sós, -ba. **61**. 1893: Sós, J. J., Ott jön le a Sós patak.; 31. X A SZENTPÁLIÉ, -ba. **35**, r. Sânpaul, sz. N. Nevét egykori tulajdonosáról kapta.; 32. X A SZILVÁSIÉ, A SZILVÁSIÉ, -ba. **23**, 1. Valószínű, hogy egykori birtokosa nevét viseli.; 33. X A Tátusé, -ba. **75**. sz. N. Egykori tulajdonosa nevét viseli.; 34. X A TERÁSZÉ, -ba. **32**. sz. N. Egykori tulajdonosáról van elnevezve. 35. + A Török basa kertje, 1833: A Törökbasa kertje, Ap. jk.; 36. Átrakó, -hoz. **68**. Ép A helyi vasútállomás épülete.; 37. X A VARGÁNÉÉ, A VARGÁNÉÉ, -ba. **48**. sz. N. Nevét birtokosáról kapta.; 38. A Vizen túl. Az Aranyos bal partja Gyéres és Torda között.; 39. A VOLFÉ, -ba. **49**. sz. N. VOLF földbirtokos volt. '44-be meglötték a visszatérő románok.; 40. X Bányoni határ, **85**. (Bogáti határ) 1853: Bogát, HA; határrész. Azért bágyoni, mert Bogát Bányonhoz tartozott.; 41. Bakterház, -hoz. **55**. (r. La Canton) Ép és környéke; 42. Bálásztiera, -hoz. **6** és **7**. (Porondbánya, Sántiér, r. Balastieră, Şantier) homokbánya. Az elnevezés átvétel románból.; 43. + BARTHA János berke, 1701: az miklós Deák merítőjén állol az BARTHA János Berke mellett. HA; 44. + Barázda, 1766: a Barázda nevű helységbe, HA; 45. Bazin, r. Bazin. Az állami gazdaság öntözőmedencéje, víztárolója. 46. Bázsinyán dombja. Kis D, ahol a Nagyréret az út metszi. 47. Berek, Bereg, -be. **13**, **14**, **21**, **22**. R. Bérc, 1712: Berek is volt egy mellet az Aranyos el mosott és az Aranyos foly által rajta. HA,

1893: Berek, J. J., sz és Vr. N. A berek olyan hely, ahol kevés a bokor, van nád, tavak, mocsár. Ma már jórészt Vr.; 48. X Berek, **31.** 1893: Berek, HA, sz és l.; 49. + Berek eleje, 1893: Berek eleje, J. J.; 50. + Bikarét, 1893: Bikarét, J. J.; 51. + Bírórét, 1701: az Porgolátban az feneketlen tónál az Székely György és Bíró réti szomszédságokban. HA; 52. Bogáti határ, **85.** (Bágyoni határ) 1871: Bogáth, O. B.; 1893: Bogát, J. J.; határrész. A Nalánci erdő felőli.; 53. Borjú-déllő, 1715: Az Falu vegin az borjú déllőnél. HA; 54. + Borozdák (Borozdás) 1893: Borozdák, J. J.; 55 + Borozdás (Borozdák) 1893: Borozdás, Ap. jk.; 56. X Csegely, -be. **59.** 1667: az Csemetébe az Patak mellett. HA, 1753: A Csemetében lévő Berket a Víz mind elhordotta. HA, sz. N. "Úgy háromszögire ment a föld, egyik vége széles, másik keskeny. Egyik vége dombra ment."; 57. + Csikos-tó, 1765: a Csikos toban. HA; 58. Csónaknál. Átkelőhely volt az Aranyoson. 59. + Csorda-déllő, 1712: Az Csorda Déllőjén ... HA, b; 60. + Demény Péter berke, 1667: az Csemete fanál aránt tul a vizen ... vicinussa ... Nyugat felől Demián Peter berke. HA; 61. Dig, Dik(k), -re. **4.** tö. Az Aranyos mentén található (Gát). Az elnevezés átkemérből.; 66. X Dinnyés, -be. **14.** 1853: A Dinnyésbe, HA, 1893: Dinnyés, J. J., sz. Valamikor dinnyét természetkezelt itt. L. még: Berek, **13, 14,** ..., 63. X Dögkört, -hez. **45.** (Dögkút) N. Oda vitték a vézesmarhákat.; X Dögkút, -hoz. **45.** (Dögkört), állattemető; 64. X Egres, -be. **21.** 1853: Egres, Egres kertje, HA, Vr. N. "Vizes hely, hol egerfák voltak." L. még: Berek, **13,** ..., 65. X Egres-patak. Kiszáradt patakmeder.; X Éhmező, -hoz. **52.** (Akácós, Zémező) 1701: Az Eh mezőn, HA, 1893: Émező, J. J., sz. N. "Valamikor régen, szűk esztendőők járták. Éhezett a nép, rossz volt a termés. Azért hívták azt a mezőt Éhmezőnek." Elmondta: BOTA Béla; 67. + Eklézsia berke, 1712: Az Csorda Déllőjén Az Eccl(esi)a berke mellett. HA; 68. + Eklézsia földje, 1701: az alsó Közép Lábban az Eclasia földje mellett. HA, sz; 69. + Élecs kútja, 1871: Élecskútja, O. B.; L. még: Élecs pataka s Eles, amely valószínűleg összefüggésben áll a tárgyalni helynévvel.; 70. + Élecs pataka, 1753: Az Elecs pataka verőfényéb(en), 1871: Élecs pataka, O. B.; L. még: Élecs kútja, Eles.; 71. + ELEKES kútja, 1715: Az ELEKES kuttja fele az hosszuban. HA; 72. X Eles, -be, -hez. **33.** (Liska, Liska patak) P N. "Tatárjáraskor a falu fenn vót a Liskáná. A tatárok onnan lehajtották a népet, a népek emenekültek, ide búttak a nádasba. Még abba az időbe amikor menekültek, vótak ezek a libuc madarak, ami mind úgy repül az ember feje felett. Azak után jöttek a tatárok, me a népek, ahogy búttak le a bokrakba, s mindenbe, a libucak utának. Úgy, hogy kevesen maradtak meg, s ide csináltak aztán magaknak kalibákat, és kicsi házíkot, ezt-azt, és nem mentek e, itt maradtak ebbe a nádas részbe. Polyán ide fészkelte magát ebbe a ... gödörbe, itt egy vizes, sátés hely vót, aztán itt vótak

házíkok, s így gyarapodott a tatár idejéző Polyán." Elmondta: RIGER Károly. "Ezelőtt 460 évve ott volt a falu az Elesné, a tatárjáraskó került ide le, itt mocsaras hely volt, nád, farkasak tanyáztak, ide települt aztán Polyán. E voltak tenyészve a farkasak, a kicsi gyermekeket vették ki az asszonyak öléből." Elmondta: VASS Domokos "A tatárjáraskó a nép búkált. A Liskáro ide kerültek. Ide kezdtek építeni. Ez egy süppedős hely volt." Feltételezem, hogy Eles és Élecs pataka ugyanazt jelölik. L. még: Élecs kútja, Élecs pataka; 73. + Falu berke, 1717: Berek vagjon a Csemete farb(an) ... nap kelet és del felöl valo vicinussa az aranyos régi járásinak az helye, mellyis most a falu berek helye. HA; 74. + Falu közönséges földje, 1734-35: A Falu Szelin, a Kis uczának a felső vegin, vicinussa ... a Falu közönséges folgje (deserta sessio). HA; 75. X Felső forduló, Feső forduló. **41.** 1701: az felső fordúlón; HA, sz. Fekvéséről kapta nevét. L. még: Alsó- és Közélső forduló.; 76. + Felső hosszú, 1712: Az felső hosszuban az Roka lyuknál. HA, 1893: Felső-Hosszú, J. J.; 77. + Felső Köveshágó, 1701: Az alsó hosszuban az felső köves hágónál. HA; 78. + Felső Pala, 1667: az Felső Pala alatt, meljánk ... vicinussa ... del felöl az Aranjas Eszak felöl az Pala. HA; 1717: Berek vagjon az Vizen túl a felső Pala alatt, kinek ... Dél felöl az Aranyos, nap nyugat felöl a Soós Patak. HA; 79. + Felső Rét, 1455: in prato Felsewreth ... HA; 80. X Feneketlen kút, **22.** kút.; 81. X Feneketlen tó. 1701: az Porgolátban az feneketlen tónál az SZÉKELY György és Bíró réti szomszédságokban. HA, 1744: A Feneketlen Tó nevű helyben. HA. Régebb nádas volt az Egres berekben. 82. Fogarasi szőlő, Fogarasi szőlő, **62.** gy. N. Nevét birtokosáról kapta.; 83. + Fűves, 1853: Fűves. HA; 84. X Fűzes, Fűzes, -be. **81.** 1712: vagyon egy kaszalo rét a Fűzib(en) a Sz. Királyi és Pojáni határ között. HA, 1871: Fűzes, O. B.; sz. N. Valamikor fűzes volt ott. ORBÁN Balázs elpusztult falut feltételez területén.; 85. + Fűzes berke, 1717: fűzes berke ... a Csemete nevű helyben ... HA; 86. Gát, -ra. **4.** (Dig) tö; 87. X Gligor hodály, **19** (Gligor tanyája) t. N. Nevét egykori tulajdonosáról kapta. Magányos ház, távolabb a falutól.; 88. X Gligor tanyája, **19.** (Gligor hodálya) t.; 89. Grázsd, -hoz, **3.** (Nyári tábor) A tész teheneinek nyári istállója. A név fordítás románból.; 90. Gyéresi határ. **78.** 1734-35: a Sár reti nevű helyben egj retescke, vicinussa egj felöl, a Gyéresi, és Sz. Királyi határok széllye. HA, sz. Gyéres felőli határrész. N. A BETEGH Miklós tordai főispáné volt.; 91. X Gyéresi rugó, **20, 39.** határrész. 1744: A hegy alat a Gyéresi rugóban. HA, 1893: Gyéresi rugó, J. J.; N. Gyéresre rúgnak, helyezkednek el ezek a földek.; 92. Harasztosi határ, Harasztasi határ, **43.** határrész.; Harasztosi hegy, Harasztasi hegy, **43.** Magas D a szomszéd falu határában.; 93. Hegy, -re. **86.** r. Dalmá. Alacsony hegy nyúlvány az Aranyos bal partján.; 94. Hegy, -re. **50.** D "a Nalánci erdő D -ja az Aranyos jobb oldalán."; 95. +

Hegy alatt, 1701: az alsó fordúlon az Hegj alatt. HA, sz; 96. Hegy alja, Hégy aja. **29.** (X Keményi berke) I. Az elnevezés a jelölt objektum fekvését magyarázza.; 97. X Hermán hodálya, **18.** (Hermán tanyája) t.; 98. X Hermán tanyája, **18.** (Hermán hodálya) t.; 99. X Hodály, **80.** t. Külön álló ház a Tanarok mellett.; 100. X HORVÁT Miklós tanyája. **77.** t. N. Tordán volt alispán a névadó.; 101. + Hosszú, 1701: Az alsó hosszuban az felső köves hágnál ... az felső fordúlon az Hosszuban. HA, 1766: a Pollyáni hosszú nevű ... HA, sz; 102. Istállók, Istálók, -hoz. **11.** A téesz istállóinak épülete.; 103. X Jani-kert, **63.** ke, N. Nevét (csn) tulajdonosáról kapta.; 104. + Kabos-malom, 1854: Kabos malom. HA; 105. + Kádár Judit berke, 1755: KADÁR Judith Berke. HA; 106. X Kajla-domb, **22.** sz; 107. X Kalyibadomb, -ra. **58.** D, N. "Itt volt mindig a pásztorak kajbájá."; 108. + Káposztás, 1848, 1854: Káposztás, HA, 1893: Káposztás, J. J.; 109. X Kaszáló, -ba. **56.** r. La Fānaṭ, O. Kaszáló ma is.; 110. X KEMÉNYI Berke, **29.** (Hegy alja, r. Bercu Chemenoaii) 1893: KEMÉNYI berke, J. J.; I. Valószínű tulajdonosa nevét viseli a l.; 111. X Kereszt, -hez. **44.** (Keresztnél, r. La Cruce) sz. Egy kereszt körüli terület neve.; 112. Keresztesi határ, **51.** Határrész Keresztes Vr irányában.; 113. + Keringő, 1744: a Nagy Berken a Keringőben nap keletről ... HA; 114. Kertek megett. r. Dupá Gredini, sz. 1970 körül keletkezett helynév. 115. + Két lyuk között, 1701: az két juk között, a Porgoláiban az feneketlen tónál. HA; 116. + Két Rákos köze, 1455: prati inter duos fluvios Rakos vocatos ... Felsewreth et Alsoreth ... inter duos fluvios Rakos vocatos. HA, 1744: A két Rakos kozt az apro nyilakban a Falu felől valo Rakos mellett ... A két Rakos kozt a Rakos fűre rugoban. HA, sz. Lásd még a Rákos közt címszót; 117. Kicsi-Aranyos, **31.** Az Aranyos vizével telt árok. Látszatra a folyó mellékága. Innen az elnevezés.; 118. + Kis alájáró. 1833: Kis alájáró, Ap. jk.; 1893: Kis-alájáró, J. J.; 119. X Kisbirtokosság, -éba. **66.** sz. N. Mindenki vett egy-egy darabot belőle.; 120. + Kis- udvaros, 1701: Az Kis Udvarosban. HA, r; 121. Kócsas, -ba. **27.** 1715: Az Kolcsósban egj Berek. HA, 1734-35: a Kocsos nevű helyben, Közönseges fűz fák vadnak benne, Vicinussa egj felől, Nehai Tótt János berke felé, más felől, ANDOK Janos berke. HA, 1876: Kolcsos, Ap. á. jk.; 1893: Kócsos J. J.; e és b. N. "Azt mondják, régen a tatárjárás idején Torda kincse bé vót zárva egy vastag páncélszekrénybe .Mikő jöttek a tatárok, a kulcsát, egy hatalmas arany kócsat, erejtették a berekbe, ott vót egy barlangféle. S azóta nevezik azt a helyet Kócsasnak." Elmondta: VAS József; 122. X Kövesdomb, sz a Gyéresi rúgóban.; 123. X Közbelő forduló, **40.** 1741: A középső Forduloban. HA, sz. Fekvéséről kapta nevét.; 124. + Középláb, 1701: az középlábban ... HA, 1893: Középláb, J. J.; 125. + Középső hosszú, 1851: Középhosszu(beli föld). HA,

sz; 126. X Kurták, -ba. **79.** sz. N. Rövid földek ezek.; 127. + Kurta láb, 1867: Éhmezők; Kurta láb. HA, sz; 128. + Külső ér, 1744: A külső Érben. HA, b; 129. + Lápon, 1715: Az Falun felljül a Lápon. HA, b; 130. Legelő, -re **5.** I. Az Aranyos felőli.; 131. Legelő, -re **24.** I, a Rákos felőli.; 132. X LÉTAI kútja, LÉTAJI kútja, **46.** kút. 133. X LÉTAI tanyája, LÉTAJI tanyája, **46.** t, N. Egy sinfalvi unitárius papnak (LÉTAI) volt a hodálya.; 134. X Liska, -hoz. **53.** (Élecs pataka, Eles. Liska-patak, r. Pā Lişca) P. Talán egy földbirtokos nevét viseli.; 135. X Liska forrása, **17.** (Liska kútja) 1893: Liska, J. J.; F, N. Körülötte volt régen a falu. A közelmúltban is előkerültek a közelében cserépdarabok, épületmaradványok.; 136. X Liska kútja, **17.** (Liska forrása) F L. még; Liska; 137. X Liska patak, **53.** (Liska, Élecs pataka, Eles) P; 138. Lovak istállója, Lovak istállója, **67.** (Lovász istállója) Ép; 139. + Majordomb, **80.** 1871: Majordomb, O. B.; D, a temető D - jainak egyike, ahol a hagyomány szerint régi srokat és fegyvereket is találtak.; 140. Malom árka, **25.** Á, N. A volt vízimalom árka.; 141. + Merítő, 1744: A merítőnél ... nap nyugatrol az Aranyos (a szomszédja), HA, b; 142. + Miklós deák meritője, 1701: az Miklós Deák meritőjén álló az BARTHA János Berke mellett. HA, b; 143. + MÓRICZ, 1765: a MORITZon. HA, 1870: MÓRITZ. Ap. I. t.; 1893: MÓRICZ, J. J. Egy-két öreg tud ilyen nevű földbirtokosról.; 144. X Munzeria, **71.** Vr. Terület a vásártér mellett. Az elnevezés sajátos átvétel románból.; 145. + Nagy alájáró, 1753: A Nagy alájáróban. HA, sz; 146. + Nagy Berek, 1744: A Nagy Berken, az alsó Falu végin, a Nagy Berken a Keringőben. HA, b; 147. + Nagybirtokossági legelő, (**65.**) 1870-es évek: Nagybirtokossági legelő, Ap. I. t.; Valószínű ennek része a Rekvirált legelő, amelyet a nagyuraktól vettek el.; 148. X Nagyláb, -ba. **27.** sz. N. 1919-ben ERDÉLYI Elemér adta el ezt és a Porgolábkeretet TERÁSZnak.; 149. + NAGY Péter berke, 1701: az Aranyos kerületben ... Nap keletrül NAGJ Péter berke. HA; 150. X Nagyrét, **34.** r. Rátu mare, 1893: Nagyrét, J. J.; sz. N. Mind kaszáló volt a vasútig. Az elnevezés a "Rét"-tel szemben.; 151. X NALÁCZI-erdő, NALÁCI-erdő, **50.** (NALÁNCI-erdő), 1871: NALÁCZI család birtokában, O. B.; e. Jó része parkosított, itt lévén Mihai Viteazul sírja és egy fanemesítő telep, faiskola. N: I. Keresztesnek a földesura egy NALÁCI nevezetű volt. Az intézője kérdezte tőle, mivel vesse be azt az oldalt. Azt írta az úr, vesse be mákka, csak efelejtette a vesszőt, s az intéző bevetette mák helyett makka. (Á. J.)

2. NALÁCInak vót egy bájos, csinas felesége. A fejedelem is tudomást szerzett róla, APAFI. Egyszer azt mondta APAFI:

- Mive hű és jó szolgálta, meg akarlak jutalmazni. Vedd a legjobb paripámat, s amennyi helyet meg tudsz kerülni, a tiéd lesz!

Féltékeny volt Naláci, de birtok még jobban kellett neki. A mentéjibe egy-egy darabot a bokrakra akasztott - ez volt a jel, hogy arra járt -, nagy területet bekerített a megadott egy óra alatt. Fáradtan, összeroskadt lóval érkezett vissza. Láta a fejedelmet jó kedvében, kielégülten, mégsem fáj neki úgy a dolog (Me addig a nőcike élvezett, mulatott, s nem is akárkivel ugyebár). (Á. J.); 152. X Nikita kútja, 47. kút.; 153. Nyári tábor, 3. (Grázsd) Ép; 154. X Oda le, 6. I, amelyik az Alszeg területén fekszik, Gosztát és Aranyogyéres közt, innen az elnevezés.; 155. + Ország útja, 1753: az Also Fordulob(an) az Hoszuban egy felől van az Ország Uttya. HA; 156. + Osztás, 1712: Az Falu vegin az osztásban. HA, b; 157. + Pala, 1667: az Felső Pala alatt, ... Eszak felől az Pala ...HA, hegy az Aranyoson túl, a szőlők felé, Torda irányában.; 158. + Pala alatt, Pala alja, 1717: Eszak felől a Torda hatarnak a Pala alatt valo széle, ezt ugjan a víz el nem rontotta de tsak egj fűzfa sintsen rajta. HA, 1893: Pala alja, 1893: Pala alja, J. J.; 159. + Pap berke, 1701: az Pap berkiben az viz közt ... HA, b; 160. X Pápista nyíl, 38. 1893: Pápista-nyíl, J. J.; sz. N. Valamikor a pápista papoké volt.; 161. X Porgolábkert, Porkolábkert, -be. 26.; 1853: A porgolát kertbe. HA, 1870-es évek: Porgoláb kert, Ap. I. t.; 1893: Porgolátkert, J. J.; ke; 162. Porondbánya, -hoz. 6. és 7. (Bálásziéra, Sántiér) homokbánya. Nyelvjárási az elnevezés.; 163. Rákos, -ra. P, k, sz. Jelentheti a patakon túli, nem a falu felőli részt általában. L. még: Rákosfő, Rákosköz; + Rákosfő, 45. (A Rákos kútja, r. Valea Racoşului) 1744: a Falu felől valo Rakos mellett. HA, 1871: Rákosfő, O. B.; 1893: Rákosfő, J. J., forráskút.; 164. + Rákosfő, 1701: az Rákos fűn. HA, 1712: Az Rákos fűn. HA, k; 165. Rákosköz, A Rákos közé. 33. (A Rákos közt) 1701: az Rákos között. HA, 1893: Rákosköz, J. J. r. A Rákos patak két ága között fekszik.; 166. X Régi futbalpálya, 72. sz. Futbalpálya volt itt.; 167. X Rekvirált legelő, (65.) I N. Elvették a nagyuraktól.; 168. Repülőter, -re. 57.; 169. Rét, -re. 10. sz. A területet illetően L. még: Rákosköz, melynek része.; Sántiér, -re. 6. és 7. (Bálásziéra, Porondbánya) homokbánya. Az elnevezés átvétel románból.; 170. X Rókaljuk, 50, 1712: Az felső hoszszuban az Roka lyuknál. HA, sz; 171. Sárrét, -re. 84, 1734-35: a Sár réti nevű helyben egj retecske, Vicinussa egj felől, a Gyéresi, és Sz. Királyi határok széllye. HA, 1893: Sárrét, J. J.; I, k és Vr; 172. X Sárréti rugók, 83. 1893: Sárréti-rugók, J. J.; sz. A Gyéresi rugók helynév fokozatosan kiszorítja a használatból, ugyanis Sárrét Gyéreshez tartozik.; 173. X Sós patak, 61. 1717: Berek vagjon az Vizen túl a felső Pala alatt, kinek ... HA, P. L. még: A Sós; vaskosan tréfás az elnevezés.; 174. + Szabadföld, 1893: Szabadföld, J.J.; 175. Szargár,-ba. 2. Ép. Víz tisztító üzem. Ma már erősen romos állapotban.; 176. + SZABÓ János berke, 1717: Berek vagjon a Csetete farb(an) mellyis az előtt tul lévén a Vizen vólt a Csetete far aránt de most a víz járását változtatván innet eset a vizen kinek

is a Pala felől vala vicinussa SZABÓ János Berke. HA; 177. + SZABÓ Mihály berke, 1667: az Csetet far arant tul a vizen ... meljnek az Pala felől valo vicinussa SZABO Mihalj Berke. HA; 178. + Szálás, 1712: Az Szalásban tul az Vizen az forrás iránt. HA, b; 179. X SZÉKELY Iván hodálya, 76. t. N. Ez a SZÉKELY Iván egy tordai úriember volt.; 180. + SZÉKELY György berke, 1701: a két juk között, az Porgolátban az feneketlen tónál az SZÉKELY György és Bíró réti szomszédságokban. HA; 181. Szémété, -hez. 11. traktorállomás. Az elnevezés a jelölt román rövidítése.; 182. Szentjános, t. Aranyospolyán határában. pár elszigetelt ház mindössze.; 183. Szent János pataka. A Sós-patakba csordogáló kis P; 184. X Szentkirályi határ. 1734-35: a Sár réti nevű helyben ... Vicinussa egj felől a Gyéresi, és Sz. Királyi határok. HA, sz, Az egykori Szentkirályi falu irányába eső sz.; 185. Szérák, -hoz. 9. Üvegházás terület. Része "A TERÁSZÉ"-nak.; 186. X Szilvás,-ba. 55. r. Silvaş, sz, egykor gy volt; 187. Szőlő, -be. 12. (Szőlőföld, Szőlőhegy) gy; 188. + Szőlő alatt, 1715: Az Vizen tul az Pala vagj szőlő alatt. HA; 189. X Szőlőföld, Szőlőföld, -re. 12. (Szőlő, Szőlőhegy) 1744: A Kenderes patakban a Szőlő földek közt. HA, 1893: Szőlőföldek, J. J.; gy; 190. Szőlőhegy, -re. 12. (Szőlő, Szőlőföld) gy; 191. X Tanarok, Tanorok, -ba. 14. (POLONYIÉ, PORONYIÉ) sz. Az elnevezés a földrajzi köznévi nyelvjárási alakja.; 192. + Téglás, 1893: Téglás, J. J.; 193. X TERÁSZ hodálya, 8. Ép. A TERÁSZ háza volt, külön a falutól.; 194. Tordai határ, 30. sz. Torda felé eső határrész.; 195. + TÓT Mihály berke, 1744: a Nagy Berken a Keringőben ... nap nyugatrol TOT Mihály berkek szomszédságában. HA; 196. X Tőkés, -be. 13. r. Techeş, 1893: Tőkés, J. J.; sz. A "Berek" része.; 197. X Tőkésrét, -re. 14, 1853: Tőkés rét, HA, 1867: Tőkésrét: Dinnyés. HA, sz. A Berek része volt.; 198. Túl a vizen, 1667: az Csetete far arant tul az vizen. HA, sz. Gyűjtőnév, a határ azon része, amelyik az Aranyoson túl, annak bal partján terül el Torda és Gyéres közt. 199. + Tűlső Rákos, 1744: A tűlső Rákos felől. HA; 200. + Udvaros, 1715, 1753: Az Udvarosban (b). HA; 201. + Út között, 1715: Poljanon fellyül az Ut között (b). HA; 202. Vásártér, 70.; 203. Vasút (Mokanyica, r. Mocănița, Linia îngustă). 204. + Víz között, 1712: Az Pap berkiben az Viz között (b). HA; 205. + Víz orra,-n, 1701: az Pap berkiben az Viz orrán (b). HA; 206. X Zémező, -re. 52. (Akácos, Éhmező) sz. A szőkezdő -z a névelő -z-je.; 207. X Zúgó, Zúgó, -hoz. 73. N. Ott engedték le a vizet a Malom árkából az Aranyosba.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a közlésbelieket is, kötetszerkesztési szempontok indokolják. Szerk. megj.)

Toponimia din Mihai Viteazu și Poiana (jud. Cluj)

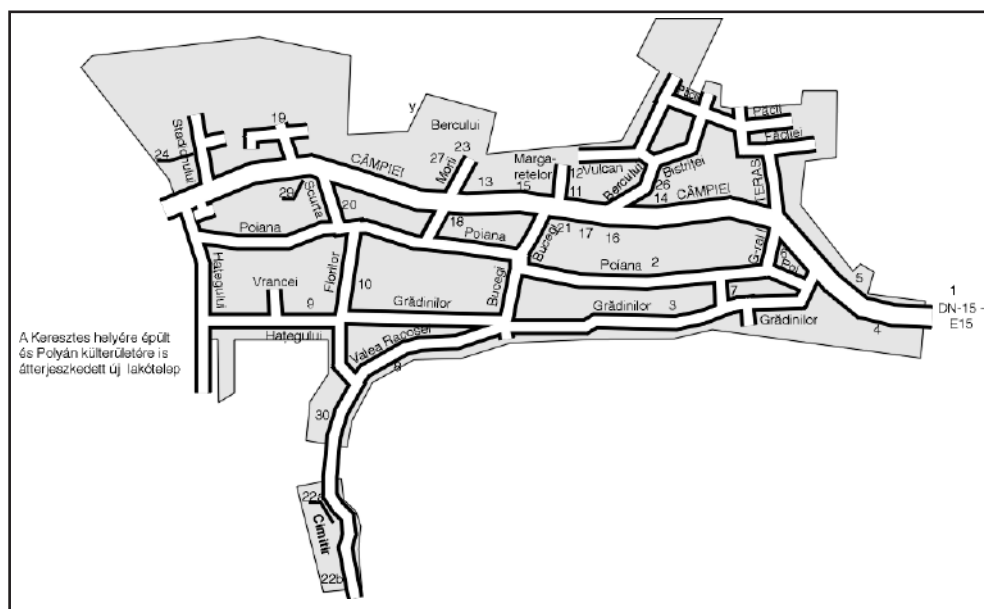
(Rezumat)

Localitățile Mihai Viteazu (Alsőszen-
mihály, Felsőszenmihály) și Poiana (Ara-
nyospolyán) au aparținut în trecut de scaunul
secuiesc Arieș. Mihai Viteazu este astăzi centrul
de comună al comunei cu același nume, iar Poian
a devenit cartier al Turzii. Lucrarea publică
toponimia celor două localități (181 respectiv
256 de titluri), alături de alte date de referință.

The Toponymy of Szentmihály and of Aranyospolyán (Mihai Viteazu, Poiana, Cluj County)

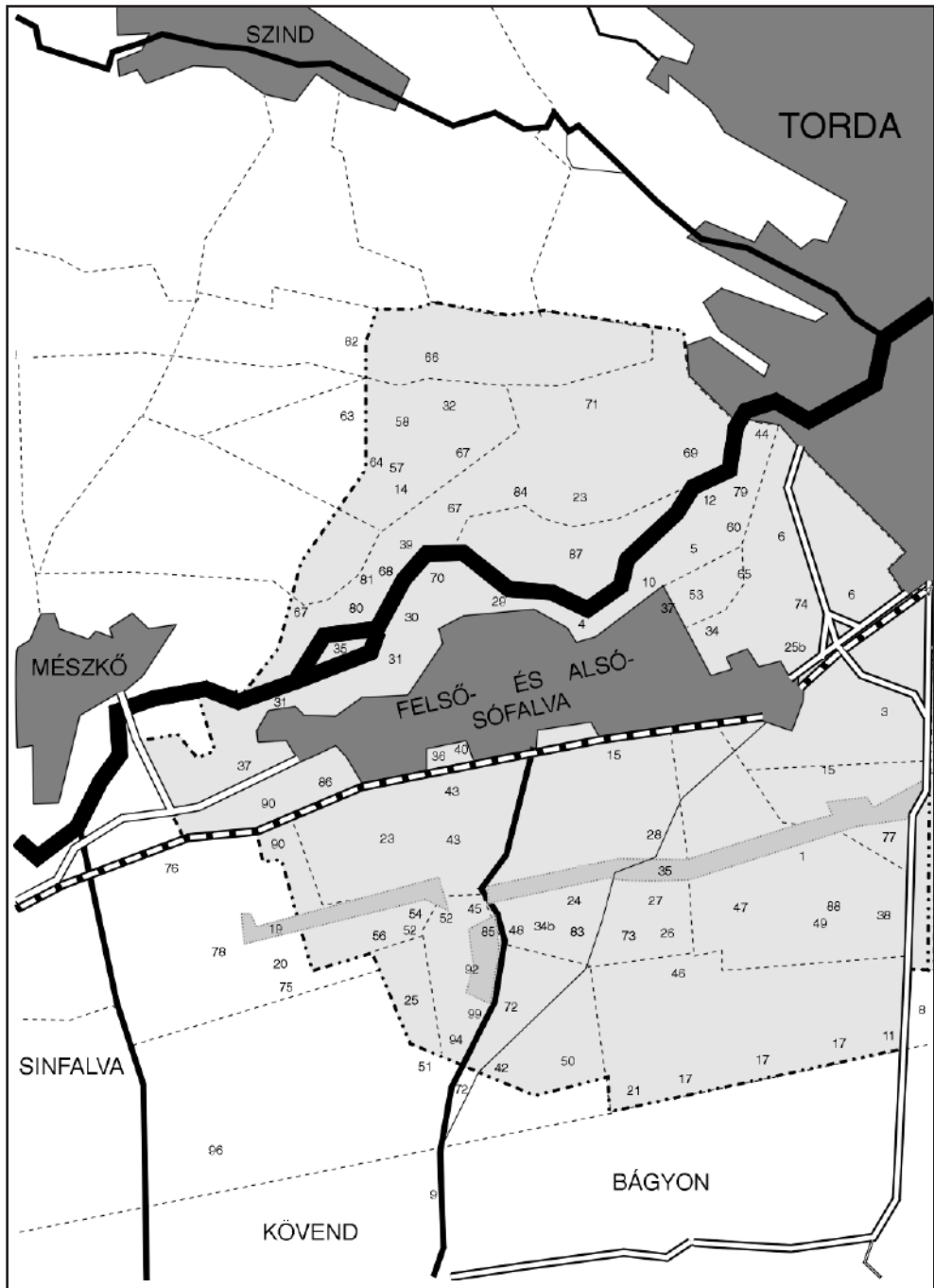
(Abstract)

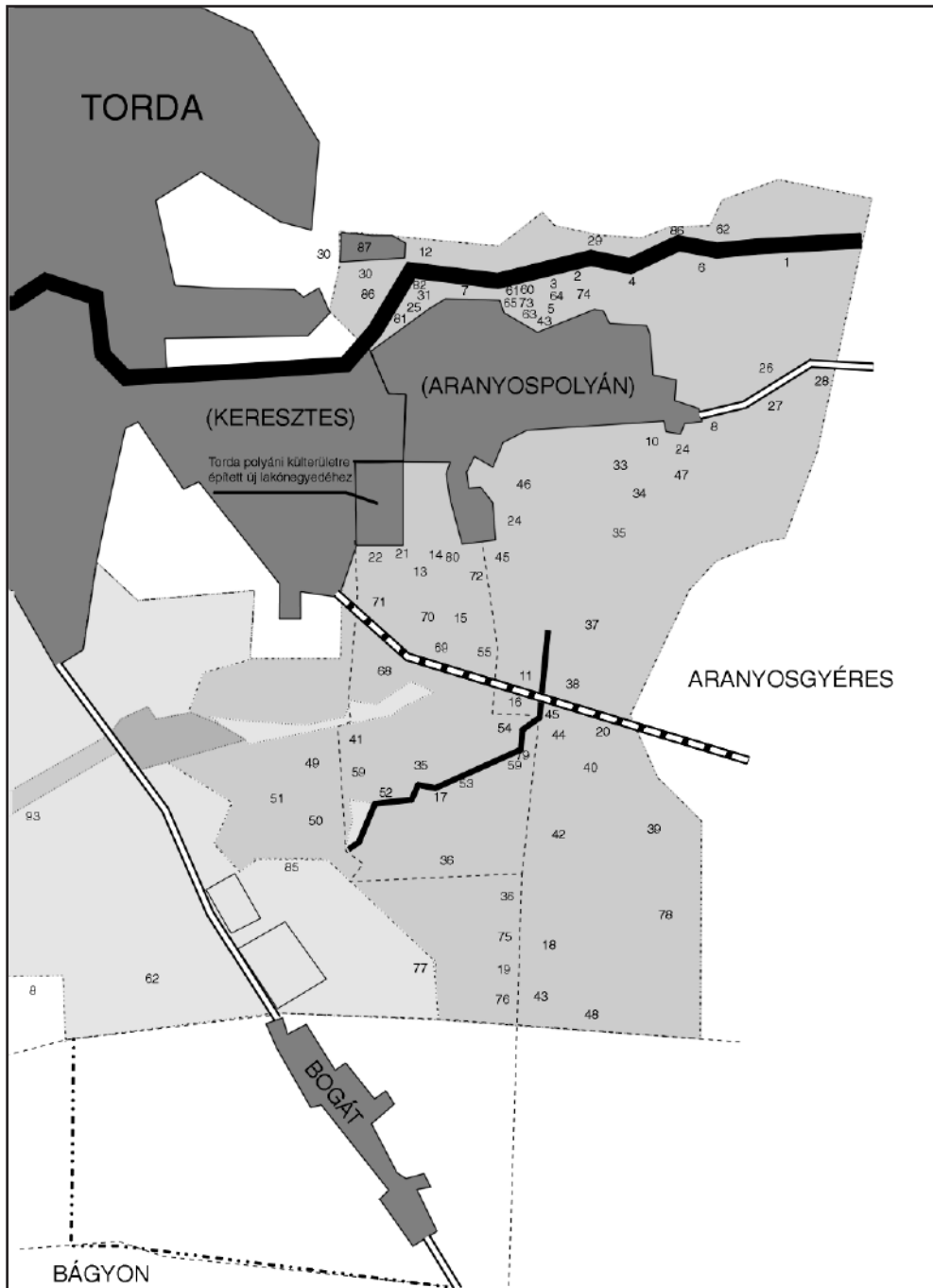
The villages (Alsó- and Felső-) Szent-
mihály and Aranyospolyán belonging in the past
to the Székely seat Aranyos (Arieș). Szentmihály
is today the central village of the administrative
community Mihai Viteazul. Aranyospolyán is
belonging today to Turda. The paper publishes
the toponymy of the villages (181 and 256
toponyms), and other data.

1. ábra Aranyospolyán belterülete

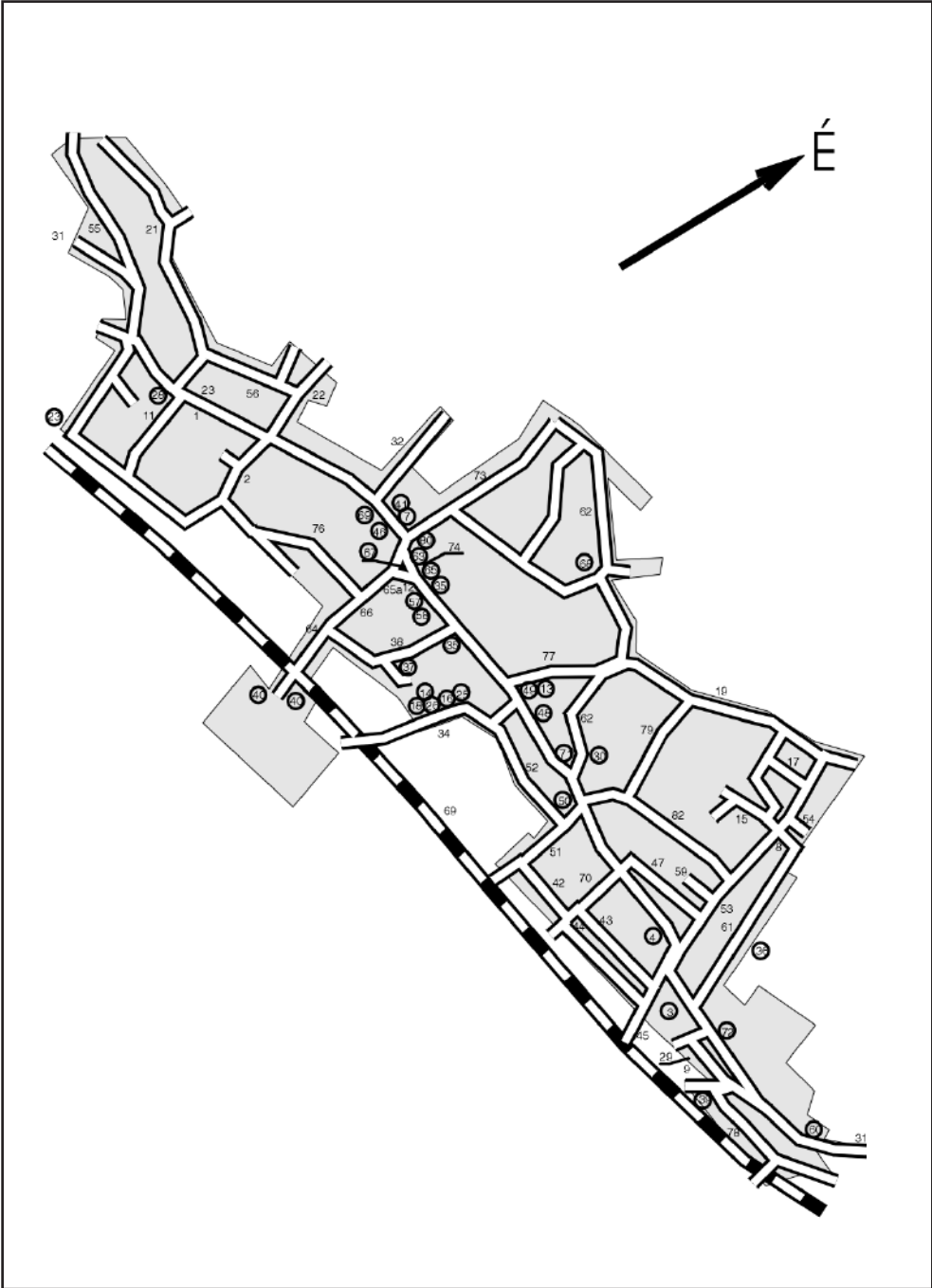

2. ábra Szentmihály és Aranyospolyán külterülete

3. ábra Szentmihály belterülete

Igézés az aranyosszéki Szentmihályon

(Kivonat)

Az igézés Szentmihályon (Kolozs megye) a falu hiedelemvilágában közönséges jelenség. Az igézés megnézés, rábámulás által történik, az igézett lehet ember vagy állat, leggyakoribb tünete embernél a fejfájás. Szenesvízzel védekeznek ellene, ez hétköznapi használatú, egyszerű, házilag elkészíthető gyógyszernek számít, elkészítése kötött szerkezetű rituális művelet. Az ilyenkor régebben elhangzott ráolvasásokat Szentmihályon ma már teljesen felváltotta az ima. Az igézés hiedelme és a szenesvízkészítés a faluban általánosan elterjedt, de nem mindenki hiszi igazán. A dolgozat elemzi a kapcsolódó általános képzeteket, elvégzi az igézés megnevezéseinek és a vonatkozó kifejezéseknek a szemantikai vizsgálatát, magát az igézést és az ellene való védekezést, mellékletében közölve a gyűjtési adatokat.

1. Az igézésről

Az igézés¹ megnézés, rábámulás által történik, az adatközlők többsége szerint akaratlanul; a tudatlanság egy érdekes megfogalmazása, miszerint "magától" történik (SZ.R.) Az igéző személyről vallott legáltalánosabb nézet az, hogy összenőtt szemöldökű. Lehet nő is, férfi is.

Az igézett lehet ember vagy állat, leggyakrabban kisgyerek vagy szép lány, az állatok közül pedig a disznó, mint értékes háziállat.

Az igézés ellen a gyermek karjára kötött piros szalaggal, a rá adott piros ruhával vagy fordítva feladott ruhadarabbal lehet védekezni (SZ.G.). Az igézni képes személy is védekezhet a "Pü-pü-pü, meg ne igézzetek!" mondással háromszor kiköpve (inkább szimbolikusan) a gyermek/személy/állat irányába.

Tünetei: fejfájás, szédülés, hányinger, gyomorfájás, rosszullét, "hábaradik a mellye" (K.I.), "e'vész a szemed világa" (SZ.G.). Leggyakoribb tünet a fejfájás, amely gyengébb fájás pl. a hűléskor jelentkezőnél. Az igézésre való gyanakvásnak általános feltétele valamely említett tünetnek vagy e tünetek kombinációjából álló tünetegyüttesnek **ismeretlen okú** fellépte.

Az igézés megtörténtéről a "gyógyszer" - a **szenesvíz** elkészítésekor lehet bizonyosságot szerezni. A pohárba ejtett szén csak igézés esetén "fut le" a víz fenekére.

A gyógyító erejű szenesvíz elkészítése kötött szerkezetű rituális művelet. A szertartás lépéseinek pontos betartásával azonban szinte bárki elvégezheti, maga az igézett is. Leggyakrabban a család valamelyik nőtagja (nagyanya vagy édesanya), ritkábban egy közelben lakó gyógyító-asszony készíti el.

Régen a szenesvizet a kályhából fogóval vagy lapáttal kivett parázsdarabkákkal, manapság - a gáz bevezetése óta - gyufával készítik. Kellékek: egy pohár (decis) hideg víz, 3, 7 vagy 9 szén a kemencéből (kályhából) vagy 3-4 gyufa szükséges (leggyakoribb számok 9/3). Az elkészítés archaikusabb módja szerint az asztal közepére keresztet vetnek, ráhelyezik a pohár vizet. A szén vagy a gyufák előkészítése előtt elmondanak egy Miatyánkot vagy egy Üdvözlégyet. Ezután egyenként beledobják a parázsdarabokat a vízbe, vagy rendre meggyújtják a gyufákat: a már ujjbegyig égett gyufa végével a következőt, és sorba beleverik az új gyufa végével az előző elégett felé a pohárba (vö. K.J.). Ha a parazsak lemennek, igézés történt. Minél több szén megy le, annál erősebb az igézés; ugyancsak fokjelző a hanghatás, amit a vízbeeső parázs vált ki. A szenesvíz elkészítése után még egy imát el kell mondani, és még egy keresztet kell vetni a pohár-

ra. Ekkor már bizonyosságot nyert az igézés té- nye, amit az igézettel nyomban közölnék (sze- nesvízkészítés közben). Ugyanakkor felhívják fig- yelmét arra, hogy a vele történt igézésről mi mindent árul el a szén viselkedése.² A szenes- vízből az igézettnek háromszor három kicsi kor- tyot kell innia. A víz megivása után azonnal érzi, hogy fejfájása szünni kezd. Maga a gyógyító fo- lyamat általában rituális mosdatással egészül ki: a szenesvízbe mártott ujjal homlokra, szívtájék- ra, tenyérbe és talpra keresztet rajzolnak. K.I. szerint az igézettet nem kell “megmosdatni”, ha- nem az elkészített szenesvízből egy kés hegyével kilencszer vizet kell kidobni a levegőbe.

A megmaradt szenesvizet az ajtó sarkára, az eresz alá vagy egy kutyával szembe kell kiönteni. A szenesvíz mindig használt, amikor az ember meg van igézve. Újabb nézetek szerint a ható- anyag a vízben feloldódott szén.

Nemrég halt meg egy szentmihályi gyó- gyítóasszony (a gyűjtésszövegekben sokat emle- getett Rózsika néni, N.P. volt felesége), aki még különbséget tett a leszálló szenek száma, sor- rendje szerint nő, férfi, lány és fiú igéző között. Az igéző ilyenfajta meghatározását ráolvasás- szövegek³ is őrzik, amelyeket már nem ismer- nek Szentmihályon (ma kizárólag imákat mon- danak).

Fontos, hogy a szenesvízkészítés közben mindig jelen van az igézett személy is, tudja, hogy mi és mi célból történik. Ismeri a szenesvíz hatását, és bízik benne, egyrészt, mert a család- tagja javallja és készíti, másrészt, mert máskor is használt (számára empirikusan bizonyított). A gyógyulás folyamatában olyan fontos szerepet játszó biztonságtudat és bizonyosságérzet a szenesvízkészítés során kielégítetik: nem csupán családi környezetben van a beteg, vagy egy biz- tonságos gyógyító kezei között, de a betegség mibenlétéről is meggyőződhetik a szenesvízké- szítés által. Annak garanciája, hogy a szenesvíz nem hamis szer, az, hogy a szenek nem mindig szállnak le a pohár aljára.

Bár az igézés hiedelme és a szenesvízké- szítés általánosan elterjedt, mégsem állítható az, hogy mindenki igazán hisz benne; sok felnőtt

ember a szenesvizet szkepticizmussal fogadja, ha fel is ajánlják neki, csupán azért “fogyasztja el”, mert véleménye szerint “ha nem használ, nem is árt”.

Az igézés a falu hiedelemvilágában közön- séges, nem kétségbeejtő jelenség, a szenesvíz pe- dig hétköznapi használatú, egyszerű, házilag el- készíthető gyógyszer, amely pillanatnyi, kis mér- tékű kellemetlenséget old meg.

2. A jelenség elemzése

2.1. Általános képzetek

Az igézés vagy szemmelverés a szem ema- nációs hatásának tulajdonított jelenség, melyet már az ókorban is ismertek, és szemmel való bű- völésként, varázsolásként tartottak számon (vö. BIEDERMANN 1989, 305-307).

A szemmel, tekintettel kapcsolatban párhu- zamos képzetek alakultak ki a különböző kultú- rákban, amelyek a látás érzékelésbeli kiemelt fontosságát jelölik. A jelenséggel kapcsolatos elképzelések általános emberi képzeteken ala- pulnak (vö. BIBÓ 1917), ezért gyümölcsözőbb lehet egy kultúrán, világképen belüli elemzésük, mint a motívumok migrációját kutató történeti megközelítések. Az ilyen elméletek háttérben egymástól független elemekből szabadon épít- kező kultúrafelfogás áll. Pedig a világkép egy organikus egység, amely csak akkor enged meg elemösszetételében változtatásokat, ha azok nem összeférhetetlenek archetipikus mélyszerkezeté- vel. Az idegen elemek értelme átvételkor az új kultúra jelentéshálójával kompatibilisen módo- sul.

A különböző történeti korokban különböző népeknél más-más felfogások uralkodtak a szem- melverésről, másként ítélték meg jelentőségét.

A szem mágius erejére, a halált okozó pil- lantásra mitológiai példaként a Medúza-fej em- líthető. Medúza a görög mitológiabeli Gorgók közül a halandó. “Egyetlen pillantása elegendő ahhoz, hogy bárki halandót kővé változtat- son.”(RÓHEIM 1984, 465)⁴ RÓHEIM Medúza történetét elemzi a szemmelverés kapcsán. A történetet és jelentőségét a következőképpen

foglalja össze: “Perszeusz megöli Medúszát, mert védi a pajzs, amit Pallasz Athéné - maga is szublimált Gorgó - adott neki. Álmában lepi meg a szörnyet, az arcát látja ugyan, de csak pajzsában visszatükrözve. Levágja a fejét. Ez a fej népszerű **apotropaion** szemmel verés ellen. Em-lítésre méltó tény, hogy a leggyakrabban csészek belsejében alkalmazták: aki ilyen csészeből iszik, védve van a szemmel veréstől. Ivás köz-ben a képre néz, és ez elhárítja a rontást.” RÓHEIM a csészeben készített szenesvíz párhuzamaként hangsúlyozza a fenti példát. A Medú-zával történetnek freudista (pszichoanalitikus) magyarázatát adja.

A görög mitológia szerint Narkisszosz ami-kor tizenhat esztendő korában először pillantja meg tükröképét a Helikón egyik forrása fölé ha-jolva, szerelemre gyullad önmaga iránt, majd boldogtalan, beteljesületlen szerelmébe belehal. Emlékét a Nárcisz virágnév és a görög **narké** szó őrzi, amely **kábítást** jelent (vö. KERÉNYI 1977, 116). Narkisszosz mítoszának párhuzama lelhető fel abban a magyar hiedelemben, miszerint az öntudatlan csecsemőt óvni kell önnön tükröké-pének szemlélésétől, mert megigézheti magát. Ez az igézés különösen veszélyes, a gyermek halálát is okozhatja.⁵ Az igézés ilyen formája Moldvá-ban is ismert (vö. ERDÉLYI 1976, 107).

Az említett mítosz felveti az igézés és szerelem kapcsolatának gondolatát (szem, tekintet ha-talma a szerelem felkeltésében). A narké/kábítás fogalma egy - az igézés jelenségével kapcsolatos - fogalmi háló kialakításához is hozzásegít. A ká-bítás fogalmához könnyedén asszociálhatóak azok a kifejezések, amelyekkel általában az igé-zés, szemmelverés jelenségét szokás magyaráz-ni: bűvölés, bájolás, varázslás.

Az igézés értelmezésében igen jó fogódzót jelentene, ha igaz volna, a Gorgók és Graiak egyenértékűségének ténye. Erre azonban - RÓHEIM szövegén kívül - sehol sem találtam megerősítést. A Graiak fő jellemzője - öregségük mellett -, hogy hármuknak csupán egy szemük és foguk van; RÓHEIMnél mindez a Gorgókra vo-natkozik, a Graia pedig csupán a Gorgó név má-sik változata.⁶

2.2. Az igézés, szemmelverés kifejezések szemantikai vizsgálata

Az a tény, hogy két fogalom használatos a vizsgált jelenség megnevezésére, problematikus. A fogalmak nem tűnnek egyenértékűnek. A köz-tük lévő különbség meghatározására a fogalmak “nyelvi környezetének” megvizsgálását, vala-mint a kérdéses kifejezések etimológiájának átte-kintését találok a legcélravezetőbbnek. A fogal-mak nyelvi környezete alatt mindazokat a kifeje-zéseket értem, amelyek rájuk, körükük épülnek, és szemantikai kapcsolatban állnak velük. A vizsgálat tulajdonképpen a fogalmak nyelvi vi-lágmodellbeli helyét deríti ki (vö. SZILÁGYI 1996), abból a feltevésből kiindulva, hogy egy közösség világképe nyelvében (is) tükröződik.

A szem szó igézással kapcsolatba hozható szemantikai mezőjét a következőképpen lehetne felvázolni:

megigéz

1.	2.	3.	4.
lenyűgöző rajtafelejtí	issza a	felfalja	
látvány szemét	a tekintetével	a szemével	

A fenti vázlatban azokat a kifejezéseket állítom fokozati vagy folyamatszerű sorrendbe, amelyeknek mintegy végkimenetelét képezi a megigéz kifejezés (eredményük az igézés, igé-zettség). A számbevett történetek nem agressziót és nem szándékolttságot hangsúlyoznak, inkább egy tudattalan folyamat mozzanatait jelzik. Úgy tűnik, az **igézés** kifejezés ma a jelenség tudatta-lan változatát fedi, a látvány általi elragadtatott-ságot és következményét, az igézést. Az ótörök eredetű **igéz** ‘megbűvöl’ szónak, valamint a vele kapcsolatba hozható szintén ótörök eredetű **báj** és **bűv** szavak jelentései arra utalnak, hogy az **igéz** szó a népi nyelvben mást is fedett: a szándé-kos, varázsló erejű **bűvölést**, **bájolást**, méghozzá **varázsigék** kíséretében. Az **igéz** szó történetileg a **varázsigé** jelentéssel hozható kapcsolatba. A **báj** egyrészt ‘kötélék’, ‘kötél’, ‘zsinór’ jelentésű, másrészt ‘varázslás’-t, ‘kötés’-t jelent az ótörök-ben. A **bájolás** ma kuruzslást jelent A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint. Az

igéz szó bájolással (megkötés), illetve a bűvöléssel, kuruzslással való kapcsolata egy másik jelentésszférát fed fel.

A magyar nyelv világgképében a **szem** mint a világ birtokbavételére alkalmas eszköz jelenik meg. A vak ember **világtalan**, az Ómagyar Mária-Siralomban Jézus a "világnak világa" (világ világossága: az igaz élet, a lét teljességében való megélésének ideá(1)ja).

A világot a szemével birtokba vevő ember a társadalom normáit sértő, de számára elfogadható tettek fölött **szemet huny**. Azonkívül, hogy látvány és létező igen erősen összefügg ebben a világgképben (vö. Hiszem, ha látom!), a fentiek alapján is elmondható, hogy a szem-birtokbavétel konnotáció bizonyos szinten az emberi interakciókra is kiterjed. A **megragadja a tekintetével**⁷, **szemmel tart** olyan jelenségeket ír le, melyek lényege az embertárs szabadságának, integritásának tekintet általi korlátozása, megsértése.⁸ Az emberi reakció elsődleges fokozata ilyen esetben, hogy **elkapja a tekintetét** (ez a **rajtafelejt a szemét** esetében is áll). Az erőteljesebb fokozatok már jóval erőteljesebb reakciókat váltanak ki, így szóbeli védekezést, kitarított tenyérrrel való védekezést vagy elfordulást. Szintén az emberi interakciók sorába tartozik, hogy az ember a szúrós tekintetet ösztönösen megérzi, és odafordul, mondván: "Érzem, hogy valaki erősen néz."

A tekintetek emberi (állati) interakciója párbajszerűvé fajulhat. Ez a **farkaszemet néz**⁹ jelensége. A farkaszemet-nézés véleményem szerint erőpróba: a lélekerők párbaja/összemérése egy tekintetek közti párbajban. Ugyanezen párbajban belül a szem bűvölő, mérgező ereje is szerephez jut, s talán ilyen értelemben hozható kapcsolatba a farkaszemet-nézés valamint maga a **farkas** név azzal, hogy **mérgező** növények nevében előtagként szerepel, például **farkasalma**, **farkasboroszlán**, **farkashárs** stb. A farkas szó jelentés-háttérében nem utolsó rangú összetevő az **agresszió**, ami a farkaszemet-nézésnek, a szemmel való elnyelésnek stb. fontos tényezője. Ezen agresszió oralitását hangsúlyozza a **farkasétvágy** kifejezés is, aminek azonban nem a szem, hanem maga a farkas (orális agressziója) szolgálhatott alapul.

A **szemmelverés** kifejezés szintén a nézés agresszív tartalmát hangsúlyozza. A kifejezés jelentése: a szemem keresztül kibocsájtott energiával való ártás (a verés átvitt értelemben van használva, **ártást** jelent). A nyelvi forma rokonítható az **isten verése** kifejezéssel, mely Isten ártó/bűntető cselekedetét verésként nevezi meg (vö. boszszú, a haragos Isten képzetével összefüggő kifejezés). A hasonlóság annál inkább érdekes, mivel istenverésként leginkább betegséget szoktak számontartani (egyéni vagy járvány). Míg az **igézés** inkább a csodálattal, elbűvöltséggel (esztétikai élmény) rokon, a **szemmelverés** kifejezés az **irigységgel** hozható kapcsolatba (rossz-, ártó érzések, indulatok). Az itt sejtett ellentét azzal is bizonyítható, hogy a szemmelverés az, amit általában boszorkánynak tulajdonítanak, és bűnnek tartják; tehát rosszindulatú, szándékos cselekedetnek, míg az igézést akaratlanul ártásnak.

Az előbbi eset kapcsolatba hozható a hipnotizálás jelenségével; egy gyórzámolyi (F.M.) történet szerint az igéző képes embertársát tekintete erejével helyhezkötni (elmozdulásra képtelenné tenni) vágató lovakkal szemben állva az országúton.

Érdekes módon Szentmihályon, ahol mindenki azt tartja, hogy az igéző szem lehet ártó hatású, a jelenségre csupán az **igézés** terminust használják. Ugyanitt már igen kevesen hisznek boszorkányok létezésében, s ha rontásra gyanakodnak, mindig közönséges embernek tulajdonítják.

A nyelvi világmódel szerint nem csupán az ember veheti birtokba szemével a világot, a világ is uralmat gyakorolhat fölötté a szemén keresztül (vö. lenyűgöző látvány). Az igézés jelenségtöréből a **megkívánás**, **megcsodálás** jelensége tartozik ide. A nép szemlélete szerint a terhes asszony fokozott mértékben ki van szolgáltatva a látványainak. A megkívánás jelenségében az orális agresszió önmaga és a magzat ellen fordul, a megkívánás esetén pedig a látvány/jelenség szuggesztív ereje keríti hatalmába a terhes nőt, s ez a szuggesztív szomatikus elváltozásokat eredményezhet a magzaton. Azok a figyelmeztetések, amelyek a terhes asszonyt óva intik csúnya

látvány hosszadalmas (szuggesztiónak időt adó) nézésétől, erre a jelenségre alapoznak. A terhes asszonyt ért hatásokról (valami megnézése vagy valamivel való megdobása) az emberek rengeteg történetet mesélnek (P.G.; SZ.R.). HEIM Vilmos patológus foglalkozott ezzel a jelenséggel. Elismeri, hogy "hasonló esetek valóban történtek, s lehetségesnek tartja pszichoszomatikus patomechanizmusok szerinti értelmezésüket" (OLÁH 1986, 139). A **megkívánás** és **megcsodálás** tulajdonképpen az igézés fordítottjaként is felfogható, olyan értelemben, hogy a szem általi szuggesztívó a néző ellen irányul. Nem emanáció történik, hanem a látvány szuggerraló ereje és az önkéntelenül beinduló önszuggesztívó együttesen hat az áldozatra.

Ha a megnevezések nem is magyarázzák meg maradéktalanul számunkra a jelenség mibenlétét, arról mindenképpen információt nyújtanak, hogy a nép számára mit jelentenek, világképükben a jelenség milyen képzeteken keresztül raktározódott.

A népi képzetek szerint a szemmelverés képességével "megáldott" egyén külsőségeiben is különbözik másoktól: összenőtt szemöldöke, erős vagy szúrós tekintetű barna vagy fekete szeme van. Az igézésről való népi gondolkodásban fellelhető a **szignatúrában**, tágabb értelemben, mint azt PARACELSUS kifejtette, körülbelül a BÖHME-i (idézi BIEDERMANN 1989, 308) elképzelésbe illően, miszerint minden dolog, teremtmény magán hordozza rendeltetése, valamirevalósága ismertető jegyeit.

A népi szimbolika szerint a szem a lélek tükröje. Nem egészen biztos, hogy pusztán a szem általi emanációnak tulajdonítható az igézés, ám a szem a külső megfigyelő számára könnyen hozzáférhető. A tekintet minőségéből és intenzitásából könnyen lehet arra következtetni, hogy ártó-e vagy sem. Az igézés tényének megállapítása néha ilyen megfigyelések alapján történik, másrészt a megnézés mozzanatán látatlanban is feltételezett: azt gondolják a tünetek (fejfájás, rosszullet, stb.) jelentkezése folytán, hogy a beteget valaki erősen megnézte (megigézte). A tekintet a társadalom normái szerint (melyek a maguk rendjén

ösztönös mélységek által megszabottak) nem szabadon leigeltethető. Ma is illem, jóérzés szab korlátokat egy bizonyos ember megnézésének; ugyanez a **jóérzés** régen az önfegyelem megnyilvánulása lehetett annak tudatában, hogy a tekintet árthat.

Az emberben ösztönös félelem él az idegen szem tekintetének erejével szemben. E. T. HALL (HALL 1995) megfigyelése szerint a sűrűn egymás mellé zsúfolt idegen személyek (végső elzárkózási kísérletként) mindig kínosan kerülnek a szemkontaktust. De bárkinek élettapasztalatát képezhetik olyan kellemetlen érzések, melyeket az őt erősen néző idegen emberek okoztak. Ha arra gondolunk, hogy az állatvilágban is ismert jelenség a szemkontaktus kínos volta, mely némely esetekben a végletes agresszív farkasszem-nézésig fokozódhat, valamint az olyan jelenségekre, amikor az ember például egy kutyát képes elsomfordálásra kényszeríteni tekintetével, arra következtethetünk, hogy **etológiai** gátlásról lehet szó, amelyet állat és ember egyaránt örökletesen hoz magával.

A hiedelmek szerint az igézés elsősorban kisgyermeket, valamint a szépet érinti, és halálos kimenetelű lehet az állatokra nézve. Ez a szellek megengedette teszi a következő feltételezést: a közösség felnőtt- és valamelyest szocializálódott gyermektageit védettebbé teszi az igézésről való tudás, mert általa valamelyest elkerülhetik az igézés lehetőségeit; a még nem szocializálódott gyermek védtelenebb, mert nem kerül a szemsugarakat, az állatra nézve pedig azért lehet halálos az igézés, mert kulturálisan védtelen. Eme elképzeléshez viszonyítva a probléma másfajta szféráját indukálja a **szép** kérdésköre (asszociációi itt: a különös, az idegen).

Az idegen ember az új környezetben kulturálisan védtelen, viselkedése feltűnő (az adott rendszerben abnormalis), így többszörösen kiszolgáltatott szociális környezetének. Feltűnő volta miatt a figyelem középpontjába kerül, igézhetségének lehetősége nagyon megnő.¹⁰ Az idegenség különös esetét képezi a hosszabb időn át izoláltan élő, frissen nyilvánosságra lépő ember, aki elszokott az (idegen) emberi erőterekkel

való ütközéstől, azok pozitív vagy negatív erőtar-
talmának feldolgozásától, esetleges ösztönös
vagy tudatos (máskor rutinszerű) megválaszoló-
sától, s így sokkal nagyobb energiájába kerül
megküzdenie mindezekkel.

Az igézésnek kitett jelenségek másik (emlí-
tett) szféráját a szép, a különös képezi. Az igézés
eme eseteivel kapcsolatban kifejtendő elképzelé-
sem alapjául az az igen gyakori vélemény szol-
gál, hogy az igézés ösztönös, nem tudatos (nem
akaratlagos) tett.

Az erős nézés alkalomadtán realizálódik (az
egyén tudatától függetlenül), bizonyos látvány-
nyal való szembesülés esetén. A szép vagy tet-
szetős lény vagy tárgy magára vonja az ember fi-
gyelmét, és lelki tartalmait aktivizálja. Az ember-
ben ilyenkor felkeltett érzéseket a **birtoklási
vágy**, valamint a RÓHEIM (1984, 472) által is
kiemelt **irigység** fogalmai által lehetne megne-
vezni, újra aláhúzva, hogy mindez általában tu-
dattalanul játszódik le, valamint léteznek árnya-
latbeli fokozatok. Ha azt mondom, hogy az igéző
vágýával az igézett libidójára (jungji értelemben,
tehát általánosabban vett életerőre), valamint
tárgy esetében a benne rejlő rejtett személytelen
varázserőre tör (vö. **mana**), azt hiszem, nem ru-
gaszkodom el az általános népi képzetektől,
pusztán lehetőségeim szerint a néprajz valamint a
lélektan fogalmaival próbálom leírni a lejátszódo
jelenséget.

RÓHEIM (1984, 465) a szemmelverésről
írott tanulmányában megpróbálja a jelenség lé-
lektani magyarázatát adni. Szerinte a hiedelem
kulcsa abban a megállapításban ragadható meg,
miszerint a megnézett szoptatós asszonynak el-
apad a teje. Eszerint a szemmelverés kulcsa orá-
lis féltékenység, és orális agresszió jellegű. Azt
hiszem, buktatója az értelmezésnek, hogy miután
egy (alapvető) táplálék megkívánásának tényé-
ből indul ki, és a táplálék jelenlétéből az ösztön
oralitását konnotálja, nem lép tovább megviz-
gálni másfajta eseteket, így az emberi egyedekre
vagy bármely megdöbbentő dologra vonatkozóakat.
RÓHEIM freudiánus magyarázatából a **félté-
kenység** és **agresszió** tényezője figyelemre méltó,
ám negatív töltetük némely esetekben túlzottnak

bizonyulhat. A jelenséghez társítható agresszsió
inkább érzelmi, tudatosodása nem feltétlenül
megvalósuló dolog. Ilyenformán az elképzelés
nem összeférhetetlen a népi nézettel, ami a tudat-
talan szintjén lejátszódo igézést még tolerálja, az
ártatlanság szférájába utalja. (“Nem tud róla.”;
“Nem tehet róla.”; “Ilyen a nézése.”)¹¹ Ezzel
szemben a tudatosodás fázisában az illető már
észleli, hogy mily mértékben nézett meg valakit
és hogy árthatott. A tudatot ellenőrző kontrollnak
(felettes én vagy társadalmi tudat, közösségi tu-
dat) tulajdonítható, ha háromszor kiköp és védő
módon ezt mondja: Pü-pü-pü, meg ne igézzek.
Az egyén védekezésében a közösségi norma-
rendszernek a kontrollja működik, hiszen azt te-
szi, amit elvárnak tőle; ez esetenként egybeeshet
azzal, ami lelkiismeretét is kielégíti. A probléma
ezen a ponton erkölcsi természetet ölt; jóézés és
önkontroll függvénye elsősorban, hogy megigéz-
e vagy sem valakit az ember. Adott igézésről va-
ló tudás tulajdonában az igézés negatív töltetű in-
terperszonális cselekedet, embertárs elleni bűn.

2.3. A szemmelverés elleni védekezés

A szemmelverés elleni védekezés az életnek
igen tág jelenséggörével áll összefüggésben. Leg-
tágabb értelemben a nyilvánosságtól való féle-
lemről, bizonyos életszférák nyilvánosság előli
elrejtéséről van szó. A magánélet (bár térségünk-
ben, falusi környezetben általában nem annyira,
mint polgárosult társadalmakban) valamelyest
mindig zárt világban zajlik. Emögött nem csupán
az intimitás utáni vágy, hanem a rosszindulattól,
irigységtől való félelem is áll. De maga az intimi-
tás is bizonyos értelemben nem jelent mást, mint
védettséget, ha csupán egy külön világ védettsé-
gét is. Az ember ilyen természetű félelmét említi
DÖMÖTÖR Tekla. Szerinte az ember nyilvános-
ságtól való félelme nem csupán a kisgyerekre, de
a gyümölcsfára, virágszál életére, sőt még az új
fonott kerítésre is kiterjedhet. A **jószerecsse** vé-
delme hasonló okokkal magyarázható: “nem sza-
bad **elkiabálni**”, mert valaki megfigyelheti, és má-
gikus úton megfoszthat tőle. Éppen ezért a ma-
gyar ember nagyon ritkán mond jót a termésről,
állatokról, időjárásról. A “lekopogás” városi hie-

delme - teszi hozzá - szintén a jó szerencse (irracionalis) védőgesztusa” (DÖMÖTÖR 1981, 151).

Az említett ösztönös óvatosság, félelem szüli egyrészt az elfedés, eltitkolás, másrészt a védekezés jelenségét. SUMNER (1978, 768-769) szerint a szemmelveréstől való félelem szülte az illemszabályokat, az öltözködés jelenségeit, sőt a nők zárdábavetését is. Bár mindez igaz lehet, ezeket a jelenségeket már régen a civilizáció természetes velejáróinak tekintjük. Eme szubtilis, nem tudatos védekezési formák mellett azonban léteznek olyan módszerek, amelyeket ma is kizárólag a szemmelverés elleni védekezés céljából alkalmaznak. Ilyenek például a gyermek csuklójára kötött piros pántlika, obszcén gesztusok, pl. fenék vagy fallosz mutogatása vagy fallikus amulettek viselése (vö. BIEDERMAN 1989, 307); trágár kifejezések, szövegek Szentmihályon pl. “Kigyófasz a szemed közé!”. Mindezeknek a trágár, obszcén tényeknek túlkompenzáló, ezáltal elijesztő, kiábrándító, a megcsodálás, megkívánás, bővülés folyamatát megszakító, kizökkentő hatásuk van. Miután kultúránkkal együtt jár az öltözet viselése, az ilyen “elijesztő” gesztusok elég meglepőek ahhoz, hogy az embert kikölkentsék a szemlélődésből. Az említett védekező gesztusokhoz még sokféle hasonló célzatú grimasz társítható, melyeket az ember spontánul produkál zavaró hatásra.

A szemmelverés elleni védekezésben használatos **piros** színről szólnék még, amelynek szerepe a kisgyermeken, állaton az, hogy a figyelmet “elterelve”¹² megóvja őt a rontástól. A **piros** szó a **pirkad**, **pörköl**, **pirítás** szócsaládból ered, tehát a tűzzel áll kapcsolatban, ilyen értelemben szervesen kapcsolódik a szemmelverés elleni piros színnel való védekezéshez a rontó anyagok **égetéssel** való megsemmisítése, purifikálása (lásd a rontásról szóló fejezetben).

Bár nem soroltam fel az összes védekezési módot, rátérek a védekezés másik aspektusának megvizsgálására, amely magát az igéző embert érinti. Igézés veszélye esetén háromszor ki kell köpni a gyermek/állat/növény stb. felé a megfelelő védőige elmondása közben. A kiköpés jelensége az igézés orális jellegével¹³ kapcsolható

össze, és úgy értelmezhető, mint a már elnyelt szubsztancia kiköpése, visszaszolgáltatása.

2.4. Az igézettség tünetei

Ha ennek ellenére megtörténik az igézés, leggyakoribb és mindig elsősorban említett **tünete** a **fejfájás**. Ezt követi a **szédülés**, **hányinger**, szélsőségesen súlyos esetben jelenkezhet az **ájulás** és végső stádiumként a **halál**. Manapság ez utóbbi két fejlemény nagyon ritka, ez a változás az uralkodó orvostudományi nézetek átszivárgásának és elfogadásának tulajdonítható. Az orvostudomány ugyanis az olyan súlyos eseteket, mint a hirtelen halállal végződők, általában “kézzelfogható” testi vagy környezeti okokkal magyarázza, de mindenképpen fiziológiai és nem misztikus okokkal. A lelki eredetű halálokok közül az embert lassan felemésztők a lélektan által is elfogadottak, például szorongás, félelem. A néprajztudomány felmérései szerint viszonylag sűrűbb az olyan adatok száma, melyek szerint állat halálát okozta igézés. Gyűjtéseim is ezt igazolják: pl. ló (T.B.) és disznó (SZ.R.).

2.5. Gyógyítás

A tünetek általában az egész emberre kiterjednek, s a gyógyítás - mintegy feleletként - szintén az egész embert célozza meg. A szenesvízzel homlokra, szívűtájakra, tenyérbe, talpra rajzolt keresztet rituális mosdatás jellegűek, esetleg ki is egészülnek a gyermek megmosdatásával. A gyógyítási folyamatból a belső sem maradhat ki: a betegnek innia kell a szenesvízből. A beteg mágikus körülkerítésében nemcsak a szenesvíznek, hanem a **keresztvetésnek** is funkciója van: a szentség erejével telíti a gyógyító rítust. Maga a víz is többszörösen szent: készítése közben Miatyánkot mondanak, és föléje keresztet vetnek, másrészt, amint azt egyes ráolvasószövegek és archaikus imádságok is jelzik, mint pl. a vízvetés, gyeszentálás Moldvában (vö. ERDÉLYI 1976, 106), a szenesvíz analógiás gyógyító eszköz; egyrészt mint a Jordán vízének párhuzama, másrészt ama “elsődleges recept” analógiájára készül, amelyet valaha Szűz Máriának ajánlottak a megigézett Jézus gyógyítására. Ilyen “biblikus

háttérü analógiás elvű gyógyító imádságot” BORNEMISZA Péter is közöl az **Ördögi kísérte-tekben**, bár a bájolást hazugságnak, ördögi találmánynak minősíti (ERDÉLYI 1976, 106). A “bájoló gyógyító imádságok keresztény elemei kétségkívül egyházi eredetűek; arra az időre utalnak, amikor a papság gyógyított, és Isten nevében üzte ki a betegséget okozó démont/sátánt az emberből” (ERDÉLYI 1976, 108).

Az igézés szenesvízzel való gyógyításának folyamatában fontos szerepe van a rituálé pontos elvégzésének, hiszen a gyógyító eljárás csak úgy hatásos. A hármas szám a rítuson belül fontos szerephez jut, úgy is mint $3 \times 3 = 9$: három gyufa vagy kilenc szén, három Miatyánk, háromszor három kicsi korty víz, három kereszt a homlokra stb. Általános emberi képzetekben a hármas az erő, a hatalmasság, a teljesség száma, a kereszténységben ezt testesíti meg a Szentháromság képzete.

A gyógyító folyamatban megjelenő tűz (parázs) és víz szimbolikusan is értelmezhető. A két elem archetipikus ellentétpár, l. pl. a taoizmusban (HOPPÁL-SZEMADÁM-JANKOVICS 1995, 227), vagy az alkímia világképében, ahol az **élet vize** nem más, mint az **ouroborosz**, az ellentétegyesítés szimbóluma (JUNG 1995, 84). A szenesvíz ugyancsak a tüzet magába fogadó víz, ilyen értelemben az élet analógiája.

Magyar nyelvterületen több helyen is a szenes vizet csupán az igéző személyének felfedéséhez használják fel jövendőölő segédeszközként (vö. RÓHEIM 1984, 468.). A tulajdonképpeni gyógyítás az igéző személy hajának, szőrének beszerzése után ezek égetése általi füstöléssel történik, a gyermeket a füst fölé tartják. Ilyen gyógymódot említ többek között DÖMÖTÖR Tekla is.

A szenesvíz hatása valószínűleg **placebo-hatás** (vö. MELZACK 1977, 42), a gyógyulás pedig a család és a gyógyító szuggesziójának, valamint a hatásos önszuggesztiónak tulajdonítható, még az olyan racionalizált jelentések esetén is, amikor a vízben “oldódó” szénnek tulajdonítják a gyógyulást (P.E.; SZ.R.). A maga korában PÁPAI PÁRIZ Ferenc is ezt tartotta a szenesvíz

hatóanyagának, elítélvén a babonás, mesterkedő vénasszonyokat: “A szenes vizet vehetnők kérdésbe. Legalább abban a’ szénben vagyon belső felforrást elnyomó erő, izzaszt is: azért nem haszontalan, ha jól adnak innya benne. A’ kívül a véle mosás nem térszen többet mint ha kofavízzel mosdatnád, hivesíti és könnyebben elaluszik utánna.”¹⁴

Mint minden ismeretlen háttérü betegség esetében, itt is irracionális gyógymódról van szó. A szenesvízzel való gyógyítás rítusának a bele vetett hit következtében pszichoszomatikus hatása van. Más irracionális gyógymódokhoz hasonlóan a hitre alapoz, és a megnyugvást, a lélek egyensúlyát célozza meg, elősegítve a szervezet gyógyulását. A gyógymód mai használatának irracionálisitása nem zárja ki egy olyan világkép létezését, amelybe koherensen illeszkedik, tehát “racionális”.

Vizsgálni lehetne azt is, hogy milyen mértékben függ az igézés jelenségének ismertségi fokától az igézés gyakorisága, valamint hogy az igézhetőség milyen mértékben függvénye a jelenség ismeretének. Ugyanazt a tünetet teljesen más hatásnak is tulajdoníthatják, és akkor sikeresen kezelhető **más módszerrel**. Ennek legfontosabb feltétele, hogy a beteg legyen meggyőződve a diagnózis igaz voltáról, és a gyógymódnak legyen **hitele**.

A kultúrában bekövetkező változások miatt sok falusi környezetben élő ember sem hisz már a szemmelverés lehetőségében (T.B.). De a fejfájásra bevett Algocalmin, Fasconal stb. tabletták csupán egy új hiedelem-állapotot tükröznek, ugyanúgy kommandálás (szülő, barát, ismerős ajánlata) hatására szedik az emberek, s a kommandálóval fennálló emberi kapcsolat révén hisznek a hatásosságában. Csupán egy váltás történt: szenesvízről tablettára, és állandó “hatóanyagként” maradt a szuggesztívó.

A szenesvízzel való gyógyítás (és a fenti példában, a nem orvosi tanácsra szedett gyógyszerké is) olyan problémamegoldó stratégia, ami lehetővé teszi az orvos elkerülését kisebb egészségi panaszok esetén. Az embereknek ilyen jellegű tudásra szükségük van biztonságérzetük

megerősítéséhez (a világban való biztonságerzet-
ükhöz). Kényelmetlen, kínzó állapot, ha a beteg-
séggel kapcsolatos tudás az orvos monopóliuma.

Ígézés Szentmihályon (Adattár)

Adatközlők:

Győrzámoly, 1993
T.B., 80 éves
Szentmihály, 1995.
P.E., 57 éves (1995) E.
SZ.L., 12 éves (1995) L.
P.G., 78 éves
SZ.R., 80 éves R.
SZ.G., 65 éves G.
SZ.S., 72 éves S
K.I., 83 éves
K.J., 82 éves

Adattár

(Győrzámoly, 1993)
T.B., 80 éves

1. Meg olyan is vót, hogy a gazdával ment a -
szolgálójuk volt - a leány. Igen szép lova volt a parasztnak,
aztán mentek ki a határba. Egyszer csak a ló elkezdett
izzadni, fődő vágta magát, aztán megdőglött ott a
kocsi előtt. A paraszt azonnal elzavarta a leánt. Nem al-
kalmazta tovább, mer ráfogta, hogy a verte meg a szemé-
vel a lovat, azért döglött meg a ló. Há csak ennyi
esziük vót a régieknek. Mindenbe szellemet láttak, meg
boszorkánt láttak.

2. (...) má semmi baja se vót a gyerekeknek. Hogy
aztán a szenesvíztül-e, vagy a maga szerén is, de ez fur-
csa, hogy a mai világba má ilyent nem hallok, hogy
szenesvíz, a mai asszonyok má nem is tudnának
szenesvizet csinányi! Aztán azér mégse pusztul el egy
gyerek se szemverésbe!

Szentmihály, 1995.

Sz.R., 80 éves R.
Sz.G., 65 éves G.
Sz.S., 72 éves S.

1. Az ígézés ellen? Az ígézés ellen csak a szenes
vizet csinálták. (Szenes vizet? S azt hogy csinálták?)
Azt úgy csináljuk, hogy tesztek egy pohárba, egy decis
pohárba vizet, és négy gyufát meggyújtanak, úgy rend-
re, s mikó derékgig elégett, akkó beleütöm a fejít a po-
hárba. És a pohárba, hogyha meg van ígézve, akkó le-
száll mind a hárám, vagy a négy, És abbó aztán megke-
ni a homlokát az izét... Ez tiszta igaz, de ennek mi a
ézeje, ennek azt nondják, hogy csinálja a gyufa feje azt

a szén - valamilyen szénsavat -, és az azé jó. Aztán ki-
öntjük oda né, a csatorna alá. (S imádságot nem mon-
tak, mikor kik csinálják a szenes vizet?) Egy
Miatyánkat. (S keresztet nem vetettek rá a pohárra?)
Nem. Há van aki vet.

2. (Ki tud ígézni?)

Hogy ki tud ígézni? Akinek itt össze van nőve a
szemöldöke egészen. (S az akar ígézni, vagy csak...)
Nem, az úgy magától ígéz.

S. Megnéz jól tégedet, s aztán...

R. Valaki állapotosan marad, és ő megnéz valami
csúnyát, valamit. Az má csinál egy olyan gyermeket.
Ez úgy van. Ez nem akaratból van. Ez csak véletlenül.
Rápillant, vagy valami, s meglátja, s mit ahogy hasonlí-
tanak a gyermekek egymásra, hát ez csak úgy, ez csk
azé van. (S a terhes asszony nem védekezhet az ellene
sehogy?) Hát... ez nem , ez csak akkó van, amikó má
meg van születve a gyermek. Ezt állapotosan... (Én azt
hallottam, hogy ha megdobják valamivel...) Há ha
megdobják valamivel mind ahogy vót Székely Gizi, ő
azt mondta mindég, hogy megdobták egy szekfüve, s
akkó, itt maradt a szekfü nyoma.

3. (Kicsigyermeket az ígézéstől?)

G. Azt mondják, hogy a kicsi ruhát adják fordítva
rája, igen, alól a kicsi majóját, vagy inget, valamit min-
dig, vagy bugyikáját fordítva.

R. Akit nagyon fog az ígézet. De például, ha nem
fogja az ígézet, elég hogyha én elmegyek, s te fogod az
öledbe a gyermeket, s látom, hogy milyen, nem éppen,
hogy szép, tetszik nekem az a gyermek, megnézem, s
elég.

G. Engem olyan hama fogott mindig az ígézet. Úgy
fájt a fejem, egy olyan rosszullét onnan jött. Mondam:
Vessed a szenes vizet, me nekem most má gátá.

R. Gyütt haza, mondom, vetettek a szenes vizet.

G. S lement a szenesvíz, s ittam belőle, s helyre-
jöttem. (S mi lehet a jele annak, hogy megígézték, a
fejfájáson kívül?) Hát onnan jön aztán a rosszullét. Ha
meg vagy ígézve, persze, onnan érzed, hogy evész a
szemed világa akkó! De nem tudom, hogy abba az
izébe, az a szén aztán, az csinálja - úgy mondják an-
nak, na.

R. Nem tudom, milyen szénsav.

G. Az, az van benne, és az asztán segít a te izédben.

R. Abba a vízbe az segít. (Most már így magya-
rázzák, hogy az segít?)

G. Igen, igen. Má ezen má láttam én, hogy meg
vótam ígézve. Vagy szénből, ha van fa, égett a tüzen fa;
a szén az még jobb, mind a gyufa. Csak gyufáva
elmondad a Miatyánkat, s ott mind mondad a tiédet, s
aztán dobod közbe belé a gyufát a vízbe.

G. A szén jobb mint a gyufa.

R. Má több anyag van benne.

K.I., 83 éves (1995)

1. Hát aztán csak a szenesvíz annak az orvossága.
Az ígézésnek. (S azt hogy csinálták régen?) Hát aztán

régen szénbő, de most má gyufábó, me gáz van. Most háram szál gyufa, elég, s annak a tüizt, szóval a szénit. Elég az a háram szál gyufa, egész ameddig tudad fogni, s akkó beléeresztet a vízbe. A háram szálát. Régen kilenc szénit tettek a vízbe. (S honnan? Egyenesen a tűzből?) A tűzből, igen. Fogóval. (S a pohárba tették azt is?) Olyan vasfogóval vettük ki, s aztán kilenc szénit belé a pohárba, a vízbe. (S imádkoztak közbe valamit?) Há, ha lement a szén, akkó igaz vót. Ha nem ment le a szén - má sokszó fennmaradt -, akkó nem vót igézés. (De mondom, hogy közbe imádkoztak valamit, mondtak valami imádságot?) Há hogyne, imádságot. (S milyent?) Mielőtt nem kezdte meg a szénit, hogy vegye, akkó mondatott egy imádságot. S akkó vetett keresztet, s a poharat rátette. S akkó vett aztán kilenc szénit, s belétette a vízbe. S mikó mind a kilenc szénit belétette, akkó megint mondatott egy imát. S akkó aztán úgy a készel kilencszer, a kés hegyivel, vizet kilencszer kidobatt, úgy a levegőbe. (Nem kenték be azt, akit megigéztek?) Ó, nem, nem soha. (S hova öntötték el a vizet?) Úgy szembe vaegy kutyával, vagy az ajtósarkára. (Egy kutyával szembe - miért?) Hát aztán akkó mondat: Na, akkó legyen még igézés, mikó ez a víz visszagyű. S ráöntöd a kutyára, a kutyával szembe, vagy az ajtó sarkára. De oda is csak azt mondat. Ez igaz. Mert aztán má itt sokszor kellett vessek én Melindának, amég itthan vót. És nekünk is né, egyszerű-egyszer. (Ki tudott igézni?) Hásztán azt nem lehet tudni! Azt nem, Tünde drága. Van egy-egy, hogy e' tájtja a száját, és (kacag) megvan az igézés. (Miről vették észre, hogy megigéztek valakit?) Hát annak fáj a feje, s hábaradik a mellye, s erőst rosszul van. Igen, nagyon rossz érzés! (S ez más rossz érzés, mint máskor?) Hát más, más, más. (Nem tudják az okát, hogy mitől van?) Nem. S akkor aztán csináltunk egy kis szenes vizet, s helyregyütt. (Mindig használt?) Igen! Amikó meg van igézve; ha nincs megigézve, aztán azt mind vetheti. De nem jön le, má látszik, mikó veti, má akkó má vagy nem megy le a szén, vagy lemegy. De ha meg van igézve, akkó má a szén még egyből lefut. Sokszó még sírva fut le. Igazán. Szóva, ez igaz vót, má amég otthan vótam, édesanyám is csinálta, s aztán én is megtanultam, s csináltam.

K.J., 82 éves (1995)

1. Megtőtünk egy vizes poharat vízzel, és előveszek három gyufát. Akkó megkeresztetem aztat, s a közepibe teszem a poharat. S akkó aztán meggyújtom az első gyufát, de a másikat már veszem a kezembe, hogy amikó félig elégett, megütöm a fejit, és az beleesik a vízbe, s rögtön lemegy a fenekibe, de a másik már meggyült ettő, s akkó ledobom a másikat is, s akkó vigyázok arra, felveszem a harmadik gyufát, és akkó közbe mondom a Miatyánkat. S akkó megint azt is, mikor má félig leégett, akkó megütöm a fejit, és az is leesik, úgy mind a háromnak, a feje mikó leesik és lemegy be egészen a gyufa, akkó igézés. Na s akkó el-

végzem az imát, s keresztet csinálak a pohárba, és akkó mártam a kezemet a vízbe, s homlokomat, s ajakamat, itt, itt, mindenütt keresztet csinálak a szívre, kezem tenyeribe, innen így túl, és a lábam talpjára, ha cipőbe, ha csizmába mindegy, csak keresztet kell csinálni s mártani az ujjat a vízbe. És akkó inni háromszó, három kicsi kortyot. S akkó letenni, s még áll egy kicsit, s megint egy kicsit, s úgy érzi mitha tűnne el az igézet. Na és akkó megint iszok három kicsi kortyot, s megyek az ajtó sarkához, oda tőtök egy kis vizet, harmadszor kinyitom az ajtót, és kívülről, az udvarról is tőtük ki vizet. (Nem mond semmit ilyenkor?) Nem mondok, csak egy imát mondok. Kettőt: amikó megkeresztetem, s má kezdem, s egyet aztán má mikó végzem. (Mindegy hogy milyen imát mond el?) A Miatyánkot. Ez a rövidebb. Vagy az Üdvözlégy Máriát. Bár egy annyit. Ki amennyit. (Az igézés mitől van?) Én nem tudam. Babona. (Kik szoktak igézni inkább?) Te, úgy valaki, aki má régen nem látott, és úgy megkérdez valamit, én nem is tudom, csak érzem, hogy úgy fáj a fejem, és feketekávévőt főzök, nem múlik el - na ez csak igézés kell legyen! (Más mind a rendes fejfájás?) Igen. (Mi a különbség?) Hát olyan gyengén fáj egy kicsit, de mikó nagyon fáj a fejem - hűlés -, akkó olyan nagyon fáj, hogy má... hogy mindig faszonalt (fájdalomcsillapító) veszek, s akkó rögtön karjaimból, minden, kiáll a fájás, addig úgy fáj, hogy nem tudok mit csinálni. S aztán még lepihenek egy kicsit, elmúlik. Ha nem igézés, nem mennek le a gyufák, fenn maradnak. Mind. (Nem lehet tudni abból, ahogy mennek le a gyufák, hogy nő vagy férfi igézte meg?) Én nem tudam aztat. (És azt hallotta, hogy az igéz, akinek össze van nőve a szemöldöke?) Nem.

P.E., 57 éves (1995) E.

Sz.L., 12 éves (1995) L.

1. E. Azt szokták mondani, az igéz, akinek úgy a szemöldöke, úgy össze van nőve itt. Nő is, férfi is, hogy úgy össze van nőve a szemöldöke, az tud igézni. Ő nem tudja saját magáról, hogy ő tud igézni. (És nem is akar igézni...) És nem is akar. Ezt nem akarattal csinálja, valahogy olyan a nézése, vagy... (Mivel lehet megakadályozni, hogy megigézzen?) Hát megakadályozni nem lehetett. Azt szokták mondani, ha valaki észrevette, hogy valaki úgy megnézi és kezd szédülni, vagy kezd fájni a feje, akkor csináltak szenes vizet. Régebben csinálták a szénnel a kemencébő, amikor tüzeltek, akkó vettek ki... És most má nincs afféle itt nálunk, most má gyufával. (És szénnel hogy csinálták?) Égett a kemencébe a tűz, és akkó úgy húztak ki szénit a kemencéből, a széndarabokat, olyan kicsi széndarabokat, és azt húzták belé a pohárba, hideg vízbe. (Hányat? S mekkorát?) Ötöt, hetet, kilencet. Há nem nagyon, olyan, úgy né, akkorákat csak. S akkó utána aztán csináltak háromszó keresztet a pohárba, háromszó ivott belőle egy-egy picit, egy kortyot, s keresztet csináltak a homlokára. (Közben mondtak imádságot is?) Hát igen. A

Miatyánkot. És Rózsika nőre emlékszek, hogy olyan babonás asszony vót, hogy ő jött ónat vetni, ónat ónteni, ilyen szenes vizet csinálni is, aztán ő úgy imádkozott ottan, a Miatyánkot szokta elmondani.

2. E. Fejfájás ellen? szenesvízen kívül egyebet nem tudok. (De mindenfajta fejfájásra szokták csinálni?) Ha nem tudja, nem érzi, hogy meg legyen hűlve, vagy valami, csak úgy hirtelen megfájdul a feje, itt a szem körül szokott fájni a homlok, azt mondják, olyankor van megigézve.

L. Igen, s van egy maszírozás...

E. Ezt a szenesvizet, mit tudam én, a mulkó még Lali is csinálta Etinek. Neki is úgy fájt a feje, s nem tudta, hogy mitől fáj a feje. Az a babonáság mostmá az a szenesvíz, attó múlik e', hanem van az a széndioxid, ami a vízbe attól a széntől kerül, és az... (Sasító hatásal...) Sasító, vagy igen, mind mikó valakinek a gyomra fáj, vagy hasmenése van, veszi azt a szénpirulát, az is, abba is egyéb gyógyszer nincsen semmi, me csak a tiszta fekete szén, de mégis jó, használ.

P.G., 78 éves (1995)

1. (Terhesség alatt mi baj érheti az asszonyt?) Hát aztán nincsen mi baj érje, esetleg megkíván valamit, vagy esetleg megemel valamit, ebből tud baja lenni.

2. (Ha megcsodál valamit?) Hát az nem, hanem ha csak megdobják, fiam. Ha megdobják vele, vagy megütődik, vagy hozzáüti valamihez magát, akkor látszik egy fót. Vagy arcán, vagy kezén, például akármilyen testrészen.

Irodalom

1. BENKŐ Loránd (főszerk.) (1967-1970-1976) **A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára** (I-III.). Akadémiai Kiadó, Budapest.
2. BIBÓ István, dr. (1917) **A számok jelentése és a gondolkodás alapformáinak története**. DICK Manó, Budapest (2. kiadás: Metrum, Bp., 1989)
3. BIEDERMANN, Hans (1989) **A mágikus művészetek zseblexikona**. Budapest.
4. DÖMÖTÖR Tekla (1981) **A magyar nép hiedelmvilága**. Corvina.
5. ERDÉLYI Zsuzsanna (1976) **Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok**. Magvető, Budapest.
6. FREUD, Sigmund (1977) **Pszichoanalízis**. Kriterion, Bukarest.
7. HALL, Edward T. (1995) **Rejtett dimenziók**. Katalizátor Iroda, Budapest.
8. HOPPÁL Mihály (1970) **Az "igézés"-hiedelmkör alkotóelemei**. In: Népi Kultúra - Népi Társadalom, Akad. K., 259-287.
9. HOPPÁL-SZEMADÁM-JANKOVICS (1995) **Jelképtár**. Gondolat, Budapest.

10. JUNG, Carl Gustav (1994) **Az alkími konjunktio**. Kötet K., Budapest.

11. KERÉNYI Károly (1977) **Görög mitológia**. Gondolat, Budapest.

12. MELZACK, Roland (1977) **A fájdalom rejtélye**. Gondolat, Budapest.

13. OLÁH Andor (1986) **"Újhold, új király!" A magyar népi orvoslás életrajza**. Gondolat, Budapest.

14. RÓHEIM Géza (1984) **A szemmel verés**. In: **A bűvös tükrök**. Magvető, Budapest. 465-485.

15. SZENDREY Ákos (1986) **A magyar néphit boszorkánya**. Magvető, Budapest.

16. SZILÁGYI N. Sándor (1996) **Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára**. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár.

17. SUMNER, Graham (1978) **Népszokások**. Gondolat, Budapest, Társadalomtudományi Könyvtár.

Jegyzet

1. Bár rengeteg gyűjtés van a szemmelverésről és különböző módszerekkel való gyógyításáról, összefoglaló vagy elméleti jellegű munka igen kevés született. A legalaposabb elemzést HOPPÁL Mihály írta az igézés hiedelmköréről (HOPPÁL 1970, 259-287). Számomra, e dolgozat szempontjából azonban irreleváns, hiszen megmarad a hiedelem felépítésének strukturalista elemzésénél. Ezenfelül a jelenséget visszaemlékezés- vagy élménybeszélő szövegeken vizsgálja, elemzése alapját tehát maga a szöveg képezi, és nem az általam vizsgált jelenség hátterét. Hoppál módszer-választása érthető, hiszen saját bevallása szerint életében először szenesvízkészítést Moldvában látott egy gyűjtőútja alkalmával, s ezt hatalmas élményként könyveli el. Hoppál a szenesvízzel való gyógyítás elemeit **releváns** és **irreleváns** elemekre különíti el. A releváns elemek tárgyi és nem tárgyi elemekre oszlanak. Az előzőket tekintve emeli ki HOPPÁL: "A hiedelmekben szereplő hagyományos tárgyak minden hiedelem fontos elemei. Különösen akkor, ha az igézéshöz hasonlóan gyógyítási történetről van szó, mert a gyógyítás sikerét sok esetben ezek jelenléte vagy hiánya befolyásolhatja." (272)

Fontos tanulmányként említhető még RÓHEIM Géza munkája (RÓHEIM 1984, 465-487), amelyre elemzésemben többször is hivatkoztam. Bár sok következtetéssel nehéz egyetérteni, talán az ő módszere a leghízelgőbb, annyiban, hogy a jelenséget a lehető legtágabb kulturális környezetbe ágyazva igyekszik elemezni. Számomban a görög mitológiai és különböző népeknél ismeretes változatait a szemmelverés hiedelmének, és lélektani magyarázatát nyújtja a felmerülő jelenségeknek, természetesen az általa gyakorolt freudista pszichoanalízisnek megfelelően.

A hiedelmkörrel összefoglaló jellegű áttekintést ad DÖMÖTÖR Tekla **A magyar nép hiedelmvilágában** (1981). Az igézést **irracionalis rontóeljárás**ként tartja számon és kiemeli, hogy nem mindig szándékos.

SZENDREY Ákos **A magyar néphit boszorkánya** (1986) című könyvében a **megigézést, szemmelverést** a rontó varázslatok közé sorolja (maleficium), melyek elsősorban embertársra, másodsorban az élet fenntartásához szükséges dolgokra irányulnak. Ő említi, hogy az igézés, mint **szómágia**val való rontás jelenik meg PÁPAI PÁRIZ Ferencnél: "fascinantium more laudare", "igézésképpen dicsérni", valamint a CUCZOR-FOGARASI szótárban: "eredetileg bizonyos fajta igékek, pl. dicsérő szavakkal vagy babonás kifejezésekkel megbűvöl, megront valakit." (SZENDREY 1986, 199).

2. Úgy megy le a szén (sebesség stb.), ahogyan (olyan mértékben) őt megigézték. A sisterség erőssége szintén fokmérő.

3. "Kalap alól jöttél, kalap alá menjél./Párta alól jöttél, pártá alá menjél./Főkötő alól jöttél, főkötő alá menjél." - GÖNCZI Ferencről idézi RÓHEIM (1984, 469) A fent említett gyógyítóasszony egy ilyen típusú ráolvasásszöveget ismert.

4. A Gorgók hármán vannak, mibenlétük leginkább ijesztő maszkként fogható fel (KERÉNYI 1977, 39).
5. A hiedelmet édesanyántól ismerem. Minden valószínűség szerint inkább bencédi (Nyikó-mente, Udvarhelyszék), mint szentmihályi eredetű.
6. KERÉNYI szerint a Graiak a Gorgók testvérei, akik vigyáznak az utóbbiakra. Egy szemük és foguk van, és ezt egymás között cserélik. Egy ilyen csere folyamán lopja el szemüket Perszeusz, rákényszerítve őket a Gorgókhoz vezető út megmutatására (i.m. 38-40).
7. Ez hasonló jegyeket hordoz a névmágiával; ha kimondom a nevét, birtoklom.
8. Bár mértékében személyiségfüggő, de ismert jelenség, hogy az embert valaki "fixírozó" tekintetével munkájában, létezésében erősen feszélyeztetheti.
9. A történeti-etimológiai szótár a ragadozóállatok egymásra-vagy az állodatra támadás előtti merev nézését tartja a szókapcsolat gyökerének.
10. Feltehetőleg ez a fajta kiszolgáltatottság-érzés szolgált alapul azon hiedelmek képződésében, melyek szerint idegen földön az embert nem védi a hely szelleme.
11. Vö: gyűjtött szövegek az igézésről az Adattárban.
12. Ez a falubeliek magyarázata. Tulajdonképpen felhívja a potenciális igéző figyelmét, kizökkenti a szemlélődésből, fokozott önkontrollra szólítja fel. Talán az sem véletlen, hogy a tűz és a vér színe lett a nyugati civilizációban a figyelmeztetés, a tiltás színe (közlekedés stb.).
13. "A megbabonázó szem orális minősége nyilvánvaló." (RÓHEIM 1984, 474); vö. felfal, elnyel a szemével stb.
14. L. PÁPAI PÁRIZ Ferenc, Pax Corporis, 1747, 393.

Deochiere la Mihai Viteazu (jud. Cluj) (Rezumat)

La Mihai Viteazu, localitate care a apartinut în trecut de scaunul secuiesc Arieș, deochierea constituie o credință populară comună. Deochierea se produce sau se comite prin privire ațintită sau holbare, cel deochiat poate fi o ființă umană sau un animal, în primul caz simptomul cel mai comun este durerea de cap. Lumea se apără împotriva deochierii prin practica populară cunoscută de „a stinge cărbune”, ceea ce se consideră un remediu simplu, de toate zilele, un medicament preparat acasă, dar printr-o operațiune rituală, de structură dată. La Mihai Viteazu ritualului nu i se mai asociază descântece, ca în trecut, ci numai rugăciuni. Credința în deochiere și stingerea de cărbune are o răspândire generală în localitate, însă nu toată lumea le crede fără rezerve. Lucrarea face analiza ideilor generale legate de fenomen, analizează din punct de vedere etimologic și semantic denotările maghiare folosite în legătură cu aces-

ta, face analiza fenomenului și a practicilor legate, publicând în anexă datele culese.

The Beliefs Concerning the Casting of an Evil Eye in Szentmihály (Mihai Viteazu, Cluj County) (Abstract)

Casting an evil eye is a common belief in the village of Szentmihály. It is the result of someone gazing, staring too intensely at a person or an animal. The most frequent symptom in the case of persons under spell is headache. If the removed with water in which coal is extinguished. This is a common remedy and counts for a simple home-made medicine. Its preparation is a ritual with a fixed form. In older times people used a spell formula while fixing it, but nowadays the prayer has completely taken their place. The belief in the spell and the remedy is still widespread in the village, although not everybody really believes in it. The paper analyses the ideas connected to it, makes a semantic analysis of the terms of the spell or prayer, examines the casting itself, and gives the information concerning the field-work.

Egy székely szentember, az oroszhegyi BÁLINT I. László

(Kivonat)

Az 1907-ben született BÁLINT I. László gazdaember a Székelyudvarhely közelében lévő faluban, Oroszhegyen. Az '50-es években tiltott csíksomlyói pünkösdi búcsújárás újraindításának üzenetét kapja látomásban 1962-ben. Élményeiről, az 1994-96-beli gyűjtések során magnetofon előtt számol be. A beszámolóban az ősi magyar, Szent István előtti hitvilág és a keresztény világkép ötvöződése nyilvánul meg. A küldetés, az első elragadtatás egy az Oroszhegy határában lévő ősi kultusz hely, az Urusos kút közelében történik. Az Urusos kút eredete a helyi hagyomány szerint Szent László király alakjához kapcsolódik, aki szintén szereplője BÁLINT I. László egy látomásának.

Bevezető

“A magyar vallásos népelet iránt az utóbbi években örvendetesen megélnékült mind a tudományos, mind a művészi, mind pedig az egyházi érdeklődés”, írta BÁLINT Sándor 1941 novemberében a jászladányi szentember, OROSZ István önéletrajzának előszavában. Megállapítása az elmúlt évek közérdeklődésére is helytálló. A 19. századi és századunk első felében élt szentemberek, FRANKOVICS Mihály, MIKLÓS István, ENGI TUDÓ Vince, MEGYESI József, MÉSZÁROS Mihály és tár-

saik működését, gyógyítását, látomásait jórészt már földolgozta és publikálta a tudomány, az elmaradások pótlása pedig most van folyamatban. Az elmúlt évtizedek ateista államberendezkedése és a földrajzilag egységes Kárpát-medence mesterséges politikai határok által történt szétdarabolása kutatást igénylő továbbélési és fejlődési irányt adott a hagyományos paraszti közösség által produkált vallási megnyilvánulásoknak. A sajátos jegyek sokaságát magán viselő népi vallásosság ugyanis tovább élt az egyre zordabbá, barátságatlanabbá váló világban, sőt a saját világképéből fakadó túlélési módszereket is kidolgozta. Ennek kutatása azonban még nagyon a kezdeteknél tart. E kutatást kívánjuk egy most ismertetendő szerény adalékkal előbbre vinni.

A Székelyudvarhely közelében lévő faluban, Oroszhegyen él az 1907-ben született BÁLINT I. László. Az imádságos lelkületű, jámbor gazda a saját és a közösség életét befolyásoló elragadtatás részese lett. Az 1950-es évek Romániájában tiltva volt a vallási élet minden látványos megnyilvánulása, így a csíksomlyói pünkösdi búcsú is. A búcsújárás újraindításának üzenetét kapta látomásban BÁLINT I. László 1962-ben. Élményeiről, az 1994-96-beli gyűjtésem során magnetofon előtt számoltattam be. Első látogatásom 1994. májusában volt, TÓTH Péter Pál operatőr rendező, valamint MOLNÁR V. József és GÁL Péter társaságában. Elbeszélését hangszalagra rögzítettem, az itt közölt részletek e felvételek lejegyzései, valamint GÁL Péter kollegám saját felvételtől készült anyagából valók.

BÁLINT I. László beszámolójában az ősi magyar, Szent István előtti hitvilág és a keresztény világkép egységes megnyilvánulásának lehetünk tanúi. A küldetés, az első elragadtatás egy az Oroszhegy határában lévő ősi kultusz hely, az Urusos kút közelében történik. Az Urusos kút eredete a helyi hagyomány szerint Szent László király alakjához kapcsolódik. Különös kapcsolat fűzi BÁLINT I. Lászlót is Szent Lászlóhoz, aki látomásában is szerepel. “Szent László nevre vagyok keresztelve, az Ő nevit hordozom...” mond-

* Elhangzott 1997. szeptember 12-én a Sors – Áldozat – Divináció című tudományos konferencián Budapesten, az MTA Néprajzi Kutatóintézetnek Könyvtárában.

ja. Vegyük tehát sorra BÁLINT I. László történetének helyszíneit és eseményeit.

Oroszhegy

Mint említettük, Oroszhegy Székelyudvarhely közelében lévő község. Lakói római katolikus vallású székelyek, akik földműveléssel és erdőgazdálkodással foglalkoznak időtlen idők óta. A település távol van minden fő közlekedési úttól, talán ezért őrizhette meg a legutóbbi időkig zárt közösségi rendjét, archaikus kultúráját. "Az oroszhegyi népéletnél még sok ősi szokás maradt fenn egész eredetiségében, melyek másutt már átalakulni kezdenek..." írja ORBÁN Balázs (ORBÁN 1868, 99).

Az Urusos kút

A kút a községtől 6-7 km távolságra északnyugati irányban van, mezei úton közelelíthető meg. ORBÁN Balázs idézett művének 104. oldalán így ír róla: "Tovább Kápolna-mező nevű helyen egy kápolna maradványai látszanak, a kápolna mellett egy gyógyforrás fakad fel, melyhez most is Úr szeredáján feljár a nép s felviszi beteg gyermekeit fürösztelni, mert e forrásnak nagy gyógyhatást tulajdonítanak, mely a hagyomány szerint onnan erede, mivel Szent László király itt szokott volt fürdeni. A forrás közelében egy bemélyedést Sátorhelynek neveznek: itt állott volna a szent király sátora." A kút eredetét BÁLINT I. László így meséli el: "No osztán ez megtörtént, akkor osztán győzelmet aratott a pogányokon, Szent László király vót a király, a magyaroknak. Annak öröme Szent László király osztán, hogy legyőzték a tatárokat, itt járt, s ahogy itt járt, hát hol az az Urusos kút van, ahol a keresztfa van káponakeresztfa, van egy kicsi kápona, annak meg a kövei megvannak, aki tudja hol van a', a keresztfa ehelyt s a kápona vót ahalyt. Mellette sűrű bokor van... Hát oda aztán Szent László király a kardját beléütte, a rózsafűzérjét fétette a kardmarkolatra, s ott hálát adott a Jóistennek, hogy le-

győzték a tatárokat. Onnat jött a víz, onnat fakadott föl a forrás, addig egy toplicás vót a terület..."

A kútnál történt csodás gyógyulásokra így emlékezik: "... a nép között olyan fekélyes betegségek vótak, mit az orvosok nemigen tudtak gyógyítani. Hát akkor felmentek oda az Urusos kúthoz, de csak akkor, áldozócsütörtökre virradóra, áldozócsütörtök szombatján, olyankor mentek el, hogy napfény jötte előtt oda legyenek. De vitték azt az ótvaros gyermekeket, azt az olyan sebes gyermekeket, amelyiken az orvosok nem tudtak segíteni. Akkor ott tüzet tettek, hol az az Urusos kút van, ahalyt küjjebb vót a káponán, a káponán a száraz hely, nem a mocsárba tették a tüzet, hanem oda a száraz helyre tüzet tettek. Abból a vízből melegítették fé, amilyen edényt vittek, olyan vittek, abból a gyermekeket megmosták. (...) A gúnyját oda fölterítették a bokorra s otthagyták. Kinek nem vót olyan gúnyja, az pénzt vetett bő a bokorba vagy a földre s aki azt megkapta az imádkozott érte, hogy az Isten könyörüljön meg rajta s adja vissza az egészségit..."

Laci bácsi megemlékezett még arról is, hogy a forrás gyógyító vize női panaszokra és vérfolyásos betegségekre is hathatós segítséget nyújt. Az, aki ezt elviszi, imádkozni köteles az érték otthagyjának gyógyulásáért, de ha ezt elmulasztja, reászáll a gyógyultból távozó betegség.

Itt érte BÁLINT I. Lászlót gyermekkorában élete első transzcendens élménye is. Közeleli kaszálójuk tisztítása után a kút környékét tisztogatni, imádkozni érkezett ide. Pihenni és ebédelni szeretett volna a kápolna romjainak közelében lévő hűvös helyen. "Ahogy elszenderedtem, hát érzem, hogy jobb felől úgy megsírít a szél! Hát eltúrtem. Hát balfelől es úgy megsírít a szél! Akkor azt mondja nekem valaki, hogy kelj fel, azt mondja, mer' itt szent a hely! (...) Ezt a csodát érzettem én itt ezen a területen."

Az ősi székely búcsújárárhely székely nemek és ágak szerinti pompás pünkösdi fölvonulását nem nézhette jó szemmel a román kommunista hatalom. Érezte, hogy a Szűzanya lábaihoz zarándokló ezrek és tízezrek roppant erőt képviselnek. Ezzel az erővel csak katonai erődemonstrációval lehet szembeszegülni, gondolták. Talán megéreztek valamit abból, hogy a nagy csíksomlyói körmenetnek vallási tartalmán túl van valami ősi győzelemünnepe jellege is. Az utolsó nagy pünkösdi búcsúra, amely már a fenyegető katonai és belügyes megfigyelők sokaságától volt beárnyékolva, 1949-ben került sor. Volt ebben a dacos küzdelemben, ebben az egész székelységre kiterjedő ellenállásban valami végzettszerű és mitikus. A búcsú főcelebránsa a hónapok óta a letartóztatás árnyékában élő gyulafehérvári főpásztor MÁRTON Áron volt. Ezekről az eseményekről így emlékezik meg, a MÁRTON Áronról írt könyvében P. SZŐKE János: "1949 tavaszán Felcsíkon volt MÁRTON Áron bérmaúton. A gyimesi hívek egy fehér lovat ajándékoztak neki, s MÁRTON püspök, fiatal férfiak vezetésével lóháton vonult be Csíksomlyóra. Ezt az állami hatóság filmre vette, s úgy vélik egyesek, hogy a film még ma is megvan az állam levéltárában. A bérmaút alatt több ízben hatósági szervek tűntek fel, de a papok és a hívek olyan sorfalat álltak a püspök mellett, hogy senki sem tudott a közelébe kerülni." (P. SZŐKE 1988). Laci bácsi így emlékezik ezekre az évekre: "Hát a csíksomlyai búcsút letiltották, s nem lehetett menni Csíksomlyóra búcsúra. Nem szabad gyülekezni! Hát úgy es elmentek egynéhányan, de Oláhfaluba' biza, a miliciára behajtották őket, s másnap a fát vágatták. Amikor a búcsú letelt, akkor hazaeresztették. Amikor hazajöttek, aztán itt a vezetőség kacagta, hogy milyen búcsút jártak, s még mennek e búcsúra? Akik valahogy el tudtak menni, s megtudták, hogy azok elvótak, kérdezték tőlük, hogy a menyecske Csíksban mit csinál? Hogy viselkedik? De hát az ember lesütötte a fejét s elhallgatott..."

"No osztán ezalatt, 62-be' lött itt kollektív, s abba' 61-62 között vót ez az álomlátásom. (...) Egyik álmomba' látom, hogy keletről egy nagy csillag támadt. Az a nagy csillag támadt, hát igyenesen jött, jött, húzódtam félre, hogy nehoj neköm gyűjjön, hát né! Hogy húzódtam félre, igyenesen belém jött az a nagy-nagy csillag. Hogy belém jött... egész testembe fért el. Hát édes jó Istenem, mi az? E mi tud lenni? De hát úgy megerősített engem, annál erősebb lettem... (...) Hát jött egy olyan ünnep, hogy így mondjuk: Gyümöcsótó. A naptárba' úgy van írva, hogy Fogantatás. Gyümöcsótó fogantatás, az Úr Jézus Krisztusnak foganása. Akkor egy olyan álmod látok, hogy egy olyan helyre repültem én, nem a földön mentem, hanem repültem, mint aki hova akar repülni. Én elrepültem a magosba, megkerültem a határt. Elmentem egy olyan helyre, ahol a hatérkerülők ezelőtt meg szoktak állani. Ott vót egy keresztfa. Hát én valahogy onnan emelkedök, addig emelkedtem ki magam erejéből, hogy egyszer nezek vissza, s hát a föld akkora, mint egy fekete pont. Megin' emelkedök, emelkedök, s nezek vissza, s mán nem láttam. No, hogy nem láttam én egyszer, akkó má' most mit csináljak? Addig emelkedtem, há' má' tovább nem lehet, hogy no megütközött, hát a fejemet má' nem engedni valami! Hát csak az kék égboltozat, de nem es kék, hanem olyan lilaszínű, mint a piros hajnal, olyan fajta. Hét itt most mi lesz, Istenem mi lesz? Olyan villanás csapott fejem felett egész nyúgot felé, mint egy csónak! Istenem, mi lehet ez a fényes villanás? S hát zúgás van! Zúg, zúg, zúg! De nem sokáig zúgott, hanem csak bėjött a zúgás, mintha embörbeszéd lött vóna. Nem is úgy mint az embör, hanem olyan vékonyabb hangon. Az a vékonyabb hangú tömeg lejött, s ahogy lejött, de gyorsan jött, pillantásra körülvert, de hát nem értöttem én, hogy ök mit mondanak. Egyszer csak értöm, hogy aszondja:

– Maga lösz ez első csapatnak a vezetője!

Hát, Istenem, milyen csapat lehet, én nem láttam egyebet az ég egy világán semmit, csak olyant, mint egy-egy vinkli. Az úgy mozgott-mozgott, de sokan vótak, mint amikor a méhek rajoznak. Azok körülvöttek ingümet, s aszon-ták:

– Még jó két csapat!

Akkor már jött is a második csapat, utána a harmadik csapat. Mikor a harmadik csapat lejött, akkor esszecsapott az a nagy fényösség, tovább nem láttam. Na aszondja: Kerüljük meg az égbótot! Aztán menjünk vissza oda, ahonnan jöttünk. Ennyit magyarul értöttem. Éneköltünk: zúgjon hát a hálaének... Mikor az kifogyott mondtuk az olvasót es...

Akkor indulás vót keletnek s mind keletre möntünk, délre, egész nyúgotra, északra, úgy mint a csigalépcső, háromszé kerűtük meg az égbótot. Hát amikor háromszó mögkerűtük, már oda le vagyok érve, ahonnan én felszálltam, s akkor azok a vinklik eltűntek a szemeim elöl. Ez a jelenet vót: a keleti területen tisztán síkos hegyek vótak, kőszálhegyek, a déli vidéken pedig szép búzavetések. Nyúgot felé gyümölcsfák vótak, az északin megint fenyősök. De amint láttam, hogy marad el a föld, kicsinek marad, mint egy fekete pont, úgy mikor értünk le, akkor hát láttam a fekete pontot, há' nagyobb, nagyobb, nagyobb. Mikor a harmadikot békerűtük, há' ott vagyunk ahonnan főlemelkődtem. No osztán ahogy leértünk parancsot kaptam:

– Menni kéne Csíkba! Ott el kell végezni – azt mondja – mikor megyek Udvarhelyig, legelőbben menjek bé a templomba! A templomba' végezzem el az imádságot, onnét bé Csíkba, Somlyóra, metté fél kell szabaduljon. Na azt mondja, katonasággal gyakorlatoznak ott, s versengenek biciklivel, s ezektől fél kell szabaduljon.”

A küldetés megvalósítása

Laci bácsi a parancs szerint cselekedett, tarisznyát vett a vállára, begyalogolt Udvarhelyre, ott elvégezte az imádságát és autóbusz-

szal utazott át Csíkszeredába. Bement a szeredai plébániatemplomba, ott is elvégezte a kiszabott imádságát. Elmondásából úgy tűnik, küldetése minden részletre kiterjedő volt, bár az itt leírtnál részletesebben sohasem beszélt róla. Abból, hogy minden részlet pontosan úgy valósult meg, ahogyan látomásában arra fölkészítették, küldetésének fontosságára, komolyságára következtetett. Csíksomlyón fölkeresi a kegytemplomot, beszél az ott lévő ferences atyával, és elvégzi az imádságát is. A szállására vonatkozóan azt az információt kapta látomásában, hogy az egy Péter nevű embernél lesz. Nagy megerősítés volt számára, hogy az első ember, ahová szálláskérőben a barát társaságában bekopogtatott, azonnal szállással kínálta, s hallotta, hogy a barát az idős embert Péter bácsinak szólítja.

“Elmöntem én onnat – folytatja elbeszélését Laci bácsi – osztán a borvízhöz. A borvíz alól van, ott a templomon túl, az erdő alatt. Ott szoktak megállni a búcsúsok es, ott szoktak délre ebédőnyi, s ott pihenni a borvíznél. S ahajt aztán elévettem a kenyeret s ettem, de bíz a keservesen ment le, mikor azt mondta a barát, hogy nem lehet itt búcsú, me' katonaság lesz itt, még meg is ölögetnek. De hát én akkor mind elbúsultam, istenem, hát én, hogy tudjam teljesíteni a parancsot? Na hát, lesz, mán, ahogy lesz!”

A halálfélelemmel küszködő Laci bácsit még jobban megrémíti, hogy a borvízkúthoz fegyveres katonai alakulat érkezik. A csapat egyik tagja pedig halálosan megfenyegeti, ha nem takarodik el onnét. A kegytemplomba részt vesz a májusi ájtatosságon, majd szállására megy.

“Ahajt aztán elszenderedtem. Hát ott vagyok ahol indulunk ki a Sálvátorra, az első vezérkeresztnél. Hát én oda letérgyöttem, s ahogy letérgyöttem előttem áll Mária! Nem olyan vót mint a kegytemplomba, hanem olyan mint oda-fönt a szentpéteri templomba' való Mária szobor. Előtte vót Szent Péter. Amelyik ott van abba a templomba. Kard vót az ódalán. Hát jobb felül ott áll Szent László király. Bal felől Szent István király, s én vótam hátul térgyön állva,

Csobotfalva felé azon a rőszön, úgy a fenyős alatt, annyi a katonaság, hogy a fűszál nem vót annyi. Istenem, most mi lesz, most meglőnek ingemet, hogy tudtam én idejutni? Akkor, mikor én ezt elgondoltam, akkor Szent Pétör elől, sudár termetű embör vót tiszta kék gúnyában, kihúzta a kardját, kitarja az ég felé, egyszer levágott, egyszer keresztülvágott s az esszes katonaság leomlott. (...) Mikor ez megtörtént, akkor Szent István király balfelől ügyesen megfordul, reám néz, még hármat lépett, addig nezett, s akkor eltűnt. Akkor Szent László király es kifelé fordult, megnezett ingemet, s amíg hármat lépett ő es eltűnt. Amikor ezek eltűntek, a Mária szobor, nem lábon fordult meg, hanem úgy egytestüleg, megfordult jobbra. Szembe velem s azt mondja:

– Maga korán reggel menjen a kegytemplomba, adja által a misézőnek az üzenetet! Ez az üzenet, hogy többet nem lesz a csíksomlyai kegyterületen katonai felvonulás! Akkor azt mondja: A stációk esze vannak törve, azokat a búcsúsok adományából fogják megcsináltatni. Osztán azt mondja nekem: Maga a munkát, amit eddig végzett, végezze tovább is! Gyakrabban a szentmisére, mer’ a gonosz uralkodik, de a jóisten akarátját nem fogja le-törni!

Na akkor aztán ez vót pénteken éjjel, szombatra virradóra. Aztán mikor megebredtem, hát én csupa víz vótam, annyira meg vótam gyötörve.

BÁLINT I. László oroszhegyi székely ember elvégezte a reábízott feladatot, A kétségek azonban továbbra sem hagyták el: “Istenem, vajon bételik e? Hát eltelik nyolc óra, nem jönnek a katonák. Eltelik kilenc óra, nincsen gyakorlat semmi. Hát egyszer eljő a tíz óra, senki se mozdul. Akkor keletről jött egy olyan nagy téglalapászárnyú gép, de nagy, nagy gép, akkor elmenyen a Hargita felé, s úgy megkerüli Csíksomlyót. Nagy kerületet csinált, háromszor kerülte meg, min küssebbre, küssebbre! Föl a Salvator hegye fölé es, s ahonnan jött oda vissza es ment.”

Egy szeptember hétköznapjai

BÁLINT I. László élte tovább a székely földművesek életét. Nevelte gyermekeit, küzdött a földdel a megélhetésért. Imádkozott, sokat imádkozott. Vezette a szentolvasót a templomban. A gonoszok azonban, mint táltosainkat nem hagyták s ma sem hagyják nyugodni. A fizikai valóság látszólag hétköznap, a látszat mögött azonban ott egy élet küzdelme a jóért, a közösségért, az igazságért és az Istenért. “Este mikor lefeküdtem örökké a gonoszak rám akarnak rohanni! Amint rám akarnak rohanni a gonoszak, én örökké valahogy, az Úristen úgy adta, hogy fölemelkedtem a levegőbe. Ott es mondtam a rózsafűzért, ott es intöttem a hitre, ne üldözzétek a papokat, ne üldözzétek a hitet! S akkor, mikor ezt mondtam, akkor má’ a cigányok támadtak rám, s le akartak fogni, akkor emelkedtem föl a levegőbe s oda szálltam ahová akartam. Így vót az én sorsom s az én életöm...”

Összegzés

BÁLINT Sándor írja idézett művében: “OROSZ István a régi licentiátusok, félpapok szellemi utódja is egyúttal, aki jelentős, a nép fiainál éppenséggel nem ritka, egyházas kultúrájával azt a szakadékot hidalja át, ami a jozefinizmus kényelmes józanságában nevelkedett lelkipásztor és a vallás heroikus élményét hordozó nép között sokszor vált a XIX. század folyamán olyan feltűnővé.” (BÁLINT 1942, 26) Az OROSZ Istvánról szóló sorok vonatkoznak BÁLINT I. Lászlóra is. Mi annyit tehetünk még hozzá, jó fél évszáddal azután, hogy BÁLINT Sándor papírra vetette ezeket a sorokat, hogy az általa emlegetett szakadék a 20. századra is jellemző maradt.

Laci bácsi révülésének apró részletei, melyeknek teljes ismertetésére most nem nyílt lehetőség, egész története, élete és lénye, egy rendkívül ősi kultúrkör felé fordíthatja figyelmünket. Népünk kultúrájának olyan rétegét tárja elénk, melyről már igen sokat tudunk, mégsem nyerte el eddig az őt megillető helyet a néprajzi közgon-

dolgozásban. Ősi hitünk keresztény formában való továbbéléséről van szó, mely jelenségre már KÁLMÁNY Lajos is fölhevítva a figyelmet: BÁLINT I. László a keresztény táltos.

BÁLINT I. László hite, áldozatvállalása, egész személyisége az ősi székely hagyomány teljességében alakult ki. A kötött szövegű hagyományok, imák, énekek tudását és használatát, az Urusos kút történetének őrzését és továbbadását ugyanúgy Istentől kapott feladatként éli meg, mint csiksomlyói küldetését. E feladatot tekintette életcéljának, bár a földi kötelezettségeknek is példásan megfelelt. Közössége és szűkebb családja tisztelettel és szeretettel veszi körül, bár életfelfogásával, szemléletével nem azonosul maradéktalanul. A látói képesség családon belüli fennmaradása nem zárható ki.

Irodalom

1. BÁLINT Sándor (1942): **Egy magyar szentember**. Budapest
2. ORBÁN Balázs (1868): **A Székelyföld leírása...** I. kötet, Pest
3. P. SZÓKE János (1988): **MÁRTON Áron**. A szerző kiadása

Vedeniile lui László BÁLINT I. din Dealu (jud. Harghita)

(Rezumat)

László BÁLINT I., țăran în Dealu (Oroszhegy), jud. Harghita, lângă Odorheiu Secuiesc, s-a născut în 1907. Marele pelerinaj romano-catolic de la Șumuleu-Ciuc fiind interzis în anii '50, el are vedenii în 1962 în care este somat să reia pelerinajul. Experiența lui religioasă este relatată în fața magnetofonului, în cursul culegerii din anii 1994-96 a autorului. În această relatare viziunea creștină asupra lumii se îmbină cu elemente păgâne (samaniste) maghiare dinaintea regelui Ștefan (I.) cel Sfânt, convertitorul la creștinism al maghiarilor. Prima vedenie, în care BÁLINT își primește misiunea, are loc într-un vechi loc de cult din hotarul satului Dealu, la locul numit Urusos kút ('fântâna vindecătoare'). Credința locală atribuie originea

acestui izvor unui miracol al celuilalt rege sfânt al Ungariei, Ladislau (I.) cel Sfânt, care apare de asemenea în vedeniile omului sfânt.

The Visions of the Saint Man László I. BÁLINT from Oroszhegy (Dealu, Harghita County)

(Abstract)

The peasant László I. BÁLINT from Oroszhegy, close to Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc), was born in 1907. As the famous pilgrimage of the Roman Catholics to Csiksomlyó (Șumuleu-Ciuc) was forbidden in the 1950's, he started having visions in 1962 and in them he was summoned to resume the pilgrimage. His religious experience was recorded by the author between 1994-1996. In this account the Christian vision upon the world is combined with pagan elements. The first vision, in which BÁLINT receives the mission, takes place in an ancient place of cult on the border of the village Oroszhegy, called the Urusos ('curing') well. The local belief confers to this source a miracle of a saint king of Hungary, Ladislau I, who also appeared in the visions of the saint man.

Régi csíki regösök

(Kivonat)

A regölés kereszténység előtti, pogány kori, termékenységet varázsoló rítus. Kelet-Európában máig ismert népszokás. A csíki regölésről eddig nem volt tudomásunk. A szerző levéltári kutatásai és könyvészeti vizsgálódásai során bukkant eddig ismeretlen, a csíki regölést bizonyító írásokra. A források bizonyossága szerint a 17. században és a következő évszázad elején Alcsíkon, mint a karácsony ünnepéhez, korábban pedig a téli napfordulóhoz kötődő rítus, közismert szokás volt, de lehet, hogy egész Csíkságban az. A regölést valószínű, hogy a 18. század során a betlehemezés váltotta fel.

I.

A regölés az egyik legnagyobb múltú magyar népszokás. Pogány kori termékenységvárázsló rítus, amely leginkább a téli napfordulóhoz kapcsolódott, de a kereszténység elterjedése után karácsony másodnapjához, Szent István vértanú ünnepéhez, sőt, úgy tűnik, magának Szent István királynak a napjához is kötődő néphagyomány lett. A középkorban széles körben ismert szokás volt.

“A regölés a télközépi szerencsekívánó köszöntés Kelet-Európában – mindenütt ismert szokásának magyar változata” írja DÖMÖTÖR Tekla a népszokásról.¹

A regösök házról-házra járó, köszöntőt, éneket mondó személyek voltak, Énekeikben, mondókáikban a mulattatásnak fontos szerep jutott. Hivatásos énekmondókként a középkorban

királyok, főurak multságain a regösök is feltűntek. 1552-ben, elítélően ugyan, HELTAI Gáspár is említi a regölést. “A mi Urunk Jézus Krisztusnak születésének napja után következik az ördögnek nagy ünnepe, a regélő hét... A sok duska itálnak, a sok regélésnek nincsen semmi vége”.²

A **reges**, **regös**, valamint a **regel**, **regöl** szócsalád vitatott eredetű. Az egyik felfogás úgy tartja, hogy ezek hangutánzó szókként keletkeztek, és a **rekeg** szó rokonságába tartoznak. E szavak eredetileg a regösök hangoskodására, zajongására, nyers előadásmódjára utalhattak.

Mások úgy vélik, hogy a magyar nyelvben a **reg** alapszó annak a finnugor kori, vagy uráli ősi örökséget képező szótőnek a származéka, amely a **révül** szónak is az alapja volt. A szó e magyarázat szerint összefügg a sámán (várázsló), a magyar táltos extázisát, átszellemülését jelző szóval. Sőt, olyan vélemény is van, hogy a regös a magyar sámánt jelölő egyik kifejezés lett volna.³

A népszokást a múlt században a Dunántúlon és a Székelyföldön, pontosabban Udvarhelyszék egyes falvaiban még ismerték, gyakorolták. A dunántúli regösök, gyermekek, legények legalább négy fős csoportokba szerveződve, nagy zajt csapva járták a falut, rázták a félelmetesen hangzó láncos botjaikat. Egyéb hangszereik: a köcsögduda, furulya, a regössíp voltak. Míg az udvarhelyszékiek 15-20 fős csapatban inkább a fiatal házasságokat köszöntötték, addig a dunántúli regösök főként a lányos házakat látogatták.⁴

A regösének legfontosabb része a termékenységvárázslás, amellyel a gazdának és háznépének bőséget, jó termést, termékenységet kívánának. Ezt az énekben egy párosító rész követi. Ebben összeregölnek egy legényt és egy leányt.

Regöjjünk, regöjjünk a házi gazdának

Hat szép ökröt,

Hat szép ökröt.

———

Adjon az Úristen

Ennek a gazdának

Egy kis ólat, egy nagy disznót,

Alá meg száz malacot.

———

Hej, már kit adjunk?
A Jusztinnak adjuk,
HORVÁT Annát adjuk!
Haj, regő rejtem,
Regő rejtem!

A bevezetőben a szereplők előadják, hogy hosszú útról jönnek, nem rablók, hanem Isten követői, Szent István király szolgái. (Énekekben Szent István mártír és Szent István király alakja összerosódik!). A regősénekekben helyet kap, kaphat a csodafiúszarvasról szóló rész:

Homlokomon vagyok
Fölkelő fényes nap:
Oldalamon vagyok
Árdéli szép hold:
Jobb vesémen vannak
Az égi csillagok

Ez a kép a csodafiúszarvasról pogánykori motívum. A szarvas köztudottan az eurázsiai népek jó részénél a csillagos ég jelképe volt.

A gondolati egységeket, versszakokat a "Hej, regő rejtem", vagy a "Haj, regő rajta" ref-rén zárja.

A kutatók a varázsigének tartott mondatot úgy értelmezik, hogy annak jelentése eredetileg: "Varázssal varázsolom" vagy "révüléssel révülök", "révüléssel rejtezem". A sámán (táltos), amikor átszellemült, extázisba esett, akkor énekelte, kiabálta volna a varázsigét.

A két világháború között a karácsonyi ünnepkör szokásvilágában a Lápos menti Domokoson SZABÓ T. Attila a regölés "csökevényes maradványaira" bukkant. Ugyancsak a regölés szokásának a hagyatékából valónak tűnik az alsórákosi legénysereg néven ismert hagyomány, valamint a havadi hajnalozás is. Megállapítást nyert az is, hogy a hétfalusi csángók közismert férfitánca, a borica, a román călușar közeleli rokona, szintén a téli napfordulói természetességvarázslás ősi rítusának volt, lehetett sokáig a része. Hasonlóan a regölés rítusából örökölhették a lövétei betlehemesek sajátos pász-tortáncukat.

Moldvai, részben román eredetre vall a gyimesbükkiek és hidegségiek óévi "harsogtatása", köszöntője.

Az udvarhelyszéki Kénost leszámítva a Székelyföldön és szomszédságában tulajdonképpen a regölés hagyománya, a regősének eltűnt, kihalt vagy átalakult. Helyét talán a 17. század közepén – végén (?), vagy még inkább a 18. század folyamán a betlehemezés vette át. A környéken feltűnt legrégebbi betlehemes ének, 1750-1751-ből, a hétfalusi csángó vidékről való. A csíki betlehemezés szokásáról későn, csak a 19. század elejéről szerezhettünk tudomást.

Székelyföldön az egyetlen regősének, amely hozzánk térben a legközelebbi is, a kénosi.

Porka havak hulladoznak: de hó reme róma.
Nyúlak, rókák jáczadoznak. de hó reme róma.

—————
Bényomozók a faluba: de hó reme róma.
SÁNDOR Ferencz udvarába: de hó reme róma.

—————
Ott találánk rakot házat: de hó reme róma.
Abba látánk vatött ágyat: de hó reme róma.

—————
Abba fekszik jámbor gazda: de hó reme róma.
Belől fekszik gyenge hőgye: de hó reme róma.

—————
Közből fekszik páris gyermek: de hó reme róma.
Serkengeti apját, anyját: de hó reme róma.

—————
Kejj fel apám, kejj fel anyám: de hó reme róma.
Mett megjöttek a regesek: de hó reme róma.

—————
Régi törvény, nagy rött ökor: de hó reme róma.
Annak fele regeseké: de hó reme róma.

—————
Szarva teli sült perezcel: de hó reme róma.
Annak fele regösöké: de hó reme róma.

—————
Füle teli aprópénzzel: de hó reme róma.
A maradjon a gazdának: de hó reme róma.

—————
Kődökibe köből komló: de hó reme róma.
A maradjon az asszonnak: de hó reme róma.

—————
Fara teli magyaróval: de hó reme róma.
A maradjon gyermekeknek: de hó reme róma.

Bé ereszesz, jámbor gazda? de hó reme róma.
Ha nem ereszesz, se bánjuk: de hó reme róma.

—————
Kikötözzük az ajtódat: de hó reme róma.
Benn pisilel, benn kakálól: de hó reme róma.

Korszakos népköltészeti gyűjteményünkben a Vadrózsákban KRIZA János kisebb tanulmányban foglalkozik a kénosi regösök énekével. Ő tudta, hogy régen, a középkorban a regölés elterjedt szokás volt. Idézi HELTAI Gáspárt. De ismerte a Zala megyében fennmaradt regösénekeket is. Kénos akkori papjától, JAKAB Sándortól felvilágosítást kért a regölés helyi hagyományáról. Azonban a település idős emberei által adott szövegmagyarázatot legalább részben kétkedéssel kell fogadnunk. Úgy érzem, hogy az ének 9. szakaszától kezdve az énekesek tulajdonképpen a háziakkal mókáznak, vagy keményebben fogalmazva, gúnyolódnak. Különben az utolsó két versszak esetében a gúnyolódás, sőt a “fenyegetés” nyilvánvaló.

A kénosi regös csapatok által a “régi törvény” szerint a “nagy rőt ökröről” előadott dolgok, motívumok nem teljesen világosak. Amit az öregek elmondtak a “nagy rőt ökröről”, az lehet, legalább részben, belemagyarázás is. Olyan szokásról van szó, amely az idők folyamán módosulhatott.

A kénosi regöséneken végigvonuló “de hó reme róma” refrén pedig találos kérdés maradt mindmáig, nemcsak a nagyközönség, hanem a szakemberek számára is.

Bár a magyar néprajzkutatás sokat vizsgálta a regölés, a regösének kérdését, eldönteni mindmáig nem sikerült, hogy létezett-e vagy nem a honfoglalás előtt olyan ének a csodaszarvasról (vagy egyébről!), amelyet a téli napfordulón adtak elő. Az sincs kizárva, hogy a magyarságnál a mai hazájába való költözés után, az itt élő, és a szomszédos népek hatására alakult ki ez a mágikus rítus.⁶

A regösének rokonságának kérdése a magyar népzene erősen vitatott dolga. A kutatók szerint eurázsiai gyermekdalok, ráolvasó énekek, mondókák, a magyarral rokon északi népek ze-

néje, a hasonló tárgyú balkáni dallamok, középkori egyházi zene, valamint európai táncdallamok tartoznak a többé-kevésbé számba jöhető, szétágazó rokonságba.⁷

II.

A Csíkszeredai Állami Levéltárban Csíkszék 17. századi törvénykezési anyagában 4 peres irat a régi csíki regösökről tartalmaz figyelmet érdemlő adatokat.

a.

A legrégebb csíkszentgyörgyi, és az 1636. március 16.-i dátumot viseli. A jegyzőkönyv (protokollum) a csíkszentgyörgyi SIMON János ellen szóló tanúvallomásokot tartalmazza, amelyeket az ugyanoda való MÁRTON István kérésére rögzítettek. A 17. századi szövegek közlésekor pontot, vesszőt, kettőspontot az értelem kérte esetekben tettünk, néhány rövidítést kiegészítettünk, néhány szót pótolunk. Ez esetben kerek vagy szögletes zárójelt használunk. A regölésre vonatkozó részeket szövegűen igekezünk idézni. (Az idézett részekben a családnevek majuszkulás kiemelését kötetyszerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

“3. (tanú): **ZATHA János**, de ead(em), pixidar(ius). J(uratus) F(assus) ... Tudom aztis, hogy FILEOP Thamast megh wereit, Z. Georgio(n), megjis Fizete. Aztjys latam ez **karacsonba**, ezel, /hogy/ az TOMPOS Andras kwttiat beteölte Faval, teobekkel egiut.

5. (tanú): **TANCZIOS pal**, de ead(em), pixidar(ius):... Tudom azt, hogy SIMON Janosek hozank ieöttek volt **Karaczin eyn**, hogy be nem ereztök, az Kutunkba fat hant volt, mi törvényhez akarok hini, nekünk megh Fizete, hogy ne perelliük, ket napi kazalással wegeze el.

6. (tanú): **ZATHA Georgy**, de ead(em), pixidar(ius): Tudom azt, hogy **regelü(n)k uala SIMON Janossal**, hogy ZAZ Georgyni, hogy be iutank egy raztoriat Fel veön, es az Feoldheöz ugy ütte, hogy el romlek, az kútbays uagy ketzer wete Fat, azt megys Fizete”.⁸

SIMON János, ZATHA György és ZATHA János Csíkszentgyörgyön 1634 és 1635

karácsonyán regöstársak voltak, lehettek. SIMON János az 1634-beli “viselt dolgai” okán TÁNCZOS Páléknak, hogy hibáját “lerója”, és hogy a büntetést elkerülje, 1635 nyarán kaszáltotta.

b.

A korabeli csíki regölésről a legtöbbet, de így sem eleget, a csíkcsatószegek révén tudunk meg. A csatószege LAKATOS Jeremiás kérésére PETKI István csíki főkapitány vizsgálatot rendelt el. A szentmártoni POTYÓ István deák és az ugyancsak szentmártoni BALÁZS Benedek által megejtett kihallgatás anyagából kiemeljük a minket érdeklő, tárgyunkhoz tartozó szövegrészeket. Az elmondottak 1640. év karácsonyának éjjelén történtek.

“1. Testis: **ERŐS Benedek**, alfalui primip(i)l(u)s. Annor(um) 16. Jur(atus) Fass(us) est: fatet(ur) hoc modo: Lattam az SIMO peter oduaran, hogy be **megitünk uala regelni**, LAKATOS Jeremias is uttanunk ieő vala, monda DEMETER Jannos (!) Jeremiasnak: ne iöi uttanunk, azon DEMETER Jannos üttni keszde Jeremiast. Jeremias monda: **en kereszt eneket mondok...**

2. Testis: **Miklos peter** de Cziato Szegh: Annor(um) 20... az CZIATO Miklos hazaban lattam, hogj DEMETER Jannos igen vttehatba az palcziaual (!) Jeremiast, az palcziaiat le bocziata, s monda: ki vtti Jeremiast, mertt ő en baratom, az öczieis, matte, az DEMETER Andras fia, igen vtte Jeremiast, oztan hatrab alla, az FVSTÖS Anna fiais vtte, az is hatrab alla, az KORODI gergeli fiais, pall igen vtte, azis hatrab alla, az pacziajat az hona ala foga, hogj ne lassak, Jeremias melle alla, hogj ne lassa Jeremias, kik verik, en azkor Jeremiasnak semi vttsegjtt ne(m) latta(m).

3. Testis: **MENYHARTT pal**, de ead(em), pedes pixidar(ius). Annor(um) 25... **Karaczion estin en hozam Jeőwenek** az FVSTÖS Anna Fiy: Ferencc (!) s Miklos, többekkel egytt (!) mondan, hogj Jeremiast igen megh vertek:...

4. Testis: Simo peter: de ead(em), nobilis. Annor(um) 45. ... hallotam, hogj kerkedett

vele FVSTÖS Ferenzy, hogj Jeremiast ketzer igen vtte...

5. Testis: **MATTIAS Görgy** (!), Alfalui, FODOR Görgy Szolgaia. Annor(um) 18... Karaczion estin ualank az CZIATO Miklos hazanal, oda Jeőue Jeremiasis, az aztalnal ül uala. Vetekedik uala FVSTÖS Miklos Jeremiassal, FVSTÖS Ferencc az tvznel vl uala, fel kelle (!) oda mene, Jeremiast igen vtte...

6. Testis: **ERŐS Jannos** (!). Alfalui nobilis. Annor(um) 22... ut precedens ac (et?) plus: FVSTÖS Miklost en fogam megh, hogj Jeremiast ne banczia...

7. Testis: **ERŐS Ferencc fia Jannos**. Annor(um) 16... az CZIATO Miklos hazaban mikor tuszakodnak uala Jeremias (és) DARUAS Istuan...

8. Testis: **PATAKI Thamas**, DEMETER Andras hazaban lako. Annor(um) 16... ut precedens...

9. Testis: **NAGY Istuan**, PETER miklos Szolgaia. Annor(um) 25... **Reglunk uala karaczion estin** az CZIATO Miklos hazanal, lattam, hogj FVSTÖS Ferencc Jeremiast egy baltaual igen vtte, az öczieis Miklos igen vtte, DEMETER Jannosis igen vtte. Veteknelkült...

10. Testis: **JÁKO Istuan**, szentsimoni, az Nemzetes FARKAS Ferencc Vram iobagia. Annor(um) 40...

11. Testis: **OHLA Istuan(n)e**, Anna, Cziato Szeghi. Annor(um) 45... **Karaczion estin** az Szeretre menek CZIATO miklosni, lattam hogj Jeremias (és) DARUAS Istuan tuszakodnak...

12. Testis: **DARUAS Peter**, Cziato Szegy nobilis. Annor(um) 36... **Az en hazamnal** hallam, hogj kerekedik uala FVSTÖS ferencc, hogj Jeremiast kettSzer ualoba megh vtte, harmadzor ugj vtte boltual, hogy az ködmönibe bele ragadott uolt az balta: azt hallia, hogy Szabliaual iar uttanunk (!) de ha uttanunk Jeő az Szabliat el veszem töle, az niakatt (!) el rouom uele, az Szabliatt kette töröm, uagion vram, jöiön ki, pelerien (!) megh erte.

13. Testis: **DARVAS Peterne, Katalin**, Annor(um) 27...

14. Testis: **MADAR Andrasne, Orszolia** (!) de ead(em) darabant szemeli. Annor(um) 20...

15. Testis: ERŐS Bartalis, Alfalui nobilis. Annor(um) 20... **Karaczion estin reglunk uala** CZIATO Miklos hazanal, Jeremias oda Jwe megied magaua, ökis **regett monnak uala**, mondanak köszvllvunk, de nem tudom ki: ritoke, az uagi regett mondatok, monda Jeremias: hazud az, az ki azt mondgja, hogj mv **riunk**, mert mv **regett mondunk**, monda FVSTÖS ferenzc: ne haszuztasd az öcziemett, mertt megh hazuttatad KORODI Gergeljttis, azt eltvtrem, monda Jeremias: teszis hazucz (!) azon fel kelle FVSTÖS ferenzc: hazucz temagad, beczie (!) kurua fia, oda mene az asztalhoz, egj boltual igen vtte Jeremiast, monda Jeremias DARUAS Istuannak: roszc (!) ember uagi, hogi nem tamacz (!) mellettem, mertt atyafia uolnal, monda DARUAS Istuan: melletted tamadnek, ha Veteknelkült bantana ualaki, de mind te uagj az oka, azon egjbe kapanak, üstökbe menenek...

16. Testis: **PETER Andras** Cziato Szegi nobilis. Annor(um) 16... **Karaczion estyn reglünk uala**. CZIATO Miklosni menenk. Jeremias oda Jeöue töbekkel, az asztalhoz vlle, s monda: hazudnak azban, az kik azt mondgiak, monda FVSTÖS ferenzc: ne haszuztazc (?) az öczemett, azon fel kelle FVSTÖS ferenzc (!) az boltual hoza vtte...⁹

LAKATOS Jeremiásnak az a mondata, hogy “én kereszt éneket mondok”, továbbá az elhangzott kérdés, hogy “rítok-e avagy reget mondatok” esetleg valamilyen újítást, a regösének “megszelídítését”, keresztényibb szöveggel való felruházását is jelentheti. A felfogásbeli, “stílusbeli” különbség is konfliktusforrás lehetett.

Forrásunk név szerint említ 16 regöst. Közülük négyen a LAKATOS Jeremiás csoportjába tartoztak. A többiek egy vagy két csapatot alkottak.

A regölők közül heten a lófők, ketten a gyalogosok kategóriájába tartoznak. Kettő jobbágy (esetleg zsellér?), 1 zsellér. A két szolgál esetében társadalmi csoportjuk, amelybe tartoznak, nem ismert. Két legényről még ennyit sem

tudunk, ők valószínű, hogy katonai rendűek. A regölés nem osztotta meg társadalmi csoportok, rétegek szerint a falu fiataljait.

A meglévő adatokból arra lehet következtetni, hogy a regösök majdnem mindenkit meglátogattak, nem csupán a fiatal házasságokat. A többször is említett CSATÓ Miklósnak 1643-ban egy felnőtt és több kiskorú fia, DARVAS Péter gyalogkatonának ugyanakkor egy felnőtt és egy kistfia volt. Nem állapítható meg, hogy MADÁR András új házasa-e vagy nem. 1643-ban fogadott fia van. SIMÓ Péter lófőnek 1643-ban a két fia még kiskorú.¹⁰

A négy legfiatalabb regös (ERŐS Benedek, ERŐS János, PÉTER András, PATAKI András) 16, a legidősebb, NAGY István 25 éves.

MIKLÓS Péternek, a második számú tanúnak a vallomására kell kitérnünk, Durva tréfa formáját öltő alakoskodásuk legfőbb indítéka talán a versenytárs regös csapat félreállítására lehetett.

A LAKATOS Jeremiás megvertetésével végződő vetélkedésből nem zárható ki az ital szerepe sem. Bár erre nemigen történik világos utalás.

c.

A továbbiakban a kozmási BALÁZS Péternek MÁRTON János elleni panasza idézzük. Alcsík törvényszékén a bánkfalvi GÁBOR István terjesztette elő: “(-)... nem tudatik miokból ugimint (...) 1641 karaczion ejjn töb tarsaimmal edgiüt mentem volt hozzád **regleni**, és en kin marada(m) az ereszedbe(n) az **kalaczial**, te, I(nctus) oda Jeöwen engemet sine ulla Justa ratione megh fogal és 24 forint kezessegen boczittal osztan el...”

MÁRTON János a prókátora, bánkfalvi ISVÁN Péter segítségével így válaszol: “...en hozzam Jötenek uolt emberseges emberek **regleni**, mikor azok ot mulattak uolna emberseges(e)n hazamba(n), megh azok onna(n) el ne(m) menve(n) teöb emberseges emberek is erkesztenek, s azokis ugian **regleök uolta(n)ak**, igi mikor azok hazam(m)ba be Jötenek uolna emberseges(n), az tobbi el Indulta(n)ak, es azok-

kal, én Gazda leve(n), kimenue(n), lattunk egy embert ot, az eöröksegeme(n) allani az ajto előtt, azokis kerdettek, s magamis kertem, ki vagi, de te ahoz egiet se(m) Szollottal, annak utanna oszta(n) megh fordulua(n), hogi az embereket el kesertem, megh akartam latni: ki legi, miért ne(m) tudhatta(m) mi szandekba(n) uagi, te pedig ezt czielekedzeted, s ezzel bünöse tetted magadot: ne(m) hogi szot attal uolna, hanem be mentel az ereszembe, s engemet, Gazdat, ki koczioltal, es Igi oszta(n) mas ajtomon be kerülue(n), azmint be mehettem ugi uitlelek be az haza(m)ba hogi megherczje(m), mi az oka czielekedeted(n)ek, montam oszta(n): miért czielekszed ezt, mert en ezert tegedet megh tartoztatlak. Igy oszta(n) az többi Iffiak, az kik ot uoltak, Szollani kezdenek, hogi kezese(n) el bocziaszalak, es ugi bocziatalak el...”

A törvényszéken BALÁZS Péter tanúi “referalliak hogi eö **reges tarsok** volt..., Kü(n) maradot volt az kalaczial”. Vagyis a felperes a regölés során összegyűjtött ajándékkal, “a kaláccsal” kinn maradt.¹¹

d.

A negyedik protokollum datálása nehezebb. A törvényszéken 1655. november 12.-i dátumot írtak rá. Az évszám nem egészen világos. A papiros rongált:

“1. (...?) **TAMAS** Szent symoni Nobillis, Annor(um) 16. (...?) napan PAIOR Janosnenit ualank mulatasban, egh atalag (...)...tunk uala eginhanian, hogi azt megh ihatok, fel alank, hogi (...)iunk, az mihalj András fia is ot leven, DOCZI Janos monda neki: Thamas vram boczustas el bennunket, nagio b uagi nalunknal, házas ember is uagi, biczustas Szepen, mert ha Szepen nem buczustacz, en hatba utlak, de cziak tréfa kepen monda. DUDAR Thamas megh haraguek raita, ki mene az ajton, mu annak utanna sokaig mulatánk ot, el annira, hogi DUDAR Thamas hasza mehetet uolna, le is feketet uolna, onnan mü, hogi el menenk, BENKES ferenczni **menenk regleni**, de eo nem bocziata be, onnan hogi ki iouenk az kapun, hat DUDAR Thamas, ESTERGAR ferencz az Kapu elot alnak, ketten

ket palcziaual, DOCZI Janosnak egik Kesiben (!) az **Szip** uala, masikba az palcziaia. DOCZI Janoshosz hosza utenek mind a ketten, hogi lata DOCZI János, hogi la akariak uthni, az **Sypiat** az kert touibe hanita, eo is maga oltalmaban utni keszde hosziaak...”

2. **CZEKE Istuan**, de ead(em). Nobilis. Annor(um) 18... (-) ... ut primus testis.

3. **HOLLO peter**, de ead(em), primipilus. Annor(um) 18...

4. **PAIOR Janosne, margit**, de ead(em). Nemzetes Vduarheljszeki, Bogoszi (!) FARKAS ferencz Vram jobagia. Annor(um) 40... Az én haszammal **mulatanak Szent Istuan napan** az VERES mihalj jobagi: DOCZI Janos es BENKES Janos tob emberseges Iffiakal egjut (egut?). DUDAR Thamas is ot uala kosztok (kosztek?), eo onnan az en haszamtol el mene, megh a tobi az utan kesen (keszen?) menenek el, DOCZI Janos buczustata el...¹²

Szűkszavú forrásunk alapján az 1655. évbeli Szent István király napjára valószínűsíthetjük a Csíkszentsimonon történeteket. A protokollum tévedésből az 1675-ös iratok között található, mert az 1655-ös évszámot 1675-nek nézték.

A tanúvallomásokot a csíkszentkirályi BORS Lukács és a csíkszentgyörgyi CSÍSZÉR Ferenc jelenlétében rögzítették, de nem datálták. A protokollum hátlapjára az alsicsi törvényszéken az 1655. november 12.-i dátumot írták. Eből arra következtetünk, hogy a tanúságtévők nem karácsony másodnapját, Szent István vértanú ünnepét, hanem Szent István király napját említették.

Azt feltételezzük tehát, hogy augusztus 20., Szent István király napja is regősnapnak számított, ugyanis ha a karácsonykor történetekért kerültek volna a szereplők Alcsicszék bírái elé, akkor nem 1655 novemberében, hanem már korábban sor került volna ügyük tárgyalására.

Figyelmet érdemel az az adat is, hogy az egyik regőlőnek, DÓCZI Jánosnak hangszere, sípja volt.

A regősök erőszakossága, durva tréfái miatt nem egyszer előfordult, hogy nem fogadták

őket. De gátat szabhattak az egyes családok anyagi lehetőségei is. Nem engedhették meg maguknak a regölők fogadását, megvendéglését.

Az énekmondók szilajtségát, szertelenkedését kiválthatta a regölés során elfogyasztott ital.

Az elősorolt levéltári emlékek, valamint az újabban nyomdafestéket látott, alább idézendő írott forrás alapján állítható, hogy a 17. században, a 18. század elején, vagy annak az első felében is Alcsíkon a regölés általánosan ismert népszokás volt, sőt joggal feltételezhető, hogy az egész Csíkban az.

SÁVAI János az 1997-ben kiadott munkájában a csíkszentkirályi Megyebírói könyvből idéz: “Mínthogy az **Reglés, Apró Szentekezés és Vize Vető (!) hetfőn** való Vize vetés miatt láttatik következnii **Isten ellen és felebaráti ellen** való sok rendtelenség, **végeze a tellyes megye**, hogy ennek utána az a **Karácson innepiben** eddig usualt **Reglés, Apró Szentek** napján való ifjaknak és másoknak egybe gyülekezett alkalmatossággal való házalás, **Vize Vető (!) hetfőn** való hasonló, rendetlen **házalás, részegeskedés tiltassék**” határozott a csíkszentkirályi teljes megyegyűlés, vagy egyházi teljes falugyűlés 1716. január 15-én, aki pedig vétene ellene azt szigorúan büntessék meg. SÁVAI János könyve újabb, meglepő adatokat tartalmaz más népszokások mellett a csíki regölés továbbéléséről. Ebben az esetben nem egy különös, közösségellenes tettet büntetnek meg Csíkszentkirályon, hanem a község teljes férfigyülekezete tiltja meg a népszokások gyakorlását – és pedig a karácsony ünnepén szokásos regölést, december 28-án az ugyancsak a karácsonyi ünnepkörhöz tartozó aprószenetekelést, házaló vesszőzést, valamint a húsvét hétfőjén gyakorolt vízbevetést. Ugyanis a csoportosan házaló fiúk az ital hatására “pogány módon” nem egy ízben vad, durva “tréfát” űztek, szilaj, sőt barbár megnyilvánulásaik voltak. Emiatt üzenhetett hadat, egyebek között, az ilyen népszokásoknak az egyház és a társadalom jó része. Valószínű emiatt kellett tehát eltűnnie Csíkban a 18. században a regölésnek. Megszakadt itt is egy nagy múltú tradíció. A csíki regösének pe-

dig nyomtalanul eltűnt. Helyébe a 18. század folyamán egy civilizáltabb, keresztényibb népi játék lépett, a betlehemezés. Azonban ez sem nélkülözte az italozás kiváltotta “excessusokat”, amint azt egy 1810-es datálású írásból megtudjuk.

Fenti adatainkkal letűnt idők örökre elnémult szóbeli költészetéről adtunk hírt.¹³

Jegyzet

1. BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula: **Magyar néprajz**. Budapest, 1982. 620. old.; **Magyar néprajz. V. k. Népköltészet**. Bp., 1988. 570, 573. old.
2. BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula: **Lm**. 620-621. old.; **A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára**. III. k. Bp., 1976. 365. old.; **Magyar Néprajzi Lexikon**. IV. k. Bp., 1987. 329-330. old.; **Magyar néprajz**. V. k. Bp., 1988. 572-573. old.
3. **A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára**. III. k. 365-366. old.; **Magyar Néprajzi Lexikon**. IV. k. 329, 330. old.
4. BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula: **Lm**. 620-621. old.; DIÓSZEGI Vilmos: **A pogány magyarok hitvilága**. Bp., 1978. 125-127. old.; **Magyar Néprajzi Lexikon**. IV. k. 329-331. old.; **Magyar néprajz**. V. k. 574. old. A **kénosi** (Udvarhelyszék) regösöknek nincsen hangszerük
5. BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula: **Lm**. 621. old.; DIÓSZEGI Vilmos: **Lm**. 124-127. old.; KRIZA János: **Vadrózsák**. Kv. 1863. 121-122, 532-534. old. Reprint kiadás. Bp. 1987.; KRIZA János: **Vadrózsák**. Buk. 1975. 143-144, 471-473. old. FARAGÓ József gondozásában adták ki; **Magyar néprajz**. 574. old.; **Népismereti dolgozatok**. Buk. 1978. 232-277. old.; **Népismereti dolgozatok**. Buk. 1980. 191-202. old. Nemesak “a pogány rítust előadó kénosiak, mint az énekekben mondják, kötözték be az ajtóját annak a gazdának, aki nem bocsátotta be őket, hanem a gymesfelsőlöki betlehemezések is a két világháború közt hasonló módon jártak el: egyebek között az udvaron található szánakkal, rágóbojtokkal (az állatoknak hozott zöld, fiatal fenyőággal) rakták tele a régi csángós ház előterét, odakötötték az udvaron láncon lévő kutyát is. A csíkisépvízi “Compania parancsolat. könyvben” pedig az 1810. december 19.-i dátummal a következőket jegyezték be: “2. Tudtára adatik minden Embernek, hogy a következő karátsonkor nem szabad lézsen Bötlehemet készíteni, a Compania comandó nem kar tudni róla, mivel az által nagy excessusok (durvaságok) következnek a falukon. Csíki Székely Múzeum, Szépvízi kézirat parancsolat könyv. 6636. sz. 1810-1829. 2-3. old.
6. CS. BOGÁCS Dénes: **Háromszéki oklevélszójegyzék**. Kv. 1943. Kár, hogy a szerző oklevéltára összeállításakor olyan szavakat, fogalmakat, mint iskola, iskolamester, kántor, lakodalom, pap, plébános, prédikátor, regösök stb. nem vett be a vizsgálati körébe.
7. SZABÓ T. Attila: **Nép és nyelv**. IV. k. Buk. 1980. 362-380. old.; **Magyar Néprajzi Lexikon**. IV. k., 331-332. old.
8. Csíkszeredai Állami Levéltár. Csíkszék iratai: 27/4-es számú iratesemő. Protokollumok. 1636-1637-es évek. A többi vallomást, mivel SIMON János egyeb “viselt dolgairól” szólnak, kihagytam.
- Z: Georgy – Csíkszentgyörgy
- ZAZ Georgyni – SZÁSZ Györgyni
- de eadem – ugyanonnan való
- pedes pixidarius – a székely gyalogkatonára latin megnevezése, darabont
- juratus, fassus est – esküt, vallomást tevő személy
- rajtorja – lajtoria, létra
9. Csíkszeredai Állami Levéltár. Csíkszék iratai: 27/7-es számú iratesemő. Protokollumok. 1641-es év.
- testis – tanú
- Alfalu – Csatószeg egyik régi neve, a másik neve Egyházásfalú volt.
- annorum 20 – 20 éves
- primipilus – lófő, a székely lovaskatonára latin neve

- nobilis – itt lófő nemes
- ut precedens – mint az előző tanú
- pelerin – helyesen: pereljen (tollhíba!)

10. Az összehasonlító adatokat az 1643-as székely katonai összeírásból, lustrából vettük. Eredetije a Magyar Országos Levéltárban. Másolata a Csíki Székely Múzeumban. A "karácsony estin, karácsony éjin" kifejezés karácsony első és második napja közötti estére, éjjelre vonatkozó kifejezés. Ez volt általában a regölés ideje. A kénoi idős regösök is így tudták.

11. Csíkszeredai Állami Levéltár. Csíkszék iratai: 27/8-as számú iratcsomó. Protokollumok. 1642-es év. A "sine ulla Justa ratione" – "minden igaz ok nélkül, semmi okadás nélkül", írják magyar változatokban.

- actor – felperes
- inctus – alperes

12. Csíkszeredai Állami Levéltár. Csíkszék iratai. 27/20-as számú iratcsomó. Protokollumok. 1673-79-es évek.

BORS Lukács nevével 1656 után, a CSISZÉR Ferencével 1659-et követően nem találkoztam. Még szóba került BORS Lukács neve 1673-ban: "Szentkirályi BORS Istvan mint litigal Nehai BORS Lukács uram Relictajaval". Alcsíkszék iratai. 29/28/1673/403. old. Vagyis BORS Lukács 1673-ban már nem élt. A legények egy átalag, vagyis egy kisebb hordó italt, a legvalószínűbb, hogy sört vásároltak és ittak meg. A szövegekzőléskor is jeleztük: a levél rongált. Innen is a pontatlanság.

13. SÁVAI János: **Missziók, mesterek, licenciátusok**. Szeged, 1997. 136, 137, 138, 256. old. Igen értékes egyház- és művelődéstörténeti munka. A szerző az 1672-es évvel kezdődő csíkszentkirályi Megyebírói könyvet tanulmányozhatta át. 1717-ben az erdélyi katolikus egyház Csíksomlyón tartott gyűlésén vélhetően a sok szilaj megnyilvánulás miatt a hűsvéti vízbevetést mint "pogány szokást" megtiltotta. Ugyancsak SÁVAI János a 18. század közepe tájáról Felső-Háromszéken létező népszokásokról, a guzsalyas táncról, turkásokról, maszkurásokról tesz említést. A két utóbbi esetben román hatás is feltételezhető.

Csíkszereda, 1997. június 20.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a közlésbelieket is, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

Obiceiul vechi al colindatului în

Ciuc

(Rezumat)

Colindatul este un rit păgân de magie pentru a asigura fertilitatea și belșugul, care nu a dispărut nici în timpul creștinismului. Ca obicei popular este cunoscut în întreaga Europa Răsăriteană. Despre obiceiul colindatului (regölés) la secuii din Ciuc până acum nu se știa nimic. Izvoarele scrise, recent descoperite dovedesc că în Ciucul Inferior, dar probabil în întregul Ciuc, colindatul legat de sărbătorile de crăciun, iar mai înainte de solștițiul de iarnă, era un obicei practicat în cursul secolului al XVII-lea și la începutul celui următor. Ritul păgân al colindatului a fost înlocuit, probabil în cursul secolului al XVIII-lea, cu o altă formă de manifestare, numită "betlehemezés".

Ancient Minstrels at Christmas Time in Csík

(Abstract)

„Regölés” is an ancient Hungarian folk custom dating from the period preceding Christianity, when it used to be a fertility rite. In Eastern Europe it is a still well-known folk custom. Until now we had no information about this custom in Csík. The author found unknown writings telling about this tradition in Csík during his studies in the archives. According to the sources, during the 17th century and at the beginning of the next one, in Alcsík it was a well-known custom connected to the celebration of Christmas, and earlier to the winter solstice, but it is possible that this belief was common all over Csík. It is probable that the „regölés” was replaced by the „betlehemezés” (Nativity play) in the 18th century.

Csíki festékesek a Csíki Székely Múzeumban

(Kivonat)

A festékes értékes szőttstípus, ősi eredetű. A székelyföldi festékes jellegzetes helybeli termék, valószínűleg késői fejleményként korlátozódott térségünkre. Motívumkincse már technikájának és a hagyományos pigmentanyagoknak lehetőségéből adódóan is a más népekéhez hasonló, de színeinek elosztása, az alkotóelemek rendje, hangsúlyozása sajátos, jellegzetes. A dolgozat a csíki festékes történetét, készítését tárgyalja, majd osztályozza és mellékelte katalógusban közli a Csíki Székely Múzeum 42 festékesét.

A festékes, más néven “burjános”, “rakottas”¹, aggatott” vagy “székely szőnyeg” a csíki házi textilipar sajátos terméke. Az első két megnevezés festett voltára, a második a szőnyeg szövési technikájára utal. A “székely szőnyeg” megnevezése pedig arra a magyar népcsoportra vonatkozik, amely készítette, készíti. Mind-egyik megnevezés arra a szőtt, házi készítményű szőttesre vonatkozik, melyet kender felvetőszálból, gyapjú leverőszállal, kilimtechnikával szőnek és a parasztházakban asztal- és ágyterítőként, falikárpitként, de rúditakaróként² és szekérre való terítőként is használtak. Csodálatos ornamentikájával és mértéktartó, nagy tónuskülönbségű színezésével a hajdani paraszti lakásbelső fedelmi díszé volt. Díszítettsége, szépsége, értékes volta miatt a templomok belső díszül is szolgált, ahova adományként került,

az oltár garádicsára, asztalra, pápi székekre, szőszékre.

A székely festékes szövés ősi eredetű. A magyarság magával hozott szőnyegszövő hagyománya beépül az európai szőnyegszövés közös kultúrkincsébe, s bár motívumkincse más népekéhez hasonló (így a máramarosi, naszódi, szebeni, Hunyad vidéki román, de a szerb, horvát, dalmát, rutén, dobudzsai török, az arab, kaukázusi és a skandináv szőnyegekkel is), ezek a hasonlóságok a szövés adta technika és festékpigmentek azonosságából eredhetnek, mai arculata belső önálló fejlődés eredménye, mint ezt már VISKI Károly megállapította:

“Bár a székely festékes díszítménykészlete egykori európai műveltségközösség hagyatéka, ez a hagyatéka kétségkívül más, mint akár a legközelebbi szomszédaié is. Más a színek elosztása, az alkotóelemek világos, nem zsúfolt rendje, hangsúlyozása: ... székely festékeseinket népművészetünk legrégebb emlékei között kell számon tartanunk.”³

Az okiratok tanúsága alapján⁴ a 17-18. században Erdély-szerte közismert “székely szőnyeg”, “festékes”, “kilim”, vagy ritkábban “kecse”⁵ megnevezéssel, sőt vándorútja nem korlátozódik a szűkebb értelemben vett Erdélyre, és ennek jóval előtte ki kellett alakulnia. Ha a szőnyeg szó általános elterjedését, valamint a korai, 12. századból való adatokat⁶ figyelembe vesszük, azt kell vélni – írja K. CSILLÉRY Klára, hogy a “félreeső Székelyföld az egykor szélesebb körű magyar szőnyegszövő gyakorlat visszavonulási területe lehet”⁷. A kutatók feltételezik, hogy az említett időszakban – a 17-18. században – a maival megegyező mintájúnak és festettnek kellett lennie, korábban kellett kialakulnia az újabb török hatások koránál.

A “székely szőnyeg” vagy festékes legkorábbi előfordulását a szakirodalom⁸ 1627 illetve 1628-as adatokkal (Kolozsvár, Bodola) támasztja alá, Csíkra vonatkozóan kevés és viszonylag késői adatok szolgáltak (1650, BOGÁCS; 1660, ESZTT). Újabb kutatások nyomán az Alesíki Protocollum⁹ peres levelei között találunk a 17.

*A hevesi II. Nemzetközi Szőttéskonferencián elhangzott dolgozat (1996. augusztus), amelyet kiegészítettem újabb kutatásaim eredményeivel.

század elejére, 1614-1631 közötti időszakra¹⁰, valamint 1621-re utaló adatokat¹¹. A továbbiakban ezekből válogattunk szemelvényeket.

Egy 1663-ból való peres levélben csíkszentkirályi FOGARASI Istvánné, Erzsébet primipilla tanúvallomásából kitűnik, hogy: “mikor PÉTER Istvánék kiházasították KACZOS Balintnet sok szép festékeseket és feyer nemü ruhát adának vele...”¹².

1674-ben a csobotfalvi parókia számadáskönyve “Egy dupla szőnyeg”-et említ, majd 1675-ben feljegyzik:

“Anno circis 1675 taploczai KALMÁR Istvánné adott a nagy oltár garádcására egy nagy szellyes festékest.”

Majd ugyanott olvashatjuk:

“Anno eodem várdottfalvi GÖRÖG Istvánné adott a templomba egy dupla szőnyeg”¹³

A továbbiakban 1684-ben is “Egy dupla szőnyeg”-et jegyeznek fel a leltárkönyvbe, ami feltételezhetően szintén festékesre utal, tekintve, hogy két szélből varródik össze.

A későbbiekre vonatkozóan szaporodnak az adatok. A csíkkozmási római katolikus plébánia Domus Historiájában jegyzik fel 1686-ból¹⁴:

“Egy székely szőnyeg fekete

Más ugyan fekete de a szelye kekes oltár garádcására való”

1691-ből: “Egy darab szakadozott egy szél festékes oltár garádcására való

Egy festékes különféle színű hímre szőtt vi-seletes kevesje (?)

Egy oltár garádcására való vessző formára szőtt szakadizott festékes”

A már említett csobotfalvi római katolikus parókia számadáskönyvében 1703-ban feljegyzik: “Csíki festékes szőnyeg...3”

A csíksomlyói ferencrendiek leltárkönyvében is számos adat szól a festékesek meglétéről Csíksban:

“1728: “Az asztonon paraszt festékes...1”¹⁵

1730: “Tapetes rusticae...3”¹⁶

1740: “Vulgo vistekis (!)

1750: “Vulgo festékes...1

Festékes székérre való...3”

1752: “Székérre való festékes malus...1”

A sekrestye leltárában¹⁷ 1757, 1759, 1765 majd 1767-ből kapunk festékesre adatokat: “Pro ara majori tapes vulgo festékes...1”. További adatok szolgálnak erre 1784, 1795-ből is.

Ezek a nagyszámú adatok bizonyítják, hogy a 18. században Csíksban készült festékes gyakori, elterjedt darab, s mint a megjegyzések mutatják ezek népi jellegűek (tapetes rusticae, vulgo fetékes), megbecsült darabok, a templomok előkelő helyeire kerültek, csak amikor megrongálódtak, kerültek ki a perifériára.

A festékesek száma a vagyoni állapot mértéke is volt a nép körében. Egy hozományban általában 2-4 festékes szerepel. Értékére mutat rá egy 1679-ből keltezett kászoni protocollum is.¹⁸ Impérfalvi JÁNOS Mihály “az rabságból haza jöven, javait, ugymint falra valo, ágyra valo festékest” keresi TAMÁS Mihályon, aki szerinte a festékes szőnyegen földet vett.

A múlt század elejéről 1803-1812 között Csíkkarcfalváról, Csíkjenőfalváról, majd később Csíkcicsóról állnak rendelkezésünkre újabb adatok.¹⁹

Arra, hogy milyen lehetett a csíki festékes arculata abban az időben, az okirati anyagok szűkszavú leírásai nem adnak választ, sem arra, hogy mikor éri el az általunk ismert formáját, motívumkincsét.

A csíki festékes tárgyanyagát vizsgáló leírások a 20. században készültek.²⁰ Ezek legfennebb a múlt század közepéig engednek bepillantást.

A rendelkezésünkre álló darabok mintakincsé szigorúan geometrikus, megmaradva a szövés adta lehetőségeken belül. Más népek mintakincsével egybevetve motívumai egyszerűbbek, nagyvonalúak, szimmetrikusak.

A festékest tehát Csík egész területén készítették, mint ezt az okirati anyagok is bizonyítják, Felcsíkon és Alcsíkon, a Kászónokban és a Gyimesekben.

Kifejlődése és fennmaradása nem véletlen Csíksban, ahol – hegyvidék lévén, kitűnő alpesi legelőkkel – a silány föld megmunkálása mellett az állattenyésztés s ezen belül a juhtenyésztés igen jelentős volt. A tenyésztett fajok közül

a racka juh felelt meg az éghajlatnak, takarmányi és gazdasági viszonyainak.²¹ A gyapjútermelés a múlt század végén csökkent, részben a hagyományos gazdálkodást korlátozó törvények miatt, másrészt a kereslet megcsappanásáért: “a juhtenyésztés a Székelyföldön is nagyot hanyatlott, ami a gyapjú nehéz és rossz értékelésében leli magyarázatát”²² hangoztatják a század végén - századunk elején. Az olcsó ipari termékek megjelenésükkel háttérbe szorították a házi szövést-fonást, a múlt század végén a szövés időszakosan visszaesik. A századvégi írók²³ a házi szövőipar megsemmisüléséről beszélnék, s felvirágoztatását szorgalmazzák.²⁴ Mégis e hagyomány tovább él, hogy az első világháború után ismét visszahanyatlodjon, aztán lelkes értelmiségiek szorgalmazására újból felrendüljön a szőnyegszövés.²⁵ A festékes hagyományos mintakincs leszűkül egy-két ismertebb motívumra, és kiszínesedik a múlt század végén megjelenő anilin festékek hatására. A növényi festésmódot már ritkán vagy a bolti festékekkel együtt használják, habár még az 1973-74-ben végzett felméréskor jórészüket ismerik, sőt napjainkban is ismernek néhányat, de már nem használják.²⁶ A növényi ill. virágornamentika jelentkezését múzeumi gyűjteményünkön nem tudjuk felmérni, ezt a jelenséget kísérletezésnek kell tekintenünk, ami nem változtatta meg a festékes arculatát. (Ehhez nem kis mértékben a szorgalmazó értelmiségiek, majd részben a szövetkezetesítés is hozzájárult. A második világháború után 1956-57-ben több faluban²⁷ nyílt részlege a Hargita Művészete szövetkezetnek.)

A székelyföldi festékesek szövés technikája a kilim szövés mindkét fajtája, azaz az “egybekötött” és “lyuggatott” vagy Sohlitzkilim, de általánosabb az egyazon “foglalon”, egyszerű kötéssel összefogott kilim, a második ritkán, régebbi daraboknál, ferde motívumok mentén (késnyelves) fordul elő.²⁸ A felvetőszál vagy “ontok”, “mejjék” házilag sodort kender (2 szál) sűrűsége 2-3 szál/cm (általánosabb a 3 szál), a beverő szál vagy “öltő”, “beöltő” szálás gyapjú (racka), sűrűsége általában 17 szál/cm (17-21

szál között mozog). Régen nádbordában szőtték, 8-asban, két nyüstben. Minden bordafokba egy szálát fogtak be (egyét előlről, egyet hátulról). (A 8-as bordába nyolc zseréb fért be, s így számoltak: 3 szál = 1 íge, 10 íge = 30 szál = 1 zseréb; 8 x 30 = 240 szál; 10 cm = 30 szál.) A különböző gyapjúfonalat külön csévékre, “dutkanára” vagy vetélőre csévélték, annyira, ahány színt használtak. Egy festékeshez 1-11/2 kg kenderfonat és 3-4 kg gyapjú szükséges, méretétől függően. (Egy m -hez 1 kg gyapjú és 20 dkg felvető kell.) A festékest végben szőtték, azután vágták le a megfelelő méretre, s varrták össze középen kendercérnával. Ezért a minták szövése nagy szaktudást és figyelmet igényelt, előre való megkomponáltságot, mert összevarrásakor a mintának találnia kellett. Általánosak a két szélből szőtt festékesek, ezek voltak használatban a paraszti hagyományos lakásbelsőben. De készültek 3 szélből (ágyterítők), sőt több szélből is alkalmakként (így a templomok részére 7 szélből is készítettek festékest). Használták egy szélben falvédőként. A kisebb darabokat asztalterítőként (asztalfödél – 150 x 140 cm, 144 x 147 cm – ezek többnyire négyzetesek) a nagyobbakat ágyterítőként, falikárpitként a tiszta szobában használták. (178 x 158 cm, 214 x 160 cm).

A gyapjú színezése régen növényi festékekkel történt. A festéket a növényből (vadon termő festőnövények, “burjánok”) áztatással majd urinban való erjesztéssel (két-három hétig a trágyadombban) nyerték, majd a gyapjút beletéve főzték, utána rézgáliccal vagy timsóval rögzítették. Mindezt a múlt század végéig, az anilin alapú bolti festékek megjelenéséig így használták. Leggyakrabban használt festőanyag a “festőfű”, szurokfű, “szúlfű”, “szúrfű” (*Origanum vulgare*), amivel sárgát, sárgászöldet festettek. A hagyma héját (*Allium cepa* L-Folium) rozsdabarna ill. “hagymabarna” festésére használták, amely a festékek alapszínét képezi. A kék színt részben “posztóborsból”, azaz posztógyári hulladékból (a brasói posztógyár terméke) nyerték, részben “poló”ból, azaz rézgálicból. A rézgálicot vizeletbe tették, beásták a trágyadomba, itt 2-3 hétig erjesz-

tették, utána a megszokott módon festettek vele. Gyönyörű kék színt adott.²⁹ Zöld színt ritkán, kiegészítésül használtak, és több növényből nyerhették: bürökből (*Conium maculatum*), csihányból (*Urtica dioica*), martilapuból (*Folia farfara*) vagy nyírfalevélből (*Betulla verucosa*).³⁰ A hagyományos színezésű darabok rozsdabarna-kék-fehér (nyersszín), vagy rozsdabarna-kék-sárga-fehér, ritkán társul ehhez a zöld. Az anilin festékek megjelenésével a festékes kiszínesedik, a barna alapot felváltja a piros vagy a bordó, a növényi festékeket ritkán vagy kiegészítésül, a bolti festékek mellett használják. Megjelennek a piros alapon zöld-fehér, piros/bordó alapon narancs-lila-zöld ill., narancs(fréz)-lila-kék színek. (Ez a színvilág főként a 20. század első feléből származó darabokra jellemző, a színesedés maga a 20. századra.)

A festékesek mintakincse, mint az eddigi kutatás is megállapította, az egyszerűbb formáktól (csíkok, díszítő sorok) haladt a bonyolultabb, összetett, zárt kompozíciójú darabok felé. A keleti szőnyegekre jellemző keretes kompozíció az asztalfödél mintájú szőnyegeknél és a vízfolyásos mintaváltozatnál jelentkezik.

A motívumok megnevezése a főbb minta³¹ vagy a legtöbbet alkalmazott motívum szerint történik így: kénsyelves, villás, szarufás, halas, stb.³² A minták alkalmazásában igen nagy variáció figyelhető meg.

A mai adatközlők nagyrésze csak részben ismeri a régi szőnyegek mintakincsét, főként azokat, amelyeket ma is szőnek; szarufást, farkasfogast, fűrészfogast, nagy koszorúst, szentjánosos koszorút³³, egymásbamenő koszorúst, lábujkást, kávéórlóst³⁴. Napjainkban a festékesek szövése még élő hagyomány. Ma is készítenek még festékeseket: Csíkpálfalván, Csomortánban, Csíkszentkirályon, Csíkszentimréen, Csíkmindszenten, Csíkmenaságon, Csíkdánfalván, Csíkszentdomokoson, Kászonaltizen és Kászonújfaluban.

A festékesek manapság is értékes és megbecsült darabjai a lakásbelsőnek, ma is szokás még hozományba festékest vinni, bár a festékesek felhasználása, funkciója megváltozott. A festékest földre való szőnyegként alkalmazzák,

ezért a gyapotszállal felvetett szőnyeg vastagabb. Általában "garnitúrát" kapnak a lányok hozományba, azaz ágyterítőt, asztalterítőt, fo-telterítőt és földre való szőnyeget, egy nagyobb és hozzá való futókat. Ehhez aztán a gazdagság, a "mód" szerint társulhat még több festékes, ablakra való drapéria és függöny-szárny.

*

A Csíki Székely Múzeum gyűjteményében (a továbbiakban CSSZM) 47 csíki kilimtechnikájú festékes van. (Nem soroltam bele az egyszerű festékeseket – ezekből 10 db van.) Ebből az egybekötött kilim 38, a lyuggatott 9 db. A kilimek között 5 db csak töredék, amiből nehezen lehet az egész szőnyegre következtetni. A szőnyeggyűjtemény magvát a két világháború között 1930-ban és 1931-ben Csíksomlyón rendezett népművészeti kiállításra begyűjtött anyag képezi, melyben VÁMSZER Géza visszaemlékezése szerint 8, az első leltárkönyv szerint 7 db festékes szerepelt, DOMOKOS Pál Péter és VÁMSZER Géza gyűjtésében. Ezek egyrésze (jórésze?) a háborús időszakban elvesztett, a későbbi leltárkönyvek többször átmásoltak, hiányosak, (sem megnevezésüket, sem leírásukat nem rögzítették, még a felgyűjtés helyét sem), így nem lehet a darabokat azonosítani.

A gyűjteményben levő festékeseket színezésük alapján különítettem el: régi (növényi festésű – 19. sz.) és újabb (anilines festésű – 20. század első fele) darabokra. Eszerint régi festékes 20, újabb keletű 22 van. A térfelület felosztása alapján a gyűjtemény festékeseiben három csoport különíthető el:³⁵

a. az egész felületet kitöltő egyetlen vagy két motívum ismétlődéséből álló mintasor, az ún. **egybeintás** darabok (lineáris elrendezés): csíkos, aggatott soros, egybekoszorús, szarufás (vesszős?)³⁶, csillagos, csíkos koszorús.

b. **Hármas tagozódású** térfelület – két szélén sima csíkokkal vagy sávokkal, díszítő sorokkal ún. mesterkével szimmetrikusan **zárolt**, középmezőben elhelyezkedő motívumokkal. Több változata van:

– **központi elrendezésű** minta – a középtengelyhez mérten szimmetrikus – egy főminta és körötte elhelyezkedő kis motívumok: nagyrózsás, saktáblás, csillagos

– egy minta ismétlődése a középmezőben: kistrózsza, szarufa, vízfolyás, csillag, koszorú

– hármas tagolódású középmező: gyertyás, háromkoszorús

c. Zárt, keretes kompozíciók, központi elrendezésűek, a középtengelyhez viszonyítva teljesen szimmetrikusak:

– asztalfedél³⁷ festékesek (vízfolyásosak): a minta alkot keretet, középen “ablakosan” zárul

– többkeretes kompozíciók (vízfolyásosak)

A hagyományos színezésű darabok mintakincse: aggatott soros, saktáblás-csillagos, vízfolyásos (4 db), asztalfedél (3 db), kistrózsás, nagyrózsás és változata (3 db), gyertyás (2 db), késnyelven koszorús (3 db). Az újabb festékesek mintái: egybekoszorús, szarufás, csíkos, nagyrózsás, háromkoszorús, asztalfedél (4 db), késnyelven nagyrózsás, kistrózsás, halas-koszorús (halfejes)³⁸.

A festékesek leírása

(Katalógus)

A festékesek leírása a katalógusban a következő sorrendben történik: a. Megnevezés / motívuma. b. Dátálása. c. Lelőhelye. d. Anyaga, szövés technika. e. Leírása. f. Színezéke. g. Méretei. h. Állapota. i. Tulajdonosa. j. Leltárszám. (A fényképeket NAGY Gyöngyvér készítette)

I. Régi, növényi festésű festékesek

1. Aggatott soros festékes, Csík. 19. sz. (?)

Kender felvetőszál, gyapjú leöltő. Egybekötött kilim szövés. Két szél. Mintája aggatott soros, díszítő sorok váltakoznak egyszerű csíkokkal, csak az “aggatott mintánál” jelentkezik a t.i. kilim szövés. Növényi színezék. Barna alapon fehér és kék. H=157 cm Sz=135 cm. Állaga jó. CSSZM: 363 (1. ábra DEÁK Péter felvétele).

2. Saktáblás, csillagos festékes. Csíkszentgyörgy. 19. sz. (?)

Kender felvető, gyapjú leöltő. Egybekötött kilim szövés. Egy szél. Saktáblás, középen csillag (fél min-

ta). Növényi festésű. Barna alapon sárga, kék, fehér. H=168 cm Sz=74 cm. Rongált, szakadozott. CSSZM: 576 (31. ábra).

3. Vízfolyásos festékes. Csík. 19. sz.

Kender felvetőszál, gyapjú leverő. Egybekötött kilim szövés. Két szélből összevarrt. Egyik szélén csíkok, másik végén rakott sorok. Középmezőben vízfolyás, szélén csíkokban zárul. Több egymásba íródó keretet ad, középen ún. ablakos mintával zárul. Növényi színezék, barna alapon kék, fehér. H=200 cm Sz=143 cm. Kissé rongált, CSSZ: 348 (4. ábra).

4. Vízfolyásos festékes, Csík. 19. sz.

Kender felvető, gyapjú leverő. Egybekötött kilim szövés, Egy szél. Mindkét szélén csíkok és rakott sorok. Egyik végén utólagos rátoldással egy kis darab. Középmezőben vízfolyás, szélén csíkokban zárul. Több egymásba íródó keretet ad, középen “ablakos” mintával zárul. Növényi színezék, barna alapon kék, fehér. H=119 cm Sz=67 cm. Kissé rongált. CSSZM: 365 (34. ábra)

5. Vízfolyásos festékes, Csík. 19. sz.

Kender felvetőszál, gyapjú leverő. Egybekötött kilim szövés. Két szélből összevarrt. Mindkét szélén csíkok és rakott sorok. Középmezőben vízfolyás, keretet alkot, középen “ablakosan” zárul. Növényi színezék, barna kék, fehér. H=170 cm Sz=145 cm. Kissé szakadozott. CSSZM: 390 (2. ábra)

6. Vízfolyásos festékes, Csíkszereda. 19.

Kender felvető, gyapjú leverőszál. Egybekötött kilim szövés. Két szélből készült. Szélén csík, középmezőben vízfolyásos keretek. Növényi festékek, barna alapon, sárga, kék, fehér. H=214 cm Sz=160 cm. Rongált, szakadozott. CSSZM: 1220 (25. ábra)

7. Asztalfedél festékes, Csík. 19. sz.

Kender felvető, gyapjú leverőszál. Egybekötött és lyuggatott kilim szövés. Két szél. Mintája “asztalfedél”, szélén keresztbefutó vízfolyásos minta, belül keret, csillagos, középmezőben egy hegyes csillag. Növényi festékek, barna, kék, fehér. H=159 cm Sz=149 cm. Rongált. PÁLL Gábor volt csíki alispán hagyatékából származik, a csíksomlyói ferencrendiek adományára. CSSZM: 1238 (5. ábra)

8. Csillagos, szarufás asztalfedél festékes, Csíksomlyó. 19. sz.

Kender felvető, gyapjú leverő. Egybekötött kilim szövés. Egy szél. Mintája asztalfedél. Barna alapon szarufa, maga is keretet alkot. A belső keret csillagos. Középmezőben hegyes csillag, sarkokban kis csillagok. Növényi festékek, barna, sárga, kék, fehér. H=191 cm Sz=74 cm. Rongált, szakadozott. CSSZM: 347 (32. ábra)

9. Csillagos asztalfedél festékes, Csík. 19. sz.

Kender felvető, gyapjú leverő. Lyuggatott kilim szövés. Két szélből készült, szélén szőtt rojtokkal. Mintája "asztalfedél", alapszínnel indul, benne csillagokkal, a belső keret kék, szintén csillagos. Középmező (tubákzöld), fehér. H=150 cm Sz=140 cm. CSSZM: 346 (3. ábra)

10. Kisorzsás festékes, Csík. 19. sz.

Kender felvető, gyapjú leverő. Egybekötött kilim szövés. Két szélből összevarrt. Két szélén csíkok, középen három sorban elhelyezkedő kisorzsák. Növényi festékek, barna, sárga, kék, fehér. H=178 cm Sz=158 cm. CSSZ: 387 (6. ábra)

11. Büttös rózsás festékes, Csík. 19. sz.

Kender felvető, gyapjú leverő. Egybekötött kilim szövés. Két szélből. Szélén váltakozó csíkok, középmezőben rózsák négy kisorzsával. Növényi festékek, barna, sárga, kék, fehér. H=162 cm Sz=136 cm. Szakadozott. CSSZM: 350 (7. ábra)

12. Büttös rózsás festékes. Csík. 19. sz. (büttös koszorú?)

Kender felvető, gyapjú leverő. Egybekötött kilim szövés, egy szél. Két szélén csíkok, aggatott sorok, szélén keresztbefutó vízfolyás. Közepén rózsák (büttös) kis rózsákkal, négyzetes kék alapon. Növényi festékek, barna alapon kék, fehér. H=141 cm Sz=74 cm. Szakadozott. CSSZM: 383 (28. ábra)

13. Rózsás, csíkos festékes. Kászonjakabfalva. 19. sz.

Kender felvető, gyapjú leverő. Egybekötött kilim szövés. Egy szélből. Két szélén csíkos, halas sorok. Középmezőben két rózsák, csíkkal, szarufával elválasztva. Növényi festékek, barna, kék, fehér. H=174 cm Sz=74 cm. CSSZM: 1322 (35. ábra)

14. Gyertyás festékes. Csík. 19. sz.

Kender felvető, gyapjú leverő. Egybekötött kilim szövés, két szélből összevarrt. Szélén csíkos, középmezőben gyertyás motívum. Növényi festékek, barna, sárga, kék, fehér. H=144 cm Sz=147 cm. Erősen szakadozott. CSSZM: 388 (10. ábra)

15. Gyertyás festékes. Csíkszentimre. 19. sz.

Kender felvető, gyapjú leverő. Egybekötött kilim szövés. Két szélből. Két szélén csíkos, középmezőben gyertyás motívum. Növényi festékek, barna, kék, sárga, fehér. H=213 cm Sz=159 cm. Erősen szakadozott. CSSZM: 625 (8. ábra)

16. Késnyelves koszorús. Csík. 19. sz.

Kender felvető, gyapjú leverő. Lyuggatott kilim szövés. Két szélből. Szélén csíkos, késnyelves széle, díszítő sorokkal. Középmezőben késnyelves koszorúk. Növényi festékekkel festett, barna, kék, fehér. H=202 cm Sz=157 cm. Rongált, szakadozott. CSSZM: 349 (11. ábra)

17. Késnyelves, koszorús. Csík. 19. sz.

Kender felvető, gyapjú leverőszál. Lyuggatott kilim szövés. Két szélből. Szélén csíkok, késnyelves széle, díszítő sorokkal. Középmezőben késnyelves koszorúk. Növényi festékekkel festett, barna, kék, fehér. H=197 cm Sz=144 cm. Rongált, szakadozott. CSSZM: 386 (9. ábra)

18. Késnyelves koszorús. Csík. 19. sz.

Kender felvető, gyapjú leverőszál. Lyuggatott kilim szövés. Két szélből. Szélén csíkos, késnyelves díszítő sorokkal. Középmezőben késnyelves koszorúk. Növényi festékekkel festett, barna, kék, fehér. H=190 cm Sz=180 cm. Rongált, szakadozott. CSSZM: 389 (12. ábra)

19. Nagyrózsás festékes. Csík. 19. sz. (?)

Kender felvető, gyapjú leverő. Lyuggatott kilim szövés. Szélén díszítő sorok, csíkok. Középmezőben nagyrózsák kis rózsákkal. Növényi és anilin (?) festésű. (A színek levéztek.) Téglabarna alapon kék, fehér, zöld. Enyhén szakadozott. H=179 cm Sz=136 cm. CSSZM: 364 (13. ábra)

20. Nagyrózsás festékes. Csík. 19. sz.

Kender felvető, gyapjú leverőszál. Lyuggatott kilim szövés. Egy szél. Szélén díszítő sorok, csíkok. Középmezőben nagyrózsák kis rózsákkal. Növényi és anilin (?) festésű. (A festék levézett.) Téglabarna alapon kék, fehér és zöld. Enyhén szakadozott. H=199 cm Sz=69 cm. CSSZM: 385 (33. ábra)

II. Új festékesek

21. Koszorús (Egybekoszorús) festékes. Csík. 20. sz. (?)

Kender felvető, gyapjú leverőszál. Egybekötött kilim szövés. Két szélből. Egész felületét ismétlődő koszorús minta tölti ki, amit a végtelenig lehetne folytatni. Növényi és anilines (?) festékek. Barna alapon lila, fehér. H=198 cm Sz=153 cm. Rongált. CSSZM: 335 (16. ábra)

22. Koszorús festékes (Egybekoszorús). Csík. 20. sz. (?)

Kender felvető, gyapjú beöltő. Egybekötött kilim szövés. (Festékes-darab.) Egybekoszorús mintájú. Növényi és anilines festékek (?). Barna alapon lila, fehér. H=179 cm Sz=70 cm. Rongált. CSSZM: 334 (36. ábra)

23. Koszorús festékes (Egybekoszorús). Csíkszereda. 20. sz. (?)

Kender felvetőszál, gyapjú betöltő. Egybekötött kilim szövés. Két szélből összevarrt. Teljes felületét koszorús minta tölti ki. Növényi és anilines festékek (?). Barna alapon lila, fehér. H=294 cm Sz=161 cm. Rongált. CSSZM: 333 (26. ábra)

24. Koszorús festékes (Egybekoszorús). Csík. 20. sz. (?)

Kender felvető, gyapjú leverő. Egybekötött kilim szövés. (Festékes-darab.) Teljes felületét koszorúk töltik

ki. Növényi és anilines festékek (?), barna, lila, fehér. H=124 cm Sz=73 cm. Rongált. CSSZM: 336 (37. ábra)

25. Szarufás, csíkos festékes. Csík. 20. sz.

Kender felvető, gyapjú leverő. Egybekötött kilim szövés. Egy szél. Teljes felületét váltakozó csíkok és egymásra épülő szarufák díszítik. Anilines festékek: piros, meggyzöld, citrom- és krómsárga, lila, okker, krómzöld. Falvédőnek használták. H=352 cm Sz=64 cm. Rongált. CSSZM: 330 (40. ábra)

26. Szarufás, csillagos festékes. Csík. 20. sz. (?)

Kender felvető, gyapjú leverő. Egybekötött kilim szövés. Egy szél. Felületén hosszan végigfutó szarufa (ökörhúgyos szarufa). Középen nagy és kis csillagok. Anilines festékek: piros alapon zöld, fehér. H=322 cm Sz=74 cm. Jó állapotban. CSSZM: 1783 (38. ábra)

27. Asztalfedél festékes. Csíkmindszent. 20. sz.

Kender felvető, gyapjú leverőszál. Egybekötött kilim szövés. Két szélből összevarrt. Asztalfedél minta, kettős kerettel, szélén csíkok, szarufák, nagy csillagok kis csillagokkal. Oldalt keresztbefutó vízfolyás zárja. Középmezőben nagy csillagokkal. Szélén szőtt rojtok. Vegyi festékek: piros alapon zöld, lila, fehér. H=186 cm Sz=152,5 cm. Jó állapotban. CSSZM: 562 (14. ábra)

28. Asztalfedél festékes. Csíkszereda. 20. sz.

Kender felvető, gyapjú leölt. Egybekötött kilim. Két szélből. Asztalfedél motívum. Két szélén sima sáv, szarufák, csillagok kis csillagokkal. Középmezőben kettős keret kis csillagokkal, középen nagycsillag kis csillagokkal. Két oldalán keresztbefutó vízfolyás keresztben zárja a kompozíciót, a középtengelyhez viszonyítva a minta teljesen szimmetrikus. Vegyi festékek: piros alapon krómzöld, fehér, lila. H=195 cm Sz=150 cm. Jó állapotban. CSSZM: 1782 (17. ábra)

29. Asztalfedél festékes. Csíkszereda. 20. sz.

Kender felvető, gyapjú beölt. Egybekötött kilim szövés, két szélből. Asztalfedél motívum. Szélén csík, szarufa, csillagok kis csillagokkal, oldalt keresztbefutó vízfolyás keretszerűen zárja. Középen kettős keret, melynek két végét csillagokkal szőtt sávok, másik két oldalát fűrészfog keretezi. Középmezőben nagy csillag szimmetrikusan elhelyezkedő csillagokkal. Vegyi festékek: piros alapon zöld, lila, fehér. H=200 cm Sz=150 cm. Rongált. CSSZM: 1753 (15. ábra)

30. Asztalfedél festékes. Csíkszereda. 20. sz.

Kender felvető, gyapjú beölt. Lyuggatott kilim szövés. Két szélből összevarrt. Szélén szőtt rojtokkal. Szélén kis csillagokkal, középen keret kis csillagokkal. Középmezőben csillag kis csillagokkal. Vegyi festékek: piros alapon sárga, lila, fehér. H=181 cm Sz=150 cm. Szakadozott. CSSZM: 661 (18. ábra)

31. Gyertyás festékes. Csíkszentimre. 20. sz.

Kender felvető, gyapjú leverő. Egybekötött kilim szövés. Két szélből. Szélén széles sávok, csíkok és szarufás minta. Középmezőben gyertyás motívum. Vegyi festésű: piros, zöld, narancs, lila. H=172 cm Sz=156 cm. Erősen rongált. CSSZM: 624 (19. ábra)

32. Koszorús festékes. Csíkszentmindszent. 20. sz.

Kender felvető, gyapjú leverő. Egybekötött kilim szövés. Két szélből. Szélén szőtt rojtokkal. Két szélén csík, kis koszorúk, középen két koszorú. Vegyi színezék: piros, sárga, narancssárga, zöld, violaszín. H=189 cm Sz=160 cm. Rongált, szakadozott. CSSZM: 602 (22. ábra)

33. Kisrózsás, szarufás festékes. 20. sz.

Kender felvető, gyapjú beölt. Egybekötött kilim szövés. Két szélből. Szélén szőtt rojtokkal. Szélén csíkok, szarufák, keresztbefutó vízfolyás keretbe zárja a középmintát. Középmezőben szimmetrikusan elhelyezkedő kisrózsák. Közöttük csillagos sávok. Vegyi festékek: piros, bordópiros, lila, barna, fehér. Erősen kikoptak. H=176 cm Sz=150 cm. Állaga rongált, kifeslett. CSSZM: 362 (20. ábra)

34. Koszorús, csíkos festékes. Gyimesfelsőlök. 20. sz.

Kender felvető, gyapjú leverő. Egybekötött kilim szövés. Egy szélből. Egész felületét váltakozva csíkok és koszorúk töltik ki. Vegyi festésű: vörös, fekete, szürke, sárga, kék, fehér, narancs, zöld, barna, drapp. H=174 cm Sz=77 cm. Rongált, szakadozott. CSSZM: 657 (29. ábra)

35. Szarufás festékes. Csíkszentimre. 20. sz.

Kender felvető, gyapjú leverő. Egybekötött kilim szövés, két szélből. Két szélén csíkok, középmezőben szarufák, három sorban. (A mintát nevezték még "katonásnak", "vesszősnek". Növényi és anilin (?) festés: sötétbarna, mustársárga, okker, fehér. H=220 cm Sz=142 cm. Rongált, szakadozott. CSSZM: 626 (27. ábra)

36. Koszorús (háromkoszorús) festékes. Csíkszentimre. 20. sz.

Kender felvető, gyapjú leverő. Egybekötött kilim szövés, két szélből. Szélén rojtmardvány. Az egész felületet három nagy koszorú tölti ki. Vegyi festékek: piros, zöld, lila. H=175 cm Sz=144 cm. Erősen rongált, kifeslett. CSSZM: 623 (23. ábra)

37. Halas koszorús festékes. Csík. 20. sz.

Sodrott gyapotszál felvető, gyapjú leverő. Széles szövésű szőtték. Egybekötött kilim szövés. Az egész felületen a halas motívumot használja fel koszorús elrendezésben. Feltehetően nem népi, tanultabb szövő munkája. Két széle gépi varrással szegett, végein bogozott rojtok. Anilin és növényi (?) festékek: barna, drapp, okker, citromsárga, fehér (nyerszín). H=236

cm Sz=120 cm. Jó állapotban. CSSZM: 1665 (41. ábra) (A mintát nevezték még "halfejes"-nek is.)

38. Szarufás (körbeszarufás) festékes. Újkászton. 20. sz.

Gyapot felvető, gyapjú leverő. Egybekötött kilim szövés, két szélből. Minden oldalán horgolt "szőr-csipke". Szarufás mintájú, két szélén az ellenkező oldalon csíkban zárul. Vegyi festékek: piros alap, fekete. H=170 cm Sz=123 cm. Jó állapotban. CSSZM: 1494 (21. ábra)

39. Szarufás festékes (darab). Csík. 20. sz.

Kender felvető, gyapjú leverő szál. Egybekötött kilim szövés. Motívuma szarufa, csíkok. Anilin festékek: drapp, zöld, világoskék, sötétkék. H=74 cm Sz=72 cm. Restaurált darab. (BENEDEK Éva, restaurátor, CSSZM, vö. Uő.: Erdélyi festékes szőnyeg konzerválása és restaurálása, ACTA - 1995, 385-390) NAGY Imre festőművész hagyatékából származik. CSSZM. 662 (24. ábra)

40. Csillagos koszorús festékes. Csík. 20. sz.

Kender felvető, gyapjú leverő. Szövése lyuggatott kilim. A két oldalán egyszínű sávok (alapszín), középmezőben csillag és kis koszorúk. Anilin festésű: barna alapszín, drapp, liláskék. Restaurált darab. (HAJDÚ Zsófia, restaurátor, főiskolai hallgató, Budapest) H=114 cm Sz=54 cm. CSSZM: 337 (39. ábra)

41. Koszorús festékes. Csík. 20. sz.

Gyapjú felvető, gyapjú leverőszál. Egybekötött kilim szövés. Egy szél. Két szélén csíkok, középmezőben két kénsyvelves koszorú. Vegyi festékek: piros, zöld, lila, kék, sárga. H=134 cm Sz=49 cm. Jó állapotban. CSSZM: 331 (42. ábra)

42. Madaras, csíkos szőnyeg. Csík. 20. sz.

Gyapot felvető, gyapjú leverő. Egybekötött kilim szövés. Két szélén csíkok, középmezőben egymással szembefordított madarak. Egyik szélén horgolt szőr-csipke. Vegyi festésű: fekete, világossárga, krómsárga, rozsdavörös, piros, zöld, lila. H=149 cm Sz=78 cm. Jó állapotban. CSSZM: 327 (30. ábra)

Jegyzet

1. Csíkban a festékes megnevezés mellett rakottasnak nevezik e szőttestűpust, ritkábban használt a "burjános" az "aggatott" megnevezés. I. SZENTIMREI Judit: Székely festékesek. Bukarest, 1958

2. VÁMSZER Géza: **Adatok a csíki festékes tanulmányozásához.** In: **Életforma és anyagi műveltség.** Kriterion, Bukarest. 38-54

3. GYÖRFFY István – VISKI Károly: **A magyarság néprajza.** II. k. 266

4. SZABÓ T. Attila: **A festékes és társai.** Ethnographia. LXXVI. 1965. 99-108; uő.: **Még néhány szó a festékes és társairól.** In: **Szó és ember.** Kriterion, Bukarest, 1981; **Erdélyi Magyar Szótörténelmi Társ.** III. k. Kriterion, Bukarest. 1984. 86-88; CS. BOGÁTS Dénes: **Háromszéki oklevél-szójegyzék.** Kolozsvár, 1943

5. A "kecse" szó már a 17. században halódó szó, SZABÓ T. Attila megállapítása szerint. L. i.m.

6. K. CSILLÉRY Klára: **A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei.** Akadémiai kiadó, Budapest. 1982. 57

7. Uo.

8. SZABÓ T. Attila i.m.

9. Alcsiki protocollumok. Csíki Székely Múzeum. Régi könyv gyűjtemény. 6334. Az újabb kutatások bővebb adatait az EME 1997. szeptemberi csíkszeredai vándorgyűlésén olvastam fel, belefoglalva a jelen dolgozatban levő történelmi adalékokat is. (Levélári **adalékok a székely festékes kutatásához.**)

10. Uo. 10. l.

11. Uo. 12. l.

12. Csíkszeredai Állami Levéltár. Csíkszék iratai. F. 27. III/17

13. Album ecclesiae parochialis somlyojensis. 1674. A csobotfalvi plébánia levéltára.

14. Protocollum rerum disersarium memoratu dignarium. Csíkközmási plébánia levéltára.

15. Inventarium conventus csikiensis. 1727-1733. CSSZM. 4168

16. Inventarium conventus csikiensis. 1734-1750. CSSZM. 4174

17. Inventarium sacristia conventus Csíksomlyo. CSSZM. 4111

18. IMREH István – PATAKI József: **Kászonszéki Krónika.** Európa-Kriterion. 1992. 23-36-137

19. Csíkkarcsfalvi Deliberatumok, CSSZM. 6314, 6315; a Csíkrákosi római kat. plébánia Domus Historiája, Csíkcsicsói plébánia Domus Historiája

20. SZENTIMREI Judit, 1958; VÁMSZER Géza, 1977; VISKI Károly

21. **A Székely kongresszus tárgyalásai és határozatai.** Budapest. 1902. 163-167

22. Uo.

23. T. NAGY Imre: **Csikmegye gazdasági leírása.** Budapest. 1902.; KOZMA Ferenc: **A székelyföld közigazgatási és közművelődési állapota,** 1879; VITOS Mózes: **Adatok Csík megye leírásához és történetéhez.** Csíkmezei füzetek. Csíkszereda, 1894.

24. A század végén a szövés-hagyomány fellendítésére történtek törekvések, tanították a szövést, de mint írják, nem sok eredménnyel.

25. A két világháború között (1925-1935) PÁLL Gábor, PÁLL Gábor csíki alispán felesége, VÁMSZER Géza és felesége Csíkban, GÁL Ferencné Gyergyóban foglalkozott a szövés fellendítésével, kisipari szinten való termelésével is próbálkoztak, később a KALOTT mozgalom keretében, a KALÁKA népfőiskolában is tanították a szövést (1941-1945 között az apácák a lánytanulók számára).

26. MIKLÓSY V. Vilmos: **Festőnővények a csíki háziiparban.** In: **Népismereti dolgozatok.** Kriterion, Bukarest, 1981.

27. A Hargita Művészete kisipari szövetkezetnek Csíkszentkirályon, Csíkszentimrén, Csíkmenaságon, Csíkpálfalván, Csomortánon, Csíkdánfalván, Karcfalván, Szentdomokoson, Kászonszékföldön és Kászonszékfaluban nyíltak részlegei a szövés-hagyományokra alapozva, ahol szőni tudó asszonyok voltak, így Csíkszentkirályon 50-en, Csíkpálfalván 25-en dolgoztak. Ma már néhány részlege dolgozik csak Csíkszeredában, Csíkszentdomokoson, Csíkdánfalván és a Kászonszékben. Mintakönyvből, megrendelésre dolgoztak.

28. A kilim szövés meghatározásánál MÁTÉFFY György meghatározását vettem alapul.

29. FERENC Erzsébet (77 éves) csíksomortáni szövőasszony közlése, maga is alkalmazta ezt a módszert.

30. A növényi festésről bővebben SZENTIMREI Judit, VÁMSZER Géza, KEMENDI Ágnes, MIKLÓSY V. Vilmos.

31. SZENTIMREI Judit megnevezéseit vettem alapul.

32. Mai adatközlők szerinti meghatározás.

33. A "Szentjánosos" minta koszorú-motívuma. A mintát a delnei Szent János templomban talált, VÁMSZER Géza által közölt szőnyeg-motívumai szerint nevezték el, annak változatai.

34. Mai adatközlők által használt megnevezés és mintakincs.

35. A képzőművészetben használt térfelosztás, VÁMSZER Géza nyomán, magam e három csoportba látom osztályozhatónak a mintákat, egyszerűsítésüként az általa használt hét csoport helyett.

36. Mai idős adatközlők (Csíkindszent, Csíkcszentdomokos) "vesszősnek" a szarufás mintát nevezték meg, ennek egy rövidebb, szimmetrikusabb változatát szentkirályi adatközlő "katonásnak" is nevezte.

37. Az asztalfödél megnevezés a régiségben "terítő" értelemben használatos, ami feltehetőleg jelentéstapadással jöhetett létre: "asztalfödél" vagy "padfödél" rendeltetéssel használják. Ez származott át magára a motívumra.

38. FERENC Erzsébet csíkesomortáni igen neves szövőasszony megnevezése.

Scoarțe din Ciuc în Muzeul Secuiesc al Ciucului

(Rezumat)

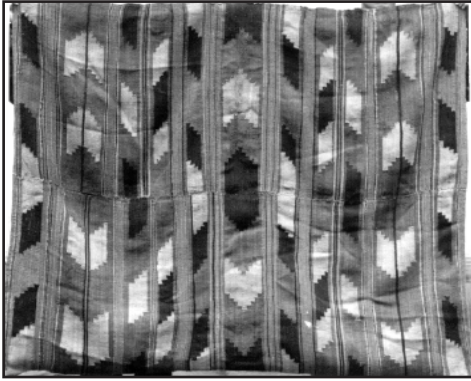
Scoarțele constituie țeșături valoroase, de origine străveche. Scoarțele din Secuime sunt produse locale caracteristice, confecționarea acestui tip s-a restrâns la aria actuală probabil numai relativ târziu. Determinată de posibilitățile tehnicii sale de fabricare și ale pigmentilor tradiționali, ornamentația scoarței secuiești seamănă în multe cu cea a altor popoare, însă utilizarea culorilor, aranjarea elementelor sale ornamentale precum și ponderea acestora sunt specifice. Lucrarea discută istoria scoarțelor din Ciuc, confecționarea lor, le clasifică, și în anexă publică catalogul a 42 de scoarțe ale Muzeului Secuiesc al Ciucului.

Painted Carpets in the Székely Museum of Csík

(Abstract)

The woven painted carpets (Székely „kilim”) are of an ancient origin. They are a typical Székely product, and probably came to be limited to our area only later. Its motives, due to the possibilities offered by its technique and traditional pigments, are similar to those of other peoples, but the combinations of colours, the order of the decorative elements are typical. The paper deals with the history of the painted carpet from Csík, then classifies them, and the appended catalogue presents the 42 painted carpets to be found in the collection of the Székely Museum of Csík.

1. ábra

4. ábra

2. ábra

5. ábra

3. ábra

6. ábra

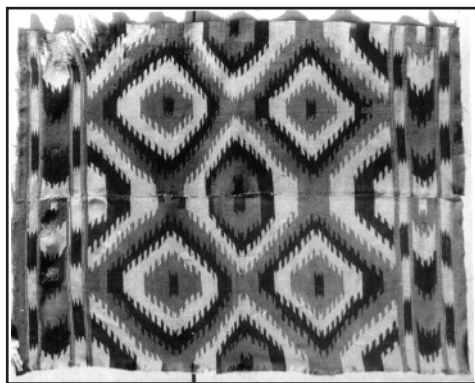
7. ábra

10. ábra

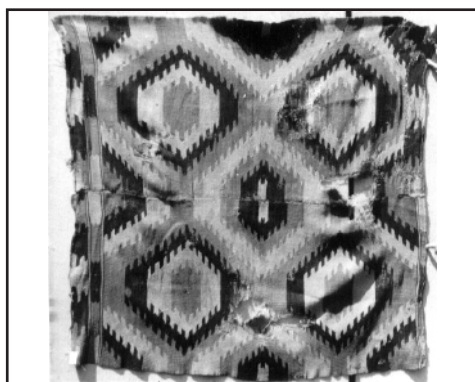
8. ábra

11. ábra

9. ábra

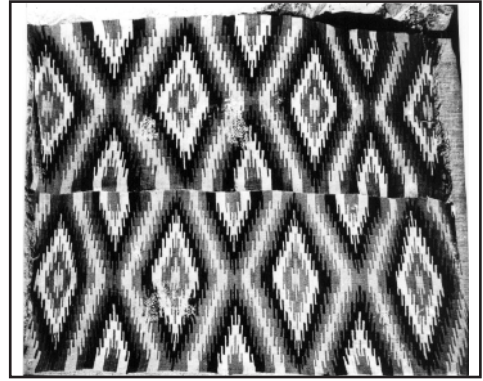
12. ábra

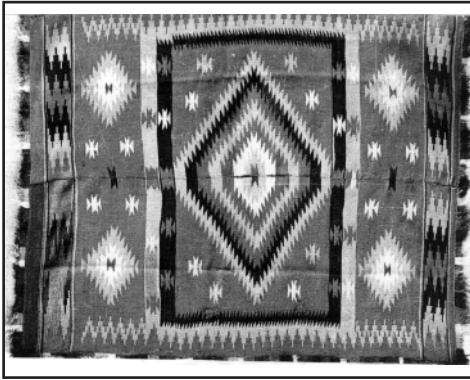

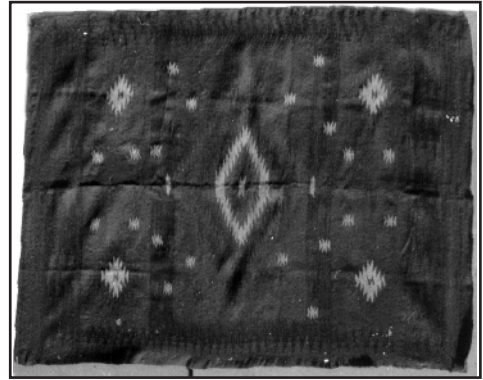
13. ábra

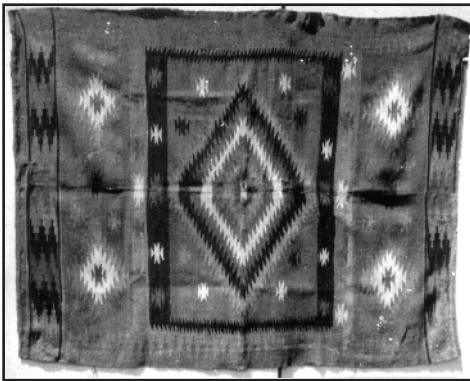
16. ábra

14. ábra

17. ábra

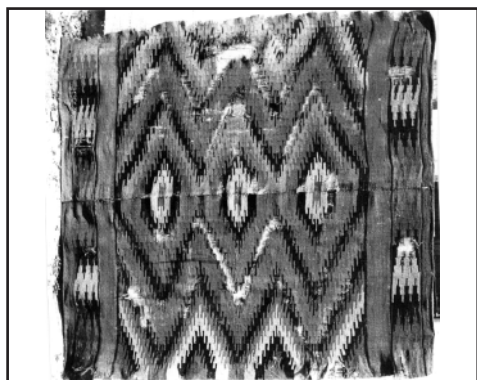

15. ábra

18. ábra

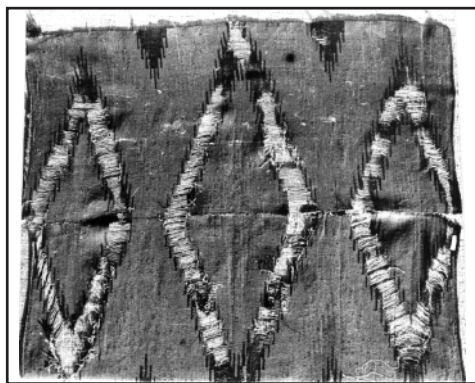
19. ábra

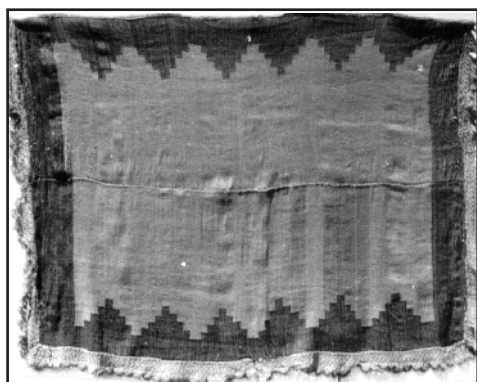
22. ábra

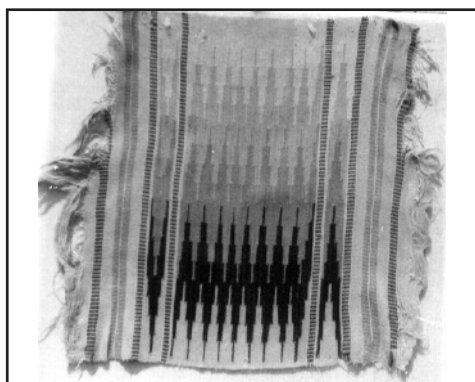
20. ábra

23. ábra

21. ábra

24. ábra

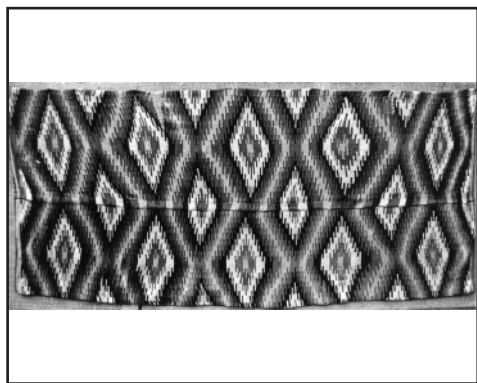

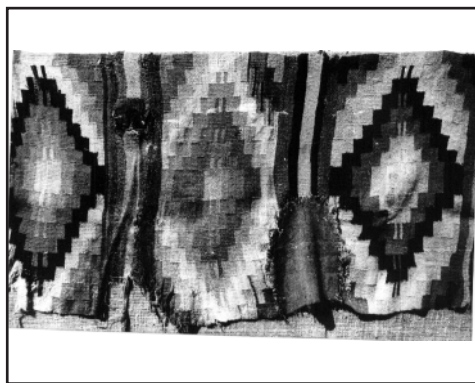
25. ábra

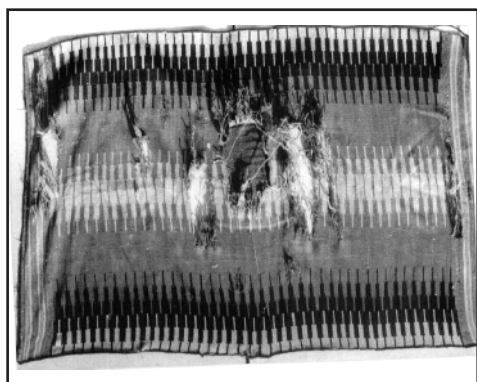
28. ábra

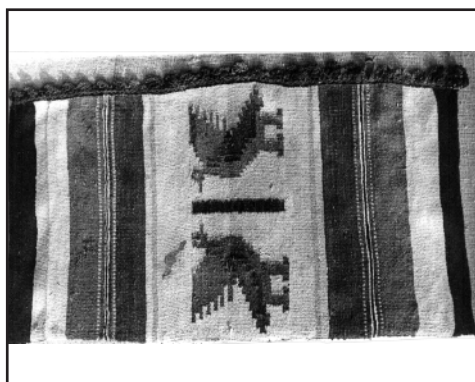
26. ábra

29. ábra

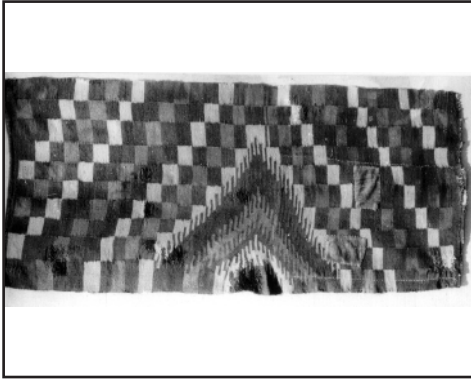

27. ábra

30. ábra

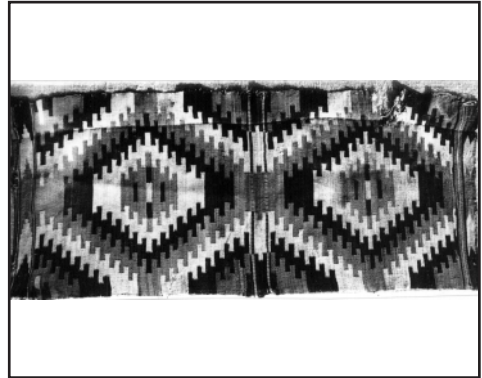
31. ábra

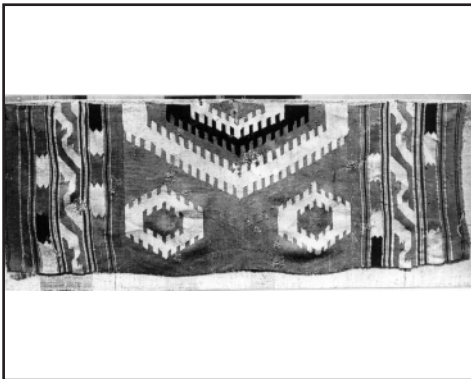
34. ábra

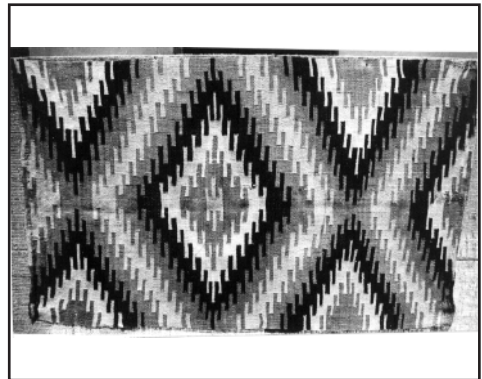
32. ábra

35. ábra

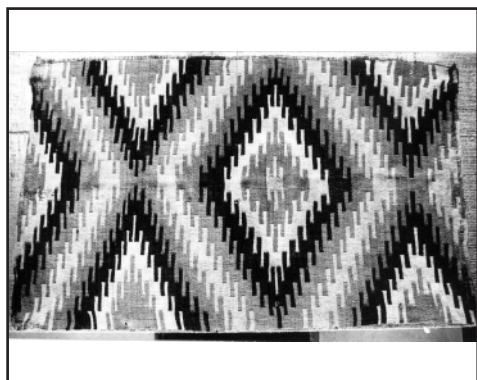

33. ábra

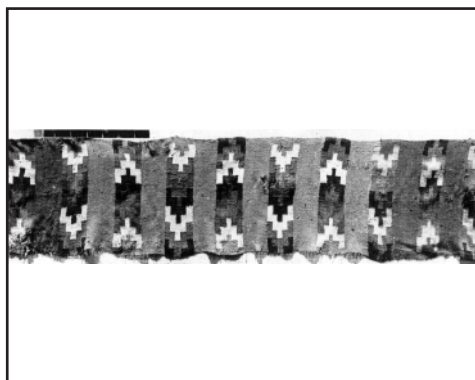

36. ábra

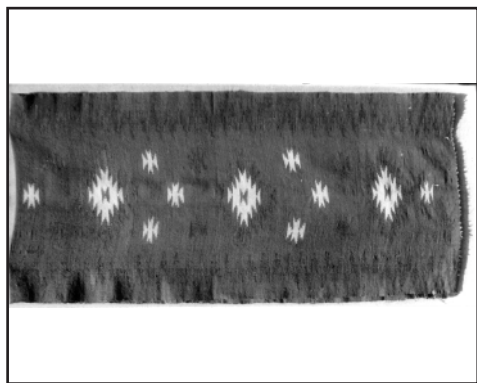

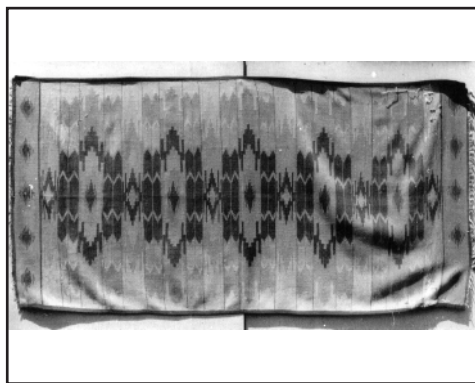
37. ábra

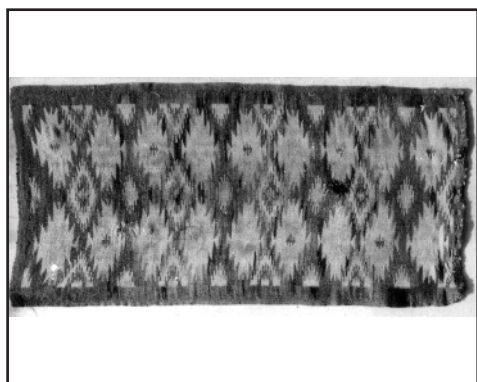
40. ábra

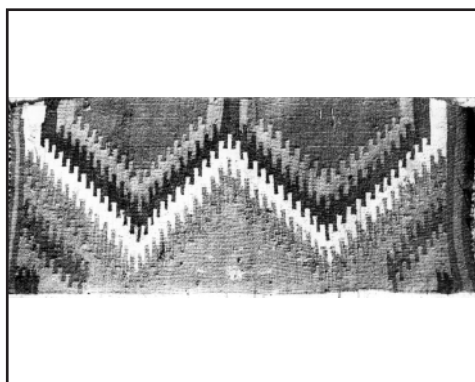
38. ábra

41. ábra

39. ábra

42. ábra

16. századi könyv restaurálása

(Kivonat)

A dolgozat a Csíki Székely Múzeum (Csíksomlyói Ferencendi Kolostor könyv-állománya) 16. századi kolligátumának restaurálását ismerteti. A 3762. és 3763. leltárszámot viselő könyv kolligátum-részei:

1. Thomas de Aquino: Quaestiones. Nürnberg: in officina Frederici Peypus, 1515.
2. Anonymus philalethus Eusebianus: In vitae, miracle passionis Apostolorum Rhapsodiae. Köln, in aedibus Quentelianis, 1531.

Készítéstechnikai leírások és állapotfelmérések

A könyv negyedréti, méretei: 200 x 140 x 35 mm. Fatáblás, vaknyomásos félbörkötésű. Az eredeti félbörkötés az első tábláról és a gerincről teljesen hiányzik, míg a háttáblán csak részben van meg (2-4. ábra)

A T alakú részcsatgarnitúráról egy-egy, míg az akasztókapocsból mindkettő hiányzik¹.

Az íveket a könyvkötő két szimpla és két dupla bordásra fűzte fel, kialakítva így a könyvtestet. A bőrbordák gömbölyű formájúak, végén laposak és az ékelt fatáblába faszegekkel rögzülnek. Több helyen szétszakadtak, egy szimpla borda és az oromszegély hiányzik (1. ábra).

A könyv lapjai merített papírból készültek, melynek rostanyaga a korhoz híven rongy². Látشانak a szitanyomok és vízjelek (1. ábra).

Az információs anyag és a díszes iniciálék fekete nyomdafestékkel, magas nyomású technikával készültek (10. ábra).

Az első és hátsó előzéklapon (tükrön), valamint a könyvtest lapjain vasgallusz tintával írt bejegyzések találhatóak (11-12. ábra).

A könyv előéletét nem ismerjük. Valószínűleg konzerválási követelményeknek nem megfelelő (magas páratartalom, hőmérséklet, kedvezőtlen fényviszonyok stb.) környezetben tárolták. Ezért a könyv lapjai biológiai, kémiai károsodás jeleit mutatják; mállottságot, lila penészfoltokat, hiányokat, szakadásokat. A kolligátum első könyvének címlapja hiányzik (11. ábra).

Különösen hiányos, gyenge állapotban maradt meg az első előzéklap tükör része (8. ábra). A hátsó előzéklap a nyílásban elszakadt, alatta látható a pergamen betáblázó csik (12. ábra). A vaknyomásos díszítésű félbörkötés nagyméretű hiányossága a mechanikai rongálódás következménye.

A konzerválási-restaurálási munkafolyamatok

Első lépésként fertőtlenítettem a könyvet, mivel penészes volt.

A fertőtlenítést Preventol CMK (para-klórmeta-krezol) 0,5%-os etilalkoholos oldatával végeztem³.

A már félig szétesett könyvet a tisztítási műveletek hatékony elvégzése érdekében orvosi szike segítségével szétbontottam.

A száraz tisztítást porecsettellel, míg a nedves tisztítást, mosással oldottam meg. A nedves tisztítás műanyagtálakban történt, 40-50°C-os vízben. A vízbe felületaktív anyagot 1% zsíralkoholszulfátot, valamint pizsokhordozóként 0,5% CMC-t (karboxi-metil-cellulóz-nátrium sója) tettem⁴. A lapok szépen tisztultak, a 2-3-szori öblítéssel neutralizálás is történt, mivel a bő víz sok kioldható savat távolít el a papírból. A papír pH-ja a nedves tisztítás után 6,5 volt. A papír védelmét a további savasodás ellen pufferolással oldottam meg. Telített kalcium-hidroxid Ca(OH)₂ oldatot desztillált vízzel 50%-ra hígítottam és ezzel bespriccoltam a könyvlapok mindkét oldalát. Ezután filcen szárítottam. Így a papír felületén a főlegben levő kalciumhidroxid a levegő szén-

dioxidjával kalcium-karbonáttá CaCO_3 – alakul, ami megvédi a papírt a további savasodástól⁵.

A következő munkafolyamat az újraenyvezés volt. Hideg desztillált vízben 2%-os CMC (karboxi-metil-cellulóz nátrium sója) oldatot készítem, és ezzel átecszettem a könyvlapok mindkét oldalát. Az enyvezett papír jobban ellenáll a kémiai, biológiai károsodásnak. A megszáritott anyagot présbe tettem.

A kiegészítés, a hiányok pótlása dupla kiegészítési módszerrel, japán papírral történt, ragasztóanyagként 5%-os Glutofix 600 (metil-cellulóz), műanyagragasztót használtam. A kisebb szakadásokat japán fátýollal erősítettem meg. E műveleteket átvilágított üveglapon (montirasztalon) végeztem. A papír különösen gyenge állapota miatt nagyobb gondot okozott az előzéklap (tükör) leoldása a fatábla belső oldaláról. 96%-os etilalkohol és desztillált víz 1:1 arányú keverékével átitattam a szűrőpapírt és ezzel felülről nedvesítve sikerült levennem a fatábláról az előzéket. A vasgallusz tinta vízben oldhatatlan, ezért szükségtelen volt a rögzítése.

Fűzőállványon, kender cérnával, az eredetihez híven két dupla és két szimpla bordára varrtam az ívekbe szedett, restaurált lapokat. Így ismét kialakult a könyvtest. A 16. századnak megfelelő új oromszegélyt varrtam, mivel az eredeti hiányzott⁶.

A könyv gerincét gömbölyítettem, majd eresztettem. A bordavégeket az eredetihez híven az ékelt fatáblába faszegekkel rögzítettem (6. ábra). Japán papírral bordaközi kasírozást végeztem.

A könyv új barna félbőrötést kapott, amit híg enyvvel húztam fel a fatáblákra. A gerincen kialakítottam a bordákat. (8. ábra) Az eredeti, hiányos, törékeny vaknyomásos díszítésű bőrt szilikonos emulzióval konzerváltam, átitattam, puhítottam⁷.

A kellően konzervált eredeti bőr húsoldalát Glutofix 600 és búzakeményítő 1:1 arányú keverékével ráragasztottam az új bőrre (7. ábra). A bőr további konzerválása céljából a Moszkvai LENIN Könyvtár receptje szerint elkészített védőpasztával vontam be a tábla bőrrészét⁸.

A rézcsatgarnitúrából csak azokat a darabo-

kat egészítettem ki, amelyeknek megmaradt a hiteles párja (12. ábra).

Másnap Glutofix 600 és keményítő 1:1 arányú keverékével kiragasztottam az előzékeket (13-14. ábra).

A végeredmény a restaurált, 16. századi, iniciálékkal díszített könyv (15. ábra).

Jegyzet

1. HORVÁTH Pál – TÓTH Zsuzsanna: **Csatok és veretek a könyvtáblákon: történeti áttekintés**; IRÓSNÉ dr. MELIS Katalin: **A Mátyás kori budai királyi könyvtörténelmi leletei**, Budapest, Országos SZÉCHÉNYI Könyvtár, 1993. p. 58

2. **Régi könyvek és kéziratok**. Tanulmánygyűjtemény, Népművelési propaganda iroda, Budapest, 1974. p. 51, 61

3. Preventol CMK (para-klór-meta-krezol), vízben közepesen, szerves oldószerben jól oldódik, 0,03-0,05 súly%

4. A zsíralkoholszulfátot a zsíradékokból előállított szintetikus zsíralkoholoknak kénsavval, majd nátriumhidroxiddal való kezelése útján nyerik. Az anionaktív tenzidek vízben könnyen oldódnak, nedvesítőképességük és mosóhatásuk egyaránt jó.

5. NEMES TAKÁCH László: **Papírestaurálás**. Restaurátorképzés jegyzetei, Központi Múzeumi Igazgatóság, Budapest, 1990. p. 20, 24, 25, 26.

6. B. KOZCSA Ildikó – SIMON Imola – HORVÁTH Pál: **A könyvtörténelmi technika története**, Budapest, Országos SZÉCHÉNYI Könyvtár, 1991. p. 6

7. Anionos szilikonemulzió. Az emulzió főlős felületaktív anyag tartalma miatt jó tisztító hatású. Az olaj komponense inert, kémiai kölcsönhatásba nem lép, jó behatolóképességű. Az emulzió a zsírozó és tisztító hatás mellett a főlős savtartalom közömbösítésére is puffertolására is alkalmas. Erősen fedett bőrok esetében, a húsoldal felől célszerű alkalmazni.

8. A Moszkvai LENIN Könyvtár receptje: Viaszos bőrpaszta, sűrű védőpaszta a bőr felületén.

Restaurarea unei cărți din secolul XVI. din Muzeul Secuiesc al Ciucului

(Rezumat)

Lucrarea prezintă restaurarea unui coligat din Muzeul Secuiesc al Ciucului (Biblioteca Mănăstirii Franciscane din Șumuleu-Ciuc). Coligatul se compune din două cărți (nr. inv. 3762. și 3763):

1. Thomas de Aquino: Quaestiones. Nürnberg: in officina Frederici Peypus, 1515.

2. Anonymus philalethae Eusebianus: In vitae, miracule passionis Apostolorum Rhapsodiae. Köln, in aedibus Quentelianis, 1531.

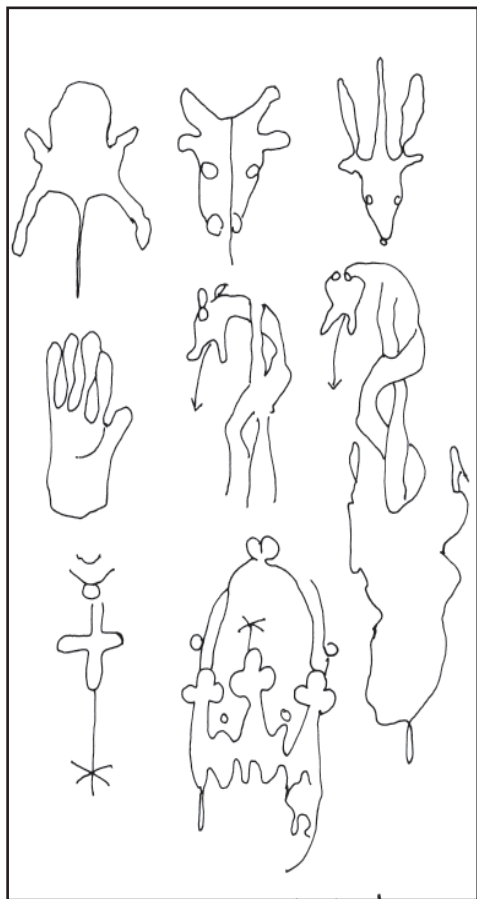
The Restoration of a 16th Century Book

(Abstract)

The paper presents the restoration of a book from the Székely Museum of Csík (from the collection of the Franciscan Monastery of Csíksomlyó). The parts of the colligate bearing the numbers 3762 and 3763 are the following:

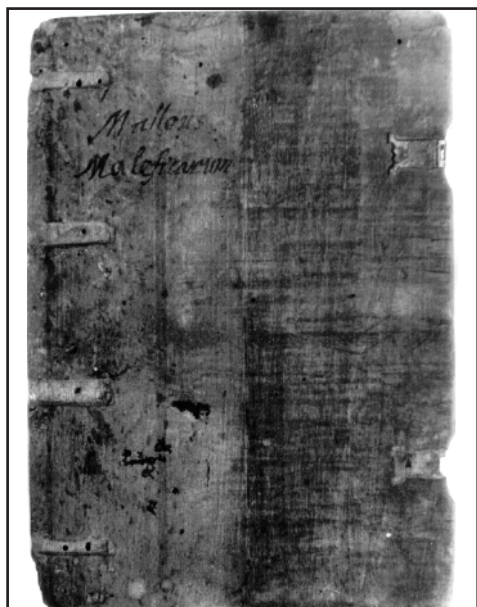
1. Thomas de Aquino: Quaestiones. Nürnberg: in officina Frederici Peypus, 1515.

2. Anonymus philalethus Eusebianus: In vitae, miracule passiones Apostolorum Rhapsodiae. Köln, in aedibus Quentelianis, 1531.

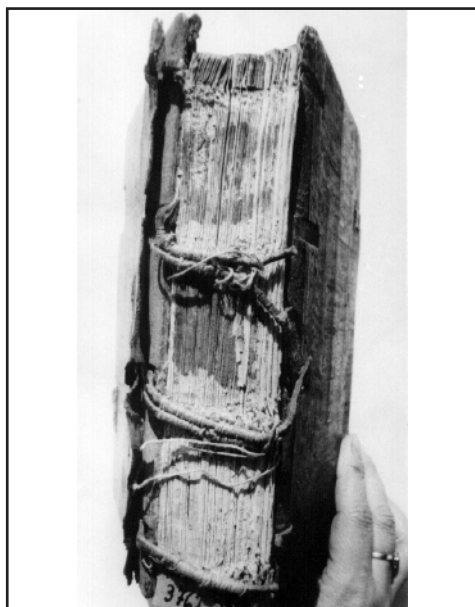

1. ábra

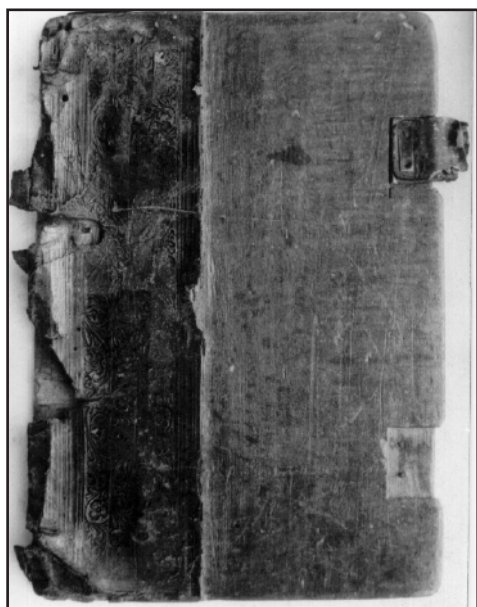

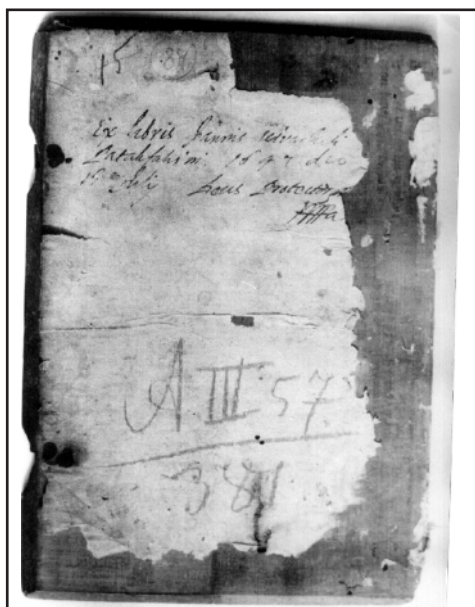
2. ábra

4. ábra

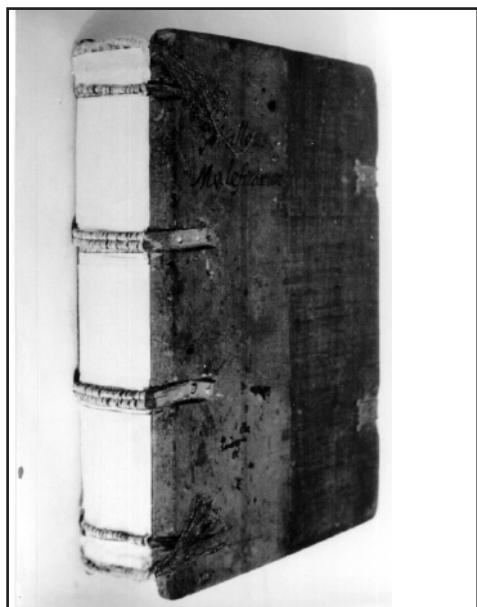

3. ábra

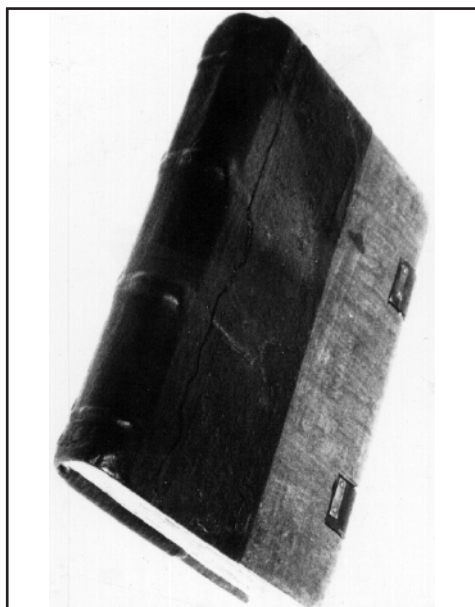

5. ábra

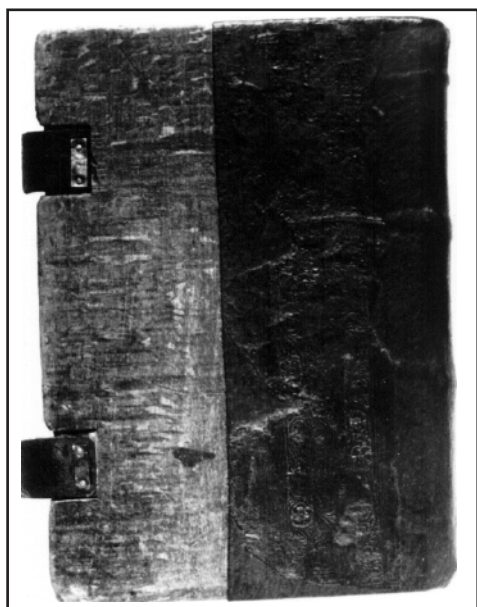

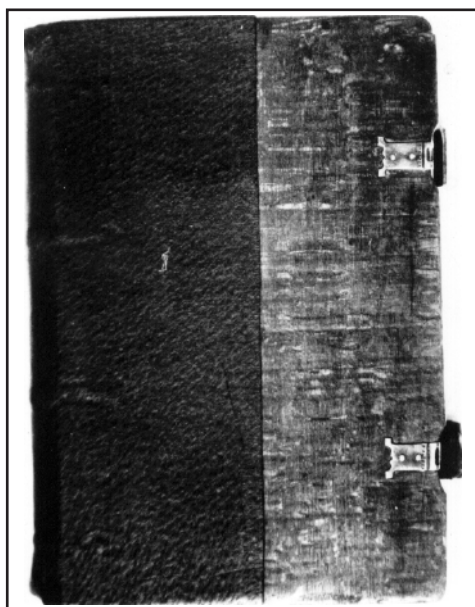
6. ábra

8. ábra

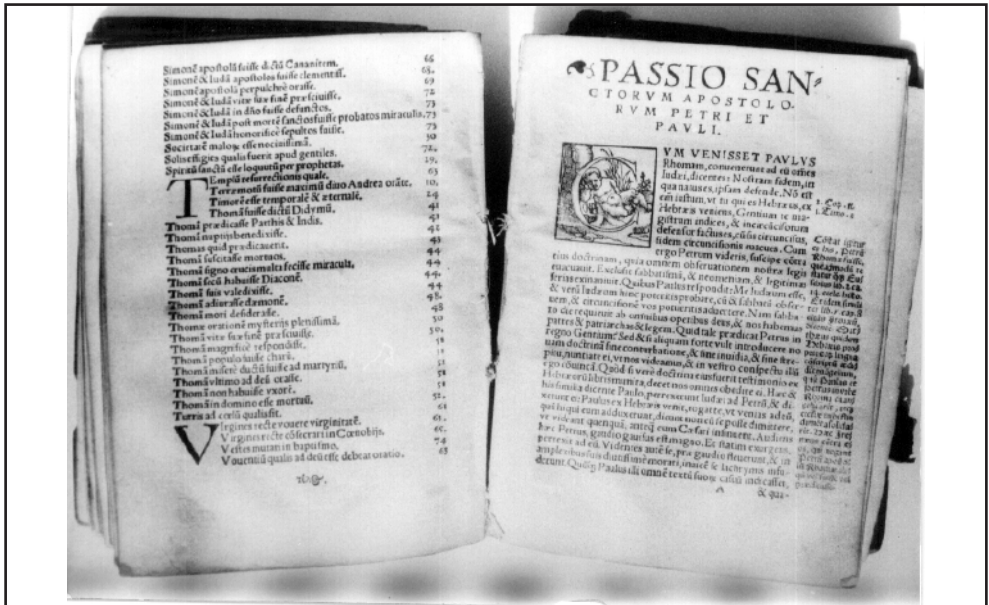

7. ábra

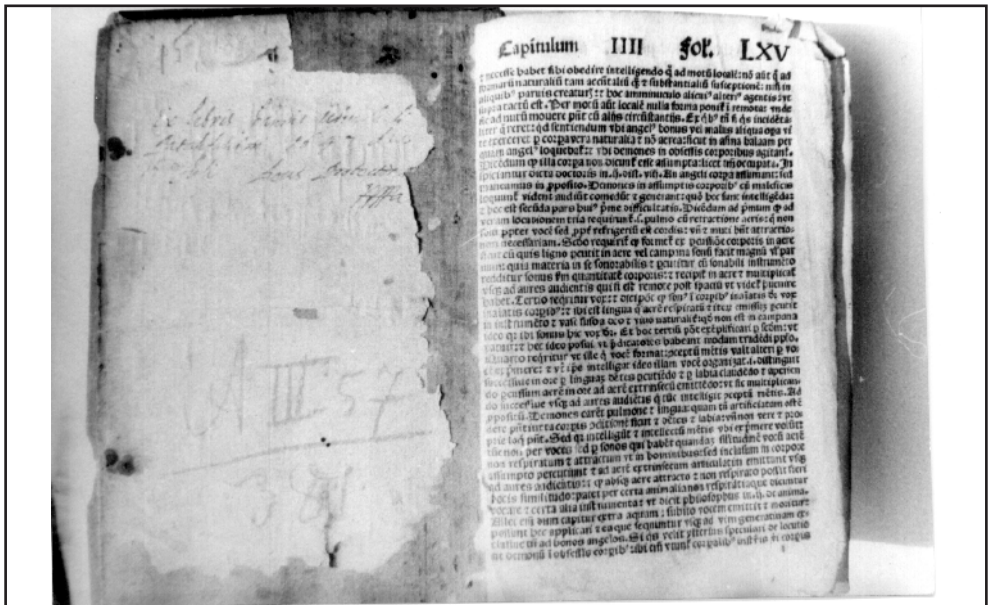

9. ábra

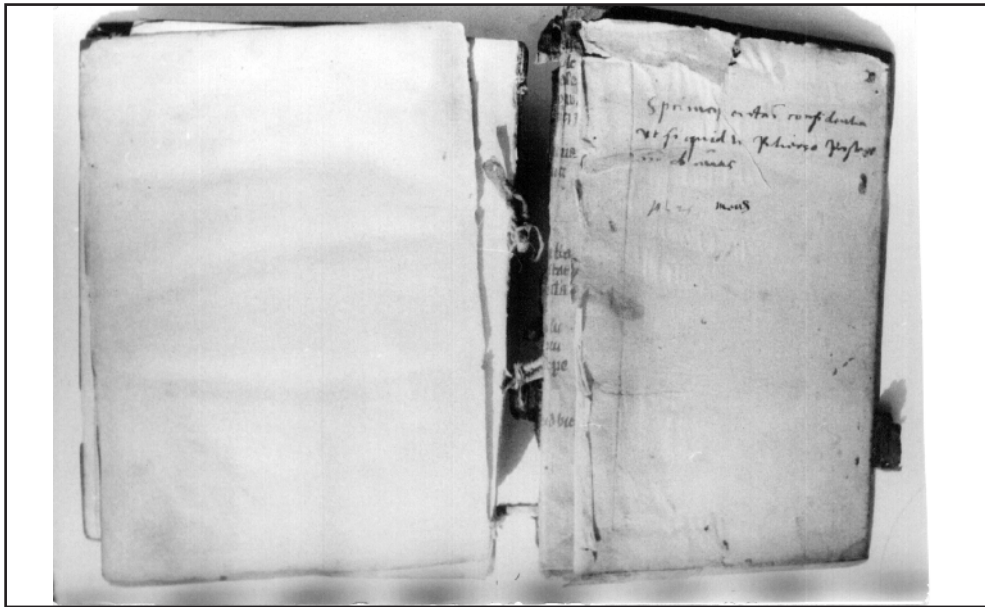
10. ábra

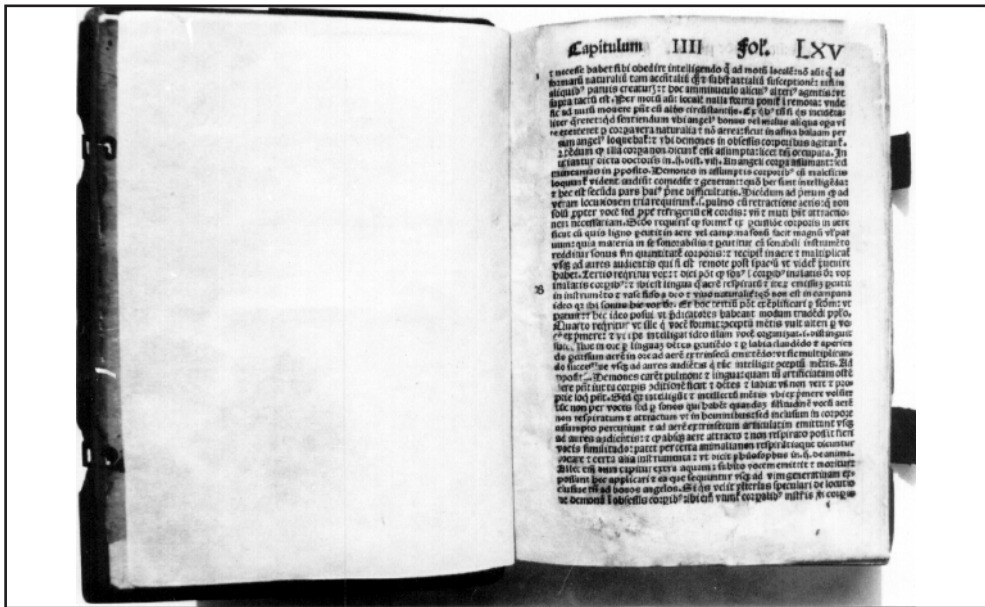
11. ábra

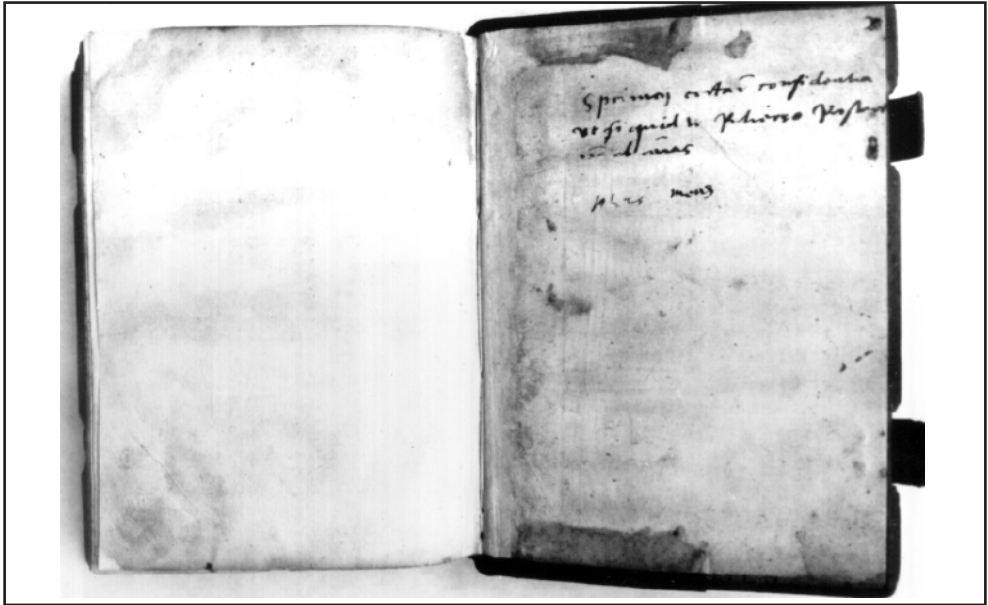
12. ábra

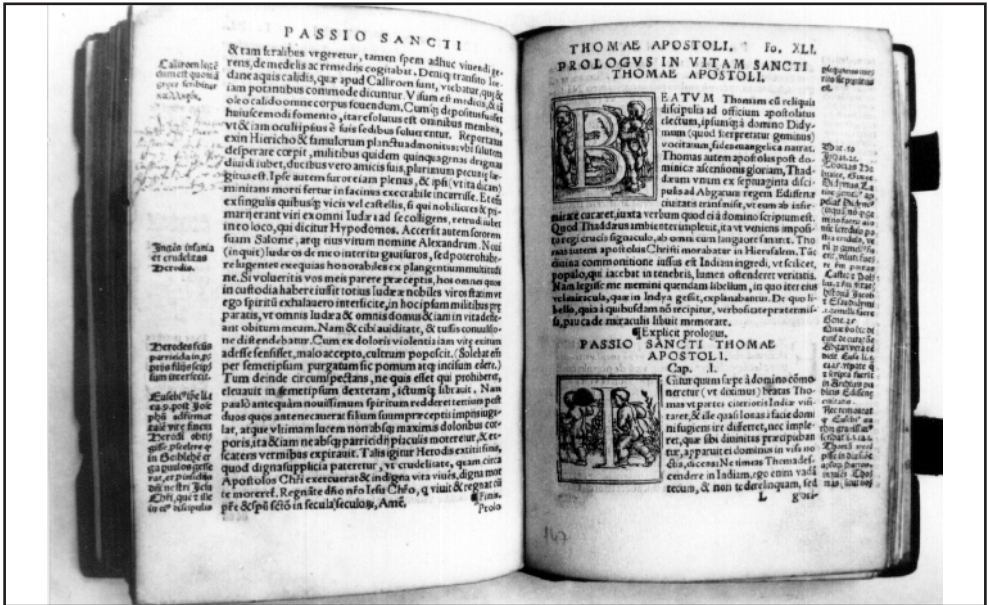
13. ábra

14. abra

266

15. abra

18. századi festett kelengyészláda tartósítása és restaurálása

(Kivonat)

A dolgozat a (fa) bútorrestaurálás munkafolyamatát tárgyalja, úgy ahogy az a Csernátони Múzeumban történik. Különös figyelmet szentel a festett bútordarabok restaurálási sajátosságainak. Második részében 18. századi festett láda előtartósítását ismerteti, részleteiben.

Korábbi dolgozatunkban bemutattuk az 1787-ben készített láda fontosabb jellemzőit. Ezek után rátérünk a láda restaurálási és tartósítási munkálatainak bemutatására, a restaurálási és tartósítási folyamat ismertetésére.

Figyelembe véve, hogy egy 210 éves festett bútordarab restaurálásáról, tartósításáról lévén szó, és figyelembe véve azt a tényt is, hogy egy ritka darabot kell szakszerűen kezelni, ilyen esetben a munkálatok megkezdése előtt egy szakmai tanácskozást kellett tartani, mely során sorra vetjük és leszögeztük a legapróbb részletekig a tennivalókat és a munkálat fázisait.

A tartósításra, restaurálásra kijelölt tárgy szemrevételezése, tüzetes megvizsgálása után azonnal kitűnt, hogy egy közepes állagú darabbal állunk szemben, és hogy a szóban forgó láda tárolása miatt (padlásról mentették ki, ahová befolyt az esővíz) nagyon nedves állapotban került a gyűjteményünkbe.

Tehát első fontosságú kérdés megoldásának a tárgy lassú kiszáraitását fogadtuk el. Erre a célra egy huzatos, árnyékos, száraz helyet választottunk.

Semmilyen esetben nem ajánlatos a gyors, erőszakolt szárítás (pl. tűző napon).

Megállapításunk eredményeként arra az elhatározásra jutottunk, hogy a láda fenekét végérvényesen el kell távolítani, hiszen ezt a részét 70%-ban károsította a szű.

Száraitás előtt az egész ládát enyhén nedves, langyos vízbe mártott puha ronggyal át kell törülni, tisztítani a több évtizedes, padláson rárakódott szennyeződéstől, portól, füstös rétegtől stb. A száradásra előkészített ládát, a mi esetünkben, amint fent is jeleztük, a nagyon károsodott fenékdeshkájától kellett megszabadítani. Ilyen esetben mindig figyelmesen szemügyre kell venni, hogy utólagosan nem használtak-e vasszeget a meglazult fenékdeshka visszaerősítéséhez. Majd minden esetben, szakszerűtlenül, de ezt tették. A belezroszódott szegek kihúzása esetében, hogy a láda eleje, oldala, háta ne rongálódjon, ajánlatos a következőképpen eljárni:

Fontos tudni azt, hogy mindenképpen el kell távolítani a beroszódott szegeket, hiszen ezek sokszor tenyérnyi nagyságú felületen pusztítják el a fa anyagát, illetve rozsdás elszíneződést okoznak, amit a fa rostjai közül kimosni, eltüntetni, semlegesíteni soha többé nem lehet. A barnás vasoxid elszíneződés átúthet a festett felületekre is. A beleszakadt szegeket ki kell vézni, és a szeg helyét ki kell takarítani, majd a keletkezett üregeket enyves puha faszegekkel vissza kell tömni. (Ajánlatos a csontenyv, a tőröenyv használata.) ARACET ragasztó anyagot ne használjunk, mert ennek tartósításához formalint használnak iparilag.

Természetesen a fenti eljárásnál annyiféle gyakorlati fogást kell alkalmazni és minden esetben mást és mást, hogy ezt nem is írjuk le, hanem szívesen bemutatjuk gyakorlatban azok számára, akik ilyen esettel állnak szemben, és megfelelő, lelkiismeretes munkát szeretnének végezni.

Rátérek az utólag egyszínűre átfestett, vagy több rendben átfestett bútorok festékrétegeinek eltávolítási eljárásaira, amelyek lehetővé teszik, hogy ismét előtűnhessen az eredeti festett, díszített felület.

Az e téren összegyűjtött tapasztalat mondatja velünk, hogy egy nagyon összetett feladatnak

kell eleget tenni annak érdekében, hogy ne károsodjon az eredeti színes felület, és előtűnhessen az a réteg, amit szeretnénk kibontani. Nem egy alkalommal találkoztunk olyan esettel, ahol két réteget takar egy-két átfestés, vagy éppenséggel az átfestett felületre újabb díszítő motívumokat festettek. Az ilyen felületek esetében rendszerint az eredeti, a tárgy készítésével egyidős festett felületet tartjuk meg.

Előkészületek az utólagos festékréteg eltávolítására:

A festett felület "felpuhítása". Ezen azt értjük, hogy az évtizedes, sok esetben félévszázados megkeményedett vagy megrepedezett olajfesték réteget enyhén nedves 40%-os szesz oldatba mártott ronggyal letakarítjuk, melyet időnként (rendszerint 6-8 óránként) újra nedvesítünk. Ezt a folyamatot legkevesebb három napon át megismételjük. Tapintással érzékelni fogjuk, hogy a festékréteg (rég, jó firnász alapú festékek esetében) felülete "engedő", vagyis megpuhul, körmünk nyomot hagy a felületen. Megfigyelhetjük, hogy súroló fényben áttűnik a láda mintája, vagy legalábbis sejteni lehet a mintából részleteket.

Ezután következne a festékoldó szer felületre való felhordása, ecsettel, pamaccsal. Mi többféle ilyen vegyszert használunk. A magunk receptje szerint vegyített vegyszert, vagy a kereskedésből beszerezhető vegyszert.

Maradjunk az általunk sokat használt "Kromofág" vegyszer alkalmazásánál.

Ez a szer külföldi festékoldó, illanó anyag. Gyors párolgásánál fogva hőt von el. Előnye, hogy rétegesen felold minden gyári festékanyagot, vagy éppenséggel szintetikus anyagot. (A földfestékeket, oxidokat nem oldja.) Ajánlatos a szabad levegőn alkalmazni. Illanó gőzeit, páráját beszívni nem szabad, hiszen enyhén mérgező, és légzőszervi ártalma közismert.

Miként ajánlatos eljárni a vegyszerrel?

Az utólagos festékréteggel átfestett bútordarab tisztítandó felületét az ember kezügyének megfelelő magasságban helyezzük el; majd tenyérszerű helyen megkezdjük a vegyszer felhordását és elkezdjük a maratást. Puha rongydarabbal a vegyszerezett felületet letakarjuk, hogy gátol-

juk a szer gyors párolgását. Használat előtt a vegyszert jól fel kell rázni, hogy az üveg aljára lerakódott kristályosodó oldó anyag vegyüljön össze, oldódjon fel.

A vegyszer 15-20 perc alatt mutatja hatását.

Nagyon jó, ha a feloldott réteget fokozatosan rongydarabokkal töröljük, távolítjuk el.

Igen sok használt ruhadarabra, rongyra van szükség a művelet folyamán. Nagyon jó a puha fából készült spakli vagy gumi spakli. Semmilyen esetben ne használjunk fém kaparó eszközöket, mert ezek rongálják a festett felületet. Lépésről lépésre, nagy-nagy türelemmel igyekezzünk dolgozni, mert a sietség, türelmetlenség miatt sok vegyszerünk kárba vesztet 2 m² felület takarításakor. Rendszerint 2 l vegyszerre van szükségünk. Ez a felület kiterítve rendszerint megfelel egy átfestett láda felületének.

Mi a teendő a festékréteg feloldása után?

Nagyon fontos lépés az azonnali semlegesítés. A lúgos kémhatású vegyszer semlegesítéséhez először enyhén ecetes (10%-os) langyos vízzel át kell mosni bőségesen, majd házi szappanos vízzel legalább háromszor. Mindez tapasztalat szerint történik.

Ezután a láda vagy bútordarab száraz, vagy félárnyékos huzatos helyen való 2-3 napos szárítása következik.

Amennyiben ládát restauráltunk, illetve átfestett ládáról távolítottuk el az utólagos festékréteget, és a ládát részre szétszedtük (ami sok esetben a legajánlatosabb), neki kell látnunk a láda vagy bútordarab károsodásának felülvizsgálásához. (A szű okozta károsodás, gombabetegség jelenléte a tárgyon, korhadás okozta károk, utólagos, szakszerűtlen beavatkozások, mint pl. a veretek, sarokzár eredeti helyének megváltoztatása stb.)

Mindezek után sort kerítünk a tárgy tartósítására. Ez ismételten egy bonyolult és sok lelkiismeretet, odafigyelést igénylő hosszú munkát. Egy 150-200 éves bútordarab esetében a fent felsorolt károsodások mind-mind észlelhetők.

*

Ezek után egy festett láda előtartósítására szorítkozunk csupán, és bemutatjuk a mi restau-

ráló műhelyünkben történő fontosabb fázisokat e téren.

Adott az utólagos festékréteg eltávolítása és tökéletesen semlegesített, kiszáradt felület.

Az alsó része a láda-előlapnak különösképpen károsodott, szúette. Ebben az esetben szülőő szereket használunk, és ha lehetőségünk van rá, "merítéses" módszert, vagy fólia zsákba lezárva gázzal próbáljuk elpusztítani a kártevőket.

Miután ezzel is megvagyunk, kijavítjuk a rágszálók okozta károkat. Ez rendszerint egérrágás lehet, a láda előlapjának felső vagy alsó részén. Ha szükséges, kipótoljuk a hiányzó részt, vigyázva arra, hogy minél kisebb felületet érintsen a festett részből.

Ezután következik a felület átkenése oldott, terpentines lenmagolajjal, 50%-os keverési aránnyal. Miután a faanyag ezt beszívta, következik a gyantáros védőréteg felhordása és langyos rávasalása.

A gyantár készítése házi, "ősi" recept szerint történik.

Legfontosabb anyagai: terpentin, lenmagolaj, méhviasz, kevés ólomoxid, parafin stb. (receptjét őrizzük).

A fenti anyagból összefőzött gyantárral több rétegű fedő, védő réteget "húzzunk" a festett felületekre.

Posztó darabbal elegyenlíthető, tompán fényessé tehető a felület. Ezután kerül sor a láda oldalainak illesztésére, a cinkolás helyreigazítására, ragasztására, ékelésére, majd a fenék deszka fa szegekkel, ragasztással való visszafogására. Utolsónak marad a láda födelének visszaszerelése és a rozsdátlanított vasrészek, mint a sarkok, zár, a fogók, a kulcs, címer felrakása.

Egy utólagos átvizsgálással, áttekintéssel a tárgy kiállításra vagy raktárba kerülhet.

A megfelelő raktározási viszonyok mellett a tárgy meg van mentve, élettartama meghosszabbítva.

Végszóként leírhatjuk, hogy ezen a téren még nagyon-nagyon sok feladat vár megoldásra a szakemberek részéről - elsősorban megfelelően felszerelt restauráló és tartósító műhelyre, sok lelkes szakemberre, és nem kevésbé jelentős

anyagiakra van szükség. A fentiek megteremtése mindannyiunk közös összefogását, hivatástudatát kéri értékeink megmentése érdekében.

Alsócsernáton
1996. december 20.

Conservarea și restaurarea unei lázi de zestră pictate, din sec. XVIII., în Muzeul din Cernat (Rezumat)

Lucrarea discută fazele de lucru ale restaurării mobilei de lemn, prezentând procedura aplicată în Muzeul din Cernat. Acordă atenție deosebită specificului restaurării mobilei populare pictate. În partea a doua se concentrează asupra conservării unei lázi de zestră pictate din sec. XVIII., intrând în detalii.

The Preservation and Restoration of a Dowry-Chest from the 18th Century (Abstract)

The paper discusses the restoration of furniture, as it is done in the Museum of Cernat (Cernat, Covasna County). It stresses the particular aspects of the painted chests' restoration process. The second part presents the fore-preservation of an 18th century painted chest, in detail.

1. ábra Fent: a festékrétegek (átfestés) eltávolításának fázisai lépésről-lépésre kis felületekkel haladva távolítsuk el az „idegen” festékrétegeket. Középen: a letakarított fél előlap. Lent: a letakarított teljes láda képe

Egy 1868-as datálású gyergyószentmiklósi kakukkos paraszttóra restaurálása

(Kivonat)

A Csíki Székely Múzeum tulajdonában levő, 1868-ban a gyergyószentmiklósi BABOS István által készített falióra schwarzwaldi mintára készült. A dolgozat restaurálásának menetét mutatja be (a tárgy ismertetése, állapota, tisztítása, alkatrészek rekonstruálása, számítások).

A középkor végén még ritka foglalkozás volt az órásoké, többnyire lakatosokkal, puska-művesekkel és rézművesekkel alkottak céhet. Európában híres volt a svájci, nürnbergi, schwarzwaldi háziipar. A famunkában jártas schwarzwaldiak előbb használatra, majd a környék szegényebb rétegei számára készítettek olcsón fa faliórákat a 17. századi vasszerkezetű konzolórák mintájára. Ezek a faliórák az 1720-as években egész Európában ismertté váltak. A schwarzwaldi óragyártó háziipar látta el Magyarországot is órával. Javítást vállaló órások házaltak termékekkel. Valószínűleg ezen fali órák hatására a székely ezermesterek is faragtak fából órát., de az 1820-as évek körül Magyarország és Erdély jelentősebb városaiban is dolgoztak órákészítők.

A 18. század második felétől a század végére fokozatosan győzött a modernebb horgonygátszerkezet, mivel fából igen nehézkes volt előállítani. Ezzel párhuzamosan általánossá vált a sárgaréz szerkezet. Az óraház és a csapágyállványzat, melybe sárgarézperselyek vannak szajtolva, továbbra is tölgyfa maradt, ezért alkalmazták tévesen a faóra megjelölést. Az órához tarto-

zó vas súlyokat az árusok az eladás helyén készítették, eleinte kovácsolva, majd hozott forma segítségével, öntöttvasból öntve. A 19. században az egyedileg kovácsolt vasórát végleg kiszorította a schwarzwaldi tömegóra.

A háziipar a 19. század közepén a Székelyföldön is fejlődésnek indult, bár elég primitív maradt. Megyénk területén a famegmunkálás mellett sokan foglalkoztak vasmegmunkálással. Több példa van arra, hogy a hivatásos kovácsok a kovácssággal párhuzamosan lakatos, asztalos és órás mesterséget is űztek. Ez időben vidékünkön az órások száma szaporodik, de nagy része inkább csak alkatrészekből való összeállítással, nem pedig eredeti szerkezetek előállításával foglalkozott és inkább külföldi gyárak bizományosaiként szerepeltek.

Kovácsmestereink mindazonáltal számos remekművet alkottak, erről több múzeum gyűjteménye, műemlékeink tanúskodnak.

A tárgy ismertetése

A Csíki Székely Múzeum tulajdonában levő, 1868-ban a gyergyószentmiklósi BABOS István által készített falióra is schwarzwaldi mintára készült. Négyzet alakú, láncos, súlymeghajtású, ingás, kakukkos falióra (9 ábra).

Számlapja fenyőfa, négyszögletes, félkörös orommal, melyben a kis ajtó nyílása található, mérete 225 x 131 x 6 mm. Kréta alapozású, fehér olajlapon fekete római számokkal, szélein festett.

Tölgyfavázazás, állványzatában sajtolt sárgaréz perselyekkel, öntött sárgaréz kerekkel, amelyek acél tengelyre vannak szerelve (10 ábra). A váz méretei: 125 x 150 x 140 mm. Egyes alkatrészek nem gyári készítésű alkatrészekre utalnak. A gátkereket vizsgálva, járata lemezhorogonyú CLEMENT-gátszerkezet. Az inga drótfül függesztésű. Kerékrendszerre úgynevezett perckerék nélküli főkerékrendszer, amely hajtókerékből, két közbenső kerékből és gátkerékből áll.

Az ütőszerkezet tapintótárcsás, egészes (11 ábra). E szerkezet hátránya, hogy a mutatókat mindig csak előre szabad vinni, különben az ütőszerkezet elmarad a mutató szerkezetéhez képest.

Az ütőmű kerékrendszerének tagjai: motorkerék, három áttétel-kerék, szélfogó kerék.

Az óra ütőszerkezete a hangadók megszólaltatásával jelzi az időt. Ennél az óránál a hangadók a csengő és a sípok.

A tárgy állapota

Repedezett, olajjal átítatódott, számlapjáról hiányzik a kis ajtó. Az óraház aránylag ép, de helyenként repedezett. A tárgy faanyaga nem rovarfertőzött, kirepülési nyílást nem találtam. Az óravázról hiányzik a két oldalsó zárólemez (4. ábra), valamint az állványzatból még a szélkerék tengelyéhez járó két darab rézpersely.

A szerkezet kerékrendszere ép, de az acéltengelyek korrodáltak, a rézkerekek zöldek. A gátló vagy a horgony vezetőszálastól hiányzik. Az ingarúd elgörbülve, az ingalencsével együtt korrodált.

Az ütőszerkezetenél a kiváltókar el van törve. Egyik súly láncostól hiányzik. A hangadók közül a sípok a kakukkal és ezek emelőkarjai, a vezérlőpálcákkal együtt hiányoznak, lehet, hogy már régen kiszertelték, mivel a földművesek csak elvértve fogadták be a kakukkos órát. A meglévő csengő és kalapácsa korrodált. Az egész tárgy olajos-zsíros, szennyezett.

Anyagvizsgálatok

Az anyagvizsgálatokat a lehetőségek szerint különböző intézmények szakembereivel (laboránsokkal) végeztem el.

Tisztítás, restaurálás

Előzetes vizsgálat után a szerkezet szétszerelését az egy darab súly és lánc, majd a mutatók és a számlap levételével kezdtem. Ezután a kerékrendszer tagjainak játékát átvizsgáltam, majd a két hátsó csapágylemez (híd) levételével a szerkezetet szétszereltem (13-14. ábra). Az alkatrészek előzetes tisztítását foltbenzinben végeztem, a fogaskerekeket és a tengelyeket átvizsgáltam, ezeken komolyabb sérüléseket nem

találtam. Az óra faállványzatáról az olajos-zsíros szennyeződések rövidre nyírt ecsettel, alkohollal tisztítottam le. Majd következett a végleges tisztítás. Az alkatrészek tisztításánál az órák által is használt oldószert használtam, melynek összetétele: 1,5 l víz, 5 dkg kenőszappan, 1 dl szalmiákszesz. (Az oldat aranyozott és ezüstözött tárgyaknál nem használható!) Az alkatrészeket 70-80°C-on áztattam a fenti oldatban, majd többszöri forróvízes öblítés után langyos vízben átkefélttem. A műveletet megkönnyítette, hogy a kerék tengelyek nem voltak kékítve, ezért mechanikus tisztítást is tudtam rajtuk végezni. A hordó alakú csapokat reszelőfára helyezve olajozott fényesítő csapreszelővel végeztem (1-2. ábra). Még átkefélttem, öblítettem és forró levegőáramban szárítottam. Ezután elkezdhettem a hiányzó szerkezetek rekonstruálását. Formai meghatározásuk korabeli analógiák alapján történt:

– A hiányzó láncot, amelynek láncszemei merőlegesek egymásra, a meglévő szerint 1 mm-es vashuzalból görbítettem, fontam. Hosszúsága 1600 mm, a lépések mérete 14 mm.

– A 85 dkg-os súlyt, az eredetit, homokban való leformázás után öntöttük meg vasöntvényből egy öntőedényben.

– Az ingarúd kiegyengetése utáni tisztítást, az elektrolízist mechanikus tisztítással párosítva végeztem. A megtisztított rudat desztillált vízben mostam, szárítottam, Evipass-szal passziváltam.

– A sárgaréz ingalencsét az alkatrészekkel együtt tisztítottam, annyi különbséggel, hogy a művelet után Konfort általános fémtisztítóval átöröltem.

– Következett a gátszerkezet, amely a gátkerékből és a gátlóból, másképpen horgonyból áll (11. ábra). Ennél az óránál a gátló vezetőszerasztól hiányzik, tehát rekonstruálni kellett. A gátló a kerek órák egyik fő jellemzője, mert megakadályozza a kerékrendszer lefutását, és fokozatossá, egyenletessé teszi a szerkezet mozgását. Amint említettem, CLEMENT-gátszerkezetű óráról van szó, amely többféle kialakítású lehet (12. ábra). Mivel ez paraszt-

óra, a gátlót csakis lemezből kellett kialakítanom, esztergpadon OLC 60-as acélból esztergált tengelyhez fecskefarok-illesztéssel rögzítettem (15. ábra). Egyedi darab, ezért a hajlítást kézből végeztem. A szükséges számításokat és a szerkesztés menetét MAGYAR László: "Az órás" című, 1976-os kiadású műszaki könyvéből vettem (13., ábra).

– Adott méretek:

D (gátkerék átmérő) = 43 mm

d (fogmélység átmérő) = 35 mm

Z (gátkerék fogszáma) = 36

a (gátkerék és gáttengelytávolság) = 23mm

(foghegy vastagság) = 0,3 mm

– A szerkesztéshez ki kellett számítanom:

t° (kerékosztásszöget); E° (esésszöget); $^\circ$ (vezetőszöget); ahhoz, hogy szerkesztésből megkapjam a kialakításhoz szükséges méreteket: $R1=9,6$ mm; $R2=7,8$ mm; $\beta'=8^\circ$; ABC -ből CB bemenőoldaldnak a helyzetét; DEF -ből DF kimenőoldaldnak a helyzetét; BD pontok közötti K távolság=15,2 mm.

A szerkesztést 6:1 nagyításban rajzoltam. Utána a szükséges méreteket egy köszöriült felületű acéllapra 1:1-be rajzoltam (5. ábra). Megfűrtam a gáttengely helyét, mely megegyezik a 3,5 mm-es tengelyátmérővel, A meggörbítendő 28 x 8 x 1,5 mm méretű lágyított acéllemezt tengelyestől a furatba többször behelyeztem, miközben profilpofájú fogókkal a rajzon lévő formára hajlítottam. A végeket lefűrészeltem, és kellőképpen kireszeltem (7. ábra), majd az elkészített vezetőszárat dupla hajlítással, nyitolással a tengelyre rögzítettem (6. ábra, 8. ábra). Próbaként az óra szerkezeti részét ideiglenesen összeszereltem, és az elkészített gátlót a helyére tettem, csak egy kevés igazításra volt szükség, és a szerkezet beindult. Az újbóli szétszerelés után a gátat hőkezelttem, és a csúszó felületeket olajkővel, órásk által használt Mississippi-kővel fényesre csiszoltam. Szerencsére a gátkereket nem kellett szabályoznom. Azért tértem ki erre a megoldásra, mert az óránál gyakori eset, hogy hiányzik vagy törött a gát, ilyenkor újra kell készíteni, az egyszerű próbálgatás hosszas művelet, és az eredmény bizonytalan.

Az ütő és hangadó szerkezet rekonstrukciója

– A szélkeréktengely hiányzó perselyét sárgaréz rúdból esztergpadon készítettem, és a helyükre préseltem.

– A hangadók két tengelyét is esztergáltam, majd a karok helyét megfűrtam. A vezérlő karokat 1,5 mm-es vastagságú vashuzalból rajz szerint hajlítottam, a furatokba helyezve nyitoltam (8. ábra). Az eltörött kiváltókar csonkját a tengelyéből kiütöttem, és az előzőleg meghajlított új kiváltó kart szintén a helyére nyitoltam.

– Az állványzat tetőlemezén lelt nyomok a zárt ajaksípok alapméreteire és helyére utalnak (18. ábra). A méreteket alapul véve a sípokot meg tudtam tervezni (9. ábra) és 2,5 mm vastagságú fenyőfalemezből kivitelezni. A fűjtatót vékony, hasított bőrből szabtam. A bőron a hajlítókat (miután a bőr enyhén megnedvesítettem), nem túl forró vasalóval élesre vasaltam, hogy a fűjtató teljesen összecukódhasson. A kész sípokot csontenyvvel helyükre ragasztottam (19-20. ábra).

– A kis kakukkot hársfából faragtam, a kis ajtót meg 2,5 mm vastag fenyőfából a nyílás méreteire vágtam.

– Az oldalsó zárólemezek 6 mm-es tölgyfából készültek (21. ábra).

– Muzeológusunk kérésére a repedezett számlapot csak tisztítanom kellett.

– Végezetül következett az összes alkatrészek áttörlése, az óra összeszerelése és olajozása (22-24. ábra).

Irodalom

1. ATTERBURY, Paul (1994) **Régiségek képes enciklopédiája**
2. BERENZ, Iosif (1969) **Manualul ceasornicarului**
3. HORVÁTH Árpád (1982) **Órák és órásk**
4. JACKSON, Albert (1989) **Régiségek gondozása és javítása**
5. MAGYAR László: Az órás – 1976
6. MILLER, Judith és Martin (1994) **Antikvitások kézikönyve**
7. ORTUTAY Gyula (főszerk.) (1982) **Magyar Néprajzi Lexikon**, V. k.
8. VITOS Mózes (1894) **Csíkmezei füzetek**
9. *** (1984) **Az időmérés története**. Országos Műszaki Múzeum

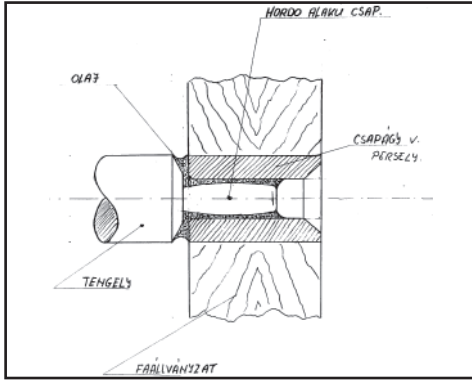
**Restaurarea unui ceasornic popular
din 1868 din Gheorgheni, al
Muzeului Secuiesc al Ciucului**
(Rezumat)

Ceasornicul din 1868, din posesia Muzeului Secuiesc al Ciucului, a fost construit de către István BABOS din Gheorgheni, după modelul schwarzwaldian. Lucrarea descrie restaurarea ceasornicului (prezentarea obiectului, starea acestuia, curățarea, calcule, reconstruirea unor părți componente pierdute).

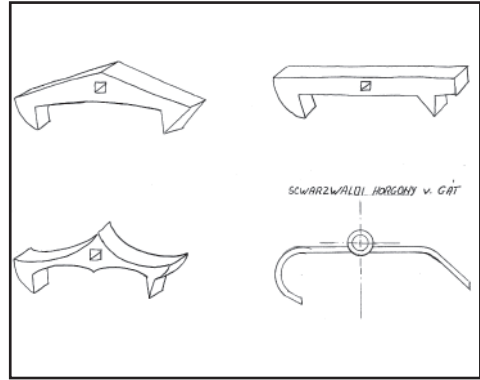
**The Restoration of a Peasant e
Cockoo-Clock from 1868**
(Abstract)

The clock built after a Schwarzwald model by István BABOS of Gyergyószentmiklós (Gheorgheni) in 1868 is in the property of the Székely Museum of Csík. The paper shows the process of its restoration (the presentation of the object as such, its state, cleaning, the reconstruction of the spare parts).

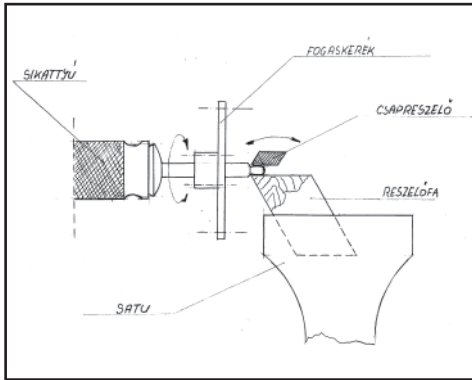

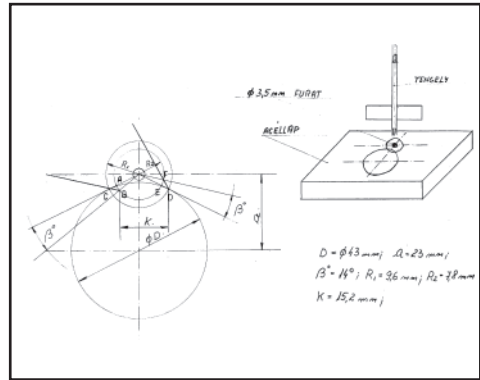
1. ábra Schwarzwalderi hordó alakú csap

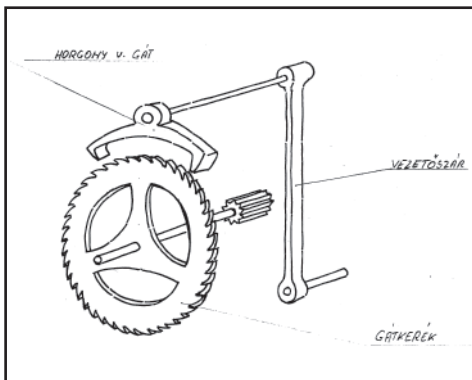
4. ábra

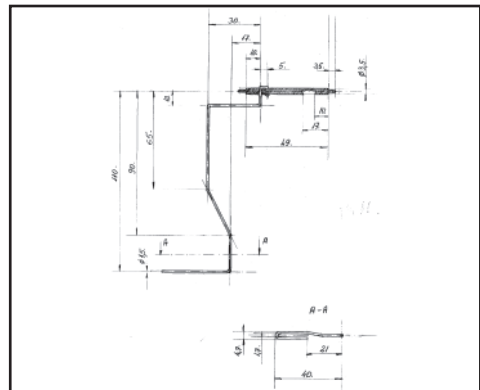
2. ábra A csapok fényesítése

5. ábra

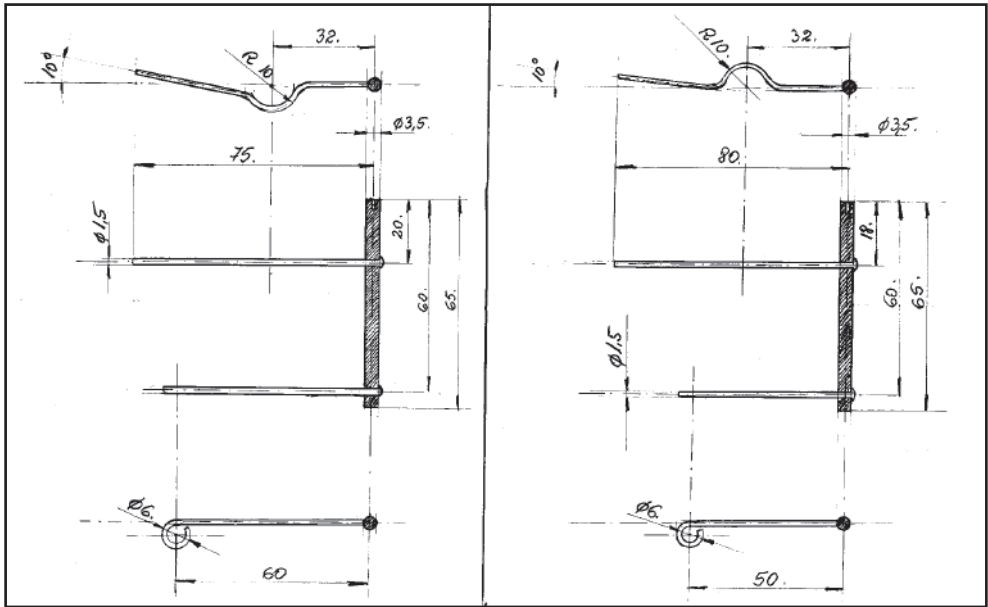
3. ábra

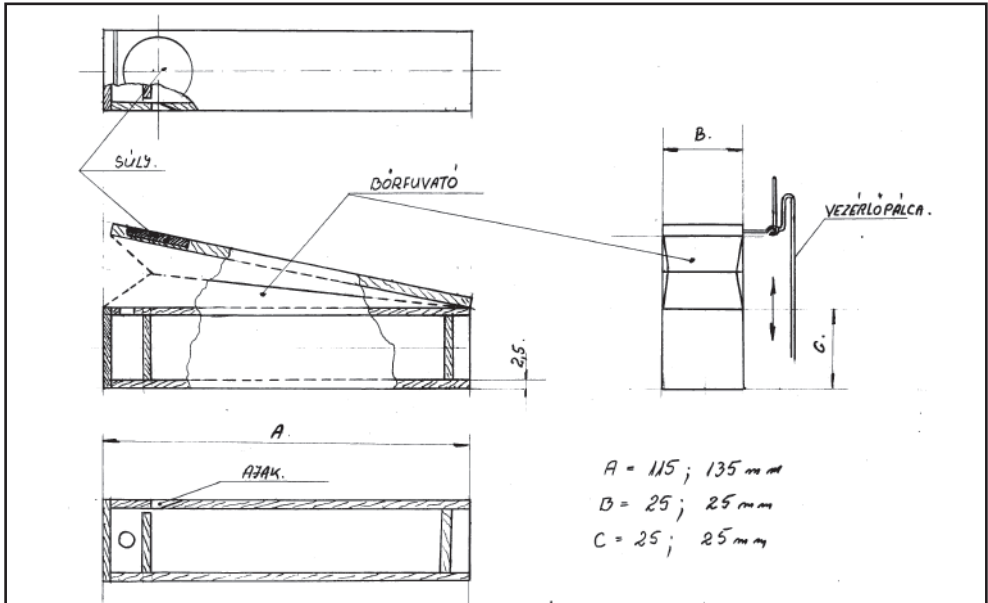
6. ábra

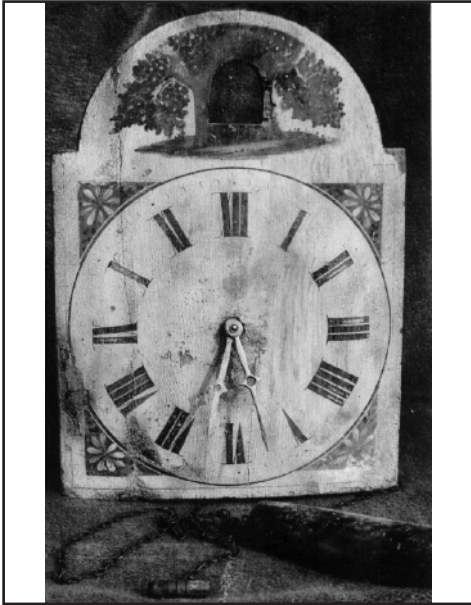

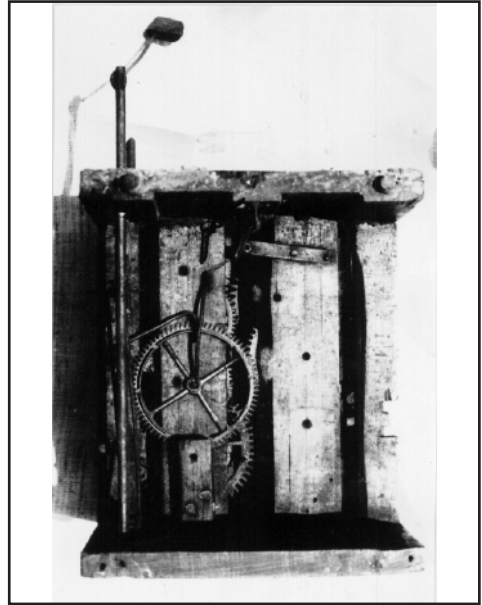

7. ábra

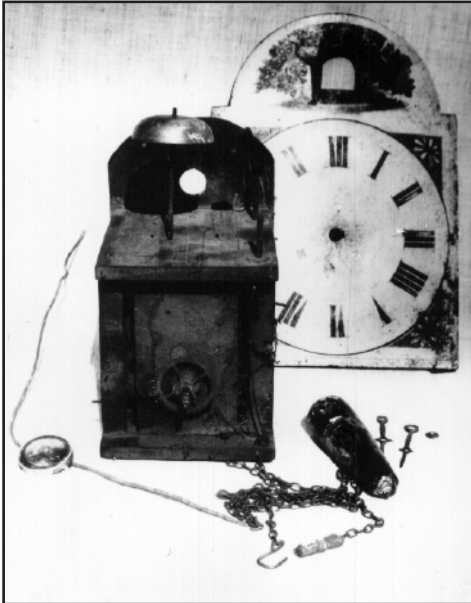

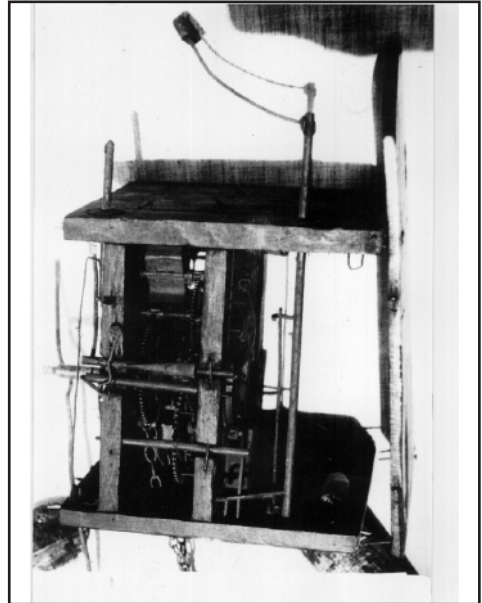
9. ábra

11. ábra

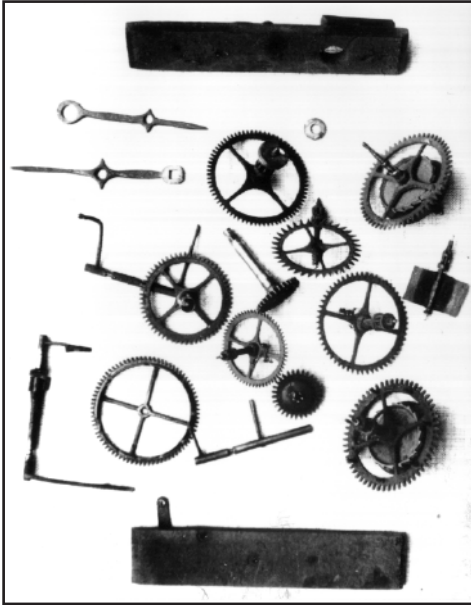

10. ábra

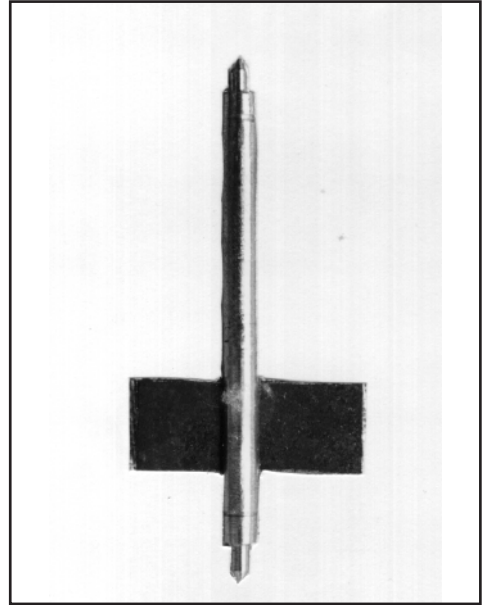

12. ábra

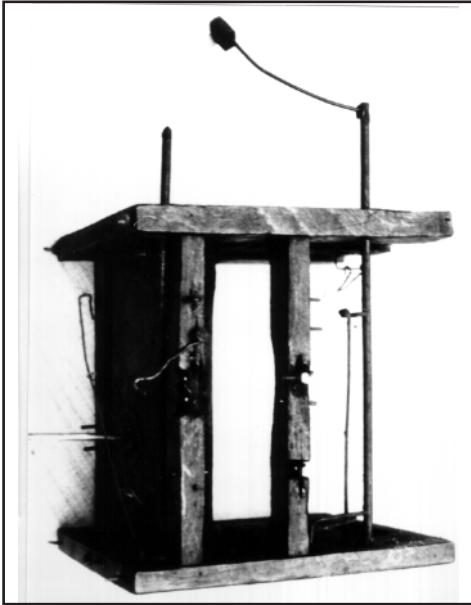

13. ábra

15. ábra

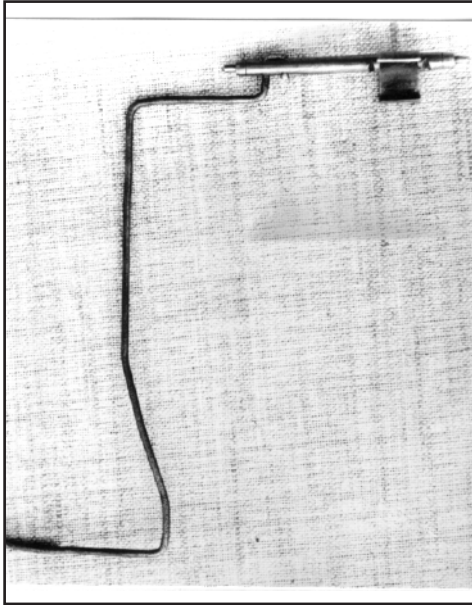

14. ábra

16. ábra

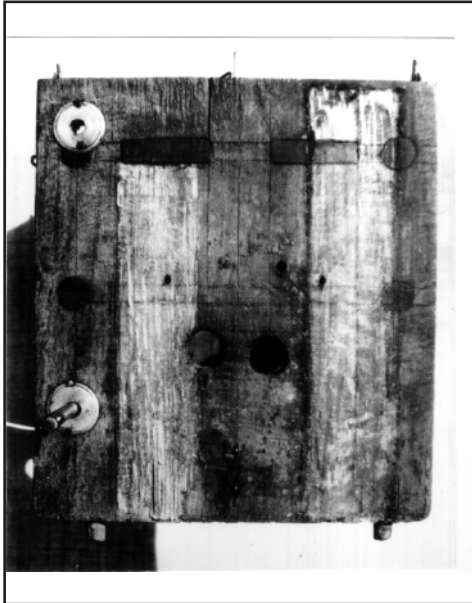

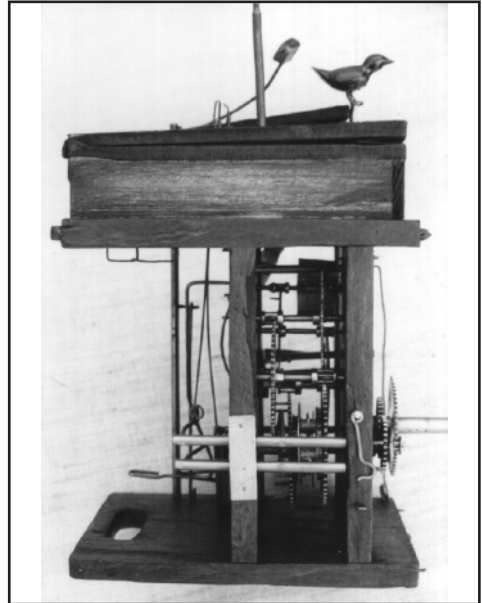
17. ábra

19. ábra

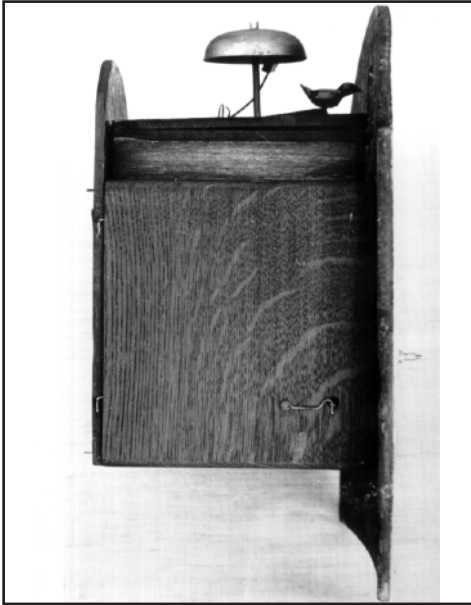

18. ábra

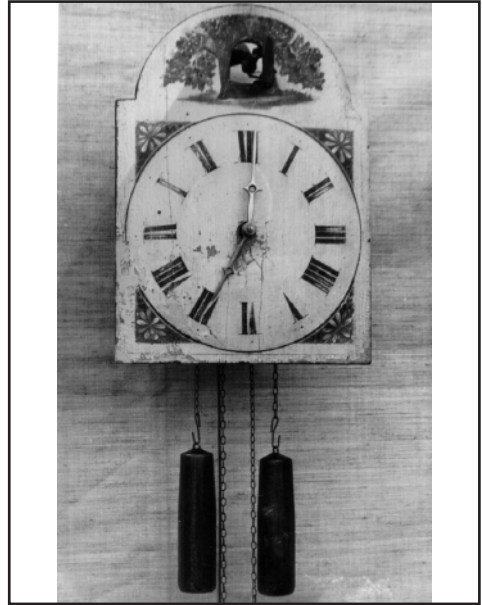

20. ábra

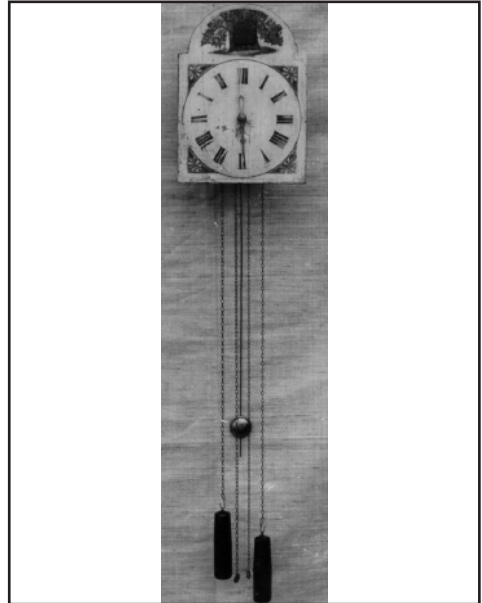
21. ábra

23. ábra

22. ábra

24. ábra

SZABÓ András

**A Marosvásárhelyi Művészeti
Múzeum, a Kolozsvári Művészeti
Múzeum és az alsógödi (Magyar
Köztársaság) özvegy KURUCZ
Istvánné tulajdonában levő
NAGY Imre alkotások kataló-
gusa**

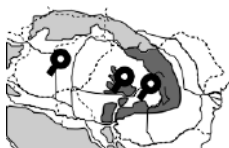
(A katalógusról)

A katalógus a Marosvásárhelyi Művészeti Múzeum (130 db.), a Kolozsvári Művészeti Múzeum (8 db.) és az alsógödi (Magyar Köztársaság) KURUCZ Istvánné (16 db.) tulajdonában levő NAGY Imre munkák jegyzéke. A Sepsiszentgyörgyi Képtár (Székely Nemzeti Múzeum) NAGY Imre anyagának katalógusa az ACTA-1996 kötetben jelent meg. A Csíki Székely Múzeum (ennek szerves része a NAGY Imre Galéria), a budapesti Nemzeti Galéria és a PETŐFI Irodalmi Múzeum, a bukaresti Nemzeti Művészeti Múzeum, valamint a nagyszebeni BRUKENTHAL Múzeum tulajdonában levő munkák pontos jegyzéke most készül. A csíki anyag katalógusa megjelent a NAGY Imre: Följegyzések c. életrajzi kötet függelékében, de nem kimerítő jelleggel, ezért újra kell készíteni.

A Csíki Székely Múzeum számítógépes nyilvántartásában a NAGY Imre-katalógus adatfelvétele a következő tételeket követi:

tulajdonos –
tulajdonos neve, címe –

Múzeum kód –
Múzeum név –
Iatsz –
Szerzeményezés éve –
Gyarapodási napló – 1
Gyűjt. –
File –
Mennyiség – 1
mennyiség egysége – darab
Méretek –
Méretek 2 – mm
Súly
Súly 2
Tárgy neve 2 – kép
Tárgy neve –
Kategória –
Funkció
Pontosítás
A tárgy címe –
A cím eredete –
Címváltozatok
Csoportcím
tárgy anyaga –
tárgy anyaga 2
Készítőkód – nim
készítő – NAGY Imre
Jelzések – igen
Tárgy állapota – ép
Tárgy állapota 2 – ?
Restaurálás – nem
Elhelyezés –
Mozgás 2 – gyűjteményben, helyén
Adatot felvette – sza
Adatot felvette 2 – SZABÓ András
Mai dátum –
Keret/tartó adatai
Revízió éve
long: Megjegyzés 1

Marosvásárhelyi Művészeti Múzeum
Muzeul de Artă Tg. Mureș

tulajdonos – más múzeum tulajdona
tulajdonos neve, címe
Múzeum kód – mvmum
Múzeum név

– Marosvásárhelyi Művészeti Múzeum
– Muzeul de Artă Tg. Mureș
Gyűjt. – 002
Elhelyezés – raktár

ltsz – 144

Szerzeményezés éve – 1942

File – 00000084.002

Méretetek – 510x410

Tárgy neve – grafika

Kategória – akvarell

A tárgy címe – Gondokban – Îngândurații

tárgy anyaga – papír

Mai dátum – 95/09/29

•••

ltsz – 145

Szerzeményezés éve – 1942

File – 00000037.002

Méretetek – 193x218

Tárgy neve – sokszorosított grafika

Kategória – fametszet

A tárgy címe – Zsögödi táj - Peisaj din Jigodin

tárgy anyaga – papír

Mai dátum – 95/06/30

•••

ltsz – 146

Szerzeményezés éve – 1942

File – 00000004.002

Méretetek – 210x231

Tárgy neve – sokszorosított grafika

Kategória – fametszet

A tárgy címe – Pihenés - La odihnă

tárgy anyaga – papír

Mai dátum – 95/06/22

•••

ltsz – 147

Szerzeményezés éve – 1942

File – 00000005.002

Méretetek – 270x220

Tárgy neve – sokszorosított grafika

Kategória – fametszet

A tárgy címe – Mosónő - Spălătoreasa

tárgy anyaga – papír

Mai dátum – 95/06/22

•••

ltsz – 148

Szerzeményezés éve – 1942

File – 00000007.002

Méretetek – 247x287

Tárgy neve – sokszorosított grafika

Kategória – fametszet

A tárgy címe – Répaszedők - La cules de sfeclă

tárgy anyaga – papír

Mai dátum – 95/06/22

•••

ltsz – 149

Szerzeményezés éve – 1942

File – 00000008.002

Méretetek – 204x223

Tárgy neve – sokszorosított grafika

Kategória – fametszet

A tárgy címe – Szüleim (I) - Părinții mei (I)

tárgy anyaga – papír

Mai dátum – 95/06/22

•••

ltsz – 150

Szerzeményezés éve – 1942

File – 00000008.002

Méretetek – 280x240

Tárgy neve – sokszorosított grafika

Kategória – fametszet

A tárgy címe – Olvasó - Cititor

tárgy anyaga – papír

Mai dátum – 95/06/22

•••

ltsz – 151

Szerzeményezés éve – 1942

File – 00000009.002

Méretetek – 285x202

Tárgy neve – sokszorosított grafika

Kategória – fametszet

A tárgy címe – Kocsis - Birjar

tárgy anyaga – papír

Mai dátum – 95/06/22

•••

ltsz – 152

Szerzeményezés éve – 1942

File – 00000010.002

Méretetek – 279x242

Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Pihenés - Odihná
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/06/22
•••
ltsz – 153
Szerzeményezés éve – 1942
File – 00000011.002
Méretek – 248x273
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Danaidák - Danaide
tárgy anyaga – papír
Jelzések – nem
Mai dátum – 95/06/22
•••
ltsz – 154
Szerzeményezés éve – 1942
File – 00000012.002
Méretek – 232x213
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Önarckép (I) - Autoportret (I)
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/06/22
•••
ltsz – 155
Szerzeményezés éve – 1942
File – 00000013.002
Méretek – 220x200
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Munkások - Muncitori
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/06/22
•••
ltsz – 156
Szerzeményezés éve – 1942
File – 00000014.002
Méretek – 284x149
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Kucsmás portré - Portret (cu caciulă)
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/06/22
•••
ltsz – 157

Szerzeményezés éve – 1942
File – 00000015.002
Méretek – 179x116
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – KÓS Károly portréja - Portretul lui
Károly KÓS
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/06/22
•••
ltsz – 158
Szerzeményezés éve – 1942
File – 00000016.002
Méretek – 245x195
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Vak koldus - Orbul (Omul orb)
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/06/22
•••
ltsz – 159
Szerzeményezés éve – 1942
File – 00000017.002
Méretek – 218x199
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Zsögödi utca (II) - Stradă din Jigodin (II)
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/06/22
•••
ltsz – 160
Szerzeményezés éve – 1942
File – 00000018.002
Méretek – 198x192
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Zsögödi utca (I) - Stradă din Jigodin (I)
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/06/22
•••
ltsz – 301
Szerzeményezés éve – 1958
File – 00000019.002
Méretek – 950x820
Tárgy neve – festmény
Kategória – olaj
A tárgy címe – Esti itatás - Seara la adăpat
tárgy anyaga – vászon

Mai dátum – 95/06/22

•••

Itsz – 392

Szerzeményezés éve – 000?

File – 00000020.002

Méretetek – 1470x1230

Tárgy neve – festmény

Kategória – tempera

A tárgy címe – Vihar - Furtuna

tárgy anyaga – egyéb

Mai dátum – 95/06/22

•••

Itsz – 393

Szerzeményezés éve – 000?

File – 00000021.002

Méretetek – 967x824

Tárgy neve – festmény

Kategória – olaj

A tárgy címe – Zsögödi patak - Pârâu din Jigodin

tárgy anyaga – vászon

Mai dátum – 95/06/22

•••

Itsz – 394

Szerzeményezés éve – 000?

File – 00000022.002

Méretetek – 750x640

Tárgy neve – festmény

Kategória – olaj

A tárgy címe – Fák a patak partján - Pomi pe malul apei

tárgy anyaga – vászon

Mai dátum – 95/06/22

•••

Itsz – 395

Szerzeményezés éve – 000?

File – 00000023.002

Méretetek – 750x645

Tárgy neve – festmény

Kategória – olaj

A tárgy címe – Zsögödi őszt - Toamnă la Jigodin

tárgy anyaga – vászon

Mai dátum – 95/06/22

•••

Itsz – 396

Szerzeményezés éve – 000?

File – 00000024.002

Méretetek – 560x485

Tárgy neve – grafika

Kategória – akvarell

A tárgy címe – Táj - Peisaj

A cím eredete – első említés alapján

tárgy anyaga – papír

Mai dátum – 95/06/22

•••

Itsz – 397

Szerzeményezés éve – 000?

File – 00000025.002

Méretetek – 665x570

Tárgy neve – festmény

Kategória – tempera

A tárgy címe – Fahordás - Exploatarea lemnului

tárgy anyaga – egyéb

Mai dátum – 95/06/22

•••

Itsz – 416

Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000026.002

Méretetek – 570x490

Tárgy neve – grafika

Kategória – akvarell

A tárgy címe – Harom alja (nem Három) - Peisaj

tárgy anyaga – papír

Mai dátum – 95/06/22

•••

Itsz – 417

Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000027.002

Méretetek – 515x410

Tárgy neve – grafika

Kategória – akvarell

A tárgy címe – Zsögödi táj - Peisaj la Jigodin

tárgy anyaga – papír

Mai dátum – 95/06/22

•••

Itsz – 418

Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000028.002

Méretetek – 440x550

Tárgy neve – grafika

Kategória – akvarell

A tárgy címe – Káposztáskert - Varza lângă gard

tárgy anyaga – papír

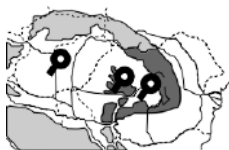
Mai dátum – 95/06/22

•••

Itsz – 419

Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000029.002

Méreték – 565x380
Tárgy neve – grafika
Kategória – akvarell
A tárgy címe – Magányos fenyő - Brad singuratic
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/06/22

•••

ltsz – 420
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000030.002

Méreték – 580x470
Tárgy neve – grafika
Kategória – akvarell
A tárgy címe – Tusnádi hegyek - Munți la Tușnad
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/06/22

•••

ltsz – 421
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000032.002

Méreték – 555x420
Tárgy neve – grafika
Kategória – akvarell
A tárgy címe – Naplemente - Apus de soare
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/06/27

•••

ltsz – 422
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000032.002

Méreték – 585x400
Tárgy neve – grafika
Kategória – akvarell
A tárgy címe – Harom-vár - Cetatea “Harom”
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/06/27

•••

ltsz – 423
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000034.002

Méreték – 560x440
Tárgy neve – grafika
Kategória – akvarell
A tárgy címe – Alagút - Tunel
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/06/27

•••

ltsz – 424

Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000034.002

Méreték – 410x300
Tárgy neve – grafika
Kategória – akvarell
A tárgy címe – Plain air tanulmány - Studiu în “plain air”
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/06/27

•••

ltsz – 425
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000035.002

Méreték – 505x410
Tárgy neve – grafika
Kategória – akvarell
A tárgy címe – Akt a patakparton - Nud pe malul pâraului
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/06/30

•••

ltsz – 426
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000036.002

Méreték – 500x400
Tárgy neve – grafika
Kategória – akvarell
A tárgy címe – Pásztorfiú - Pastoraș
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/06/30

•••

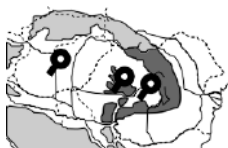
ltsz – 427
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000037.002

Méreték – 450x400
Tárgy neve – grafika
Kategória – akvarell
A tárgy címe – Brummadza
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/07/03

•••

ltsz – 428
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000038.002

Méreték – 575x410
Tárgy neve – grafika
Kategória – akvarell
A tárgy címe – Az Olt partján - Pe malul Oltului
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/07/03

•••

ltsz – 429

Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000039.002

Méretetek – 555x440

Tárgy neve – grafika

Kategória – akvarell

A tárgy címe – Tisztás - Luminiș

tárgy anyaga – papír

Mai dátum – 95/07/03

•••

ltsz – 430

Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000040.002

Méretetek – 535x375

Tárgy neve – grafika

Kategória – akvarell

A tárgy címe – Fenyők - Brazi

tárgy anyaga – papír

Mai dátum – 95/07/03

•••

ltsz – 431

Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000041.002

Méretetek – 570x400

Tárgy neve – grafika

Kategória – akvarell

A tárgy címe – Zsögödfürdői táj - Peisaj la Băile-Jigodin

tárgy anyaga – papír

Mai dátum – 95/07/03

•••

ltsz – 432

Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000042.002

Méretetek – 495x400

Tárgy neve – grafika

Kategória – akvarell

A tárgy címe – Zsögödi táj bivalyokkal - Peisaj cu bivoli la Jigodin

tárgy anyaga – papír

Mai dátum – 95/07/03

•••

ltsz – 433

Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000043.002

Méretetek – 570x480

Tárgy neve – grafika

Kategória – akvarell

A tárgy címe – Erdőszél reggel - Margine de pădure dimineața

tárgy anyaga – papír

Mai dátum – 95/07/03

•••

ltsz – 434

Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000044.002

Méretetek – 560x390

Tárgy neve – grafika

Kategória – akvarell

A tárgy címe – A Surián-hegy - Șurianul

tárgy anyaga – papír

Mai dátum – 95/07/03

•••

ltsz – 435

Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000045.002

Méretetek – 550x440

Tárgy neve – grafika

Kategória – akvarell

A tárgy címe – A cukorgyár udvara - În curtea fabricii de zahăr

tárgy anyaga – papír

Mai dátum – 95/07/03

•••

ltsz – 436

Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000046.002

Méretetek – 548x432

Tárgy neve – grafika

Kategória – akvarell

A tárgy címe – Békási cementgyár - Fabrica de ciment de la Bicaz

tárgy anyaga – papír

Mai dátum – 95/07/03

•••

ltsz – 437

Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000047.002

Méretetek – 550x445

Tárgy neve – grafika

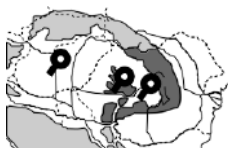
Kategória – akvarell

A tárgy címe – Marosvásárhelyi cukorgyár - Fabrica de zahăr Tg. Mureș

tárgy anyaga – papír

Mai dátum – 95/07/03

•••

- Itsz – 438
 Szerzeményezés éve – 1960
 File – 00000048.002
 Méretek – 510x410
 Tárgy neve – grafika
 Kategória – akvarell
 A tárgy címe – Pisztrángos - Pârâu cu pastravi
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 95/07/03
 ...
- Itsz – 439
 Szerzeményezés éve – 1960
 File – 00000049.002
 Méretek – 405x305
 Tárgy neve – grafika
 Kategória – akvarell
 A tárgy címe – Koraósz - Toamnă timpurie
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 95/07/03
 ...
- Itsz – 440
 Szerzeményezés éve – 1960
 File – 00000050.002
 Méretek – 615x495
 Tárgy neve – festmény
 Kategória – tempera
 A tárgy címe – Önarckép macskával - Autoportret cu pisici
 tárgy anyaga – fa
 tárgy anyaga 2 – furnérlemez
 Mai dátum – 95/07/05
 ...
- Itsz – 441
 Szerzeményezés éve – 1960
 File – 00000051.002
 Méretek – 615x495
 Tárgy neve – festmény
 Kategória – tempera
 A tárgy címe – Vihar után - Trece furtuna
 tárgy anyaga – fa
 tárgy anyaga 2 – furnérlemez
 Mai dátum – 95/07/05
 ...
- Itsz – 442
 Szerzeményezés éve – 1960
 File – 00000052.002
 Méretek – 740x620
 Tárgy neve – festmény
- Kategória – olaj
 A tárgy címe – A Harom-hegy ősszel - Muntele
 "Harom" toamna
 tárgy anyaga – vászon
 Mai dátum – 95/07/04
 ...
- Itsz – 443
 Szerzeményezés éve – 1960
 File – 00000053.002
 Méretek – 745x635
 Tárgy neve – festmény
 Kategória – olaj
 A tárgy címe – Tyúkok a konyha előtt - Gâini în fața
 bucătăriei
 tárgy anyaga – vászon
 Mai dátum – 95/07/04
 ...
- Itsz – 444
 Szerzeményezés éve – 1960
 File – 00000054.002
 Méretek – 615x495
 Tárgy neve – festmény
 Kategória – tempera
 A tárgy címe – Fészektolvajok - Hoții de cuiburi
 tárgy anyaga – fa
 tárgy anyaga 2 – furnérlemez
 Mai dátum – 95/07/05
 ...
- Itsz – 445
 Szerzeményezés éve – 1960
 File – 00000055.002
 Méretek – 660x560
 Tárgy neve – festmény
 Kategória – tempera
 A tárgy címe – A kotló - Cloșca
 tárgy anyaga – fa
 tárgy anyaga 2 – furnérlemez
 Mai dátum – 95/07/05
 ...
- Itsz – 446
 Szerzeményezés éve – 1960
 File – 00000056.002
 Méretek – 660x655
 Tárgy neve – festmény
 Kategória – olaj
 A tárgy címe – Öregasszony a tornácon - Bătrâna pe
 prispă
 tárgy anyaga – vászon

Mai dátum – 95/07/04

•••

Itsz – 447

Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000057.002

Méretetek – 745x635

Tárgy neve – festmény

Kategória – olaj

A tárgy címe – Reggelizés - La dejun

tárgy anyaga – vászon

Mai dátum – 95/07/04

•••

Itsz – 448

Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000058.002

Méretetek – 725x615

Tárgy neve – festmény

Kategória – tempera

A tárgy címe – Z. Itti (Zöld) - Portret de femeie

tárgy anyaga – fa

tárgy anyaga 2 – furnérlemez

Mai dátum – 95/07/05

•••

Itsz – 449

Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000059.002

Méretetek – 490x623

Tárgy neve – festmény

Kategória – tempera

A tárgy címe – Szénásszekér - Car cu fân

tárgy anyaga – fa

tárgy anyaga 2 – furnérlemez

Mai dátum – 95/07/05

•••

Itsz – 450

Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000060.002

Méretetek – 925x818

Tárgy neve – festmény

Kategória – olaj

A tárgy címe – KELEMEN Lajos - Portretul lui

Lajos KELEMEN

tárgy anyaga – fa

tárgy anyaga 2 – furnérlemez

Mai dátum – 95/07/05

•••

Itsz – 451

Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000061.002

Méretetek – 955x675

Tárgy neve – festmény

Kategória – olaj

A tárgy címe – Vadkörtefa báránnyal - Părul pădureț și miei

tárgy anyaga – vászon

Mai dátum – 95/07/04

•••

Itsz – 452

Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000062.002

Méretetek – 980x800

Tárgy neve – festmény

Kategória – olaj

A tárgy címe – Zsögödi híd - Podul de la Jigodin

tárgy anyaga – vászon

Mai dátum – 95/07/04

•••

Itsz – 453

Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000063.002

Méretetek – 1230x1410

Tárgy neve – festmény

Kategória – olaj

A tárgy címe – Hol volt, hol nem volt... - A fost o dată, ca niciodată

tárgy anyaga – vászon

Mai dátum – 95/07/05

•••

Itsz – 454

Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000064.002

Méretetek – 1360x1005

Tárgy neve – festmény

Kategória – tempera

A tárgy címe – Önarckép rajzzal - Autoportret cu desen

tárgy anyaga – fa

tárgy anyaga 2 – furnérlemez

Mai dátum – 95/07/05

•••

Itsz – 455

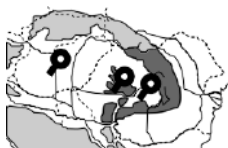
Szerzeményezés éve – 1960

File – 00000065.002

Méretetek – 1250x990

Tárgy neve – festmény

Kategória – tempera

A tárgy címe – Maszkos önarckép - Autoportret cu măști
tárgy anyaga – fa
tárgy anyaga 2 – furnérlemez
Mai dátum – 95/07/05
•••
ltsz – 456
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000066.002
Méretetek – 1240x1000
Tárgy neve – festmény
Kategória – tempera
A tárgy címe – Vágy - Dor
tárgy anyaga – fa
tárgy anyaga 2 – furnérlemez
Mai dátum – 95/07/05
•••
ltsz – 457
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000067.002
Méretetek – 1250x1000
Tárgy neve – festmény
Kategória – olaj
A tárgy címe – BENCZÉDI Sándor szobrász - Sculptorul Sándor BENCZÉDI
tárgy anyaga – fa
tárgy anyaga 2 – furnérlemez
Mai dátum – 95/07/05
•••
ltsz – 458
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000068.002
Méretetek – 665x622
Tárgy neve – festmény
Kategória – tempera
A tárgy címe – Önarckép az Emlékekkel - Autoportret cu "Amintiri"
tárgy anyaga – fa
tárgy anyaga 2 – furnérlemez
Mai dátum – 95/07/05
•••
ltsz – 459
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000069.002
Méretetek – 198x173
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Szüleim II - Părinții II
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/07/05
•••
ltsz – 460
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000070.002
Méretetek – 204x258
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Sízők - Schiorii
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/07/05
•••
ltsz – 461
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000071.002
Méretetek – 200x215
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Kötörök - Spărgători de piatră
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/07/05
•••
ltsz – 462
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000072.002
Méretetek – 215x206
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Vonaton - În tren
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/07/06
•••
ltsz – 463
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000073.002
Méretetek – 245x242
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Betegágnál - În vizită la bolnav
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/07/06
•••
ltsz – 464
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000074.002
Méretetek – 209x173
Tárgy neve – sokszorosított grafika

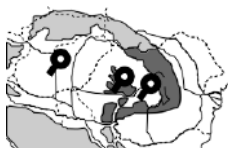

Kategória – fametszet
A tárgy címe – Pásztorlány - Ciobănița
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/07/06
•••
Itsz – 465
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000075.002
Méretetek – 290x226
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Tanulmány I - Studiu I
A cím eredete – első említés alapján
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/07/06
•••
Itsz – 466
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000076.002
Méretetek – 210x173
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Tanulmány II - Studiu II
A cím eredete – első említés alapján
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/07/06
•••
Itsz – 467
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000077.002
Méretetek – 290x227
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Tanulmány III - Studiu III
A cím eredete – első említés alapján
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/07/06
•••
Itsz – 468
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000078.002
Méretetek – 230x190
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Tanulmány IV - Studiu IV
A cím eredete – első említés alapján
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/07/06
•••
Itsz – 469
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000079.002
Méretetek – 240x193
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Anyaság - Mama (Maternitate)
A cím eredete – első említés alapján
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/07/06
•••
Itsz – 470
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000080.002
Méretetek – 224x178
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Tanulmány V - Studiu V
A cím eredete – első említés alapján
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/07/13
•••
Itsz – 471
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000081.002
Méretetek – 205x195
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Zsögöd I - Jigodin I
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/07/13
•••
Itsz – 472
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000082.002
Méretetek – 177x162
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Zsögöd II - Jigodin II
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/07/13
•••
Itsz – 473
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000083.002
Méretetek – 268x208
Tárgy neve – sokszorosított grafika

- Kategória – fametszet
A tárgy címe – Tanulmány VI - Studiu VI
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/07/13
•••
- ltsz – 474
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000084.002
Méretetek – 217x200
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Női portré - Portret de femeie
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/20
•••
- ltsz – 475
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000085.002
Méretetek – 242x240
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – VARGA Nándor Lajos portréja - Portretul lui VARGA N. Lajos
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
- ltsz – 476
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000086.002
Méretetek – 200x200
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Berthold BRECHT portréja - Portretul lui Berthold BRECHT
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/20
•••
- ltsz – 477
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000087.002
Méretetek – 224x202
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – ZIFFER Sándor portréja - Portretul lui Sándor ZIFFER
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
- ltsz – 478
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000088.002
Méretetek – 224x205
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – FERENCZY Noémi portréja - Portretul lui Noémi FERENCZY
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
- ltsz – 479
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000089.002
Méretetek – 232x190
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – TOMPA László portréja - Portretul lui László TOMPA
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
- ltsz – 480
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000090.002
Méretetek – 215x210
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Őnarkép II - Autoportret II
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
- ltsz – 481
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000091.002
Méretetek – 252x200
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – MÉLIUSZ József portréja - Portretul lui József MÉLIUSZ
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
- ltsz – 482
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000092.002
Méretetek – 277x152
Tárgy neve – sokszorosított grafika

Kategória – fametszet
A tárgy címe – Csendélet - Natură moartă
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
ltsz – 483
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000093.002
Méretetek – 271x189
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Tanulmány VII - Studiu VII
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
ltsz – 484
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000094.002
Méretetek – 201x144
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Könyv illusztráció - Ilustrație de carte
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
ltsz – 485
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000095.002
Méretetek – 268x209
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Tanulmány VIII - Studiu VIII
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
ltsz – 486
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000096.002
Méretetek – 184x137
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Borítóterv - Proiect de copertă
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
ltsz – 487
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000097.002

Méretetek – 238x204
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Tanulmány IX - Studiu IX
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
ltsz – 488
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000098.002
Méretetek – 270x215
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Tanulmány X - Studiu X
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
ltsz – 489
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000099.002
Méretetek – 207x223
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – HERCZI P. és PFEIFER portréja (?) -
Portretul lui P.,HERCZI și PFEIFER
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
ltsz – 490
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000100.002
Méretetek – 229x190
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Tanulmány XI - Studiu XI
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
ltsz – 491
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000101.002
Méretetek – 288x204
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Tanulmány XII - Studiu XII
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••

- Itsz – 492
 Szerzeményezés éve – 1960
 File – 00000102.002
 Méretek – 215x210
 Tárgy neve – sokszorosított grafika
 Kategória – fametszet
 A tárgy címe – BENEDEK Elek portréja - Portretul lui Elek BENEDEK
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 95/12/15
 ...
- Itsz – 493
 Szerzeményezés éve – 1960
 File – 00000103.002
 Méretek – 243x202
 Tárgy neve – sokszorosított grafika
 Kategória – fametszet
 A tárgy címe – SPERLING Oszkár portréja - Portretul lui Oszkár SPERLING
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 95/12/15
 ...
- Itsz – 494
 Szerzeményezés éve – 1960
 File – 00000104.002
 Méretek – 215x270
 Tárgy neve – sokszorosított grafika
 Kategória – fametszet
 A tárgy címe – Istállóban - În grajd
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 95/12/15
 ...
- Itsz – 495
 Szerzeményezés éve – 1960
 File – 00000105.002
 Méretek – 264x221
 Tárgy neve – sokszorosított grafika
 Kategória – fametszet
 A tárgy címe – Férfiportré - Portret de bărbat
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 95/12/15
 ...
- Itsz – 496
 Szerzeményezés éve – 1960
 File – 00000106.002
 Méretek – 221x182
 Tárgy neve – sokszorosított grafika
 Kategória – fametszet
- A tárgy címe – Fitz KIMM portréja - Portretul lui Fitz KIMM
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 95/12/15
 ...
- Itsz – 497
 Szerzeményezés éve – 1960
 File – 00000107.002
 Méretek – 263x213
 Tárgy neve – sokszorosított grafika
 Kategória – fametszet
 A tárgy címe – Szász konyha - Bucătărie săsească
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 95/12/15
 ...
- Itsz – 498
 Szerzeményezés éve – 1960
 File – 00000108.002
 Méretek – 269x223
 Tárgy neve – sokszorosított grafika
 Kategória – fametszet
 A tárgy címe – Fiatal férfi portréja - Portret de tânăr
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 95/12/15
 ...
- Itsz – 499
 Szerzeményezés éve – 1960
 File – 00000109.002
 Méretek – 216x198
 Tárgy neve – sokszorosított grafika
 Kategória – fametszet
 A tárgy címe – VARGA Béla portréja - Portretul lui Béla VARGA
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 95/12/15
 ...
- Itsz – 500
 Szerzeményezés éve – 1960
 File – 00000110.002
 Méretek – 222x301
 Tárgy neve – sokszorosított grafika
 Kategória – fametszet
 A tárgy címe – Négy lány - Patru fete
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 95/12/15
 ...
- Itsz – 501
 Szerzeményezés éve – 1960

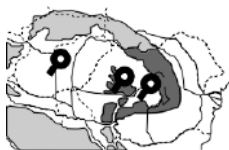
File – 00000111.002
Méretek – 219x203
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Táj I - Peisaj I
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
Itsz – 502
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000112.002
Méretek – 174x137
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Szüleim III - Pärinții III
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
Itsz – 503
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000113.002
Méretek – 218x178
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – HORVÁTH H(?) portréja - Portretul lui H. HORVÁTH (?).
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
Itsz – 504
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000114.002
Méretek – 223x188
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Férfiportré - Portret de bărbat
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
Itsz – 505
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000115.002
Méretek – 106x106
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – KÁDÁR Imre portréja - Portretul lui Imre KÁDÁR
tárgy anyaga – papír

Mai dátum – 95/12/15
•••
Itsz – 506
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000116.002
Méretek – 181x118
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – TAMÁSI Áron portréja - Portretul lui Áron TAMÁSI
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
Itsz – 507
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000117.002
Méretek – 202x173
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Táj II - Peisaj II
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
Itsz – 508
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000118.002
Méretek – 178x220
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Simogátás - Mângâier
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
Itsz – 509
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000119.002
Méretek – 206x200
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Jézus Szent Jánossal - Isus cu profetul Ioan
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15
•••
Itsz – 510
Szerzeményezés éve – 1960
File – 00000120.002
Méretek – 260x213

Tárgy neve – sokszorosított grafika
 Kategória – fametszet
 A tárgy címe – Fiu portré - Portret de băiat
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 95/12/15
 ...
 Itsz – 511
 Szerzeményezés éve – 1960
 File – 00000121.002
 Méretek – 340x245
 Tárgy neve – grafika
 Kategória – tus
 A tárgy címe – Dr. ANTALFFY Endre portréja - Portretul lui Dr. E., ANTALFFY
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 95/12/20
 ...
 Itsz – 512
 Szerzeményezés éve – 1960
 File – 00000122.002
 Méretek – 343x247
 Tárgy neve – grafika
 Kategória – tus
 A tárgy címe – MOLTER Károly portréja - Portretul lui Károly MOLTER
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 95/12/20
 ...
 Itsz – 514
 Szerzeményezés éve – 1962
 File – 00000123.002
 Méretek – 750x645
 Tárgy neve – festmény
 Kategória – olaj
 A tárgy címe – Erdei virágok - Flori de pădure
 tárgy anyaga – vászón
 Mai dátum – 95/12/15
 ...
 Itsz – 555
 Szerzeményezés éve – 1962
 File – 00000124.002
 Méretek – 665x570
 Tárgy neve – festmény
 Kategória – tempera
 A tárgy címe – Maszkok - Măști
 tárgy anyaga – egyéb
 tárgy anyaga 2 – furnírolemez - placaj
 Mai dátum – 95/12/15

...
 Itsz – 567
 Szerzeményezés éve – 1962
 File – 00000125.002
 Méretek – 980x1180
 Tárgy neve – festmény
 Kategória – olaj
 A tárgy címe – Üzemben - În uzină
 tárgy anyaga – egyéb
 tárgy anyaga 2 – furnírolemez - placaj
 Mai dátum – 95/12/15
 ...
 Itsz – 568
 Szerzeményezés éve – 1962
 File – 00000126.002
 Méretek – 1253x1000
 Tárgy neve – festmény
 Kategória – olaj-tempera
 A tárgy címe – Kantin (Étkezde) - Cantină
 tárgy anyaga – egyéb
 tárgy anyaga 2 – furnírolemez - placaj
 Mai dátum – 95/12/15
 ...
 Itsz – 730
 Szerzeményezés éve – 1965
 File – 00000127.002
 Méretek – 760x630
 Tárgy neve – festmény
 Kategória – olaj
 A tárgy címe – Szomjúság - Setea
 tárgy anyaga – vászón
 Mai dátum – 95/12/15
 ...
 Itsz – 745
 Szerzeményezés éve – 1965
 File – 00000128.002
 Méretek – 470x350
 Tárgy neve – grafika
 Kategória – tus lavír
 A tárgy címe – Lányportré - Portret de fată
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 95/12/15
 ...
 Itsz – 1405
 Szerzeményezés éve – 1976
 File – 00000129.002
 Méretek – 655x610
 Tárgy neve – festmény

Kategória – olaj
A tárgy címe – Nagy csellós - Violoncellista (mare)
tárgy anyaga – vászon
Mai dátum – 95/12/15

•••

ltsz – 1727
Szerzeményezés éve – 1978
File – 00000130.002

Méreték – 408x478
Tárgy neve – grafika

Kategória – tus lavír
A tárgy címe – Zsögödi táj - Peisaj din Jigodin
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 95/12/15

•••

ltsz – ?
Szerzeményezés éve – 1990
File – 00000131.002
Méreték – 870x990

Tárgy neve – festmény
Kategória – olaj
A tárgy címe – Zsögödi táj - Peisaj din Jigodin
tárgy anyaga – vászon
Mai dátum – 95/12/15

Kolozsvári Művészeti Múzeum Muzeul de Artă Cluj

tulajdonos – más múzeum tulajdona
tulajdonos neve, címe
Múzeum kód – kvmmmv
Múzeum név

– Kolozsvári Művészeti Múzeum
– Muzeul de Artă Cluj
Gyűjt. – 007
Elhelyezés – raktár

•••

ltsz – 2667
Szerzeményezés éve – 1959
Gyűjt. – 007
File – 00000201.007
Méreték – 1488x1227

Tárgy neve – festmény
Kategória – tempera
A tárgy címe – Békási cementgyár építése - Constr.
fabr. de cim. din Bicz
tárgy anyaga – fa

tárgy anyaga 2 – furnírlemez - placaj
Mai dátum – 95/12/20

•••

ltsz – 2384
Szerzeményezés éve – 1961
Gyűjt. – 007

File – 00000202.007
Méreték – 443x574

Tárgy neve – szobor
Kategória – tempera
A tárgy címe – MOHY Sándor portréja - Portretul lui
Sándor MOHY
tárgy anyaga – fa

tárgy anyaga 2 – furnírlemez - placaj
Mai dátum – 95/12/20

•••

ltsz – 2653
Szerzeményezés éve – 0000
Gyűjt. – 007

File – 00000203.007
Méreték – 000x000

Tárgy neve – grafika
Kategória – akvarell
A tárgy címe – Önarckép - Autoportret
tárgy anyaga – papír
Jelzések – nem
Mai dátum – 95/12/20

•••

ltsz – 2476
Szerzeményezés éve – 1957
Gyűjt. – 007

File – 00000204.007
Méreték – 1465x1225

Tárgy neve – festmény
Kategória – tempera
A tárgy címe – Zsögödi emlék - Amintiri din Jigodin
tárgy anyaga – fa
tárgy anyaga 2 – furnírlemez - placaj
Mai dátum – 95/12/20

•••

ltsz – 2666
Szerzeményezés éve – 1959
Gyűjt. – 007

File – 00000205.007
Méreték – 1248x1060

Tárgy neve – festmény
Kategória – tempera
A tárgy címe – Pihenés - Odihná

tárgy anyaga – fa
tárgy anyaga 2 – furnírlemez - placaj
Mai dátum – 95/12/20
•••
Itsz – 3199
Szerzeményezés éve – 1963
Gyűjt. – 007
File – 00000206.007
Méretek – 1007x877
Tárgy neve – festmény
Kategória – olaj
A tárgy címe – Ilona - Lelea Ilona
tárgy anyaga – vászon
Mai dátum – 95/12/20
•••
Itsz – 3572
Szerzeményezés éve – 1966
Gyűjt. – 007
File – 00000207.007
Méretek – 895x574
Tárgy neve – festmény
Kategória – olaj
A tárgy címe – Önarckép - Autoportret
tárgy anyaga – fa
tárgy anyaga 2 – furnírlemez - placaj
Mai dátum – 95/12/20
•••
Itsz – 4608
Szerzeményezés éve – 1970
Gyűjt. – 007
File – 00000208.007
Méretek – 760x670
Tárgy neve – festmény
Kategória – olaj
A tárgy címe – Táj macskával - Peisaj cu pisică
tárgy anyaga – vászon
Elhelyezés – kiállítás
Mozgás 2 – kiállításon
Mai dátum – 96/02/02
•••

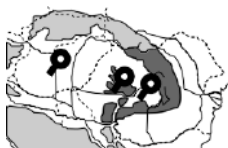
Alsógödi KURUCZ gyűjtemény

tulajdonos – magángyűjtő
tulajdonos neve, címe – Alsógöd
Múzeum kód – kzsgy
Múzeum név – Zsuzsa KURUCZ gyűjteménye
Gyűjt. – 004
Elhelyezés – lakás

Itsz – 0001
Szerzeményezés éve – 1990
Gyűjt. – 004
File – 00000222.004
Méretek – 200x230
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Anya gyermekével - Mama cu copilul
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 97/07/24
•••
Itsz – 0002
Szerzeményezés éve – 1990
Gyűjt. – 004
File – 00000223.004
Méretek – 265x205
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Anya gyermekével - Mama cu copilul
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 97/07/24
•••
tulajdonos – magángyűjtő
Múzeum kód – kzsgy
Itsz – 0003
Szerzeményezés éve – 1990
Gyűjt. – 004
File – 00000225.004
Méretek – 305x240
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Korsós lány - Fata cu ulcior
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 97/07/24
•••
Itsz – 0004
Szerzeményezés éve – 1990
Gyűjt. – 004
File – 00000226.004
Méretek – 315x240
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Akt korsóval - Nud cu ulcior
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 97/07/24
•••

Itsz – 0005
 Szerzeményezés éve – 1990
 Gyűjt. – 004
 File – 00000226.004
 Méretek – 220x215
 Tárgy neve – sokszorosított grafika
 Kategória – fametszet
 A tárgy címe – Krisztus Keresztelő Szent Jánossal - Hristos și Joan Bot.
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 97/07/24
 ...
 Itsz – 0006
 Szerzeményezés éve – 1990
 Gyűjt. – 004
 File – 00000227.004
 Méretek – 230x285
 Tárgy neve – sokszorosított grafika
 Kategória – fametszet
 A tárgy címe – Cselédlnány - Slujnica
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 97/07/24
 ...
 Itsz – 0007
 Szerzeményezés éve – 1990
 Gyűjt. – 004
 File – 00000228.004
 Méretek – 300x230
 Tárgy neve – sokszorosított grafika
 Kategória – fametszet
 A tárgy címe – Danaidák - Danaide
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 97/07/24
 ...
 Itsz – 0008
 Szerzeményezés éve – 1990
 Gyűjt. – 004
 File – 00000230.004
 Méretek – 250x190
 Tárgy neve – sokszorosított grafika
 Kategória – fametszet
 A tárgy címe – Fitz KIMM portréja - Portretul lui Fitz KIMM
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 97/07/24
 ...
 Itsz – 0009
 Szerzeményezés éve – 1990
 Gyűjt. – 004
 File – 00000230.004
 Méretek – 300x210
 Tárgy neve – sokszorosított grafika
 Kategória – fametszet
 A tárgy címe – Parádés kocsi - Birjar
 tárgy anyaga – papír
 Elhelyezés – lakás
 Mai dátum – 97/07/24
 ...
 Itsz – 0010
 Szerzeményezés éve – 1990
 Gyűjt. – 004
 File – 00000231.004
 Méretek – 300x210
 Tárgy neve – sokszorosított grafika
 Kategória – fametszet
 A tárgy címe – TAMÁSI Áron portréja - Portretul lui TAMÁSI Áron
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 97/07/24
 ...
 Itsz – 0011
 Szerzeményezés éve – 1990
 Gyűjt. – 004
 File – 00000232.004
 Méretek – 230x150
 Tárgy neve – sokszorosított grafika
 Kategória – fametszet
 A tárgy címe – KACSÓ Sándor: Vakvágányon
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 97/07/24
 ...
 Itsz – 0012
 Szerzeményezés éve – 1990
 Gyűjt. – 004
 File – 00000233.004
 Méretek – 300x205
 Tárgy neve – sokszorosított grafika
 Kategória – fametszet
 A tárgy címe – Csendélet - Natură moartă
 tárgy anyaga – papír
 Mai dátum – 97/07/24
 ...
 Itsz – 0013
 Szerzeményezés éve – 1990
 Gyűjt. – 004
 File – 00000234.004

Méretek – 225x230
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Kőtörők - Cioplitori de piatră
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 97/07/24
...
tltsz – 0014
Szerzeményezés éve – 1990
Gyűjt. – 004
File – 00000235.004
Méretek – 250x220
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – ZIFFER Sándor portréja - Portretul lui Sándor ZIFFER
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 97/07/24
...
ltsz – 0015
Szerzeményezés éve – 1990
Gyűjt. – 004
File – 00000236.004
Méretek – 230x215
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Bertold BRECHT portréja - Portretul lui Bertold BRECHT
tárgy anyaga – papír
Mai dátum – 97/07/24
...
ltsz – 0016
Szerzeményezés éve – 1990
Gyűjt. – 004
File – 00000237.004
Méretek – 275x210
Tárgy neve – sokszorosított grafika
Kategória – fametszet
A tárgy címe – Szüleim - Părinții mei
tárgy anyaga – papír
Elhelyezés – lakás
Mai dátum – 97/07/24
...

Catalogul operelor de artă ale maestrului Imre NAGY din patrimoniul Muzeului de Artă din Tg. Mureș, Muzeului de Artă din Cluj și din Colecția KURUCZ (Alsógöd, R. Ungară)
(Despre catalog)

Catalogul însumează lucrările pictorului Imre NAGY aflate în posesia Muzeului de Artă din Tg. Mureș (130 buc.), Muzeului de Artă din Cluj (8 buc.) și în posesia lui Zsuzsa KURUCZ (Alsógöd, R. Ungară) (16 buc.). Catalogul lucrărilor din Galeria de Artă de la Sf. Gheorghe (Muzeul Național Secuiesc) s-a publicat în volumul ACTA - 1996. Catalogul lucrărilor din posesia Muzeului Secuiesc al Ciucului (a cărui parte integrantă este și Galeria „Imre NAGY”), a Galeriei Naționale Maghiare și Muzeului Literaturii PETŐFI din Budapesta, Muzeului Național de Artă din București, Muzeului Brukenthal din Sibiu este în curs de realizare. Catalogul lucrărilor aflate în Miercurea-Ciuc, deși s-a publicat în anexa autobiografiei lui Imre NAGY (Följegyzések), trebuie reactualizat.

The Catalogue of the Imre NAGY Works in the Art Museum of Marosvásárhely (Tg. Mureș), the Art Museum of Kolozsvár (Cluj) and the Collection KURUCZ (Alsógöd, Hungary)
(About the catalogues)

The presented catalogue works up the data for 130 works of the painter Imre NAGY that are in the Art Museum in Marosvásárhely, for other 8 from that in Kolozsvár, and also for other 16 that are in Collection KURUCZ (Alsógöd, Hungary). The catalogue of the works in the Imre NAGY Gallery in Zsögöd (Székely Museum of Csík) have already been published (Imre NAGY: Autobiography, Supplement), but it needs up-dating. The catalogue of the works in the Art Gallery in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) is edited in the volume ACTA-1996. Presently the process of cataloguing of the works of Imre NAGY in the Hungarian National Gallery (Magyar Nemzeti Galéria) and PETŐFI Literary Museum (Budapest), in the National Art Museum (București), in the Brukenthal Museum in Nagyszeben (Sibiu) is being done.

